

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI

---

18. sējums

HOLOKAUSTS LATVIJĀ

LVI

The image shows the Roman numeral 'LVI' centered at the top of the page. The numeral is rendered in a classic, black-outlined serif font. It is positioned above a decorative ribbon that flows horizontally across the width of the numeral, with the ribbon curving upwards at its ends to support the letters. The rest of the page is blank white space.

Latvijas Vēsturnieku komisijas
raksti

18. sējums

Symposium of the Commission
of the Historians of Latvia

Volume 18

Latvijas Vēsturnieku komisija
Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs
Muzejs "Ebreji Latvijā"

HOLOKAUSTS LATVIJĀ

Starptautiskās konferences materiāli,
2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga,
un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā

HOLOCAUST IN LATVIA

Materials of an International Conference
3–4 June 2004, Riga
and the Holocaust Studies in Latvia in 2004–2005

Latvijas vēstures institūta apgāds
Rīga 2006

UDK 94(474.3)(063)
Ho 330

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. hist. prof. ANDRIS CAUNE (atbildīgais redaktors)

Dr. habil. hist. prof. AIVARS STRANGA

MARĶERS VESTERMANIS

Sastādītājs

Dr. hist. DZINTARS ĒRGLIS

Literārās redaktore

MARGITA GŪTMANE

RITA KĻAVIŅA

ANTRĀ LEGZDIŅA

Korektore

BRIGITA VĀRPA

Māksliniece

INĀRA JĒGERE

Maketētāja

MARGARITA STOKA

Grāmata izdota

par Latvijas Vēsturnieku komisijas finansiālajiem līdzekļiem

SATURS

Priekšvārds	9
-----------------------	---

2004. GADA 3.–4. JŪNIJA KONFERENCES “TOTALITĀRIE REŽĪMI BALTIJĀ: IZPĒTES REZULTĀTI UN PROBLĒMAS” REFERĀTI PAR HOLOKAUSTA TEMATIKU

<i>Aivars Stranga</i> Holokausta vēstures pētniecība un holokausta piemiņa Latvijā	13
<i>Emanuelis Zingeris</i> Lietuvas Starptautiskās vēsturnieku komisijas sagatavotie ziņojumi par nacistu okupāciju Lietuvā	33
<i>Andrievs Ezerģails</i> Zināšanas par holokaustu 1941. gadā	38
<i>Josifs Ročko</i> Ebreju iznīcināšana Ilūkstes apriņķī 1941. gadā (vietējo iedzīvotāju atmiņas)	49

PĒTĪJUMI PAR HOLOKAUSTA PROBLĒMĀM LATVIJĀ

<i>Andrievs Ezerģails</i> Sešas versijas par holokaustu Latvijā	65
<i>Grigorijs Smirins</i> Rīgas ebreji nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944)	83
<i>Aigars Urtāns</i> Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Kuldīgas apriņķī	118
<i>Eva Treiģe-Treide, [Ēriks Prokopovičs], Andis Jēkabsons</i> Valdemārpils ebreju kopienas liktenis un ebreju īpašuma ekspropriācija	137
<i>Andris Tomašūns</i> Jelgavā nogalinātie ebreji: padomju un nacistu dati	162
<i>Dzintars Ērglis</i> Holokausts Krustpils pagastā 1941. gada vasarā: Piejūtu un Smanu sādža	185
<i>Rudīte Vīksne</i> Holokausts Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti	217

NOVADPĒTNIEKA VĀKUMS

<i>Uldis Lasmanis</i> Holokausts Viesītes mazpilsētā	239
<i>Uldis Lasmanis</i> Holokausts Jēkabpils apriņķa pagastos	273

HOLOKAUSTU PĀRDŽĪVOJUŠĀ LIECĪBA

Elmāra Rivoša atmiņas (fragmenti)	313
Krājuma rakstu autori	382

CONTENTS

Preface	9
-------------------	---

**CONFERENCE “TOTALITARIAN REGIMES IN THE BALTIC:
RESEARCH RESULTS AND PROBLEMS” ON JUNE 3–4, 2004
REPORTS ON THE HOLOCAUST**

<i>Aivars Stranga</i> Research and Memory of the Holocaust in Latvia	13
<i>Emmanuel Zingeris</i> Reports on the Nazi Occupation in Lithuania Made by the Lithuanian International Historical Commission	33
<i>Andrievs Ezergailis</i> Knowledge of the Holocaust in 1941	38
<i>Josifs Ročko</i> Extermination of Jews in Ilūkste District in 1941 (Recollections of the Local Residents)	49

ISSUES OF THE HOLOCAUST RESEARCH IN LATVIA

<i>Andrievs Ezergailis</i> Six Versions of the Holocaust in Latvia	65
<i>Grigorijš Smirins</i> Jews of Riga in the Period of the Nazi Occupation (1941–1944)	83
<i>Aigars Urtāns</i> Assassination of Jewish Civilians in Kuldīga District	118

<i>Eva Treiġe-Treide, <u>Ēriks Prokopoviĉs</u>, Andis Jēkabsons</i> Destiny of the Jews Community and Expropriation of Jews' Property in the Town of Valdemārpils	137
<i>Andris Tomašūns</i> Jews murdered in Jelgava: Soviet and Nazi data	162
<i>Dzintars Ērglis</i> Holocaust im Amtsbezirk Kreuzburg im Sommer 1941: Siedlungen Piejūti und Smani	185
<i>Rudīte Vīksne</i> Extermination of Jews in Latvian Towns: Problems and Research Results	217
COLLECTION OF REGIONAL STUDIES	
<i>Uldis Lasmanis</i> Holocaust in the Town of Viesīte	239
<i>Uldis Lasmanis</i> Holocaust in the Parishes of the Jēkabpils District	273
TESTIMONY OF THE SURVIVOR	
Memories of Elmārs Rivošs (fragment)	313
Authors of the Articles Published in this Collection	382

PRIEKŠVārds

Konferenču referāti, kā arī Latvijas Vēsturnieku komisijai iesniegtie pētījumi par holokaustu tradicionāli tiek publicēti Vēsturnieku komisijas rakstu atsevišķā sējumā. Tādi līdz šim klajā nākuši četri. 2001. gadā tika izdots Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 2. sējums "Holokausta izpētes problēmas Latvijā"; 2002. gadā 4. sējums – Dr. hist. Leo Dribina monogrāfija "Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats"; 2003. gadā 8. sējums – "Holokausta izpētes jautājumi Latvijā"; 2004. gadā 12. sējums – "Holokausta izpēte Latvijā".

Klajā nākušais Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 18. sējums – "Holokausts Latvijā" sastāv no četrām daļām.

Pirmajā daļā ievietoti četri referāti par holokausta tematiku. Tos nolasīja Latvijas Vēsturnieku komisijas rīkotajā starptautiskajā konferencē "Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas" 2004. gada 3. un 4. jūnijā Rīgā (pārējie – ar holokausta tematiku nesaistītie šīs konferences referāti 2005. gadā publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 15. sējumā).

Dr. habil. hist. Aivars Stranga detalizēti izvērtē holokausta vēstures pētniecību Latvijā. Emanuels Zingeris (Lietuva) savā ziņojumā sniedz ieskatu par Lietuvas Starptautiskās vēsturnieku komisijas paveikto holokausta izpētē. Dr. phil. Andrievs Ezergailis apraksta, ko gadu pēc tam, kad nacistiskā Vācija okupēja Latviju, pasaulē zināja par holokaustu Latvijā. Josifs Ročko, balstoties uz intervijām ar vietējiem iedzīvotājiem, atgādina, kā mūsdienu sabiedrībā saglabājušās vēsturiskās atmiņas par ebreju nošļakavošanu Ilūkstes apriņķī, ko pētījuši vairāki vēsturnieki.

Diemžēl Mārgers Vestermanis savu referātu par palīdzību ebrejiem nacistu okupētajā Latvijā publicēšanai neiesniedza.

Grāmatas otrajā daļā ievietoti 2004. un 2005. gadā tapušie Latvijas Vēsturnieku komisijas pētījumi par holokausta problēmām Latvijā.

Profesors Andrievs Ezergailis iepazīstina ar dažādām versijām par holokaustu Latvijā. Dr. hist. Grigorijs Smirins aplūko Rīgas ebreju traģisko likteni nacistiskās okupācijas laikā.

Pārējie raksti ir pētījumi par holokaustu provincē.

Aigars Urtāns apskata ebreju tautības civiliedzīvotāju šļakavošanu Kuldīgas apriņķī. Eva Treiģe-Treide, Ēriks Prokopovičs un Andis Jēkabsons savā kopdarbā, turpinot Latvijas Vēsturnieku komisijas 12. sējumā uzsākto pētījumu par Talsu apriņķa Valdemārpils ebreju kopienas likteni, galvenokārt pievēršas nelaimīgo upuru mantu

ekspropriācijai. Andris Tomašūns analizē padomju un nacistu sniegtās ziņas par iznīcināto ebreju skaitu Jelgavā. Dr. hist. Dzintars Ērglis, turpinot darbu par holokaustu Krustpilī (sk. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2., 8. un 12. sējumu), aplūko atsevišķu Krustpils ebreju noslepkavošanu 1941. gada vasarā. Savukārt Dr. hist. Rudīte Viksne apkopojošā darbā, pamatā balstoties uz Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumos publicētajiem pētījumiem, iztirzā pētniecības problēmas un rezultātus par holokaustu Latvijas mazpilsētās.

Krājuma trešajā daļā publicēti publicista un novadpētnieka Ulda Lasmaņa divi raksti par ebreju iznīcināšanu Jēkabpils apriņķī, ievietotas arī holokaustu pārdzīvojušā tēlnieka Elmāra Rivoša atmiņas.

Pamatā holokausta pētnieku loks Latvijā palicis nemainīgs. Šis salīdzinoši nelielais cilvēku skaits savu iespēju robežās arī turpmāk meklēs atbildes uz daudzajiem joprojām bez atbildes palikušajiem jautājumiem par ebreju noslepkavošanu mūsu valstī Otrā pasaules kara gados.

Darbs jāturpina visos holokausta pētniecības virzienos. Jautājumi par Latvijas sabiedrības noskaņojumu nacistu izvērstās ebreju totālās slepkavošanas un antisemitisma propagandas apstākļos vēl ilgi būs aktuāli. Jācer, ka sekmīgāk veiksies darbs ebreju glābēju darbības izpētē. Nopietnāka uzmanība jāpievērš padomju okupācijas režīma represijām pret Latvijas ebreju kopienu 1940.–1941. gadā; uzskatāmi un vēsturiski pamatoti jāatspēko vēl arvien dzīvie mīti par ebrejiem kā padomju varas galvenajiem atbalstītājiem. Protams, diskutējams ir jautājums, vai attiecīgais problēmu loks tematiski ir iekļaujams holokausta problemātikā vai arī izdalāms atsevišķi.

Dziļāka un pilnīgāka holokausta izpēte ir un paliek mūsu vēsturiskais pienākums, jo nedrīkst palikt vienaldzīgs pret ebreju – kas ir Latvijas tautas daļa – traģisko likteni aizgājušā – 20. gadsimta drūmākajā laikā.

Redakcijas kolēģija

**2004. GADA 3.–4. JŪNIJA KONFERENCES
“TOTALITĀRIE REŽĪMI BALTIJĀ:
IZPĒTES REZULTĀTI UN PROBLĒMAS”
REFERĀTI PAR HOLOKAUSTA TEMATIKU**

**CONFERENCE “TOTALITARIAN REGIMES
IN THE BALTIC: RESEARCH RESULTS
AND PROBLEMS” ON JUNE 3–4, 2004
REPORTS ON THE HOLOCAUST**

Aivars Stranga

Holokausta vēstures pētniecība un holokausta piemiņa Latvijā

“Šausmīgais holokaustā nav tas, ka nacisti nebija cilvēki. Šausmīgais ir tas, ka viņi bija cilvēki. Katrā no mums – jūsos un manī ir apslēpts kaut kas no Himlera un Eihmaņa, un tas var atklāties, kad apstākļi ir nobrieduši.”

(Jehuda Bauers)

1. Ceļā uz aptverošu holokausta vēsturi

Yad Vashem memoriāls Jeruzalemē ir iecerējis publicēt visaptverošu holokausta vēsturi (*The Comprehensive History of the Holocaust*), mēģinot sintezēt daudzās valstīs veiktos jaunākos pētījumus. Pirmais projekta sējums jau iznācis, tā autors ir ievērojamais ASV vēsturnieks Kristofers Braunings (*Christopher R. Browning*).¹ Darba ievadā autors tomēr norāda, ka tas nav ambiciozs mēģinājums viena sējuma ietvaros sintezēt holokausta vēsturi, gan no slepkavu, gan upuru viedokļa raugoties;² K. Braunings pieturas pie vismaz jau 50–60 gadu senas tradīcijas, sākot ar Leona Poļakova un Džeralda Reitlingera darbiem 40. gadu beigās – 50. gados, kura pievērš uzmanību galvenokārt vēsturei: kā tika iecerēts īstenot holokaustu; kāda bija Ādolfa Hitlera loma; kad tika pieņemts lēmums par ebreju totālu iznīcināšanu; kas bija slepkavas, un kā slepkavības notika. Te, kā redzams, runa ir par to pašu, kas minēts arī Latvijas Vēsturnieku komisijas 12. sējumā: pētnieku uzdevums, Latviju ieskaitot, ir uzrakstīt visaptverošu holokausta vēsturi, kura ietvertu slepkavu, upuru, glābēju un malā stāvētāju vēsturi.³ Konceptuāli komplekso pieeju pirmie ir pamatojuši izcilie vēsturnieki Rauls Hilbergs un Jehuda Bauers.

Nopietnai, akadēmiskai holokausta izpētei Latvijā vēl nav pat pilni divdesmit gadi; faktiski tā varēja sākties tikai līdz ar Atmodu. Tas jāievēro, vērtējot sasniegto. Jāatceras, ka pat Francijā, kur nepastāvēja nekādi oficiāli ierobežojumi un cenzūra, pirmie nopietnie darbi par Višī režīma noziedzīgo politiku pret ebrejiem un par lielo nodevību, ko ebreji piedzīvoja no daudziem saviem līdzcilvēkiem, parādījās tikai ap 1970. gadu; līdz tam

L. Poļakovs šajā pētniecības laukā bija gandrīz vientuļš. No autoriem pirmām kārtām jāizceļ Zalamans Jakubs – pašaieliedzīgs novadpētnieks no Daugavpils, savas pilsētas patriots, kurš, nebūdams profesionāls vēsturnieks, tomēr ir veicis ļoti augsti vērtējamu darbu vismaz divās izpētes jomās: jau 1987. gadā vienīgajā tolaik PSRS iznākošajā žurnālā jidiša valodā "*Sovetiš Heimland*" viņš publicēja apceri par Daugavpils geto un ebreju glābējiem.⁴ Šīs divas tēmas – upuru vēsture un glābēju vēsture – ir holokausta vēsturnieku uzmanības centrā līdz mūsdienām un būs arī turpmāk. Pateicoties Z. Jakubam, lasītāji uzzināja par profesoru Paulu Krūmiņu un viņa ģimeni, kuras mājā Daugavpilī, Rīgas ielā 30, glābiņu atrada ebreju meitenes māsas Cīļa un Nadja Gradis. 80. gadu beigās pat profesionāliem vēsturniekiem bija zināmi tikai dažu glābēju vārdi (piemēram, Žanis Lipke), bet sabiedrības absolūtajam vairākumam nebija zināmi pat tie. Nepilnus divdesmit gadus vēlāk stāvoklis ir mainījies ļoti būtiski un pozitīvi. Glābēju vēsture ir kļuvusi par patstāvīgu holokausta vēstures izpētes sastāvdaļu. Marģera Vestermaņa izveidotais muzejs "Ebreji Latvijā" ir šīs pētniecības galvenais un vienīgais centrs. 2005. gada martā muzejs jau bija apzinājis, ka vācu okupācijas gados ir notikuši **512** ebreju glābšanas un slēpšanas gadījumi.⁵ Diemžēl ne katrs glābšanas mēģinājums dzīvību izglāba. Vācu okupācija bija ilga (Kurzemē – gandrīz četri gadi), vācieši bija apsēsti ar ebreju pilnīgu un universālu iznīcināšanu; to nemazināja pat nenovēršamās sakāves tuvošanās; nereti glābēji tika nodoti. Vismaz **472** okupētās Latvijas iedzīvotāji, piederīgi dažādām tautībām un dažādām sociālām grupām, ir apzināti kā ebreju glābēji; viņi ir izglābuši aptuveni **400** ebreju.⁶ Glābēju apzināšana notiek gandrīz katrā reģionālā muzejā; glābēju liktenis sāk arvien vairāk interesēt plašāku sabiedrību – žurnālistus un publicistus,⁷ televīziju un kino. Latvija iepazīst pilnīgi jaunus vārdus, piemēram, dzelzceļa strādnieka no Kārsavas Antona Barkāna, viņa sievas Helēnas un viņu septiņgadīgās meitas Valentīnas vārdu. Viņu ģimene izglāba trīs Kārsavas ebrejus – Judīti Zilberi, Ļevu Ūdemu, Soņu Minkinu. Savukārt Rēzeknes poļu Matuseviču ģimene izglāba Haimu un Jašu Izraelitus.⁸ Glābēji pakāpeniski kļūst par mūsu vēstures atmiņas sastāvdaļu. Ir pamats cerēt, ka tuvākajā laikā Rīgā, bijušās horālās sinagogas teritorijā Gogoļa ielā, uzcelt monumentu ebreju glābējiem Latvijā.

Runājot par vācu okupētajā Latvijā triju geto – Rīgā, Liepājā, Daugavpilī – vēstures izpēti, jāatzīmē, ka joprojām aktuāls uzdevums ir uzrakstīt apkopojošu geto vēsturi, izmantojot visus klātnākušos avotus un daudzās jaunās atziņas, kas radušās starptautiskajā akadēmiskajā sabiedrībā, pētot gan geto vēsturi kopumā,⁹ gan lielos geto okupētajā Polijā (īpaši – vislielāko un visilgāk pastāvējušo geto Lodzā) un kaimiņu Lietuvā. Latvijas Vēsturnieku komisijai aktīvāk jāveicina Latvijas geto vēstures izpēti.

Ievērojami akadēmiski rezultāti ir gūti, pētot ebreju slepkavošanas gaitu okupētajā Latvijā; salīdzinājumā ar notikumu gaitu citos Austrumu frontes iecirkņos no tiem var izdarīt dažus secinājumus. Pasaules atzītākie holokausta vēsturnieki ir nonākuši pie

atziņas, ka, pirmkārt, vācu iebrukuma sākumā Padomju Savienībā 1941. gada jūnijā visticamāk vēl nebija izdota pavēle vai tieši rīkojumi iekarotajās teritorijās nogalināt visus ebrejus, ieskaitot sievietes un bērnus; otrkārt, nogalināto sieviešu un bērnu skaits, lai arī vēl pavisam neliels jūnija beigās – jūlija sākumā, pakāpeniski un neapturami auga jūlijā; treškārt, vācu drošības vai pat armijas komandieriem jau iekarotajās teritorijās un frontes iecirkņos bija atļauta plaša iniciatīva un pašdarbība tāpēc, ka tieša rīkojuma par visu ebreju iznīcināšanu vēl nebija; viņi varēja vai nu aprobežoties ar “ebreju – komisāru” vai “ebreju – čekistu” nogalināšanu, bet viņi varēja arī pilnīgi droši paplašināt nogalināmo loku, labi saprotot, ka Berlīnē tas netiks nosodīts. Gluži otrādi, viņi varēja iekļaut arvien vairāk sieviešu nogalināmo skaitā, kā to, piemēram, Lietuvā jūlijā darīja augstākais SS un SD komandieris pulkvedis Kārlis Jāgers (*Jager*).¹⁰ (Realizējot Berlīnē pieņemtos vispārējos plānus un lēmumus, tika īstenotas arī vietējās iniciatīvas un ņemtas vērā vietējās īpatnības un ebreju nogalināšanas pieredze, piemēram, F. Jekelna iniciatīva Ukrainā.)

Šīs vācu iniciatīvas labi redzamas arī okupētajā Latvijā. Nozīmīgs ir Dr. hist. Rudītes Vīksnes novatoriskais pētījums par ebreju iznīcināšanu Zemgales mazpilsētā Aucē 1941. gada 11. jūlijā. Tās dienas rītā Aucē ieradās divas automašīnas ar vāciešiem, kuri vadīja Auces ebreju nogalināšanu, taču pašu nošaušanu īstenoja gandrīz tikai un vienīgi latviešu t.s. pašaisardzības dalībnieki, kurus visaktīvāk izrīkoja Ervīns Caune, uzsvērdams, ka katra pašaisardzības dalībnieka uzdevums ir piedalīties ebreju nogalināšanā. Šaušana turpinājās līdz vakaram, bet pēc tam daļa pašaisardzību devās uz savu štābu, kur tika sarīkota iedzeršana. Tajā pašā dienā atbraukušie vācieši nodedzināja Auces sinagogu. Galvenā īpatnība šajos notikumos bija tā, ka 11. jūlijā nogalināja visus Auces ebrejus – 99 cilvēkus, ieskaitot sievietes un bērnus. Ļoti būtiska ir R. Vīksnes veiktā ebreju slepkavu sociālā portreta analīze. Aucē ebreju nogalināšanā piedalījās 10 vai 12 latviešu pašaisardzības dalībnieku, no kuriem vismaz četri bija bijuši padomju okupācijas režīma aktīvisti, Edgars Bērziņš uzrādīja patiešām “ievērojamu” noziedzīgu hameleonismu: pirmajā padomju okupācijas gadā viņš bija padomju arodbiedrību aktīvis; vācu okupācijā – ebreju slepkava; otrajai padomju okupācijai sākoties, viņš iestājās Iznīcinātāju bataljonā un apkaroja nacionālos partizānus. Pat ar šiem piemēriem ir pietiekami, lai noraidītu tradicionālo – par laimi, zinātniski jau noraidīto – priekšstatu, pat stereotipu par ebreju slepkavām kā gandrīz vai vieniem vienīgiem pārkonkrustiešiem – antisemītiem.¹¹

Tas, ka Aucē uzreiz nogalināja visus ebrejus, liecināja, ka lēmumu par šo totālo vienas kopienas iznīcināšanu bija pieņēmuši, protams, vietējie vācu okupācijas varas (visticamāk – SD) pārstāvji un tas bija viens no lokālās vācu iniciatīvas piemēriem (nav iedomājams, ka lēmums iznīcināt mazās Auces ebreju nelielo kopienu, ieskaitot sievietes, būtu pieņemts Berlīnē). Tas pats notika vairākās citās Latvijas mazpilsētās, kur

jau jūlijā notika *totāla* ebreju iznīcināšana: Viesītē, Subatē (izņemot laikam tikai divus ebrejus – ārstu Langi un viņa sievu, kurus izglāba Annas Balodes ģimene), Preiļos.

Latvijas Vēsturnieku komisija jau no savas darbības sākuma 1998. gadā uzskatīja, ka viens no galvenajiem holokausta izpētes uzdevumiem ir rūpīgi apzināt ebreju iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās. Pamatoti var secināt, ka tas īstenots konsekventi.

Pirmkārt, pakāpeniski aptverti visi Latvijas novadi – Ludza Latgalē, Valdemārpils Kurzemē, Bauska un Jaunjelgava Zemgalē, kā arī citas vietas. Nesen ir veikti pētījumi par holokausta gaitu Talsos, vairākās Zemgales un Latgales mazpilsētās.

Otrkārt, holokausta gaita atsevišķos rajonos jau ir izpētīta tādā līmenī, ka bez pārspīlējuma šos pētījumus var uzskatīt par ievērojamu sasniegumu holokausta literatūrā kopumā. Te vispirms jāmin Dr. hist. Dzintara Ērgļa darbi par ebreju iznīcināšanu Krustpils pilsētā un pagastā. Autoram jau izdevies īstenot kompleksu pieeju, uzrakstot gan slepkavu, gan upuru vēsturi; uzmanība pievērsta arī ebreju īpašumam un mantu ekspropriācijai.¹²

Treškārt, pētot holokausta gaitu provincē, formas ziņā ir parādījušies darbi ar novitātes iezīmēm. Pazīstamais publicists Uldis Lasmanis, pētot ebreju iznīcināšanu Jaunjelgavā (*Nairi*) un citās vietās, ir apvienojis nopietnu izpētes darbu arhīvos, pamatotos un akadēmiski korektus secinājumus ar interesantu, dažviet pat aizraujošu izklāstu. Viņa darbus var lasīt ar patiesu interesi.¹³ Tiesa, U. Lasmaņa pēdējos darbos ir parādījušās vismaz divas iezīmes, kuras nav vērtējamās pozitīvi: pirmkārt, nereti pārāk dominē publicistikas stils; otrkārt, saturs. Ir sastopami grūti pierādāmi apgalvojumi par t.s. interregnuma periodu – gandrīz līdz 1941. gada augustam – dažos Jēkabpils apriņķa pagastos.¹⁴

Ceturtkārt, R. Vīksne jau ir mēģinājusi teorētiski apkopot pētniecības problēmas un rezultātus par ebreju iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās. Autore ir secinājusi, ka apzinātajās mazpilsētās ir notikusi divu veidu šaušana: a) vienā reizē nogalināti visi ebreji, ieskaitot sievietes un bērnus (Aucē, Aknīstē, Gostiņos, Subatē, Silenē, Krustpilī); b) šaušana notikusi vairākas reizes (Maltā, Limbažos, Valmierā, Rūjienā, Bauskā). Autore ir pievērsusies arī problēmai, kas daudzus gadus ir nodarbinājusi un joprojām nodarbina holokausta pētniekus un kas jau minēta šī raksta ievadā: vai četrus *Einsatzgruppen* personāls jau vācu iebrukuma priekšvakarā bija saņēmis pavēli nogalināt *visus* ebrejus, kuri nonāca grupu darbības zonā. R. Vīksne atbalsta ievērojamā vācu autora Helmuta Krausnika jau 1958. gadā izteikto viedokli, ka *Einsatzgruppen* bija saņēmušas pavēli par ebreju totālu nogalināšanu jau jūnijā.¹⁵ H. Krausnikam oponenta un noliedza, ka šāda pavēle bijusi jau iebrukuma sākumā, Alfrēds Streims (*Streim*), kura viedokli pašlaik atbalsta vairākums – lai arī nebūt visi – holokausta vēstures pētnieku.¹⁶ Lai gan R. Vīksnei pārliecinošāks šķiet H. Krausnika viedoklis, viņa tomēr norāda: „.. *paliek neatbildēts jautājums, kādēļ Štālekera* [ģenerālis Valters Štālekera, *Einsatzgruppen A*

komandieris. – A. S.] *pavēli par ebreju totālu iznīcināšanu* [ja tāda patiešām pastāvēja jau vācu iebrukuma brīdī. – A. S.] *neattiecināja uzreiz arī uz lielākajām Latvijas pilsētām (Liepāja, Daugavpils, Rīga). Galīga izskaidrojama vēl nav, bet tas varēja būt arī ebreju skaits. Veicinošs apstāklis pirmajām (jūlijā) totālajām iznīcināšanām mazpilsētās bija relatīvi nelielais ebreju skaits, kā arī cilvēku iznīcināšanas tehnikas jautājums.*¹⁷ Kā redzam, holokausta izpēte vācu okupētajā Latvijā rosina jautājumus, kuriem ir būtiska nozīme holokausta gaitas vācu okupētajos Austrumu frontes rajonos pētniecībā.

Otrs uzdevums, ko komisija izvirzīja un konsekventi realizē, ir t.s. *interregnum* (bezvaras) perioda akadēmiska izpēte, attīrot to no jebkāda veida propagandas – nacistu vai padomju – izkropļojumiem. Autoriem, kuri sāka pētīt bezvaras posmu un turpināja Andrieva Ezergaila iesākto (te vispirms jāmin Juris Pavlovičs un Aigars Urtāns¹⁸), bija, pirmkārt, jāmēģina definēt, kas viņu izpratnē ir bezvaras posms; otrkārt, veicot rūpīgu pētniecisku darbu par notikumu gaitu katrā konkrētā Latvijas vietā, jāizvairās no divām galējībām: pirmā bija padomju propagandas saražotā jau 60. gados, un tā, protams, mūsdienu pētniekus neapdraudēja. Tas bija padomju propagandas (īpaši uz ārzemēm vērstās un latviešu trimdas diskreditācijai domātās) apgalvojums, ka t.s. *interregnums* vācu okupētajā Latvijā pastāvējis gandrīz vai visu jūliju, ja dažviet vēl ne ilgāk, un tā laikā latvieši paši uz savu roku masveidā iznīcinājuši ebrejus (A. Ezergailis šo “teoriju” ir nosaucis par “bezvācu holokaustu”). Otra galējība, atšķirīga no pirmās ar to, ka tā nebija padomju propagandas produkts un nebija domāta naida kurināšanai pret latviešiem kā vācu kolaboracionistiem *en masse*, bija zināmā mērā reakcija uz pirmo un pārstāvēja viedokli, ir šāda: jau gandrīz no pašām pirmajām vācu okupācijas stundām vācieši dzelžaini kontrolēja stāvokli ikvienā Latvijas teritorijā – un vai nu nebija nekādas laika atstarpes starp krievu aizbēgšanu un vāciešu ierašanos, vai arī pilnīgi nekas no vācu ierašanās pirmajiem brīžiem nevarēja notikt bez viņu visaptverošas kontroles. Pētniekiem bija daudz maz skaidrs, ka tas vien, ja vācieši kādā Latvijas apdzīvotā vietā neparādījās varbūt pat vairākas dienas (vismaz), vēl nenozīmēja, ka patiešām ir iestājies bezvaras periods (krievu jau nav, vāciešu vēl nav), jo vācieši varēja un deva rīkojumus un pavēles no tām vietām, kuras jau bija viņu pilnīgā kontrolē, vai nu telefoniski, vai sūtot velosipēdistus, vai izsaucot latviešu nacionālo partizānu vadītājus pie sevis. (Piemēram, lai arī t.s. bezvara Limbažos pastāvēja varbūt visilgāk Vidzemē – no 5. jūlija līdz 8. vai pat 9. jūlijam, tas vēl nenozīmēja, ka limbažnieki nesaņēma pavēles un rīkojumus no Valmieras, kur jau 5. jūlijā bija ieradies vāciešu pilnvarotais latviešu paš aizsardzības spēku komandieris Valmieras un Valkas apriņķī pulkvedis-leitnants Jūlijs Kristaps Jaunsnīķeris.)

Pētot t.s. *interregnuma* periodu, J. Pavlovičs tam ir devis definējumu; viņaprāt, tas ir šāds: *interregnums ir pavēļu vertikāļu nomaiņas starpposma situācija*, kad vienu pavēļu vertikāli nomaina cita – līdzvērtīga (lai arī ne obligāti analogiska), kuras

rezultāti ir vismaz divējādi: pirmkārt, pavēļu vertikāle aptver pietiekami lielu teritoriju (Latvijas apstākļos vismaz apriņķi); otrkārt, pavēļu vertikāles darbības rezultātā tiek iegūta (nodibināta) īsta vara pār konkrētu teritoriju. J. Pavlovičs uzsver, ka galvenais vācu okupantu mērķis bijis tas, lai to pavēles vai rīkojumi tiktu izpildīti, nevis lai viņi paši – vācu okupanti – obligāti būtu klāt visās vietās (piemēram, autora jau minētajos Limbažos no 5. līdz 8. jūlijam). Interregnums izbeidzas, kā uzskata J. Pavlovičs, tikai ar jaunā okupanta reālas varas ieviešanu; *"nekādi dokumenti, pilnvaras un paziņojumi bez spējas tos iemiesot bezvaras stāvoklī izbeigt nevar"*¹⁹. Kā jebkura definīcija, arī šī var izraisīt iebildumus, var likties par sarežģītu vai pārāk formālu, taču nav noliedzama J. Pavloviča atzīstamā tieksme lietot akadēmisku pieeju vācu iebrukuma sākumposma sarežģīto un pretrunīgo notikumu un parādību definējumam, nevis tikai aprakstam. Pievēršoties konkrētiem notikumiem 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā, viņš uzsver: *"[...] lai arī laikposms starp pirmo vācu karavīru ierašanās brīdi un militārpalīdzības pārstāvju pilnīgu kontroli pār visu apvidu mūsu zemē parasti nepārsniedza vienu nedēļu, runa tomēr ir par ļoti dinamisku periodu, kad situācija varēja mainīties dažu stundu laikā."*²⁰ J. Pavlovičs jaunākajos pētījumos ir aplūkojis okupācijas varu maiņu Liepājā²¹ un Latgalē. Tajos tiek pierādīts, ka, pirmkārt, bezvaras periods Latgalē, pat īpaši nomaļos pagastos, parasti nav bijis ilgāks par septiņām dienām (galvenokārt no 29. jūnija līdz 4. jūlijam); otrkārt, atšķirībā no Latvijas provinces lielākās daļas, kur nacistu okupācijas režīma vara tika nodibināta netieši, bez vērmahta aktīvas līdzdalības, Latgalē vērmahta klātbūtne un kontrole, vismaz līdz jūlija vidum, bija **tieša**; treškārt, jau sākot ar 29. jūniju, Daugavpilī vācu amatpersonas sāka pilsētā dzīvojošo ebreju reģistrāciju – 30. jūnijā ebrejus sapulcināja pilsētas tirgus laukumā un pēc tam nogādāja pilsētas cietumā. Svarīga ir J. Pavloviča atziņa, ka, lai arī ebreju sapulcināšanas pavēli 29. jūnijā parakstīja par Daugavpils pilsētas prefekta vietas izpildītāju vāciešu ieceltais R. Blūzmanis, viņam, izņemot morālo atbildību, ar ebreju sapulcināšanu nebija nekāda sakara: R. Blūzmaņa rīcībā nebija personāla, kas varētu pavēli īstenot, nebija pat personisku ieroču; ceturtkārt, Latgalē, tāpat kā citur Latvijā, smagākos kriminālnozieģumus pret civiliedzīvotājiem laikposmā kopš vācu iebrukuma un padomju okupācijas režīma pilnīga sabrukuma un bēgšanas no Latvijas veica tieši bēgošie padomju un komunistu aktīvisti un čekisti. Tā 1. jūlijā Rēzeknē nogalināja 39 civiliedzīvotājus; vismaz 22 cilvēkus noslepkavoja netālu no Ludzas. Šie nozieģumi veicināja – vismaz kādu laiku – vietējo iedzīvotāju pozitīvāku nostāju pret vācu okupantiem un pastiprināja antisemītiskus aizspriedumus – īpaši Ludzā – par "žīdiem – čekistiem". (Pēdējais autora darbs par okupācijas maiņu Rīgas apriņķa austrumdaļā ir oriģināls un vietām pat asprātīgs, kas nav tik bieža parādība mūsu historiogrāfijā; tajā secināts, ka bezvaras posms Ogrē ildzis no 1. līdz 3. jūlijam, Siguldā – no 2. līdz 6. jūlijam, Rīgas apriņķa austrumdaļas pagastos – divas trīs dienas apvidū gar Daugavu un septiņas astoņas

dienas Lēdurgas, Suntažu, Ādažu un Līgatnes apkaimē. Te tomēr dzīvoja pavisam neliels skaits ebreju vai arī viņu nebija nemaz, un nekādu ziņu par ebreju slepkavošanu, ko būtu veikuši J. Pavloviča diezgan ironiski – ne bez pamata – aprakstītie latviešu partizāni, – nav.)²²

Novatorisks ir J. Pavloviča darbs, uzrakstīts atzīstamā naratīvās vēstures stilā, par okupācijas varu maiņu Rīgā 1941. gada vasarā. Pirmkārt, autors ir atzīmējis, ka bezvaras stāvoklis iestājās Rīgas lielākajā daļā 30. jūnijā, jo pulkveža O. Laša vadībā Pārdaugavā ienākusi vācu karaspēka vienība bija par mazu, lai kontrolētu pat Pārdaugavu, bet Daugavas otrajā krastā vēl vāciešu vienību nebija. Pārdaugavā, kā uzsver autors, 30. jūnijā vācu karavīri bija piespiedu kārtā sapulcējuši Uzvaras parka apkārtnē ēkā atrastos vīriešus un mēģināja noskaidrot, vai starp viņiem nav sarkanarmiešu. Šīs akcijas mērķis bija novērst palikušo sarkanarmiešu iespējamās diversijas. Vācieši sapulcināto vidū mēģināja identificēt ebrejus, kurus vēlāk nogalināja kā vērnahta atbēgšanas akcijas ķīlniekus. Šķiet, ka J. Pavlovičs neuzskata šo ebreju nogalināšanu par apzinātu holokausta sākumu vācu ieņemtajā Pārdaugavas daļā un uzsver, ka ebreji un padomju aktīvisti ir tikuši aizturēti tikai dažos Pārdaugavas rajonos. Autors aicina pamatīgāk izpētīt notikumu gaitu un vācu karaspēka rīcību 30. jūnijā Rīgā.

Otrkārt, J. Pavlovičs uzsver, ka 30. jūnijā nekāda latviešu partizānu darbība nav notikusi un līdz ar to nav varējusi notikt arī ebreju nogalināšana, ko it kā veikuši latviešu partizāni.

Treškārt – un tas ir ļoti interesanti –, J. Pavlovičs uzskata (pamatojoties uz vācu avotu analīzi), ka V. Štālekers ieradās Rīgā tikai 3. jūlija vakarā, nevis 1. jūlija pusdienā, kā uzskatīja agrāk; ja tas tā patiešām ir bijis, tad, protams, V. Štālekers nevarēja sastapt Viktoru Arāju 1. jūlijā un uzdot viņam jau šajā dienā veidot komandu ebreju grautiņiem; var pilnīgi piekrist autoram, ka nekādi latviešu veikti spontāni ebreju grautiņi Rīgā neizcēlās. Tiesa, būtu vēlams izskaidrojums, kāpēc autors uzskata vispārpieņemto viedokli, ka V. Štālekers ieradās Rīgā 1. jūlijā, par neprecīzu.

Ceturtkārt, svarīgi ir tas, ka J. Pavlovičs pievērsies notikumiem Rīgā 4. jūlijā, kad, V. Arāja komandai aktīvi darbojoties, tika nodedzinātas trīs lielākās sinagogas. Joprojām publicistikā un pat zinātniskajā literatūrā tiek minēti fantastiski skaitļi par sadedzināto ebreju skaitu. J. Pavlovičs turpina A. Ezergaiļa pieeju, kura, balstoties uz ticamiem avotiem, nevis baumām, folklorai līdzīgām atmiņām vai padomju literatūras izdomājumiem, bojā gājušo ebreju skaitu vērtē ļoti piesardzīgi – ne vairāk par dažiem upuriem (galu galā 4. jūlija akcijas mērķis nebija ebreju iznīcināšana). J. Pavlovičs secina: “Ziņu par to, ka no liesmām bēgoši cilvēki tiktu dzīti atpakaļ ugunī, nav [...]”²³

Beidzot, akadēmisku atbildi uz jautājumiem, kas, kad un kā notika ar ebrejiem vācu iebrukuma pašā sākumā (t.s. bezvaras posmā, kurš, vēlreiz atgādinot, ja pastāvēja, tad, lielākais, dažas dienas atsevišķos Latvijas rajonos), var iegūt, tikai turpinot jau

minēto pētniecības virzienu – pētot ebreju iznīcināšanu mazpilsētās, tajā pašā laikā neizslēdzot arī Rīgu no padziļinātu pētījumu loka. Pētījumi, kuri jau ievērojamā skaitā veikti, nedod pamatu uzskatīt, ka latvieši uz savu roku būtu sākuši masveida teroru pret ebrejiem, nemaz nerunājot par slepkavošanu.²⁴

Ievērojams akadēmiskās pētniecības rezultāts pēdējos gados ir profesora Heinriha Stroda apjomīgais darbs par Salaspils koncentrācijas nometnes vēsturi.²⁵ Profesors rūpīgi izseko, kā Latvijas PSR Valsts drošības komitejas vadībā (īpaša loma bija vadošajiem virsniekiem V. Izvestnijam un J. Bistrovam) tika veidots mīts par Salaspili kā milzīgu nāves nometni. Mīta kulminācija tika sasniegta 1970. gadā, kad Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā Salaspili nodēvēja par nāves nometni, kuras upuru skaits turpmākajos padomju laika falsificējumos pieauga līdz pat 100 000 cilvēkiem.²⁶ Šis skaitlis joprojām klejo gan pa Latvijas krievu preses slejām, gan pat pa Krievijas oficiālo iestāžu paziņojumiem un komentāriem. Attiecībā uz Salaspils nometnē ieslodzītajiem ebrejiem H. Strods secina, ka, pirmkārt, ebreju skaits nometnē no 1941. gada beigām līdz 1942. gada maijam bija, mazākais, apmēram 500 darbaspējīgu cilvēku, bet šis skaitlis varētu būt arī ap 1000 cilvēku četrās barakās; otrkārt, autors uzsver, ka *"[...] Salaspils koncentrācijas nometnes pirmo posmu – no 1941. gada beigām līdz 1942. gada vidum – var saukt par ebreju posmu. Šajā laikā Salaspili var dēvēt par iznīcināšanas (nāves) nometni, jo nevienam ebrejam nebija cerību no ieslodzījuma izkļūt brīvībā."*²⁷ Tas acīmredzami nav gluži precīzi: ievērojamākais holokausta pētnieks A. Ezergailis ir atzīmējis: *"[...] nav taisnība, ka neviens ebrejs neizdzīvoja savu režīmu Salaspilī. Tur izdzīvotāju varēja būt vairāki simti (nav precīzu datu, cik ebreju būvstrādnieku bija norīkoti), jo tad, kad nometne bija uzcelta, dzīvos ebreju vīriešus vācieši pārcēla atpakaļ uz geto, kur dažiem atradās ģimenes. Ebreji ne tikai pārdzīvoja Salaspili, viņi pat ir uzrakstījuši par to atmiņas [...] Par Salaspili no tur ieslodzīto ebreju viedokļa [...] lasītāji var iepazīties no Jozepha Katza "One Who Came Back". Ņemot vērā apstākļus un apgādi, kādos ebreju nometnes (Salaspils) cēlājiem bija jāstrādā, daudzi nosala vai nomira badā."*²⁸ Salaspilī atradās arī otra nometne – padomju karagūstekņu nometne.²⁹ Liekas, ka ir nepieciešams jauns – plašāks darbs par Salaspils koncentrācijas nometni, kur, izmantojot visus pieejamos avotus un avotu grupas, tiktu sniegts pārliecinošs akadēmisks priekšstats par visu nometnē ieslodzīto grupu, ieskaitot pilnīgi nepētīto ieslodzīto grupu – homoseksuāļus, likteni.³⁰

Par holokausta vēstures nopietnu izpēti liecina arī pēdējais ievērojamais A. Ezergaiļa darbs "Nacistu–padomju dezinformācija par holokaustu vācu okupētajā Latvijā" angļu valodā.³¹ Darbs sniedz īsu, labi uztveramu holokausta Latvijā vēsturi. Plaši analizēta padomju dezinformācija par latviešu lomu holokaustā; īpaša uzmanība pievērsta apgalvojumiem par t.s. bezvācu holokaustu, kā arī tam, ka latvieši esot bijuši

labāki ebreju slepkavas nekā vācieši. Autors uzsver, ka sākotnēji, padomju otrajai okupācijai sākoties pēc 1944. gada, padomju režīms latviešu leģionārus vērtēja kā nacisma upurus, taču vēlāk, sākot ar 50. gadu beigām, atbildot uz Rietumu trimdas latviešu darbību, vērstu uz padomju okupācijas režīma nosodīšanu, okupētajā Latvijā VDK vadībā tika radikāli mainīts leģionāra tēls – tas kļuva par ebreju slepkavu tēlu un t.s. leģions tika tieši saistīts ar holokaustu. A. Ezergailis sīkāk pievēršas arī jautājumam par latviešu policijas divu bataljonu nozīmi holokaustā, secinot, ka 18. policijas bataljons uzturējās Baltkrievijā, Sloņimas apkārtnē, 1942. gada 18.–22. augustā, taču līdz šim nav atrasti ticami avoti, kas liecinātu, ka bataljons piedalījies vietējo ebreju slepkavošanā. Par otro – 21. bataljonu autors secina to pašu: bataljona piedalīšanās Liepājas ebreju slepkavošanā 1941. gada decembrī nav pierādīta ar neapstrīdamiem avotiem.³²

Vēsturnieks Kārlis Kangeris, apliecinādams, ka akadēmiskajā vidē notiek diskusija par vācu okupācijas laiku un holokaustu, oponentē A. Ezergaila viedoklim. Pēc viņa domām, vācu okupācijas pamatprincipi jau bijuši pilnīgi saskaņoti pirms kara sākuma (J. Pavlovičs arī pārstāv viedokli, ka tālu ne viss bija saskaņots) un vācieši izveidoja okupētajā Latvijā 700 latviešu komandantūru, kuru vadītājus, iespējams, bija apzinājuši jau pirms iebrukuma Padomju Savienībā. K. Kangeris uzskata, ka, pirmkārt, ir nepieciešams aptverošs pētījums par pašaizsardzības sistēmu Latvijā; otrkārt, aptverošs pētījums par latviešu policijas struktūrām vācu okupācijas laikā (ieskaitot latviešu kārtības dienestu, kura uzdevumos ietilpa boļševiku un ebreju apcietināšana); vēlams turpināt gan V. Arāja *SD* grupas, gan īpaši Herberta Teidemaņa *SD* grupas (kuras ir vismazāk pētītas) izpēti, kas veicinātu arī holokausta vēstures turpmāku attīstību.³³ Tieši aptverošu pētījumu jomā Latvija sāk atpalikt no Lietuvas, kur jau ir notikusi pāreja no detalizētām publikācijām par atsevišķiem vācu okupācijas laika jautājumiem uz apjomīgiem visaptverošiem darbiem (t.sk. par lietuviešu policiju).

Holokausta pētniecība vācu okupētajā Latvijā nav radījusi nekāda veida revizionismu; akadēmiskajā vidē nav sastopami darbi, kas noliegtu holokaustu vai samazinātu nogalināto ebreju skaitu, vai izvairītos no latviešu lomas holokausta īstenošanā izpētes. Tomēr jāatzīst, ka daudzi holokausta vēstures jautājumi – pat tādi, kuri šķita jau atrisināti, – vēl tikai gaida nopietnu izpēti, kaut vai, piemēram, jautājums par Latvijā nogalināto Latvijas ebreju skaitu. Ja pieņemam par ticamu PSRS Tautas komisāru padomes Pārceļošanas pārvaldes 1941. gada decembra ziņas, ka no Latvijas paspēja “evakuēties” 51 429 cilvēki, no tiem tikai 13 705 (26,6%) latvieši, tad joprojām nav zināms, cik ebreju paspēja atstāt Latviju. Profesors H. Strods pieļauj, ka šis skaits varētu būt pat 30 000,³⁴ tad, protams, rodas jautājums, cik ebreju palika Latvijā un cik noslepkavoja, un noslepkavoto skaitu samazina krietni zem 70 tūkstošiem.³⁵

Joprojām nav pētīts Ungārijas ebrejiešu liktenis. Iespējams, ka 1944. gada maijā vai jūnijā aptuveni 1000 ebrejietes no Bistricas Transilvānijā (kuras daļa kopš 1940. gada augusta bija Ungārijas sastāvā) deportēja uz nometnēm Latvijā un Igaunijā. Varbūt aptuveni 500 ebrejietes atveda uz Latviju. Par viņu turpmāko likteni trūkst ziņu, taču apšaubāms, ka viņas okupētajā Latvijā būtu nogalinātas.³⁶

2. Holokausta upuru piemiņas saglabāšana

Latvijas Vēsturnieku komisijas devums holokausta pētniecībā ir patiešām iespaidīgs, un to nevar noliegt neviens objektīvs zinātnes dzīves vērotājs. Jāpiezīmē, ka Vēsturnieku komisijas rakstu septiņpadsmit sējumi, tas ir, septiņu gadu laikā, jo īsta pētniecība sākās tikai 1999. gadā, ir viens no ievērojamākajiem akadēmiskajiem sasniegumiem Latvijas vēstures zinātnes vēsturē un tas ir lielākais valsts atbalstītais projekts, kurš jebkad ir ticis īstenots neatkarīgajā Latvijā, pat ieskaitot 1918.–1940. gadu. Svarīgi ir tas, ka pētījumi ir pieejami arī angļu valodā un tie kļūst par īstu starptautiskās akadēmiskās saimes ieguvumu.³⁷ Holokaustā izdzīvojušo vidū joprojām var sastapt uzskatu, ka holokausta izpētei un upuru piemiņas saglabāšanai Latvijā vēl nav izdarīts viss iespējamais. Šādu viedokli emocionāli var izprast: pārdzīvotais ir bijis pārāk drausmīgs, un ebreju genocīds – visestrēmākais 20. gadsimtā. Taču Latvijas Vēsturnieku komisijas rīcībā ir tikai viens – vai gandrīz tikai viens – līdzeklis: holokausta vēstures akadēmiska pētniecība, kas arī ir komisijas galvenais uzdevums. Bet ar akadēmiskiem darbiem – lai cik ievērojama arī būtu to nozīme, vēl ir daudz par maz. Ebreju traģēdijai ir jāklūst par visu Latvijas iedzīvotāju vēsturiskās atmiņas un vēsturiskās apziņas daļu; vismaz jācenšas, lai tas tā būtu. Uzdevums nav viegls. Holokaustam kā vēsturiskās apziņas daļai būtu jāiemiesojas ne tikai – un varbūt pat ne tik daudz – akadēmiskos pētījumos, bet arī populārās grāmatās, filmās, lugās, monumentos un piemiņas vietās un daudzos citos veidos – visā tajā, kas veido kopēju atmiņu mantojumu. Daudz kas ir jau darīts un tiek darīts gan ar Vēsturnieku komisijas atbalstu, gan ārpus komisijas darba ietvariem. Vairākās Latvijas pilsētās ir radīti emocionāli iespaidīgi un mākslinieciski augstvērtīgi piemiņas monumenti vai zīmes holokausta upuriem (Rīgā, Preiļos, Aucē; 2005. gada jūnija sākumā tika atklāts lielākais holokausta upuriem veltītais memoriāls Latvijā Šķēdes kāpās, 15 kilometru no Liepājas); citās vietās tie top vai ir iecerēti. Galvenais mērķis ir uzstādīt piemiņas zīmes visās Latvijas vietās, kur ebreji ir dzīvojuši un tikuši noslepkavoti. Šī mērķa īstenošanā aktīvi darbojas Marģera Vestermaņa dibinātais muzejs "Ebreji Latvijā" un Latvijas Ebreju kopienu un draudžu padome (nozīmīgs ir arī tās devums, finansējot holokaustā izdzīvojušo ebreju atmiņu publicēšanu). Liepājā top Liepājas ebreju muzejs – otrs Latvijā, kura ekspozīcija būs veltīta gan holokausta upuriem, gan arī tiem aptuveni 40 liepājniekiem, kuri glāba ebrejus.³⁸

Liela nozīme holokausta upuru piemiņas saglabāšanā ir Latvijas skolām. Holokausta vēsture vācu okupētajā Latvijā jau vairākus gadus ir iekļauta skolu mācību programmās; daudzi skolotāji ir iesaistījušies starptautiskos projektos – galvenokārt piedaloties kolēģiem no ASV un Izraēlas. Nozīmīgu darbu holokausta upuru piemiņas saglabāšanai ir veikusi Ziemeļvalstu ģimnāzija Rīgā, J. Rozentāla mākslas vidusskola, skolēni un jaunieši Pļaviņās un Tukumā, kuri iesaistījušies starptautiskos projektos, piemēram, projektā “Skolēni atjauno ebreju kapsētas”.³⁹ Galvenais uzdevums tagad ir holokausta vēstures pasniegšanas metodiskās meistarības pilnveidošana, izmantojot modernāko starptautisko pieredzi. Lai arī dažreiz izskan mudinājumi vienkārši palielināt stundu skaitu holokausta vēstures mācīšanai, autoraprāt, tas nebūtu pats efektīvākais un arī ne vienīgais mācību procesa kvalitātes celšanas līdzeklis. Mācot Latvijas pēdējā gadsimta vēsturi, skolēnus nevajadzētu pārāk noslogot tikai ar traģisko vien – vai tas attiecas uz genocīdu pret ebrejiem vai masveida teroru pret latviešiem; diez vai tas būtu labi. Uzmanības centrā jābūt tiem jautājumiem, kurus skolotājs uzdod holokausta vēstures stundās, atbilžu meklējumiem un ļoti uzmanīgai skolēnu reakcijas novērtēšanai. Būtisks solis uz priekšu ir 2005. gada augustā Latvijas Izglītības attīstības centra izdotās trīs mācību grāmatas par holokaustu – pamatskolas un vidusskolas grāmata skolēniem un grāmata skolotājiem. Tās jau izmantotas aptuveni 25 Latvijas skolās un atzītas par pietiekami interesantām un emocionālām; tās ir vērstas uz kritiskās domāšanas attīstību skolēnos, izmantojot interaktīvo pasniegšanas metodi.⁴⁰

Pasniedzot vai pētot holokausta vēsturi, jāizvairās no vairākiem vispārējiem un plaši lietotiem izteicieniem, kuriem nav nekāda satura; viens no tiem ir t.s. “holokausta vēstures mācības” vai ļoti populārais apgalvojums, ka holokausta vēsture tiek mācīta tāpēc, lai nekad nepieļautu tā atkārtošanos u.tml. Ir izveidojusies vesela leksika, gandrīz oficiāla, bet tas nenozīmē, ka tā ir patiesa un iedarbīga, ko lieto, kad runā par holokaustu. Viens no izcilākajiem holokausta vēstures pētniekiem J. Bauers ir nonācis pie diezgan atskurbinoša secinājuma: *“Kas ir noticis agrāk, var notikt vēlreiz. Mēs visi varam būt upuri, slepkavas un malā stāvētāji. Ruandā, Kambodžā, bijušajā Dienvidslāvijā un citās vietās lielākā daļa ir bijusi malā stāvētāji, kuri ir mācījušies pavisam nedaudz no pagātnes.”*⁴¹

Pēc manām domām, sekmīgākais ceļš uz holokausta vēstures apzināšanu un upuru piemiņas saglabāšanu ir komplekss ceļš: atzīstot holokausta kā ekstrēma genocīda unikalitātes iezīmes (totalitāte – nogalināt ikvienu ebreju, un universalitāte – nogalināt ikvienu ebreju visur, kur nodibināta vācu okupācijas vara), vienlaikus jāpievērš neatslābstoša uzmanība – akadēmiskā, pedagoģiskā, sabiedriskā – citiem genocīdiem pasaules vēsturē un masu teroram vācu vai krievu okupētajā Latvijā pret visām teroram pakļautām etniskām un sociālām grupām. Nepatīkamu pakalpojumu holokausta pētniecībai un atmiņas iemūžināšanai varētu izdarīt priekšstats, ka citas upuru grupas

ir atstātas mazākas uzmanības ēnā. Konsekventi jānoraida jebkura ciešanu "hierarhijas" izveidošana – vienu ciešanas bija "labākas", "dziļākas" par citu ciešanām. Briesmīga bija ebreju nāve Rumbulā, bet briesmīga bija arī latviešu un citu tautību – ieskaitot ebrejus – bojāeja Staļina Gulagā vai pat ceļā uz to – no slāpēm, neciešamā karstuma, mokām.

Nobeigums

Vēsturnieki, izglītības darbinieki un sabiedrisko organizāciju aktīvisti ir pētījuši holokausta vēsturi, izglītojuši jaunatni un centušies saglabāt upuru piemiņu. Holokausts pakāpeniski kļuvis ne tikai par ebreju, bet arī latviešu vēsturiskās atmiņas sastāvdaļu; tomēr joprojām ir sastopamas arī "konfliktējošās atmiņas" – "mūsu" – latviešu, "viņu" – ebreju. Tas nav nekas neparasts; reti kura sabiedrība ir spējusi izvairīties no aizvainoto atmiņu politikas, ko veicina arī atmiņu daba – tās ir selektīvas, strīdīgas, subjektīvas un partijiskas.

Latvijā vismaz trīs līdzekļi ir tikuši lietoti holokausta vēstures kontekstā.

1. Publiskās atmiņas kā kolektīvās atmiņas (varbūt pat identitātes?) daļa: piemiņas memoriāli, muzeji, piemiņas plāksnes, zīmes, kapi u.tml. (Mejers Melers darbā par ebreju kapsētām raksta: *"Grāmata ir dvēseles asaras par aizmirstajiem Latvijas ebrejiem, kuri šo zemi slacījuši ar saviem sviedriem un asinīm. Tas ir atgādinājums par to, ka cilvēks ir dzīvs tik ilgi, kamēr viņu atceras."*⁴²)

2. Izglītība visos līmeņos – no vidusskolas līdz augstākajam akadēmiskajam līmenim augstskolās.

3. Akadēmiski pētījumi, kuru mērķis ir labot to, ko atmiņa neatceras precīzi, neatceras vai negrib atcerēties.⁴³ Liekas, ka tieši akadēmisku pētījumu – īpaši aptverošu un analītisku darbu – nozīme ir un būs vissvarīgākā. Bez tiem nav iespējama kvalitatīva izglītība; to ietekmes pakāpe ir lielāka pat par memoriālu vai muzeju lomu (labi, ja memoriāli tiek apmeklēti; nereti tie tomēr ir vientuļi vai tiek apmeklēti epizodiski – kā nodeva atmiņai vai pat politikai, nevis kā izzinoša vai morāla nepieciešamība). Vajadzība pēc jauniem akadēmiskiem darbiem par holokaustu vācu okupētajā Latvijā ir nenoliedzama.

Atsauces un komentāri

¹ *Browning Ch. R.* (With contribution by J. Matthaus) *The Origins of the Final Solution. The Evaluation of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942.* – Linkoln; Jerusalem, 2004, 615 pp. – Plašu un pelnītu starptautisku atzinību ieguvis K. Brauninga darbs "Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland". – New York, 1992. – Šis darbs, pirmkārt, ļoti uzskatāmi pierāda, ka neliels cilvēku skaits – viens bataljons spēja nogalināt vairākus desmitus tūkstošu ebreju vācu okupētajā Polijā. Protams, ka tas nebija vienīgais gadījums, kas liecina par attiecībām – maz

slepkavu, milzīgi daudz upuru (ebreju masveida iznīcināšana Kijevā, Babijarā, 1941. gada septembrī un Rīgā, Rumbulā, 1941. gada novembrī–decembrī, ko izplānoja un vadīja viens cilvēks – SS un policijas ģenerālis Frīdrihs Jekelns un kur slepkavošanu – šaušanu īstenoja labi ja 20–30 cilvēku, ir šaušalīgākais piemērs visā vācu okupācijas laikā Austrumu frontē). Otrkārt, K. Braunings pierāda, ka masveida slepkavības bez iebildumiem bija gatavi īstenot “parastie ļaudis” – rezerves policisti tuvu pusmūžam, no kuriem gandrīz neviens nebija bijis nacistu partijas biedrs un kuru vairākums nāca no Hamburgas – pilsētas, kas pazīstama ar savām kreisi sociāldemokrātiskajām tradīcijām un relatīvi vājāku atbalstu nacistiem. Parasti ļaudis – ļoti efektīvi slepkavas.

- ² *Browning Ch. R. The Origins of the Final Solution, Preface.*
- ³ *Stranga A. Holokausta pētniecības problēmas // Holokausta izpēte Latvijā: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 27. lpp.*
- ⁴ *Z. Jakuba darba paplašināto versiju sk.: Jakub Z. I. V te dni: Iz istoriji Daugavpilslogo geto // Jevreji v Daugavpilsē. Istoričeskije očerki. – Daugavpils, 1993, s. 287–396.*
- ⁵ *Muzejs, kurš savu darbību atmodas gados sāka kā viena cilvēka – Marģera Vestermana pašreizējā darba rezultāts un ilgu laiku – īpaši zinātniskās izpētes jomā – darbojās gandrīz tikai kā viņa lolojums, tagad ir kļuvis par valsts akreditētu iestādi, kura juridiski atrodas Latvijas ebreju kopienas pārvaldījumā, garantē savāko unikālo materiālu saglabāšanu un kurā strādā jau jauna pētnieku paaudze.*
- ⁶ *Stikā par glābējiem sk.: Stranga A. Holokausta pētniecības problēmas, 24. lpp.; sk. arī jaunāko darbu, veltītu Žanim Lipkem: Zilbermans D. Kā zvaigzne tumsā: Atmiņas par Jāni (Žani) Lipki / Red. un papild. M. Vestermanis. – Rīga, 2005, 86. lpp.*
- ⁷ *Sk., piemēram, Paula Raudsepa plašu publikāciju par liepājniekiem Robertu Sedolu un viņa sievu Annu, kuri izglāba 11 ebreju, slēpjot viņus pagrabā pašā Liepājas centrā. Raudseps atceras arī to, ka padomju okupācijas vara pēc kara strupi noraidījusi izglābto ebreju lūgumu piešķirt Annai Sedolai lielāku pensiju. Tā bija tipiska padomju režīma nostāja gan pret ebreju glābējiem, gan izglābtajiem ebrejiem, kuru izdzīvošana vien jau izraisīja lielas aizdomas. – Raudseps P. Linkimera dienasgrāmata // Sestdiena, 2004, 5.–11. jūn., 38.–41. lpp. – Sporta vēstures pētnieks Ivars Ošiņš ir uzsvēris pazīstamā Latvijas sportista Artura Motmillera lomu ebreju glābšanā Rīgā. – Latvijas Avīze, 2005, 19. marts, 28. lpp.*
- ⁸ *Rancāne A. Cilvēku glābējas // Diena, 2005, 4. jūl. – Lai arī ebreju glābēja Žaņa Lipkes vārds Latvijā jau labi pazīstams, atzīstama ir pētnieku gatavība iepazīstināt sabiedrību ar daudz mazāk zināmiem Ž. Lipkes palīgiem, bez kuriem viņš nespētu izglābt vairāk kā 50 cilvēku. Tie bija Rīgas šoferi Jānis Briedis un Kārlis Jankovskis, strādnieki Edgars Zande, Andrejs Graubiņš (gāja bojā Dahavas koncentrācijas nometnē), Dobeles pagasta vecākais Vilis Bīnefelds, Dobeles slimnīcas galvenais ārsts Edgars Francmanis, zemnieki Fricis Rozentāls ar dēliem Bruno un Edgaru un citiem. – Neiburgs U. Lielais Žanis // Mājas Viesis, 2005, 8. jūl.*
- ⁹ *Sk., piemēram, jau diezgan senu, bet joprojām pietiekami nozīmīgu darbu: Aly G., Heim S. Architects of Annihilation. Aushwitz and the Logic of Destruction. – London, 2003 (pirmais izdevums Vācijā nāca klajā 1991. gadā).*
- ¹⁰ *Browning Ch. R. Op. cit., 227., 261., 291., 294. lpp.*
- ¹¹ *Vīksne R. Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu*

- Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 101.–127. lpp.; *Vīksne R.* Uničtožēņi jevrejev v Auce v ijule 1941. g. // *Jevreji v meņajušemsja mire*, tom 5. – Rīga, 2005, s. 381–400. – Padomju aktīvistu piedalīšanos ebreju iznīcināšanā ir pieminējis arī vēsturnieks Josifs Ročko. Tā, piemēram, Preiļos ebreju slepkavošanā piedalījās Andris Dzenis, kurš bija labi ieredzēts pirmajā padomju okupācijas gadā. Tāpat kā R. Vīksne, J. Ročko uzsver, ka slepkavu vairākumam bija ļoti zems izglītības līmenis un viņi nāca no nabadzīgā sabiedrības slāņa. E. Kalniņa gaitas ir bijušas tuvas tām, ko ir aprakstījis R. Vīksne: būdams latviešu paš aizsardzības dalībnieks, viņš piedalījās ebreju iznīcināšanā Preiļos; 1944. gadā iesaukts Sarkanajā armijā, kur viņu apbalvoja, bet otrās padomju okupācijas laikā piedalījās kolhoza dibināšanā. – *Ročko J.* Eto bilo v Preiji // *Jevreji v Daugavpilsē*, knīga 4. – Daugavpils, 2005, s. 200, 211, 212.
- ¹² Sk.: *Ērglis Dz.* Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī // *Holokausta izpēte Latvijā ...*, 60.–81. lpp.
- ¹³ *Lasmanis U.* *Nairi* pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // *Turpat*, 278.–358. lpp.
- ¹⁴ *Lasmanis U.* Ko neparedzēja hercogs Jēkabs. Divu okupācijas režīmu – padomju un fašistu – radītie cilvēkzudumi Jēkabspilī. 1949.–1965. – Rīga, 2005, 382. lpp. – Šķiet, ka būtu bijis jālieto apzīmējums "vācu okupācija" vai "nacistiskās Vācijas okupācija"; "fašisms" ir pārāk izplūdis jēdziens.
- ¹⁵ *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti // *Holokausta izpēte Latvijā ...*, 44., 45. lpp.
- ¹⁶ Par Krausnika un Streima debatēm un polemiku sīkāk sk.: *Browning Ch. R.* *Op. cit.*, 226.–228. lpp., 482. lpp. 61., 62. atsaucē.
- ¹⁷ *Vīksne R.* *Op. cit.*, 45. lpp.
- ¹⁸ Par izpētes rezultātiem sīkāk sk.: *Stranga A.* Holokausta pētniecības problēmas, 21.–23. lpp. – Andrievs Ezergailis, oponējot ASV autoram J. T. Grosam, kurš savu slaveno, bet ne gluži akadēmiski korekto darbu par ebreju slaktiņu poļu mazpilsētā Jedvabnē nosaucis "Kaimiņi", ar to pat radot stereotipu: ebreju *kaimiņi*, vienkārši poļu ļaudis, dzīvnieciski slaktē savus kaimiņus, sadedzinot dzīvus, slepkavo gandrīz vai pēc pašu dzīvnieciskās iniciatīvas, – uzsver, ka kaimiņi nav slepkavojuši ebrejus pirms vāciešu ienākšanas spontāni, bez vācu palīdzības, rīkojumiem un mudinājumiem. – *Ezergailis A.* Vēlreiz par holokaustu // *Diena*, 2005, 9. apr., 15. lpp. – Tas, ka *kaimiņi* visticamāk nav slepkavojuši spontāni pirms vāciešu ienākšanas, tomēr nemazina, piemēram, Jurga Klimaiša bandas noziegumus Lietuvā, Mārtiņa Vagulāna, V. Arāja vai Voldemāra Veisa komandēto vienību noziegumus Latvijā, pat ja tie īstenoti, izpildot vācu rīkojumus vai tikai pamudinājumus; palīgpolicisti vai paš aizsardzībnieki, lai arī vācu organizēti, bija neviens cits kā *kaimiņi*.
- ¹⁹ J. Pavloviča definējums, sniegts raksta autoram 2005. gada 10. februārī.
- ²⁰ *Pavlovičs J.* Nacistiskās Vācijas okupācijas karaspēks Latvijā – ienākšanas hronoloģijas precizēšana // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (turpmāk – *LVIŽ*), 2004, 3. nr., 96., 97. lpp.
- ²¹ "Aktīvā karadarbība ap Liepāju noteica to, ka bezvaras stāvoklis pilsētā bija īss (28.–29. jūnijs) un tā laikā, baidoties no Liepājā palikušajiem karavīriem [padomju] un aktīvistiem, civiliedzīvotāji neuzdrošinājās neko uzsākt." – *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņas īpatnības Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē: aktīvās karadarbības faktoru analīze // *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945: Starptautiskās konferences referāti*, 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). – Rīga, 2004, 113. lpp. – Notikumi Liepājā pierāda, ka pirmajās haotiskajās dienās pēc vācu iebrukuma kriminālnoziegumus veica vienas vai otras okupācijas varas pārstāvji – vai

nu vācu karaspēka vienības, sākot ebreju slepkavošanu Latvijā, vai arī padomju drošības dienesti un komunistu aktīvisti, slepkavojot civiliedzīvotājus (piemēram, komunistu īstenotais civiliedzīvotāju slaktiņš Liepājas Armijas ekonomiskā veikala pagrabā 28. jūnijā). Nekādi latviešu spontāni uzbrukumi ebrejiem nav atklāti.

- 22 *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004, 210.–256. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Rīgas apriņķa austrumu daļā – neitrālās zonas fenomens (1941. gada 28. jūnijs – 6. jūlijs) // Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). – Rīga, 2005, 144.–153. lpp. – Par holokausta vēsturi Daugavpilī ir rakstījis arī J. Ročko, diemžēl dažviet viņš nav pietiekami kritiski izvērtējis atmiņas kā vērtīgu, taču arī ļoti specifisku avotu, kas nereti ir līdzīgs folklorai. Tā, piemēram, J. Ročko ir iekļāvis savā darbā apgalvojumus, kuri ir daudz tuvāk folklorai nekā ticamiem, ar avotiem pierādāmiem faktiem: “kaimiņš nosita viņu [ebreju] ar lāpstu”; “aizsargs iebruka Hirša Fiša dzīvoklī”; llūkstē latvieši esot nogalinājuši ebrejus ar automātiem, turklāt ar sprāgstošām – sic! – lodēm. – *Ročko J.* “Oņi bij našimi sosedjami...” (Iz istoriji Holokausta v Daugavpilsē) // Jevreji v Daugavpilsē, kniġa 4, s. 135, 186; un citas lpp. – J. Ročko ir pārāk paļāvies uz atmiņām un padomju izmeklētāju materiāliem; labi zināms, ka nevienam latviešu pašaisardzībniekam vai pat V. Arāja komandas loceklim ebreju iznīcināšanai netika izdalīti automāti, par sprāgstošām lodēm nemaz nerunājot. Nav arī nekādu objektīvu avotu par labu viedoklim, ka latviešu aizsargi un bijušie policisti būtu ārdījušies Daugavpilī t.s. bezvaras perioda laikā.

Viens no pirmajiem folkloras piemēriem ir Rīgā dzimušā un holokaustā izdzīvojušā Moiseja Raġes liecība padomju izmeklētājiem 1944. gada 10. septembrī Daugavpilī. Aprakstot notikumus Rīgā 1941. gada jūlija pirmajās dienās pēc vācu karaspēka ienākšanas, Raġe liecināja, ka latvieši jau naktī uz 2. jūliju sākuši slepkavot ne tikai ebrejus, bet arī krievus. Divu–triju nedēļu laikā latvieši nogalinājuši aptuveni 12 000 ebreju un gandrīz tikpat daudz krievu. (Latvija pod igom nacisma. – Moskva, 2006, s. 44) Visticamāk, ka šo “liecību” M. Raġem nodiktēja padomju izmeklētāji, taču, ja stāsti par latviešu spontānām zvērībām pret ebrejiem turpmāk kļuva par neatņemamu padomju literatūras daļu, tad stāsts par daudzu tūkstošu krievu (gandrīz trešā daļa Rīgas krievu!) nogalināšanu acimredzot tika atzīts par tik neticamu, ka to neizmantoja literatūrā.

- 23 *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Rīgā 1941. gada vasarā // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005, 224. lpp.
- 24 Vēsturnieks Elmārs Pelkaus darbā “Cīņa un cerība...” par latviešu nacionālo partizānu cīņu pret padomju okupāciju 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā ir pētījis otrās padomju okupācijas laikā tiesāto partizānu krimināllietas. Viņš secina: “Krimināllietu materiāli liecina, ka partizāni nav īstenojuši genocīda akcijas pret ebreju tautības Latvijas pilsoņiem.” – *Pelkaus E.* Cīņa un cerība: Partizāni Latvijā 1941. gada vasarā. – Rīga, 2004, 152. lpp. – Tiesa, E. Pelkaus darbā citētas Smiltenes ebreja – holokaustu pārdzīvojušā Zālamana Kuršāna atmiņas, no kurām it kā varētu secināt, ka daži Smiltenes ebreji (piemēram, zobārsti, vīrs un sieva Vigdorčiki) “pazuduši”, kā raksta Z. Kuršāns, pašā jūlijā sākumā, pēc tam kad 6. jūlijā vara pilsētā nonākusi nacionālo partizānu rokās. (Turpat, 136. lpp.) Tomēr no Z. Kuršāna atmiņām nav skaidrs, vai tiešām “pazušana” nozīmēja to, ka ebrejus nogalinājuši latviešu partizāni. Nekāda cita objektīva liecība par kaut vai pāris Smiltenes ebreju

nogalināšanu, ko veikuši latvieši uz savu roku, pagaidām nav iegūta, tāpat kā arī par to, vai daži ebreji patiešām "nozuduši" vai paspējuši aizbēgt uz PSRS, vai arī tomēr nogalināti augusta sākumā, kad Smiltenes ebreji tika iznīcināti saskaņā ar vācu rīkojumu. Vienīgais pētījums, kur par to minēts (Zalves pagastā Jēkabpils apriņķī), ir U. Lasmaņa darbs "Ko neparedzēja hercogs Jēkabs...". Autors raksta: "1941. gada interregnuma perioda upuri var tikt skaidrojami ar atribes dziņām, holokausta zvērīgo atmosfēru" (382. lpp). Runa ir par trīs ebreju – Roberta, Rivas un Halles Calkoviču noslepkavošanu. Tomēr vismaz pagaidām minētajā darbā nav atrodami pārliecinoši pierādījumi par t.s. interregnuma pastāvēšanu šajā patiešām nomaļajā pagastā un ebreju slepkavošanu pēc vietējo latviešu iniciatīvas.

- ²⁵ *Strods H.* Salaspils koncentrācijas nometne (1941. gada oktobris – 1944. gada septembris) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000: Komunistu un nacistu jūgā. – Rīga, 2001, 87.–155. lpp.
- ²⁶ Turpat, 94., 103. lpp. – Pirmie, kam uzdeva veidot mītus par Salaspili, bija padomju varas favorizētā rakstnieki Anna Sakse un Jānis Sudrabkalns. Jau 1945. gadā viņi pasludināja divus svarīgākos mīta punktus. Pirmkārt, Salaspils kā "nāves fabrika", kurā noslepkavoto skaits "nav aprēķināms simtos, bet simtiem tūkstošos"; otrkārt, Salaspils ir ebreju masveida nogalināšanas vieta, jau sākot ar 1941. gada rudenī (kad nometne vēl nemaz nebija uzbūvēta!). "[...] Salaspils nometnes kreisajā pusē 1941. gada rudenī notikusi masveida ebreju iznīcināšana. Milzu bedrēs sagāzti tūkstošiem noslepkavoto." – *Sakse A., Sudrabkalns J.* Par vācu fašistisko briesmoņu zvēribām padomju Latvijā. – Rīga, 1945, 44.–46. lpp. – Šie 1945. gadā radītie mīti ir izrādījušies ļoti dzīvīgi pat mūsdienu Krievijā un krievu presē Latvijā; dzīvīgumu, protams, veicina Krievijas politiskā ieinteresētība tos uzturēt un izmantot informatīvajās kampaņās pret Latviju.
- ²⁷ Turpat, 119., 120. lpp. – Kādā jaunākajā publikācijā H. Strods ir uzmanīgāks secinājumos: "... Salaspili var uzskatīt par koncentrācijas nometni, bet nekādā gadījumā par nāves nometni." – Noziedzīgo režīmu baigās ēnās // *Mājas Viesis*, 2005, 8. apr., 18. lpp.
- ²⁸ *Ezergailis A.* Kam patiesība ir sāpīga? // *Diena*, 2005, febr., 2. lpp. – A. Ezergailis pamatoti uzsver, ka visbrutālākais laiks ebrejiem bija Salaspils koncentrācijas nometnes celšanas posms 1941. gada beigās – 1942. gada sākumā. Ebreji tika izmantoti kā vergu darbs nometnes celtniecībā, taču jau 1943. gadā nometnē ebreju vairs nebija, izņemot varbūt kādus pāris cilvēkus; kā mītu A. Ezergailis noraida apgalvojumu "par 7000 nometnē nogalinātajiem ebreju bērniem". – *Ezergailis A.* Konrāda Kalēja un Efraima Zurofa gadsimta beigu *pas de deux* // *Diena*, 2000, 4. janv., 2. lpp.; *Ezergailis A.* Salaspils nometnes patiesības // *Lauku Avīze*, 2000, 30. maijs, 28. lpp.; par brutālajiem apstākļiem nometnē sk.: *Neiburgs U.* Salaspils nometne // *Lauku Avīze*, 2000, 6. maijs. – U. Neiburgs raksta, ka nometni cēluši no Eiropas ievestie ebreji – "daudzi nomira no bada un slimībām". – *Neiburgs U.* Latviešu nacionālās pretošanās kustības uzdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–45) // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, 1./2. nr., 56. lpp., 4. piezīme; aculiecinieka atmiņas par redzētajiem ebrejiem, kuri cēla Salaspili sk.: *Bergman A.* Zapiski ņedočeloveka. – Rīga, 2005, s. 69.
- ²⁹ Sk. jaunāko literatūru: *Ērglis Dz.* Padomju karagūstekņu nometnes nacistu okupētajā Latvijā // *LVIŽ*, 2005, 3. nr., 84.–106. lpp.; *Šneer A.* Плен. Советские военнопленные в Германии. 1941–1945. – Москва; Jerusalem, 2005.
- ³⁰ Nacistu terors pret gejiem un lesbietēm (galvenokārt pret gejiem) sāk arvien vairāk piesaistīt sabiedrības uzmanību. Līdz 90. gadu sākumam pasaulē bija tikai divi memoriāli, kur pieminēja šo nacistu upuru grupu, – Sanfrancisko ASV un Sansaba Itālijā. Nopietns panākums bija Holokausta memoriālā muzeja Vašingtonā – viena no diviem izcilākajiem holokausta pētniecības centriem pa-

saulē – pievēršanās šai tēmai, īpaši 2000. gada sākumā. Kad 2005. gada martā atklāja paplašināto *Yad Vashem* jauno kompleksu Jeruzalemē – Holokausta pētniecības galvenais centrs pasaulē –, tad materiāliem par homoseksuāļu vajāšanu tika atvēlēta vieta arī tā ekspozīcijās. Tiesa, atzīstot, ka jāpievērš daudz lielāka uzmanība teroram pret gejiem un lesbietēm nacistu okupācijas gados, jāuzsver dažas lietas:

1) lai arī nacistu ideoloģijā ebreji nereti tika vienādoti ar homoseksuāļiem (piemēram, nacistu laikraksta *Volkischer Beobachter* slejās) un cīņa pret homoseksuālismu tika pasludināta kā nacisma uzdevums un tā īstenošanai Heinrihs Himlers 1936. gadā pat izveidoja speciālu biroju, kas vērsās pret homoseksuālismu un abortiem (*Reichszentrale zur Bekämpfung der Homosexualität und Abtreibung*), tā nekad neieņēma nacistu ideoloģijā un praksē pat ne tuvu to centrālo vietu, kādu ieņēma ebreju totāla un universāla iznīcināšana;

2) homoseksuāļus vajāja, apcietināja un varbūt pat apmēram 15 000 deportēja uz koncentrācijas nometnēm (sīkāk sk.: *Grau G.* (ed.). *Hidden Holocaust? Gay and Lesbian Persecution in Germany, 1933–1945.* – London, 1995), taču viņi nekad netika deportēti uz nāves nometnēm ar gāzes kamerām, ne arī iznīcināti gāzes kamerās;

3) skaidrs, ka tika iznīcināti arī ebreji – homoseksuālisti, taču ne tāpēc, ka bija homoseksuālisti, bet gan tāpēc, ka bija ebreji. Ja nacistu terors pret homoseksuāļiem pašā nacistiskajā Vācijā ir kaut cik pētīts temats, tad nesalīdzināmi mazāk (ja neskaita dažus pētījumus par okupēto Nīderlandi) ir izziņāts vācu okupācijas varas terors pret homoseksuāļiem vācu okupētajās teritorijās.

³¹ *Ezergailis A.* Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia: Daugavas Vanagi: Who Are They? Revisited. – Rīga, 2005, 215 pp.

³² Turpat, 31., 44., 45., 53., 60.; u.c. lpp.

³³ *Kangeris K.* Policijas struktūras Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*, 279., 284., 285.; u.c. lpp.

³⁴ *Strods H.* Latvijas pirmās padomju okupācijas aktīvistu vajāšanas (1941. gada 23. jūlijs – 1945. gads) // Turpat, 123. lpp.

³⁵ Sk. arī: *Stranga A.* The Holocaust in Occupied Latvia: 1941–1945 (35. atsaucē 71. lpp.); *Ezergailis A.* Nazi/Soviet Disinformation ..., pp. 113, 114.

³⁶ *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity.* – Tallinn, 2006, pp. 719, 720.

³⁷ *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14).* – Rīga, 2005, 383 pp. – Taču tā nav Vēsturnieku komisijas vaina, ka joprojām turpinās – pat pieņemas spēkā – Krievijā un lielā daļā vietējā krievu presē pilnīgi apgalvojumi par latviešu līdzdalības apjomu holokaustā; apzīmējums “latvieši – fašisti” ir kļuvis gandrīz vai obligāts. Vienlaikus, apsūdzot latviešus “bezvācu holokaustā”, vairāki vietējie t.s. kreisie politiķi Latvijā ir demonstrējuši neapstrīdamu antisemitismu. Piemēram, nu jau skandalozī slavenais Saeimas deputāts no apvienības PCTVL Nikolajs Kabanovs paziņoja, ka 1920. gada miera līgums starp Latviju un Padomju Krieviju nevar būt spēkā, jo no Krievijas puses to parakstīja ebreji Ādolfs Joffe un Jakovs Gaņeckis. – Sk.: *Cālīte A.* Saeimā mums savs “melnsimtnieks” // *Latvijas Avīze*, 2005, 22. janv., 3. lpp.

³⁸ Holokausta upuru piemiņas saglabāšanai profesionāla holokausta vēstures pētniecība ir ļoti svarīga, taču ar to vien nepietiek; piemiņas saglabāšanai ir nepieciešami memoriāli, piemiņas zīmes, muzeji un citi par zinātni emocionālāki un pieejamāki līdzekļi. Latvijas ebreju kopienas vadība ir apzinājusi ap-

- tuveni 200 vietu, kur apglabāti vācu okupācijas laikā noslepkavotie ebreji; apmēram pusei šo vietu vēl nav uzstādītas piemiņas zīmes. Kopiena plāno sakopt un uzlikt piemiņas zīmes 25 masu kapu vietām katru gadu un pabeigt šo darbu četros piecos gados. – Latvijas Avīze, 2005, 30. jūl., 7. lpp. – Kopiena finansēja arī Aleksandra Bergmaņa atmiņu izdošanu: *Bergman A. Zapiski ņedočeloveka*. – Rīga, 2005, 320 s.; *Driķe N.* Liepājas ebreju kopienas mājā top ebreju muzejs // *Diena*, 2006, 10. apr.
- ³⁹ Ziemeļvalstu ģimnāzijas skolotāja Tamāra Zitcere jau piecus gadus vada holokausta izpētes un piemiņas saglabāšanas projektu, iesaistot tajā vairāk nekā simt skolēnu. Projekta gaitā Jaunajos ebreju kapos sakoptas 1038 kapu kopiņas. 2005. gada jūlijā Rīgas domē atklāja T. Zitceres un viņas skolēnu sagatavoto izstādi "Rīgas geto mājas – pēc 60 gadiem". Sešdesmit četrās fotogrāfijās redzamas Latgales priekšpilsētas ēkas. Pateicoties T. Zitceres un Sandas Plūmes, Anda Skadmaņa, kā arī citu skolēnu entuziasmam, ir veikta 253 bijušo geto ēku mājas grāmatu analīze. Pētījumā precizēts arī pazīstamā zinātnieka zooloģijas profesora Nauma Ļebedinska bojāejas laiks: 1942. gadā Rīgā ārpus geto Kuldīgas ielā 21 viņš noindējās kopā ar sievu Liu un dēlu Eduardu. – *Bormane A.* Skolēnus iesaista holokausta izpētē // *Latvijas Avīze*, 2005, 5. jūl.; *Puķe I.* Divsimt piecdesmit miršanas apliecību ik pa desmit minūtēm // *Diena*, 2005, 16. jūl. – 2005. gada jūnijā jaunieši no Latvijas, Vācijas un Izraēlas sakopa ebreju kapus Tukumā; 25 jaunieši no Latvijas, Nīderlandes, Vācijas un Austrijas sakopa un faktiski atjaunoja senos ebreju kapus Gostiņos netālu no Pļaviņām; līdz holokaustam Gostiņi bija ļoti dzīvīgs ebreju miestīņš. – *Grīnbergs A.* No džungļiem atkaro kapus // *Latvijas Avīze*, 2005, 20. aug.
- ⁴⁰ *Dreijere V.* Smagi un beidzot interesanti // *Diena*, 2005, 5. sept.
- ⁴¹ *Bauer Y.* Rethinking the Holocaust. – Yale, 2001, p. 67. – Pazīstamais liberāli orientētais ebreju publicists Avišajs Margalits (*Avishai Margalit*) jau pirms vairāk nekā desmit gadiem brīdināja, lai neaizraujas ar holokausta vēstures trivializēšanu un nerada – nereti – pēc politiskā pasūtījuma – kaut kādas vispārpieņemtas un neapstrīdamas "holokausta mācības" vai "holokausta pieredzi". "Apstākļu sakritība, kas radīja šo industrializēto slepkavību, tomēr bija unikāla, tāpēc nav iespējams iegūt no tās ideoloģisku mācību. Ebreji nebija sagatavoti holokaustam, jo nav iespējams tam sagatavoties." A. Margalits brīdina pret domu, ka ar didaktiskiem līdzekļiem vien ir iespējams iegūt "vienu vai citu holokausta mācību [...]". – *Margalit A.* The Uses of the Holocaust // *The New York Review of Books*, February 17, 1994, p. 10.
- ⁴² *Melers M.* Ebreju kapsētas Latvijā = Jewish Cementeries in Latvia = Еврейские кладбища в Латвии. – Rīga, 2006, 5. lpp.
- ⁴³ Par akadēmiskas vēstures nozīmi sīkāk sk.: *Judt T.* From the House of the Dead: On Modern European Memory // *The New York Review of Books*, October 6, 2005, pp. 12–16.

Aivars Stranga

Research and Memory of the Holocaust in Latvia

Summary

In the recent years, the history of the Holocaust in the German-occupied Latvia has grown into a diverse and already relatively broad branch of academic research. Herein I would like to mention only three directions of research that have yielded serious scholarly results.

1. Firstly, academic research of the so-called interregnum (vacuum of power) issue, cleansing it of the distortions of all kinds of propaganda – e.g. Nazi or Soviet one. The works of the authors, who seriously study the interregnum period and continue Andrievs Ezerģailis' work (here one should mention, first and foremost, Juris Pavlovičs, Aigars Urtāns, Dzintars Ērglis, Rudīte Vīksne, and other historians) give no reason to believe that Latvians on their own initiative launched mass-scale terror against Jews, not even to mention massacres, in the short period between the end of the Soviet rule and the establishment of the German rule. Juris Pavlovičs offers his own definition of interregnum that runs as follows: “interregnum is an intermediate situation of the change of verticals of instructions,” during which one vertical of instructions is replaced by another one, the latter being the former's equivalent (though not necessarily its analogue). Such change results in at least two developments: firstly, the vertical of instructions covers a sufficiently large territory (under the conditions of Latvia – at least a district (*apriņķis*)); secondly, operation of the vertical of instructions results in real power that is achieved and established over the respective territory. With very good reason, Pavlovičs has emphasized that the main goal of the German occupants was to achieve actual execution of their orders and instructions rather than their own – i.e. the German occupants' – personal presence at all sites necessarily. Interregnum ends, as Pavlovičs rightly points out, only when real power of the new occupant is established, since “no documents, letters of attorney, and declarations without any capacity to implement them, can end the situation of interregnum.”

2. Secondly, very essential results have been achieved in the research of the extermination of the Jews in the provinces and small towns of Latvia; these works are innovative in the context of the Holocaust history in general. Of importance is Dr. hist. Rudīte Vīksne's research into the extermination of Jews in a small town Auce in Zemgale District on July 11, 1941. In the morning of that day, two vehicles with Germans came to Auce to direct the killing of the Jews; however, the practical execution was carried out only and exclusively through the hands of Latvians, the-so-called self-defence men, with an actively operating leader Ervīns Caune, who emphasized that taking part in the execution of Jews was the duty of each member of self-defence. Shooting lasted till the evening, and after that a part of the self-defence unit proceeded to their headquarters for a drinking-bout; on the same day, the Germans who had arrived in the morning burned down the Auce synagogue. The main particularity of the Auce massacre was that the entire Jewish community of Auce – women and children included – 99 persons altogether, were killed on July 11. I would say that this testified to the role of the local German initiative, since it seems doubtful that a decision of total extermination of the Jews including women and children had been made in Berlin at that date. An essential result of Rudīte Vīksne's study is her social portraits of the murderers of Jews. The Auce massacre of the Jews involved ten or twelve members of Latvian self-defence, of whom at least four had been active supporters of the preceding, the Soviet occupation regime, while one, E. Bērziņš, demonstrated “remarkable” criminal chameleonic

skills: in the first year of the Soviet occupation, he was a canvasser of Soviet trade unions; during the German occupation, he was a murderer of the Jews; and at the beginning of the second Soviet occupation, he joined the exterminators' battalion and combated national partisans. These examples alone present sufficient grounds to reject the traditional percept – which luckily has been already seriously refuted in scholarly circles – or even the stereotype of the murderers of Jews as almost exclusively coming from the ranks of anti-Semiticly disposed members of the "Pērkonkrusts" (Thunder Cross) organization.

3. Thirdly, the history of rescuers of the Jews has become an independent section of research into the Holocaust history. Museum "Jews in Latvia," established by Marģeris Vestermanis, serves as the main and presently also as the only centre of such research; by 2005, the museum had already established 512 cases of rescuing and hiding of Jews during the German occupation. Regretfully, not all attempts at rescuing Jews resulted in saved lives: the German occupation was long-lasting (in Kurzeme region, almost four years), the Germans' obsession with total and universal extermination of the Jews was absolute and was not shaken even by the approach of the irreversible defeat; moreover, the betrayal of rescuers was not infrequent. At least 472 residents of the occupied Latvia, who were people of different ethnic and social backgrounds, have to-date been identified as rescuers of Jews; altogether they saved approximately 400 Jews. Almost every museum of regional history is now involved in the identification of the rescuers of the Jews; the destiny of the rescuers comes into the focus of increasing interest of public at large – among journalists and publicists, on involving TV and in films. Latvia becomes acquainted with previously completely obscure names, such as railroad worker from Kārsava Antons Barkāns, his wife Helēna and their seven-year-old daughter Valentīna – this family saved three Jews from Kārsava: Judīte Zilbere, Ļevis Ūdems, and Soņa Minkina; the Matusevičs family of Polish origin from Rēzekne, on their turn, saved Haims and Jaša Izraelits. Rescuers are gradually becoming a part of our historical memory. There is a reason to hope that in the very near future a monument to the rescuers of Jews in Latvia will be erected on the site of the former Choral Synagogue on Gogoļa street in Riga.

Emmanuel Zingeris

Reports on the Nazi Occupation in Lithuania Made by Lithuanian International Historical Commission

In the words of one famous historian, cited recently by the *Washington Post* columnist commenting on the current American policy in Iraq, to move forward without a sense of history is the same as trying to plant cut flowers.

This is a precise metaphor for our situation in Lithuania. The first years of Lithuania's newly won independence have clearly demonstrated that we cannot move forward without grasping the problems that were conditioning the cataclysms of the past. I believe, in this we have encountered a similar situation like our northern neighbors have – Latvia and Estonia. However, I think, in Lithuania we have a very specific, many-sided responsibility. Due to the long history and the influence of our biggest pre-war minority, the Jewish community of Lithuania, on the country's history, we have inherited a number of unsolved problems related to the Holocaust in Lithuania, and this affected the Lithuanian–Jewish relations inside the country as well as the international and foreign relations of the Republic of Lithuania.

These problems were related mainly to the rich heritage of the Jewish history, issues of ownership and citizenship, and mainly to the tragedy of Lithuanian 220,000 strong and vibrant Jews, who were annihilated during the summer and fall of 1941 on Lithuania's territory. These were the issues of legal and moral responsibility, and, quite obviously, they included research, education, and general dissemination of knowledge. The need to research the Holocaust is not only a matter of pure academic interest, as it is, I believe, to some degree also in Latvia and Estonia. The political will of the country depends on the level of knowledge and education in these matters. Political discussions involving wide audience flare up whenever an issue comes up, related to anti-Semitism, responsibility for the crimes of the Holocaust, ownership of the pre-II World War property, or continuation of the pre-war Lithuanian citizenship.

The Commission for Evaluation of Crimes of the Nazi and Soviet Occupational Regimes in Lithuania has been operating for six years. Since its creation, we have been proceeding along the lines of a comprehensive work plan, the range of items

of which can be extended and developed in case the researcher finds it necessary. Along with a number of major international conferences and workshops organized annually, during which essential reports are delivered, we conduct research into many fields of the Nazi occupation. In order to make a comprehensive research we employ international experts and scholars who use sources of Lithuania and other countries where documents related to Lithuania have been dispersed. This process is not easy to coordinate – we have coordinators as part of our staff for both the Soviet and Nazi periods – but it is necessary to produce a prestigious report adopted by consensus and recognized internationally. Therefore, we have adopted a saying by Albert Einstein, a refugee to the United States from the Nazi Germany, as a motto for our Commission: "The right for the truth implies also a duty; one must not conceal any part of what one has recognized to be true."

Currently, we have adopted reports and their conclusions on the following subjects:

Preconditions of Holocaust: Anti-Semitism in Lithuania by Dr. L. Truska and Dr. V. Vareikis (Lithuania); this study was reviewed by experts from a number of countries. It is the first work of such kind in Lithuanian historiography, showing the general atmosphere, which was extremely dangerous for the Jewish minority, on the eve of World War II.

Murder of POWs by Dr. Christoph Dieckmann (Germany). The conscientious and comprehensive research of the German historian disclosed the responsibility of the German occupying forces for the horrible fate of approximately 170,000 Soviet POW's in Lithuania.

Repressions against the Non-Jews: Repressions of Roma Population in Lithuania under Nazi Occupation, by a foremost researcher of Lithuanian Roma people Vytautas Toleikis. Here our main obstacle was that the Roma witness materials are based mainly in oral history, but not in written sources. However, our researcher had good connections among the older Roma generation, which helped a lot. Also, war-time documents were used.

Repressions against the Ethnic and Other Non-Jewish Lithuanians under the Nazi Occupation by Dr. Rimantas Zizas (Lithuania). This work is focused on cases of rescue of the Jews by non-Jewish population among other acts of resistance against the Nazis, and also, establishes a number of non-Jewish victims of occupation time among the local population as around 5000 people; a well-grounded figure which is, actually, considerably less than stated in previous studies by Lithuanian historians.

These texts can be found on our Commission's internet site.

Another work to be adopted soon concerns subjects that are “hot” politically and largely controversial: “The role of Lithuanian Institutions under the Nazi Regime in the Holocaust: Lithuanian Police Battallions” by Dr. Arunas Bubnys. This work is attached to a wider report “Murder and other Crimes Carried out during the First Days of the Nazi–Soviet War and Mass-Killings of Lithuanian Jews during the Summer and Fall of 1941” which is in the final stage of preparation and will be finished until the Commission’s upcoming annual meeting this fall. The report is based on the use of primary sources from the U.S.A., Germany, and Lithuania and the authors are German, American, and Lithuanian historians.

At the same time we have a row of works-in-progress such as:

– “The Role of Lithuanian Mass-Media during the Nazi Occupation.” We believe that the tools of propaganda and agitation had a strong impact upon the consciousness of the readers of printed matter in the Nazi-occupied territories. Our researcher, a young Lithuanian historian, uses sources from Lithuanian and Latvian archives (Ryga was the seat of Ostland’s governing bodies).

– “Deportations of Non-Jewish Lithuanians to Germany: Forced Labour.” The well-known Lithuanian historian. Dr. Arvydas Anusauskas, who is employed at the Genocide Research Center in Vilnius, has promised to report to the Commission on this matter.

– “The Cultural and Spiritual Losses of Lithuanian Jewish Community under the Nazi Regime in Lithuania. Destruction of Jewish Property and Assets.” Documents on Lithuania’s Jewish heritage were confiscated, destroyed, or sent to Germany, and documents about the bearers of such heritage – such as academicians or lecturers of the Yeshivas, the Jewish theology seminaries in Lithuania, who perished during the Holocaust – are dispersed in the archival depositories of Lithuania, Russia, US, Germany, and Israel. A professor from the American University in Washington, having a perfect knowledge of the languages of these sources, including Hebrew and Yiddish, a former consultant to the Holocaust Museum in Washington, delivered the report in 2005.

Besides, the research has recently started on:

– “The Role of Individuals Participating in the Holocaust in Lithuania: Circumstances of Participation in the War-crimes.” The research studies the motivation of killers and is based on the rich Nazi- and Soviet period documentation preserved in Lithuanian archives and it is conducted by the young Dr. hist. Ausrele Paze-raite, who knows the original languages of the witness material, both Hebrew and Yiddish – a qualification which is still scarce among the Holocaust researchers in Lithuania.

– A report on Ghettoisation of Lithuania's Jewry is being prepared by Dr. hist. Arunas Bubnys, author of the book *Nazi Occupation of Lithuania*.

There are more issues to be researched, among them:

- persecution of non-Jews: Lithuanians in the Nazi concentration camps;
- confiscation of property and suppression of the cultural life of the non-Jewish Lithuanians;
- the possible role of other Lithuanian institutions (church, municipalities, etc.) in the Holocaust.

At the second stage of the Commission's work, when we find ourselves in possession of a number of adopted reports, the task is the publication of all the aforementioned materials as a collection. We wish we could do it more promptly, as soon as a report has been adopted, but publication is related to financing, so at last we have decided that all this research body together with the original documents and comprehensive scholarly introductions will be produced in a series of volumes of the Nazi occupation period, book by book. Presently, a manuscript on the History of Anti-Semitism in Lithuania up to the Year 1941 by Liudas Truska and Vygantas Vareikis, with an introduction of German historian Dr. Joachim Tauber, is being prepared for bilingual publication.

Emanuelis Zingeris

Lietuvas Starptautiskās vēsturnieku komisijas sagatavotie ziņojumi par nacistu okupāciju Lietuvā

Kopsavilkums

Lietuva ir mantojusi vairākas ar holokaustu saistītas, bet neatrisinātas problēmas. Tās ietekmē lietuviešu un ebreju attiecības valsts iekšienē, kā arī Lietuvas Republikas starptautiskās attiecības.

Šīs problēmas galvenokārt attiecas uz 220 000 Lietuvas ebreju traģēdiju – visas ebreju kopienas iznīcināšanu Lietuvas teritorijā 1941. gada vasarā un rudenī. Tie ir juridiskās un morālās atbildības, kā arī pētniecības un vispārējās izglītošanas jautājumi.

Lietuvas Starptautiskā vēsturnieku komisija darbojas jau sesto gadu. Vienlaikus ar ikgadējām starptautiskām konferencēm un semināriem tiek veikti pētījumi par dažādiem nacistu okupācijas perioda aspektiem. Komisija nodarbina starptautiska līmeņa ekspertus un pētniekus, kuri izmanto kā Lietuvas, tā arī ārzemju avotus. Tas ir nepieciešams, lai sagatavotu starptautiski atzītu galaziņojumu.

2004. gadā Lietuvas Starptautiskā vēsturnieku komisija ir sagatavojusi šādus ziņojumus, to tekstus var atrast komisijas mājaslapā:

Holokausta priekšnoteikumi: Antisemītisms Lietuvā. – L. Truska un V. Vareikis (Lietuva);

Karagūstekņu slepkavības – 170 000 padomju karagūstekņu bojāeja Lietuvā. – K. Dikmans (Vācija);

Represijas pret neebrejiem: Represijas pret Lietuvas čigāniem nacistu okupācijas laikā. – V. Toleikis (Lietuva);

Represijas pret neebreju tautību Lietuvas iedzīvotājiem nacistu okupācijas laikā. – R. Zizas (Lietuva).

Bez tam A. Bubnis uzsācis pētīt politiski pretrunīgāko tematu – Lietuvas policijas bataljonu loma holokaustā.

Vienlaikus tiek gatavoti šādi ziņojumi:

Lietuvas masu informācijas līdzekļu nozīme nacistu okupācijas laikā;

Neebreju tautību Lietuvas iedzīvotāju darbaspēka piespiedu deportācijas uz Vāciju;

Lietuvas ebreju kopienas kulturālie un garīgie zaudējumi Lietuvas teritorijā nacistu okupācijas laikā. Zaudētie ebreju īpašumi un kapitāli.

Komisijas darbības otrajā posmā, kad tās rīcībā būs akceptēti ziņojumi, par svarīgu uzdevumu kļūs apkopotā materiāla izdošana grāmatās. Šis darbs līdz šim aizkavējies sakarā ar finansējuma trūkumu. Izlemts, ka sagatavoto pētījumu kopapjoms līdz dokumentu krājumiem tiks izdots kā nacistiskās okupācijas periodam veltītu grāmatu sērija.

Andrievs Ezergailis

Knowledge of the Holocaust in 1941

The article by Joseph W. Grigg¹, of June 1, 1942, reprinted below, throws light on the issue of early knowledge about the killing of Jews in Eastern Europe. Analysis of the article will reveal the degree and quality of knowledge about the Holocaust in 1941 and early 1942. The knowledge lacked the kind of specificity that we have today, but the author indubitably knew – as must have all other members of the Berlin diplomatic and press corps known – that Jews in large numbers had been killed in German occupied territories. Grigg's article shows that knowledge of the *Einsatzgruppen* Holocaust, as it was happening during the summer and autumn of 1941, must have been wide spread and more than suspicion, even if not specific.

Knowledge in 1941. During the first post-war decades, in the West it was believed within the academic community that the knowledge about the Holocaust in Eastern Europe seeped out slowly and rather later than early. It depends on what one thinks is knowledge. Early Holocaust textbooks proclaimed that truly reliable information had reached the outside world only by the end of 1942, when most of the Eastern European Jews had already been killed and the death camps were going full tilt. For example, the World Jewish Congress selected Gabriel Zivian's testimony of October 1, 1942 in Geneva as the first major contribution about the fate of Jews in Latvia.² In other words, it was thought that the Germans were highly successful in sealing off the borders of the Reich. This view maintained that information was coming across but like seeping molasses, it was arriving tardily. Grigg's article gives us cause to question and moderate this viewpoint.

Grigg's article testifies that, among other failures, these historians completely ignored the Berlin connection. A number of American journalists were residing in Berlin until mid December 1941. By that time, perhaps as many as one million Jews had been killed by the *Einsatzgruppen* and some 50,000 Reich Jews had been transported to occupied territories in the East. The last massacres of Latvian Jews took place in December 1941, and except for "working Jews," Latvia in the language of the Nazis was *Judenfrei*. Since Grigg and other Berlin journalists were interned from December 1941 to May 1942, thus restricted in their information-gathering work, what he wrote in May

1942 he already knew in December 1941, and what he knew in December, it appears from some of the references, he must have known in the summer of 1941.

Historians of the Holocaust also have by and large ignored the information that Nazis themselves were putting out, misleading and mendacious as it might have been. Some information they even purveyed through their newsreels. Documentary film makers about the Holocaust still today frequently use film clips approved by Goebbels, which first appeared in the Nazi *Wochenschaun*. These snippets, attributed to more than one provenance, did not show actual killings, but illustrated some synagogue burnings and scenes of mistreatment and beatings of Jews on the streets, somewhat repetitive of the Kristallnacht scenes. The Nazis also delivered similar information through diplomatic channels in Stockholm and Geneva. It is also to be noted that these clips were used as generic illustrations, not restricted to one time and place, but used as templates to illustrate different times and places. The Nazi intention was to show that Germans were right to hate Jews, for non-Germans hated Jews even more than did the Germans.

Nazi public relations line. Setting out to perpetrate the greatest crime in history, the Nazis were savvy enough to realize that, as the killing teams received their marching orders, they also needed to do something to deflect the eyes of the world from the crime. The basic stratagem, as it, in part, also appears in Grigg's article, was to distance the Germans from the crime and accuse Eastern Europeans of killing their neighbors. The crux of the scenario was to proclaim that Eastern Europeans were gripped by primordial anti-Semitism that was more brutal than the rational one of the Germans. Killings in Jedwabne, Kaunas, Kiev, and Riga were described as spontaneous, brutal, and chaotic, as if carried out by primitive peasants who had killed Jews using blunt implements. As opposed to the primate revenge of Eastern Europeans, the German "solution" of the Jewish problem was projected to be rational and scientific. **Although the record shows that in Germany, especially within the confines of the Nazi party, there were numerous foreshadowings of the Holocaust, the Nazis to a large degree were able to persuade the world that Eastern Europeans were "worse than Germans."** The Nazi line also proclaimed that killings were so chaotic and unorganized that nobody could ever know the number of people massacred. It is true that the victims were buried in open unmarked ditches, but that does not mean that they were not counted. We have reasons to know that no Jews in Latvia were killed without being counted. For example, in Riga the Jews slated for killing from early days of occupation on, were first of all brought to the Central Prison where they were signed in and their confiscated properties registered. Some of these lists have been preserved.

One of the basic Nazi premises of the Holocaust – as it was explained by Hitler in a conversation with Croatian Marshal Kvaternik³ – that the Nazi establishment wanted to impose upon the posterity, was that Eastern European motive for unleashing their fury

against the Jews was revenge. Although no Eastern European country or people ever in history had harbored or planned that kind of vengeance towards their neighbors, the Nazis, if we take Grigg's article as an example, had been to a large measure successful.

No deep analysis is needed to show that Germans had the ideology, leaders, and technology to carry out the Holocaust project, yet the viewpoint began to emerge that Eastern Europe, though disarmed and occupied it might have been, was the most criminal part of Europe.

Great Powers and knowledge of the Holocaust. The slow seepage paradigm of Holocaust knowledge was encouraged by a variety of political and diplomatic considerations, petty and grandiose. The correspondents in Berlin, fearing to lose their Berlin seat, hesitated to write about it. Although they must have known everything in December of 1941, Grigg wrote his article only after he was out of Nazi reach in London. In other words, Berlin journalists chose "accessibility" thus failing to alert the Jews of Europe, when a warning still would have done the Jews some good. As the Jews were short changed by journalists, they were also abandoned by the Great Powers. The great powers with largest sleuthing organization, including the USSR, entered the war with the attitude that the German "Jewish problem" was a diplomatic or a political one, rather than a moral one. The great power secrecy concerning a number of motives was continued after the war. For example, Sweden until today has not opened up their intelligence depositories for historians to examine. The deadening silence that the Western statesmen initiated during the war for diplomatic reasons complicated their attitude towards the disclosure of Holocaust information after the war. Notably, in criminal law a non-disclosure of an ongoing crime makes one a party to the crime – at least a moral accomplice – and thus, they were burdened, especially after the war, with guilt and failure to understand the Nazi threat. For example, the Nuremberg prosecutors at the *Einsatzgruppen* trial never used the July 1941 British intercepts from the *Ordnungspolizei* killing fields in Belarus.⁴ There was no good explanation for the reasons why, when the world faced the crime of all ages, heavens did not darken and the world did not come to a stop.

Lack of knowledge about the conditions of the Holocaust in Eastern Europe after the war led to further distortions. For one it allowed the Nazi version, with an unwitting complicity of Western statesmen and journalists, of the Holocaust in Eastern Europe to take root.

Grigg's information. How good was the early information about the Holocaust that came out of Germany? Grigg, even after he had left Germany, vacillated between journalistic skepticism and gullibility. His article should be assessed for its accuracy and veracity. Is it possible that the Nazis in 1941 were leaking "objective" information to the international press without a motive to deceive? After the war in 1939 had begun, Western correspondents in Berlin had to depend on the Nazis themselves as their sources of information, although they were not limited in their mobility. Concerning Holocaust

NEW YORK WORLD-TELEGRAM, MONDAY JUNE 1, 1942

JEWES KILLED BY NAZIS PUT AT 200,000

**Millions driven
Into Ghettos,
Writer Asserts**

By Joseph W. Grigg.

United Press Staff Correspondent.

LONDON, June 1, 1942—Adolf Hitler's agents have killed at least 200,000 Jews in Russia, Poland and the Baltic states and driven millions from their homes into medieval ghettos.

Foreign correspondents in Germany never were able to get exact figures on the dead, for they were killed so indiscriminately that no records were kept. Thousands lie in unmarked graves, many in mass graves they were forced to dig before the firing squads of SS troops cut them down. Hitler on Jan. 30, 1939 declared that another World War would result in the destruction of the Jews and those of us who lived in Germany know that he and his agents have done everything possible to make the prophecy true.

Deportations Continue.

[Mr. Grigg only recently left the Reich]

In Germany proper Jews still are being deported to the ghettos in conquered countries at the rate of 20,000 a month. There apparently was an effort to create a "Jewish-free" Reich by April 1 as a birthday gift for Hitler, but due to transportation and other difficulties, the schedule could not be maintained. It is estimated that between 60,000 and 70,000 have been dumped in eastern Europe since September.

One of the biggest known mass slaughter of 1941, when, reasonable Nazi sources admitted, 56,000 men, women and children were killed by SS troops and Latvian irregulars.

Four Days of Slaughter.

This slaughter went on for days and there was even an official German newsreel of squads shooting Jews in the streets of Riga. The Nazi commentator describes the scenes, as the vengeance of "the infuriated Latvian populace against the Jews," but a remarkable feature was that the "Latvians" all wore German army helmets.

In Lithuania about 30,000 Jews according to the most reliable estimate, were killed by special "clean up" squads brought from Poland with the knowledge and approval of the German civil administration.

The entire Jewish population of many towns and villages was driven into the country, forced to dig

graves and then machine-gunned. In one city alone more than 8000 were killed.

Ghastly in Poland

In Kaunas the executions were not as sweeping: owing to militant opposition of the Catholic church, and in Estonia, last of the Baltic nations to fall to Hitler, comparatively few Jews were executed.

The slaughter in Poland was horrible, with 80,000 killed in reprisal for the alleged killing of 56,000 minority Germans at the outbreak of the war. Many of these were Poles but there was high percentage of Jews. The mass grave technique was used there too.

When Kiev was occupied any Jew seen on the street was shot. One German rifleman boasted to correspondents that he had killed 37 in one night. Rumanians were even less reticent in boasting of their slaughter of Jews.

***

AMBASSADOR BILMANIS LETTER

With deep sorrow and profound indignation I read Joseph Grigg's information about a slaughter of Jews by German Nazis in 1941. The Nazi commentator's insinuation that "Latvian irregulars" participated in this abominable crime against humanity is absolutely incredible, and contradicts the traditional friendship between Latvians and Jews, both being oppressed races for centuries.

It is an evident German-Nazi provocation to disseminate hatred between Jews and Latvians abroad. Latvians always considered their fellow-citizens Jews as part and parcel of the Latvian nation, and Latvian government voluntarily granted in 1919 full cultural autonomy and equal rights to Latvian Jews. Latvians can be free only when Jews are free and post-war Latvia shall be a fully democratic Latvia with equal rights for all citizens and cultural autonomy for Latvian Jews.¹

¹ New York World-Telegram, June 9, 1942.

matters, the journalists had to rely on those who had lied about everything else and were planing and carrying out the killing of the Jews. Would the Nazis have wanted the world to know that under their auspices innocent civilians – men, women, and children – in Eastern Europe were massacred? It seems that the answer must be a categorical no. Yet, what then explains the flow of information in Berlin? Even the weekly newsreels contained some Holocaust-related information. There is no good explanation but one: the Nazis, by managing the information, wanted to deflect the blame for the murder of Jews – from Germans to Eastern Europeans. Grigg in his article repeats two Nazi public relations themes: (1) that in Eastern Europe there were spontaneous killings of Jews, and (2) that it was done as a revenge. In general, we can say the Germans strove to prove that Eastern Europeans specifically hated the Jews even more than the Germans.

As long as the Nazis were winning the war, they did not impose on the foreign correspondents outright censorship – the latter could write what they wanted and move around Berlin without restrictions. So for example the Nazis had no way of hiding the transport of Jews from Berlin to locations East, but as it is known, the Nazi agencies were tight-lipped that left them with little to naught to write about. There was no way for Grigg to know that part of the plan to murder Jews was not only to mislead the people like the author but also to use them as conduits to plant misleading information to the world. The Nazis were clever enough to understand that even today it is not fully recognized that there was an advantage in writing the first version of the Holocaust's history and, as Grigg's article shows, they strove to manipulate the Western pressmen to write it for them.

How good was Grigg's information? As it was noted above, he found it impossible to resist all of the information the Nazi delivered to foreigners in Berlin. Especially we must note that he already knew most of the information contained in the article in the fall of 1941, yet we must assume that for reasons of "accessibility" he withheld it from the world. Grigg was very far off about the numbers killed, and we must assume the Nazis did not want Berlin correspondents to know the true number of victims. The article, however, made clear that Jews were killed in great numbers in Eastern Europe. Grigg had no idea of the Nazi concept of "total solution" of the Jewish problem. The explanation that the Nazis wanted the correspondents to pick up on was that it was not the Germans but local people who were killing Jews. Grigg in part bought into this explanation. But in spite of the Nazi attempt to throw the journalists off the scent, he also perceived that the killing occurred as a consequence of a long-standing Nazi policy. Specifically, he connected – which is not so fashionable today – the killings with Hitler's 1939 Reichstag promise/threat to end the existence of Europe's Jewry if the Jews started another war.

By the time that Grigg wrote the article, the *Einsatzgruppen* had done its work and the death camps were in operation. Grigg's article shows that the Nazis had been very successful in hiding some facts – not all – about the Holocaust that they wanted to hide

Summing up, from Grigg's article we may deduce that the Nazis wanted to conceal two crucial facts about the Holocaust: the number of Jews killed and the German role in the planning and carrying out the killings. Neither did Grigg have any idea about the tempo of the killings. He did not know that by the time he was ejected from Germany, the Nazis had declared two countries, Estonia and Latvia, to be "*Judenfrei*." Grigg, although he noted the presence of SS, partly believed that Eastern Europeans were at least as vicious towards their neighbor as were the Germans. Having lived in Berlin, Grigg knew that Berlin Jews were being transported to the East, but his knowledge had limits. As we now know that many of them were killed in a variety of Eastern locations including Latvia, Grigg thought they were confined to "medieval" ghettos. History books of today have forgotten what Grigg knew at that time, that Hitler's minions had wanted to make Germany *Judenfrei* by his birthday in April 1942. That notion, we may speculate, was circulated in the Berlin grapevine at the time.

Grigg had picked up some tidbits of information through independent sources: he had had an opportunity to encounter two men – one German, one Romanian – who had participated in the killing of Jews and who had boasted about their exploits. Noteworthy is also Grigg's reference to "special 'clean up' squads" moving from Poland to Lithuania. He did not know the real name, *Einsatzgruppen*, of these squads, but the concept of "clean up" he got right. The Nazis may not have wanted those pieces of information, though innocuous from our perspective, for the world to know.

Killings in Latvia. For reasons difficult to fathom, the Nazis had chosen Latvia to make their propaganda point to Grigg and, as we may assume, other correspondents in Berlin. With 94,000 Jews (in 1934), Latvia had more Jews than Scandinavian, including Finland and Estonia, countries, but fewer than any other East or West European country. As we now know, nothing happened in Latvia that did not happen in other German-occupied countries or that the killings there were more brutal there than in other places. The killing procedures all over the German-occupied zone were similar. We have reason to think that the number of Jews trapped in Latvia in 1941 could not have exceeded much above 66,000. Considering the statistics we can deduce that the rate of killings was higher in Latvia, but the numbers killed were lower than in Lithuania and Byelorussia. The rate of killings were even faster in Estonia where the Germans trapped only about 2000 Jews. Grigg seems to be badly misinformed about the events in Lithuania.

Grigg writes: as "reasonable Nazi sources admitted, 56,000 men, women and children were killed by SS troops and Latvian irregulars." Even if the majority of people today would not consider the statement an oxymoron, the credibility of the paragraph would rest with the facts therein. It is true that Jews in Latvia were started to be killed with the first days of occupation and the first wave of killings lasted from early July to late August, but there was no concentrated four-day massacre in the streets of Riga. As

far as we know, there have been no massacres in the streets of Riga whatsoever. The Jews were killed near Riga in the pine forest of Biķernieki. During the designated period, about 30,000 Jews were killed in Latvia, including about 5,000 in Riga. At that time, in Riga only about 35,000 – not 56,000 – Jews resided. The use of the word "irregulars" to designate the Latvian killers is very apt, although one does not know what the "reasonable Nazi" and Grigg might have meant by it. It was a 300-men team cossetting of a variety of Latvians: fraternity members, unemployed workers, ex-policemen, and ex-soldiers.⁵ Farmers, *aizsargi*, and members of the "Pērkoņkrusts" organization were few in number. The real name of the unit was "Arājs Commando," which was auxiliary to the *Einsatzgruppe A*. It is doubtful that the "reasonable Nazi" sources, since it was not the Nazi line, would have admitted an SS role in the massacres. That must have been Grigg's interpolation. Strictly speaking, the organizers of the killings in the East were SD not SS units. The *Einsatzgruppe A* consisted of a variety of components and only one of them was a Waffen SS contingent. In fact, a detachment of *Ordnungspolizei* realized a large part of the killings in Latvia. The Arājs Commando operated as an itinerant contingent that the *Einsatzgruppe* leadership delegated where needed.

Letter by Ambassador Bilmanis. Nine days after the appearance of Grigg's article, *The New York World-Telegram* printed a letter by Latvian ambassador to the USA Alfreds Bilmanis, who protested against connecting Latvians with the killing of Jews and accused Grigg of purveying Nazi propaganda. The letter calls for no special analysis except to note that Bilmanis at that time did not know much about the system of occupation that the Nazis had imposed upon Latvia. His categorical denial that Latvians had no roll in the killing of Jews was spoken in ignorance. His other point that Grigg's article was permeated by Nazi hate propaganda, however, was very much on the point and demonstrated insightful knowledge both of Latvians and of the Nazis. Bilmanis' letter on the killing of Jews was the first and only pronouncement by a Latvian statesman at the time. By that time, from the point of view of the Nazis and the Soviets, the Latvian state no longer existed and most of its leaders were dead or resided in the Gulag. Half a century had to pass until the Nazi ally, the USSR, loosened its grip over Eastern Europe, and in 1989, a Latvian statesman Anatolijs Gorbunovs, President of Latvia Supreme Council, expressed his condolences to the Jews of the world and acknowledged Latvian roll in the Holocaust.

References

- ¹ Joseph Grigg (1911) was an UPI correspondent who worked in Berlin until mid December 1941. Upon Germany's declaration of war against the United States, the correspondents were arrested and kept in detainment until May 1942 when they were allowed to go. By the time he lost his perch in Berlin, all Latvian Jews had been killed and the transport of Berlin Jews to the East, including Latvia, had began.

- ² Gabriel Ziwan's Deposition before the US Council for Geneva District Paul C. Squire at Geneva, Switzerland (10/1/1942).
- ³ Ezergailis, A. "Folklore v. History: A Problem in Holocaust Studies." In: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, Vol. 2. *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Rīga: Vēstures institūta apgāds, 2001, pp. 100–120.
- ⁴ The clearest knowledge of the German intention to kill all the Jews they could lay their hands on was obtained by British intelligence in July 1942, when they intercepted *Ordnungspolizei* radio dispatches from Belarus in which it was told that mass murder was carried out. Breitman, R., *Official Secrets: what the Nazis planned, what the British and Americans knew*. New York: Hill and Wang, 1998.
- ⁵ Vīksne, R. "Arāja komandas dalībnieki pēc padomju tiesu prāvu materiāliem: sociālais stāvoklis, izglītība, iestāšanās motīvi, piespriestais sods." In: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, Vol. 2. *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Rīga: Vēstures institūta apgāds, 2001, pp. 350–380.

Andrievs Ezergailis

Zināšanas par holokaustu 1941. gadā

Kopsavilkums

Pirmās ziņas par holokaustu sniedza 1942. gada 1. jūnijā *New York-World Telegram* publicētais Džozefa V. Griga raksts "Nacistu nogalināto ebreju skaits varētu būt 200 000" (raksta pilns teksts pievienots ziņojumam). Šī raksta analīze atklāj to informētības līmeni par holokaustu, kāds tas bija 1941. gadā un 1942. gada sākumā.

Agrākajā holokausta vēstures literatūrā un vēsturnieku vidū valdīja uzskats, ka patiesi ticama informācija parādījusies tikai 1942. gada beigās, kad Austrumeiropas ebreju lielākā daļa jau bija noslepkavota un nāves nometnes strādāja ar pilniem apgriezieniem. Tā, piemēram, Pasaules Ebreju kongress pirmās nozīmīgākās ziņas par Latvijas ebreju traģēdiju ieguva ar Gabriela Civjana (Gunārs Cīrulis, 1923–2002) 1942. gada 1. oktobrī doto liecību. Tika uzskatīts, ka vāciešiem ļoti sekmīgi izdevies slēgt reiha robežas un aizkavēt šausminošās patiesības uzzināšanu. Taču Dž. V. Griga raksts liek pārvērtēt šos viedokļus. Vēsturnieki bija pilnīgi ignorējuši to, ka liels skaits amerikāņu žurnālistu atradās Berlīnē līdz pat 1941. gada decembra vidum. Tajā laikā, iespējams, apmēram vienu miljonu ebreju bija nogalinājušas speciālās operatīvās slepkavotāju vienības jeb *Einsatzgruppen* un 50 000 reiha ebreju aiztransportēts uz okupētajām teritorijām austrumos. Dž. V. Grigs un citi amerikāņu žurnālisti Berlīnē tika internēti no 1941. gada decembra līdz 1942. gada maijam, un tas, ko Dž. V. Grigs raksta, viņam jau bija zināms 1941. gada decembrī, savukārt decembrī uzzināto, spriežot pēc atsevišķām norādēm, viņam jau vajadzēja zināt 1941. gada vasarā.

Gatavojot un veicot lielāko noziegumu vēsturē, nacisti neaizmirsā parūpēties par sabiedriskās domas dezinformēšanu un šī nozieguma piesegšanu. Nacisti radīja savu sabiedrisko attiecību līniju, kuras pamatstratēģija bija attālināt vāciešus no holokausta nozieguma un apsūdzēt austrumeiropiešus savu ebreju kaimiņu slepkavošanā. Slaktiņus

Jedvabnē, Kauņā, Kijevā un Rīgā raksturoja kā vietējo zemnieku spontānu, brutālu un haotisku izrēķināšanos ar ebrejiem; kā pierādījumu tam izmantoja speciāli samontētus vācu kinohroniku sižetus ar sinagogu dedzināšanas ainām un ebreju pazemošanas un piekaušanas skatiem pilsētu ielās. Jozefa Gebelsa savulaik oficiālai demonstrēšanai akceptētajos kinožurnāla sižetos nebija redzamas konkrētas tajā laikā veiktās slepkavošanas akcijas. Šos kinokadrus nacisti izmantoja, lai vispārināti ilustrētu ieņemto teritoriju nevāciešu iedzīvotāju naidu pret ebrejiem. Pretstatā austrumeiropiešu primitīvai atreibībai vāciešu iecerēto ebreju problēmu "atrisināšanu" uzdeva kā racionālu un zinātnisku. Tādējādi nacistiem izdevās pārliecināt pasauli, ka austrumeiropieši bijuši "sliktāki par vāciešiem". Nacistu avoti arī pasludināja, ka slepkavošanas bijušas haotiskas un neorganizētas, tādēļ neviens pat nezina nogalināto skaitu. Patiešām, upuri tika apglabāti atklātās bedrēs, kuras pēc tam neiezīmēja, bet tas neliecina, ka tos neuzskaitīja. Ir pamats uzskatīt, ka Latvijā ebrejus bez uzskaitīšanas nenogalināja. Tā, piemēram, Rīgā, kur ebreju iznīcināšana sākās ar okupācijas pirmajām dienām, upurus vispirms nogādāja Centrālcietumā, par ko tika izdarīta attiecīga atzīme, kā arī reģistrēts konfiscētais īpašums. Atsevišķi saraksti ir saglabājušies.

Berlīnē strādājošie ārvalstu korespondenti baidījās par savām vietām, tāpēc viņi atturējās ziņot par holokaustu, lai gan par ebreju iznīcināšanu viņiem bija zināms jau 1941. gada decembrī. Dž. V. Grigs uzrakstīja savu rakstu tikai pēc tam, kad viņš, vairs nacistiem nesasniedzams, atradās Londonā. Žurnālisti informācijas "pieejamības" iespēju novērtēja augstāk nekā apsvērumus, ka viņi būtu varējuši palīdzēt ebrejiem, laikus viņus brīdinot.

Vai nacisti tiešām gribēja, lai pasaule uzzina, ka viņu pārraudzībā Austrumeiropā nevainīgi civiliedzīvotāji – vīrieši, sievietes un bērni – tikuši masveidā slepkavoti? Šķiet, ka atbildei būtu jābūt kategoriski noliedzošai. Informācijas plūsma no Berlīnes un pat atsevišķi kinožurnālu sižeti par holokausta norisēm apstiprināja nacistu vēlmi atbildību par ebreju slepkavošanu no vāciešiem uzvelt austrumeiropiešiem. Arī Dž. V. Griga raksts atkārti nacistu izplatītās informācijas divas tēmas:

- 1) ka Austrumeiropā notikušas spontānas ebreju slepkavības;
- 2) ka austrumeiropieši tās veikuši, atriebdamies ebrejiem.

Dž. V. Grigs, protams, nevarēja zināt, ka ebreju iznīcināšanas plāna sastāvdaļa ir arī maldinošas informācijas izplatīšana un arī viņš pats izmantots šiem nolūkiem.

Dž. V. Grigs savās aplēsēs bija ļoti tālu no noslepkavoto cilvēku patiesā skaita. Ir pamats uzskatīt, ka nacisti negribēja, lai Berlīnes korespondenti zinātu upuru patieso skaitu. Tomēr no raksta ir skaidrs, ka ebreji Austrumeiropā tika nogalināti masveidā. Nacistiem bija svarīgi, lai korespondenti atzīmētu, ka ebreju slepkavošanu izdarījuši vietējie iedzīvotāji, nevis vācieši. Dž. V. Grigs šo skaidrojumu pieņēma. Tomēr, neraugoties uz šiem nacistu centieniem, Dž. V. Grigs savā rakstā ebreju slepkavošanu saistīja arī ar Ādolfu Hitlera 1939. gada 30. janvārī reihstāgā izteiktajiem solījumiem un draudiem iznīcināt ebrejus, ja sāksies jauns pasaules karš.

Dzīvodams Berlīnē, Dž. V. Grigs zināja, ka Vācijas ebreji tiek transportēti uz austrumiem, bet viņam nebija zināms, ka tur, arī Latvijā, daudzus noslepkavo. Dž. V. Grigs domāja,

ka ebrejus izved, lai ieslodzītu "viduslaiku" geto, taču viņš pieminēja arī mūsdienu vēstures grāmatās aizmirsto, ka nacistu virsotne gribēja iztīrīt Vāciju no ebrejiem līdz 1942. gada aprīlim – Ā. Hitlera dzimšanas dienai.

Dažus informācijas fragmentus Dž. V. Grigs bija ievācis no neatkarīgiem avotiem. Viņš rakstīja par kādu vācieti un rumāni, kuri bija piedalījušies ebreju slepkavošanā un ar to lielījušies korespondentiem. Pieminēšanas vērtā ir arī Dž. V. Griga norāde uz "speciālajiem tīrīšanas vadiem", kuri no Polijas ievesti Lietuvā. Viņš gan nezina, ka to īstais nosaukums ir *Einsatzgruppen*, bet apzīmējums "tīrīšana" bija lietots precīzi. Jādomā, ka šādas informācijas izpaušanu pasaulei nacisti uzskatīja par sev nevēlamu.

Dž. V. Griga rakstā centrālā vieta ierādīta ebreju slepkavošanai Latvijā. Taču, kā zināms, Latvijā nenotika nekas tāds, kas nenotika arī citās vācu okupētajās zemēs, un slepkavošana šeit nebija brutālāka kā citviet. Nogalināšanas process visā vācu okupācijas zonā bija līdzīgs. Balstoties uz statistiku, ka vācu rokās 1941. gadā Latvijā nonāca ap 66 000 ebreju, gan jāatzīst, ka slepkavošanas temps Latvijā bija straujāks, taču nogalināto skaits mazāks nekā Lietuvā un Baltkrievijā. Vēl ātrākā tempā slepkavošanu veica Igaunijā, kur vācieši sagūstīja tikai apmēram 2000 ebreju.

Dž. V. Grigs raksta: "Pēc ticamiem nacistu avotiem, 56 000 vīriešu, sievietes un bērnus noslepkavojušas SS un latviešu neregulārās vienības." Tiešām, ebrejus Latvijā sāka slepkavot jau pirmajās vācu okupācijas dienās, un pirmais slepkavību vilnis turpinājās no jūlija sākuma līdz augusta beigām, bet šajā laikā nenotika rakstā minētā masu slepkavošana Rīgas ielās četrus dienu garumā. Cik zināms, masu slaktiņi Rīgas ielās vispār nenotika. Ebrejus šajā laikā slepkavoja Biķernieku mežā. Kopumā šajā periodā Latvijā noslepkavoja apmēram 30 000 ebreju, to skaitā aptuveni 5000 Rīgā. Tajā laikā Rīgā atradās tikai aptuveni 35 000 ebreju, nevis, kā teikts rakstā, 56 000 ebreju. "Nacistu ticamo avotu" un Dž. V. Griga minēto latviešu slepkavotāju "neregulāro vienību" īstais nosaukums bija Viktora Arāja komanda – *Einsatzgruppe A* palīgvienība. SS lomas pieminēšana ebreju masveida iznīcināšanā bija paša Dž. V. Griga interpretācija, ko viņš varēja atļauties iekļaut savā rakstā tikai tad, kad bija atstājis Vāciju un atbrīvojies no nacistu avotu atkarības. Jāatzīmē, ka slepkavību austrumos organizēja *SD*, nevis *SS* vienības. Tāpat ebreju iznīcināšanā Latvijā plaši tika iesaistītas vācu kārtības policijas jeb *Ordnungspolizei* vienības. Arāja komanda darbojās kā mobils kontingents, kuru *Einsatzgruppen* vadība sūtīja ebreju slepkavošanai uz dažādām Latvijas vietām.

Kā atbilde uz Dž. V. Griga rakstu pēc deviņām dienām tika publicēta Latvijas sūtņa ASV Alfreda Bīlmaņa vēstule, kurā viņš protestēja pret latviešu saistīšanu ar ebreju slepkavošanu un apsūdzēja Dž. V. Grigu nacistu propagandas izplatīšanā. Vienīgi jāpiezīmē, ka A. Bīlmanis tajā laikā visai maz zināja par nacistu ieviesto okupācijas sistēmu Latvijā. A. Bīlmaņa vēstule kļuva par pirmo un vienīgo Latvijas valstsvīru paziņojumu ebreju iznīcināšanas jautājumā. Nacistu un padomju režīma skatījumā Latvijas valsts vairs nepastāvēja. Nācās gaidīt veselu pusgadsimtu, kamēr bijusī nacistu sabiedrotā PSRS sāka zaudēt savu varu pār Austrumeiropu, līdz 1989. gadā atkal kāds Latvijas valstsvīrs – Latvijas Augstākās padomes priekšsēdētājs izteica līdzjūtību ebrejiem un atzina latviešu lomu holokaustā.

NACISTU NOGALINĀTO EBREJU SKAITS VARĒTU BŪT 200 000

United Press korespondents Džozefs V. Grigs apgalvo, ka miljoni sadzīti geto

LONDONĀ 1942. gada 1. jūnijā. Ādolfa Hitlera aģenti Krievijā, Polijā un Baltijas valstīs ir nogalinājuši apmēram 200 000 ebreju un miljoniem citus sadzinuši viduslaiku geto.

Ārzemju korespondenti Vācijā nekad nevarēja uzzināt pareizo nogalināto skaitu, jo nogalināšana bija pārāk haotiska, lai upurus saskaitītu. Tūkstošiem apglabāja nezināmos kapos, daudzus masu bedrēs, kuras upuri paši bija spiesti izrakt, pirms SS vienību šāvēju vadi tos nogalināja. Hitlerš 1939. gada 30. janvārī deklarēja – ja sāksies vēl viens pasaules karš, tas beigsies ar ebreju iznīcināšanu, un viņa aģenti ir darījuši visu, lai šo pareģojumu piepildītu.

Deportācijas turpinājās

[Griga kungs tikai nesēn atstāja Vāciju.]

No Vācijas ebreji – apmēram 20 000 mēnesī – joprojām tiek deportēti uz geto vācu iekarotajos apgabalos. Līdz 1. aprīlim, Hitlera dzimšanas dienai, bija acīm redzams mēģinājums iztīrīt reihu no ebrejiem, bet transporta un citu grūtību dēļ tas nebija iespējams. Ir aprēķināts, ka kopš septembra no 60 000 līdz 70 000 ebreju aizveda uz Austrumeiropu.

Viena no vislielākām zināmām slepkavībām notika 1941. gadā, kad 56 000 vīriešu, sievietes un bērnus, kā apgalvoja ticami nacistu avoti, noslepkavoja SS un latviešu neregulārās vienības.

Četras slepkavību dienas

Šī slepkavošana ilga četras dienas, ebrejus šāva ielās, un oficiāla vāciešu filmgrupa to filmēja. Vāciešu komentētājs šo ainu aprakstīja "kā sadusmotās latviešu tautas atribību pret ebrejiem", bet šīs filmas interesantā puse ir tā, ka visi "latvieši" valkāja vācu armijas ķiveres.

Lietuvā, pēc precīzākiem aprēķiniem, ar vāciešu civilpārvaldes piekrišanu no Polijas ievestie speciālie "tīrīšanas" vadi noslepkavoja 30 000 ebreju.

Daudzās pilsētās un sādžās visus ebreju iedzīvotājus izdzina laukos, piespieda izrakt bed-

res un tad ar automātiem nopļāva. Tikai vienā pilsētā vien 8000 tika tā noslepkavoti.

Šausmas Polijā

Kauņā eksekūcijas nebija tik plašas, jo Katoļu baznīca tam pretojās, un Igaunijā, kas no Baltijas valstīm pēdējā nonāca Hitlera rokās, ebrejus iznīcināja samērā maz.

Slepkavība Polijā bija briesmīga – 80 000 noslepkavoja aiz atribības it kā par 56 000 vācu minoritātei piederīgo noslepkavošanu kara sākumā. Daudzi bija poļi, bet bija arī liels procents ebreju. Arī tur tika lietota masu kapu metode.

Kad okupēja Kijevu, visus uz ielas esošos ebrejus, kas bija redzami, nošāva. Kāds vācietis šāvējs korespondentiem lielījies, ka vienā naktī nošāvis 37 cilvēkus. Kāds rumānis, lielīdamies par ebreju slepkavošanu, bija pat mazāk atturīgs.¹

***

SŪTNA BĪLMAŅA VĒSTULE

Ar dziļu nožēlu un sašutumu lasīju Džozefa Griga informāciju par vācu nacistu ebreju slepkavošanu 1941. gadā. Neticami, ka nacistu komentētāji it kā teikuši, ka šinī noziegumā pret cilvēci piedalījušās latviešu neregulārās vienības. Tas ir pretrunā tradicionālajai draudzībai starp latviešiem un ebrejiem, kuri abi ir gadsimtiem bijuši apspiesti.

Ir skaidrs, ka vācu nacistu provokatori cenšas ārzemēs sēt naidu starp ebrejiem un latviešiem. Latvieši vienmēr ebrejus ir uzskatījuši par saviem līdzpilsoņiem, kā daļu no latviešu nācijas. Latvijas valdība 1919. gadā ebrejiem piešķīra vienlīdzīgas tiesības un pilnīgu kultūras autonomiju. Latvieši var būt brīvi tikai tad, kad ebreji ir brīvi, un pēc kara Latvija būs pilnīgi demokrātiska, ar vienlīdzīgām tiesībām visiem pilsoņiem un kultūras autonomiju Latvijas ebrejiem.²

¹ New York World-Telegram, pirmdienā, 1. jūnijs, 1942.

² New York World-Telegram, June 9, 1942.

Josifs Ročko

Ebreju iznīcināšana Ilūkstes apriņķī 1941. gadā (vietējo iedzīvotāju atmiņas)

Ebreju traģēdija Ilūkstes apriņķī vispusīgi aplūkota Andrieva Ezergaiļa monogrāfijā,¹ Rudītes Vīksnes, Grigorija Smirina un Meijera Melera pētījumos.² Tajos galvenokārt izmantoti arhīvu materiāli. Savukārt šī raksta autors balstās uz aculiecinieku atmiņām par holokaustu dažādās Ilūkstes apriņķa apdzīvotajās vietās – Demenē, Dvietē, Eglainē, Ilūkstē, Skrudalienā, Aknīstē, Kaplavā, Salienā, Laucesē, Subatē, Sventē. Atmiņas pierakstītas laikā no 2001. gada līdz 2004. gadam.

Šajās atmiņās aculiecinieki ne tikai apstiprina arhīvu materiālos un minēto vēsturnieku darbos attēloto, bet sniedz arī jaunu informāciju. Ir pagājis vairāk nekā sešdesmit gadu kopš traģiskajiem notikumiem; daudz kas aizmirsis, mainījušies arī aculiecinieku uzskati. Atmiņas, protams, ir subjektīvas, bet tas, ka aptaujāto stāstījumā vērojama daudzu notikumu sakrītība, apliecina to patiesumu. Sakāpināta emocionalitāte, asaras, dziļa nožēla par bijušo apstiprina notikušā reālumu. Viņu sniegtais vērtējums – tas ir skatiens uz holokaustu no mūsdienu cilvēka pozīcijām.

Rodas jautājums, vai cilvēks var atcerēties to, kas noticis pirms sešdesmit gadiem. Tas, kurš redzējis nāvi, noziegumus, ebreju vajāšanu, asinsizliešanu, pakārtus cilvēkus, dzirdējis šausmu un sāpju kliegumus, nespēj to aizmirst. Tas paliek atmiņā uz mūžu. *“Ebreju nāve – tā ir mana sāpe,”* raudot stāsta Jevģenija Hrapāne – krieviete no Silenes. Tātad holokausts – tā nav tikai ebreju traģēdija.

Ar ko atšķiras liecinieku stāstītais no arhīvu dokumentos un padomju Ārkārtējās komisijas materiālos atrodamās informācijas, no liecībām, ko snieguši kara noziedznieki tiesas procesu laikā? Aptaujātajiem pret ebrejiem ir labvēlīga attieksme (tie, kas noskaņoti naidīgi, liecības nesniedz). Tie ir gados veci cilvēki, kas nav piedalījušies noziegumos, bijuši ebreju un hitleriešu rokaspuišu kaimiņi. Viņi liecības sniedza labprātīgi pretēji apsūdzētajiem tiesas prāvās, kas gribēja pierādīt savu nevainīgumu un izvairīties no atbildības, uzveļot vainu citiem. Apkopotās atmiņas atšķirībā no publicētajiem materiāliem netika pakļautas cenzūrai. Aptaujātie atceras jau zināmus ebreju slepkavu uzvārdus, bet nosauc arī citus, kas nav minēti publicētajos pētījumos. Nevienš

nenosauca to slepkavu vārdus, kas nāca no vācu nacistu vidus, jo atmiņā palikuši tikai pašu ciema iedzīvotāji (izņemot Eglaini).

Atmiņas, protams, ir ierobežotas – liecinieki nevar zināt, vai ebreju iznīcināšana bija nacistu vietējo līdzskrējēju iniciatīva vai arī tika pildīta okupantu varas iestāžu pavēle. Hitleriešu rokaspuīši bieži vien tiek saukti par aizsargiem, policistiem, netiek nošķirti tie, kas dzina uz nošaušanu, no tiem, kas šāva, kas apraka nogalinātos. Par šo cilvēku izturēšanos saka, ka arī pirms kara šie nākamie bendes esot bijuši cietsirdīgi, ļauni, naidpilni, arī pret ebrejiem. Galvenokārt tie bijuši ļaudis vidējos gados, ne īpaši izglītoti. Aptaujātie uzskata, ka holokausta cēlonis bijis nacionālisms, skaudība, nepatika pret turīgākajiem ebrejiem. *"Ja ebrejam bija zelta gredzens, mums šķīta, ka viņš ir bagāts. Viņiem bija ķēriens uz tirgošanos,"* saka kāds liecinieks. Nevienam no aptaujātajiem nemin, ka holokausts ir saistīts ar to, ka ebreji atbalstīja padomju varu 1940. gadā. Aculiecinieki var mums pastāstīt, kā vietējie iedzīvotāji uztvēra ebreju traģēdiju un kāpēc daži vietējie kļuva par vācu izpalīgiem. Vērtīgas ir arī atmiņas, kas atklāj, kāda bija vācu fašistu līdzskrējēju psiholoģija.

No liecinieku stāstītā var spriest, ka ebreji bija katras apdzīvotās vietas sociāl-ekonomiskās dzīves neatņemama daļa. *"Viņi mums aizdeva naudu. Viņus nošāva, bet mēs palikām bez darba, jo viņi bija tie, kas mums deva darbu,"* teic aptaujātie. Daži it kā kautrējas lietot vārdu "ebrejs", tā vietā sakt – *"šie, viņi, jūsējie, tavējie"*. Šķiet, ka viņi manī atpazīna ebreju, tāpēc vairījās teikt kaut ko sliktu par ebrejiem. Runājot par ebrejiem, aptaujātie visbiežāk lietoja vārdu *žīds*, uzsverot, ka viņu izpratnē šis vārds arī pirms kara bijis neitrāls un tam nav pazemojošas vai aizvainojošas emocionālās nokrāsas.

Aculiecinieku stāstītais dod iespēju konkrētāk uzzināt, kādas bija attiecības starp ebrejiem un cittautiešiem, ar ko nodarbojās ebreji, kāds bija viņu dzīvesveids. Aculiecinieki (respondenti) uzskata, ka attiecības starp ebrejiem un neebrejiem bija labestīgas un lietišķas. Daži latvieši, poļi un krievi prata ebreju valodu. Ebreji šādus kaimiņus dēvēja par – "mūsu žīdi". Mazos miestņos un sādžās ebrejiem bija nelieli zemes tpašumi. Viņi bija arī sīktirgotāji, amatnieki, pauninieki. Ebreju amatnieku vidū vairāk bija drēbnieku, kurpnieku, stiklinieku, namdaru. Vieni drēbnieki, vedot līdzī šujmašīnu, apbraukāja sādžās un izpildīja pasūtījumus uz vietas, bet citi pieņēma pasūtījumus mājās. Ilūkstes aprinča dzīvē īpašu kolorītu veidoja pauninieki. Turīgie pauninieki ieradās ļaužu sētās ar savu vezumu, kurā bija ratu smēre, darva, siļķes. No zemniekiem viņi iepirka sarus, kaulus, lupatas. Kājām ceļojošie pauninieki bija trūcīgi. Viņu paunās varēja atrast adatas, audumus, atslēgas, avīzes un daždažādus sīkumus. Pauninieki zināja stāstīt jaunumus, uzņēmās nodot vēstules, pieņēma pasūtījumus, piemēram, sagādāt piederumus aitu ciršanai, gaļas maļamās mašīnas detaļas utt. Latvijas Uni-

versitātes docente Irēna Jonāne savās atmiņās raksta: “*Žīds bija gaidīts viesis. Viņu sēdināja pie galda, cienāja.*”

Īpaša ebreju nodarbe bija augļu dārzu nomāšana. Saimnieki pārdeva vēl negatavus ābolus vai, kā tajā laikā teica, *ābolus uz kājām*. Ebrejs atbrauca, paskatījās, kā ābeles zied, un nopirka nākamo ražu.

Vairākas saimniecības nodarbojās ar putnkopību, audzēja arī tītarus. “*Tītariem bija jābūt ļoti kvalitatīviem, jo tie tika nogādāti uz Daugavpili noteiktām, zināmām žīdu ģimenēm,*” raksta Irēna Jonāne.

Ebreji parasti bija ticīgie jūdi. Marija Pastejeva atceras, kā ebreji lūgušies: “*Uz pieres viņi uzvilka kaut kādu radziņu, bet uz rokas uztina siksnas. Ja kāds viņus pārtrauca, viņi nopūtās, sodījās un sāka lūgšanu no jauna.*”

Nedaudzi ebreji bija samērā turīgi. Lieciniece, kas kara priekšvakarā dzīvoja Krāslavā, pēc tam – Silenē, atzīmē: “*Nu, Krāslavas ebreji bija Rotšildi, ja salīdzina ar Silenes ebrejiem.*” Protams, ka tas ir pārspilējums, bet ebrejam Rotšilds ir bagātības zīme. Ebreji nereti palīdzēja kaimiņiem, deva padomus. Ebreji bija arī tie, kas deva pajumti un audzināja cittautiešu bāreņus. Bijusī Silenes iedzīvotāja 90 gadu vecā Jevģenija Hrapāne stāsta, ka viņas māte palikusi bārene un nabadzīga ebreju ģimene paņēmusi viņu pie sevis. Taču, kad Hrapānu māju izpostījis ugunsgrēks, vienīgi kaimiņi ebreji savākuši un atnesuši cietušajiem apģērbu un pārtiku.

1935. gadā Ilūkstes apriņķī dzīvoja 1158 ebreji – 2 procenti no iedzīvotāju kopskaita. Pirms kara daļa iedzīvotāju, starp tiem ebreji, bezdarba dēļ no Ilūkstes apriņķa pārcēlās uz Rīgu, Daugavpili. Daļa ebreju, kā atceras respondente Marija Pastejeva, bija pierakstīta dažādos pagastos, bet patiesībā dzīvoja Daugavpilī. Kara pirmajās dienās neliels skaits ebreju paspēja evakuēties. Ilūkstes apriņķī nonāca arī Lietuvas ebreji, kas bēga no uzbrūkošās vācu armijas. Aculiecinieki vēsta par daudzu ebreju neveiksmīgajiem mēģinājumiem evakuēties. Aculiecinieks Josifs Barčs stāsta: “*Ebreji pajūgos lēnām devās no Ilūkstes uz Daugavpils pusi. Debesīs parādījās vācu lidmašīna M-109. Lidotājs noteikti redzēja, ka tie ir mierīgie iedzīvotāji. Lidmašīna pļaujošā lidojumā apšaudīja kolonnu. Tika nogalināts viens cilvēks. Tas bija 1941. gada 24.–25. jūnijs.*” Liecinieks Geronims Lapkovskis atceras, kā 1941. gada 27. jūnijā pie viņiem ar pajūgiem iebraukusi grupa Ilūkstes ebreju. Viņi mēģinājuši evakuēties, bet Daugavpilī jau saimniekojuši nacisti. Ebreji acīmredzot nezināja, ko darīt. Vakarā parādījās motociklisti un kravas automašīna, kurā atradās vācu karavīri. Ebreji sarunājušies ar vāciešiem, pēc tam tie aizbraukuši Daugavpils virzienā. Ebreju vidū sākusies panika, raudas, visi bijuši satraukti. No rīta iejūguši zirgus un, atstājuši trīs auzu maisus, devušies uz Ilūksti. Pēc dažām dienām zemnieku sētā ieradušies bruņoti hitleriešu rokaspuiši brāļi Limanoviči: “*Ko jums žīdi atstāja?*” Iespēra pa graudu maisiem, piebilstot: “*Baro cūkām,*” – un aizbrauca.

Subate

Te dzīvoja 387 ebreji (26 procenti pilsētas iedzīvotāju). Darbojās trīs sinagogas un ebreju skola. Kā atceras Helēna Purvinska un Marija Antoņeviča, pēc ebreju skolas slēgšanas 30. gadu beigās tās audzēkņi mācības turpinājuši latviešu skolā. Tas nav nekas īpašs – visi ebreji prata latviešu valodu. Viņiem taču piederēja 33 no 80 pilsētas veikaliem.

Subate tika okupēta 1941. gada 28. jūnijā. 20. jūlijā Baltmuižā notika hitleriešu rokaspuīšu sanāksme, kurā nolēma, ka ebreji jānošauj.³ Aculieciniece Helēna Purvinska atceras: *"Uz ceļa satiku šucmaņu grupu. Viņi atgriezās no Baltmuižas Subatē. Kādi 30–40 cilvēki, ģērbusies melnā. Starp viņiem atpazīnu Čurišķi, mūsu pilsētas valdes priekšsēdētāju."* Kā atceras vecākie iedzīvotāji, 19. un 20. jūlijā ebrejus sadzina divos šķūņos (viens – koka būve, otrs – akmens celtne), kas atradās Lauku ielā. Šķūņi piederēja ebreju Gecu ģimenei. Daži pilsētas iedzīvotāji mēģināja tuvoties šķūņiem, lai nodotu produktus. Apsardze tos nelaida klāt. Pilsētnieki bija pārliecināti, ka ebrejus pārvedīs uz kādu citu vietu. Lieciniece stāsta: *"Tika pavēlēts, lai nākamajā dienā, 21. jūlijā, visām mājām būtu ciet slēģi."* Nošaušana notika pilsētas nomalē jaunaudzē aiz ebreju kapsētas. 1992. gadā bojāgājušo radnieki ar Daugavpils ebreju kopienas atbalstu nošaušanas vietās uzstādīja pieminekli.

Grīva

Te dzīvoja 234 ebreji (4,2 procenti pilsētas iedzīvotāju). Kaut arī šī apdzīvotā vieta tika uzskatīta par pilsētu, faktiski tā bija Daugavpils priekšpilsēta. *"Jūlija beigās Grīvas tirgus laukumā sadzina ebrejus... pastiprinātai apsardzei klātesot, kolonna tika dzīta, mūzikai un dziesmām skanot... 31. jūlijā Grīvas vecākais ar preses starpniecību paziņoja, ka arī Grīva ir brīva no ebrejiem. Turklāt viņš lielījās, ka pēc ebreju aplaupīšanas ir daudz mantu."*⁴ Nelaimīgos sadzina priekštilta nocietinājumos, kur tika ierīkots Daugavpils geto. Tādējādi Grīvas ebreju nošaušana sakrīt ar Daugavpils ebreju traģēdijas laiku.⁵

Aknīste

Šeit dzīvoja 199 ebreji (42 procenti ciema iedzīvotāju). Aknīste bija lielākais ciems Ilūkstes apriņķī. Viena versija ir tāda, ka Aknīstes ebrejus sadzina bijušās viesnīcas "Austrija" telpās, cita – ka daļa ebreju atradās arī Kosova mājās. Te viņi tika turēti divas dienas. Šai laikā vietējiem komjauniešiem lika rakt bedri upuriem. No rīta daļa ebreju tika nošauta pie Kosova mājas, bet pēc pusdienām – pie Susējas upītes. Pēc nozieguma šāvēji piedzērās un nošāva tos, kas vēl izrādīja dzīvības pazīmes. Vakarā tika atvests neveldzētu kaļķu vezums. Komjauniešiem pavēlēja nošautos mest bedrē un

apbērt ar kaļķiem. Vecie iedzīvotāji Alberts V. un Arnolds K. stāsta, ka, tāpat kā Subatē, arī Aknīstē bijis rīkojums, ka nedrīkst iziet ārā, bet logiem jābūt aizvērtiem. Josifs Barčs atceras, ka pēc ebreju nošaušanas Aknīstē slepkavas pusdienojuši viņa mātes mājā. Saimniece teikusi: *“Vai nebija baisi, viņi tomēr arī ir cilvēki.”* Tie atbildējuši: *“Šodien bija smags darbs. Sākumā rokas mazliet drebēja, bet labi piedzērāties, un gāja kā pa sviestu.”* Vecie iedzīvotāji atceras arī dažu kolaboracionistu uzvārdus: Adokonis, Buiķis, Ziemeļis, Krūmiņš, Jānis Žeiže (vai Čeiče).

Silene

1935. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka Silenē dzīvojuši 189 ebreji (kopā pagastā – 196), tas ir, 19 procenti ciema iedzīvotāju. Ciemā darbojās divas sinagogas – lielajā lūdzās hasīdi, mazajā – mitnagidi.⁶ Bļuma Rozina atceras, ka hasīdu sinagogu vadījis Beirehs Frosts (pēc profesijas drēbnieks) – svētkos lasījis Toru, bijis kantors. Frosts iemantoja cieņu un autoritāti. Darbojās heders, kurā par skolotāju strādāja Meīše-Jude (neviens neatceras uzvārdu). Darbojās pamatskola, kurā mācījās visu tautību bērni. Jāteic gan, ka daži skolotāji, it īpaši Oļehno, ebreju bērniem nekad nelika augstāku atzīmi par 3. Vai tādējādi netika kultivēts naidis pret ebrejiem?

Pēc vācu okupācijas 1941. gadā ebrejus gandrīz mēnesi neaiztika, viņiem tikai vajadzēja nēsāt dzeltenās zvaigznes. Taču ebreji jutās satraukti. Kādu dienu jauna ebrejiete – akušiere – Hrapānu ģimenei lūdza: *“Paslēpiet mani, es jums varēšu palīdzēt.”* Bet viņi baidījās. Aizejot ebrejiete ar rūgtumu teikusi: *“Mēs nēsājam dzeltenas zvaigznes, bet jūs nesīsiet mūsu rētas.”*

Jūlija beigās ebrejus ieslodzīja sinagogā. Kaimiņi nesa ēdamo, mēģināja to iemest pa logiem, sargi viņus dzina projām. Izplatījās baumas, ka sinagogu grib uzspridzināt. Taču tas bija bīstami, jo blakus atradās ciema iedzīvotāju mājas. Tā pagāja vairākas dienas. Dažreiz nelielās grupās ebrejus izveda un ļāva padzerties. Uz plakātiem bija rakstīts, ka ebrejus vedīšot uz Braslavu, un viņi noticēja “brīnumam”. Vieni priecājās, citi raudāja. Viņiem atļāva atgriezties mājās un paņemt mantas, ne vairāk par 15 kilogramiem. Vecais Beirehs Frosts neticēja glābiņa iespējai. Viņš iznesa no mājām kaut kādas grāmatas un sāka tās pie sinagogas dedzināt. Pie sinagogas piebrauca 15 pajūgi. Zemnieki negribēja braukt un izdomāja dažādas atrunas: zirgs klibo, ratu ritenis salūzīs u.tml. *“Mans vīrs izjūdz zirgu un iedzina to mežā, baidoties, ka viņam tiks vest ebrejus,”* atceras viena no aptaujātajām. 28. jūlijā ebrejus nostādīja kolonnā un tie lēnām devās Braslavas virzienā. Vecākus cilvēkus un bērnus sasēdināja ratos. Pēc trijiem četriem kilometriem netālu no Smilgu ezera kolonnu apstādināja – it kā lai atpūstos. Viens ebrejs, pagājis malā, krūmos ieraudzīja ložmetējus. Viņš šausmās iekliedzās, un tai pašā brīdī atskanēja šāvieni. Aculiecinieks Josifs Beinārovičs stāsta: *“Es ganīju lopus. Pēkšņi zirgā atjāja saimniece un sauca: “Dzen lopus aiz kalna!”*

Ebrejus ved uz nošaušanu, vēl apšaus arī lopus." Pēc 10–15 minūtēm es izdzirdēju ložmetēja kārtas, bet pēc tam – šauteņu šāvienus." Visus ebrejus nenošāva. Daudzi bija ievainoti, un slepkavas tos nogalināja. Daži metās ezerā, cerēdami to pārpeldēt. Kā stāsta liecinieki, kāda meitene izpeldējusi krastā un sākusi kliegt, nolādot bendes, bet drīz vien viņu sasniegusi raidītā lode. Kāds vīrietis gan izglābās. Pēc kara viņš vairākus gadus strādāja ciema pastā.

Zemnieki pajūgos, tikko izdzirduši šāvienus, metās prom no nolādētās vietas. Hitleriešu rokaspuīši bija nemierā, uzzinot, ka ebreju mantas, kas bija apsoltas viņiem, nu aizgājušas "gar degunu". Vēlāk uz apšaušanas vietu atdzina vietējo iedzīvotāju grupu, lai tie aprok nogalinātos.⁷ Daži ievainotie ebreji vēl bija dzīvi. Nošautajiem kājas sasēja ar stiepli un vilka uz vienu no trim bedrēm. Tās bija pārpildītas, tāpēc līķus vārda tiešā nozīmē iestampāja, lai varētu aprakt. Jevģenija Hrapāne atceras: *"Ezermala un ceļš bija vienās asinīs. Smaka bija drausmīga. Kokos karājās cilvēku miesas gabali. Mēs vēl ilgi baidījāmies turp iet."* Ebreju mājas izlaupīja, un šoreiz visi labumi tika fašistu līdzschrējējiem. Ciemata nabadzīgākie iedzīvotāji valkāja cauršautu apģērbu. Pēc tam šāvēji ieskrējuši kādas zemnieku mājas pagalmā. Aculieciniece atceras, ka *"viņi bija uzbudināti. Sejas sarkanas, paši nikni, nosvīduši, rokas drebējušas, drēbes asinīs."*

1944. gadā, kad vācu armija sāka atkāpties, ebreju mājas tika nodedzinātas.

Pēc kara laupītāji mēģināja atrakt nevainīgi nogalināto kapavietas, cerēdami atrast zeltu. Milīcijai nācās šo rajonu apsargāt.

Bijusī Silenes iedzīvotāja Jevģenija Hrapāne saka: *"Ne katrs lops izturētu to, ko nācās pārciest mums."*

Liecinieki atceras hitleriešu rokaspuīšu vārdus: Apelis, Boļeslavs Čekis, Antons Krukovskis, Maskaļonoks, Lonskis, Zinevičs, Šakels, Širins. Vecie iedzīvotāji pastāstīja arī to, kas ar dažiem noticis. Apelis aizbēdzis ar nacistiem, savukārt Maskaļonoks 1944. gadā demobilizēts Sarkanajā armijā, atgriezies mājās ar kara apbalvojumiem un mierīgi staigājis pa ciemu. Kāds informēja par Maskaļonoku, un Silenes ebreju bende tika arestēts. Pēc soda izciešanas Maskaļonoks atgriezies jau kā ticīgs baptists. Jāteic gan, ka vietējie iedzīvotāji ne visai ticēja viņa garīgajai pārdzimšanai.

Pēc kara Rīgā dzīvoja vairāki desmiti bijušo Silenes ebreju, kas bija pārdzīvojuši tuvinieku bojāeju. Viņi savāca naudu un 1957. gadā uzstādīja piemiņas akmeni noslepkavotajiem ebrejiem. Uz tā ebreju un krievu valodā ir iegravēts uzraksts: *"Еврейским жертвам, павшим от рук нацистов. Июль 1941 г. в Боровке"*. Līdz 1994. gadam bijušie Silenes (Borovka) iedzīvotāji katru gadu nošaušanas dienā pulcējās pie šī akmens. Vecums, slimības, dažu ebreju izceļošana uz Izraēlu ir iemesls tam, ka 1995. gadā šāda sanākšana nenotika. Kāda ebrejiete – Bļuma Rozina pirms savas nāves sastādīja bojāgājušo sarakstu. Tajā minētas 42 ģimenes, 150 cilvēku, no tiem

50 bērnu.⁸ Nāve viņai neļāva pabeigt šo drūmo sarakstu. Tomēr katru gadu nošaušanas dienā kāds no vietējiem iedzīvotājiem pie piemiņas akmens noliek lauku ziedus. Atmiņas ir dzīvas...

Ilūkste

1935. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka tolaik Ilūkstē dzīvoja 71 ebrejs (5,46 procenti). Ilūkstes ebreju dažas grupas, kā atzīmēts, mēģināja evakuēties, bet neveiksmīgi, jo Daugavpils jau bija okupēta. Fašisti okupēja Ilūksti 1941. gada 27.–28. jūnijā. Jūlija sākumā ebrejiem pavēlēja piešūt apģērbam dzeltenas zvaigznes. Kā informē Heronims Lapkovskis, ebrejus un bijušos padomju aktīvistus nodarbināja uz dzelzceļa. Viņi krāva degvielas mucas.

Apmēram 1941. gada 20. jūlijā sākās Ilūkstes ebreju aresti. Nelaimīgos sadzina pagalmā, bet pēc tam baznīcas pagrabos. Tur viņi atradās diennakti. Vēlāk nelielās grupās (15–20 cilvēku) veda ārā no pagrabiem un dzina ebreju kapsētas virzienā (apmēram divi kilometri). Tur viņus nošāva. Šāvieniem pilsētā bija labi dzirdami. 1941. gada rudenī vietējā iedzīvotāja Marija Bute teikusi: *“Vācieši nekad neuzvarēs komunistus šajā karā, ja viņi tā izturas pret nevainīgiem ļaudīm.”* Ebrejiete Hanna Kapelušņikova lūgusi, lai nešauj, jo ļoti griboties dzīvot (atceras I. Jonāne). Vairākums pilsētas iedzīvotāju nosodīja noziegumu.

Aktīvi hitleriešu rokaspuīši bija brāļi Pēteris un Konstantīns Limanoviči, Pēteris Lambergs, Pēteris Mironis, Staņislavs Gudelis, Valpēters, Stikāns. Stikāns esot piedzēries, iekritis akā un noslīcis. 1960. gadā Ilūkstē tika tiesāti brāļi Limanoviči, viņiem piesprieda augstāko soda mēru. Šīs tiesas aculieciniece Irēna Jonāne atceras: *“Cik viņi bija nežēlojami, glēvi [...] Vācu politika bija skaidra. Bet ko meklēja atsevišķi latvieši? Ko?”*

Nošaušanas vietas tuvumā atrodas pieminēklis padomju pilsoņiem (acīmredzot aktīvistiem), kurus, kā norādīts, nogalinājuši nacisti. Taču pieminēklī nav iegravēts neviens ebreju uzvārds.

Eglaine (Lašu pagasts)

Eglainē (Lašu pagasts) 1935. gadā dzīvoja 25 ebreji. Kā atceras aculiecinieki, tad vācu okupācijas laikā ciematā palicis 12–15 ebreju. Acīmredzot daži ebreji mēģinājuši evakuēties. 1941. gada jūlijā aplenca ebreju mājas un iemītniekus dzina uz ciema nomalī. Nelaimīgo vidū vairākums bija vecu cilvēku, viņus nošāva plāvā. Vietējie vecāka gadagājuma iedzīvotāji atceras, ka aptiekārs Falkins, ieraugot fašistus, izlavījies no mājas pa logu un paslēpies kaimiņa šķūnī. Izdzirdējis šāvienus, viņš pakārās. Bodnieks Haimovičs pirms nošaušanas raudot lūdzis, lai nenogalina viņa meitu. *“Šaujiet mani, bet neaiztieciet viņu,”* – tie bijuši viņa pēdējie vārdi. Taču nepasaudzēja...

Bijusī Eglaines iedzīvotāja Ērika Medika atceras: *"Pa ielu gāja Jānis Dimants, galvu nokāris, šauteni pa zemi vilkdams. Viņas māte saukusi: "Jāni, Jāni, kas tev ir? Kas tev noticis?" Viņš atbildējis: "Kaimiņien, šausmīgi liela nelaime šodien. Nošāvām visus žīdus." Viņa jautājusi: "Jāni, un tu šāvi?" – "Jā, es šāvu." – "Tu esi traks?" – "A kā es nešāvu? Vācieši stāvēja mums aiz muguras un pateica, ja jūs nešausiet, mēs noguldīsim jūs reizē ar visiem žīdiem. Es šāvu, bet nezinu, vai trāpīju vai ne.""*⁹

Nacistu okupācijas pēdējos gados ciematā dzīvoja Oskars Baltmanis, kurš organizēja un vadīja slepkavu bandu Ilūkstes apriņķī, un Daugavpils policijas prefekts Roberts Blūzmanis, kurš izdeva pavēli par geto organizēšanu pilsētā. 1944. gadā Roberts Blūzmanis kopā ar okupantiem devās uz Vāciju, bet pēc kara dzīvoja Austrālijā.

Nogalināto mirstīgās atliekas tika pārāpbedītas Rīgā, Šmerļa kapsētā. 90. gados Latvijas Tautas frontes aktīvistu izteica priekšlikumu Lašu pagastā uzstādīt pieminēkli, pieminot bojā gājušos. Pieminēklis ir, bet par ebrejiem nekas nav minēts.

Vietējie iedzīvotāji atceras dažu nacistu līdzskrējēju vārdus: Sveikats, Stelmaks, Kancāns, Borskis, Ābols. Reiz kāds respondents hitleriešu rokaspuīša dēlam jautājis: *"Kur ir tavs tēvs?" – "Nezinu, kas ar viņu noticis." – "Vai tu nezini, ka tavs tēvs aizbēga kopā ar fašistiem?"* Dēls samulsis aizgājis projām.

Skrudaliena

Ciematā dzīvoja 19 ebreju (kopā pagastā – 22), t.i., 8 procenti Skrudalienas iedzīvotāju kopskaita. Šeit dzīvoja vairākas ģimenes – Zuboviči, Opananski, Rozenblūmi, Rani u.c. Viņiem piederēja deviņas mājas, septiņi veikali, tos sauca par *monopoljkām*. Ebreji šai Dieva aizmirstajā ciematā ne vienmēr izprata fašisma būtību. Dzīves pēdējās stundās daudzi apjauta, kas viņus gaida. Ebreju no Skrudalienas kaimiņi mēģināja pierunāt, lai viņš bēg: *"Skaties, Miška, tev piešuva dzeltenas zvaigznes."* – *"Ko piešuva, to nēsāju,"* atbildējis ebrejs. Policists Akermans Mišas Rana divas meitas nodarbināja savā saimniecībā. Kādu reizi Ivans Kočmarjevs, kaimiņš, ejot garām Akermana mājai, izdzirdēja pazīstamas meitenes smieklus. Pēkšņi noskanēja divi šāvieni, un smieklis aprāvās. Jauneklis, sapratis, kas noticis, šausmās atskrējis mājās. Vienam no ebrejiem izdevās aizbēgt uz Tabores ciemu septiņu kilometru attālumā no Skrudalienas. Tur viņš slēpās pie zemnieka Slabkovska. Drīz vien ebreju atrada, nošāva, bet Slabkovskis, dažas nedēļas pavadījis cietumā, tika palaists brīvībā.

1941. gada augusta pirmajā sestdienā 16 Skrudalienas ebrejus izdzina no mājām, viņiem lika doties uz Voitišķu ciema pusi. Liecinieks Anatolijs Zubovičs stāsta: *"Ieradās kaut kādi apbruņoti cilvēki Latvijas armijas formās bez atšķirības zīmēm. Tie nebija vietējie. Ebreji gāja klusi, kā noburti. Viņiem sekoja dzeltena, vaļēja automašīna. Aiz*

tās, it kā negribot, vilkās dažī cilvēki ar lāpstām.” Tai drausmīgajā augusta sestdienā pēc pusdienām ciema iedzīvotāji dzirdēja sirdi plosošus kliegzienus, bet pēc tam – 16 šāvienu. Ebrejus nošāva iepretī vecticībnieku kapsētas vārtiem. Vecticībnieki teikuši: ja nogalina ebrejus, tad var atnākt arī pēc viņiem. Skrudalienas iedzīvotāji vēl vairākas dienas nespēja noticēt tam, kas noticis. Patiesību viņi uzzināja no saviem paziņām, tā paša ciema iemītniekiem – Boldaveško, Muštavinska, kuriem nācās nogalinātos aprakt. Viņi teica, ka bijuši spiesti to darīt, jo ticis draudēts.

Voitišķu ciemā pretim vecticībnieku kapsētai, kas atrodas blakus Holerkas ezeram, pēc kara tika uzstādīti vairāki kapa pieminekļi. Kādā dienā (gadu precīzi noskaidrot neizdevās) vēlu vakarā nošaušanas vietā ieradās celtniecības tehnika. Kapavietas tika atraktas. Bojā gājušo mirstīgās atliekas pārveda uz Sileni un apglabāja līdzās Silenes ebrejiem.

Kaplava

Šai pagastā dzīvoja 29 ebreji, bet pašā ciematā – 10 (mazāk par vienu procentu no iedzīvotāju kopskaita). Kā atceras Leontīne Rutkovska, vairāki ebreji slēpušies krūmos netālu no viņu mājām. Viņa visu nedēļu gāja pie vajātajiem, nesa ēdienu, atstājot to norunātā vietā. Vienreiz, atnākusi pie nelaimīgajiem, viņa tos vairs nesastapa. Aculiecinieki stāstīja, ka nošaušana notikusi ciematā aiz ebreju kapsētas. Pēc tam nacistu līdzskrējēji sadzinuši jaunekļus ar lāpstām un likuši aprakt nogalinātos. Vairāki puīši, to vidū Leontīnes Rutkovskas brālis, aizbēguši.

Demene

Pagastā dzīvoja 15 ebreji. Kā liecina ilggadējais Demenes iemītnieks Josifs Beinarovičs, šeit nošauta Leiboviču ģimene (vīrs, sieva un četrarpus gadu vecs bērns), kas dzīvoja Kurcuma stacijā. Rožu Strumu (55 gadi), vienīgo ebrejieti, kas dzīvoja Zemgales stacijā, nogalināja Kurcumā. Jankels Živs (65 gadi) un viņa sieva (62 gadi), kas dzīvoja Toržokas ciemā, tika aizdzīti uz Daugavpils geto, kur viņus noslepkavoja. Pārējo nelaimīgo liktenis nav zināms.

Lauceše

Te dzīvoja 14 ebreji. Vairākumam, kā jau minēts, bija ciešas ekonomiskās saites ar Grīvu un Daugavpili, citi skaitījās piederīgi Laucesē, bet faktiski dzīvoja pilsētās. Pēc vācu okupācijas pagastā ieradās daudzi bēgļi, starp tiem vairāki desmiti ebreju. 1941. gada jūlijā tika izdota jaunās okupācijas varas pavēle visiem iedzīvotājiem atgriezties pastāvīgajā dzīvesvietā. Cilvēki devās projām, palika tikai vecs, vientuļš ebrejs. Viņš pagastā nodzīvoja vēl nedēļu, neviens viņu neaiztika. Zemnieks Antons Pastejevs apžēlojās par ebreju un aizveda viņu uz pilsētu. Vietējie ebreji nokļuva Daugavpils geto. Kā atceras

Marija Pastejeva, *"jūlija vidū negaidīti tika noķerti divi gados jauni ebreji. Viņus veda uz nošaušanas vietu, lika izrakt kapu. Bija dzirdami upuru kļiedzieni. Nošaušanā piedalījās arī vietējais nacistu līdzskrējējs."* 70. gadu sākumā Felikss Kondrovskis nošaušanas vietā iestādīja divus bērzus.

Vecākā gadagājuma iedzīvotāju atmiņā palikuši hitleriešu rokaspuīšu uzvārdi: J. Žeize (iespējams, Zeize), Pēteris Ģipters, Eduards Lukaševičs (dz. 1919. gadā). P. Ģipteram bija noteikšana pār ebreju mantu, bet E. Lukaševičs aizbēga kopā ar okupantiem, vēlāk nonāca ASV, pieņēma vārdu Edmonts Loks.

Priedaine

Ciematā dzīvoja deviņi ebreji (3 procenti iedzīvotāju kopskaita). Ābramam Švarcmanam, kas mīta Annas ielā (tagad Dārza iela 8), bija liela ģimene, proti, sešas meitas (divas no pirmās sievas, kas aizgāja mūžībā, un vēl četras piedzima laulībā ar otro sievu Leju). Ebreju ģimenes kaimiņiene Marija Gaikeviča uzskata, ka 1941. gadā mājā dzīvojusi Ida (dzimusi 1923. gadā), Fruma, Nahama un 18 gadu vecais dēls Joske. Viens no nabadzīgā ebreja ienākumu avotiem bija zirgs, ko izmantoja par vilcējspēku, vedot malku, apstrādājot zemi. Zirgs tika arī iznomāts. Tāpat Ā. Švarcmans nodarbojās ar teļu, gaļas, ādu un vecu mantu pārdošanu. Kaut arī šis cilvēks bija invalīds (viena roka īsti neklausīja), tomēr viņš visai veikli prata apstrādāt ādas, turklāt tā, ka pat veselie varētu apskaust viņa izveicību. Ielas otrā pusē arī dzīvoja nabadzīga daudz bērnu ģimene – poļa Františka Traskovska saime. Abas ģimenes vienoja ilggadēja draudzība. Sestdienās ebreju govi slauca Traskovski, Švarcmans kaimiņiem nereti iedeva arī kādu gabalu gaļas.

Kā atceras Marija Gaikeviča, otra ebreju ģimene dzīvojusi Drujas ielā (tagad Jaunsudrabiņa iela). Tajā bijuši četri cilvēki. Borisa Kapeļušņika ģimenes ienākumu avots bijis veikals, kas atradies tai pašā ēkā, kurā tā dzīvoja.

1941. gadā evakuējās Nahama Švarcmane, iespējams, ka vēl kāds. Vācu okupācijas laikā ebrejiem nācās nēsāt dzeltenas sešstaru zvaigznes. Pārējiem iedzīvotājiem ar ebrejiem kontaktēties aizliedza. Kad Ābrams Švarcmans salicis gājis pa ielu, šķitis, ka viņš grib sarauties vēl mazāks, lai neviens viņu nepamanītu. Alberta Traskovska atceras, ka kaimiņu bērni turpinājuši satikties ar Frumu un Joski Švarcmaniem. Tikai Kārlis Jerševskis un Bamburgs staigājuši pa ielām un pieskatījuši, lai ciemata iedzīvotāji ievērotu "jauno kārtību". Ā. Švarcmans sestdienās, kā ierasts, veltījis sevi lūgšanām, bet laikam juties apdraudēts. Viņš lūgšanu grāmatu aiznesis kaimiņam katolim Františkam Traskovskim un teicis: *"Pan Franka, lai tā paliek pie jums. Ja palikšu dzīvs, paņemšu. Varbūt izdosies to saglabāt."*

Dažas dienas pirms nošaušanas Kapeļušņiku ģimēni aizdzina uz Švarcmanu mājām. Ābrams paspējis ieskriet pie Traskovskiem un atdot Františkam svečturi. *"Pa-*

ņemiet par piemiņu, varbūt noderēs,” teicis Švarcmans.¹⁰ Ebreju mājā ieradušies policisti Jerševskis un Bammers. Ebrejus dzina pa Dārza ielu līdz krogam, pēc tam – pa meža stīgu (“pirmā ugunsdzēsības līnija”). Drīz vien meža klusumu pārtrauca spalgi šāvieni. Fruma Švarcmane šai dienā bija devusies lasīt mellenes. Pārņākusi mājās, viņa vairs nevienu nesastapa. No kaimiņiem uzzinājusi notikušo, viņa metās meklēt tuviniekus. Fruma ciematā vairs neatgriezās...

Pēc kāda laika Marijas Gaikevičas kaimiņi (A. Čiževskis, A. Šemeļs, L. Baševa) nolēmuši aiziet uz nošaušanas vietu. Kapeļušņika jaunākais dēls Leiba gulējis tēva rokās, cieši viņam piekļāvies.¹¹ Vietējiem iedzīvotājiem tika dota pavēle nogalinātos apbedīt. No tā laika līdz pārapbedīšanai 1965. gadā Priedaines iedzīvotāji šo vietu dēvēja par “Ābrama līniju”. 1965. gadā šo deviņu ebreju mirstīgās atliekas kopā ar citiem kara upuriem tika pārapbedītas Krāslavas tuvumā (*Krivaja versta*), kur, godinot viņu piemiņu, uzcelts pieminekļis.

Dviete

Pagastā mitinājās divi padzīvojuši ebreji. Kā atceras Boļeslavs Stašāns, “šitos tur likvidēja”. Turklāt nacisti saviem rokaspuišiem teikuši: “*Paņemiet spaini ūdens, pieberiet pulveri, to sauso spirtu, un dzeriet.*” Kaniševskis izlikās, ka ir pavisam piedzēries, lai nevajadzētu šaut, un gulšņāja uz ceļa.¹² Zemnieks Zemlinskis paņēma piecus sešus cilvēkus, acīmredzot no Daugavpils geto, un nodarbināja tos savā sētā. Vēlāk viņus piemeklēja tāds pats liktenis, kāds bija vietējiem ebrejiem.

Svente

1935. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka Sventē ebreju nebija vispār. Pateicoties muzeja “Ebreji Latvijā” darbinieka Meijera Melera palīdzībai un Sventes iedzīvotāju atmiņām, izdevās noskaidrot, ka 1940. gadā te uz dzīvi apmeties ārsts Īzaks Lapinskis ar sievu un diviem bērniem. Vietējie atceras Īzaku Lapinski kā sirsniņu cilvēku, dakteri ar “zelta rokām”. Pēc nacistu ienākšanas Īzaks Lapinskis, pērkot produktus no zemniekiem, nereti jautājis: “*Vai tiešām mani nogalinās? Es taču visiem mēģinu palīdzēt!*” Vairāk nekā mēnesi Lapinski dzīvoja mierīgi. Jūlija beigās – augusta sākumā ārsta mājā ieradās divi vietējie kolaboracionisti – brāļi Bites. Ebrejus veda uz Ilūkstes pusi. Šai laikā mājā Alejas ielā 9 ielauzās divi vietējie iedzīvotāji – Viškera un Multāns un izlaupīja ebreju dzīvokli. Ebreji tika nošauti 10–15 metru no ceļa Ilūkstes–Daugavpils šosejas 12. kilometrā. Brāļi Bites nogalinātos ieģrūda grāvī un apbēra ar zemi. 1941. gada augustā, ejot pa mežu, vietējie iedzīvotāji uzdūrās šai vietai. No smiltīm rēgojās ārsta Lapinska brūnie zābaki.

1941. gada beigās vai 1942. gada sākumā, kā stāsta Jadviga Arcihovska, ciematā parādījies cits ārsts – Vojevodskis. Viņš dzīvojis pie skolotājas Irēnas Kinzules. Dakteris

Ļoti mīlējis mūziku. Kādu dienu viņš skolā spēlējis ermoņikas. Pēkšņi piekļāvējuši. Skolotāja Austriņa atvērusi logu, un ārsts pazudis nakts tumsā. Pēc kāda laika viņš atkal ieradies ciematā un turpinājis pieņemt pacientus. 1944. gada otrajā pusē Vojevodskis nomira. No Daugavpils atbrauca ebreji un aizveda mirušo. Viņu apbedīja ebreju kapsētā. Liecinieki paskaidro, kāpēc ārstu neaiztika: viņam esot bijušas tuvas attiecības ar Irēnu Kīnzuli, kurai Sventē bija liela autoritāte, iemesls bija arī tas, ka ārsts bija ļoti labestīgs pret saviem pacientiem.

Vācu okupācijas laikā ciematā slēpās ebreju meitene Riva Bedere. Viņa ar vecākiem bēga no Kauņas, nokļuva Daugavpils geto, bet pēc tam zaudēja vecākus. Izmantojot viltotu izziņu, viņu no geto atbrīvoja Antons un Sofija Adomjaneci. Rēzeknē bērnu nokristīja, vēlāk kopā ar jauno māti viņa rada patvērumu Parādnieku ģimenē. Kad ienāca Sarkanā armija, meitene un viņas glābēja pārcēlās uz Daugavpili, vēlāk uz Lietuvu, pēc tam – uz Losandželosu ASV. Sofija Adomjaneca ir ieguvusi *Taisnprātīgā starp tautām* nosaukumu.¹³

Daudzu pagastu – Gārsenes, Prodes, Asares, Rubenes, Bebrenes ebreju likteni noskaidrot neizdevās. 1935. gadā viņi dzīvoja aprīņķa astoņpadsmit administratīvajos punktos – kopumā 1095 cilvēki. Pēc 70 gadiem bijušajā aprīņķa teritorijā dzīvo tikai viens ebrejs.

Aculiecinieku stāstītais sniedz mums plašāku priekšstatu par holokaustu, bieži vien ir iespējams precizēt nošaušanas, apbedījumu un pārapbedījumu vietas.

Eglainē, Demenē, Dvietē, Skrudalienā, Priedainē, Sventē dzīvoja 2–20 ebreju. Eglainē, Demenē, Dvietē, Kaplavā, Priedainē, Sventē viņi tika iznīcināti uz vietas, bet Skrudalienas, Gārsenes un daļu Demenes ebreju dzina uz citām vietām. Ebreju nošaušana nereti ilga no dažām minūtēm līdz pusstundai. Pēc tam bieži vien sekoja šāvēju dzeršana un ebreju īpašuma izlauptšana. Par šādām "sīkām akcijām" lielākoties nav arhīva dokumentu, tāpēc aculiecinieku atmiņas ir gandrīz vai vienīgā liecība par tām. Holokausta notikumu rekonstruēšana bez arhīvu materiālu un tiesas procesa dokumentu izmantošanas, protams, nav iespējama. Taču nav pieļaujama šo avotu fetišizācija. Atmiņas ļauj ieskatīties pagātnes notikumos laikabiedru acīm.

Pierakstītās iedzīvotāju atmiņas ir viens no mutvārdu vēstures avotu veidiem. Tas paver jaunas iespējas vēsturiski nozīmīgu faktu izpētē, kā arī uzzināt to, ko nevar izlasīt avīzēs un sameklēt arhīvos, paplašina mūsu priekšstatu par ebreju traģēdiju dažādos pagastos un pilsētās, iemūžina nevainīgo upuru piemiņu. Pateicoties šeit aprakstītajai izpētei, satikās cilvēki, kas nebija cits citu redzējuši vairāk nekā sešdesmit gadu. Tas iepriecina un dod spēku turpināt darbu.

Atsauces

- ¹ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999.
- ² *Смирин Г., Мелер М.* Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии // Евреи в меняющемся мире, кн. IV. – Рига, 2002, с. 344–373.
- ³ Sk.: *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 445. lpp.
- ⁴ *Якуб З. И.* В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто // Евреи в Даугавпилсе. – Даугавпилс, 1993, с. 303.
- ⁵ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 463. lpp.
- ⁶ Hasīdi un mitnagidi – divi jūdaisma virzieni.
- ⁷ Sk.: *Смирин Г., Мелер М.* Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии // Евреи в меняющемся мире ..., с. 350.
- ⁸ G. Smirina un M. Melera darbā uzrādīti daudz precīzāki skaitļi – 32 ģimenes un 186 nogalinātie.
- ⁹ Aculiecinieces atmiņas glabājas Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrā.
- ¹⁰ *Gontmahers G.* “Ābrama līnija” // *Ezerzeme*, 1999, 6. jūl.
- ¹¹ Marijas Gaikevičas atmiņas pierakstījušas Krāslavas Varavīksnes ģimnāzijas skolnieces O. Soročina un I. Zaviša vēstures skolotājas L. Kairānes vadībā.
- ¹² Aculiecinieka atmiņas glabājas Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrā.
- ¹³ *Якуб З. И.* В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто, с. 345.

Josifs Ročko

Extermination of Jews in Ilūkste District in 1941 (Recollections of the Local Residents)

Summary

The tragedy of the Jews in Ilūkste District has come into the focus of historians Andrievs Ezergailis, Rudīte Vīksne, Grigorijs Smirins, and Meijers Melers. Their works are based on archival material. The author of the present paper, however, operates with eyewitnesses' recollections of the Holocaust in various settlements in Ilūkste District: in Aknīste, Demene, Dviete, Eglaine, Ilūkste, Kaplava, Skrudaliena, and Svete. The recollections were recorded in the period from 2001 to 2004.

Recollections confirm the historians' findings and allow an insight into the past events through the eyes of their contemporaries. Eyewitnesses' contributions allow finding out the character of relations between the Jews and gentry, occupation patterns of Jews, and their lifestyle. Jews residing in small villages and hamlets as a rule were poor petty traders, artisans, and pedlars. Only a few of such Jews were well-off persons. Jews frequently helped their neighbors and offered them good advice. Jews also gave shelter to and raised orphans of other ethnic groups.

Eyewitnesses tell about unsuccessful evacuation attempts of many Jews and about their behavior during the German occupation and describe how the local collaborators drove the unfortunate Jews to the sites of their execution. Jews did not always comprehend the substance of Nazism. Sometimes it was only in the last hours of their lives that they realised what awaited them. Eyewitnesses can tell us, how the local residents perceived the Jewish tragedy and why some local residents became Nazi henchmen. Of value are also those recollections that reveal the attitude of the Germans' henchmen towards their deeds.

The Jewish populations in the settlements of Eglaine, Demene, Dviete, Kaplava, Lauceše, Skrudaliena, and Svente consisted of 2–20 persons. In Eglaine and Svente, Jews were killed on site, while the Jews from Skrudaliena and Demene were driven to other settlements. The execution of Jewish communities took from a few minutes to half an hour. Then followed the plunder of their property. Such "petty operations" for the most part are absent from archival documents, and thus, eyewitnesses' recollections practically constitute the sole evidence. On the other hand, recollections have certain limits: witnesses cannot know whether Jews were executed on the initiative of the local Nazi henchmen or following orders from occupation authorities.

According to the population census of 1935, there were no Jews at all living in Svente. However, according to the oldest residents, in 1940, a Jewish doctor settled here with his family and was subsequently executed. Thus, eyewitnesses' reports provide us with a broader picture of the Holocaust and often allow establishing the sites of execution and burial or re-burial.

The recorded eyewitnesses' recollections constitute one of the types of sources of oral history. Such sources open new possibilities for research of historically important facts and allow finding out what is unavailable in newspapers or archives, and broaden our perception of the Jewish tragedy in various villages and towns as well as immortalize the memory of innocent victims.

**PĒTĪJUMI
PAR HOLOKAUSTA PROBLĒMĀM
LATVIJĀ**

**ISSUES OF THE HOLOCAUST RESEARCH
IN LATVIA**

Andrievs Ezergailis

Six Versions of the Holocaust in Latvia

From the years of occupation and domination by German and Soviet empires that for five decades endeavored to manage their historical memory, Eastern European lands, unlike countries in the West, have inherited more than one version of the Holocaust. For Latvia there are at least six variants, which to date show no tendency to amalgamate or disappear. In retrospect we can see that competing interests – imperial, ethnic, and ideological – were instrumental in producing these varied and at times contradictory, at times overlapping, versions of the same event. The forces that shaped the memory of the Holocaust in Eastern Europe were represented by Germans – Nazi public relations organs and post-war German judicial agencies; Soviets – their judicial and agitprop offices; and Jews, the victims who searched to explain the inexplicable. It is perhaps illustrative of the powerlessness of the post-war ethnic Latvians that over the decades they did not work out a version of their own. Even after the collapse of the empire, no distinct Latvian version has emerged as yet. Neither have the “revisionist” or “denial” variations from America and Germany made any significant inroads among historians in Latvia.

The six versions are not without overlap and some unifying core elements, yet they are also quite distinctive, and each has been formed by disparate social and ideological forces. From an academic point of view, some of these versions are underdeveloped, repetitively skeletal, and more like folklore than narrative history. The Nazi propaganda version, for example, did not have sufficient time to evolve. Presently, the six variants still compete to reconstruct the past and each has seized a part of the public. Both imperial powers and their successors today have been aware of the adage that the power that controls the past controls the future; thus, the struggle is ongoing.

Considering the six schools in broad strokes, they fall into two groupings: those that see the killing of the Jews as a German project and those that consider it to be a Latvian one, locally generated. The dispute is not about the Latvians (everyone agrees that they played a role) but rather about the German part in the killings. Unlike the historical perception in the West, where the German role is not at issue, among the

shapers of the memory in the East it is the Germans who are a bone of contention. Of the schools discussed below, three of the schools assert the role of the Germans and the other three minimize or deny it.

The history of the Holocaust in Latvia began to be written as it was happening. It was the Nazis who got to the drawing board first. Initially, they worked at the two ends of the story and early established two paradigmatic versions of the tale. Ironically, it was the chieftain of the killing teams, the leader of the *Einsatzgruppe A*, Brigadeführer W. Stahlecker who established the analytic, one could perhaps even say academic, school of the Holocaust history. Stahlecker's account originated as secret reports that his superiors mandated him to dispatch from the killing fields to Berlin. The second line was, what we generously may call, their public relations version, that the Nazi simultaneously with the assault on the Soviet Union, began to market to foreign diplomats and journalists abroad and their own military and civilian officialdom at home. While Stahlecker's version documented the German effort to murder Jews, the public relations line strove, in the manner that after the war became the revisionist line, to distance the Germans from the killings.¹ The third German version – the most fully developed one – has been worked out by German judiciaries during post-War decades. The Soviets also have left a dual heritage: a version that emerges from their investigative records of Nazi crimes in their territories, and a propaganda version that show-trials and KGB pamphlets cooked up.

It would be a major project to categorize the Holocaust writings of Jewish scholars, many of whom were Holocaust survivors. During the years of Soviet occupation, Latvia, like Eastern Europe at large, because of paucity of primary sources, only tangentially interested this scholarly community in the West. However, over several decades, there developed a vigorous autobiographical literature, penned by survivors of the Holocaust in Latvia. Although the survivors of Latvia were scattered all over the globe, their recollections, whether they lived in Israel, the United States, or the Soviet Union, with some exceptions, were surprisingly similar.

I

Stahlecker's version. Stahlecker's reports were a chronicle but also more than a chronicle. Stahlecker's contribution to the historical knowledge of the Holocaust in Latvia could be divided into two parts:

1. Reports from locations of action (meaning killing fields) that frequently, almost daily, were telegraphed to Berlin where they were assembled in what were known as *Ereignis Meldungen* [Event reports]. In mimeographed form, at least twice a week, they were distributed to a variety of RSHA offices. From these reports we obtain snapshot information about the activities of the whole Nazi killing apparatus on the Eastern front. The following is an item of July 4, from Riga:

Police will be organized by the former Riga Chief of Political Police [Štiglics], whom we have brought along from Berlin, and it will be filled only with reliable personnel. They will be used exclusively for tracking down communists and Red Army soldiers. According to the headquarters of the 18th Army, in Liepāja, civilians have also engaged in fighting against the Germans. Therefore, in addition to the EK 1a, a part of EK 2 has been ordered there with the assignment to deal with the situation ruthlessly.

In his second *Ereignismeldung* from Rīga, on July 7, more details and clearer plans emerged:

The Group Leader [Stahlecker] arrived in Riga together with EK 1a and 2. The security of the city has been organized with the help of *Hilfspolizei* (400 men); hence, the troops no longer are disturbed by snipers. The *Hilfspolizei* so far have suffered four dead. Lieutenant Colonel Veiss has been made the leader of the *Hilfspolizei*; care has been taken to assure that these troops would not become a Latvian militia. In addition to these *Hilfspolizei* troops, two further independent units have been established for the purpose of carrying out pogroms. All synagogues have been destroyed; so far 400 Jews have been liquidated. In Riga, Bolsheviks had killed twenty German prisoners of war in a barracks. Documentary proof has been found. In the process [we found out that] the last remaining German soldier had been beaten to death by a Rīga Jew. Therefore, on 4.7.1941, on the very spot, Security Police and SD Commando shot one hundred Jews.

2. In addition to the situational reports, Stahlecker issued two consolidated reports, each about 300 pages long (October 15, 1941, and January 28, 1942). In these reports he summed up *Einsatzgruppe A* activities, problems, and accomplishments. The reports were ultra secret documents and as such were issued in a limited number of copies and were not intended for the public eye. Only by chance one copy survived the chaos of the war and the Nazi effort to destroy them. It was ultimately obtained by the Allied prosecutors at Nuremberg and in tandem with the situational reports, the consolidated reports served to document Nazi crimes in Eastern Europe and thus convict the Nazi leadership in 1946 and then the *Einsatzgruppen* leadership in 1948.

Since that time, these reports have served, with the exception of the Soviet sphere, in numerous war-crime trials in Germany and elsewhere in the West. Killing of Jews was not the only subject of the reports, but it takes no special analytical insight to see that for Stahlecker it was the most important and complicated one. The report consists of two parts: a hundred-page narrative that generally is free of details, names, and statistics; and eighteen addenda: charts, maps, lists and other documents that bolster and amplify the information in the text. In many ways, it is the work of a bureaucrat

who is out to prove the worthiness of his organization in glowing terms. Stahlecker argues that under the circumstances he and his troops had fully carried out the orders given to them. What could not be accomplished by the force of arms, he argues, was done by cleverness and forethought. In many ways he is saying and implying that the *Einsatzgruppen* is representing German interests better than is the Wehrmacht or the civilian government.

Historiographically, the important, and one must also say controversial, point is that Stahlecker places the Germans at the center of killing Jews in Latvia, Lithuania, and Estonia. A considerable amount of the text is devoted to the organization of the natives for a variety of assignments including the killing of the Jews, but their role is ill defined. "Volunteerism," a word important in some other variants, is not a word that Stahlecker uses concerning the natives. Stahlecker's initial stratagem for killing the Jews was to organize what he called "pogroms," – spontaneous uprisings of the natives against the Jews. According to Stahlecker himself, this stratagem had very little success; the efforts in Latvia were even less successful than those in Lithuania. To the degree the pogroms were successful, Stahlecker leaves no doubt, they were organized by his men. Stahlecker emphasized that organization was needed before "cleansing" the territory of the Jews. From Stahlecker's account, one can learn the broad strokes, the skeleton of the Holocaust: the plan, the timetable, and the organizers. For minutiae – dates, locations, and names of the killers – one needs to go to other sources. Stahlecker tells us that in Lithuania he made sure that two of three Lithuanian partisan battalions were disbanded, converting only one, a unit of about 300 men, into an auxiliary team that he used for cleansing purposes. He says less about Latvia, but from Arājs' trial we learn that from the first day of occupation, on July 1, Stahlecker personally began to engage Viktors Arājs as an *Einsatzkommando 2* auxiliary. In a matter of weeks, Arājs' team grew as large as a 300-man unit. It is to be noted that in both places, Lithuania and Latvia, Stahlecker emphasizes his organizational efforts, not the volunteerism of the natives. About the "self-defense" network that was organized by the Wehrmacht, Stahlecker, though touching upon it, had little to say. In summary, Stahlecker established one version of the Holocaust. The focus is on Germans, the organizers, and the purveyors of the idea, intent, and orders. In Stahlecker's version the Latvian presence is shadowy. They were usually referred to as "natives" who under German command either performed auxiliary functions or served as German surrogates. Among his and the Commando's accomplishments that appeared more than once was the vaunting claim that in addition to liquidating Jews they had also carried out the public relations side of the assignments: had kept the Germans in the background and had taken pictures and movies "proving" that it was the natives who killed the Jews. In other words, Stahlecker's texts decodes both the German plan to kill the Jews and their attempt to conceal it.

II

The Nazi (Hitler) version was a deliberate creation by the Nazi public relations offices. Its scheme was worked out even before any Jews in the East were killed. In a nutshell, this variant proclaimed that it was not Germans, but Eastern Europeans, motivated by anti-Semitism and revenge, who killed Jews in a primitive fashion, frequently with blunt implements.² As the plan to invade the Soviet Union and the intention to kill Soviet Jews was maturing, the Nazis felt a need, as we gleaned above from Stahlecker's text, to conceal the murder of the Jews. If in Stahlecker's narrative the German is the major, if not the sole, antagonist in organizing and camouflaging the murders, in Hitler's version the German is replaced by the "anti-Semitic Eastern European," frequently the peasant. The German is nowhere to be found. In some versions the German has turned into a civilized savior – one who saved Jews from the brutal clutches of East Europeans. Stahlecker's report was a secret document that came to light at the Nuremberg trials in 1946, but the public relations version entered the public bloodstream immediately, like a narcotic. At the beginning of the war, it was promoted through foreign diplomats and journalists who until December 1941 still resided in Berlin. Later the Nazis purveyed their version through contacts in Sweden, Switzerland, South America, and even the United States. Hitler himself stepped up to promote it.

The Nazi version was made credible not by evidence but by a string of tangential contingencies that had an appearance of plausibility. However, these Nazi insinuations have been deeply, perhaps indelibly, embedded in the thinking of many Holocaust experts and unfortunately also many Holocaust survivors. It is true that in some parts of the Tsarist Empire, during the late 19th and early 20th century, there were pogroms, although even then they were organized events; but the Nazis insinuated that the same conditions (even more so) still prevailed in 1941, while in reality the Bolshevik revolution and Stalinism in many parts of Eastern Europe had radically changed the objective conditions on the ground. Jews were certainly an issue in Nazi Germany, but it remains to be proven that in 1941 Jews in Eastern Europe were of much concern to them. From the few sources of free opinion, such as diplomatic dispatches abroad, we learn that Latvians had many more other things to worry about than any purported Jewish problem.

It is also true that Eastern European anti-Semitism was not without its virulence, but the Nazis implied that their anti-Semitism, as Goldhagen called it, was an "eliminationist" one. Because in some isolated places there had been pogroms in 1900, the Nazis whispered in the ears of their targets that there would be pogroms in 1941. The Tsarist pogroms were geographically and ideologically limited, while the Nazi project carpeted the whole of Eastern Europe, placed no limitations, geographical or ideological. In 1941, while keeping their organizational scheme cloaked in the fog of war, the Nazi

reintroduced a nebulous concept “pogrom” and a nebulous motive – “revenge” for killing Jews.

The polyglot nations of East Europe were treated as if they comprised a homogeneous and uniform subgroup of humanity. Thus, by sophistry and misuse of words, the Nazis obtained three goals: deposit a phony story in the public square, divert the world’s attention, at least for one year from their project to kill Jews, and assuage the sensibilities of German public. From a historian’s point of view, the public relations version is underdeveloped – it lacks contiguity, a narrated beginning, exposition, and a conclusion. Everything is proclaimed and nothing is analyzed or argued. Its plausibility is obtained by disconnected glosses and “eye-witness” testimonials mostly of Nazi provenance. The testimonials related scenes of extreme brutality, mob action where the killing was done by a primitive mob without orders, organization, or structure. A documentation of a causal chain, such as some German historians insist for proving the existence of the Führer Befehl, is completely missing,

We can extract the nutshell of the Nazi propaganda version from Hitler’s conversation with Croatian Marshall Kvaternik. At the very beginning of the killings, July 22, 1941, Hitler received the foreign visitor in an official state visit. Present were Foreign Affairs Reichsminister Ribbentrop and Generalfeldmarshal Keitel. The conversation in reality was a Hitler monologue:

The mighty Mongolia is pressing towards us. The old school books knew nothing about racial science, and therefore, there was no clarity about Russia’s racial composition. The proof from the POWs shows that today 70 to 80% of Russians are Mongols. They are short in body stature; among them there are some Slavs and few members of other races. The Marshal interjected that the situation now is much different than during the War. Then the army was made up of Russian peasants. They were destroyed by the Bolsheviks, the Führer said. The way it was done we know from the Lithuanian experience. On the second day when they [Soviets] entered there, in order to cleanse them, they ordered all shopkeepers to assemble on the street at 7 o’clock in the morning. Automatic weapons were positioned on street corners with which all of the people were killed; then the Jewish commissars took over the shops. Jews are the plague of mankind. Therefore, now the Lithuanians, Estonians, and Latvians are wreaking bloody revenge on them. The Soviets deported children from these countries; it is to be noted and made clear that they did the same thing in their own regions. When Jews have free hand, as it was in the Soviet paradise, the Jews carry out the craziest plans. That is how Russia became the plague of mankind.³

Soon thereafter, the premises of Hitler’s conversation became the mantra of Nazi officialdom within the Baltic and the Reich offices. Upon appointment as the

Reichskommissar für das Ostland Hinrich Lohse participated at a meeting with *Reichsminister* Alfred Rosenberg on August 1, 1941 (i.e., eight days after Hitler's conference.) At the meeting Lohse was called to report about the situation in his satrapy. In the main his statement follows Hitler's formula although it is also to be noted for minimizing the scale of the Jewish problem:

A weighty problem is the Jewish question. Up to now about 10,000 Jews have been liquidated by the Lithuanian people. These executions are still continuing every night. For the Jews labor camps have been erected. Jewish women will also be drafted into labor service. The Reichsführer SS will decide the fate of the three thousand Communists that at present are found in jails.⁴

Soon thereafter, Lohse's subordinate Freiherr von Medem arrived in Latvia, assuming the position of Jelgava *Gebietskommissar* on August 12, 1941. In his first report after a trip through his Jelgava District, Medem wrote:

Brutalities and resettlement [German euphemism for killing] first of all came from Latvians and was directed against local Jews and Communists. The Latvian people liberated themselves from the Jews in spontaneous hatred, and there was also a bloody reckoning with local Latvian elements.⁵

Rosenberg's emissary Trampedach, while travelling through Latvia, in a report of August 12, 1941 wrote, with an emphasis on the revenge theme:

The hatred of Bolsheviks and Jews by that part of the Latvian population – especially by the owners of a large farms – that had suffered from the Bolshevik terror, was monstrous. The self-defense groups that were organized from this class killed the Jews and the native Bolsheviks, so far as they had the power and opportunity.⁶

Hitler's design also appears in a report by W.H.A. von Brummer, a Foreign Ministry information official, which he wrote after his trip to the Eastern front:

The Jewish question was solved radically. The enraged Latvian people after the German takeover had killed countless Jews. Of the estimated 100,000 Jews that lived in Riga, 10,000 fled to the Soviet Union, another 10,000 had run away to the countryside, and 10,000 were beaten to death. The remainder, which is still considerable, will be moved to a ghetto. In the small Latvian towns, the local inhabitants had completely rooted out the Jews, including the children.⁷

A similar tale, but with a self-revelatory twist, was left by Consul Dr. Otto Eckert, a Foreign Ministry official. He arrived in the Baltics with one point of view and left it with another. He took his assignment to report the truth seriously and thus broke the spell of Hitler. After arrival in the Baltics, Eckert discovered that Hitler's story – the mantra

of the Foreign Ministry – was true only in part. He discovered that Jews were killed in the Baltics but it had not happened without the Germans. He considered the finding disturbing and he saw it as an international public relations problem.

At the beginning, the liquidation of Jews in some places was carried out by local Lithuanians, and as it was often told to me, on German orders. By far, most had been liquidated by a twelve-man commando of German policemen. As it was told to me, they traveled through the countryside killing Jews in specific towns. I will not evaluate this fact from a moral point of view, it is important to assess it from the political perspective, because this information is public knowledge not only among the Germans but also Lithuanians who often speak about the matter in all unpleasant details. In any case the Jewish question already now casts a shadow over the German policy in Lithuania.⁸

It must be noted that Consul Eckert's "discovery" confirms the correctness of statements made by the *Einsatzgruppen* leader Stahlecker, especially those found in the Consolidated Report of October 15, 1941.⁹

III

The third version of the Holocaust in Latvia resides in the legal records of German courts from the 1960s and 1970s. It exists in two forms: the legal documents – indictments and verdicts; and the evidence – depositions, interrogations, and documents – that the judiciaries have accumulated. The tools and sources that a jurist would use in adjudicating a war crimes case are not the same that a historian would employ, yet they are similar. Both use forensics and deductive and inductive reasoning to get to the bottom of truth. The differences reside in the scope of vision: historians are foxes who desire to see above the prairie grass and the jurists are hedgehogs who rule over the roots system, to use the parable that Lev Tolstoy once used in a story. Not any single German court case has covered the whole of Latvia, yet each has provided a jigsaw puzzle piece that has helped complete a reasonably understandable picture. From the historian's viewpoint, German jurists have worked through much of the evidence that is needed for a rational reconstruction of the Holocaust events in Latvia. The depositions that they took were sworn and the witnesses as a rule were cross examined. En masse, the evidence that emerged from trial documents generally has a higher credibility than individual naive and uncontested eye-witness accounts. German legal documents are strong in establishing the structures, command hierarchies, and names of people organizing the atrocities. Especially valuable are the Jahnke case from Hamburg Landgericht and that of Grauel from the Hannover judiciary. The first one provides a detailed picture of the Rumbula massacre and the second one – the killing of the Jews in Liepāja. For pinning down the Latvian responsibility in the Holocaust, there is no substitute for the records of the Arājs trial in Hamburg Landgericht archive.

Although the German judiciary records take us a long way towards understanding the historical matrix of the German occupation and the Holocaust in Latvia, they still leave many blank areas. They were especially deficient in documenting the murder of the Jews in provincial towns.¹⁰

IV

In 1944, as World War II was heading for its end, itinerant Soviet security organs and judiciaries began to move into the reconquered territories, and thus, also to write their history of the Holocaust in Latvia. They approached the investigation in a double-pronged way. First, they established an all-Union commission to investigate Nazi crimes in the recovered territories. Second, SMERSH and NKVD organs started to investigate individual crimes; they identified and apprehended local participants in the killings, be it of Jews or Soviet activists, and subjected them to their rather primitive court trial system. This is not the place to criticize these Soviet investigators, record-keepers, and their judgments, only to note that the evidence was collected under duress, the record keeping was slapdash, and judgments were ideologically tainted. Perhaps only in rare cases Soviet judgments would sustain the scrutiny of Western jurists. However, these records, flawed as they were, contain evidence about the Holocaust that no other source does. The records of the Soviet judiciaries are strong where the Germans are weak, and vice versa. Looking for the structure of German occupation and hierarchy of power one will not find it in the Soviet records. On the other hand, if one wants to investigate the role of the locals there is no substitute for these Soviet records. Their weakness is that all killing locations are not equally well covered. While for some locations the records are very good, for many others they are deficient or superficial, if they exist at all. In contradistinction from the three German schools discussed above, the Soviet variants are wrapped in specialized Soviet vocabulary in which the words bourgeois, fascism, and nationalism predominate. At least for propaganda purposes, the word "Nazism" was a taboo in Soviet texts. By the use of these words, one can assume the Soviets strove to go beyond individual guilt, and imply a collective responsibility, as if nations or societal classes committed the crime of the Holocaust.

V

The Soviet/KGB version. From the very beginning, the treatment of Holocaust in the Soviet press was not without propaganda, even show trial, elements, yet a distinction is to be drawn between what was done for publicity or puffery and what was assembled by investigators behind the scenes that never reached the public. Even the Extraordinary Commission had two faces: the data that was collected at the grass roots and the summaries of the data at higher levels. The latter frequently had little to do with the assembled data.

In Latvia the Holocaust show trials began in 1959, as part of Khrushchev's war against "nationalists." While the individualized trials were ongoing held in secret and we did not learn of their contents until the fall of the USSR, the show trials were ballyhooed openly and took place under glaring klieg lights and TV cameras. The hallmarks of Soviet show trials to those who know the history of the Vyshinsky's ones are well known: scripted and interchangeable evidence, self-incrimination and confessions, and predetermined verdicts. As in the 1930s, these trials were performed before a selected audience that intermittently broke out in applause.

There were three major Holocaust show trials in Latvia: the trial of the 18th Battalion in 1961; the Rēzekne trial of 1965; and a series of trial of the 21st Battalion in 1974/5.¹¹ The Soviets intended, to the degree it was prudent to do so, to make these trials for international consumption. However, to admit an unlimited number of foreign journalists to the occupied Latvia for direct observation might have been considered risky, because Vyshinsky's scheme was well known, and under the Cold War conditions the gullibility level of Western journalists could not be expected to be the same as that of Walter Duranty. At the 1965 Rēzekne trial, at least one American journalist, Steven E. Nordlinger from *The Sun, Baltimore*, was admitted. The article that Nordlinger wrote could not have pleased the KGB manipulators.¹² An unusually successful use of the show trial concept turned out to be the publication of pamphlets and their distribution to foreign experts, who were eager for information on Eastern Europe. Of these pamphlets the most successful one turned out to be "Daugavas vanagi, Who Were They?", which was based on the trial of the 18th Battalion. The pamphlet was written in Latvian in 1961, but soon thereafter it was translated into English, German, and Swedish, and distributed to foreign libraries and archives. The pamphlet turned out to be so persuasive that for decades many Holocaust scholars and Nazi hunters considered it to be a true history of the Holocaust in Latvia.

By professional standards, the Soviet propaganda version leaves much to be desired. It was anchored only to one uncontestable truth: there was a Holocaust in which the Jews of Latvia were murdered. However, the booklet, like the trial of the 18th Battalion, was false in every detail: the specifics – times, places, and people, if not invented – were mismatched. Nothing in it checks out: even the false evidence from the trial was further falsified. Except for the insertion of the words "fascism" and "nationalism," this variant cleaved closely to Hitler's version. The Germans are taken out of the picture and the killing of Jews is presented as a Latvian national project. Great emphasis is placed on the so called interregnum phase of the Holocaust, the period between the retreat of the Soviet forces and the arrival of the Germans, when the Latvians allegedly killed an unaccounted number of Jews. Unlike in Hitler's version, the concept of revenge is not emphasized, but is implied. Although the Nazis and

the Soviets had different motives for pushing the Germanless thesis, the conceptual correspondence between the two versions is too close to be ignored. The Germans used it for foreign policy reasons to avert the world's attention away from the *Einsatzgruppen* killings, prophylactically to create, a "reasonable doubt," an alternative story to the truth that the Germans knew would filter out sooner or later. The Nazis could not imagine that the Soviets would collude with them to conceal the truth. It is noteworthy that it was the Western – not Soviet – mostly German, judiciaries that unmasked the *Einsatzgruppen* atrocities. The Soviets piggybacked on Hitler's version both for foreign policy considerations – they were worried about émigré influence in the West – and for internal imperialist reasons to keep the "nationalists" in check. One of the reasons for show trials and the ensuing literature appears to be the wish to create confusion between the function of the Arājs unit and other formations that served the Germans such as the Legion and Police Battalions, as well as the local police.

VI

The genesis of the survivors' version of the Holocaust history is still a mystery and needs deeper investigation. It could have emerged only under conditions of fear and within a vacuum of information, an environment where people had no better source of information than one's traumatized neighbor's tale who in turn could have heard it from another terrified Jew on the job site. One must also emphasize that all survivor accounts are not cut of the same cloth. I am only talking of that variety that searched for an explanation for the murder of Jews internally in Latvia; those who did not see or understand German organizational efforts; and those who abetted in misleading numerous Nazi-hunters and prosecutors in pursuing men who had nothing to do with the Holocaust, such as Vilis Hazners, for example.

The survivors value, rank, rate "seeing eyes" over all other evidence – archival, documentary, structural, and rational; and in presenting the evidence, they also tended to be skeletal and repetitive. If one eliminated all the repetitive parts from their collective text, the volume perhaps would not exceed a hundred pages. None of the survivors realized that what the Jews saw on the streets of Riga was a theatre staged by the occupying power. The Latvians that they saw on the streets scurrying and molesting Jews were pawns acting on an invisible chess board designed by Hitler's planners of the Holocaust. Within the Nazi (for that matter also the Soviet one) state the whole population was subject to misinformation. Some of the early measures of occupation were aimed especially at keeping Jews in the dark and confused. At every turn they were deceived and lied to. Their radios and bicycles were confiscated and telephone lines were cut. Considering the conditions under which the Jews were coerced to live, it is not out of the reach to think that the Jews had no other option than, at least in part, to see the Holocaust through the glasses that the Nazis provided for them. Killing the

Jews was one side of the Nazi policy, poisoning their mind was another one. Whatever the level of anti-Semitism was in Latvia, the Nazis made it much worse. In that sense anti-Semitism in Latvia was much more the result of the Holocaust than its cause. One of the Nazi public relations lines, beginning at least in the 1930s, was to assert that the peoples of the world hated Jews more than did the Germans. It is remarkable that many surviving Jews emerged from the Holocaust believing the truth of that chestnut. Numerous survivors have written as well as told me directly that the “Latvians were worse than the Germans.” Whatever that comparison may mean, we can also note that the above assertion also corresponds with the Nazi propaganda line.

Whatever the parentage of the survivors’ tenets of history may be, Holocaust historians, after the full story is laid out, will need to explain why many survivors writing their memoirs fifty years after the event, after numerous sources have flooded in, are hung up on absurd and demonstrably counterfactual conclusions and stories. For starters even the memoir writer, instead of reading and repeating each others stories, could consult Arājs trial records in Hamburg Germany, in which these precepts were examined.

Among the insupportable assertions one can name the following: (1) that prior to the German occupation there was a Latvian center that planned the killing of the Jews; (2) that an uncounted number of Jews were killed by Latvians prior to the German occupation; (3) the most absurd of all, is that while Latvians were killing Jews the Germans saved them.¹³ Like Latvians and the state of Latvia ought to face the Latvian role in the Holocaust, the surviving Jews ought to face the stubborn fact that Latvia was an occupied country. They ought to show an understanding of the system that Germans imposed within their zones of sovereignty. To me the three above assertions that some surviving Jews view as unquestionably true, appear as basic misjudgments of the Nazi regime.

Max Kaufmann’s *Die Vernichtung der Juden Lettlands*, published in 1947, was the first, and still is the most extensive memoir by a Holocaust survivor in Latvia, and is one that contains the three misapprehensions. It is remarkable that years have not mellowed these assertions but, if anything, they have rigidified them. For example, Bernhard Press, who was hidden by his father’s Latvian colleague throughout the Holocaust, in 1988 wrote that on July 1, 1941, standing near the Freedom Monument, only a few hours after German arrival in Riga, he saw a column of Jews escorted by armed young Latvians turning in from Rainis Boulevard onto Brīvības Street passing the monument. Press continues:

The thirty to forty Jews silently passed us. The crowd applauded and some loudly yelled out that it is time for the Jews do something useful. I stood as if numbed. What would the people do with me, if they knew who I was? What I saw here

was the first step of mass murder of Jews that became a blood bath of a scale that in the history of the world had not been seen. But what I saw, may give a false impression, when one considers, that most of Latvia already for some days had been under German hands and that there “*Pērkoņkrusts*” and *Aizsargi*, the organizations already mentioned, had begun slaughtering Jews and that here in Riga it was only its continuation. Had the “*Pērkoņkrusts*” and *Aizsargi* planned out the murder of Jews before the war and had they coordinate it with the Gestapo? We do not know that. If there had not been any coordination with the Gestapo, it means that the *Aizsargi*, “*Pērkoņkrusts*”, and certain student fraternities, began the murders spontaneously, without any directives from the Gestapo.¹⁴

Boris Kacel’s account to follow is, in one respect, more accurate, for within a week of the occupation the Arājs Commando was set up and indeed they were active on the streets of Riga and yanked Jews out of their apartments. However, by asserting that they acted without German orders, commanded by some mysterious Latvian center, or that the Germans could save them, he allowed his eyes to deceive him. About the beginnings of the Holocaust in Riga he wrote:

I could never imagine the hidden animosity the Latvians had for their Jewish neighbors. ...the Latvians saw themselves as messengers of Nazi evil and began to govern the city as if they had received consent from Berlin to do so.... Trucks appeared carrying small vigilante groups of ten to fifteen Latvians, who wore armbands in their national colors of red, white, and red. These men intended to kidnap Jews off the streets and take away their personal belongings. The prisoners then were forcibly loaded onto the trucks, taken to the woods, and killed. It was terrifying to go outside, as one had to be aware of the vigilante groups that drove around the streets. The mobile killing squads, as I called them, were in full command of the city, and nobody challenged their presence or their unconscionable killings (p. 6). The Jews soon had to seek German protection from the vicious Latvian hordes. The Germans were well informed about the crimes against the Jews in the city but chose not to stop them until the Jews went to work for them and sought their help.¹⁵

Similar examples could be continued for several pages. Suffice it to say that the survivors’ historical genre is not going to disappear, and it would be an error to think that it is a variant promoted by survivors alone. Perusal of Holocaust literature would show that also some historians of Latvian extraction in part or in whole share their premises. The published volumes by the Presidential Commission of Latvian Historians shows that the survivors’ point of view is well represented within the accumulated Holocaust lore in Latvia. There is no substitute for direct eyewitness evidence, but the problem arises when these recollections lose their specificity, stray from direct

eye-sight observations, and turn into vague generalizations or repetitive clichés that are demonstrably counterfactual. For example, almost every survivor's account proclaims the "Pērkoņkrusts" to be the organizer of killings in Latvia. While the "Pērkoņkrusts" was an anti-Semitic organization in 1932, there is no rational or legal evidence that it could have played, even if the Germans had ordered them to do so, as an organizing agency in 1941.

The greatest problem of the survivor variant is that in some crucial particulars, it overlaps with the Nazi and Soviet propaganda versions. The three variants represent the Germanless school of the Holocaust and the assignment of collective guilt to nations, parties, and neighborhoods. Of the three, the first to appear in 1941 was the Nazi variant. Then came the survivor version. Immediately after the war, in 1946/47, Max Kaufmann wrote his reminiscences; there is reason to believe that Kaufmann represented not only his individual idiosyncratic viewpoint, but at least in part represented collective memories. Kaufmann thought that the Latvians, prior to German invasion, had been overtaken by a primitive rage. In Hitler's version, the Latvians were wreaking vengeance on the Jews for being Communists, while in Kaufmann's account there are several interchangeable and shifting motives: at some times he ascribes it to Latvian anti-Semitism, at others to their nationalism or fascism. I do not think that the survivors or Kaufmann willfully adopted the Nazi line. The similarities, not excluding the possibility of Stockholm syndrome, must have been a subterranean one. Taking into consideration the circumstances under which Jewish survivors lived through the war, their options to reconstruct their tragedy might have been limited.

The Soviet propaganda version, on the other hand, is a different kettle of fish: like an abstract collage it was pasted together piece by piece: cannibalizing both the Nazi and the survivor narratives. The Soviet version is encapsulated in the 1961 pamphlet *Daugavas vanagi, Who Are They?*, by Paulis Ducmanis, a Nazi era, Berlin-educated, journalist.¹⁶ This pamphlet was a collage of extended passages from Kaufmann's memoirs that were combined with material from the 1961 show trial of the 18th Police Battalion. Conceptually the Soviet version differed from the Nazi one, if we penetrate their ideological armor, only in one particular: the Soviets peppered their text with the words "fascism" and "nationalism."

Of the three "Germanless" variants, it was the Soviet one that gained the greatest currency and influence on Nazi hunters and Holocaust historians the world over. The Soviets used its diplomatic reach to distribute the KGB literature throughout the world. Naming of names was the bait that hooked the Nazi hunters in the West on the Soviet/KGB pamphlets. The pamphlet became a kind of a handbook for Nazi hunters in the West and was the source of the famous Wiesenthal lists that were circulated to

a number of Western governments during the 1980s. It took several trials, exhaustive investigations, and millions of dollars to discover that the KGB had given the westerners a run around. In as much as Ducmanis, who originally compiled these names, had done it with total disregard for truth, no successful prosecution could result by pursuing the names on the lists. The first major case in which the KGB and survivors' accounts were tested was that of Vilis Hazners in 1979. The OSI (the Office of Special Investigations) picked up Hazners' name, but no evidence, from KGB literature. It was up to the hapless American prosecutors to hunt up witnesses and establish credible evidence. They thought they found the witnesses and evidence among the Jewish survivors in Israel and the West. The evidence that they garnered from them was not better or worse than one usually gets from eye witnesses – full of errors, misidentifications, and contradictions. Hazners' defense attorney Ivars Bērziņš made short shrift of the witnesses, thus persuading the trial judge of Hazners' innocence. The trial records show that the prosecution would have been better off without calling any eye-witnesses at all. For example, one Jacob Noy testified that on three occasions he observed Hazners in the company of the German ghetto commandant, selecting working Jews at the ghetto gate. The downfall of Noy's testimony was the assertion that Hazners was dressed in a Nazi uniform with SS insignia. It was not difficult for the defense to show that at the time Hazners was wearing a Latvian Army uniform without any identifying markings.¹⁷

I observed another example of dubious, questionable testimony at a conference in the United States Holocaust Memorial Museum, where a survivor from Germany, who had been transported to Latvia in December 1941, told the audience that upon arrival in Riga, he was received by Latvian SS men with machine guns and whips. The good of this assertion was that it was not delivered from a witness chair at a war crimes trial. As in the Hazner's case we can say with confidence that in 1941 no Latvian was sporting SS insignia. If there were any Latvians at the rail depot, they most likely were wearing a Latvian Army uniform with a green armband from which all insignia was removed.

*

Is it possible to amalgamate the six disparate versions of the Holocaust? Or will they forever be fated to remain compartmentalized in their ethnic and ideological ghettos? If a consensus among historians, local and international, of the Holocaust is to happen, it can only come on the principles that the post-war German courts, specifically those of Hamburg and Hannover, have established. A historian cannot reject any evidence, eye-witnesses must be paid their due, but they cannot be privileged over other sources of information – documentary or forensic. A sworn testimony, regardless under what conditions the oath was administered, is preferable to uncontested stories. In criminal

law it is well known that in the evidentiary chain the eye-witness frequently is the weak link. The conditions during the Holocaust were extreme and so were the emotions aroused by it. We know that the survivors after the war were confused, angry, and revengeful.¹⁸

References

- ¹ For a fuller discussion of the of the Nazi and Soviet lines see Ezergailis, A. *Nazi/Soviet Disinformation About the Holocaust in Latvia*. Occupation Museum of Latvia, 2005.
- ² Ezergailis, A. "Neighbors Did not Kill Jews." In: Gaunt, D., et al. *Collaboration and Resistance During the Holocaust*. Peter Lang, Berlin: 2004.
- ³ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1941*, Band XIII. 1. Die Kriegsjahre, Band 6.01 23. Juni bis 14. September, Göttingen, 1970, S. 835–838.
- ⁴ BA: R6/300.
- ⁵ (LVVA P-69-1a-17-lp. 162, 163.). Von Medem's prevarication is evident from the materials found in the case of Alfred Becu and Wilhelm Adelt. See *Abschlussbericht*, Ludwigsburg 18.01.71. Concerning the murder of Jews in Medem's territory, German judges concluded: "From the German side the ones responsible for NS-Crimes first of all were the members of the Einsatzkommando 2," p. 2.
- ⁶ BA: R90/115. Originally found in the Archive in New York: Occ E3bß.
- ⁷ AA: Pol. XIII, Bd. 12/1 19. For an additional citation of the same Hitler's theme, see Wehrmacht Chaplains Walter S.'s report in *Walking Since Daybreak* by Modris Eksteins, p. 148.
- ⁸ AA: Pol. XIII, Bd. 19. Eckert writes his report from Siverskaja near Gatchina on October 2, 1941. The report is entitled: "Stimmung in baltischen Ländern."
- ⁹ Also, see Jäger reports.
- ¹⁰ Although one must also note that we do not fully know what kind of information the judiciaries have collected because we can access only the information contained in those cases that resulted in a prosecution.
- ¹¹ For further discussion of the Soviet war crime show trials see A. Ezergailis. *Nazi/Soviet Disinformation...*
- ¹² Nordlinger, S. E. "Latvia Opens War Crimes Trial". *The Sun, Baltimore*, October 12, 1965. The Jeckeln trial of 1946 was also a show trial, but that did not frontally concern the Holocaust.
- ¹³ Folklore v. History: A Problem in Holocaust Studies.
- ¹⁴ Press, B. *Judenmord in Lettland 1941–1945*, Berlin 1988, pp. 39/40.
- ¹⁵ Ketznel, B. *From Hell to Redemption: A Memoir of the Holocaust*. University Press of Colorado, 1998. (p. 8).
- ¹⁶ Paulis Ducmanis' contribution to the Soviet version of the Holocaust is discussed in Ezergailis, A. *Nazi Soviet Disinformation About the History of the Holocaust in Latvia*. His KGB overseers had directed him to take Kaufmann's work and combine it with other material that the organs provided to him.
- ¹⁷ Some of the Hazner's trial documents can be found in: Hazners, V. *Varmācības torņi II*. Vaidava, 1985.
- ¹⁸ That is a conclusion that Anita Kugler makes in her recent study: *Scherwtz: der jüdische SS-Officier*, Köln, 2004. Her parsing of the evidence indicates that Acherwitz convicted in a 1948 trial was similar to that who failed to convict Hazners in 1979.

Andrievs Ezergailis

Sešas versijas par holokaustu Latvijā

Kopsavilkums

Pieejot holokausta literatūrai historiogrāfiski, var konstatēt, ka par holokaustu Latvijā pastāv sešas versijas, kas, ja ne pilnīgi atšķirīgas, tad tomēr ir dažādas. Triju versiju izcelsme ir meklējama Vācijā, divu – Padomju Savienībā/Krievijā un viena starp holokaustu pārdzīvojušiem ebrejiem Izraēlā, Amerikas Savienotajās Valstīs un Latvijā. Redzam, ka piecas no šīm versijām ir radušās valstīs ar imperiālistiskām ambīcijām. Pirmās divas versijas radās nacistiskajā Vācijā jau pašā holokausta sākumā – laikā, kad ebreju iznīcināšana tikko bija sāka. Atskatoties: ir loģiski, ka pirmie, kas būtu gribējuši atstāt savu pēdu nospiedumus pasaules domā, bija nacistiskās Vācijas sabiedroto attiecību veicināšanas biroji, kas attīstīja tā saukto kaimiņu tēzi, ka nevis vācieši, bet gan vietējie Austrumeiropas iedzīvotāji bija tie, kuri nogalināja vietējos ebrejus. Šo versiju jau pašā kara sākumā izplatīja dažādi vācu, diplomātus neizslēdzot, funkcionāri. Viņu uzdevums bija sacerēt fiktīvus ziņojumus un tos izplatīt gan starp vietējiem iedzīvotājiem, gan ārzemniekiem. Šo uzskatu izplatīja arī nacistu kinožurnālisti nedēļas apskatos.

Trešā versija ir ietverta Valtera Štāleķera *Einsatzkommando A* komandanta slepenajos ziņojumos, kas tika sūtīti no slepkavošanas vietām uz komandas (*RSHA*) mītni Berlīnē. Propagandas versija sāka savu ceļojumu jau kara sākumā, bet V. Štāleķera ziņojumi nonāca pasaules apziņā tikai pēc Otrā pasaules kara Nirnbergas prāvas kontekstā. Šiem ziņojumiem bija liela nozīme Nirnbergā, kā arī vēlāk nacistu kara noziedznieku notiesāšanā Vācijā. Ja pirmās versijas īpatnība ir tā, ka tajā nav reģistrēta vāciešu klātbūtne, tad V. Štāleķera versijā galvenie aktīvisti ir tieši vācieši – V. Štāleķera padotie. Vietējie pašaisardzībasnieki, ja pieminēti, tad tikai kā pavēļu izpildītāji.

Ceturtais versija ir meklējama pēckara tiesu procesos Vācijā. Kad demokrātiskā sistēma pēc kara Vācijā bija nostabilizējusies, prokuratūras uzsāka plašu kara noziegumu izmeklēšanu, starp tiem arī tos, kas nodarīti Latvijā. Hamburgas un Hannoveres zemes tiesu savāktie dokumenti varbūt ir galvenie, kas varētu interesēt Latvijas vēsturniekus. Hamburgā bez Viktora Arāja vēl izmeklēja un tiesāja vairākus desmitus vāciešu, starp tiem Jānki, Maivaldu, Besekovu un Degenhartu. Lai gan prokuroru un vēsturnieku pieejas nav pilnīgi identiskas, tās tomēr ir līdzīgas. Prokurori izvairās no vispārīnājumiem, bet iedziļinās lietu detaļās. Dokumentus un liecības izsijā un pārbauda. Tiesu dokumenti pamatā dod impulsu racionālam, lai gan šauram vēstures stāstījumam, kas galvenās līnijās ir tuvs V. Štāleķera holokausta versijai. Izmantojot šos dokumentus, var atklāt vācu pavēļu tīklu.

Arī padomju iestādes ir atstājušas vienu propagandistisku un vienu tiesisku versiju. Jau pirms kara beigām padomju iestādes sāka izmeklēt nacistu kara noziegumus atkarotajos apgabalos. Šai izmeklēšanai bija divi virzieni – viens vispārējs, otrs specifisks. Lai

noskaidrotu nacistu nodarītos zaudējumus, padomju valdība nodibināja t.s. Ārkārtējo komisiju, kuras uzdevums arī bija detalizēt vācu laikā nodarītos kriminālnoziegiem, ebreju šaušanu ieskaitot. Ārkārtējās komisijas nodaļas sazarojās pa visiem Latvijas pagastiem un pilsētām. Tās savāca informāciju un nosūtīja ziņojumus uz augstāko instanci. Šo informāciju apkopoja Vislatvijas pārskatā. Līdztekus Ārkārtējai komisijai darbību uzsāka arī *NKVD* un *Smerš* orgāni – tā bija specifiska, vērsta pret īpašiem cilvēkiem, sūdzību izmeklēšana. Ja arī šī padomju izmeklēšana nebija bez paviršībām, trūkumiem un sovetismiem, tomēr savāktās liecības nav salīdzināmas ar propagandu vai šaurām imperiālistiskām interesēm. *NKVD* un *Smerš* tiesas nav salīdzināmas ar demokrātiskās Vācijas tiesām, liecības nav konfrontētas ar citām liecībām un uzskatiem, tomēr no šīm lietām var izlobīt versiju par holokaustu Latvijā, kas priekšplānā izvirza lokālo darbību.

Jau sākoties holokaustam, padomju pieeja šai traģēdijai nebija bez propagandistiskiem pārspīlējumiem. Bet Latvijā jauns pagrieziens sākās 60. gadu sākumā, kad padomju iestādes uzsāka paraugprāvu sēriju, lai "pierādītu", ka ebreju iznīcināšana Latvijā notika bez vāciešiem, pēc pašas latviešu tautas iniciatīvas. Galvenās prāvas bija: 1961. gadā 18. bataljona prāva, 1964. gadā – Rēzeknes prāva, kurā tiesāja Boļeslavu Maikovski, un 1974./1975. gadā 21. bataljona prāvu sērija. Historiogrāfiski šis uzskats nebija nekas jauns, jo pamatos tas atkārtoja nacistu propagandas versiju par holokaustu Austrumeiropā bez vāciešu piedalīšanās. Šī versija galvenokārt atšķīrās no nacistiskās ar motivāciju un ar vārdus "fašists" un "nacionālists" piebārstīšanu tekstos. Galvenais teksts, kur šis uzskats pārstāvēts, ir 1962. gadā izdots pamflets "Kas ir Daugavas vanagi?".

Nav saprotams, kādēļ daudzi Latvijas ebreji, sākot ar Maksī Kaufmani, kuri rakstījuši atmiņas par holokaustu Latvijā, lai gan motivācijā un valodā atšķirīgi, vairākos savos uzskatos atkārtoti vadlīnijas par latviešu lomu ebreju iznīcināšanā. Lai gan ir izņēmumi, šie atmiņu sējumi pamatā atkārtoti tēzes par ebreju *pogromiem* Latvijā un bez- un pirmsvāciešu šaušanām Latvijā.

Grigorijs Smirins

Rīgas ebreji nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944)

Otrā pasaules kara noriņu – īpaši holokausta vēstures pētniecība, kas plaši izvērsusies Latvijā pēdējā desmitgadē, devusi acīmredzamus rezultātus: mūsu zināšanu kopums par šo traģisko vēstures periodu nemitīgi paplašinās. Ebreju drausmīgais liktenis rūpīgi ir izpētīts Latvijas mazpilsētās un lauku apvidos. Tomēr uz šī fona nedaudz ēnā palikusi galvaspilsēta Rīga, kur ebreju iedzīvotāju katastrofai bija nesalīdzināmi plašāki apmēri.

Pēckara gados uzkrātās empīriskās zināšanas pirmo reizi nopietnu zinātnisku atspoguļojumu guva jau 20. gadsimta 60. gados Latvijas vēsturnieka E. Blūmfelda uzrakstītajā darbā “Hitleriskais okupācijas režīms Latvijā”, kas ievietots grāmatā par Otrā pasaules kara vēsturi Latvijā.¹ Šis nopietnais pētījums parāda, ka pat padomju laika stingro ideoloģisko rāmju apstākļos godprātīgs autors, spītējot valdošajam noskaņojumam, spēja sniegt ebreju traģēdijas diezgan izvērstu ainu nacistu okupētajā Latvijā, norādot drausmīgo noziegumu iniciatorus un izpildītājus. Taču izrāviens problēmas izpētē saistīts ar latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieka A. Ezergaiļa vārdu. Viņa rakstu par tā saucamo Arāja komandu² M. Vestermanis novērtējis kā holokausta zinātniskās historiogrāfijas sākumu Latvijā.³ Pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā A. Ezergailis publicēja Latvijas presē vairākus rakstus par šīs tēmas izpēti aktuālajām problēmām,⁴ bet viņa monogrāfija “The Holocaust in Latvia, 1941–1944. The Missing Center”⁵, pēc A. Strangas domām, atzīstama par pirmo fundamentālo darbu šajā jautājumā. Šī monogrāfija pēc apjoma un satura vēl ilgi ietekmēs holokausta izpēti Latvijā.⁶ Galvenā uzmanība šajā darbā pievērsta nacistiskās okupācijas režīma politikai pret ebrejiem un šī režīma izveidotajam mehānismam “ebreju jautājuma galīgai atrisināšanai” Latvijā; balstoties uz Vācijā notikušo nacistisko noziedznieku tiesas procesu dokumentu rūpīgu izpēti, rekonstruēta Rīgas geto gūstekņu divu masveida iznīcināšanas akciju gaita. Tomēr priekšplānā izvirzīts vissīkākajās detaļās izvērsts apraksts par represīvajām struktūrām, ko nacisti izveidoja no vietējiem kolaboracionistiem, kuru politiskā seja un morālais (precīzāk, amorālais) veidols komentārus neprasa. Taču pats “jautājuma risinājuma objekts” – ebreju tautības iedzīvotāji atvirzīts it kā otrā plānā, ieņemot šajā apjomīgajā grāmatā diezgan pieticīgu vietu.

Šī raksta mērķis ir sniegt Rīgas ebreju stāvokļa un traģiskās bojāejas atspoguļojumu nacistiskās okupācijas apstākļos un radīt iespējami pilnīgāku notikumu kopainu, cik to atļauj raksta ietvari.

Bez okupācijas režīma dokumentiem kā visvērtīgākie avoti šīs tēmas izpētē atzīstamas holokaustu pārdzīvojušo cilvēku personiskās atmiņas – gan labi zināmās,⁷ gan arī pavisam nesen publicētās un zinātniskajā aprītē nonākušās.⁸

Saskaņā ar 1935. gada Latvijas tautas skaitīšanas datiem Rīgā no 385 063 iedzīvotājiem 43 672 bija ebreji, sastādot 11,34 procentus pilsētnieku. Ebreju migrācija no Latvijas mazpilsētām un miestiem uz lielākām pilsētām, galvenokārt uz galvaspilsētu Rīgu, notika visu laiku starp diviem pasaules kariem, to noteica ekonomiskie faktori. Migrācija īpaši aktivizējās pēc privātu uzņēmumu nacionalizācijas un rūpnieciskās ražošanas paplašināšanās Rīgā padomju varas gadā (1940–1941).⁹ Ievērojams skaits ebreju bija starp tiem Latvijas iedzīvotājiem, kurus kara priekšvakarā deportēja staļiniskais režīms. Pat ja būtu izsūtīti nevis 5000 (izplatītākais vērtējums¹⁰), bet 1771 cilvēks, par kuriem ir ziņas arhīvu dokumentos,¹¹ tas ir, 4,8 procenti Latvijas iedzīvotāju, deportēto ebreju bija 11,7 procenti (vairākums bija rīdzinieku). Evakuēties uz padomju aizmuguri paspēja vairāk nekā 10 000 Rīgas ebreju.¹² Šis skaitlis, kas sastopams literatūrā, sākot ar 40. gadiem, varētu tikt pārskatīts, ja nākotnē parādītos avoti ar lielāku ticamību. Ņemot vērā holokausta upuru skaitu un izdzīvojušos Rīgas ebrejus (sk. turpmāk), ebreju skaits Rīgā vācu okupācijas sākumā varētu būt ne mazāk par 37 000 vietējo, kā arī daļa ebreju bēgļu no citām Eiropas valstīm (1940. gada pavasarī tādu bija 551 cilvēks, taču vairākus no viņiem pirms kara represēja).¹³

Pirms geto izveidošanas

Vācu drošības policijas (*Sipo*) un *SD* (drošības dienests) *Einsatzgruppe A* priekšējā vienība nonāca Pārdaugavā (Rīgas kreisajā krastā) 1941. gada 28. jūnijā.¹⁴ To ievadīja impērijas drošības galvenās pārvaldes (*RSHA*) priekšnieka SS obergruppenfīrera R. Heidriha 1941. gada 17. maija rīkojums (kā pavēle noformēts 29. jūnijā) par okupēto teritoriju vietējo iedzīvotāju iesaistīšanu ebreju iznīcināšanā, “neatstājot nekādas pēdas”, kas paredzēja provocēt masveida ebreju grautiņus,¹⁵ lai ar iebiedēšanu un terora atmosfēru paralizētu jebkādu pretošanās vēlmi.

30. jūnijā Rīgā ieradās *Einsatzgruppe A* komandieris V. Štālekera, kurš atveda sev līdzīgu bijušo Latvijas Politiskās policijas pārvaldes Aģentūras nodaļas vadītāju R. Štiglicu,¹⁶ kurš jau agrāk bija saistīts ar Vācijas specdienestiem, 1940. gadā aizbēdzis uz Vāciju un aizvedis sev līdzīgu aģentūras tīkla sarakstus, kas vēlāk nacistiem nodarēja kolaboracionistu vervēšanā.¹⁷ R. Štiglics un vēl seši kolaboracionisti pirms

hitleriešu pārceļšanās uz Daugavas labo krastu izveidoja atsevišķu grupu. Telefona sakari ar labo karstu ļāva šai grupai koordinēt rīcību ar kara sākumā pilsētā aktivizējušos pronacistisko pagrīdi,¹⁸ kuras koordinatori, kā savā pētījumā noskaidrojis A. Ezergailis, bija abvēra (vācu militārais izlūkdienests) aģenti – bijušie Latvijas armijas virsnieki A. Plensners un V. Deglavs.¹⁹ Šīs pagrīdes grupas, kuras sāka izveidoties jau 1940.–1941. gada ziemā,²⁰ uzkrāja spēkus un gaidīja izdevīgu brīdi bruņotai cīņai Sarkanās armijas aizmugurē. Staļiniskā režīma aprobežotība izpaudās arī tādējādi, ka tā pirmskara represijās cieta daudzi jo daudzi nevainīgi cilvēki, kuri kara gadījumā nebūtu bīstami. Kaut arī represijas skāra pronacistiskās pagrīdes tīklu,²¹ tomēr potenciālo kolaboracionistu vairākums palika neskarts.²² Apvienojušas savās rindās dažus desmitus kaujinieku, šīs teroristiskās grupas apšaudīja atkāpjošos sarkanarmiešus un civiliedzīvotājus, to vidū daudzus ebrejus,²³ kuri mēģināja evakuēties dziļāk padomju teritorijā. Latvijas galvaspilsētas iedzīvotāju evakuācija nebija pienācīgi organizēta, turklāt pronacistiskā pagrīde veica sabotāžas aktus un provokācijas, lai evakuācija izjuku.²⁴

Vācieši ieņēma Rīgu 1941. gada 1. jūlijā. Viņu ienākšanu pilsētā pavadīja koncentrēta un plaša antisemitiskā propaganda, kuru pēc Sarkanās armijas aiziešanas pārraidīja pilsētas kolaboracionistu rokās nonākušais radiofons.²⁵ “Īstenos latviešus” aicināja iznīcināt “iekšējo ienaidnieku”, ar to domājot padomju aktīvistus un viņu ģimenes locekļus, kā arī visus ebrejus neatkarīgi no viņu politiskās pārliecības.²⁶ Provāciski noskaņotā rīdzinieku daļa vācu karaspēku sagaidīja ar ziediem un sālsmaizi, sarīkojot gājieni tautastēpos, ar Vācijas un Latvijas karogiem. Tāpat ar karogiem tika rotātas ēkas.²⁷ Vairākums Rīgas ebreju tajās dienās baidījās iziet uz ielas.²⁸

Vācu karaspēkam ienākot Rīgā, vietējie kolaboranti (E. Kreišmanis, V. Skaistlauks, V. Veiss, V. Hāzners u.c.), iedomājušies, ka varēs pie hitleriešiem gūt kaut kādu patstāvību, jau sāka veidot latviešu karaspēku un policiju.²⁹ Tomēr Rīgas vācu komandants vērmahta pulkvedis V. Ullerspergers jau uzreiz noraidīja šos plānus un tajā pašā 1. jūlijā paziņoja par okupantu kontrolē esošas latviešu palīgpolicijas (*Lettische Hilfspolizei*) organizēšanu V. Skaistlauka vadībā.³⁰ Jau 1. jūlijā pa radio izskanēja aicinājums visiem bijušajiem policistiem, aizsargiem, Latvijas armijas karavīriem un citiem “patriotiem”, kuri vēlētos piedalīties “mūsu zemes tīrīšanā no kaitīgiem elementiem”, ierasties savās bijušajās dienesta vietās.³¹ Nākamajās dienās tādi paši aicinājumi parādījās presē.³² Tajā pašā dienā bijušais policists V. Arājs sapulcināja vienību 100–150 cilvēku sastāvā (vēlāk 400–500) un apmetās Rīgas prefektūrā.³³ Šeit nacistu okupācijas pirmajās dienās atradās V. Štālekera, kā arī galvenokārt uz Aizsargu organizācijas bāzes izveidoto “pašaizsardzības spēku” kaujinieki un to štābs. 2. jūlijā V. Štālekera apstiprināja V. Arāju par speciālas komandas (*Sonderkommando Arajs*) vadītāju. Ar šo komandu V. Arājs 1941. gada vasarā un rudenī veica vairākas ebreju iznīcināšanas operācijas visā Lat-

vijas teritorijā.³⁴ Tā bija lielākā no vairākām Rīgā un provincē saformētajām latviešu SD palīgvienībām. Arāja komandā ietilpa gan profesionāli policisti un karavīri, gan arī studenti³⁵ un skolnieki, turklāt to vidū bija pat piecpadsmitgadīgi pusaudži.³⁶ Vēlāk tika saformētas vairākas latviešu palīgpolicijas rotas.³⁷ 7. jūlijā V. Skaistlauku latviešu palīgpolicijas vadītāja amatā nomaiņa V. Štālekera ieceltais V. Veiss.³⁸

V. Štālekers pārtrauca jebkurus bijušo latviešu politiķu mēģinājumus veidot kaut kādas savas valstiskās struktūras. 3. jūlijā viņš latviešu pārstāvjiem paziņoja, ka "tie atrodas nevis atbrīvotā, bet gan okupētā zemē"³⁹, un pavēlēja visām teroristiskajām grupām un "pašaizsardzībai", sākot ar 8. jūliju, atbrūņoties – un tās izformēja.⁴⁰ Tādējādi šīs sevi par "nacionālajiem partizāniem" nodēvējušās grupas īstenībā nekādas "nacionālus" uzdevumus nerisināja, bet bija tikai instruments vācu slepenā dienesta rokās un nacistu "piektā kolonna", kuru darbībai – pēc nacistu ieceres – bija jābūt īslaicīgai un jāaprobežojas ar ebreju grautiņiem. Nekāda loma teritoriju ieņemšanā vai kontrolē šīm grupām nebija paredzēta. Par Rīgas prefektu (policijas priekšnieku) V. Štālekers iecēla R. Štiglicu.⁴¹

Pret ebrejiem vērstie pasākumi Rīgā sākās naktī uz 2. jūliju.⁴² Tos īstenoja ar pašaizsardzības spēkiem, piedaloties *Einsatzkommando 2* (komandieris SS šturmbanfirers H. Barts), kas darbojās Rīgā.⁴³ Tajā pašā dienā Rīgas komandants izdeva šādu rīkojumu: "Žīdiem līdz turpmākam aizliegts stāvēt rindās. Viņi var iepirkties tikai tajos veikalos, kur rindu nav."⁴⁴ Šos pasākumus pavadīja visaptveroša antisemitiskā propaganda, par kuras galveno ruporu kļuva bijušā Latvijas armijas pulkveža E. Kreišmaņa un žurnālista A. Krodera kopš 1. jūlija latviešu valodā izdotā pronacistiskā dienas avīze "Tēvija".⁴⁵ Tāpat kā citās okupētajās pilsētās, tika paziņots par ebreju privātā un sabiedriskā īpašuma konfiskāciju, aizliegumu ebrejiem lietot sabiedrisko transportu, darba klausības ieviešanu.⁴⁶ Daudzas preces ebrejiem bija aizliegts pirkt, un neebreji, kuri šīs preces un pārtikas produktus ebrejiem pārdeva vai arī viņu vajadzībām nopirka, varēja tikt sodīti.⁴⁷

Pašas pirmās 2. jūlija akcijas Marijas ielā personiski vadīja R. Štiglics.⁴⁸ Ebrejus meklēja un gūstīja dzīvokļos. Šīs operācijas veica brīvprātīgo grupas, pa 30–50 cilvēkiem katrā.⁴⁹ Brīvprātīgie ar nacionālo krāsu lentēm uz piedurknes (tā saucamie lentinieki – idišā *bendeldiker*) apstaigāja mājas, bet sētniekiem bija jānorāda ebreju dzīvokļi. Dzīvokļus pārmeklēja, iemītniekus piekāva, vērtīgākās mantas savāca.⁵⁰ Vispirms apcietināja tikai vīriešus, pēc tam – sievietes.⁵¹ Arāja komanda arestēja un apcietinātos nogādāja Valdemāra ielas 19. namā. Šajā pirms kara ebreju bankīerim A. Šmuljanam piederošajā namā kara sākumā apmetās no pagrīdes iznākušais "Pērkonkrusts", pēc tam arī Arāja komandas štābs; nama pagrabu izmantoja par cietumu.⁵² Tā bija viena no galvenām ebreju mocīšanas vietām Rīgā. Turp aizvestajiem ebrejiem atņēma pulksteņus, rotaslietas un dārglietas (to darot, konfiscēto mantu īpašnieku

uzvārdus ierakstīja sarakstā – it kā lai nākotnē mantas varētu atdot atpakaļ).⁵³ Vēlāk ebrejus arestēja arī palīgpolicija, un par ieslodzījuma vietu kļuva Rīgas Centrālcietums (Mazā Matīsa iela 3). Uz šo cietumu jau kopš okupācijas pirmajām dienām veda arestētos ebreju vīriešus, vairākumu no viņiem nošāva Biķernieku mežā.⁵⁴ Nelielu daļu apcietināto nošāva tieši cietuma pagalmā un apraka blakus cietuma sienai esošajos Matīsa kapos. Pēc nepilnīgām ziņām tikai pirmajās divās okupācijas nedēļās vien (no 1941. gada 1. līdz 15. jūlijam) šajā cietumā bijis ieslodzīts apmēram 2400 ebreju, kuri gandrīz visi nošauti.⁵⁵ Okupācijas pirmajās dienās ebrejus slepkavoja arī Āgenskalna priedēs⁵⁶ un citās vietās. Arestus pavadīja spaidu darbi, piekaušana un izvarošana.⁵⁷ Baidīdamies no nacistu apsūdzībām “āriešu rases tīrības” apgānīšanā, izvarotās ebreju sievietes kolaboracionisti steidzās nošaut.⁵⁸ Prefektūrā un Centrālcietumā apcietinātos ebrejus pakļāva “izsmalcinātiem” pazemojumiem un izsmieklam, bet jaunās sievietes kļuva par policistu sadistisku seksuālu izvirtību upuriem; pēc tam arestētos aizveda uz nošaušanu.⁵⁹ Šīs zvērības aculieciniekiem ir palikušas spilgtā atmiņā. Minēsim tikai divas liecības.

Frīda Mihelzone: “Simtiem ebreju pirmajās dienās tika atvests uz prefektūru vienīgi ar nolūku par viņiem ņirgāties un viņus mocīt.

Sirmuma izbalinātiem bārdainiem, veciem vīriem, vēršot pret viņiem pistoļu stobrus, piespieda [...] dejojot un dziedāt padomju dziesmas. Meitenēm, jaunām sievietēm vīriešu, tuvinieku un paziņu klātbūtnē piespieda izģērbties kailām un visu acu priekšā izdarīt pretīgus dzimumaktus, daudzas izvaroja šucmaņi. Dažas sievietes aiz šausmām zaudēja prātu.”⁶⁰

Georgs Frīdmanis: “Kādā brīdī ienāca viens policists un iegrūda man rokās kaut kādu spilvenu. Šis spilvens bija slapjš, sarkans – viss asinīm piesūcies [...] Grūzdams to man, viņš skaļi paskaidroja: “Šis spilvens ir piesūcies mūsu – latviešu asinīm, kuras esat izlējuši jūs – ebreji un komunisti. Izsūc šīs asinis un dod tālāk. [...]”

Nedaudz nostāk, arī uz grīdas, ar seju uz augšu guļ sieviete, apmēram gadus četrdesmit veca, tumšmataina, ne ar ko neievērojama, pēc skata ne sevišķi pievilcīga. Mati viņai izjaukti, sejā šausmu izteiksme, kleita pacelta uz augšu. Viens no neģēļiem ar rungu tausta viņas dzimumorgānus. Viņa vaid, bet nekliedz [...] Drīz es diezgan skaidri pamanīju, ka kāds no neģēļiem ieiet kamerā ar rungu rokā un te vienam, te otram piespiež to aplaizīt, pie tam paskaidrojot, kur tā atradusies.”⁶¹

7. jūlijā palīgpolicija arestēja 70 ebreju, 8. jūlijā – 277 un pārmeklēja 577 dzīvokļus. 12. jūlijā apcietināja 42 ebrejus – it kā pārkāpumu “līksmojuši” padomju aviācijas uzlidojuma laikā. 24. jūlija naktī padomju aviouzlidojumu laikā divu māju logos bijusi redzama gaisma (tas varēja būt mēģinājums dot signālu aviācijai), tādēļ izdarīja kratīšanu un

apcietināja 120 ebrejus un 20 latviešus.⁶² 12. jūlijā policijas atskaitē atzīmēts, ka ebreji signalizējuši padomju lidmašīnām ar sarkanām lupatām un aplaudējuši.⁶³ Īpaši masveidīga nīrgāšanās un slepkavošana notika 21. jūlijā – padomju varas pasludināšanas dienā Latvijā, par ko vietējie nacionālisti vainoja ebrejus.⁶⁴

Lai arī nacistiem neizdevās izprovocēt stihiskus ebreju grautiņus pilsētā, terora efektu, kā uzskata A. Ezergailis, sasniedza ar tā saucamajām nakts akcijām.⁶⁵ Lauptāju grupas divu trīs bruņotu personu sastāvā ielauzās dzīvokļos, sadzina iemītņiekus vienā istabā, prasīja no viņiem naudu un dārglietas, pārmeklēja un demolēja dzīvokļus.⁶⁶ Ebreju arestus bieži vien pavadīja laupīšana, tomēr nakts akcijām bez iebiedēšanas nebija cita motīva kā vienīgi laupīšana. Vēlāk no šo akciju dalībniekiem izveidojās laupītāju bandas, kuras laupījumu meklējumos turpināja uzbrukumus ebreju dzīvokļiem.⁶⁷

4. jūlijā cilvēki no Arāja komandas un palīgpolicijas, ziņkārīgo pūlim klātesot, nodedzināja vairākas Rīgas ebreju reliģiskā kulta celtnes kopā ar tajās sadzītajiem ebrejiem:⁶⁸ Vecjauno sinagogu Maskavas ielā 57, *Raisiše-minjanim* (Baltkrievu sinagoga) Elijas ielā 15, Zaldātu sinagogu Krāslavas ielā 24 u.c. Lielajā horālajā sinagogā Gogoļa ielā 25 tika sadedzināti dzīvi ebreji (tiek minēts dažāds upuru skaits, taču noteikti ne mazāk par 400), kuru starpā bija daudz bēgļu no Lietuvas, to vidū arī bērni⁶⁹ (1993. gadā tās vietā uzcēla memoriālu), bet sinagogā Stabu ielā 63 sadega aptuveni 30 cilvēku kopā ar rabīnu I. Kilovu, kurš iegāja liesmu pārņemtajā ēkā, lai dalītos kopīgā liktenī ar savu draudzi.⁷⁰ Tāds pats liktenis šajā dienā piemeklēja arī dažas citas sinagogas. Lūgšanu namu un kapliču Jaunajos ebreju kapos (Šmerļa rajonā) 7. vai 8. jūlijā nodedzināja palīgpolicisti.⁷¹ *Raisiše-minjanim* un Vecjaunās sinagogas nodedzināšanas laikā daudzi ebreji demonstratīvi atteicās apgānīt Toras tīstokļus. Tos, kuri mēģināja pretoties vai bēgt no liesmu apņemtajām ēkām, kolaboracionisti nosita ar rungām.⁷²

Pirmā masu slepkavība Rīgā notika aptuveni 3. jūlijā, kad Biķernieku mežā (pilsētas robežās) nogalināja apmēram 100 ebreju. Šis mežs bija viena no lielākajām ebreju iznīcināšanas vietām pilsētā. Nošaušanas Biķernieku mežā galvenokārt veica Arāja komanda, bet sākotnēji “amata apmācību” Arāja komandai sniedza kāds vācu 9. policijas rezerves bataljona vads.⁷³ Jūlijā tur notika aptuveni desmit masu slepkavību, t.i., ne mazāk par divām nedēļā. Tikai pirmajās divās okupācijas nedēļās nogalināja 2300 ebreju.⁷⁴ Nošaušanas turpinājās arī visu augustu. Jūlijā un augustā Rīgā šāva vienīgi vīriešus atšķirtībā no Latvijas mazpilsētām, kur uzreiz nošāva veselas ģimenes. Slepkavošanas sākumposmā upuru vidū bija arī neebreji, kuri bija simpatizējuši padomju varai vai arī tika par to turēti aizdomās. Septembrī slepkavību skaits Biķernieku mežā samazinājās, bet oktobrī tās uz laiku izbeidzās. Kopumā šajās akcijās nogalināja apmēram 4000 ebreju un 1000 citu tautību cilvēku.⁷⁵

Slepkavošanu naktīs (akcijas sākās ap pulksten vieniem naktī) daļa Arāja komandas – apmēram 70 cilvēku devās uz Biķernieku mežu, bet daļa – kravas automašīnās vai autobusos uz Centrālcietumu, lai savāktu upurus. Bedres Biķernieku mežā parasti raka padomju karagūstekņi. Arāja grupa sadalījās trijās daļās – 25 strēlnieki, 30–40 apsargi un 10–15 konvojētāji. Apkārt teritorijai izlika sardzi, kura neļāva nepiederošiem tuvoties slepkavību vietai, kā arī uzraudzīja, lai ebreji nebēgtu. Atkarībā no upuru skaita akciju parasti veica 20 cilvēku grupa. Upurus dzina pie bedrēm 10 cilvēku grupās. Uz katru upuri bija divi šāvēji – 10 slepkavas pietupās uz ceļgala un tēmēja mugurā, bet 10, kājās stāvot, tēmēja galvā. Katras bedres malā stāvēja sargs ar automātu, raudzīdamies, lai kāds nepaslēptos. Divi strēlnieki pārbaudīja, vai upuri vēl ir dzīvi. Tie, kuri nebija nogalināti uzreiz, saņēma “žēlsirdības šāvieni”, tādēļ “žēlsirdīgais” strēlnieks pienāca pie pašas bedres malas, bet, ja bija nepieciešams, ielēca tajā.⁷⁶ Šaušanas konveijera sistēma bija tāda, ka 40–60 personas gan apsargāja, gan šāva, un trijās stundās viņi varēja nogalināt līdz 200 cilvēku. Operācijas beigās vai tās laikā šāvēju komandai reizēm izsniedza degvīnu un uzkodas. Līdz oktobrim Rīgā un tās apkārtnē nogalināja 6378 ebrejus.⁷⁷ Rīgā noslepkavoto skaits varēja būt apmēram 6000 cilvēku.

Nacistiskā okupācijas režīma veiktā Rīgas ebreju fiziskā iznīcināšana apvienojās ar ebreju ekonomisko ekspluatāciju, izmantojot viņus kā vergu darbaspēku. Pēc iebiedēšanas akcijām hitleriešiem kļuva skaidrs, ka pilnīga ebreju iznīcināšana tuvākajā laikā nav iespējama, jo izrādījās, ka vajadzīgo amatnieku lielākā daļa ir ebreji, bet atsevišķos amatos (stiklinieki, skārdnieki, ūdensvada licēji, podnieki, kurpnieki, apavu virsu izgatavotāji) – tikai ebreji un viņu nomaīņa ar “āriešu” darbaspēku nebija iespējama.⁷⁸ No jūlija līdz septembrim ebreju strādnieku brigāžu (darba komandu) organizēšanā un to uzraudzībā bija iesaistīti visi Rīgas palīgpolicijas dalībnieki. Katra iecirkņa pārziņā atradās no duča līdz vairākiem simtiem ebreju. Viņi strādāja drupu novākšanā, veica ēku remontu un apkopšanu utt.⁷⁹

Par ekonomiskās ekspluatācijas politikas turpinājumu kļuva geto – pēc Ostlandes reihskomisāra H. Lozes iniciatīvas ebreju koncentrēšana vienā vietā.⁸⁰ Lai arī geto izveide bija sagatavošanās posms pilsētas ebreju pilnīgai iznīcināšanai, tas tomēr vairākiem tūkstošiem Rīgas ebreju pagarināja dzīvi. Pirmais solis bija, sākot ar 25. jūliju, izsludināt visu Rīgas ebreju reģistrāciju. Tika pavēlēts līdz 27. jūlijam nodot visus viņu rīcībā esošos radiouztvērējus.⁸¹ Līdz 1. augustam pilsētā kopumā bija reģistrējušies 24 625 ebreji.⁸² Reģistrētajiem pasē iespieda iegarenas formas zīmogu ar uzrakstu “Žīds” (pirmskara Latvijas pasēs nebija ailes “tautība”),⁸³ tāpat viņi saņēma arī īpašu reģistrācijas kartīti, kurā bija norādīts, ka šī kartīte jāglabā un jāuzrāda pārbaudēs un no šā brīža tās īpašniekam obligāti krūšu kreisajā pusē pie apģērba jābūt piešūtai dzeltenai sešstaru zvaigznei 10 centimetru diametrā⁸⁴ (šis noteikums tika ieviests 28. jūlijā⁸⁵). Jau augustā bez šādas zvaigznes ebreji nedrīkstēja atrasties uz ielas.⁸⁶

13. augustā vācu civilpārvalde izdeva pagaidu noteikumus par attieksmi pret ebrejiem. Tajos bija noteikts upuru loks: pirmkārt, ebreju izcelsmes triju vecvecāku pēcteči; pēc tam ebreju cilme no diviem vai viena vecvecāka; tālāk runa bija par cilvēkiem, kuri pieņēmuši jūdaismu un pievienojušies ebreju kopienai, kā arī par tiem, kuri 1941. gada 20. jūnijā atradās laulībā vai faktiskās laulāto attiecībās ar ebreju vai ebrejieti.⁸⁷ 1. septembrī Latvijas ģenerālkomisārs O. H. Drekslers izdeva rīkojumu, kurš apstiprināja, ka dzeltenās sešstaru zvaigznes ir obligātas (vēlāk zvaigznes vajadzēja piešūt arī mugurpusē⁸⁸). Rīkojums ebrejiem aizliedza mainīt dzīvesvietu bez ģebītskomisāra atļaujas, iet pa ietvi, izmantot publiskus transportlīdzekļus, iedzīvotāju atpūtai paredzētos apstādījumus un parkus, apmeklēt kultūras iestādes un jebkura veida skolas, turēt savā īpašumā automobiļus un radiouztvērējus, kaut lopus pēc ebreju rituāla, strādāt par advokātu, notāru, nodarboties ar banku, lombardu un citām finanšu operācijām, būt par pārstāvjiem, aģentiem un starpniekiem, tirgoties ar nekustamo īpašumu, nodarboties ar jebkādu amatu, kas saistīts ar pārvietošanos. Ārsti un zobārsti – ebreji varēja ārstēt tikai ebreju tautības pacientus, ebrejiem aptiekāriem un veterināriem prakse bija aizliegta pavisam.⁸⁹ Saskaņā ar reihskomisāra H. Lozes 13. oktobra pavēli viss ebreju kustamais un nekustamais īpašums bija arestējams un konfiscējams (izņemot “mājas iedzīvi pieticīgu dzīves vajadzību apmierināšanai”, skaidru naudu, banku aktīvus un noguldījumus krājkasēs, vērtspapīrus kopsummā līdz 100 reihsmarkām⁹⁰).

Ar citas tautības sievieti precējušos ebreju vīriešus bija paredzēts iznīcināt jebkurā gadījumā, tādu pašu likteni varēja sagaidīt arī viņu sievas – cittautietes, kuras nevēlējās no tiem šķirties. Taču “āriešu” vīru ebreju sievas varēja izglābt savu dzīvību ar noteikumu, ka vīri no viņām neatteiksies un nešķirsies, kā arī piekritīs sterilizācijai (šī operācija tika veikta vairākās Rīgas klīnikās). Tas viņas paglāba no pārceļšanās uz geto vai arī atļāva to pamest un legāli dzīvot kopā ar ģimeni.⁹¹ Tāpat tika paredzēta ebreju un “āriešu” jaukto laulību paātrināta šķiršanās procedūra.⁹²

“Lielais geto” un tā likvidācija

Rīgas geto teritoriju sākumā (“lielais geto”) norobežoja Lāčplēša, Jēkabpils, Katoļu, Lazdonas, Lielā Kalna, Lauvas, Žīdu, Jersikas un Maskavas (Latgales) iela.⁹³ No geto paredzētajiem divpadsmit kvartāliem Maskavas forštatē (vāc. *Vorstadt* – priekšpilsēta) – daļa tagadējās Latgales priekšpilsētas, kur līdz Otrajam pasaules karam koncentrējās Rīgas ebreju tautības iedzīvotāju ievērojama daļa, vajadzēja pārvietot citur aptuveni 7000 citu tautību iedzīvotāju.⁹⁴ Paziņojumu par to, ka pārceļšanās uz geto tiks pabeigta 25. oktobrī,⁹⁵ publicēja avīzēs vācu, krievu un latviešu valodā un izlīmēja pie namu sienām. Ebreju pārvietošanās uz geto norisēja pakāpeniski no citām pilsētas daļām. Uz geto līdzī ņemt bija atļauts dažas personiskās mantas, katram cilvēkam vienu

krēslu, vienu gultu uz diviem, vienu galdu un vienu drēbju skapi ģimenei.⁹⁶ Pamatojoties uz Rīgas policijas prefekta R. Štiglica rīkojumu, ebreju komiteja (oficiālais nosaukums Žīdu komiteja, vāc. *Judenrat*) izdeva pārceļotājiem speciālus orderus apdzīvojamās platības iegūšanai geto, norādot ievākšanās termiņu.⁹⁷ Piešķiramās apdzīvojamās platības lielums geto bija noteikts četri kvadrātmetri uz cilvēku.⁹⁸ Pārceļšanās uz geto ebrejos izraisīja zināmu drošības ilūziju – pretēji dzīvei ārpus geto galēji naidīgi noskaņoto apkārtējo iedzīvotāju pastāvīgo apdraudējumu apstākļos.⁹⁹ Vienīgā slimnīca, kurā uzņēma ebrejus, atradās geto robežās. Pēc tam kad esesiešu un vietējo policistu vienība bija sagrāvusi ārpus geto esošo ebreju slimnīcu *Bikur-Holim*, tās personāls un slimie “neārieši” tika pārvesti uz geto ebreju ginekoloģisko klīniku *Linat-Hacadek*.¹⁰⁰ Medicīniskās palīdzības sniegšanu geto gūstekņiem vadīja izcilais ārsts ķirurgs un medicīnas zinātnieks profesors V. Mincs, kurš vēlāk gāja bojā Būhenvaldes koncentrācijas nometnē Vācijā.¹⁰¹ Geto strādāja ārsti N. Bernikers, R. Blūmenfelds, I. Volperts, H. Gitelsons, N. Kāns, V. Krecers, M. Magalifs, G. Peisners, L. Rogalīns, K. Tāls, H. un I. Javici, B. Jakobsons; ārpus geto dažādās darba komandās strādāja ārsti P. Blats, D. Blovecs, M. Volperts, B. Ginzburgs, V. Goldbergs, J. Goldrings, L. Dāvidsons, B. Majš, L. Rudovs, M. Solomirs, L. Javorkovskis. Ar apvienotā sanitārā punkta strādnieku kolonnas vecākā bijušā medicīnas studenta B. Krāmera palīdzību izdevās organizēt medikamentu zādzību no vācu sanitārās iestādes geto vajadzībām. Šos medikamentus gūstekņi ienesa geto teritorijā, paslēptus biksēs.¹⁰² Ludzas ielā atradās veco ļaužu un nespējnieku patversme.¹⁰³ Veikali, kuros ebrejiem pārdeva preces pēc niecīgo normu kartītēm, arī atradās vienīgi geto teritorijā.¹⁰⁴

Pēc gūstekņu skaita “lielais geto” Rīgā bija ceturtais lielākais PSRS teritorijā (pēc Viļņas, Kauņas un Minskas). Saskaņā ar geto gūstekņu kartotēkas ziņām 1941. gada 20. novembrī geto bija ieslodzīti:

- a) bērni līdz 14 gadiem: zēni – 2794, meitenes – 2858;
  - b) darbaspējīgie no 14 līdz 65 gadiem: vīrieši – 6143, sievietes – 9507;
  - c) darbnespējīgie: vīrieši – 2069, sievietes – 6231;
- Kopā: 29 602 cilvēki.¹⁰⁵

Geto izveidošana lielākajās Latvijas pilsētās (Rīgā, Daugavpilī, Liepājā) deva ebrejiem zināmas cerības uz izglābšanos, jo atšķirībā no mazpilsētām un lauku apvidiem ebreju iznīcināšanai lielajās pilsētās – īpaši okupācijas sākumposmā – bija daļēji izlases raksturs un tā aizņēma ilgāku laiku, kamēr mazpilsētās un laukos ebreju slepkavošana noslēdzās septembrī un bija totāla.¹⁰⁶

Galvenā loma geto organizēšanā bija Ostlandes reihskomisariāta “civilajai” administrācijai,¹⁰⁷ konkrēti – Rīgas oberbirģermeistara (*Kommisarischer Oberbürgermeister*) H. Vitroka aparātam.¹⁰⁸ Vergu darbaspēka ekspluatācijai Rīgas Darba departaments izveidoja ebrejiem speciālu darba pārvaldi. Finanšu departamenta pārziņā bija naudas

pārskaitījumi – darba devējiem, kuri izmantoja ebreju darbaspēku, nauda bija jāpārskaita geto rēķinā, tādējādi okupanti uzskatīja geto kā pašfinansējošu un samērā ienesīgu uzņēmumu. Geto darbojās “darba birža”. No rītiem formēja strādājošo ebreju kolonnas, kuras rindā pa trīs cilvēkiem sarga pavadībā pulksten 7 no rīta īpaši pilnvaroti uzraugi aizveda uz darbavietu¹⁰⁹ un atveda tās atpakaļ pulksten 18.¹¹⁰ Atbildīgais par šādu kolonnu bija arī speciāli norīkots ebrejs – darba kolonnas vecākais (vāc. *Oberjude*). Strādājošie ebreji naudu nesaņēma, bet kā atlīdzību tikai pārtikas devas, kuras izsniedza geto. Atsevišķiem ebrejiem izsniedza dzeltenu personas apliecību, un viņi varēja doties uz darbu ārpus geto bez apsardzes.¹¹¹

Ebreju darbaspēka izvietojanas cita forma bija tā saucamie kazernirungi (gūstekņu žargonā – “kazernirovki”¹¹²; no vācu val. *Kasernierung* – pārvietošana uz dzīvi kazarmās) – darba nometnes veids, kad gūstekņus uz laiku nometināja “mājās” – kazarmās darbavietas tuvumā. Rīgā šādas darba komandas un “kazernirungi” dažādos laikposmos bija Spilvē (Pārdaugavas rajonā, kur atradās aerodroms un cementa rūpnīca; “kazernirungs” izvietojās Ilguciema alus darītavas telpās), Slokā (pilsēta Rīgas apriņķī, tagadējās Jūrmalas daļā, kur ieguva kūdru), *Quartieramt* (komanda strādāja vecpilsētā, kur apkopa un remontēja dzīvokļus, no kuriem bija padzīti ebreji), *Truppenwirtschaftslager* (komanda strādāja Vecmīlgrāvī, Rīgas ziemeļdaļā, kur apkalpoja SS karaspēka noliktavas), “Preču stacija”, “Mīlgrāvis” (degvielas noliktava Rīgas ziemeļdaļā), *Todt* (militārā celtniecības organizācija), Saules dārzs Mežaparka rajonā, Babīte (ciemats Rīgas apriņķī, kur izstrādāja kūdru), *SD* šūšanas un apavu darbnīcas (Ausekļa ielā 7), “Einzacštābs” (operatīvais jeb “Rozenberga štābs”) – šīs darba komandas Latvijā saļautās kultūras vērtības šķiroja un nosūtīja uz Vāciju,¹¹³ apvienotais sanitārais punkts, atradās Citadelē,¹¹⁴ “AEG” (VEF telpās), HKP parks (motorizēto sakarīdzekļu remonta uzņēmums)¹¹⁵, *BdO* (Ostlandes kārtības policijas pavēlnieka aparāts), *Reichsbahn* (dzelzceļš), ABA (militārā ietērpā un ekipējuma dienests)¹¹⁶, kā arī vesela rinda ebreju strādnieku grupu dažādās karaspēka daļās, *SD* garāžās un citur.

Geto pārvaldnieks F. Brašs atskaitījās Rīgas oberbirģermeistara aparāta priekšniekam V. Altmeijeram, taču geto civilā kontrole bija tikai šķietama – faktiski to veica *SD*. Latviešu palīgpolicijai tika uzdots geto ārējā apsardze, sākot ar 25. oktobri, kad geto pilnībā bija iežogots un vārti slēgti. Geto ārējās apsardzes priekšnieks bija bijušais Latvijas armijas leitnants A. Danckops (apstiprināts šajā amatā 1942. gada 16. februārī¹¹⁷). Latviešu sargi valkāja apģērba gabalus no aizsargu vai bijušās Latvijas armijas formas-tērpiem¹¹⁸ un uz piedurknes zaļu lenti ar uzrakstu *Schutzmannschaften* (apsardzes vienības). Viņiem bija aizliegts atiet no žoga un sardzes telpām, staigāt pa geto ielām, kā arī kontaktēties ar tā iemītniekiem.¹¹⁹ Sardze sekoja, lai geto neiekļūtu cittautieši. Lai nepieļautu nekādus kontaktus ar ārpasauli, bija uzdots vajadzības gadījumā pat lietot ieročus. Ieiet geto teritorijā atļāva vienīgi personām no *SD*, kriminālpolicijas un drošības

policijas, kā arī personām ar gebītskomisāra H. Vitroka atļauju.¹²⁰ Ārējā apsardze izcēlās ar savu cietsirdību pret gūstekņiem. Atgriežoties no darba, kolonnas tika pārmeklētas, aplaupītas, ebreji piekauti un nogalināti.¹²¹ Neraugoties uz aizliegumu atrasties geto teritorijā, sargi laiku pa laikam tajā iekļuva un – piekāva, aplaupīja, izvaroja.¹²²

Georgs Fridmans: “Kad mēs ienācām [...] tad ieraudzījām augšstāvā pie margām policistu no latviešu *Hilfspolizei*, kurš mums ar žestu norādīja griezties atpakaļ. Tomēr izbrīnīja viņa neparasti kaunīgā sejas izteiksme. Pagalmā mums paskaidroja, ka viņi tur esot divi – kamēr viens stāv sardzē, otrs kādā dzīvoklī varojot ebreju meiteni viņas vecāku klātbūtnē. Kāds it kā kaut kā [...] paziņojis par to komandantūrai, un kuru katru brīdi gaidāmi žandarmi [militārā policija. – G. S.]. Un tiešām, pēc neilga laika piebrauc armijas džips, no tā izlec daži bruņoti žandarmi [...] Viņi uzskrien augšstāvā un pēc īsa brīža divus nozieguma vietā pārsteigtos policistus ievelk automašīnā un aizbrauc.

Tas, protams, bija pārsteidzošs gadījums, likumības piliens nelikumības un vardarbības jūrā. Pēc viņu likumiem sakars ar ebrejiem bija *Rassenschande* (rases apkaunošana). Bet šeit tas bija kā paradokss, kā ironisks izņēmums, apstākļos, kad dzina uz masveida nošaušanām, ebreju meiteņu izvarošana drīzāk bija likumsakarība nekā izņēmums.”¹²³

Ne divrindu dzeloņstieplu žogs, ne aizliegums kontaktēties ar ebrejiem viņus ārpus žoga nepasargāja no laupītāju bandām, kuras bija izveidojušās vēl nakts akciju laikā. Izmantojot sardzes iecietību, laupītāji izveidoja geto nožogojumā ejas, iekļuva geto un aplaupīja gūstekņus.¹²⁴ Geto latviešu sardzi uzraudzīja vācu policijas hauptvahtmistrs O. Tuhels, kurš pats bija nogalinājis daudzus ebrejus geto vēl pirms masu slepkavību akcijām.¹²⁵ Līdz pat šīm akcijām geto saimnieciskā vadība atradās Rīgas oberbirģermeistara H. Vitroka rokās.¹²⁶

Līdz 28. oktobrim M. Rozentāla vadībā geto izveidoja ebreju policiju. Tajā ietilpa aptuveni 80 jaunu vīriešu, bruņoti ar gumijas rungām. Viņu uzdevums bija gādāt par mieru, kārtību un aptumšošanas ievērošanu geto. Ebreju komiteja, kuru vēl pirms nacistu civilpārvaldes ierašanās jūlijā noorganizēja vācu militārā administrācija, turpināja darboties arī geto tādā pašā sastāvā (tā atradās ebreju skolas ēkā Lāčplēša ielā 141). Ebreju komiteja tika nodibināta ebreju tautības iedzīvotāju pārvaldīšanai, tajā sastāvēja tikai ebreji, kas atbildēja par to pavēļu izpildi, kas attiecās uz ebrejiem. Tai bija jānodrošina tūkstošiem no dzīvokļiem padzīto ebreju ar apdzīvojamo platību geto teritorijā, pārtiku (tās norma ebrejiem bija: 100 gramu maizes dienā un 175 grami gaļas, galvenokārt zirga gaļa, nedēļā¹²⁷), medikamentiem utt.; pēc okupantu prasības bija jāorganizē darba komandas. Par Rīgas ebreju komitejas priekšsēdētāju iecēla advokātu M. Eljašovu, par

locekļiem – ārstu R. Blūmenfeldu, advokātus M. Mincu, I. Jevelsonu u.c. Viņi gandrīz visi kopā ar citiem geto gūstekņiem gāja bojā pirmajā masu iznīcināšanas akcijā 1941. gada 30. novembrī.¹²⁸ Ebreju komitejā darbojās juridiskā komisija advokāta O. Finkelšteina vadībā. Saimniecības nodaļu vadīja Šlomovičs, statistisko – bijušais Latvijas Saeimas deputāts S. Vitenbergs, kurš rūpīgi vāca ziņas par geto gūstekņiem; viņš vadīja arī apbedīšanas biedrību *Hevra-Kadiša* (Svētā biedrība).¹²⁹ Vēl ebreju komitejā bija celtniecības, sanitārā un dzīvokļu nodaļa.¹³⁰

“Lielais geto” pastāvēja tikai nedaudz ilgāk par mēnesi. 5. novembrī Rīgā ieradās SS obergrupearstis F. Jekelna personāls. F. Jekelns tika pārcelts uz Rīgu kā augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē un Ziemeļkrievijā. Viņš šajā amatā nomainīja SS grupenfireru H. Ā. Pricmani, kurš atbalstīja H. Lozes plānu saglabāt geto un arī turpmāk izmantot ebrejus kā darbaspēku.¹³¹ F. Jekelna aparātā bija apmēram 50 cilvēku. 12. novembrī F. Jekelnu izsauca uz Berlīni, kur viņš personiski no SS reihsfirera H. Himlera pretēji H. Lozes plānam turpināt geto darbaspēka izmantošanu saņēma norādījumu likvidēt Rīgas geto.¹³² Rīgā F. Jekelns ieradās ap 14. novembri.¹³³ Rīgas ebreju masu slepkavības notika 30. novembrī un 8. decembrī. Kā ebreju iznīcināšanas vietu F. Jekelns izraudzīja Rumbulu – mazu dzelzceļa staciju Rīgas–Daugavpils līnijā,¹³⁴ 12 kilometru attālumā no Rīgas stacijas vai apmēram 10 kilometru no geto vārtiem. Uzkalniņā, 250 metru no stacijas, mežā, smilšainā augsnē tika izraktas bedres. “Zemes darbu” vadīšanu F. Jekelns uzdeva SS unteršturmfiiereram E. Hemikeram. 20. vai 21. novembrī uz Rumbulu nosūtīja 300 padomju karagūstekņu, kuri vāciešu un vietējo policistu uzraudzībā izraka sešas bedres. Katra bedre bija 10 metru gara un 2,5–3 metrus dziļa (pēc citām ziņām, garums bijis 13–15 metru, platums – 10–12 metru, dziļums – 5 metri). Bedres izraka apgrieztas piramīdas formā. Bedrēm vienā pusē izveidoja slīpumu ieejai. Rakšanu pabeidza trijās dienās apmēram nedēļu pirms šaušanas sākuma.¹³⁵

Apmēram 27. novembrī geto ziemeļu daļā četrus kvartālus sāka norobežot ar dzelzstieplēm. Šis žogs atdalīja “mazo geto” no lielā. Lēmums, ka tajā jāievieto ebreji, tika izdots 28. novembrī.¹³⁶ Turp pārvietoja darbaspējīgos vīriešus, bet pārējos it kā bija paredzēts sūtīt uz citu nometni vieglākā darbā. Līdzī varēja ņemt mantas, ne vairāk kā 20 kilogramu. Par to vēstīja plakāti, reizē paziņojot, ka pārvietošana sāksies 30. novembrī pulksten 6 no rīta.¹³⁷ Darbspējīgos vīriešus atšķīra no ģimenēm 29. novembrī. No rīta strādājošie vīrieši atstāja geto kolonnās, bet geto palikušos izšķīroja. Darbam derīgos pārvietoja uz “mazo geto”. Pēc tam kad atgriezās strādājošie ebreji, arī viņus no jauna šķīroja, dažus atšķīra kā nederīgus darbam. Kopumā “mazajā geto” ievietoja apmēram 4400 ebreju vīriešu.¹³⁸ Sievietes 29. novembrī darbā nesūtīja. Pēcpusdienā izlika plakātu, ka sievietēm ar šuvējas iemaņām jāreģistrējas ebreju komitejā. Pierakstījās apmēram 300 sievietes, kuras vakarā pārveda uz Terminietumu pie Brasas dzelzceļa stacijas Rīgā. Apmēram 2.–3. decembrī viņām pievienojās vēl apmēram 200 sievietes.

Sievietes palika cietumā aptuveni divas nedēļas, 5. decembrī viņas atveda atpakaļ uz geto un ievietoja divās ēkās otrpus “mazā geto”¹³⁹ Ludzas ielā 68 un 70.¹⁴⁰ Vēlāk šī vieta kļuva pazīstama kā sieviešu geto. Tā darba nometne – “mazais geto” izglāba no nāves Rumbulas akcijās līdz 5000 Rīgas ebreju, pārsvarā vīriešus no 16 līdz 60 gadiem. Vēlāk “mazajā geto” radās savas kopienas struktūras: lazarete, ko vadīja L. Javorovskis, tehniskā nodaļa (vadītājs inženieris S. Antokols),¹⁴¹ ebreju policija, pirts utt.¹⁴² “Mazā geto” vecākais bija A. Kelmans.¹⁴³ Līksnas ielas 26. namā S. Vitenberga vadībā tika rīkoti dievkalpojumi un atzīmēti ebreju svētki, bet Ludzas ielā 57 pirms Lieldienām pat cepa macu.¹⁴⁴ “Mazajā geto” glabājās daži Toras tīstokļi.¹⁴⁵

F. Jekelna uzdevumā viņa adjutants P. Degenharts trīs reizes izsauca uz instruktāžu to spēku vadītājus, kuriem bija jāveic paredzētās ebreju iznīcināšanas akcijas. Tajās piedalījās arī latviešu palīgpolicijas vadītājs R. Osis.¹⁴⁶ 29. novembra pēcpusdienā F. Jekelns Bruņniecības nama (tagadējais Latvijas Saeimas nams) konferenču zālē sasauca komandējošo virsnieku sanāksmi un informēja par paredzēto geto likvidāciju.¹⁴⁷ Tajā pašā dienā vietējiem policistiem pavēlēja nākamajā rītā būt gataviem ebreju konvojēšanai uz Rumbulas staciju, no kurienes viņus it kā pārvedīšot uz citu vietu. Policistiem tika dota pavēle nošaut visus, kas atpaliks no kolonnas vai mēģinās bēgt. Policistus instruēja kapteinis H. Obervinders. Pirms pavēles par ebreju transportēšanu uz Rumbulu policistiem deva iespēju iegādāties “žīdu mantas”. Uz Rumbulu sūtīto kolonnu apsardzē 30. novembrī un 8. decembrī piedalījās apmēram trešā daļa Rīgas policistu jeb apmēram 500 cilvēku. Akcijā iesaistīja visas vācu policijas apakšvienības. Skaitliski vislielākā (bet ne vairāk par divām trešdaļām) Rumbulas akciju dalībnieku daļa bija vietējie policisti, Arāja komanda un citas latviešu SD apakšvienības. No 1700 akciju dalībniekiem latviešu varēja būt līdz 1000 cilvēkiem (pazīstamākie – V. Arājs, H. Cukurs, A. Danckops, R. Osis, R. Štiglics¹⁴⁸). Rumbulas akcijās latviešu SD un policijas vienībām bija palīgpēka loma, tās izmantoja kā sargus un konvojētājus.¹⁴⁹

29. novembra vakarā gūstekņiem paziņoja, ka nākamajā dienā geto pārvedīs uz citu vietu. Tika piekodināts būt no rīta gataviem un gaidīt ar mantām savu namu pagalmos.¹⁵⁰ 30. novembra agrā rītā Ludzas un Lauvas, tāpat arī Līksnas un Žīdu ielas krustojumā vīriešu grupa izveidoja speciālas ejas žogā, lai saīsinātu ceļu no geto uz Maskavas ielu un tālāk uz šoseju, kas veda uz Rumbulu.¹⁵¹ Gūstekņu izdzīšanai no mājām, paslēpušos meklēšanai un nošaušanai geto teritorijā iesaistīja geto ārējo apsardzi, ko komandēja A. Danckops (60 ierindas sargus un 11 virsniekus),¹⁵² un personu grupu no Arāja komandas, ar H. Cukuru priekšgalā,¹⁵³ kā arī vācu kārtības policistus (M. Neimans, O. Tuhels, Hesfers u.c.).¹⁵⁴ Viņi gāja no mājas uz māju, daudzot pie durvīm, pēc pusstundas atgriezās ceļa sākumpunktā, lai pārliecinātos, vai mājā nav palicis kāds ebrejs. Atbildīgais par māju pilnīgu iztīrīšanu no ebrejiem gan 30. novembrī, gan arī 8. decembrī bija O. Tuhels.¹⁵⁵ Geto gūstekņu vidū visumā valdīja nepakļāvība. Daudzi atteicās

iziet no saviem mājokļiem, bet vecie un slimie to nespēja, tādēļ pirmās vardarbības un nepakļāvīgo slepkavība notika mājās un pie māju ieejas, bet pēc tam uz ielas. Ebreji centās atstāt Ludzas ielā veidotās kolonnas un kaut kur paslēpties.¹⁵⁶ 30. novembrī pulksten 6 no rīta Sadovņikova ielā sāktā nāvei nolemtu cilvēku kārtošana kolonnās turpinājās visas Ludzas ielas garumā. 1000 cilvēku lielās kolonnas (pa pieciem rindā) tika izvestas caur žogā izveidotajām ejām ar apmēram pusstundas starplaiku.¹⁵⁷ Katru kolonnu apsargāja aptuveni 50 policistu ar karabīnēm šaušanas gatavībā. Pārāk slimos, kroplos un vecos veda ar autobusiem un kravas automašīnām. Vairāki gūstekņi atteicās iet. Apsardze viņus dzina uz priekšu ar uzkliedzieniem, kājas spērieniem, sitieniem un šāvieniem. Nošaut bija pavēlēts ne tikai tos, kuri mēģināja bēgt, bet arī tos, kuri izgāja no kolonnas, lai atpūstos ceļmalā. Nogalinātie palika guļam uz ceļa. Viņu vidū bija daudz sieviešu ar bērniem, kā arī vecu cilvēku, kuri nevarēja pāriet. Spēcīgākie un veselīgākie centās atbalstīt izvārdzinātos, ceļmalās krītošos liktenbiedrus. Viņus savāca un iemeta kolonnām sekojošajos zirgu vilktajos ratos un kamanās. Uz ceļa, ceļmalās un grāvjos gulēja pamestās mantas.¹⁵⁸ Pēdējā kolonna no geto tika izsūtīta ap pulksten 12 dienā. Tukšās mītnes vēlreiz pārmeklēja, vai kāds nav paslēpies. Izrādījās, ka 20 slimi ebreji ir saistīti pie gultas un viņus transportēt uz Rumbulu nav iespējams. Pēcpusdienā vācu kārtības policijas vadītājs majors K. Heize pavēlēja policistiem O. Tuhelam, M. Neimanam, Hesferam u.c., kuri ap to laiku bija atgriezušies no Rumbulas, iznest slimniekus uz viņu salmu maisiem no slimnīcas, nolikt ielas malā un nogalināt ar šāvienu galvā.¹⁵⁹

Pirmie Rumbulā noslepkavotie ebreji nebija rīdzinieki, tie bija tā saucamie reiha ebreji (vāc. *Reichsjuden*) vai vācu ebreji, jo runāja vāciski. Viņi bija atvesti ar vilcienu no Vācijas līdz Šķīrotavas stacijai Rīgā 29. novembra naktī. Tā kā vieta viņu izvietojumam nebija paredzēta, 942 cilvēkus nošāva Rumbulā 30. novembra rītā, pirms tur ieradās ebreju kolonnas no Rīgas geto.¹⁶⁰ Pirmā Rīgas ebreju kolonna sasniedza Rumbulu pulksten 9 no rīta.¹⁶¹ Upurus piedzina pie takas, kas no šosejas gāja uz slepkavošanas vietu. Tur apsargi izveidoja piltuvveida ierindu, kuras šaurākais gals bija vērsts uz bedrēm.¹⁶² Gar ierindu uzstādīja vairākus ložmetējus, kas bija gatavi apturēt pat masveida bēgšanu. Tuvāk pie bedrēm ierinda kļuva ciešāka un šaurāka, apmēram 50 metru attālumā no bedrēm sargi stāvēja 6–8 metru attālumā cits no cita, bet "piltuve" bija sašaurinājusies līdz 4–5 metriem. Pirms meža nelielā pļavā latviešu SD vienību vīri savāca saiņus, ko ebreji bija nesuši līdz. Takas abās pusēs stāvēja koka kastes vērtīgākām lietām, kuras vēl nebija aizsviestas grāvjos un krūmos. Upurus pieveda tieši pie bedrēm, lai pēc tam nebūtu jāpūlas ar liķu pārvietošanu. Ejot tālāk caur ierindu, piespieda novilkt apģērbu pilnīgi vai līdz apakšveļai. Apavus krāva citā kaudzē. Tos, kuri kavējās, policisti dzina un steidzināja ar šauteņu laidēm un kājas spērieniem. Izgērbtie stāvēja salā un redzēja, kā slepkavo radniekus un tuviniekus. Daudzi zaudēja prātu.¹⁶³

Upuri gāja bedrēs pa slīpo bedres malu. Spēkus zaudējušos vīrieši ienesa bedrē un uzmeta uz tikko noslepkavoto cilvēku līķiem.¹⁶⁴ Daži nāvei nolemtie skaitīja lūgšanas, citi vaimanāja, šņukstēja un raudāja. Iemīlējušies gāja, cieši piekļāvušies viens otram, bet mātes cieši turēja savus bērnus. Upuriem lika gulties ar seju pret zemi – virsū tiem, kas jau bija nošauti vai vēl loctījās un mēģināja piecelties asiņu un izšķaidīto smadzeņu maisījumā. Ar atsevišķiem šāvieniem pakausī ebrejus nogalināja no apmēram divu metru attāluma. Katram upurim bija paredzēta viena lode.¹⁶⁵ Mazus bērnus sameta bedrēs dzīvus.¹⁶⁶ Šo F. Jekelna radīto slepkavošanas metodi dēvēja par “sardīņu iepakoašanu”. Šaušanā izmantoja padomju automātus ar 50 patronām magazinā.¹⁶⁷ Nošaušanu F. Jekelns uzdeva veikt saviem miesassargiem (10–12 cilvēki).¹⁶⁸ Kā vācieši, tā arī vietējie policisti, kas piedalījās akcijās, lietoja daudz alkohola. Ierindas policisti saņēma puslitru, virsnieki – litru degvīna. Alkohola ietekmē, kā arī līdz ar tumsas iestāšanos šaušana vairs nevarēja būt pietiekami precīza. Daudzi upuri nāca pie samaņas, un naktī vēl ilgi bija dzirdami viņu vaidi. Tie bija viegli ievainotie vai zem noslepkavoto ķermeņiem saspiesti cilvēki, kurus lode nebija trāpījusi. Bedres apsargāja policisti, kuriem bija pavēlēts nogalināt visus izdzīvojušos. Tomēr nākamajā dienā ap pulksten 11 no rīta Rumbulas dzelzceļa stacijas pagalmā parādījās divas kailas, asinīm notraipījušās sievietes. Vienai lode bija cauršāvusi kaklu, otrai bija ievainots vaigs un pārplēsta mēle. Kāda dzelzceļa strādnieka sieva lūdza viņas nenogalināt turpat, jo mājās bija bērni. Atsteigušies policisti šīs pusdzīvās sievietes iesvieda kamanās un aizveda atpakaļ uz bedrēm.¹⁶⁹

Līķu novākšana no geto ielām sākās ap pulksten 14. Visbiežāk tie bija veci un slimi cilvēki, nogalināti ar šāvieni galvā.¹⁷⁰ Ebreji no “mazā geto” līķus savāca un pārveda uz Vecajiem ebreju kapiem geto teritorijā (1960. gadā kapsēta tika likvidēta un tās vietā ierīkots parks, kur 1994. gadā uzstādīja piemiņas akmeni). Noslepkavoti tika apmēram 800 cilvēki.¹⁷¹ To nogādāšanai kapsētā izmantoja ragavas, ratus, ķerras. Daži uz ielas guļošie vēl elpoja, viņus nogalināja Arāja komanda.¹⁷²

Elmārs Rivošs: “Iela pielīta asinīm, baltais sniegs, kas vienā naktī kļuvis pelēks, ar sarkaniem lāsumiem. Līķi – visi sirmgalvji un sievietes. Salauzti bērnu ratiņi, kamanīņas, sieviešu rokassomiņas, pirkstaiņi un galošas, maisiņi ar pārtiku, pudelīte ar knupīti, tajā sasalusi putriņa, bērna botīte. Un pa malām līķi. Viņi vēl silti, mīksti, sejas pielījušas asinīm, acis atvērtas [...] Kalsnie līķi jau sastinguši, un tos ērti paņemt un iekraut, taču resnās sievietes vēl pavisam mīkstas, un tās nekādi nevar satvert, nekādi nevar pacelt, tās kaut kā izslīd no rokām. Visu laiku šķiet, ka šīs resnās sievietes vēl ir dzīvas un kuru katru brīdi sāks vaimanāt. Kad vedam viņas ratiņos, tad tās šūpojas kā dzīvas, bet asinis recekļiem krīt uz baltā sniega. [...]”

Pagaidām vedam līķus tikai aiz kapsētas vārtiem, tur rindās saliekam atsevišķi vīriešus un sievietes. [...] Atvedām puisēnu, gadus divpadsmit vecu. Brīnišķīgs,

skaists bērns pelēkā kažociņā ar kažokādas apkaklīti, jaunus zābaciņos. Viņš gulēja uz muguras, plati atvērtām zilām acīm vaskainajā sejiņā. Revolvera lode bija trāpījusi pakausī, un tikai daļa apkaklītes bija slacīta asinīm. Viņš gulēja kā lelle, un šķita neticami, ka viņš vēl nesen bijis dzīvs un varbūt jautrs bērns. [..]

Beidzot mēs izlaužam sasalušo zemes slāni, izcērtam saknes, un bedre acīmredzami sāk padziļināties. Kapa bedre ir liela, aptuveni divus metrus gara un piecus plata, pašā vidū kaut kas ciets. Cērtu stiprāk un izsviežu smiltis, ar smiltīm reizē – auduma gabalu ar miesu. Tas ir vēl rudens upuris. Atstājam līķi vietā un turpinām padziļināt bedri tam apkārt...

[..] Drīz dzirdam jau pazīstamos kļiedzienus. Vīrs žoga parādās zirgos sēdošo patriotu galvas un pleci, aiz žoga – daudzu kāju švikoņa. Mūsu priekšā kapsētas vārti, tie ir viscaur no dzelzs, bet nesniedz zemi par 25–30 centimetriem. Stāvot bedrē, redzi bezgalīgu skaitu kāju. Kājas kustas uzmanīgi, sīkiem soliņiem, baidīdamās paslīdēt. Gandrīz visas ir sieviešu, reizēm pavīd bērnu mazās kājiņas. Retumis – nūja, kura tausta ceļu, turpat arī rotaļīgie zirgu pakavi. Mazā namiņā Žīdu ielā mansarda istabā atvilks aizkars – un redzamas dažu sieviešu sejas. Tajās – šausmas, mēms pārmetums un līdzjūtība – Maskavas rajona iedzīvotāji. [..] [Gūstekņi] kājas un jātnieku galvas. Cik daudz tās pasaka, cik daudz bēdu šajās kājās, un kāda nekaunība un apmierinātība dveš no šīm galvām un pleciem. [..] Viss šajā pasaulē paiet, aizgāja arī pēdējā kolonna. Kājas vairs nevar redzēt, jātnieki lēnām attālinās. Kāda sieviete logā pieliek acīm mutautiņu. Aizkars nolaižas.”¹⁷³

Arāja komanda siroja pa tukšajiem “lielā geto” dzīvokļiem, meklējama ebreju atstātās kaut cik vērtīgās mantas (sevišķi viņus interesēja kažokādu apģērbi).¹⁷⁴ Tajā dienā vairāki geto gūstekņi, viņu vidū arī ārsti, izdarīja pašnāvību.¹⁷⁵ Reiha ebreji, kuri Rīgas geto ieradās pēc diviem mēnešiem, pagrabos un bēniņos atrada līķus.¹⁷⁶ Pēc pēdējās akcijas “lielajā geto”, pārbaudot atbrīvotos namus, tajos bija palicis apmēram 100 vīriešu, sieviešu un bērnu, kuriem izdevās noslēpties dažādās vietās un brīnumainā kārtā izglābties.¹⁷⁷

Otrās akcijas dienā – 8. decembrī – geto slimnīcas palīgpersonāls saņēma pavēli sagatavot slimniekus evakuācijai. Ap pusdienlaiku slimnīcā ieradās vairāki esesieši un pārbaudīja katru stūrīti. Pie slimnīcas piebrauca kravas automašīnas, kas bija paredzētas slimnieku un personāla izvešanai uz nošaušanu.¹⁷⁸ Geto sāka izplatīties nepatiesas baumas, ka 30. novembrī izvestie ebreji ir dzīvi un atrodas kādā koncentrācijas nometnē. 8. decembrī ebreji bija daudz mierīgāki, jo domāja, ka zvērbas, kuras viņi novēroja geto ielās pirmās akcijas dienā, vairs nevar atkārtoties. Līdzīgi bija atļauts ņemt 20 kilogramu smagus saiņus, kurus, kā tika teikts, nogādāšot norādītajā vietā ar

kravas automašīnu. Šoreiz geto iekšpusē nošauto skaits bija aptuveni 300 ebreju.¹⁷⁹ 8. decembrī gāja bojā ievērojamākais ebreju vēsturnieks S. Dubnovs, kurš turpināja strādāt pie saviem pētījumiem geto apstākļos.¹⁸⁰ Otrajā Rumbulas akcijā izdzīvoja Frīda Frīde (Mihelšone), Ella Medalje (dzim. Gūtmane) un Matīss Lutriņš¹⁸¹ ar sievu, un vēl kāda sieviete, uzvārdā Hamburgera,¹⁸² kā arī nezināms pusaudzis, kuru sākumā pieņēma kāds apkārtnes iedzīvotājs, bet pēc tam izdeva.¹⁸³

Frīda Mihelšone: “Kolonna ieplūst mežiņā cauri šucmaņu ierindai. Turpat pie ieejas liela, augsta kaste, bet tai līdzās stāv resns vācietis esesietis ar rungu un kliedz, lai kastē sviest dārglietas. Kastē krīt zelta gredzeni, auskari, rokassprādzes, pulksteņi. [..]

Cits šucmanis – latvietis pavēl novilkt mēteli, mest to kaudzē, kas jau kļuvusi kā kalns, un iet uz priekšu.

[..] Eju uz priekšu, kliegdama un plēsdama sev matus, es pat nejutu, kā izrauju tos veselīem kušķiem. Nākamais šucmanis kliedz: novilkt visu līdz apakšveļai. [..]

Izmantojot brīdi [..] es metos zemē ar seju sniegā un nekustīgi pamiru. Nedaudz vēlāk dzirdu, kā virs manis latviski saka:

– Kas šeit guļ?

– Laikam mirusi, – skaļi atbild otra balss. [..]

– Ātrāk, ātrāk! – tur dzen ebrejus: ātrāk, ātrāk. Un ebreji skrien tieši kapā. Es dzirdu, kā man līdzās vaid sieviete: “Ai, ai, ai!” – un jūtu, ka viņa uzsviedusi man uz muguras kaut kādu priekšmetu, pēc tam uzsviež otru.

Sievietes balsi vairs nedzirdu, bet priekšmeti krīt cits pēc cita, es saprotu, ka tie ir apavi. Drīz mani apsedz vesels kalns zābaku, velteņu, botu. [..]

Ļaudis rūgti raud, atvadās cits no cita, un tūkstošiem tik skrien un skrien bezdibenī. Ložmetēji nepārtraukti tarkšķ, bet šucmaņi tik auro un dzen: “Ātrāk! Ātrāk!” – dauza ar rungām un nagaikām. Tas turpinās daudzas stundas. Beidzot apklust kliedzieni, pārtrūkst skrējiens, pierimst šaušana. Kaut kur blakus no dziļuma atplūst lāpstu darba skaņa – tur laikam aprok nošautos.

Krievu balsis viņus skubina, steidzina strādāt ātrāk. Iespējams, šim darbam atdzinuši padomju karagūstekņus. Pēc tam droši vien arī viņus nošaus.

Mani spiež apavu kalns, viss ķermenis notirpis no aukstuma un nekustīguma, bet es esmu pie pilnas apziņas. No mana ķermeņa siltuma sniegs zem manis izkūsis, un es guļu peļķē. [..]

Pēkšņi netālu, nostāk no bedres, klusumu pārgrieza bērna raudas un kliedzieni:

– Mamma! Mamma!

Atskanēja nekārtīgi, atsevišķi šāvieni. Bērna raudāšana apklusā. Noslepkavoja. Atkal klusums.”¹⁸⁴

Ella Medalje: “Apkārt, cik vien tālu varēja aizsniegt skatiens, mežu aplenca bruņoti sargi, kuri stāvēja dažu soļu attālumā cits no cita, izveidojot pie pašas šosejas dzīvus vārtus – ieeju bojāejai nolemtajiem. Dzirdams, kā netālu tarkšķ ļožmetēji.

Ar rungām un šauteņu laidēm mūs sāka dzīt ārā no mašīnas un nostādīt tālu izstiepušās blīvas ļaužu masas astē. [...] No priekšējām rindām atskanēja skaļa raudāšana, kas pārgāja vaimanās un kliedzienu, saplūstot nepārtrauktā vaidošā dūkoņā. Daudziem uz rokām bija bērni. Drīzās nāves gaidas pārgāja arī uz viņiem, bet bērni neraudāja – bērnu acīs bija sirdi stindzinošas bailes. [...]

Piepeši es izdzirdēju sirdi plosošu kliedzienu – visi atskatījās. No mēteļu grēdas apakšas izvilka jaunu sievieti. Viņa mēģināja paslēpties. Pie viņas uzreiz pieskrēja vairāki policisti un kā satracināti zvēri sāka to sist, kamēr nogalināja. [...]

Dobji – it kā no pazemes atskan nepārtraukti šāvieni. Es pacēlu galvu un ieraudzīju skrienam rindu puskaulu cilvēku. [...]

[...] Arājs sāka uz mani cieši skatīties. [...] Viņš klaiņoja no vienas grupas uz otru, bija drausmīgi piedzēries degvīna [...] Es raudulīgi iekliedzos:

– Es neesmu židiete!

Drebēju kā drudzī. Arājs nevērīgi atgaiņājās un izkiedza:

– Šeit visi ir žīdi! Šodien jāplūst žīdu asinīm!

[...] Es skrēju pie vāciešiem. [...] Man pretī no rindas iznāca kāds pašapzinīga izskata labi kopts esesietis, acīmredzot akcijas vadītājs. Kad viņš atradās dažu soļu attālumā, es izkiedzu vārdus vācu valodā:

– *Ich bin keine Jüdin!* (Es neesmu ebrejiete!)

– *Weiso kommen Sie her?* (Kāpēc tad esi šeit?) – atkiedza viņš.

– *Mein Mann war Jude!* (Mans vīrs bija ebrejs!)

– *Nun Mödel wenn du lügst, wirst du morgen erschossen!* (Ja tu mums melo, meitēn, tad nošausim tevi rīt!)

– *Nein! Nein!* (Nē! Nē!) – es kratīju galvu un sāku raudāt. [...]

Esiesietis ātrā runā kaut ko pavēlēja šucmaņiem, man atnesa kādu mēteli... [...]

Kolonna kļuva retāka, slepkavības beidzās.”¹⁸⁵

Divu akciju laikā Rumbulā nošauto Rīgas geto ebreju skaits tiek lēsts uz aptuveni 25 000 cilvēku.¹⁸⁶ Kopumā tur nošāva 27 800 cilvēku (ieskaitot naktī uz 1941. gada 30. novembri atvestos reiha ebrejus un apmēram 300 “zemes darbos” izmantotos padomju karagūstekņus).¹⁸⁷ 30. novembrī un 8. decembrī nošauto asinīm notraipīto un ložu sacaurumoto apģērbu rūpīgi izšķīroja un līdz ar mēbelēm no geto vēlāk pārdeva vāciešiem un vietējiem iedzīvotājiem.¹⁸⁸

Uz Rīgu deportētie reiha ebreji nav pieskaitīti Rīgas iedzīvotājiem, un tādēļ formāli paliek aiz šī raksta tematikas ietvariem, tomēr īsumā jāpieskaras arī viņu liktenim.

Pirmais transports ar reihu ebrejiem no Berlīnes ieradās Šķirotavas stacijā Rīgā naktī no 29. uz 30. novembri – Rumbulas pirmās akcijas priekšvakarā. Izņemot nedaudzus vīriešus, kurus nosūtīja uz Jumpravmuižu trīs kilometru attālumā no Šķirotavas stacijas starp Rīgas–Daugavpils šoseju un Daugavu, atvestie 942 ebreji tika nogalināti 30. novembrī pulksten 8 no rīta Rumbulā, kamēr ceļā uz turieni devās vietējie.¹⁸⁹ No 1. līdz 8. decembrim Latvijā ieradās vēl četri transporti – kopā 3747 cilvēki no Nirnbergas, Štutgartes, Vīnes un Hamburgas, tos izvietoja Jumpravmuižas koncentrācijas nometnē.¹⁹⁰ Tikai 1942. gada sākumā vien uz Latviju atveda 19 000 ebreju. Apmēram 2000 vecu un vārgu cilvēku, kuri nespēja patstāvīgi pārvietoties, noslepkavoja tieši Šķirotavas stacijā, un pāri viņu kapa vietai okupanti vēlāk izbūvēja jaunu dzelzceļu,¹⁹¹ kas pastāv vēl tagad. Kopumā no reiha, t.i., Vācijas, Austrijas un Čehijas, uz Latviju (pēc nepilnīgām ziņām) deportēja 24 603 ebrejus¹⁹² (no viņiem Latvijā nogalināja apmēram 11 000 cilvēku,¹⁹³ izdzīvoja 1073 cilvēki¹⁹⁴) un vēl vairākus tūkstošus – precīzs skaits nav noskaidrots – no Ungārijas un Lietuvas. Pēc dažām liecībām, ebreji uz Latviju deportēti arī no citām Eiropas valstīm.¹⁹⁵ Tādam skaitam cilvēku nepietika dzīvokļu, tāpēc bija ļoti liela mirstība pārsalšanas un pārtikas trūkuma dēļ. Daudzus no šiem ebrejiem Arāja komandas dalībnieki noslepkavoja Biķernieku mežā (reiha ebrejus tur sāka nogalināt jau 1942. gada sākumā¹⁹⁶). Reiha ebreji visumā bija nākuši no uzņēmēju un kvalificēto strādnieku slāņa un bija mazāk raduši pie fiziska darba nekā Latvijas ebreji.¹⁹⁷ Daudzi, sevišķi jaunie vīrieši, gāja bojā no pārmērīgi smaga fiziskā darba Salaspils koncentrācijas nometnes celtniecībā. Apstākļi tur bija drausmīgi un mirstība no bada un nepietiekamā uztura – ļoti augsta.

Aleksandrs Bergmans: “[..] caur diviem žogiem es ieraudzīju, kā ielas pretējā pusē “vācu geto” stāv saulītē sievietes un kā zīdaiņus tur uz rokām savus vīrus. Kā es pēc tam uzzināju, tad tie bija vīrieši, kurus ar viņu ģimenēm ešelonos atveda uz Rīgu. Taču viņus nosūtīja nevis uz geto, bet gan uz Salaspils koncentrācijas nometnes būvdarbiem. Dzīvodami necilvēciskos apstākļos, vienmēr badojoties, pakļauti sistemātiskiem pazemojumiem, vīrieši mira kā mušas... [..] Dzīvi palikušos pēc koncentrācijas nometnes celtniecības pabeigšanas aizsūtīja uz geto, un es tos ieraudzīju viņu sievu rokās. Par viņiem pat nevarēja teikt “kauli un āda” – tik maziņi un sakrunkojušies viņi izskatījās.”¹⁹⁸

Jumpravmuižā bija šķūņi, zirgu stalli un citas saimniecības ēkas, kur izvietoja dažādos celtniecības darbos strādājošos ebrejus. Nometnes komandants bija R. Zeks. Sākumā ebreju nometnes gan iekšējo, gan ārējo sardzi veica latviešu SD vienība, 1942. gada janvārī iekšējo apsardzību pārņēma ebreju policija J. Levi vadībā. Arī šeit bija ebreju komiteja, slimnīca bez zālēm, toties ar desmit ebreju ārstiem un

apkalpojošo personālu. Upuru skaits 1941.–1942. gada ziemā bija ļoti liels. Dienā no bada un aukstuma mira vidēji trīs cilvēki. Jaunieradušos ebreju mantas konfiscēja “Lielvācijas labā”, pēc tam tās sašķiroja. Daļu savāca vietējā nacistu priekšniecība un nosūtīja savām ģimenēm uz Vāciju, bet daļu izdalīja kā žēlastības dāvanu vietējiem kolaboracionistiem. Iznīcināto Rīgas ebreju atbrīvotajos dzīvokļos geto teritorijā, kur nometināja reiha ebrejus, viņi varēja atrast šādas tādas sev nepieciešamas mantas un pat pārtikas atliekas.¹⁹⁹

“Mazais geto”

1941. gada 10. decembrī kontroli pār geto uzņēmās SD un SS oberšturmfiirers K. Krauze pasludināja sevi par geto komandantu. Viņš un tā adjutants M. Gimnihs izcēlās ar sevišķu nežēlību pret gūstekņiem.²⁰⁰ Apmēram 1000 ebreju, kuri tajā dienā ieradās no Ķelnes, bija pirmā Rīgas geto izvietotā reiha ebreju grupa. 1942. gada sākumā aptuveni ceturtdaļu geto teritorijas atdeva pilsētas rīcībā, arī vēlāk pastāvēja tendence geto sašaurināt. Laikposmā no 1941. gada 14. decembra līdz 1942. gada 10. februārim geto ieradās 14 reiha ebreju grupas. Ar to ebreju transporti no reiha izbeidzās. Kad 1944. gada augustā–septembrī reiha ebrejus no Mežaparka (*Kaiserwald*) koncentrācijas nometnes nosūtīja atpakaļ uz Vāciju, apmēram trešā daļa no viņiem vēl bija dzīva.²⁰¹

1942. gada februārī Rīgas geto atradās aptuveni 11 000 reiha ebreju.²⁰² Viņu dzīve geto bija organizēta grupās atbilstoši pilsētām, no kurām ieradušies (Berlīne, Nirnberga, Štutgarte, Vīne, Hamburga, Ķelne, Kasele, Diseldorfā, Bīlefelde, Hannovere, Terezīnštate, Leipciga,²⁰³ Dortmunde, Prāga). Pēc pilsētu nosaukumiem geto pat pārdēvēja ielas.²⁰⁴ Reiha ebreju geto darbojās ebreju komiteja: vecākais – M. Leizers (Ķelne), locekļi – G. Fleišels (Hannovere), Z. Bletners (Kasele), Bērends (Ķelne), kā arī ebreju policija – R. Hārs (Drēzdene), Mildenbergs, Flatovs, Krohs, Feldmans u.c.²⁰⁵ Katrai grupai bija savs vecākais. Medicīniskās palīdzības sniegšanu reiha ebreju geto vadīja ārsts Aufrehts.²⁰⁶ Katrai grupai vācieši izraudzījās speciālu policistu, pārstāvjus un darba kolonnu vecākos. Tiek uzskatīts, ka salīdzinājumā ar citiem Austrumeiropas geto režīms Rīgas geto bijis nedaudz “mīkstāks”. Atsevišķu māju pagalmos bijuši pat sakņu dārziņi, saglabājušās ģimenes un sabiedriskās dzīves pazīmes. 1943. gadā geto izveidojās diezgan daudzveidīga sabiedriskā dzīve, kas ietvēra mācības skolā, lekcijas (īpaši literatūrā un vēsturē), māksliniecko pašdarbību. Tomēr geto dzimušos bērnus apsardze nogalināja.²⁰⁷ Darbojās sinagoga ar svēto šķirstu, kurā glabājās Toras tīstokļi, un kantoru.²⁰⁸ Katolīcīgajiem ebrejiem no Vācijas bija pat savs lūgšanu nams, tomēr viņus piemeklēja tāds pats liktenis kā ciltsbrāļus, kuri palika uzticīgi jūdaismam.²⁰⁹

Salaspils koncentrācijas nometni sāka veidot Rīgas apriņķī no 1941. gada decembra līdz 1942. gada maijam, tur galvenokārt turēja ebrejus, bet pēc tam no Baltkrievijas un

Krievijas rietumu apgabaliem deportētos cilvēkus.²¹⁰ Ziņas par koncentrācijas nometnē ieslodzīto un bojā gājušo skaitu ir pretrunīgas. Pēdējie ebreji no Salaspils uz Rīgas geto tika nosūtīti 1943. gada janvārī.²¹¹ (1967. gadā Salaspils koncentrācijas nometnes vietā atklāja memoriālo ansambli.)

Kopš 1942. gada novembra sākuma ebrejus no Rīgas geto sāka izmantot medicīniskiem eksperimentiem SS "higiēnas institūtā", ko nacisti izveidoja uz Latvijas Universitātes Serumstacijas bāzes bijušajā Kleistu muižā (tajā laikā pieci kilometri no Rīgas, Daugavas kreisajā krastā). Institūtā pētīja izsitumu tīfa apkarošanas problēmu, un geto gūstekņus izmantoja laboratorijās par donoriem utu barošanai.²¹² Visi šiem eksperimentiem pakļautie ebreji palika dzīvi.

1942. gada 24. aprīlī geto apsardzi palielināja līdz rotai, t.i., 144 cilvēki, taču drīz vien tās sastāvu samazināja līdz 88 cilvēkiem – pa 44 maiņā. Maiņa strādāja 24 stundas, un sargi mainījās pulksten 13. Sardzē pastāvīgi atradās četri vācu policisti un divi latviešu virsnieki.²¹³ 1943. gada janvārī K. Krauzi pārcēla uz Salaspils koncentrācijas nometni un par jauno geto komandantu kļuva SS oberšturmfiirers E. Rošmans.²¹⁴

1942. gada 4. vai 5. februārī uz nošaušanu aizveda apmēram 1500 vecāka gadāģjuma ebreju no Berlīnes un Vīnes.²¹⁵ 15. marts kļuva zīmīgs ar tā saucamo Daugavgrīvas operāciju. Geto komandants K. Krauze pieprasīja no katras grupas izraudzīties 60–120 vecāku cilvēku pārceļšanai uz Daugavgrīvu (pilsētas rajons pie Daugavas ietekas Rīgas līcī). Tāda pati operācija 13.–14. martā notika arī Jumpravmuižā. Tika paziņots, ka ebreji it kā esot vajadzīgi darbam zivju pārstrādes fabrikā, kur darbs būtu piemērots vecākiem cilvēkiem. Faktiski viņus noslepkavoja Arāja komanda Biķernieku mežā pēc "sardīņu kārtošanas" jeb F. Jekelna metodes.²¹⁶ Bedres raka Rīgas Centrālcietaumā ieslodzītie 48 ebreji. Šī akcija geto gūstekņu skaitu samazināja par apmēram 1900 cilvēkiem, Jumpravmuižā – par 1840, bet kopumā reiha ebreju skaits saruka līdz aptuveni 11 000 (9100 geto, 1550 Salaspilī un 450 Jumpravmuižā). 1943. gada februārī viņu skaits bija samazināts līdz aptuveni 8060 cilvēkiem.²¹⁷

Rīgas "mazajā geto" darbojās pagrīdes pretošanās kustība un pastāvīgi notika bēģšanas mēģinājumi. Pretošanās grupa nodibināja sakarus ar vācu virsnieku, kurš par lielu naudu apsolīja sagādāt dokumentus, kas dotu iespēju pa jūru nokļūt līdz Zviedrijai. Taču virsnieks izrādījās SD provokators, un, kad bēģli uzkāpa uz kuģa, viņus arestēja, bet pēc tam nogalināja.²¹⁸ Pirmās pagrīdes grupas parādījās vēl "lielajā geto" 1941. gada novembrī.²¹⁹ Tiek uzskatīts, ka kustības iniciatori bijuši uzņēmējs O. Okuņš no Daugavpils un advokāts J. Jevelsons no Rīgas. Viņiem pievienojās I. Bags no ebreju policijas, skolotājs I. Lats, inženieris M. Mihelsons un mehāniķis I. Botvinkins.²²⁰ Pēc "lielā geto" likvidācijas kopš 1942. gada pavasara pagrīdnieki "mazajā geto" sāka ienest un slēpt ieročus – galvenokārt no Pulvertorņa (tagad Latvijas Kara muzejs), kur vācieši bija iekārtojuši trofejieroču noliktavu. Ieročus izjauca un noslēpa malkā²²¹

vai pārtikas produktu kastēs, ko piegādāja geto.²²² Ieročus slēpa dažādās vietās, piemēram, Ludzas ielā 58 un Lielā Kalna ielā 14. Viena no pēdējām un pašām lielākajām slēptuvēm atradās Lielā Kalna ielā 66, kur dzīvoja viens no pretošanās kustības vadītājiem O. Okuņs. Pagrīdes grupa gatavojās sākt bruņotu cīņu geto likvidēšanas gadījumā. “Mazā geto” teritorijā slepeni raka bunkurus un slepenas ejas uz “ārpausauli” – zem geto žoga pie Lielā Kalna ielas uz Ivana pareizticīgo kapsētu,²²³ iniciators bijis geto ieslodzītais inženieris S. Antokols.²²⁴ Kādā pagrabā blakus kalēja darbnīcai bija iekārtota šautuve, kur mācījās šaut.²²⁵ Geto pretošanās grupa nodibināja sakarus ar pilsētas pagrīdes organizācijas vadītāju padomju virsnieku ebreju B. Pismanovu no Ukrainas, kurš bija aizbēdzis no karagūstekņu nometnes kopā ar karagūstekņu grupu un slēpās Rīgā. Sakarnieks starp pretošanās grupu geto un pagrīdes organizāciju pilsētā bija kādas darba kolonnas vecākais Zandels. Taču SD no saviem aģentiem uzzināja par pretošanās kustību geto, par tās sakariem ar ebreju policistiem, par to, ka kustība ieguvusi lielu daudzumu ieroču un ka Latvijas ebreju ieslodzīto grupa nodomājusi bēgt ar kravas automašīnu uz Augšpils rajonu (tagad Višgoroda Pleskavas apgabala), lai apvienotos tur ar padomju partizāniem, kā arī par gatavotās bēgšanas laiku.²²⁶ 1942. gada 28. oktobrī desmit bruņoti ieslodzītie aizbēga no geto ar kravas automašīnu. Taču par gatavoto bēgšanu uzzināja SD. Pusotru stundu grupa izcīnīja nevienlīdzīgu kauju ar vācu drošības policijas ierīkoto slēpni uz Rīgas–Madonas šosejas. Septiņi bēgļi tika aizturēti, divi nogalināti. Atriebjoties par notikušo, 31. oktobrī Biķernieku mežā noslepkavoja dažus simtus ķīlnieku, bet geto tika nošauti 34 gados jauni ebreju policisti un vairāk nekā 50 vecāku cilvēku. Paslēpušos ebreju policistus M. Damski un G. Mahtusu drīz vien atrada un nogalināja. Pēc kāda laika arestētais I. Izraelovičs, nespēdams izturēt spīdzināšanu, norādīja uz pārtikas noliktavu, un hitleriešiem izdevās atklāt bunkurus un slēptuves ar ieročiem un pārtiku Viļānu un Lielā Kalna ielas stūra namā. Šos krājumus izveda no geto ar divām kravas automašīnām, bet mājas iedzīvotājus nežēlīgi piekāva un apcietināja, viņu vidū bija arī O. Okuņs. 28. jūnijā arestēja I. Latu, I. Botvinkinu un citus – kopumā 185 cilvēkus.²²⁷ Pretošanās kustības neveiksmes sekas bija tādas, ka Latvijas ebreju geto (“mazais geto”) zaudēja autonomiju un administratīvi tika iekļauts reiha ebreju (“vācu geto”) geto sastāvā un pakļauts “vācu geto” ebreju komitejai, arī kārtību tajā kontrolēja ebreju policisti no “vācu geto”.²²⁸

Koncentrācijas nometne “Kaiserwald”

1943. gada pavasarī Rīgas nomalē Mežaparka rajonā starp Viestura prospektu un dzelzceļu (tagad apbūvēts) sākās jaunas darba nometnes celtniecība, kas saņēma vēsturisko *Kaiserwald* (Keizarmežs) nosaukumu. Nometne tika uzcelta ar ieslodzīto – pārsvarā

vāciešu un poļu spēkiem. Ieslodzītos atveda no Zaksenhauzenas koncentrācijas nometnes (30 kilometru uz ziemeļiem no Berlīnes), kuras režīms bija tāds pats kā citās nacistu koncentrācijas nometnēs.²²⁹ Sākotnēji 2000 ieslodzītajiem paredzētā nometne kalpoja kā vēl dzīvo Latvijas ebreju reģistrācijas centrs un apmešanās vieta ebrejiem, kuri mitinājās “kazernirungos” dažādās pilsētas vietās darba pārtraukumu laikā. Uz “*Kaiserwald*” vēlāk pārvietoja arī lielāko daļu Liepājas (apmēram 800²³⁰) un Daugavpils ebreju (ap 300²³¹), kur geto bija slēgti. Rīgas geto gūstekņus pārvietoja uz Mežaparku pēc tam, kad 1943. gada 21. jūnijā H. Himlers izdeva pavēli par visu geto likvidāciju.²³² Pirmās divas grupas uz Mežaparku pārvietoja kājām jūlijā, bet pēc tam gūstekņus pārveda ar automašīnām. Līdz jūlija beigām uz Mežaparku pārveda aptuveni 5000 ebreju. Līdz 21. augustam uz šo nometni nosūtīja 7874 geto iemītniekus. Līdz oktobra beigām Mežaparkā nonāca geto ebreju lielākā daļa. Pēdējā pārvietošana notika 2. novembrī, un šo datumu pieņemts uzskatīt par Rīgas geto slēgšanas dienu.²³³ Mežaparka nometnes komandants bija SS oberšturbānfrirers A. Zauers.²³⁴ Nometnē bija trīs vīriešu un trīs sieviešu barakas, telpa slimniekiem, apģērbu noliktava ar šūšanas darbnīcu, kalēja, kā arī citas darbnīcas, neliels radiomehāniskais cehs.²³⁵ Kad ebreji no geto ieradās nometnē, šeit viņus sagaidīja bīstami kaimiņi – vācu un poļu kriminālnoziedznieki, kuri būvēja nometni.²³⁶ 1943. gada decembrī kriminālnoziedzniekus aizsūtīja atpakaļ uz Vāciju.²³⁷ Mežaparka nometnē bija ievietoti ebreji no Viļņas (apmēram 1700 sieviešu un 80 vīriešu²³⁸) un Čehijas. 1944. gada aprīlī tur atradās liels skaits ebreju sieviešu no Ungārijas. Geto palika tikai dažas darba komandas, sirmgalvji un bērni, un personāls, kas viņus apkalpoja. 1943. gada 2. novembrī vecos cilvēkus, bērnus līdz 10 gadu vecumam, skolotājus, slimniekus un ieslodzītos, kuri nevēlējās tikt šķirti no bērniem, aizveda uz Osvencimu. Iespējams, ka viņu skaits pārsniedza 2000 cilvēku,²³⁹ no kuriem līdz galapunktam nonāca aptuveni 800, pārējie gāja bojā.²⁴⁰

Mežaparka koncentrācijas nometnes filiāle bija darba nometne “Lenta”, ko izveidoja tāda paša nosaukuma tekstilfabrikas korpusos Pārdaugavā, kur dažādos laika periodos atradās 600–1000 ieslodzīto ebreju (komandants F. Šervics). Otra tās filiāle bija Strazdu muižas koncentrācijas nometne Juglā. Tur ebreji papildu saimniecības ēkām bija izvietoti arī netālu esošajā tekstilfabrikā. Maksimāli tajā atradās apmēram 2000 gūstekņu. Pirms nometnes slēgšanas no 1800 tās iemītniekiem 1300 iznīcināja. Nogalināja visus, kas bija vecāki par 30 un jaunāki par 17 gadiem.²⁴¹ Pārdaugavā, Ūdens ielā, atradās ādas fabrika ar kravas automašīnu garāžu. Arī tur tika turēti ebreji – gan vīrieši, gan sievietes.²⁴² Koncentrācijas nometnes “*Kaiserwald*” filiāles ārpus Rīgas, kur tāpat atradās ieslodzījumā arī Rīgas ebreji, bija “*Dondagen I*” (Dundagā) un “*Dondagen II*” (Popervālē, tagad Talsu rajonā), nometne Meitene–Eleja un citas sīkākas nometnes.

1944. gadā masu slepkavību vietās Latvijā parādījās speciālas komandas, kuru uzdevums bija izrakt un sadedzināt liķus. Tās bija padotas SS štandartenfireram

P. Blobelam²⁴³ (Latvijā *Sonderkommando SK-1005 SS šturmbanfirera V. Helfsgota vadībā*²⁴⁴). Nosacīti darba komandu sauca par “atbalsta punktu” (vāc. *Stützpunkt*). Rīgā šo operāciju vadīja SS oberšturmfirmers Haselbahs²⁴⁵ – un tā sakās 1944. gada 9. aprīlī, kad drošības policijas un SD priekšnieks Latvijā SS oberšturmfirmers R. Lange piešķīra tās rīcībā 30 ebreju no Mežaparka koncentrācijas nometnes.²⁴⁶ Šim darbam savāca nāvinieku grupas no ebrejiem un padomju karagūstekņiem. Rīgas apkaimē tās strādāja Rumbulā, Biķernieku mežā un citās vietās. Masu kapus atraka, upuru atliekas sadedzināja, bet apdegušos kaulus sasmalcināja ar speciālu kaulu smalcināmo mašīnu.²⁴⁷ Ebreji no šī darba baidījās vairāk par visu, jo zināja, ka tā dalībnieki pēc tam turpat tiek nogalināti.²⁴⁸ Tā kā gūstekņi strādāja, saslēgti važās, bet naktis pavadīja zem kļajas debess turpat mežā, piesieti pie koka, viņi ātri zaudēja darbaspējas. Tad viņus nogalināja un sadedzināja pašu sakrautajos liķu ugunsuros. Kopumā *Stützpunkt* komandā gāja bojā ne mazāk par 300 ebrejiem.²⁴⁹ Kad slepkavošanas vietas apzināja Republikas Ārkārtējā komisija, Biķernieku mežā ieplakā pie trigonometriskā punkta tā atklāja 12 kapa bedres 518 kvadrātmetru kopplatībā, 340 metru attālumā no mežsarga mājām šosejas virzienā, dažu metru attālumā no tās – kapa bedri 29 kvadrātmetru platībā, tālāk 160 metru attālumā otrā šosejas pusē, kur sākās siks pamežs, tam pārejot mežā, – 42 kapa bedres 2338 kvadrātmetru kopplatībā.²⁵⁰ Aprēķinot bedru kubatūru, komisija konstatēja, ka tajās varēja atrasties 46 500 cilvēku.²⁵¹ Taču tas ir tikai pieņēmums, jo 1944. gada vēlā rudenī, kad padomju eksperti sāka kapu izpēti, izrādījās, ka bedres ir tukšas, bet līdzās tām atrada degvielas mucas, kā arī speciāli izbūvētu sliežu ceļu, pa kuru degvielu pieveda liķu sadedzināšanas vietai.²⁵² Vēlāk pēc arhīvu ziņām tika saskaitīts, ka Biķernieku mežā noslepkavots apmēram 8000 Latvijas ebreju un 11 000–12 000 reiha ebreju, kopā aptuveni 20 000 ebreju. Bez tam tur bija nogalināts apmēram 15 000 citu tautību upuru, ieskaitot līdz 10 000 padomju karagūstekņu. Tādējādi Biķernieku mežā noslepkavoto skaits tiek lēsts apmēram 35 000 cilvēku.²⁵³ Rīgas ebreju masveida iznīcināšanas vieta bija arī Dreiliņu mežs Rīgas apriņķī, kur, pēc Republikas Ārkārtējās komisijas datiem, nošauts 13 000 cilvēku (cik no viņiem ebreju, nav zināms); apmēram 2000 geto gūstekņu apraka Vecajos ebreju kapos; visu Rīgas geto pastāvēšanas laiku tā bija apbedījumu vieta pašnāvniekiem un ar nāvi par “pārkāpumiem” sodītajiem ebrejiem.²⁵⁴

1944. gadā Latvijā vēl bija dzīvi vismaz 12 000 Latvijas un “reihā ebreju”.²⁵⁵ Jūlija beigās – augusta sākumā, kad padomju karaspēks izlauzās pie Rīgas līča Tukuma rajonā, kādēļ vācu karaspēka grupējuma “Ziemeļi” galvenā daļa uz laiku izrādījās atgriezta no aizmugures, sākās koncentrācijas nometņu ieslodzīto evakuācija uz Vāciju.²⁵⁶ Ebreji no Mežaparka satelītnometnēm tika atvesti atpakaļ Mežaparkā. Lielāko daļu pa jūru aizsūtīja uz Vāciju tieši no Rīgas, bet citus – no Liepājas. Transporti ar ebrejiem devās uz Vāciju 6. augustā, 25. un 29. septembrī.²⁵⁷ Ebreji no Štuthofas koncentrācijas

nometnes (kuru vidū bija arī ebreji no Rīgas) trijos kuģos pašās pēdējās kara dienās no Dancigas (Gdaņska) devās uz Vāciju. Divus kuģus nogremdēja sabiedroto aviācijas uzlidojuma laikā, bet tos nedaudzos “pasažierus”, kuriem izdevās noturēties uz ūdens, apšāva un noslīcināja hitlerieši.²⁵⁸ Pēdējo transportu ar aptuveni 100 cilvēkiem nosūtīja 2. oktobrī – 10 dienas pirms Sarkanās armijas ienākšanas Rīgā.²⁵⁹

Aleksandrs Bergmans: “[..] mūs sagaidīja nevis kruīza brauciens pa Baltijas jūru, bet gan pats smagākais fiziskais un psihiskais pārbaudījums visā kara laikā... Mēs bijām divi tūkstoši gūstekņu – vīriešu un sieviešu, bet kuģa kravas telpa, kurā atradāmies, nekādi nevarēja uzņemt tādu cilvēku skaitu. Mēs ne tikai nevarējām izvietoties guļus, bet [..] pat sēžot cits citam blakus [..] Daļa gūstekņu kuģošanas laiku pavadīja, pārmaiņus stāvot un sēžot.

[..] Tualetes kuģa kravas telpā, protams, nebija, un visas dabiskās vajadzības tika nokārtotas turpat, var teikt, zem sevis. Mūs baroja ar sālītām zivīm [..], bet ūdeni nedeва. Var iedomāties, kādas slāpes es cietu un cik tuvu biju ārprātam [..] Spraugas kravas telpā bija aiztaisītas. Sasmacis gaiss, neticama smirdoņa kā divtūkstoš cilvēku izkārnīšanās rezultāts. [..]

Mani tas uzvedināja domai, ka mūs grib iznīcināt kā gāzes automobilī vai gāzes kamerā.”²⁶⁰

Daži gūstekņi tika turēti Liepājā līdz 1945. gada sākumam.²⁶¹ Daudzi dzīvi palikušie Rīgas geto gūstekņi gāja bojā Štuthofas koncentrācijas nometnē (Polijas teritorijā) un katorgas darbos Vācijā. Tāpat viņi tika turēti un mira Būhenvaldes, Zaksenhauzenas, Osvencimas, Treblinkas, Dahavas, Rāvensbrikas, Terezinšates koncentrācijas nometnē, bet pirms pašām kara beigām piedalījās “nāves maršos”, t.i., kad hitlerieši dzenāja gūstekņus no nometnes uz nometni līdz spēku izsīkumam, lai viņi nenokļūtu sabiedroto rokās. Spēkus zaudējušos upurus apsardze piebeidza.²⁶² Tomēr dažus simtus Rīgas ebreju no nacistiskās nebrīves izglāba Sarkanās armijas un sabiedroto karaspēka vienības.

Kad 1944. gada 13. oktobrī Rīgā ienāca Sarkanā armija, pilsētā dzīvi bija palikuši nepilni divi simti ebreju, kuri bija aizbēguši un kurus izglāba viņu līdzpilsoņi cittautieši. No 285 Rīgas ebrejiem, kurus mēģināja glābt, izdzīvoja apmēram 240 cilvēku.²⁶³ Vairāk nekā 50 ebreju (bezprecedenta gadījums Latvijā) no iznīcināšanas paglāba Ž. Lipke un viņa dzīvesbiedre, F. Bīnenfelds, Ž. Briedis, A. Graubiņš, A. Dagarova, M. Kellere ar dēliem, Ž. Millers ar māsu, V. Putriņa, Ž. Rozentāls, F. Rozentāls, J. Undulis, K. Jankovskis.²⁶⁴ Rīgas ebrejus glāba arī A. Apse, K. Vanaga, P. Vasiļonoks, Viļumsonu ģimene, T. Hartmane, A. Gerasimovs, M. Gribiņš, A. Dute, A. Ježkova, Kaminsku ģimene, M. Koļesņikova, Kumerovu ģimene, K. Lumiņš, K. Naģis, A. Peņkova, A. Pole

(nacisti viņu sodīja ar nāvi), Cukuriņu ģimene,²⁶⁵ A. Didrihsons, J. Kauķītis, A. Krūmiņš, Priedes ģimene u.c.²⁶⁶ Kopumā nacistisko okupāciju pārdzīvoja nepilns tūkstotis Rīgas ebreju.²⁶⁷

Absolūtais vairākums Rīgas ebreju slepkavu un mocītāju kara beigās aizbēga uz Rietumiem (R. Štiglics, A. Danckops, R. Osis un daudzi citi). 1942. gada 23. martā padomju partizāni Pleskavas apgabalā nogalināja V. Štālekeru. F. Jekelnu publiski sodīja ar nāvi (viņu pakāra) Rīgā 1946. gada 3. februārī pēc tiesas procesa sprieduma. Uz Brazīliju aizbēgušo H. Cukuru 1965. gadā izsekoja un notvēra Izraēlas izlūkdienesta darbinieki Montevideo, taču, tā kā nebija iespējams nogādāt viņu tiesāšanai uz Izraēlu, H. Cukuru nogalināja Montevideo. V. Arāju arestēja Vācijā 1975. gada 10. jūlijā; tiesa 1979. gada 21. decembrī piesprieda viņam mūža ieslodzījumu (miris 1988. gada 13. janvārī). Pēc kara uz ASV aizbēgušais V. Hāzners 1976.–1977. gadā tur tika apsūdzēts kara noziegumos, bet viņu attaisnoja nepietiekamo pierādījumu dēļ.²⁶⁸ Dažādā laikā Vācijā tiesas priekšā stājās H. Loze, O. Tuhels, M. Neimans, M. Gimnihs, K. Mige, A. Zauers, R. Zeks, G. Obervinders, E. Hemikers un citi vācu policisti un militārpersonas. Lielu daļu apsūdzēto attaisnoja.

Atsauces

- 1 Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945. – Рига, 1970, с. 296–321.
- 2 *Ezergailis A.* Arāja komanda // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1988, 10. nr., 2.–49. lpp.; *Эзергайлус А.* Команда Арайса // Вестник еврейской культуры, 1990, № 1/2, с. 34–42.
- 3 *Vestermanis M.* Holokausts Latvijā: historiogrāfisks apskats // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 36.–48. lpp.
- 4 Sk.: *Ezergailis A.* Holokausta pētīšanas problēmas Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, 1. nr., 126.–130. lpp.; 2. nr., 131.–139. lpp.
- 5 *Ezergailis A.* The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center. – Rīga, 1996; *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētājā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999.
- 6 *Странга А.* Предварительные замечания по теме “Холокост” // Евреи в меняющемся мире: Материалы 2-й Международной конференции, Рига, 25–27 авг. 1997 г. – Рига, 1998, с. 357.
- 7 Sk.: *Kaufmann M.* Churbn Lettland: Die Vernichtung der Juden Lettlands. – München, 1947; *Михельсон Ф.* Я пережила Румбулу. – Бет-Лохамей-Гагеттаот (Израиль), 1973; *Гуревич А.* Поющие лошади. – Рига, 1976; *Schneider G.* Journey into Terror: Story of the Riga Ghetto. – New York, 1979; *Levenstein M.* On the Brink of Nowhere. – [S.l.], 1983; *Левин А.* Черту через зубы. – [Б.м.], 1986; *Ривош Э.* Между жизнью и смертью // Год за годом, 1987, [№] 3; *Ривош Э.* Рижское гетто // Книга спасения / Авт.-сост. Л. Коваль. – Юрмала, 1993, ч. 1, с. 170–227; *Press B.* Judenmord in Lettland, 1941–1945. – Berlin, 1988; *Медалье Э.* Право на жизнь // *Зильберман Д.* И Ты это видел. – Нью-Йорк, 1989, с. 36–59; *Muted Voices* / ed. G. Schneider. – New York, 1989; *Iwens S.*

- How Dark the Heavens. – New York, 1990; The Unfinished Road / ed. G. Schneider. – New York, 1991; *Зальцман Е.* Это горькое счастье. – Рига, 1995; *Цин Б.* Выжить, чтобы вернуться. – Тель-Авив, 1997; *Kacel B.* From Hell to Redemption: A Memoir of the Holocaust. – Colorado, 1998; *Ratz J.* Endless Miracles. – New York, 1998; *Rabinovici Sh.* Thanks to My Mother. – New York, 1998; *Michelson M.* City of Life, City of Death: Memoires of Riga. – Colorado, 2001; и др. – Vairākas nepublicētas atmiņas par Rīgas geto glabājas Rīgā, muzejā “Ebreji Latvijā” (Sk.: Muzeja “Ebreji Latvijā” krājuma materiālu apskats. – Rīga, 2002, 29.–42. lpp.; Guide to the Collection of the Museum “Jews in Latvia”. – Riga, 2002, pp. 33–57).
- ⁸ *Фридман Г.* Что с нами случилось: Воспоминания. – Рига, 2004; *Бергман А.* Записки недочеловека. – Рига, 2005. – Par šādu avotu jāraīstām sk.: *Смирин Г.* “Что с нами случилось”: мемуары узника Рижского гетто Георга Фридмана (опыт подготовки к изданию) // Материалы 10-й Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Москва, 2003, ч. 1, с. 291–307. – Apskatu par problēmu korupā sk.: *Смирин Г.* Тяжкий груз прошлого: Холокост в Латвии в исследованиях последних лет // Даугава, 2002, № 6, с. 131–145.
- ⁹ Par darbaspēka migrāciju sk.: *Шнейдере И. Р.* Социалистическая индустриализация в Латвии: Ход, итоги, проблемы. – Рига, 1989, с. 141–144.
- ¹⁰ Piemēram: *Andersons E.* Latvijas vēsture, 1920–1940, II: Ārpolitika. – [Stokholma], 1984, 522. lpp.
- ¹¹ Aprēķināts pēc: *Spridzāns B.* Tā sākās Latvijas iedzīvotāju masveida represijas // Represēto saraksts: 1941, 1. – Rīga, 1995, 2., 3. lpp.
- ¹² Черная книга. – Вильнюс, 1993, с. 329.
- ¹³ *Stranga A.* Ebreju bēgļi Latvijā, 1933–1940 // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ..., 319. lpp.
- ¹⁴ *Ezergailis A.* Holokausts ..., 209. lpp.
- ¹⁵ *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 34.
- ¹⁶ *Ezergailis A.* Holokausts ..., 209. lpp.
- ¹⁷ *Жагар Э. А.* Некоторые особенности классовой борьбы в Латвийской ССР накануне Великой Отечественной войны // В дни войны. – Рига, 1964, с. 52.
- ¹⁸ *Ezergailis A.* Holokausts ..., 209. lpp.; *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 38.
- ¹⁹ *Жагар Э. А.* Указ. соч., с. 50, 52; Борьба латышского народа ..., с. 79, 80; *Ezergailis A.* Holokausts ..., 58., 59., 144., 145., 148., 149. lpp.
- ²⁰ *Жагар Э. А.* Указ. соч., с. 53; Борьба латышского народа ..., с. 74.
- ²¹ *Hāzners V. A.* Varmācības torņi: Atmiņas. – Lincoln (Nebr.), 1977, 252. lpp.; и.с.; Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944): Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1992, с. 116, 117.
- ²² *Цейтлин Ш. (Б.)* Документальная история евреев Риги. – [Тель-Авив], 1989, с. 128.
- ²³ *Рысин Х.* Металл и душа: Художник о своей жизни. – Рига, 1997, с. 22, 23; *Аролович С.* Этого не забыть // Латвийские еврей-войны, погибшие в борьбе с нацизмом, 1941–1945: Книга памяти. – Рига, 1997, с. 5; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 20; и др.
- ²⁴ *Медалье Э.* Указ. соч., с. 37.
- ²⁵ *Левенштейн М.* Указ. соч., с. 102.
- ²⁶ Борьба латышского народа ..., с. 298; *Медалье Э.* Указ. соч., с. 38.
- ²⁷ Muzejs “Ebreji Latvijā” (turpmāk – MEL), III/65 (tēlnieka E. Rivoša piezīmes), 5. lр.
- ²⁸ Turpat, 6. lр.; *Медалье Э.* Указ. соч., с. 38.

- 29 Борьба латышского народа ..., с. 299; *Ezergailis A. Holokausts ...*, 227. lpp.
- 30 Turpat, 246. lpp.
- 31 Борьба латышского народа ..., с. 287.
- 32 Tēvija, 1941, 4. jūl.
- 33 *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 37.
- 34 *Ezergailis A. Holokausts ...*, 206. lpp.
- 35 *Жагар Э. А.* Указ. соч., с. 48.
- 36 *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 38; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 47.
- 37 *Крысин М. Ю.* Прибалтика между Сталиным и Гитлером. – Москва, 2004, с. 215.
- 38 *Ezergailis A. Holokausts ...*, 269. lpp.
- 39 *Blaķis V.* Medaļas otrā puse. – Buenosaireisa, [b.g.], 8. lpp.
- 40 Очерки истории Латвии: С 1940 г. до наших дней / Под ред. М. Вирсиса. – Рига, 1991, с. 72.
- 41 Евреи в Риге: Фрагменты еврейской истории на карте Риги: Краткий путеводитель / Авт. текста и карты М. Вестерман. – Рига, 1992, с. 37.
- 42 *Kaufmann M.* Op. cit., 50.–54. lpp.; MEL, III-118, 2. lpp. (R. Šēferes-Lubockas atmiņas).
- 43 Евреи в Риге ..., с. 37.
- 44 Tēvija, 1941, 2. jūl.; MEL, III/65, 8. lр.
- 45 Борьба латышского народа ..., с. 301.
- 46 Мы обвиняем: Документы и материалы. – Рига, 1967, с. 72, 73.
- 47 Tēvija, 1941, 23. aug.
- 48 *Ezergailis A. Holokausts ...*, 210. lpp.
- 49 Turpat, 218., 230. lpp.
- 50 MEL, III/65, 5., 7. lр.
- 51 Turpat, 5., 6. lр.; *Левенштейн М.* Указ. соч., с. 103.
- 52 *Медалье Э.* Указ. соч., с. 41; *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 137, 138; Евреи в Риге ..., с. 38.
- 53 *Медалье Э.* Указ. соч., с. 40.
- 54 MEL, III/65, 8. lр.; Евреи в Риге ..., с. 37.
- 55 Евреи в Риге ..., с. 37.
- 56 MEL, III/65, 6., 7., 9. lр.
- 57 *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 40.
- 58 MEL, III/65, 6. lр.; *Михельсон Ф.* Указ. соч., с. 33; *Медалье Э.* Указ. соч., с. 42, 43.
- 59 *Kaufmann M.* Op. cit., 57., 58. lpp.; Евреи в Риге ..., с. 37; *Май Л.* “Перконкруст” без маски, или Феномен “П” и его современные апологеты. – Рига, 1998, с. 16; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 42–51.
- 60 *Михельсон Ф.* Указ. соч., с. 33.
- 61 *Фридман Г.* Указ. соч., с. 46, 49.
- 62 *Ezergailis A. Holokausts ...*, 365. lpp.
- 63 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1376. f., 1. apr., 6. l., 7. lр.
- 64 Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 116, 118; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 44.
- 65 *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 40.
- 66 MEL, III/65, 7. lр.
- 67 *Ezergailis A. Holokausts ...*, 219. lpp.

- ⁶⁸ MEL, III/65, 7. lр.
- ⁶⁹ Шнеер А. Латвийские евреи в годы Второй мировой войны (Холокост в Латвии по материалам Зала имен института “Яд-Вашем”) // Евреи в меняющемся мире: Материалы 4-й Международной конференции, Рига, 20–22 нояб. 2001 г. – Рига, 2002, с. 338.
- ⁷⁰ Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 127; Евреи в Риге ..., с. 10–14.
- ⁷¹ Ezergailis A. Holokausts ..., 269. lpp.
- ⁷² Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 228.
- ⁷³ Izvestnījs Z. Fakti un dokumenti apsūdz // Salaspils nāves noietnē. 3. izd. – Rīga, 1973, 10., 11. lpp.
- ⁷⁴ Ereignismeldungen, 16. Juli, S. 6 (MEL, B-435).
- ⁷⁵ Ezergailis A. Holokausts ..., 219. lpp.
- ⁷⁶ Эзергайлис А. Указ. соч., с. 41.
- ⁷⁷ Ezergailis A. Holokausts ..., 258. lpp.
- ⁷⁸ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 118, 169, 170.
- ⁷⁹ Михельсон Ф. Указ. соч., с. 32, 33.
- ⁸⁰ LVVA, P-1026. f., 1. apr., 3. l., 237.–239. lр.; Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 169, 170.
- ⁸¹ Tēvija, 1941, 24. jūl.
- ⁸² Ezergailis A. Holokausts ..., 364. lpp.
- ⁸³ Фридман Г. Указ. соч., с. 74.
- ⁸⁴ Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 140.
- ⁸⁵ Vobe M. Di idn in Letland. – Telaviva, 1972, 201. lpp. (Евреи Latvijā, jidiša val.).
- ⁸⁶ Медалье Э. Указ. соч., с. 39.
- ⁸⁷ Мы обвиняем ..., с. 71, 72.
- ⁸⁸ Евреи в Риге ..., с. 43.
- ⁸⁹ Мы обвиняем ..., с. 71, 72.
- ⁹⁰ Turpat, 72., 73. lpp.
- ⁹¹ MEL, III-30, 156.–159. lр.
- ⁹² Мы обвиняем ..., с. 75.
- ⁹³ Tēvija, 1941, 23. aug.
- ⁹⁴ Ezergailis A. Holokausts ..., 391. lpp.
- ⁹⁵ Мы обвиняем ..., с. 75.
- ⁹⁶ Ezergailis A. Holokausts ..., 391. lpp.
- ⁹⁷ Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 140.
- ⁹⁸ MEL, III/65, 21. lр.; Михельсон Ф. Указ. соч., с. 60.
- ⁹⁹ MEL, III/65, 6. lр.; Фридман Г. Указ. соч., с. 39.
- ¹⁰⁰ Медалье Э. Указ. соч., с. 43, 44.
- ¹⁰¹ Альтшулер Б., Черфас Д. Профессор Минц. – Рига, 1970; Фридман Г. Указ. соч., с. 131–134; Левенштейн М. Указ. соч., с. 108, 109.
- ¹⁰² MEL, III/65, 99. lр.; Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 231, 232; Пресс Б. Убийство евреев в Латвии // Книга спасения / Авт.-сост. и лит. зап. Л. Коваль. – Юрмала, 1993, ч. 1, с. 283.
- ¹⁰³ Vobe M. Op. cit., 210. lpp.
- ¹⁰⁴ Tēvija, 1941, 23. aug.

- 105 Мы обвиняем ..., с. 75.
- 106 Sk.: *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 106. lpp.
- 107 Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 119.
- 108 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 394. lpp.
- 109 Мы обвиняем ..., с. 73, 74.
- 110 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 369., 370. lpp.
- 111 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 143.
- 112 *Фридман Г.* Указ. соч., с. 116.
- 113 Turpat, 78., 121. lpp.
- 114 MEL, III/65, 93.–95. lp.
- 115 *Vobe M.* Op. cit., 225., 226. lpp.
- 116 *Бергман А.* Указ. соч., с. 43, 53.
- 117 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 397., 412. lpp.
- 118 Aculiecinieku M. Vestermaņa (2003. g.) un A. Bergmaņa (2005. g.) mutiskās liecības.
- 119 Мы обвиняем ..., с. 73, 74.
- 120 Turpat.
- 121 *Пресс Б.* Указ соч., с. 282; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 87.
- 122 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 371. lpp.; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 96.
- 123 *Фридман Г.* Указ. соч., с. 96, 97.
- 124 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 219., 398. lpp.
- 125 MEL, I-1168, 7.–12. lpp.
- 126 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 369. lpp.
- 127 *Vobe M.* Op. cit., 208., 216. lp.
- 128 Евреи в Риге ..., с. 17, 18.
- 129 *Vobe M.* Op. cit., 208., 213. lpp.
- 130 MEL, III/65, 25. lp.
- 131 *Stranga A., Vestermanis M.* Rīgas geto ieslodzīto noslepkavošana Rumbulā 1941. gada 29.–30. novembrī un 1941 gada 8. decembrī: Īsa vēsturiska izziņa (MEL, 1. lp.).
- 132 *Krausnick H., Wilhelm H.-H.* Die Truppe des Weltanschauungskrieges: Die Einsatzgruppen der Sicherpolizei und des SD, 1938–1942. – Stuttgart, 1981, S. 567.
- 133 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 274. lpp.
- 134 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 145.
- 135 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 303., 275. lpp.
- 136 *Михельсон Ф.* Указ. соч., с. 64.
- 137 MEL, III/65, 53., 54. lp.
- 138 Turpat, 81. lp.
- 139 *Михельсон Ф.* Указ. соч., с. 76; *Медалье Э.* Указ. соч., с. 45, 46.
- 140 *Пресс Б.* Указ. соч., с. 279.
- 141 MEL, III/65, 76. lp.
- 142 Turpat, 68., 99., 100. lp.; *Пресс Б.* Указ. соч., с. 296, 301, 302.
- 143 *Пресс Б.* Указ. соч., с. 279; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 134.

- 144 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 231.
- 145 *Пресс Б.* Указ. соч., с. 286.
- 146 *Stranga A., Vestermanis M.* Op. cit., 2. lp.
- 147 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 277. lpp.
- 148 Turpat, 283., 365., 280. lpp.
- 149 *Эзергайлис А.* Указ. соч., с. 35.
- 150 *Медалье Э.* Указ. соч., с. 45.
- 151 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 146; *Ezergailis A.* Holokausts ..., 283. lpp.
- 152 *Stranga A., Vestermanis M.* Op. cit., 2. lp.
- 153 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 283., 284. lpp.
- 154 *Stranga A., Vestermanis M.* Op. cit., 2. lp.
- 155 Turpat, 279. lpp.
- 156 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 146.
- 157 Turpat, 146., 147. lpp.
- 158 Turpat, 147. lpp.; *Ezergailis A.* Holokausts ..., 284., 287. lpp.
- 159 Turpat, 289. lpp.
- 160 Евреи в Риге ..., с. 39.
- 161 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 147.
- 162 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 287. lpp.
- 163 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 147.
- 164 Turpat.
- 165 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 288. lpp.
- 166 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 147.
- 167 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 274. lpp.
- 168 Turpat, 275. lpp.
- 169 *Krausnick H., Wilhelm H.-H.* Op. cit., S. 565.
- 170 MEL, III/65, 65. lp.
- 171 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 250; *aculiecinieka M.* Vestermana liecība (2003. g.).
- 172 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 289. lpp.
- 173 MEL, III/65, 71.–73. lp.
- 174 *Бергман А.* Указ. соч., с. 59, 60.
- 175 MEL, III/65, 65. lp.
- 176 *Ezergailis A.* Holokausts ..., 290. lpp.
- 177 *Бобе М.* Указ. соч., с. 211.
- 178 *Медалье Э.* Указ. соч., с. 47.
- 179 MEL, III/65, 68. lp.; *Ezergailis A.* Holokausts ..., 293. lpp.
- 180 MEL, III/65, 46. lp.
- 181 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 148.
- 182 Muzeja "Ebreji Latvijā" dati.
- 183 *Михельсон Ф.* Указ. соч., с. 90, 99.
- 184 Turpat, 81.–85. lpp.
- 185 *Медалье Э.* Указ. соч., с. 48–51.
- 186 *Stranga A., Vestermanis M.* Op. cit., 1. lp.

- 187 Мы обвиняем ..., с. 77–79.
- 188 Пресс Б. Указ. соч., с. 282.
- 189 Евреи в Риге ..., с. 39.
- 190 Ezergailis A. Holokausts ..., 220. lpp.
- 191 Евреи в Риге ..., с. 41.
- 192 Buch der Erinnerung: Die ins Baltikum deportieren deutschen, österreichischen und tschechoslowakischer Juden / Bearb. von W. Scheffler u. D. Schulle. – München, 2003, Bd. 1, S. 47.
- 193 Ezergailis A. Holokausts ..., 407. lpp.
- 194 Muzeja "Ebreji Latvijā" dati.
- 195 Бергман А. Указ. соч., с. 65.
- 196 Эзергайлис А. Указ. соч., с. 41.
- 197 Ezergailis A. Holokausts ..., 409. lpp.
- 198 Бергман А. Указ. соч., с. 69.
- 199 Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 157.
- 200 Пресс Б. Указ. соч., с. 282.
- 201 Ezergailis A. Holokausts ..., 410., 411. lpp.
- 202 Schneider G. Journey into terror ..., p. 45.
- 203 Turpat, 155. lpp.
- 204 Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 158.
- 205 Ezergailis A. Holokausts ..., 410. lpp.
- 206 Vobe M. Op. cit., 215. lpp.
- 207 Katz J. One who Came Back: The Diary of Jewish Survivor. – New York, 1973, pp. 69, 70.
- 208 Vobe M. Op. cit., 217. lpp.; Пресс Б. Указ. соч., с. 286.
- 209 Пресс Б. Указ. соч., с. 286; Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 158.
- 210 Sk.: Strods H. Salaspils koncentrācijas nometne (1941. g. okt.–1944. g. sept.) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000: Komunistu un nacistu jūgā. – Rīga, 2001, 87.–153. lpp.
- 211 Бергман А. Указ. соч., с. 69.
- 212 Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 234; Пресс Б. Указ. соч., с. 296.
- 213 Ezergailis A. Holokausts ..., 370. lpp.
- 214 Turpat, 414. lpp.
- 215 Turpat, 411. lpp.; Фридман Г. Указ. соч., с. 105.
- 216 Ezergailis A. Holokausts ..., 414. lpp.
- 217 Turpat.
- 218 Turpat, 412. lpp.
- 219 Vobe M. Op. cit., 218. lpp.
- 220 Turpat; Пресс Б. Указ. соч., с. 283.
- 221 Левенштейн М. Указ. соч., с. 114.
- 222 Пресс Б. Указ. соч., с. 283.
- 223 Евреи в Риге ..., с. 40, 41; Цейтлин Ш. (Б.) Указ. соч., с. 233.
- 224 Пресс Б. Указ. соч., с. 283.
- 225 Turpat.
- 226 Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 358–362.
- 227 Vobe M. Op. cit., 222. lpp.; Фридман Г. Указ. соч., с. 146.

- 228 *Bobe M.* Op. cit., 220. lpp.
- 229 Евреи в Риге ..., с. 42, 43; *Vestermanis M.* Koncentrācijas nometne "Rīga-Kaiserwald" (daži nometnes vēstures aspekti) // *Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli*, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 32.–39. lpp.
- 230 Muzeja "Ebreji Latvijā" dati.
- 231 Турпат.
- 232 Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 262.
- 233 *Bobe M.* Op. cit., 224. lpp.
- 234 *Левенштейн М.* Указ. соч., с. 130.
- 235 *Katz J.* Op. cit., 140. lpp.
- 236 *Бергман А.* Указ. соч., с. 107.
- 237 *Ezergailis A.* *Holokausts ...*, 418. lpp.
- 238 Евреи в Риге ..., с. 43.
- 239 *Ezergailis A.* *Holokausts ...*, 415. lpp.; *Vestermanis M.* *Koncentrācijas nometne "Rīga-Kaiserwald" ...*, 35. lpp.
- 240 Muzeja "Ebreji Latvijā" dati.
- 241 *Ezergailis A.* *Holokausts ...*, 422., 423. lpp.
- 242 Турпат, 298. lpp.
- 243 Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации, с. 275, 276.
- 244 *Vestermanis M.* *Memoriāls nacisma terora upuriem Biķernieku mežā Rīgā: Vēsturiska izziņa (MEL, 1. lp.)*.
- 245 *Ezergailis A.* *Holokausts ...*, 415. lpp.
- 246 *Vestermanis M.* *Memoriāls nacisma terora upuriem Biķernieku mežā ...*, 2. lp.
- 247 Евреи в Риге ..., с. 40.
- 248 Турпат, 43. lpp.; *Левенштейн М.* Указ. соч., с. 128; *Фридман Г.* Указ. соч., с. 161, 162; *Бергман А.* Указ. соч., с. 163–166.
- 249 *Vestermanis M.* *Memoriāls nacisma terora upuriem Biķernieku mežā ...*, 2. lp.
- 250 LVVA, 132. f., 30. apr., 35. l., 5., 6. lp.
- 251 Турпат, 36. apr., 4. l., 1., 2. lp.
- 252 *Борьба латышского народа ...*, с. 317.
- 253 *Vestermanis M.* *Memoriāls nacisma terora upuriem Biķernieku mežā ...*, 4. lp.
- 254 LVVA, P-132. f., 30. apr., 26. l., 19. lp. o.p.; 27. l., 49., 50. lp.; 35. l., 26. lp.; 39. l., 1. lp.
- 255 *Ezergailis A.* *Holokausts ...*, 418., 419. lpp.
- 256 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 165.
- 257 *Katz J.* Op. cit., 180. lpp.
- 258 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 167.
- 259 Рига: Энциклопедия. – Рига, 1989, с. 252.
- 260 *Бергман А.* Указ. соч., с. 174, 175.
- 261 *Katz J.* Op. cit., 180. lpp.
- 262 *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 167; *Фейгерсон С.* *Трагедия лиепайских евреев. – Рига, 2002, с. 52.*
- 263 Muzeja "Ebreji Latvijā" dati.

²⁶⁴ Sk.: *Zilbermans D.* Kā zvaigzne tumsā: Atmiņas par Jāni (Žani) Lipki. – Rīga, 2005.

²⁶⁵ *Цейтлин Ш. (Б.)* Указ. соч., с. 239–241.

²⁶⁶ *Rivošs E.* Pagrabs // *Literatūra un Māksla*, 1991, 6. dec., 4. lpp.; *Фридман Г.* Указ соч., с. 171, 241–243.

²⁶⁷ Евреи в Риге ..., с. 44.

²⁶⁸ *Ezergailis A.* Holokausts ..., 268., 304. lpp.

Grigory Smirin

Jews of Riga in the Period of the Nazi Occupation (1941–1944)

Summary

At the beginning of German occupation, the number of the Jewish population of Riga reached at least 37 thousand. More than 10 thousand Riga Jews managed to evacuate in the Soviet rear.

The instruction of May 17 by the chief of senior Management of imperial safety (RSHA) R. Hedrich (the corresponding order was given on June 29) showed an intention to exterminate the Jews of the local population “without leaving any traces,” namely, to provoke Jewish massacres with the purpose of intimidation and creation of terror conditions to paralyze their will to resistance. At the beginning of the war, pro-Nazi underground activities were intensified in Riga. Their groups fired at the retreating Soviet soldiers and peaceful inhabitants trying to be evacuated deep into the Soviet territory – many of them were Jews. Evacuation of the population of Riga was not properly organized.

Hitlerites took hold of Riga on July 1, 1941. Their entry into the city was accompanied by massive anti-Semitic propaganda, which was transferred by radio that had appeared in the hands of collaborators after the Red Army had left the city. “True Latvians” were called for destruction of “internal enemies” meaning active Soviet workers and their family members, and also all Jews irrespective of their political convictions.

Measures against Jews were started in Riga at the night of July 2. They were implemented by self-defence forces with the participation of *Einsatzcommando-2* working in Riga. These measures were accompanied by massive anti-Semitic propaganda mainly represented by the pro-Nazi daily newspaper *Tēvija* [Fatherland]. Subsequently, the Latvian auxiliary police started to make arrests. The Riga Central Prison became the place of confinement. During the first two weeks of occupation (July 1–15, 1941), about 2400 Jews were put in this prison; and almost all of them were executed by shooting. Arrests were combined with compulsory work, beating and rape.

On July 4, some Riga Jewish cult buildings were burnt together with Jews driven in them by the "Arājs Commando" and the auxiliary police. The first massacre in Riga took place about July 3 in the Biķernieki wood. About 4000 Jews and 1000 men and women of other nationalities were murdered. October, in Riga and its vicinities 6378 Jews were murdered including 6000 in Riga. In total, in the Biķernieki wood about 8000 Latvia Jews were murdered.

The physical destruction of the Riga Jews conducted by the Nazi occupation regime, was combined with their economic exploitation as slaves – various working teams were created. "Ghettoisation" continued the policy of economic exploitation, which was a preparatory stage to complete the liquidation of the Riga Jewish population. The gate of the Riga ghetto was finally shut on October 25, 1941. On November 20, the number of people there reached 29,602. Creation of ghettos in large cities of Latvia (Riga, Daugavpils, Liepāja) gave some chance for Jews to be rescued, since the destruction of Jews here at first carried a selective character, while in small towns and the countryside it was finished by September 1941 and was total. The so-called "large ghetto" had existed in Riga prior to the beginning December 1941. In two actions in Rumbula (a small railway station in 12 km from Riga) on November 30 and December 8, 1941, about 25 thousand inhabitants of the Riga ghetto were murdered. The Latvian SD and auxiliary police formations played an auxiliary role in Rumbula actions. They were used as security guards and beaters. More than 1000 prisoners were murdered in the streets of ghetto and buried in the Old Jewish cemetery (within the ghetto area).

By November 29, about 4400 Jewish males were displaced in a special labour camp in the northern part of the ghetto – the so-called "small ghetto". In December 5, also about 500 women were displaced in two buildings behind the fence of the "small ghetto". Thus, the creation of a labor camp has allowed about 5000 Rīga Jews to shun death in Rumbula. In the Riga ghetto there existed an underground movement of resistance, which was routed in October 1942 by means of provocation arranged by the Nazi.

During the period from the end of June to November 2, 1943, the Riga ghetto population was displaced in the concentration camp Riga-Kaiserwald (in Mežaparks, a district of the Riga city). Basically this concentration camp did not differ from other Nazi camps of mass destruction. In 1944, in places of mass destruction of people in the vicinities of Riga (Biķernieki, Rumbula, and else where) special groups dug out the corpses of victims and burnt them. Jews (not less than 300) and Soviet prisoners of war were forced to do this job, and after that they were murdered and burnt. When the Red Army approached Riga in the summer and autumn of 1944, the Jews were sent from Riga to concentration camps of Germany. The last ones were transported on October 2–10 days before the introduction of Red Army into the city. In Riga not more than 200 Jews remained alive who had been saved by their fellow-citizens. In total, not more than a thousand Jews of Riga had survived after the Nazi occupation.

Aigars Urtāns

Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Kuldīgas apriņķī

Kuldīgas apriņķī pirms Otrā pasaules kara bija divas pilsētas – Kuldīga un Saldus un divdesmit pagastu. Pēc 1935. gada ceturtās tautas skaitīšanas datiem, ebreju tautības iedzīvotāju īpatsvars šajā apriņķī bijis neliels. Proti, Kuldīgā dzīvoja 646 ebreji jeb apmēram 9 procenti pilsētas iedzīvotāju, bet Saldū – 329 ebreji jeb apmēram 7,5 procenti šīs pilsētas iedzīvotāju. Ebreji dzīvoja visos Kuldīgas apriņķa pagastos – visvairāk Skrundas pagastā (45).¹

Otrā pasaules kara laikā, kad Latviju okupēja nacistiskā Vācija, Kuldīgas apriņķī, tāpat kā citur Latvijā, sākās mērķtiecīga ebreju iznīcināšana. Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot noziegumu apstākļus, apjomu, kā arī apzināt vispārējo traģēdijas problemātiku un ar to saistītos pētniecības aspektus šajā Latvijas provincē.

Vēstures avoti un literatūra

Veicot pētījumu par holokausta norisēm provincē, viens no svarīgākajiem avotiem ir Latvijas Valsts arhīva (turpmāk tekstā – LVA) 1986. fonda 1. aprakstā esošās noziegumos pret padomju varu apsūdzēto un sodīto personu krimināllietas, taču, caurskatot personu krimināllietu rādītāju,² jākonstatē, ka par holokausta noziegumiem Kuldīgas apriņķī tiesāto personu skaits ir niecīgs. Arī tiesāto vidū lielākoties ir tikai ierindas pašaisardzībnieki, izņemot dažu pagastu pašaisardzības vienību komandierus, kuru krimināllietās holokausta epizožu vai nu nav, vai arī tās minētas kā nenozīmīga apsūdzības daļa. Tā, piemēram, Vārmes pagasta pašaisardzības vienības komandiera Žaņa Libermana krimināllietā³ holokausta epizožu nav, lai gan par viņa līdzdalību noziegumos pret ebrejiem liecina vairāki citi pēc kara tiesātie šī pagasta pašaisardzībnieki.⁴ Arī Andrejs Nomels-Nomalis ir apsūdzēts par līdzdalību pašaisardzībā un palīgpolīcijas “C” grupā, kā arī par darbību SS-*Jagdverband* grupas sastāvā.⁵ Taču apsūdzībā nav ne vārda par viņa līdzdalību 1941. gada jūlija akcijās pret Kuldīgas ebrejiem, par ko var lasīt viņa visai plašajā krimināllietā. Līdzīgi arī bijušajam Kuldīgas apriņķa Saldus

polīcijas iecirkņa priekšniekam Amandus Andersonam, kurš 1941. gada jūlijā bija viens no Saldus pašaisardzības vienības vadītājiem un tieši piedalījās noziegumos pret ebrejiem, apsūdzība celta tikai par dalību pašaisardzībā, lai gan, caurskatot viņa krimināllietu, atklājas vairāki būtiski fakti par Saldus ebreju nošaušanu.⁶

Apsūdzības par piedalīšanos ebreju slepkavošanā nav bijušā Kuldīgas apriņķa pašaisardzības komandantūras, vēlāk apriņķa polīcijas kancelejas priekšnieka Pētera Krūtaiņa krimināllietā. Viņš pratināšanā liecināja, ka viņa pienākumos gan pašaisardzības komandantūrā, gan vēlāk polīcijas kancelejā bija visas dokumentācijas pārzināšana, nevis piedalīšanās civiliedzīvotāju arestos.⁷

Noziegumos pret padomju varu apsūdzēto un sodīto personu krimināllietu rādītāja izmantošanu sarežģīt tā uzbūves īpatnība. Proti, personu krimināllietu rādītājā ir minēta apsūdzība, taču bieži vien nav norādīta vieta, kur notikušas apsūdzībā aprakstītās darbības. Labi, ja tā sakrīt ar rādītājā minētās personas dzimšanas vietu, tāpat labi, ja par dalību holokausta noziegumos Kuldīgas apriņķī apsūdzēto personu krimināllietās ir norādes uz vēl citām aizturētajām personām, kas piedalījušās noziegumos pret ebreju tautības civiliedzīvotājiem, tad ir iespējams iegūt papildu – bieži vien būtisku – informāciju, kas par arestētajām un tiesātajām personām nav atrodama krimināllietu rādītājā.

Svarīgs vēstures avots, kas papildina citu dokumentu sniegto informāciju, ir Viktora Bernharda Arāja krimināllietā.⁸ Starp daudzajiem tās sējumiem un nopratināto personu liecībām ir bijušā Arāja komandas dalībnieka Genādija Mūrnieka liecība par apmēram 300–400 Kuldīgas ebreju noslepkavošanu piepilsētas mežā. Nevienu citā vietējo pašaisardzības komandas krimināllietā nav ziņu par Arāja komandas līdzdalību Kuldīgas ebreju slepkavošanas akcijās, taču, salīdzinot minēto avotu informāciju, notikumu gaita sakrīt. No tā var secināt par Arāja komandas līdzdalību vienā no vairākām Kuldīgas ebreju slepkavošanas akcijām.

Vienlaikus ar padomju drošības iestādēm pēc kara darbu sāka Republikas Ārkārtējā komisija, kas vāca liecības arī par holokaustu. Par Kuldīgas apriņķi šīs komisijas materiālos, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk tekstā – LVVA),⁹ ir atrodama vispārēja informācija un dažu personu liecības par holokausta norisēm. Tomēr daži materiāli ir vērtīgi, jo sniedz nepieciešamo informāciju, piemēram, par notikumiem Kuldīgas apriņķa pagastos, un no tās ir iespējams izdarīt būtiskus secinājumus.

Fragmentāra informācija par holokaustu ir atrodama Kuldīgas pilsētas valdes dokumentos.¹⁰ Par varas maiņu pilsētā liecina Kuldīgas pilsētas valdes 1941. gada 1. jūlija sēdes protokols nr. 1, kā arī daži dokumenti par ebreju nekustamā īpašuma pārņemšanu. No šīs informācijas ir nojaušams, kas notika ar ebreju īpašumiem ne tikai Kuldīgā, bet arī Saldū un citās apriņķa pašvaldībās.

Kuldīgas apriņķa policijas dokumentos nav nekādu ziņu par holokaustu, jo LVVA 2230. fonda dokumenti sniedz informāciju par laiku, kad visi Kuldīgas apriņķa ebreji jau bija noslepkavoti. Toties šajos dokumentos ir informācija par to, ka 1941. gada augusta otrajā pusē sākusies paš aizsardzības dienesta reorganizācija un apriņķa policijas struktūras veidošana – nodibināja divus policijas iecirkņus ar “A”, “B” un “C” grupu.

Holokausta atsevišķu epizožu apraksti par Kuldīgas apriņķi dokumentēti un glabājas muzejā “Ebreji Latvijā”. Turpat atrodamas arī liecības par ebreju glābšanu.

Rezumējot jāsecina, ka dokumentu krātuves Latvijā glabā tikai fragmentāru informāciju par holokaustu Kuldīgas apriņķī, tāpēc, kritiski analizējot un vērtējot, maksimāli jāizmanto gan publicētie, gan nepublicētie materiāli par notikumiem un situāciju šajā Kurzemes apriņķī 1941. gada vasarā.

1941. gada jūlijā, kad daudzus Latvijas apriņķu centros sāka izdot vietējos laikrakstus, Kuldīgas apriņķī neizprotamu iemeslu dēļ nav neviena laikraksta. Līdz ar to ir grūti restaurēt vācu okupācijas sākumposma notikumus Kuldīgas apriņķī. Turpretī citos apriņķos laikraksti ir vērtīgs informācijas avots gan par jūnija beigu un jūlija sākuma notikumiem un tajos iesaistītām personām, gan arī par jaunās okupācijas varas rīkojumu – starp tiem pret ebrejiem vērstu rīkojumu – saturu.

Andrieva Ezergaiļa fundamentālajā pētījumā par holokaustu Latvijā¹¹ ir norāde uz vairākiem literāriem darbiem par holokausta norisēm Kuldīgā.¹² Tie ir bijušā kuldīdznieka Eduarda Freimaņa stāsti, kas balstīti uz paša pieredzēto. E. Freimanis 1941. gada jūlijā Kuldīgā bija paš aizsardzības vienības dalībnieks, viņš pārzināja ieročus un munīciju un izsniedza to ebreju slepkavām.¹³ Stāstos ar dažādu literāro tēlu palīdzību ir attēloti 1941. gada jūlija notikumi Kuldīgā. Ir svarīgi, ka E. Freimaņa rakstītais lielā mērā sakrīt ar vēstures avotu sniegto informāciju.

Holokausta tematika Kuldīgas apriņķī skarta vēl vairākos literāros darbos un publikācijās presē gan latviešu trimdā, gan Padomju Latvijā, gan atjaunotās Latvijas Republikas laikā.¹⁴

Padomju Savienības un Vācijas kara sākumā vērmahta vienības Kuldīgā ienāca 1941. gada 1. jūlijā. Kopā ar vācu karaspēku pilsētā ieradās bijušais “Pērkonkrusta” līderis Gustavs Celmiņš, kas Vācijā piespiedu emigrācijā bija nokļuvis pirms kara, tur nodibinājis sakarus ar militāro resoru un kara sākumā vērmahta rindās kā zonderfirers (t.i., tpašu uzdevumu virsnieks bez militārās pakāpes) pat bija piedalījies kaujās pie Liepājas. Kuldīgā G. Celmiņš kļuva par vērmahta akceptētu latviešu paš aizsardzības dienesta vadītāju jeb t.s. latviešu komandantūras komandantu. Gan viņš pats, gan viņa tuvākie līdzgaitnieki un domubiedri, gan arī viņa politiskie pretinieki ir atstājuši plašu memuārliteratūru par vācu okupācijas laiku Latvijā.¹⁵ Tomēr laiks līdz 1941. gada

10. jūlijam, kad G. Celmiņš ieradās Rīgā, šajā literatūrā skarts minimāli. Pats G. Celmiņš par to nerunā gandrīz nemaz. Vienīgi laikrakstā "Kurzemes Vārds" 1942. gada 14. janvārī viņš piemin, ka 1941. gada vasarā "žīdu jautājuma kārtošānā darba ir bijis papildnam"¹⁶. Citi autori savos darbos rakstījuši, ka G. Celmiņš no Kurzemes Rīgā ieradies ar lielām ambīcijām, jo viņš pats un "Pērkoņkrusta" vīri ar darbiem bija pierādījuši, ka viņu darbības un cīņas mērķi ir līdzīgi nacistu darbības programmai un cīņas mērķiem.

Organizācija "Pērkoņkrusts" un tās darbība gan neatkarīgās Latvijas Republikā pirms kara, gan nacistu okupētajā Latvijā ir saistījusi vairāku pētnieku uzmanību. Vispirms jāmin Haralda Biezā pētījums "Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā"¹⁷, kur autors pieminējis arī G. Celmiņa darbību Kurzemē, konkrēti – Kuldīgā. Par G. Celmiņa darbību Kuldīgā 1941. gada jūlija sākumā ziņas neatrast uz dažādiem vēstures avotiem balstītajā Armanda Paegļa monogrāfijā par "Pērkoņkrustu".¹⁸ Taču tas nav atturējis autoru izdarīt dažus secinājumus, ko var uzlūkot arī par mēģinājumu norobežot pērkoņkrustiešus no līdzdalības holokaustā un tā idejiskā atbalstīšanā. Šāds pērkoņkrustiešu darbības vērtējums acīmredzami ir saniknojis Ebreju genocīda un geto vēstures biedrības aktīvistu profesoru Leo Maiju, kurš 1999. gadā izdotajā brošūrā skatījis šo organizāciju no savām pozīcijām un iesaistījies polemikā ar A. Paegli, atklātībā publicēdams arī dažus datus par ebreju iznīcināšanu Kuldīgas apriņķī. Šie dati gan nav pamatoti ar vēstures avotiem. Līdzīgi, bez norādēm uz vēstures avotiem ir veidota padomju autoru B. Arklāna, J. Dzirkaļa un J. Silabrieža grāmata "Viņi bez maskas"¹⁹, kur informācijas par notikumiem Kuldīgas apriņķī gan ir pavisam maz, toties pērkoņkrustieši, starp tiem G. Celmiņš, dēvēti kā vieni no aktīvākajiem holokausta īstenotājiem Latvijā. Šeit nepieciešama A. Ezergaila precizējoša piebilde, ka pērkoņkrustieši bija antisemitiskās frontes vīri, kuru uzdevums nebija ebrejus nogalināt, bet to pieprasīt un attaisnot Latvijas sabiedrības acīs.²⁰

Tā kā par G. Celmiņa darbošanos Kuldīgā ir pavisam nedaudz informācijas, šī pētījuma ietvaros īpaša uzmanība pievērsta liecībām par G. Celmiņa darbību Kuldīgā līdz 1941. gada 10. jūlijam. Starp citu, uz to savulaik aicināja H. Biezais, rakstīdams, ka negatīvi par G. Celmiņa darbību Kuldīgā vācu okupācijas pirmajās dienās izteikušies komunistu vēstures propagandisti, taču, zinot par dokumentu viltojumem, jāpārbauda dokumenti, uz kā balstīti šie izteikumi.²¹

Notikumi Kuldīgas apriņķī 1941. gada jūnija beigās un jūlija sākumā, kā arī okupācijas varu maiņa ir aplūkota Latvijas vēstures institūta pētnieka Jura Pavloviča un vēsturnieka Elmāra Pelkausa pētījumos par Vācijas Bruņoto spēku iebrukumu Latvijā un latviešu nacionālo partizānu organizēšanos un cīņu.²² Šo notikumu izraisītos apstākļus var uzskatīt par fonu turpmākajiem notikumiem.

Daži aspekti par okupācijas varu maiņas apstākļiem (1941. gada jūnijs–jūlijs)

Vienlaikus ar vācu karaspēka iebrukumu Latvijas teritorijā un Sarkanās armijas atkāpšanos lauku pagastos un dažās pilsētās sāka organizēties vietējo iedzīvotāju bruņotas grupas – nacionālo partizānu vienības, kuras vēlāk atbilstoši vācu prasībām pārdēvēja par paš aizsardzības vienībām. Ir zināms, ka Kuldīgas apriņķī vairākas šādas partizānu grupas izveidojās 1941. gada jūnija beigās, pirms vēl vācu karaspēks bija ienācis apriņķa teritorijā. Partizānu grupas 1941. gada jūnija beigās bija izveidotas Kurstīšu, Zvārdes, Cieceres, Gaiķu, kā arī citos pagastos. To galvenais uzdevums bija – traucēt padomju aktīvistu un sarkanarmiešu atkāpšanos, apšaudīt un gūstīt sarkanarmiešus.²³ Tā, piemēram, 1941. gada 25. jūnijā apmēram 20 cilvēku liela partizānu grupa izveidojās Gaiķu pagastā un vēl pirms vācu karaspēka ienākšanas ieņēma pagasta izpildkomitejas ēku, aizturēja izpildkomitejas darbiniekus un izkāra sarkanbaltsarkano karogu.²⁴ Cieceres un Zvārdes pagasta partizānu grupa A. Andersona vadībā 29. jūnijā devās uz Saldu, lai pirms vācu karaspēka ienākšanas tur pārņemtu varu. Šai grupai tas izdevās bez cīņas, jo sarkanarmieši pilsētu jau bija pametuši. A. Andersons kopā ar Miķeli Lilienšteinu pārņēma varu Saldū, izveidoja latviešu komandantūru un līdz ar vācu karaspēka ienākšanu 29. jūnijā sāka formēt vietējos latviešu paš aizsardzības spēkus, kur īsā laikā pieteicās apmēram 80 vīru, kas vēlāk iesaistījās noziedzīgajās akcijās pret Saldus ebrejiem.²⁵

Kuldīgā vācu karaspēks ienāca 1941. gada 1. jūlija rītā.²⁶ Arī tur sāka organizēties paš aizsardzības vienība, jo latviešu paš aizsardzības dienesta komandantūras izdotajā rīkojumā bija teikts, ka jāreģistrējas visiem, kas pirms kara Latvijas Republikā strādājuši policijā vai bijuši Aizsargu organizācijā.²⁷ Jau minēts, ka latviešu paš aizsardzības spēkus Kuldīgā sāka organizēt vērmahta akceptētais zonderfirers G. Celmiņš, kurš reizē pildīja arī latviešu paš aizsardzības komandiera amatu apriņķī.²⁸ Tas, ka G. Celmiņam bija vācu vērmahta īpašas pilnvaras Kuldīgā, varētu būt izskaidrojums, kāpēc 1941. gada 10. jūlija latviešu paš aizsardzības vadības ziņojumā par latviešu paš aizsardzības vienībām apriņķos un to vadītājiem²⁹ nav minēts Kuldīgas apriņķa paš aizsardzības dienesta komandiera vārds. G. Celmiņš bija militārā resora pakļautībā, bet šajā ziņojumā minētos paš aizsardzības komandierus kontrolēja *Einsatzgruppe A* komandiera Valtera Štālekera pārziņā pēc 1941. gada 8. jūlija organizētais Latviešu paš aizsardzības dienesta štābs Rīgā (komandieri tika apstiprināti amatā saziņā ar V. Štālekeru).³⁰ Vēl viens izskaidrojums, kāpēc minētajā ziņojumā nav Kuldīgas apriņķa paš aizsardzības vienību komandiera uzvārda, varētu būt tas, ka 1941. gada 10. jūlijā G. Celmiņš no Kuldīgas devās uz Rīgu un šajā laikā, iespējams, Kuldīgas apriņķa paš aizsardzības vadību pārņēma Ventspils apriņķa paš aizsardzības koman-

dieris pulkvedis-leitnants Kārlis Lobe. Līdzīgi notika Valmieras un Valkas apriņķī, kur arī apriņķu pašaizsardzības vienības kādu laiku vadīja viena persona – pulkvedis-leitnants Jūlijs Kristaps Jaunsnīķers,³¹ tāpēc 1941. gada 10. jūlija ziņojumā nav minēts arī Valkas apriņķa pašaizsardzības komandiera uzvārds.³²

Ebreju slepkavošanas sagatavošana un norise (1941. gada jūlijs)

Kuldīga

PSRS un Vācijas kara sākumā no Latvijas rietumu daļas – no Kurzemes, pēc A. Ezerģaļa aplēsēm, uz austrumiem evakuējās apmēram 25 procenti ebreju.³³ No Kuldīgas pilsētas uz austrumiem devās apmēram desmitā daļa Kuldīgas ebreju.³⁴ Palikušie piedzīvoja tragēdiju.

Republikas Ārkārtējās komisijas savāktajās liecībās ir minēts, ka pirmos rīkojumus pret Kuldīgas ebrejiem izdevis latviešu pašaizsardzības komandiers G. Celmiņš, kurš šajās liecībās vairākkārt dēvēts par vācu militāro komandantu. Šie rīkojumi noteica, ka kuldīdznieki, kā arī pilsētā iebraukušie pie ebrejiem nedrīkst ne iepirkties, ne arī tiem ko pārdot. Arī pašiem ebrejiem aizliedza iepirkties pilsētas veikalos.³⁵ Kā jau minēts, Kuldīgā nebija neviena preses izdevuma, tāpēc rīkojumus izlika pilsētas publiskajās vietās.

Drīz pēc tam pilsētā sākās ebreju aresti, ko pēc vietējās latviešu pašaizsardzības komandantūras rīkojuma veica Kuldīgas pašaizsardzībnieki.³⁶ Bijušais kuldīdznieks Meijers Levenšteins publikācijā, kur apkopotas pēckara laikā savāktās atmiņas, raksta, ka jau ebreju arestu laikā bijuši pirmie upuri – vairākus nošāva vai nosita arestēšanas brīdī, bet daži izdarīja pašnāvību.³⁷

Arestētos ebrejus izvietoja vairākās vietās, kā arī sinagogā Ventpils ielā 6.³⁸ Dažās vietās kopā ar ebrejiem ieslodzīja arī arestētos padomju aktīvistus.³⁹

Avotu trūkuma dēļ ir grūti noskaidrot datumu, kad tieši ebrejus arestēja, taču var gandrīz droši apgalvot, ka tas notika neilgi pirms G. Celmiņa aizbraukšanas uz Rīgu – tāpat īsi pirms 10. jūlija. Arestēto ebreju nogalināšanas nākamajās akcijās G. Celmiņš vairs nepiedalījās.

Šeit jāmin kāda nianse, uz ko norādījis H. Biezais, kurš savā pētījumā par “Pērkoņkrustu” izmantojis vācu dokumentus par vācu attiecībām ar pārkoņkrustiešiem 1941. gada vasarā un rudenī. Proti, 1941. gada 17. augustā “Pērkoņkrusts” aizliegts tāpēc, ka daži vācu amatos ieceltie bijušie pārkoņkrustieši (Vai tas attiecās arī uz G. Celmiņu? Iespējams.) patstāvīgi devuši rīkojumus apcietināt ebrejus, kā to bija konstatējušas vācu SD un drošības policijas institūcijas.⁴⁰ Tādējādi var pieņemt, ka

vācu militārā resora pakļautībā esošais G. Celmiņš, būdams pārliecināts par savas darbības atbilstību vācu mērķiem, līdz 1941. gada 10. jūlijam bija rīkojies pēc savas iniciatīvas un, ieradies Rīgā, loloja ilūzijas, ka ir pietiekami izkalpojis vācu varai, jo paveicis, kā pats vēlāk rakstīja, "žīdu jautājuma priekšdarbu kārtošānu"⁴¹. Arī Fēlikss Cielēns savās atmiņās par šo laiku raksta, ka G. Celmiņš jau bijis sev pasūtījis jaunu fraku un smokingu, cerēdams, ka vācu vara viņu iecels par Latvijas Ministru prezidentu.⁴² Līdzīgi par G. Celmiņu pētījumā "Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā" izsakās arī H. Biezais. Viņš raksta: "*Sodītais, izraidītais un pazemotais Latvijas brīvības cīnītājs redzēja savu cerību piepildījumu ar vācu palīdzību, un šo kopības sajūtu vēl vairāk kāpināja apziņa par kopīgu cīņu pret boļševismu un žīdiem.*"⁴³

Kā redzams, apsūdzības, kuras, atsaucoties uz padomju autoru sacerējumu "Viņi bez maskas", par nepietiekami pamatotām nosauc monogrāfijas "Pērkonkrusts" pār Latviju .." autors A. Paeglis,⁴⁴ nemaz tik nepamatotas nav. Cita lieta, ka ir precīzi jādefinē, ciktāl bijušais pērkonkrustiešu vadonis ir atbildīgs par holokausta noziegumiem. Skaidrs, ka ar G. Celmiņa tiešu līdzdalību Kuldīgā sāka vērsties pret ebrejiem, jo pēc viņa pavēlēm un rīkojumiem notika ebreju aresti. Taču nav faktu, kas apstiprinātu, kā to dara profesors L. Maijs,⁴⁵ ka G. Celmiņš bijis iesaistīts Kuldīgas ebreju masu slepkavošanā. Tā sākās apmēram jūlija vidū, kad G. Celmiņš bija jau pametis Kuldīgu un atradās Rīgā. Republikas Ārkārtējās komisijas savāktajās liecībās ir minēti fakti, ka daži padomju aktīvistu un ebreji pēc G. Celmiņa pavēles nošauti 4., 5. un 6. jūlijā,⁴⁶ taču nevienā citā avotā par to nekas nav minēts, kā arī nav zināma nedz vieta, kur tas noticis, nedz apstākļi, kā tas noticis. Iespējams, ka šajos datumos arestēti pilsētas ebreji, kad, kā to norādījis M. Levenšteins, bijuši pirmie ebreju upuri, taču šie cilvēki bojā gāja nevis pēc G. Celmiņa pavēles, bet gan citu iemeslu dēļ, kā minēts iepriekš.

Nav skaidrs, kurš pārņēma Kuldīgas apriņķa latviešu paš aizsardzības dienesta vadību pēc G. Celmiņa aizbraukšanas. Par notikumu iespējamo gaitu, kad Kuldīgas apriņķa latviešu paš aizsardzības vadību pārņēma Ventspils apriņķa latviešu paš aizsardzības spēku vadītājs pulkvedis-leitnants K. Lobe, jau minēts. To apstiprina padomju autoru grāmatā "Viņi bez maskas" 89. un 90. lapaspusē publicētais dokuments. Tā ir K. Lobes 1941. gada 10. septembrī izpildīta anketa, kurā rakstīts, ka viņš SS oberšturmfiirera Erharda Grauela pilnvarojumā veicis ebreju tīrīšanas akcijas Ventspils un Kuldīgas apriņķī. Tātad vadījis vietējās latviešu paš aizsardzības vienības, kas, kā būs redzams turpmāk, bija iesaistītas Kuldīgas pilsētas un apriņķa ebreju slepkavošanā. To pašu K. Lobe 1942. gada 24. aprīlī raksta savā vēstulē vācu Kārtības policijas komandierim Latvijā.⁴⁷ Tomēr citos dokumentos, galvenokārt bijušo Kuldīgas paš aizsardzības dalībnieku krimināllietās, K. Lobes vārds nav minēts, tāpēc neskaidrība joprojām paliek.

Kuldīgas apriņķa pašaisardzības komandiera, kā arī latviešu komandantūras citu amatpersonu, kas 1941. gada jūlijā piedalījās Kuldīgas ebreju slepkavošanā, uzvārdi minēti E. Freimaņa literārajos darbos, taču tie ir tikai literārie tēli ar izdomātiem personvārdiem.

Grāmatā “Viņi bez maskas” lasām, ka Kuldīgas apriņķa latviešu policiju vadījis Kārlis Vitenbergs, taču nav zināms, kad tieši tas ir bijis.⁴⁸

Avotu trūkuma dēļ nav precīzas atbildes uz iepriekš uzdoto jautājumu, kurš īsti bijis latviešu pašaisardzības komandieris Kuldīgas pilsētas un apriņķa ebreju slepkavošanas laikā. Tā paša iemesla dēļ ir grūti noskaidrot slepkavošanas datumus un sniegt detalizētu nozieguma norisi.

Aizbraukdams uz Rīgu, G. Celmiņš Kuldīgā atstāja simtiem arestantu, kas, kā minēts, bija ieslodzīts vairākās vietās. Arestēto bija daudz, un telpās nebija vietas, jo cilvēkiem, kā raksta E. Freimanis, līdzī bijis milzum daudz dažādu iedzīves mantu.⁴⁹ Daudzām aresta telpām trūka sargu,⁵⁰ tāpēc ebreju nošaušanu acīmredzot vajadzēja pasteidzināt. Tas tika paveikts apmēram no jūlija vidus līdz jūlija beigām (varbūt arī augusta sākumā).⁵¹ E. Freimanis min, ka visus Kuldīgas ebrejus nogalināja divās nedēļās.⁵²

Kuldīgas ebreju slepkavošanas organizēšana un tās īstenošana nebija vietējās pašaisardzības iniciatīva, lai gan “apstākļi bija spiedīgi” – arestēti vairāki simti cilvēku. Tas bija vācu iestāžu – visticamāk Liepājas SD organizēts un ar vietējās pašaisardzības atbalstu un līdzdalību paveikts noziegums.⁵³

Saņēmot vācu institūciju norādījumus, Kuldīgas latviešu pašaisardzības komandantūrā acīmredzot nolēma, ka pilsētas ebrejus šaus vairākās reizēs, izraudzījās nogalināšanas vietas un izstrādāja plānu, kā tas notiks.

Turpmāk aprakstītā notikumu gaita dokumentu trūkuma dēļ, iespējams, nebūs hronoloģiski precīzā secībā un datēta, taču ir zināms, ka Kuldīgas ebreji vairākas reizes slepkavoti vismaz trijās dažādās vietās pilsētas mežos.

1. Viena no Kuldīgas ebreju slepkavošanas vietām bija Kuldīgas tuvumā (Ventspils virzienā) esošais Padures mežs jeb Krāču Priedes,⁵⁴ kur vairākās reizēs (kāds liecinieks Republikas Ārkārtējai komisijai liecināja, ka uz šo mežu ebreji no Kuldīgas ar kravas automašīnām vesti četras reizes⁵⁵) dienas laikā tika nošauts vairāk nekā 300 ebreju.⁵⁶ Šis notikums pieminēts gan M. Levenšteina publikācijā,⁵⁷ gan arī aprakstīts E. Freimaņa literārajos darbos.⁵⁸ M. Levenšteins apraksta dažas zvēriskākās nozieguma epizodes, bet E. Freimanis sniedz plašāku notikuma aprakstu. Proti, autors raksta, ka pirms akcijas sākuma Kuldīgas pilsētas pašaisardzībnieki un to vadība ieradusies ieroču un munīcijas izsniegšanas punktā⁵⁹ (tur tolaik strādāja arī E. Freimanis) un teikusi: “[..] mums ar SS [visticamāk, SD. – A. U.] vīriem būs sevišķs uzdevums Padurē.”⁶⁰ Vietējie pašaisardzībnieki, saņēmuši ieročus un munīciju, devās pildīt apsardzes un konvoja pienākumus. Iepriekšējā vakarā pilsētā ar zilo autobusu bija ieradusies Arāja komandas 40–45 vīru liela vienība, ko komandēja leitnants Fēlikss Dībietis. Šai vienībai

bija jānogalina ebreji.⁶¹ Kuldīgā ieradās arī pats Viktors Arājs.⁶² Ebrejus, pārsvarā sievietes, bērnus un vecus cilvēkus,⁶³ no pilsētas izveda ar vairākām kravas automašīnām.⁶⁴ Katrā bija tikai daži sargi. Ebrejiem pateica, ka viņus pārvietos, tāpēc akcijas sākumā viss norisinājās mierīgi. Taču, kad automašīnas iebrauca mežā un ebrejus izdzina no automašīnām, izcēlās panika, jo kļuva skaidrs, kas notiks. Dažus cilvēkus nošāva turpat pie automašīnām. Ebrejiem lika izģērbties, tad grupās pa 10–15 dzina pie iepriekš izraktām bedrēm. Šāvēju grupa – apmēram 10–15 slepkavu, kas laiku pa laikam mainījās un kam pēc V. Arāja uzaicinājuma pievienojās arī vairāki vietējie pašaisardzībnieki, ar šauteņu zalvēm visus nošāva. Akcijas norisi komandēja V. Arājs un F. Dībietis; viņi ar pistolēm nošāva ievainotos.⁶⁵ Vietējie pašaisardzībnieki apbēra līķus ar hlorkaļķi un bedres aizbēra. Kāda bijušā Kuldīgas pašaisardzībnieka krimināllietā minēts, ka pēc šīs šaušanas akcijas pēcpusdienā no meža uz Kuldīgu atnākušas divas jaunas ievainotas ebrejietes un devušās uz pašaisardzības komandantūru. Uz izbrīnas pilnajiem jautājumiem abas atbildējušas, ka nav jēgas dzīvot šajā šausmu pilnajā pasaulē, kur nošauti visi viņu tuvinieki. Abas ebrejietes aizveda uz kādu atbrīvoto aresta telpu, un nākamajā rītā viņas no jauna aizveda uz mežu un nošāva.⁶⁶

2. Kuldīgas pagasta Kalnamuižas mežs (Silenieku un Rumbenieku māju apkārtnē), apmēram piecus sešus kilometrus no Kuldīgas Rīgas virzienā pie Riežupes, bija vēl viena ebreju iznīcināšanas vieta, kur dienas laikā (priekšpusdienā apmēram no pulksten 9 līdz 11) vairākās reizēs vietējie pašaisardzībnieki noslepkavoja vēl daļu Kuldīgas ebreju.⁶⁷ Šajā vietā noslepkavoto skaits nav zināms, bet Republikas Ārkārtējās komisijas materiālos minētos datus – apmēram 600 ebreju⁶⁸ – var apšaubīt – tas vairāk atbilst kopējam (citā laikā un citās vietās) Kuldīgā nošauto ebreju skaitam.

3. Mežā apmēram sešus kilometrus no Kuldīgas (Kuldīgas–Aizputes ceļa malā, apmēram 200 metru no ceļa) tika nogalināti 24 Kuldīgas ebreji – vīrieši.⁶⁹ Vispirms kādas dienas rītā 10 bruņoti latviešu pašaisardzībnieki uz šo mežu ar kravas automašīnu atveda sešus ebrejus; tur viņiem lika izrakt bedri, pēc tam nošāva un apraka. Tās pašas dienas vakarā no Kuldīgas uz to pašu vietu ar kravas automašīnu atveda vēl 18 ebrejus, kuriem tāpat vispirms lika izrakt bedri, pēc tam apmēram 15 minūšu laikā nošāva un apraka.⁷⁰ Iespējams, ka tieši par to raksta M. Levenšteins.⁷¹ Proti, šajā akcijā tika nošauti daži ebreju speciālisti, kas bija palikuši dzīvi pēc pilsētas ebreju slepkavošanas akcijām Padures un Kalnamuižas mežos.

Saldus

Vācu karaspēks Saldū ienāca 1941. gada 29. jūnijā, kur, kā minēts, jau bija izveidota latviešu pašaisardzības vienība, kas vēlāk piedalījās noziegumos pret pilsētas ebrejiem. Apmēram 10 ebrejiem izdevās pamest pilsētu un evakuēties uz austrumiem pirms vācu karaspēka ienākšanas.⁷²

Pirmos jau jūlija sākumā (4. vai 5. jūlijā)⁷³ arestēja Saldus ebreju kopienas vadītājus un vēl dažus desmitus ebreju vīriešu, kurus vietējie pašaisardzībasnieki drīz pēc tam nošāva Saldus tuvumā – Veides mežā (Vecajā ebreju kapsētā netālu no Sīļu mājām).⁷⁴ Dažas dienas vēlāk pēc šiem notikumiem sākās pārējo Saldus ebreju aresti. Apvietinātos ievietoja Saldus cietumā un sinagogā.⁷⁵ Datums, kad sākās Saldus ebreju nogalināšana, nav precīzi noskaidrojams, jo dokumentos un citos materiālos ir dažādas liecības. Tā, piemēram, vairākās bijušo Saldus pašaisardzības dalībnieku krimināllietās un Republikas Ārkārtējās komisijas materiālos ir minēts, ka apmēram 150–200 Saldus ebreju (57 ģimenes⁷⁶) nošaušana Cieceres pagasta Ulpes mežā pie Baltezera (četri kilometri no Saldus) notikusi 1941. gada jūlija beigās.⁷⁷ Laikraksta “Padomju Zeme” 1974. gada 10. marta numurā Saldus muzeja direktore K. Freimane min, ka tas noticis 26. augustā. Ticamākais laiks, šķiet, ir jūlija beigas.

150–200 Saldus ebreju slepkavošanā piedalījās pilsētas pašaisardzībasnieki, kas konvojēja un apsargāja ebrejus, kad tos naktī ar vairākām kravas automašīnām izveda no pilsētas,⁷⁸ bet šaušanu paveica nezināma šāvēju komanda – it kā no Jelgavas,⁷⁹ it kā no Liepājas,⁸⁰ kas būtu ticamāk, jo Kurzemes rietumdaļas pilsētas un ciemi (Kuldīga, Saldus, Skrunda) atradās Liepājas SD pakļautībā.⁸¹

Pēc Saldus ebreju noslepkavošanas izlauptā un nodedzināja sinagogu un pie pilsētas robežām parādījās uzraksts “*Frauenburg. Judenfrei*” (“Saldus. Brīvs no ebrejiem”).⁸²

Kuldīgas apriņķa pagasti

Pirms Otrā pasaules kara ebreji, kā minēts pētījuma ievadā, dzīvoja gandrīz visos Kuldīgas apriņķa pagastos, kā arī tā lielākajā miestā Skrundā.

1941. gada jūnija beigās un jūlijā Kuldīgas apriņķī notika gan padomju aktīvistu, gan ebreju aresti. Pēc kara dažādās apriņķa vietās Republikas Ārkārtējā komisija konstatēja vairākas slepkavību vietas. Nogalināto skaits gan minēts visai pretrunīgs – no dažiem desmitiem līdz pāris simtiem.⁸³

Dokumentu trūkuma dēļ pilnīgu ainu par pagastos noslepkavotajiem ebrejiem nav iespējams iegūt, taču atsevišķas liecības par norisēm vairākos pagastos, šķiet, uzrāda galvenās tendences.

1941. gada jūlijā pēc vietējās pašaisardzības vadītāja pavēles tika arestēts **Gaiķu pagasta** iedzīvotājs lopu tirgotājs Iciks Hiršmans. Arestēto konvojēja uz Saldu, bet pa ceļam apmēram piecus kilometrus no pagasta centra ceļa malā it kā par bēgšanas mēģinājumu viņu nošāva.⁸⁴

1941. gada jūlijā arestēja **Kuldīgas pagasta** ebrejus un ievietoja aresta telpās Kuldīgā. Arestu laikā pašaisardzībasnieki nošāva ebreju veikalnīka Cimmermaņa divus dēlus un izvaroja meitu.⁸⁵

Vairāki Vārmes pagasta pašaisardzībnieki 1941. gada jūlijā **Kabiles pagastā** pie Karogu mājām piedalījās ebreja Gočalka ģimenes nošaušanā.⁸⁶ Gočalki (māte Cipe, viņas trīs dēli – Mozus, Ārons, Hiršs un meita Estere) līdz karam dzīvoja Kuldīgā. Kad sākās karš, ģimene 1941. gada jūnija beigās pameta Kuldīgu un apmetās pie paziņām Vārmes pagasta Krastmaļos. Cipe Gočalka nākamajā dienā devās atpakaļ uz Kuldīgu un vairs neatgriezās, jo pilsētā tika arestēta, bet palikušie šajās lauku mājās nodzīvoja divas dienas, līdz tos pamanīja pagasta pašaisardzības dalībnieks Fricis Bieznieks un arestēja. Arestēja arī māju īpašnieku Juri Guthofu. Viņu apvainoja ebreju slēpšanā, taču vēlāk atbrīvoja.⁸⁷ Pēc minēto ebreju apcietināšanas Vārmes pagasta pašaisardzības vienības vadītājs Žanis Libermanis pa telefonu sazinājās ar Kuldīgas pašaisardzības vadību (iespējams, ar G. Celmiņu, jo aprakstītais gadījums notika 1941. gada jūlija sākumā) un saņēma pavēli, ka arestētie ebreji jānošauj. Ž. Libermanis izveidoja konvoja grupu, kurai deva rīkojumu ar kravas automašīnu vest ebrejus uz Kuldīgu un kādā piemērotā vietā nošaut.⁸⁸ Tas arī tika izdarīts Kabiles pagastā netālu no Karogu mājām.

Bez šīs slepkavības pašaisardzībnieki **Vārmes pagastā** 1941. gada jūlijā nedēļā ar dažu dienu starplaiku nošāva vēl vairākus ebrejus. Iespējams, ka pagasta pašaisardzības vienības priekšnieks Ž. Libermanis bija iedvesmojies no telefonsarunas ar Kuldīgu, jo kāds pēc kara arestētais šī pagasta pašaisardzībnieks atstāstījis komandiera teikto, ka tos dažus pagasta ebrejus nav vērts vest uz Kuldīgu.⁸⁹ Tā Vārmes mežā netālu no Buitu (Buižu) mājām vietējie pašaisardzībnieki nošāva piecus ebrejus – Kuldīgas ebreju Iciku Jozefsonu, kurš strādāja pie Buitu (Buižu) saimnieka Jāņa Jankovska, un četrus bērnus vecumā no pieciem līdz četrpadsmit gadiem, kas līdz tam atradās pagasta valdes namā, jo kopā ar vecākiem bija bēguši no Kuldīgas, bet pa ceļam nezināmos apstākļos pazaudējuši vecākus.⁹⁰ Tajā pašā laikā pie Kūlu mājām pašaisardzībnieki nošāva vēl deviņus ebrejus.⁹¹

1941. gada jūlijā **Pampāju pagastā** pie Abrupītes vietējie pašaisardzībnieki naktī nošāva kristīta ebreju ārsta Rostovska četrus cilvēku ģimeni no Sudrabu mājām, kā arī aptiekas provizoru Jakovu Novoseļski, kurš dzīvoja Dārznieku mājās.⁹²

No šiem zināmajiem gadījumiem var secināt, ka līdzīgi ebrejus nogalināja arī citur. Proti, pagastos dzīvojošos ebrejus uz apriņķa centru neveda, bet nogalināja netālu no viņu dzīvesvietas. To apstiprina arī Republikas Ārkārtējās komisijas dokumenti – 1941. gada jūlijā ebreji nošauti **Skrundas pagastā** Spalu birzī ceļā Skrunda–Ezere malā (Feldu ģimene – pieci cilvēki; Evoskaru ģimene – četri cilvēki un Ābrams Blumbergs), **Lutriņu pagastā** (Fleišneru ģimene no Jaunmuižas – septiņi cilvēki) un **Saldus pagastā** (Bobu ģimene no Kalēju mājām – četri cilvēki).⁹³

Nogalināto ebreju skaita aplēses

Lai aprēķinātu Kuldīgas apriņķī noslepkavoto ebreju skaitu, jāsāk ar Latvijas Republikas 1935. gada ceturto tautas skaitīšanu. Pēc tās datiem, Kuldīgas apriņķī pirms kara dzīvoja vairāk nekā 1100 ebreju. PSRS un Vācijas kara sākumā, t.i., pēc pieciem gadiem, ebreju skaits Kuldīgas apriņķī daudz neatšķīrās no minētā un varēja būt tuvu tam. 1941. gada 14. jūnija padomju varas īstenotajā deportācijā uz PSRS austrumu apgabaliem Kuldīgas apriņķa ebreji tikpat kā necieta – deportēja tikai piecus Kuldīgas ebrejus,⁹⁴ bet, kā norādīts iepriekš, pirms vācu karaspēka ienākšanas uz austrumiem paspēja evakuēties apmēram desmitā daļa ebreju. Tātad Kuldīgas apriņķī 1941. gada jūlijā palika apmēram 1000 ebreju, no kuriem lielākā daļa dzīvoja divās pilsētās – Kuldīgā (apmēram 500–600) un Saldū (apmēram 200–250). Latvijā palikušos vairākās akcijās noslepkavoja. Lauku pagastos dzīvojošos ebrejus noslepkavoja netālu no dzīvesvietas. Tādējādi puslīdz droši var apgalvot, ka Kuldīgas apriņķī vācu okupācijas laikā 1941. gada vasarā noslepkavoja ne vairāk kā 1000 ebreju.

Noslēdzot šos aprēķinus, jāpiemin arī tas, ka pazīstamajam latviešu lidotājam Herbertam Cukuram, kurš pēc kara dzīvoja Brazīlijā, dažādas šīs valsts ebreju organizācijas un privātpersonas savulaik izvirzīja pilnīgi nepamatotu apsūdzību par 1200 ebreju noslīcināšanu Ventā pie Kuldīgas,⁹⁵ jo šādam apgalvojumam nav dokumentāla pamatojuma.

Ebreju atstātie nekustamie un kustamie īpašumi

Kuldīgas pilsētā un apriņķī ebreju arestiem jau kopš 1941. gada jūlija sekoja viņu īpašumu izlauptīšana.⁹⁶ Tas bija vērojams daudzviet Latvijā.

Ebreju īpašumu izlauptīšanu Kuldīgā, vismaz 1941. gada jūlijā, neaizkavēja pat tas, ka 7. jūlijā Kuldīgas pilsētas valde sāka pārņemt savā pārziņā bezīpašnieka (arī arestēto ebreju) mantu.⁹⁷

Liela daļa īpašumu pēc cilvēku noslepkavošanas piepilsētas mežos palika aresta vietās. Visvairāk to palika sinagogā, kur atradās vairākums ieslodzīto. Šīs, kā arī tās mantas, kas pēc ebreju nošaušanas palika mežos,⁹⁸ Kuldīgas pašaisardzībnieki pārveda uz noliktavām. Formāli tās skaitījās pilsētas pašaisardzības pārziņā. Par to liecina Kuldīgas pilsētas valdes 1941. gada 25. augusta sēdes protokols.⁹⁹ Šajā sēdē pieņemts lēmums, ka atbilstoši Kurzemes apgabala komisāra 1941. gada 14. augustā izsniegtajam pilnvarojumam rīkoties ar ebreju atstāto īpašumu Kuldīgas pilsētas valde pārņem arī to īpašumu, kas atrodas Kuldīgas apriņķa policijas un pašaisardzības rīcībā (tā rakstīts dokumentā, un tas liecina, ka augusta beigās notiek pašaisardzības spēku reorganizācija un apriņķa policijas struktūras veidošana). Tajā pašā sēdē nolēma pārdot ebreju īpašumā esošos mājputnus, jo pilsētas valdei saimnieciski neatmaksājās tos uzturēt.

Kuldīgas pilsētas valde līdz 1941. gada 18. jūlijam apsaimniekoja arī pilsētā uzskaitītos 335 nekustamos īpašumus, kas agrāk bija piederējuši ebrejiem, bet pēc šī datuma saskaņā ar ģenerālkomisāra Rīgā rīkojumu ebreju bijušos nekustamos īpašumus pilsētas valde nodeva *Grundstückgesellschaft Lettland G.m.b.H.* Liepājas nodaļas pārvaldījumā.¹⁰⁰ Šo kārtību juridiski apstiprināja okupēto austrumu apgabalu ģenerālkomisāra Hinriha Lozes 1941. gada 13. oktobra Rīkojums par žīdu īpašumu kārtošānu austrumu apgabalu valsts komisāra pārvaldītā apgabalā.¹⁰¹

Tā kā rīkojumi par ebreju atstātajiem kustamajiem un nekustamajiem īpašumiem bija centralizēti, var pieņemt, ka līdzīgi ar viņu īpašumu rīkojās arī citur Kuldīgas apriņķī, taču dokumentālu pierādījumu tam nav. Ir skopas ziņas, ka dažos pagastos ebreju kustamais īpašums pēc īpašnieku noslepkavošanas tika savākts un izpārdots.¹⁰²

Nobeiguma piebildes

Šis pētījums par holokaustu Kuldīgas apriņķī ir vērtējams tikai kā ieskats šajā problemātikā, jo pilnīgu situācijas atainojumu nav iespējams dot avotu trūkuma dēļ. Tomēr uz pieejamo avotu bāzes ir iespējams atklāt noziegumu gaitu un uzsvērt raksturīgāko Kuldīgas apriņķim.

1. Savdabīga persona holokausta notikumos (to sagatavošanas posmā) Kuldīgas pilsētā ir bijis kādreizējais pārkoņkrustiešu līderis G. Celmiņš. Kopā ar vērmahta karaspēka daļām Latvijā viņš ieradās 1941. gada jūnija beigās un piedalījās kaujās pie Liepājas. 1941. gada 1. jūlijā vācu militārās iestādes G. Celmiņu apstiprināja par Kuldīgas pilsētas latviešu paš aizsardzības vienību komandantu. Līdz 10. jūlijam, kad G. Celmiņš devās uz Rīgu, pilsētā pēc viņa pavēlēm sākās ebreju aresti, taču nav tiešu liecību, ka šajā laikā pēc G. Celmiņa pavēles Kuldīgā notiktu arī ebreju slepkavošana, lai gan dažus ebrejus arestēšanas brīdī nogalināja paš aizsardzībnieki. Tāpat vairākas epizodes liecina, ka ebreji 1941. gada jūlija sākumā pagastos nošauti pēc norādījumu saņemšanas no Kuldīgas, iespējams, pēc G. Celmiņa pavēles. Spriežot pēc pētnieku rīcībā esošiem dokumentiem, G. Celmiņš nepakļāvās *Einsatzgruppe A* komandiera V. Štālekera pēc 1941. gada 8. jūlija pārziņā esošajam Latviešu paš aizsardzības dienesta štābam Rīgā, bet gan vācu militārajam resoram. Tas atspēko M. Levenšteina pieņēmumu, ka represijas pret ebrejiem Kuldīgā sākās bez tiešu direktīvu saņemšanas no vācu institūcijām.¹⁰³

2. Vācu okupācijas sākumā citos Latvijas apriņķos iznāca vietējie preses izdevumi. No tiem varēja uzzināt gan pret ebrejiem vērstos rīkojumus, gan arī liecības par vietējo antisemitisko histēriju. Kuldīgas apriņķī šāda preses izdevuma nebija.

3. Kuldīgas pilsētas ebreju noslepkavošana 1941. gada jūlijā (iespējams, arī vēl augusta sākumā) bija vācu iestāžu, visticamāk, Liepājas SD organizēta un ar vietējo paš aizsardzībnieku tiešu līdzdalību paveikts noziegums. Dažādās vietās un vairākās reizēs

Kuldīgas tuvumā mežā noslepkavoja apmēram 500–600 pilsētas ebreju. Vienā akcijā apmēram 300–400 ebreju noslepkavošanu paveica V. Arāja komandas vienība no Rīgas.

4. Dokumentu trūkuma dēļ nav iespējams noskaidrot ebreju šaušanas gaitu Kuldīgas apriņķa pilsētā Saldū, taču ir zināms, ka apmēram 200–250 Saldus ebreju nošāva divās akcijās piepilsētas mežos.

5. Apriņķa pagastos dzīvojošie ebreji (daži simti vai pat vēl mazāk – desmiti), kā liecina daži zināmi gadījumi, piemēram, Gaiķu, Kabiles un Vārmes pagastā, tika nošauti netālu no dzīvesvietas, bet avotu trūkuma dēļ nav iespējams uzzināt sīkāk par šiem noziegumiem un to īstenotājiem.

6. Tikpat kā nav liecību par Kuldīgas apriņķī izglābtajiem ebrejiem. No tā secināms, ka Kuldīgas apriņķī ebrejiem sniegta niecīga palīdzība.

Ir zināms, ka kuldīdzniekam Jānim Burkovskim izdevās izglābt 1924. gadā dzimušu ebreju zēnu Maksimu Lēvensonu, kuru viņš uzdeva par savu ārlaulības dēlu un adoptēja.¹⁰⁴ Tāpat ir zināms, ka neveiksmīga bijusi Kuldīgas ebreju Gočalku ģimenes slēpšanu Vārmes pagastā (par to minēts iepriekš), bet kādu no Kuldīgas izbēgušu ebreju apcietināja un nošāva kopā ar Saldus ebrejiem 1941. gada jūlijā.¹⁰⁵

7. Dokumentos par ebreju slepkavošanu Kuldīgas apriņķī nepilnīga informācija atrodama arī par čigānu slepkavošanu dažos pagastos. Turpmāk uzskaitītās epizodes, iespējams, ir neprecīzas (neprecīza slepkavību hronoloģija, to norises vieta u.c. apstākļi), jo ierobežoto vēstures avotu dēļ nav iespēju šos faktus pārbaudīt.

- Vienu čigānu ģimeni jau 1941. gada jūlijā kopā ar ebrejiem arestēja Vārmes pagastā. Šis ģimenes liktenis bija tāds pats kā arestētajiem ebrejiem. Vārmes pagasta pašaisardzībnieki šos cilvēkus nošāva mežā pie Kūlu mājām.¹⁰⁶
- Cieceres pagastā, Namiķu mežā, 1941. gada decembrī nošāva 101 čigānu, ko atveda no Liepājas.¹⁰⁷
- 1942. gada aprīlī vienu čigānu ģimeni arestēja Gaiķu pagastā, aizveda uz Saldu un tur nošāva.¹⁰⁸
- 1943. gada maijā notika Saldus pilsētas čigānu aresti. Zināms, ka pilsētas policijas darbinieki grupās pa diviem trijiem cilvēkiem arestēja čigānus (katrai šādai grupai bija jāarestē piecas sešas čigānu ģimenes). Pēc tam arestētos 95 čigānus izveda ārpus pilsētas un Cieceres pagasta Namiķu mežā nošāva.¹⁰⁹

Atsauces un komentāri

¹ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935., IV sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 297., 301., 354., 355. lpp.

² No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā (1940–1986): Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes, K. Kangera red. – Rīga, 1999.

³ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 41294. l.

- ⁴ Turpat, 1293. l., 57., 60. lp.
- ⁵ Turpat, 25498. l.
- ⁶ Turpat, 15340. l.
- ⁷ Turpat, 4231. l., 17. lp.
- ⁸ Turpat, 45285. l.
- ⁹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-132. f., 30. apr., 20. l.; 26. apr., 15. l.
- ¹⁰ Turpat, 5542. f., 4. apr., 1. l.
- ¹¹ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999 (turpmāk – *Ezergailis A.*).
- ¹² *Freimanis E.* Divas pasaules. – Toronto, 1976 (turpmāk – *Freimanis E. Divas pasaules*); *Freimanis E.* Ticība. – Lincoln; Nebraska, 1978 (turpmāk – *Freimanis E. Ticība*); *Freimanis E.* Visālais Jēpis. – Autora izdevums, 1990 (turpmāk – *Freimanis E. Visālais Jēpis*).
- ¹³ *Ezergailis A.*, 42. lpp.
- ¹⁴ *Aluts I.* 1940.–1941. gada notikumi Saldū // Padomju Zeme, 1989, 17. janv.; *Celmiņš A.* Pa kuru laiku... Laikmeta hronika 1941.–1991. – Kuldīga, 2004; *Dunsdorfs E.* Grāmata par Saldu. – Melburna, 1995; *Freimane K.* 1941.–1945. gads Saldū // Padomju Zeme, 1974, 10. marts; *Jaunrodziņš J.* Lēnās nāves dzirnavās. – Rīga, 1971; *Kevlis A.* Vēstures lappuses // Lauku Avīze, 1989, 14. jūl.; *The City of Kuldiga // Levenstein M.* On the brink of nowhere. – New York, 1983, pp. 37–40; *Ziemelis J.* Mana zeme – mans liktenis // Padomju Zeme, 1979, 30. janv.; *Левенштейн М.* На краю нигде // *Коваль Л.* Книга спасения, ч. 1. – Юрмала, 1993, с. 115–117 (turpmāk – *Левенштейн М.*).
- ¹⁵ *Celmiņš G.* Eiropas krustceļos. – Eslingene, 1947; *Cielēns F.* Laikmetu maiņā, 5. grām.: Latvija Eiropas traģēdijā. – Stokholma, 1964 (atkārtots izdevums 1999; turpmāk – *Cielēns F.*, 1999); *Šilde Ā.* Ardievas Rīgai. – Ņujorka, 1988; *Zemgals B.* Dienas baltās nebaltās: stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. – Rīga, 1998.
- ¹⁶ *Celmiņš G.* No Mēmeles līdz Rīgai // Kurzemes Vārds, 1942, 14. janv.
- ¹⁷ *Biezais H.* Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā // Treji Vārti, 1989, 127. nr., 28.–37. lpp.; 128. nr., 28.–34. lpp.; 129. nr., 34.–38. lpp.
- ¹⁸ *Paeglis A.* “Pērkonkrusts” pār Latviju (1932–1944). – Rīga, 1994 (turpmāk – *Paeglis A.*).
- ¹⁹ *Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J.* Viņi bez maskas. – Rīga, 1966 (turpmāk – *Arklāns B. u.c.*).
- ²⁰ *Ezergailis A.*, 105. lpp.
- ²¹ *Biezais H.* Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā // Treji Vārti, 1989, 127. nr., 37. lpp. (1. atsauce 28. lpp.).
- ²² *Pavlovičs J.* Nacistiskās Vācijas okupācijas karaspēks Latvijā – ienākšanas hronoloģijas precizēšana // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2004, 3. nr., 94.–113. lpp. (turpmāk – *Pavlovičs J.*); *Pelkaus E.* Cīņa un cerība: Partizāni Latvijā 1941. gada vasarā. – Rīga, 2004 (turpmāk – *Pelkaus E.*).
- ²³ *Pelkaus E.*, 38., 39. lpp.
- ²⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 2182. l., 37., 38., 52., 53., 100. lp.; P-1938. l., 1. sēj., 5. lp.; 2. sēj., 498. lp.
- ²⁵ Turpat, 772. l., 99.–101. lp.; 15340. l., 18., 19., 70.–72. lp.; 5840. l., 9., 11. lp.; *Pelkaus E.*, 38., 39. lpp.
- ²⁶ *Pavlovičs J.*, 101. lpp.
- ²⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 44638. l., 99. lp.
- ²⁸ Turpat, 43633. l., 15. lp.
- ²⁹ *Biezais H.* Nacionālie partizāni // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1992, 4. nr., 138. lpp.
- ³⁰ *Ezergailis A.*, 149. lpp.

- ³¹ Pavlovičs J. Okupācijas varu maiņa Valmieras apriņķī 1941. gada vasarā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 316. lpp.
- ³² Biezais H. Nacionālie partizāni, 137. lpp.
- ³³ Ezergailis A., 329. lpp.
- ³⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 2913. l., 84. lp.; The Nahum Goldmann, Museum of the Jewish Diaspora. – Jeruzaleme, [b.g.] (turpmāk – The Nahum Goldmann).
- ³⁵ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 7., 10. lp.
- ³⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 2361. l., 40., 49., 74., 89. lp.; 44638. l., 11. lp.
- ³⁷ Левенштейн М., с. 116.
- ³⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 44638. l., 11., 38. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 6. lp.
- ³⁹ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 10. lp.; Freimanis E. Visāda Jēpis, 82.–84. lpp.
- ⁴⁰ Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā // Treji Vārti, 1989, 127. nr., 31., 32. lpp.
- ⁴¹ Celmiņš G. No Mēmeles līdz Rīgai // Kurzemes Vārds, 1942, 14. janv.
- ⁴² Cielēns F., 1999, 83. lpp.
- ⁴³ Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā // Treji Vārti, 1989, 129. nr., 37. lpp.
- ⁴⁴ Paeglis A., 185., 186. lpp.
- ⁴⁵ Maijs L., 4. lpp.
- ⁴⁶ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 2., 3., 6. lp.
- ⁴⁷ Turpat, P-82. f., 1. apr., 1. l., 14. lp.
- ⁴⁸ Arklāns B. u.c., 118. lpp.
- ⁴⁹ Freimanis E. Visāda Jēpis, 86., 87. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 100. lpp.
- ⁵¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 2361. l., 49., 59. lp.; 44638. l., 11., 38. lp.; Celmiņš A. Pa kuru laiku..., 38., 47. lpp.
- ⁵² Freimanis E. Visāda Jēpis, 110. lpp.
- ⁵³ LVA, 1986. f., 1. apr., 8878. l., 53., 63. lp.; 44638. l., 212. lp.
- ⁵⁴ Turpat; LVA, 1986. f., 1. apr., 25498. l., 3. sēj., 193., 271., 333., 334. lp.
- ⁵⁵ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 7. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 6., 11. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 44638. l., 11., 15. lp.
- ⁵⁷ Левенштейн М., с. 115, 116.
- ⁵⁸ Freimanis E. Visāda Jēpis, 103., 104. lpp.; līdžīga aina arī: Freimanis E. Ticība.
- ⁵⁹ Par šāda vācu militārās pārvaldes ierīkota ieroču un munīcijas izdales punkta esamību Kuldīgā min Ezergailis A. (148. lpp.), atsaucoties uz vēрмаhta 291. kājnieku divīzijas komandiera izdotajiem "Sevišķajiem noteikumiem latviešu pašaisardzības spēku organizēšanai", kas pilnā apjomā publicēti H. Biezā rakstā. Sk.: Biezais H. Nacionālie partizāni, 134., 135. lpp.
- ⁶⁰ Freimanis E. Visāda Jēpis, 94. lpp.
- ⁶¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 45285. l., 2. sēj., 260. lp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Turpat, 261. lp.; 44638. l., 11., 15. lp.
- ⁶⁴ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 6. lp.

- ⁶⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 45285. l., 2. sēj., 261. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 44638. l., 11., 15., 27. lp.
- ⁶⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 2361. l., 49., 59., 99., 70., 111. lp.; 44638. l., 110., 125., 126., 189., 190. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 6., 11. lp.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Precīzs nošauto skaits ir minēts 1949. gada 27. jūlija ekshumācijas aktā. – LVA, 1986. f., 1. apr., 2913. l., 116. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 27., 28., 38., 51., 65., 66., 129., 149. lp.; 44638. l., 15., 17. lp.
- ⁷¹ *Левенштейн М.*, c. 116, 117.
- ⁷² The Nahum Goldmann.
- ⁷³ LVA, 1986. f., 1. apr., 15340. l., 19. lp.
- ⁷⁴ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 12. lp.; *Freimane K.* 1941.–1945. gads Saldū // Padomju Zeme, 1974, 10. marts.
- ⁷⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 5840. l., 11., 20., 29. lp.
- ⁷⁶ *Freimane K.* 1941.–1945. gads Saldū.
- ⁷⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 2182. l., 5. sēj., 227., 237. lp.; 6. sēj., 295. lp.; 15340. l., 19. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 12. lp.
- ⁷⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 15340. l., 46., 70. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 2182. l., 2. sēj., 218. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 44638. l., 212. lp.
- ⁸¹ *Ezergailis A.*, 331. lpp.
- ⁸² LVA, 1986. f., 1. apr., 772. l., 17., 23., 158. lp.; *Aluts I.* 1940.–1941. gada notikumi Saldū // Padomju Zeme, 1989, 17. janv.; *Freimane K.* 1941.–1945. gads Saldū; *Ziemeļis J.* Mana zeme – mans liktenis // Padomju Zeme, 1979, 30. janv.
- ⁸³ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 10., 12. lp.
- ⁸⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 2182. l., 55., 56., 111. lp.
- ⁸⁵ *Celmiņš A.* Pa kuru laiku..., 38., 47. lpp.
- ⁸⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 1293. l.
- ⁸⁷ Turpat, 1205. l., 65., 66. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 112., 113. lp.; 1293. l., 31. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 1293. l., 57. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 58., 78., 113., 114., 123., 184., 348. lp.
- ⁹¹ Turpat, 32., 221., 222. lp.; 1205. l., 44., 60. lp.
- ⁹² LVVA, P-132. f., 26. apr., 15. l., 134. lp.; Gaidas Strazdovskas liecība, Muzejs "Ebreji Latvijā" (turpmāk – MEL), 9347, inv. nr. 2641.
- ⁹³ LVVA, P-132. f., 26. apr., 15. l., 35., 161., 168., 175. lp.
- ⁹⁴ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 295.–314. lpp.; Represēto saraksts: 1941, 1. – Rīga, 1995, 89. lpp.
- ⁹⁵ Kara lidotājs Cukurs aizstāvas... // www.cukurs.lv
- ⁹⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 2361. l., 40., 49. lp.; 44638. l., 21., 101. lp.
- ⁹⁷ LVVA, 5542. f., 4. apr., 1. l., 4. lp.
- ⁹⁸ *Freimanis E.* Divas pasaules, 52. lp.
- ⁹⁹ LVVA, 5542. f., 4. apr., 1. l., 13. lp.

¹⁰⁰ Turpat, 80. lp.

¹⁰¹ Daugavas Vēstnesis, 1941, 24. okt.

¹⁰² Gaidas Strazdovskas liecība, MEL, 9347, inv. nr. 2641.

¹⁰³ *Левенштейн М.*, с. 116.

¹⁰⁴ B. Sandlera liecība, glabājas muzejā "Ebreji Latvijā".

¹⁰⁵ *Кевлис А.* Vēstures lappuses.

¹⁰⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 1205. l., 44., 60., 171. lp.; 1293. l., 32. lp.

¹⁰⁷ LVVA, P-132. f., 30. apr., 20. l., 12. lp.

¹⁰⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 2182. l., 25. lp.

¹⁰⁹ Turpat, 76. lp.

Aigars Urtāns

Assassination of Jewish Civilians in Kuldīga District

Summary

Before World War II, Kuldīga District was a medium-size district in Kurzeme. There were two towns (Kuldīga and Saldus) and 20 civil parishes in the district. The proportion of Jewish inhabitants was rather small – 646 Jews or 9% of the total population of Kuldīga, while in Saldus there were 329 Jews or 7.5% of the total population. Also, Jews dwelt in all civil parishes of Kuldīga district – most of them in Skrunda civil parish (45 Jews).

At the end of June 1941, when German troops invaded Latvia and the Red Army had to leave, special armed units of the local inhabitants (partisans) were formed, later known as self-defence units. There were some also in Kuldīga district. The main form of their activities was to disturb the retreat of the Red Army. However, in some places these units captured power before the German troops came. On June 29, a group of partisans from Ciecere and Zvārde civil parishes led by Amandus Andersons easily succeeded to grasp power in Saldus because the Red Army had already left the town. The Latvian commandant headquarters was established and with the arrival of German troops the foundation of Latvian self-defence unit was started.

Kuldīga. German troops entered Kuldīga on July 1, 1941. Together with the troops came the ex-leader of the organisation "*Pērkoņkrusts*" Gustavs Celmiņš who had been forced to emigrate to Germany before the war and had established contacts with military officials, and had even participated in battles near Liepāja. In Kuldīga, Celmiņš became the leader of Latvian Self-Defence Forces accepted by *Wehrmacht*, and the formation of Latvian self-defence unit started.

At the beginning of the war, approximately the tenth part of Kuldīga Jews managed to evacuate eastwards. The remaining ones suffered in the mass tragedy.

The first orders against Jewish civilians were issued by Commandant G. Celmiņš of the Latvian Self-Defence Forces. People of Kuldīga were not allowed to trade with Jewish people. Soon arrests of Jews were started by order issued by the Latvian Self-Defence Forces commandant's headquarters and performed by local self-defence men. The arrested Jews were imprisoned in several places and a synagogue.

On July 10, 1941, G. Celmiņš went to Riga to establish contacts with German occupation institutions, he did not participate in the assassination of arrested Jews. It is unclear who took over the leadership after G. Celmiņš left.

The organisation and implementation of Kuldīga Jews was not initiated by the local authorities but probably by the Liepāja SD, although several hundreds of people were arrested. Approximately 500–600 Kuldīga Jews were slaughtered at least in three different places in the adjacent woods. Arājs Commando from Riga also took part in one of the actions.

Saldus. German troops invaded Saldus on June 29, 1941, where Latvian commandant's headquarters was founded, which later participated in crimes against the Jews of the town. Only about ten Jews managed to evacuate eastwards before German troops invaded.

The leaders of Saldus Jewish community and several tens of Jewish men were arrested and soon afterwards they were shot in Veide wood. Some days later, arrests of all the remaining Saldus Jews were started. A total of 150–200 Jews were imprisoned in the Saldus prison and the synagogue and shot by an unknown team of shooters in Ulpe wood (4 km from Saldus).

After the slaughter, the synagogue was burgled and burnt down, and the sign "*Frauenburg. Judenfrei*" appeared on the border of the town.

Civil parishes of Kuldīga district. At the end of June and in July 1941, arrests were made in the whole Kuldīga District. According to the order from the district centre, Jews living in civil parishes close to Kuldīga were taken to the town and slaughtered together with Jews from the town; others living in distant parishes were killed in their dwelling places.

Some episodes of Jew rescuing. In Kuldīga District, during the German occupation in the summer of 1941, on average 1000 Jews were murdered, but there is almost no evidence about rescued Jews here. Some attempts to rescue Jews failed. The only known case of rescue in Kuldīga District is concerned with Maksims Lēvensons rescued by Jānis Burkovskis.

Destiny of Jewish property and belongings. Arrests were followed by burglaries of Jewish property and belongings, which did not stop even after the town council of Kuldīga took over the ownerless property. The greater part of belongings was taken for storage and later sold. After July 18, 1941 real estates, which had belonged to Jews were taken over by "*Grundstückgesellschaft Lettland G.m.b.H.*" Liepāja department by the order of General Commissar in Riga.

Eva Treiġe-Treide, Ēriks Prokopoviĉs, Andis Jēkabsons

Valdemārpils ebreju kopienas liktenis un ebreju īpašuma ekspropriācija

Ja gadās būt pievilcīgajā Kurzemes pilsētā – Talsos, izmantojiet izdevību iepazīties ar tās apkārtni, lai atklātu ne tikai dabasskatus, bet arī jaunas sajūtas, kādas rodas, iepazīstot līdz šim svešas vietas un to vēsturi. Pusceļā starp Talsiem un Roju atrodas maza pilsētiņa Valdemārpils, kas līdz 1926. gadam bija zināma kā *Sasmaka*.¹ Valdemārpilī blakus baznīcai nevar nepamanīt divas celtnes, kas ar savdabīgo stilu izceļas starp apkārtējiem namiem. Tās ir sinagogas – ebreju pulcēšanās vietas, kas ir vienīgā redzamā laikmeta liecība un apstiprinājums tam, ka Valdemārpilī dzīvojuši ebreji.²

Šī raksta uzdevums ir ieskicēt Valdemārpils ebreju kopienas vēstures notikumus 20. gadsimta 30. un 40. gados – laikā, kad Latvijas iedzīvotājos valdīja izmisums un neziņa par turpmākajiem likteņa pavērsieniem, kurus izraisīja divu totalitāro režīmu cīņa par varu Latvijā, cinīši pazemojot Latvijas tautu centienos saglabāt savu valsti. Rakstā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas Valsts arhīva dokumenti, laikabiedru atmiņas, periodiskā prese un Valdemārpils novadpētnieka Ē. Prokopoviča apkopotie materiāli, arī vācu okupācijas varas laikā sastādītie oriģināldokumenti, kas glabājas muzeja “Ebreji Latvijā” fondos.

Valdemārpils ebreju kopienai, tāpat kā Kurzemes ebrejiem kopumā, ir sena vēsture – tagadējo Kurzemes teritoriju ebreji sāka apdzīvot jau 14. gadsimta beigās – 15. gadsimta sākumā. 17. gadsimta epidēmijā bojā gāja gandrīz visi Sasmakas ebreji, tomēr turpmākajos gadsimtos viņu skaits palielinājās, maksimumu sasniedzot 19. gadsimtā, kad Sasmaku apdzīvoja 1197 ebreji, kas sastādīja 67 procentus no miera iedzīvotāju skaita. 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā ebreju īpatsvars ne tikai Talsu apriņķī, bet arī Kurzemē vispār bija samērā liels – līdz 1918. gadam ebrejiem bija aizliegts apmesties Vidzemē un Rīgā, tādējādi Kurzeme bija pievilcīga apmešanās vieta, to veicināja arī 1863. gadā latviešu zemniekiem piešķirtā pārvietošanās brīvība. Demogrāfiskā situācija mainījās, sākoties Pirmajam pasaules karam, kad, fronteī tuvojoties, Krievijas armijas virspavēlniecība 1915. gada vasarā izdeva pavēli visiem ebrejiem piespiedu kārtā evakuēties uz Krievijas iekšieni,³ kā dēļ ebreju

skaitis Sasmakā strauji samazinājās. Kad ebreji pēc kara atgriezās, to skaits vairs nekad nerasniedza iepriekšējo – 1920. gadā Sasmakā dzīvoja vairs tikai 169, bet 1925. gadā – 156 ebreji.⁴ Turpmākajos gados ebreju īpatsvars ne tikai Valdemārpilī, bet arī visā Talsu apriņķī kopumā palika nemainīgs vai arī turpināja samazināties. Ebreji galvenokārt nodarbojās ar tirdzniecību – lielai daļai piederēja veikali un tirgotavas, kā arī amatniecība (ebreji bija ļoti prasīgi skārdnieki, drēbnieki, kurpnieki un stikla griezēji). Ebreju kopienai samazinoties, grūtāk klājās pauniniekiem, jo kopiena daļēji atbalstīja visus tās locekļus. Aprakstot ebreju dzīvi Talsu apriņķī, novadpētnieks T. Dzintarkalns (Zaudmanis) savās atmiņās rakstījis: *“Katram žīdam bija savs rajons, kuru viņš apmeklēja. Mātei vistuvāk stāvēja vecais, baltbārdainais Leizars ar palaidnīgo dēlu Bencku un kurlmēmo meitu Aiku. Leizars allaž gulēja uz mūsu krāsnslenķa, un māte pirka no viņa adatas, virbus, pērves, cērmu zāles, piparus u.c. Tad vēl “Lonastos” brauca iekšā Kalmans ar Ābramu, divi dūšīgi žīdi ar dažādām drēbju precēm. Kad meitām un sievām kā trūka, tad žēlojās – ka nu drīzāk Kalmans ar Ābramu iebrauktu. Tad brauca zirgu tirgotājs Kains – stalts žīds ar spīdošu, melnu bārdu un tādiem pašiem matiem. Kā par brīnumu, pagājušajā 1931. gadā Kainu vēl redzēju Talsos (tomēr pazinu). Viņam vajadzēja būt ap 90 gadu, jo pusmūža vīrs viņš bija 1881. gadā. Kājām nāca Mendels – slaiks, garš jauneklis ar lielu paunu uz muguras, kas sastāvēja no lēzenām kastītēm, sabāztām maisā. No maisa apakšas līdz augšai gāja divi dvieļi, aiz kuriem aizbāza rokas, un tā paunu nesa uz muguras. Kastītēs bija dažādas sikas lietišas: dažādas kurpes, diegi, adatas, ķemmes, pērves, lakatiņi un daudzas citas mantas. Mendels krāja naudu, lai nokļūtu uz Āfriku, uz kurieni viņš arī aizbrauca. Visi šie žīdi dzīvoja Sasmakā.”*⁵

Neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanas laikā Valdemārpilī un tās apkārtnē (Ārlavas pagasts) dzīvoja aptuveni 165 ebreji, turklāt saglabājās tendence ebreju skaitam samazināties.⁶ K. Ulmaņa autoritārā režīma “nacionālistiskā” garā noskaņotais izdevums “Talsu novads”, kas nāca klajā 1935. gadā un par kura tapšanu un izdošanu bija gandarīta redakcijas kolēģija, ar neslēptu gandarījumu secināja, ka ebreju *“skaitis ar katru gadu Talsu apriņķī samazinās un pēdējos gados tie sāk pārvērsties par izmirstošu tautu, jo viņiem nav vairs dabiskā pieauguma”*⁷. Arī demokrātiskās pārvaldes apstākļos ebreju īpatsvars tirdzniecībā bija stabils. 1935. gadā Valdemārpilī darbojās 37 dažādu preču tirdzniecības uzņēmumi, no kuriem 19 piederēja ebrejiem. Ā. un B. Verbelovu rūpniecības preču veikals – lielākais produkcijas izplatītājs – ar plašo sortimentu bija pazīstams visā Talsu apriņķī; vienīgais drogu veikals, kas atradās tīrētās telpās Liela-jā ielā 9, piederēja Z. Tālai; Cindeļu ģimenes divriteņu veikals bija vienīgais ne tikai pilsētā, bet arī tuvākajā apkaimē; no sešiem gaļas un gaļas izstrādājumu veikaliem četros precī sagatavoja un pārdeva ebreji. Jau kopš seniem laikiem Sasmakā bija darbojušies daudzu profesiju meistari, un liela daļa šo amatu nebija zaudējusi savu

nozīmi līdz pat Otrā pasaules kara sākumam. 1940. gadā Valdemārpilī ražoja preces vai sniedza pakalpojumus 43 amatnieku un viena meistara darbnīca. No tām deviņas (20,09%) piederēja ebrejiem. Skārdnieka darbus pilsētiņā veica tikai ebreju kopienas locekļi savās četrās darbnīcās – divas piederēja Cindeļu ģimenei, divas – Šrāderiem un Veinbergiem. No septiņām kurpnieku darbnīcām trīs bija ebreju (Giršovu, Jākobsonu un Verbelovu). Vienīgajā stiklinieku darbnīcā darbojās V. Buhbinders ar savu ģimeni. Viena no četrām maizes ceptuvēm piederēja ebreja F. Grīļa ģimenei. Mazajā pilsētiņā ar aptuveni 1100 iedzīvotājiem darbojās piecas (!) frizētavas, no tām divas piederēja ebrejiem – Levinu un Rozenbergu ģimenei. Kopienas locekļu īpašumā visvairāk bija jaukto preču un manufaktūras veikalus. Zirgu tirdzniecība pilnīgi atradās ebreju rokās – ar to nodarbojās piecas ģimenes – Bencēļi, Edelšteini, Kāni, Levensoni un Leviusi. Ebreji jau no seniem laikiem tradicionāli nodarbojās arī ar preču iepirkšanu un vairumtirdzniecību – galvenokārt labību un ādas. Ebreju sekmes tirdzniecībā – naudas un preču apgrozījums, kas ebreju uzņēmumos pārsniedza apgrozījumu latviešu uzņēmumos, tādējādi radot ievērojamu pārsvaru pār latviešu uzņēmumiem un konkurenci, – bieži pārauga skaudībā – lauku rajonu iedzīvotājiem tik raksturīgajā īpašībā. Skaudība apvienojumā ar tradicionāliem stereotipiskiem aizspriedumiem pret ebrejiem nereti veicināja antisemitiska satura baumas, kas līdz ar labēji un labēji šovīnistisku ideju nostiprināšanos (“Pērkoņkrusts” un tam līdzīgas ievirzes organizācijas) pasaules ekonomiskās krīzes seku dēļ dažreiz pārauga atklātā verbālā un – ļoti reti – ebreju fiziskā aizskaršanā. Ebrejiem nesimpatizējošie parasti pieprasīja ebreju uzņēmumu boikotu, ekonomiskā īpatsvara ierobežošanu un demokrātijas norietā uzplaukušā “Pērkoņkrusta” sakāpinātajā šovinismā pat to, lai ebreji atstātu Talsu apriņķi. Tomēr neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanas gados par antisemitismu kā pastāvīgu vai visaptverošu sabiedrības izpausmi Talsos un Talsu apriņķī runāt nevar. Kopumā starpetniskā vide bija stabila. Tā, piemēram, 1919. gadā nodibinātajā pilsētas pamatskolā no 1919./20. līdz 1940./41. mācību gadam vienkopus mācījās Valdemārpils un tās apkārtnes visu tautību un reliģiju bērni (neatkarīgās valsts pastāvēšanas periodā no vidēji 175 bērniem 22 bija ebreju bērni). Lai gan 1884. gadā celtajā ēkā šaurās telpas apgrūtināja mācību procesu, ebreju bērni netika diskriminēti, bet gan tika ievērota reliģiskā piederība un tradīcijas – Mozus ticības mācību ebreju bērniem pasniedza atsevišķi (20. gadu sākumā – H. Šteinbergs, 30. gadu vidū – H. D. Lifšics). Mazajā un klusajā, bet vienlaikus arī rosīgajā pilsētiņā Otrā pasaules kara sākumā mierīgi savas dienas vadīja Valdemārpils ebreju kopienas locekļi – darbojās, mīlēja, strīdējās, turējās kopā, cienot savas tautas etniskās un reliģiskās tradīcijas.

Tipiski agrārā un trūcīgā sociālā vide ar tai raksturīgo zemo izglītības līmeni noteica arī politisko kursu – kreisās idejas, orientētas uz dzīves līmeņa celšanu un sociālās aprūpes jautājumu risināšanu, valdīja Valdemārpils iedzīvotāju vairākuma politiskajā

apziņā. Salīdzinājumā ar kandidātu sarakstiem, kuros bija apvienotas nacionāli konservatīvas vērtības, ievērojamu pārsvaru pilsētas pārvaldē parasti ieguva sociāldemokrātu saraksts, kurā sastāvēja arī ebreji.

1934. gada 15. maija valsts apvērsuma “pārvērtības” skāra arī Valdemārpili – no mainīja pilsētas pārvaldes sastāvu – demokrātiski ievēlētā Brīvprātīgās ugunsdzēsēju biedrības priekšnieka K. Ausfelda vietā K. Ulmaņa režīms “tautas vienotības stiprināšanai” iecēla nacionālistiski noskaņoto K. Birni. Amatu zaudēja vairāki citi vadoši darbinieki un speciālisti, kas vairāku gadu garumā bija iemantojuši pilsētas iedzīvotāju lojalitāti, tādējādi pārmaiņām bija visnotaļ negatīvas sekas dažādās nozarēs, piemēram, veselības aprūpē no mainīja Sarkanā Krusta punkta vadītāju. Jaunais vadītājs vairs nevēlējās finansēt ārstu ebreju, un tieši šī iemesla dēļ nācās aiziet spējīgajam ārstam I. Fainam, kurš bija pazīstams ne tikai Talsu apriņķī, bet arī Rīgā, kur Leipcigas un Tērbatas universitāti beigušais terapeits bija strādājis. Vairākums vietējo iedzīvotāju I. Fainu atzinīgi vērtēja ne tikai kā medicīnas speciālistu, bet arī kā sabiedriski aktīvu un ļoti atsaucīgu cilvēku – I. Fains vairākas reizes bija ievēlēts par Valdemārpils domnieku, 1925. gadā pat par domes priekšsēdētāju. Veselības aprūpes kadru izvēlē Valdemārpilī problēmas bija visu K. Ulmaņa režīma pastāvēšanas laiku, un tieši nacionālais faktors bija noteicošais ārstu apstiprināšanas politikas pamatā – 1939. gada oktobrī Valdemārpils ārsts Kazmers stājās Latvijas obligātajā militārajā dienestā, tādējādi atstājot vakantu pilsētas ārsta vietu. Valdemārpils pašvaldība jaunu kandidātu brīvajai vietai nemeklēja, vēl sliktāk, kad uz šo vakanci pieteicās ārsti I. Fains un Ečins, pašvaldība abu kandidatūras noraidīja, motivējot lēmumu ar to, ka kandidāti esot ebreji. Šī iemesla dēļ Valdemārpilī gadu nebija pilsētas ārsta.⁸

Kopumā vērtējot, Valdemārpils pirms PSRS okupācijas bija tipiska Latvijas provinces mazpilsēta bez attīstības perspektīvas. Nabadzība (pilsētas gada budžets 1939. gadā bija tikai 25 000 latu) bija šīs pilsētiņas lielākā nelaime – 1939. gadā Valdemārpilī nebija ne kanalizācijas, ne centrālapkures – no 422 dzīvokļiem tikai 102 bija elektrība, tikai vienā dzīvoklī – ūdensvads. Pilsētiņā bija tikai viena pirts, un tā piederēja ebrejiem. Cilvēki pārvietojās galvenokārt ar velosipēdiem, tālākiem braucieniem visbiežāk izmantoja zirgu pajūgu, pilsētiņas lepnums bija divas kravas un viena vieglā automašīna. Slikto zemesceļu un nelielā pasažieru skaita dēļ pasažieru autobuss cauri pilsētai izripoja tikai reizi dienā. Toties mazpilsētu šķērsoja šaursliežu dzelzceļa līnija Stende–Talsi–Vald-gale–Valdemārpils–Roja, pa kuru kursēja divi pasažieru vilcieniņi, biežāk pārvietojās sastāvi ar kravu.

1940. gada jūnijā Padomju Savienība prettiesiski okupēja Latviju, 15. jūlijā Valdemārpilī darbu sāka A. Kirhenšteina valdības ieceltā pilsētas pagaidu izpildkomiteja ar K. Blūmfeldu priekšsēdētāja amatā.⁹ Viņš no mainīja bijušo pilsētas vecāko tirgotāju K. Birni.¹⁰ Jau jaunās varas pirmajās dienās bija vērojama atsevišķu pilsētnieku aktīva

līdzdarbošanās un aģitācija par labu jaunajai iekārtai. Aktīvākais organizators bija skolotājs J. Zālītis. 5. septembrī noorganizēja Valdemārpils komjaunatnes nodaļu, kur darbojās apmēram 20 jauniešu, arī pieci ebreji – G. Rainesa, L. Cindele, B. Cindele, Z. Kāne un A. Cindelis,¹¹ un kuru organizatoriski un ideoloģiski stiprināja J. Zālītis.¹² Šie pieci ebreji bija vienīgie Valdemārpilī, kas sadarbojās ar komunistiem, pārējie bija pasīvi.¹³ Līdz ar to jāsecina, ka ebreji Valdemārpilī nebija padomju okupācijas varas līdzskrējēji un atbalstītāji – 1940.–1941. gadā Valdemārpilī dzīvoja apmēram 150 ebreju,¹⁴ no kuriem tikai pieci (aptuveni 3,3%) aktīvi atbalstīja okupantus.

Ja iedzīvotāju mazākums sajūsminājās par padomju varu, tad lielākā daļa to uztvēra ar dalītām jūtām, izrādot jaunajai kārtībai neuzticību un nepatiku. Nepatika izpaudās gan slēpti, gan atklāti¹⁵ un izrietēja no vairākiem faktoriem.

Pirmkārt, provinciāli laucinieckā, konservatīvā sabiedrība nebija elastīga un gatava pieņemt jaunās “reformas”, piemēram, uzspiesto *taisnības*, *brālības* un *vienlīdzības* principu. Šajā ziņā K. Ulmaņa režīma uzspiestais nacionālisms bija nostiprinājis ticību pašu spēkiem, gandarījumu un neslēptu lepnumu par padarītā darba augļiem, pēc kuriem tagad kāroja citi.

Otrkārt, iedzīvotāju neapmierinātību vairoja padomju varas īstenotā privātpašumu nacionalizācija. 1940. gada 1. novembrī Valdemārpils izpildkomiteja paziņoja, ka Valdemārpilī, kā arī Ārlavas pagastā sāka īpašumu atsavināšana. Īpašumus nacionalizēja ne tikai latviešiem, bet arī citu tautību namsaimniekiem (izņemot ebrejus) – kopumā 15,3 procentus namu (23 no 150 īpašumiem), bet ebrejiem – 65 procentus (13 no 20 īpašumiem). Okupācijas režīms nacionalizēja pareizticīgo draudzes bijušās pareizticīgo skolas ēkas Lielā ielā 26, kurās bija izvietota Valdemārpils pamatskola un kuras līdz tam pašvaldība bija nomājusi no draudzes. Štolceru ģimene bija spiesta šķirties no aptiekas, kas bija pilsētas simbols, – jau kopš 1905. gada Štolceri bija aptiekā pieņēmuši par mācekļiem arī ebrejus, no kuriem vairāk nekā desmit pabeidza mācības un turpināja darboties farmācijā dažādās Latvijas aptiekās.¹⁶ Valsts īpašumā nodoto aptieku līdz vācu okupācijai pārvaldīja F. Kogans-Kāne ar asistenti G. Edelšteini un asistenta vietas izpildītāju Ī. Špunginu. Kopš 1941. gada jūnija Valdemārpilī vairs nav strādājis neviens medicīnas darbinieks ebrejs.

Treškārt, sabiedrības neatgriezeniski negatīvu, pat ļaunu un naidīgu attieksmi padomju vara iemantoja pēc represīvajām akcijām 1941. gada 14. jūnijā, kad no Latvijas tika deportēti 15 424 cilvēki. Kopumā padomju varas pirmās okupācijas bilance bija šāda: no Valdemārpils un tuvākās apkaimes izsūtīšanai tika pakļauti 17 cilvēki – no tiem piecus izsūtīja uz Kirovas apgabala *Vjatlagu*, bet viņu ģimeņu locekļus – uz Krasnojarskas novadu.¹⁷ Izsūtīti tika arī divi ebreji – M. un R. Veinbergi. Daļēja informācijas noplūde izsūtāmo personu sarakstu sastādīšanas laikā, ko, bez šaubām, veica latvieši, palīdzēja dažiem aizbēgt un paslēpties, tādējādi izvairoties no izsūtīšanas.

Tā, piemēram, Talsu apriņķa Ārlavas pagasta aizsargu nodaļas vadītājs A. Feldbergs, uzzinājis, ka izsūtāmo sarakstā iekļauts viņš un viņa ģimene, paslēpās mežā. Tāpat darīja arī viņa paziņas – aizsargi P. Graudiņš un H. Krišlauks, kuri tomēr nespēja izglābt savus piederīgos.¹⁸

Pēc nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības kara sākuma, pamatojoties uz 27. jūnija evakuācijas pavēli, padomju vara atstāja Talsu apriņķi. Padomju varas pārstāvji bēga haotiski un pretēji vācu okupācijas propagandā vēlāk izskanējušajām ziņām nepaspēja iztukšot Valdemārpils pilsētas valdes finanšu līdzekļus.¹⁹ 27. jūnija pēcpusdienā Valdemārpilī aktīvākie bijušie aizsargi J. Zikmanis (viņš arī Zihmanis), F. Zēbergs, T. Puriņš, B. Unterbergs, R. Anderdorfs un citi, kooperējot savu darbību ar ugunsdzēsējiem, pēc savas iniciatīvas “ieņēma” pilsētas un tās apkārtnes svarīgākos punktus – Valdemārpils pasta un telefona centrāli, pilsētas valdi, Ārlavas pagasta Mašīnu un traktoru staciju, pagastnamu un stērķeles fabriku, Lubezeres spirta brūzi u.c., vienlaikus nodibinot Valdemārpils pilsētas valdes telpās apsardzības štābu. Par štāba priekšnieku iecēla virsseržantu J. Zikmani.²⁰ Valdemārpils aizsargu izveidoto jauno struktūru nosauca par *apsardzību*, lai gan to varēja nosaukt arī citādi, piemēram, par *komandantūru*, jo šis jēdziens latviešiem kopš 1919. gada lauku komandantūru pastāvēšanas nebija svešs. “Ieņemšana” visticamāk aprobežojās ar aizsargu klātbūtni minētajās vietās, jo aizsargi, izņemot tos, kuri līdz padomju varas evakuācijai bija slēpušies, nebija apbruņoti vai arī apbruņojums bija ļoti niecīgs.²¹

1941. gada 27. jūnija vakarā vai 28. jūnijā aizsargi deklarēja Valdemārpils atjaunoto neatkarību, pilsētas laukumā uzvelkot nacionālo karogu. Apsardzības štābā, kas sākotnēji pildīja drošības garanta funkcijas, izvirzīja jautājumu par civilvaras nesēja – pilsētas vecākā amata atjaunošanu. Pēc savstarpējas ķildošānās, kas radās pretendentu ambīciju dēļ, kā arī izvērtējot kandidātu darbību padomju režīma laikā, apsardzības štāba locekļi nolēma par pilsētas vecāko apstiprināt R. Bērziņu, kurš autoritārā režīma laikā, kā arī pirms tam bija Valdemārpils pilsētas valdes loceklis. Lēmumu pamatoja ar to, ka juridiski pilnvarotais pilsētas vecākais K. Birnis pakļauts padomju varas represijām un izsūtīts.²² R. Bērziņš savās atmiņās raksta, ka cīņa par varu Valdemārpilī šajās dienās norisinājusies starp viņu un skolotāju Blumbergu, “kurš bija ļauns un asinskārs cilvēks” un sagrābis varu tā, ka “Bērziņam šo varu gandrīz ar varu vajadzēja atņemt”. R. Bērziņš pārstāvēja Namsaimnieku sarakstu un 1934. gada maijā vēl pirms apvērsuma varēja kļūt par Valdemārpils pilsētas vecāko pēc tam, kad savu kandidatūru bija atteicis R. Bokmanis.

Līdz ar R. Bērziņa apstiprināšanu bez apsardzības štāba sāka darboties arī Valdemārpils pilsētas pagaidu valde. Šāda kārtība – vismaz šķietami – liecināja par jaunās varas politiskās prakses veidošanu uz starpkaru periodā nostiprinātās politiskās kultūras, tādējādi radot daļēju kontinuitāti.

Interesi izraisa jaunās valdes pirmais pilsētas iedzīvotājiem adresētais dokuments – apkārtraksts nr. 18-1, datēts ar 1941. gada 1. vai 2. jūliju.²³ 29. vai ticamāk 30. jūnijā frontes līnija šķērsoja Valdemārpili. Par to liecina vācu virspavēlniecības rīkojums nolaist nacionālos karogus.²⁴ Apkārtraksta pirmajā paragrāfā apsardzības priekšnieks aicina: “*Sakarā ar frontes attālināšanos mūsu apgabalam uzaicinu notīrīt rūtis no papīra strēmēlēm.*” Tātad frontes līnija jau bija šķērsojusi Valdemārpils pilsētu, neapturot pagaidu valdes un apsardzības darbību. No tā secināms, ka apkārtraksts izdots pēc 30. jūnija un bijis apritē līdz 3. jūlijam, kā tas paredzēts. Jebkurā gadījumā tas bija vietējo pašaisardzībnieku īslaicīgs lielo nākotnes vīziju laiks. Šķietami viss bija nokārtojies “brīnumaini”: “krievu okupanti – aizbēguši, nacionālā neatkarība – atjaunota, un pilsētas pārvaldes priekšgalā tie, kas, šādiem apstākļiem neizveidojoties, tur nekad nevarētu atrasties,” – tā R. Bērziņš.

Apkārtraksta 3. paragrāfā ierakstīts: “Uzdodam nacionalizēto namu sētniekiem savu darbu turpināt līdzšinējā gaitā.”²⁵ Ar to jāsaprot, ka jaunā pilsētas valde negrasījās denacionalizēt padomju varas laikā nacionalizētos īpašumus, tostarp arī ebreju īpašumus. Protams, tie, kas atradās pilsētas pārvaldē, nevēlējās atjaunot pirmspadomju laika ebreju ietekmi tirdzniecībā. Kā vēlāk pierādīja šo personu piedalīšanās ebreju iznīcināšanā, kā arī ebreju mantu piesavināšanās, pagaidu valdes politika nebūtu bijusi pārāk draudzīga ebrejiem un visticamāk būtu veicinājusi ebreju izceļošanu no Valdemārpils, kā to darīja, piemēram, Talsu pilsētas ebreji 30. gadu beigās.

Apkārtraksta 2. paragrāfs paredzēja ziedojumus pilsētas nespējniekiem un arī tiem, “ko aizbēgusī padomju vara atstājusi bezizejas stāvoklī”. Līdz ar sociālo gādību pilsētas valde netieši norādīja, ka tās rīcībā nav finanšu līdzekļu sociālās labklājības nodrošināšanai, un slēpa, ka tās rīcībā nonākušas padomju varas atstātās finanses.²⁶ Pilsētas valdes sākotnējo grūto un nestabilo finansiālo stāvokli skaidroja ar to, ka komunisti aizbēguši, iztukšojot visas kases, kas tomēr nebija patiesība. Kurš pārņēma izpildkomitejas finanšu līdzekļus, tā arī nav skaidrs, iespējams – jaunās pagaidu valdes locekļi. Naudas grūtības turpinājās – vēl 1941. gada 24. jūlijā R. Bērziņš ziņoja Talsu apriņķa priekšniekam V. Kārklīnam, ka “pilsētas valdes naudas līdzekļi ir ļoti niecīgi”. Iedzīvotāji valdes lūgumam bija atsaucīgi – 7.–8. jūlijā saziēdotos līdzekļus valde sadalīja un pēc saraksta izsniedza trūkcumcietējiem, izņemot ebrejus. Pilsētas ebreju kopiena ziedoja 115 rubļu, ko valde 7. jūlijā izsniedza Valdemārpils sinagogas valdes priekšniekam Š. Kopenhageram, kurš naudu sadalīja un izsniedza astoņiem ebreju nespējniekiem.²⁷

No Pagaidu valdes apkārtraksta satura iespējams vērtēt Valdemārpils jaunās militārās un civilās varas nostāju pret pilsētas ebrejiem. Jāsecina, ka šajā ziņā tās mērķi atšķirībā no bēguļojošo padomju aktīvistu jautājuma risināšanas, kam tika ierādīta

primāra nozīme apsardzības darbībā, neparedzēja ebreju diskrimināciju vai fizisku izrēķināšanos. Grūti gan spriest par turpmāko šīs neatkarīgās pašpārvaldes attieksmes stabilitāti ebreju jautājumā. Iespējams, ja nerastos apstākļi jaunas – okupācijas varas izveidei ar tai raksturīgu antisemitisku propagandu, ebreju jautājuma risināšana nebūtu aktuāla. Atgādināsim, ka padomju varas atņemtie īpašumi netika atdoti to likumīgajiem īpašniekiem, kas no tiesību viedokļa jāuzskata par pārkāpumu.

Nav šaubu, ka sākumā jaunos okupantus iedzīvotāji uzskatīja par atbrīvotājiem. Komunistu režīms un tā represijas bija radījušas neizdzēšamu naidu pret visu padomisko un krieviem kopumā. Pēc novadpētnieka Ē. Prokopoviča no notikumu aculieciniekiem iegūtajām ziņām, vācu armijas militārpersonas, kas īslaicīgi uzturējušās Valdemārpilī, bijušas draudzīgas. Nacistu patiesie nolūki izgaismojās tikai vēlāk, un līdz ar to mainījās arī iedzīvotāju attieksme. Pirmie par nacistu nodomiem, protams, uzzināja pilsētas vadības pārstāvji J. Zikmanis un R. Bērziņš. Zināms, ka J. Zikmanis pavēles un norādījumus telefoniski saņēmis no Talsu apriņķa priekšnieka V. Kārklīņa. Liekas, ka gan Zikmanis, gan Bērziņš saprata, kādu spēli viņiem nāksies spēlēt un kāda būs viņu patiesā loma kārtības nodrošināšanā Valdemārpilī.

Citāda attieksme bija pret bijušajiem komunistiskā režīma dalībniekiem un atbalstītājiem. Piederīgo un materiālo zaudējumu dēļ radies naidis kļuva par pamatu konkrētas darbības uzsākšanai – ar nāvi sodīti tika skolotājs J. Zālītis, Ārlavas pagasta pagaidu izpildkomitejas loceklis J. Šleiners, komjaunietes R. Bukovska, L. Cindele, kā arī citi padomju aktīvisti.²⁸ R. Bērziņš šajā sakarā savās atmiņās raksta: *“Vēlākā dažu redzamāko komunistu varas vīru sodīšana ar nāvi, kā Ārlavas pagasta un biedrības bijušo valdes locekli skolotāju Zālīti, vairāk bija Talsu paš aizsardzības vīru darbs un arī nosodīto pašu vaina, jo nepaslēpās no saniknoto un cietušo ļaužu acīm pirmsākumā.”*²⁹ Talsu paš aizsardzībai noteikti bija ietekme uz Valdemārpils apsardzību – nacistu izveidotajā varas vertikālē apriņķa militārās pārvaldes vadītājs bija augstāks nekā pagastu militārās pārvaldes vadītājs. R. Bērziņa centieni reabilitēt valdemārpiliešus jāvērtē no dažādiem aspektiem – vaina par paveiktajiem noziegumiem gulstas arī uz Valdemārpils apsardzības vīriem, kuri palīdzēja Talsu “kolēģiem” atrisināt jautājumu par bēguļojošajiem komunistu atbalstītājiem. Valdemārpils apsardzības locekļu rīcība, izrēķinoties ar bijušajam režīmam lojālajām personām, gan nav saistāma ar K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā nostiprinātām politiskām tradīcijām, jo Ulmaņa režīms ievēroja 1929. gadā noteikto nāvessoda aizliegumu, turklāt Ulmaņa mērenā režīma pastāvēšanas laikā nebija ne izplatīta, ne populāra izrēķināšanās ar politiskajiem pretiniekiem, fiziski tos iznīcinot.³⁰ Tādējādi komunistu iznīcināšana neliecina par neatkarīgās valsts pastāvēšanas laikā nostiprināto tradīciju pēctecību šajā aspektā, bet drīzāk gan vērtējama specifisko okupācijas apstākļu seku kontekstā.

Pēc Vācijas veiktās Latvijas teritorijas okupācijas un centralizētas varas izveidošanas pagaidu pašpārvalžu periods noslēdzās, pakāpeniski nostiprinoties vācu okupācijas varai. Situācija mainījās. Tā, piemēram, Talsu apriņķī varas aparātu izveidoja, saglabājot līdz tam esošās institūcijas. 1941. gada 9. jūlijā Talsos no Rīgas ieradās jau 7. jūlijā A. Plensnera norīkotais pulkvežleitnants A. Vēveris kopā ar adjutantu.³¹ A. Vēverim, kurš bija iecelts par Talsu (latviešu) paš aizsardzības priekšnieku, formāli tika pakļauti Talsu civilās un militārās varas institūtu vadītāji – A. Jansons (apriņķa vecākais) un V. Kārkliņš (apriņķa priekšnieks). Citiem vārdiem, līdz ar A. Vēvera ierašanos Talsos izveidoja paš aizsardzības komandantūru, kas “pēc vācu militārās sistēmas parauga bija paš aizsardzību pamatvienība”³². Trūkst ziņu par vācu komandantūras nodibināšanas laiku un personāla sastāvu, tomēr nav šaubu, ka tai tika pakļautas gan A. Vēvera, gan V. Kārkliņa un A. Jansona pārstāvētās formācijas. Pēc komandantūras izveidošanas apriņķa centrā atbilstoši administratīvajam iedalījumam analogas tika dibinātas pilsētās un pagastos.

No 7. līdz 10. jūlijam Talsu komandantūrai atbilstošu vācu komandantūru nodibināja Valdemārpilī. Tās administrācija padzina Valdemārpils pamatskolu no pareizticīgo draudzes ēkām un izvietoja tur savas apakšvienības. Tā beidza pastāvēt 1919. gadā dibinātā Valdemārpils pamatskola. Pirmskolas skolēniem L. Feldmanei, C. M. Hiršsonei, N. Hiršsonam, L. Verbelovai un vēl 19 vecāko klašu ebreju skolēniem 1940./41. mācību gads bija pēdējais viņu īsajā mūžā.³³

Tiklīdz telpas bija “pārņemtas”, Valdemārpils vācu komandantūra nekavējoties izdeva pirmo pavēli.³⁴ Iespējams, ka Valdemārpils vācu komandantūrai analogas bija nodibinātas arī citos Ziemeļkurzemes apdzīvotajos centros – Dundagā, Kolkā un piejūras ciematos. Tās varēja būt mobilas, īslaicīgas vācu karaspēka vienības, kuru uzdevums bija novērot, ziņot un novērst iespējamās, pret okupācijas varu vērstas darbības. Pavēlē nr. 1 minētas četras ļoti nozīmīgas prasības, kas detalizētāk jāiztirzā, jo iespējams, ka līdzīga satura pavēles tika izdotas, dibinot jebkuru komandantūru.

Galvenokārt tika uzsvērts, ka “pilsētas valdei, paš aizsardzības vienībai un visām privātām personām jāklausa – jāseko komandantūras rīkojumiem un pavēlēm”³⁵. Tātad pašiniciatīvas ceļā 27. vai 28. jūnijā nodibinātā Valdemārpils militārā un civilā vara pēc 10 vai 13 dienām zaudēja savu daļējo neatkarību lēmumu pieņemšanā un īstenošanā. Ar šo varu saistītās turpmākās norises jāvērtē vācu okupācijas varas nostādņu kontekstā. Pasludinot sevi par augstāko varu pilsētā, vācu komandantūra nebūt nelikvidēja līdz tam pastāvējušās institūcijas – pilsētas valdi un policejiskas nozīmes apsardzību, bet gan pakļāva šo iestāžu darbību savai kontrolei.

Nākamā prasība – “visi ieroči un munīcija, arī medību bises un mazkalibra pistoles jānodod komandantūrā” – skāra ne tikai apbruņotos apsargus, bet arī civiliedzīvotājus, kuru rīcībā varēja atrasties vācu okupācijas varai bīstami ieroči. Šī rīkojuma

nepildīšanas gadījumā tika paredzēts sods “pēc vācu kara laika likumiem ar nošaušanu”. Vēlāk tika izdota papildu pavēle par “latviešu paš aizsardzības vienību apbruņošanu”³⁶. Pēc padomju varas evakuācijas situācijai stabilizējoties, valdemārpilieši bija paspējuši nodrošināties ar ieročiem, atvedot tos galvenokārt no Ventspils vai arī izmantojot citas iespējas.³⁷ Norāde uz medību ieroču un mazkalibra pistoļu nodošanu atsedz vācu okupācijas varas rūpīgo pieeju atbruņošanā atšķirībā no padomju okupācijas. Tas, iespējams, tika darīts, lai neatkārtotu precedentu, kāds bija radies komunistu nolaidības dēļ, kad visi iedzīvotāji nenodeva ieročus.

Nekas jauns un oriģināls netika pateikts bēgūlotāju, komunistu un sarkanarmiešu lietā – vācu komandantūras prasības bija tādas pašas, kādas šajā sakarā bija izvirzījis Valdemārpils apsardzības priekšnieks J. Zikmanis apkārtrakstā nr. 18-1.

Jaunums, ko līdž ar pavēles izdošanu ieviesa vācu komandantūra un kas līdž tam Valdemārpilī nebija piedzīvots, bija ebreju diskriminācija, kam tagad bija likuma spēks: *“Visiem žīdiem, abēju dzimumiem, kā pazīšanās zīme jānēsā uz krūtīm un muguras labi saskatāmas dzeltenas krāsas ripa, izgatavota no drēbes, ne mazāka kā 8 cm caurmērā. Visas satikšanās un tirgošanās žīdiem ar kristīgiem noliegtas. Žīdu tirgotājiem veikali jāslēdz, un drīkst preces vienīgi žīdiem izsniegt. Žīdiem noliegts nodarboties pilsētas pašvaldībās, atklātos uzņēmumos, amatniecībā, noliegts praktizēt žīdu advokātiem, skolotājiem u.t.t.”*³⁸

Vācieši neatnesa antisemitismu kā principiālu novitāti. Antisemitisms Valdemārpilī bija sācies vienkāršu, stereotipisku aizspriedumu dēļ, kuri apkārtējo iedzīvotāju apziņā izauga no ebreju sekmīgās darbības tirdzniecībā. Vitalitāti šī procesa attīstībā neapšaubāmi piešķīra pārkoņkrustieši Talsos – T. Dzintarkalns Valdemārpilī nodēvēja par “Bābeles trimdu – Betlēmi”. Talsi viņa priekšstats, protams, bija “Jeruzaleme”.³⁹ Antisemitiskie uzskati Valdemārpilī turpināja saglabāties arī komunistu režīma laikā – “Talsu apriņķa Ziņotājs” 1940. gada septembrī ziņoja, ka “antisemitisms pilsētā nav likvidēts”⁴⁰.

Pēc pavēles nr. 1 izdošanas Valdemārpilī pilsētas valde uzskaitīja pilsētā dzīvojošos ebrejus un sastādīja sarakstu ar 112 personām.⁴¹ Neskaitot ārstu ģimenes Hercfeldu zīdaiņi Borisu, bērni līdž pusotra gada vecumam sarakstā netika iekļauti (sarakstā visjaunākā bija gadu un septiņus mēnešus vecā F. Hiršsone). Acīmredzot saraksts sastādīts pirms 1941. gada 10. jūlija, jo tas izmantots, atlasot pilsētas darbospējīgos ebrejus, kuri sarakstā bija atzīmēti un piespiedu darbos nosūtīti 10. jūlijā (sarakstā septiņas personas svītrotas – acīmredzot tās pilsētā neatradās).

1941. gada 10. jūlijā Valdemārpils pilsētas vecākā vietas izpildītājs E. Grauss, atsaucoties uz Talsu apriņķa vecākā rīkojumu, izdeva rīkojumu nr. 14, kurā pret parakstu uzdeva sarakstā minētajiem 56 darbospējīgajiem ebrejiem (arī vienpadsmitgadīgajai H. Verbelovai) tajā pašā dienā pulksten 14.30, līdž ņemot “darbam piemērotus apavus

un apģērbu”, ierasties pilsētas valdē, neierašanās gadījumā piedraudot ar sodu pēc kara laika likuma.⁴² No pilsētas valdes ebrejus bruņotu paš aizsardzības vienību – F. Zēberga, K. Janķevica, Ž. Keštera, Ģ. Pumpura, H. Krišlauka, Ž. Kalnmaļa u.c. pavadībā aizveda uz E. Grausam piederošo Jaundreimaņu šķūni Valdemārpils pievārtē, no kurienes viņus ar divām kravas automašīnām nogādāja apmēram piecus kilometrus attāļajā kūdras purvā pie Mežgravu mājām.⁴³

Atgriežoties pie iepriekšējā jautājuma, ko par nacistu plāniem zināja Valdemārpils valdes pārstāvji, uzņemoties pilsētas vadību, redzam, ka ar Talsu apriņķa vecākā rīkojumu nr. 14 E. Grausu iecēla par Valdemārpils pilsētas vecākā vietas izpildītāju, nomainot R. Bērziņu, kurš bija sācis nojaust vāciešu patiesos plānus, tādēļ jau 10. jūlijā mēģināja norobežoties no piedalīšanās ebreju jautājuma “risināšanā”. Pēc ebreju nošaušanas R. Bērziņš 31. jūlijā atteicās no pilsētas vecākā pienākumiem. Vācieši, manīdami Bērziņa “šūpošanos”, pilsētas vecākā amatam virzīja E. Grausu. To netieši apstiprina arī E. Grauss, kurš ebreju izmitināšanu paša šķūnī pamatoja ar Talsu apriņķa policijas priekšnieka saņemto instrukciju un Valdemārpils policista Pinkas ierosinājumu, – viņš kā pilsētas galva piedalījies vienīgi ebreju apmetnes ierādīšanā.⁴⁴ Trūkst Talsu apriņķa priekšnieka 1941. gada jūlija raksta nr. 68, kurā, iespējams, pamatota R. Bērziņa atkāpšanās vai atstādināšana no pienākumu veikšanas. Arī R. Bērziņš par ebrejiem nebija labās domās – būdams Ārlavas patērētāju biedrības vadītājs, viņš sāpīgi pārdzīvoja ebreju sekmīgo tirdzniecību un pārākumu konkurencē, tomēr piedalījies ebreju slepkavošanā viņš negribēja. E. Grauss liecināja, ka apriņķa vecākais A. Jansons izsaucis viņu pie sevis un piedāvājis Valdemārpils pilsētas vecākā amatu.⁴⁵ Neapšaubāmi, ka E. Grauss – R. Bērziņa vietnieks, paš aizsardzības vienības komandiera palīgs – bija izpelnījies daudz lielāku uzticību nekā Bērziņš. Jāpiebilst, ka vāciešu lojalitāti bija iemantojusi lielākā daļa apriņķa “dižvīru”. Tas ietekmēja arī viņu karjeru, piemēram, apriņķa priekšnieks V. Kārklis ar Kurzemes apgabala komisāra V. Alnora rīkojumu 1941. gada 27. augustā tika iecelts par Ventspils apriņķa vecāko. Vienlaikus Talsu apriņķa priekšnieka pienākumi tika uzlikti apriņķa vecākajam A. Jansonam, tādējādi abus amatus pildīja viena persona, bet Talsu paš aizsardzības priekšnieku (viņš arī Talsu pilsētas vecākais) pulkvežleitnantu A. Vēveri 1943. gadā iecēla par Kuldīgas apriņķa policijas priekšnieku.⁴⁶

Valdemārpils vadība, Bērziņš – noteikti, pilnībā neizprata vāciešu plānu un paklausīgi, šķietami brīvpriecīgi īstenoja vāciešu inscenēto scenāriju. Skaidrs, ka valdei nebija lielas izvēles, tomēr atteikties no sadarbības ar jaunajiem okupantiem tā varēja. 1941. gada 15. jūlijā pilsētas valde saņēma vācu komandanta vācu valodā rakstītu rīkojumu, kurā bija teikts, ka komandantūra “atstāj telpas Valdemārpilī 15. jūlijā”⁴⁷. Tā kā pavēlē nr. 1 bija noteikts, ka “šī pavēle par augšminētiem rīkojumiem jāizpilda līdz 14. jūlija pulksten 18”⁴⁸, no 15. jūlija rīkojuma secināms, ka vācieši rīkojās pēc iepriekš

izstrādāta plāna. Pavēle nr. 1 tika atstāta spēkā, un par tās izpildes nodrošinātāju iecēla pilsētas vecāko. Pilsētas vecākajam un policijai rīkojumā paredzēja tiesības pārbaudīt iedzīvotāju dokumentus, personas bez dokumentiem apcietināt un noņemt koncentrācijas nometnē līdz personības noskaidrošanai, kā arī izdarīt atzīmi ebreju dokumentos. Tādējādi pilsētas vecākajam nācās uzņemties atbildību arī par pašaisardzības darbību. Nav skaidrs, kādēļ R. Bērziņš neatkāpās no amata tūlīt pēc rīkojuma saņemšanas, tā izvairoties no piedalīšanās ebreju slepkavošanas nodrošināšanā, jo formāli pēc rīkojuma saņemšanas par visiem turpmākajiem notikumiem Valdemārpilī atbildīgs bija tikai viņš. Zīmīgi, ka pavēle par Talsu pašaisardzības pakļaušanu vietējai vācu komandantūrai tika izdota tikai 1941. gada 15. augustā.⁴⁹

Pēc darbspējīgo Valdemārpils ebreju nosūtīšanas uz kūdras purvu, pilsētā palika darba nespējīgie – vecie, nevarīgi, mazi bērni un invalīdi. Tagad, kad vācu komandantūra pilsētu bija atstājusi, formāli varu nodot pilsētas vecākajam un pašaisardzībai, izslēdzot gan viņu iespējamās rīcības novirzīšanos no okupantu nospraustā kursa, atstādama spēkā pavēli nr. 1, 19. jūlijā Valdemārpils pilsētas valdē pienāca aprīņķa priekšnieka vietas izpildītāja V. Kārklīņa un sekretāra vietas izpildītāja E. Puriņa parakstītais 18. jūlija "Rīkojums pilsētu un pagastu valdēm par žīdu mantas reģistrāciju".⁵⁰ Tas nozīmēja ebreju īpašumu konfiskāciju, ko vajadzēja veikt līdz 1941. gada 1. augustam, atstājot ebreju rīcībā nepieciešamāko divu nedēļu iztikai.⁵¹ Rīkojuma 3. punkts paredzēja: "*Visiem žīdiem piederošā manta izņemama no viņu rīcības un pārvaldīšanas, izņemot personīgai eksistencei nepieciešamo – kā gulta, galds, krēsls, piemērots daudzums veļas un drēbju, trauki un produkti 2 nedēļu iztikai un nauda Rbļ. 500.– uz ģimeni. Visa pārējā mantība reģistrējama un novietojama apsargātās telpās vienkopus par visu administratīvo vienību (pagastu, pilsētu). Sīkas mantas, kuru uzņemšana rada grūtības, novietojamas atsevišķi sapakotas (kastēs, skapjos, kumodēs), aizzīmogotas un aktā atzīmējamās kā viena vienība (piem., aizzīmogots skapis ar veļu un drēbēm). Dzīvais inventārs, kā lopī, nododami izmitināšanai kādai no lielnieku varas izlaupītai saimniecībai. Ātri bojājošies produkti nododami izlietošanai nespējnieku patversmei vai no lielnieku varas cietušām un trūcumā nonākušām ģimenēm.*"⁵² Kādēļ pārtikas produkti paredzēti tieši divām nedēļām un 500 rubļu uz ģimeni – tam nav loģiska skaidrojuma, jo veikali ebrejiem bija atņemti, "kristiešu" veikalos iepirkties – aizliegts, pat tikties ar latviešiem nebija atļauts, kā to paredzēja pavēlē nr. 1.

Ebreju mantu reģistrāciju V. Kārklīņš aprīņķa iedzīvotājiem skaidroja tā: "*Tā kā piederējusī manta viscauri ir iegūta negodīgas tirdzniecības un krāpšanas ceļā, tad no žīdu lietošanas tiek izņemti luksusa priekšmeti un mantas, kas nekalpo tiešo dzīves vajadzību apmierināšanai. Šīs mantas pašvaldības reģistrē un novieto slēgtās no- liktavās.*"⁵³

Konfiskācija paredzēja detalizētu atskaiti, informējot par paveikto aprinĶa policijas priekšnieku līdz 2. augustam. Konfiscēto naudu ieskaitīja Latvijas Bankas Talsu nodaļas aprinĶa priekšnieka depozīta rēķinā nr. 215012, bet vērtslietas – “nogādājamas aprinĶa priekšnieka kancelejā Talsos”⁵⁴.

Šim darbam izveidoja sešu cilvēku grupas – apbruņots pašaisardzības vīrs, krāvējs un četras sievietes. Akcijā iesaistīja 21 šķūtnieka pajūgu reģistrēto mantu pārvešanai uz noliktavu – sinagogu. Vismaz trīs šķūtnieki bija pašaisardzības locekļi – to apstiprina “Atalgojuma izmaksas saraksts žīdu mantu pārņēmējiem un šķūtniekiem Valdemārpils pilsētā 1941. gada 22. un 23. jūlijā”⁵⁵.

No pašaisardzības dalībniekiem ebreju īpašumu atsavināšanā aktīvi piedalījies E. Grauss, F. Zēbergs, Ž. Kēsteris, H. Krišlauks, Ē. Heniņš, A. Unterbergs, E. Tiltiņš, K. Jaņķevics un citi – kopumā vairāk nekā 15 pašaisardzībnieku,⁵⁶ kā arī H. Heniņš, L. Priedīte, E. Nāckalne, S. Šakale u.c.

No valdemārpiliešu atmiņu stāstījumiem gūstam priekšstatu par “lieko” mantu “izņemšanu” no vairākiem ebreju dzīvokļiem. Trīs cilvēku grupa ieradusies dzīvoklī, kur visiem iedzīvotājiem likts sapulcēties vienkopus, pēc tam tie sadzīti kādas telpas kaktā, lai nenotiktu vērtību slēpšana. To, starp citu, paredzēja V. Kārklīņa 1941. gada 18. jūlija “Rīkojuma pilsētu un pagastu valdēm par žīdu mantas reģistrāciju” 3.a punkts: *“Pilsētu un pagastu valdēm jācenšas konstatēt gadījumi, kad būtu notikusi žīdiem piederošās mantas bēdzināšana vai noglabāšana un citu ebreju brīdināšana.”*

24. jūlijā Talsu aprinĶa priekšniekam R. Bērziņš nosūtīja divus dokumentus – lūgumus paskaidrot, kam jāatalgo Valdemārpils pilsētas pašaisardzības nodaļas priekšnieks, kurš vienlaikus pilda arī Ārlavas, Nogales un Lubezeres pagasta pašaisardzības nodaļas priekšnieka pienākumus (šajā gadījumā aprinĶa priekšnieka 19. jūlija raksts pilnvaroja Valdemārpils pilsētas pašaisardzības priekšnieku izmaksāt algu sev pašam), no kādiem līdzekļiem segt pašaisardzības darbinieku un ebreju mantas konfiskācijā nodarbināto algas.⁵⁷ R. Bērziņš, pamatojot, ka pilsētai nav līdzekļu, lūdza aprinĶa priekšnieku *“paskaidrot, kam pienākas atalgot Valdemārpils nodaļas priekšnieku, kura darbības rajonā ietilpst: Valdemārpils pilsēta, Ārlavas, Nogales un Lubezeres pagasti”*⁵⁸. No šī ziņojuma izriet, ka Valdemārpils pašaisardzība “rūpējās” arī par tuvākās apkārtnes pagastiem, no kuriem ebreji dzīvoja tikai vienā – Ārlavā un arī tikai trīs cilvēki. Otrajā ziņojumā nr. L14 R. Bērziņš žēlojās: *“Sakarā ar žīdu īpašumu un mantu izņemšanu un novietošanu atsevišķās telpās pilsētas valdei bija jānodarbina vairāki strādnieki un strādnieces no pilsētas iedzīvotājiem, tāpat vietējās apsardzības nodaļas darbinieki ņēma daļību pie žīdu dzīvokļu apsardzības. Lūdzam paziņot, vai šos izdevumus nevarētu segt no žīdu apgrozības izņemtām naudām.”*⁵⁹ 26. jūlijā aprinĶa priekšnieks V. Kārklīš (Rīkojums nr. 66) paziņoja R. Bērziņam: *“Atļauju nodarbinātiem strādniekiem/cēm/ un šķūtniekiem izmaksāt atlīdzību par piedalīšanos žīdu mantu apsardzībā un vešanā no*

*summām, kas saņemtas no žīdiem.*⁶⁰ Savādi, ka V. Kārkliņa 26. jūlija rīkojumu nr. 66 pilsētas valdē reģistrēja tikai 30. jūlijā, lai gan samaksu par padarīto, atsaucoties uz rīkojumu, pilsētas valde noteica jau 29. jūlija sēdē: *“Atalgojums – jautājums žīdu un komunistu mantas pārņēmejiem un šķūtniekiem, tāpat arī sardzei sinagogās novietoto mantu apsardzībai. Nolēma: pamatojoties uz Talsu apr. priekšnieka š.g. 28. jūlija rakstu nr. 66 par atlīdzības izmaksu no žīdiem noņemtās naudas, izmaksāt – grupas vadītājam un visiem palīgiem Rbļ. 15.– dienā, sinagogu apsargam 8 rubļi par nakti, šķūtniekam Rbļ. 30.– dienā.”* Minētajā valdes sēdē pilsētas vecākais R. Bērziņš, starp citu, ziņoja, ka *“žīdu mantu izņemšana no žīdu lietošanas noslēgta un mantas novietotas slēgtās telpās un aizzīmogotas”*. Tas nozīmēja, ka pēc 19. jūlijā saņemtā aprīņķa priekšnieka rīkojuma 29. jūlijā nekavējoties sāktā mantu atsavināšana pirms paredzētā termiņa – 1. augusta bija pabeigta.

1941. gada 22. jūlijā Valdemārpils pilsētas valde saņēma Talsu aprīņķa priekšnieka V. Kārkliņa rīkojumu nr. 4c,⁶¹ ar kuru tika noteikta visu pilsētas ebreju koncentrācija vienuviet zem apsardzes. 25. jūlijā Valdemārpils pilsētas valde informēja aprīņķa priekšnieku: *“Uz Jūsu š.g. 21. jūlija rīkojumu nr. 4c pilsētas valde ziņo, ka Valdemārpils pilsētas žīdu ģimenes novietotas Cunces ielā nr. 2, 4, 8 un 15, Ambrakas ielā nr. 6. Ārpus satiksmes centra un ceļiem žīdu ģimenes nav iespējams novietot, lai netiktu aizskarti latviešu iedzīvotāju apdzīvotie nami.”*⁶² No minētā izriet, ka aprīņķa vadība bija noteikusi ebrejus koncentrēt pēc iespējas tālāk no citu iedzīvotāju redzesloka. Mājas, kurās nometināja Valdemārpils darba nespējīgos ebrejus (apmēram 70), agrāk bija piederējušas ebrejiem, un tās apsargāja ar šautenēm bruņoti pašaisardzības vīri – R. Anderdorfs, B. Unterbergs, Ģ. Pumpurs, K. Bērziņš.⁶³ Citi pašaisardzībnieki pulcējās J. Siliņa ēdienu veikalā un viesnīcas telpās, kur “iestiprinājās” ar alkoholu. Ap pulksten 21 Valdemārpilī ieradās papildspēki – Talsu pašaisardzības vīri.⁶⁴ Dzeršana turpinājās līdz pusnaktij, kad sāka ebrejus transportēt uz nošaušanas vietu – meža plāviņu Jaunciema–Kaltenes ceļa malā (pirms tam uz Jaunciema un Kaltenes ceļa tika izveidoti pašaisardzības posteņi, tā nodrošinoties pret nevēlamu personu iespējamo ierašanos). Naktī no 25. uz 26. jūliju Valdemārpils darba nespējīgie ebreji, ieskaitot bērnus, tika nošauti. Tuvumā esošās Kamparu mežsarga mājas iedzīvotāji naktī apmēram pulksten 3 bija dzirdējuši kliedzienus un šāvienus, kas turpinājušies līdz apmēram 6 rītā. Valdemārpils pilsētas vecākais R. Bērziņš, saprazdams, kāds liktenis sagaida vēl dzīvos ebrejus, 31. jūlijā galīgi izšķīrās par amata atstāšanu. Akts, ar kuru R. Bērziņš nodeva un E. Grauss pieņēma Valdemārpils pilsētas vecākā pienākumus, atsedz ebreju mantu konfiskācijas rezultātus.⁶⁵ Kopumā aktā uzrādīta tikai no 14 personām konfiscētā naudas summa – 13 090,71 rublis. Salīdzinājumam: aktā minētās Valdemārpils pilsētas valdes kasē bija 4225,02 rubļi. Tātad 14 personu naudas līdzekļi trīs reizes pārsniedza pilsētas budžetu! R. Bērziņš informēja arī par izņemto metāla un

sudraba naudu – cariskās Krievijas 12 sudraba rubļiem un 367 sudraba latiem. Starp aktā minētajām personām turīgākās bija H. Verbelova, B. Verbelova, Š. Kopenhagers un H. Veinberga. Protams, ka R. Bērziņš un E. Grauss visu atņemtās naudas summu nenorādīja aiz savtīgas iedzīvošanās kāres. Visi Valdemārpils ebreji nebija tik turīgi, tomēr patiesības slēpšana ne tikai liedz noskaidrot piesavinātās naudas apjomu, bet tolaik arī saniknoja vāciešus.

7. augustā Valdemārpils pilsētas valde nosūtīja Talsu apriņķa priekšniekam “sarakstu par žīdiem noņemtām vērtslietām, tāpat arī vispārējās žīdu mantas pārņemšanas aktus, 38 gabalus”⁶⁶. Aktā norādīto 13 090,71 rubli pilsētas valde paturēja, lai norēķinātos ar konfiscēto mantu šķūtniekiem un šķīrotājiem. V. Kārkliņa pavēli par konfiscētās naudas ieskaitīšanu Latvijas Bankas Talsu nodaļas apriņķa priekšnieka depozīta rēķinā nr. 215012 līdz 1941. gada 2. augustam Valdemārpils valde tā arī nekad neizpildīja.

1941. gada 7. augusta vakarā noslepkavoja kopš 10. jūlija Mežgravu kūdras purvā strādājošos ebrejus. To pierāda kūdras purva apsardzē norīkoto Valdemārpils paš aizsardzībasnieku algu saraksti⁶⁷ par laiku no 25. jūlija līdz 7. augustam un liecina, ka apsardze no 8. augusta pārtraukta, tātad ebreji purvā vairs netika izmantoti. Arī apkārtnes māju (Medņi u.c.) iedzīvotāji liecināja, ka dzirdējuši šāvienus un redzējuši noslepkavoto apbedījumu.⁶⁸ Līdz ar Valdemārpils darbaspējīgo ebreju iznīcināšanu bija beigusi pastāvēt pilsētas ebreju kopiena, kuras vēsturiskās saknes stiepjas līdz pat 17. gadsimtam.

1941. gada 17. augustā Ārlavā sakarā ar komunistu padzīšanu Valdemārpils paš aizsardzības nodaļa sarīkoja koncertu, kurā kā ļoti gaidīti viesi ieradās Talsu apriņķa priekšnieks V. Kārkliņš, apriņķa vecākais A. Jansons un Talsu paš aizsardzības priekšnieks A. Vēveris. Augstajiem viesiem, Valdemārpils paš aizsardzības nodaļas vīriem un vietējā vācu garnizona karavīriem klātesot, koncertu sniedza Valdemārpils soliste S. Lepazepa, Ārlavas rajona ārsts Zēmanis u.c. Slepni bija paveikts lielākais noziegums Valdemārpils vēsturē, tomēr visi jutās apmierināti par necerēto mākslas sniegumu, ko “*pēc gadu ilgiem kultūras un daiļuma žņaugiem, pēc komunistu sniegtiem kultūras surogātiem*” varēja baudīt jaukā augusta novakarē.⁶⁹

Valdemārpils pilsētas valdes deklarēto ebrejiem atņemto naudu izlietoja, pirmkārt, mantu konfiscētāju, šķīrotāju un vedēju algām (strādniekiem); otrkārt, paš aizsardzības spēku un pilsētas pārvaldes darbinieku algām; treškārt, pilsētas pensionāru pabalstiem (sociālām vajadzībām).

Pēc ebreju kustamā īpašuma konfiskācijas un novietošanas sinagogās vēl 1941. gada augusta un septembra mēnesī, kā arī oktobrī turpinājās kaudzēs sagāzto atsavināto sadzīves priekšmetu, amatnieku darbarīku, darbnīcu aprīkojuma, veikalu preču un iekārtu šķirošana, tīrīšana un kārtošana. Pieprasītās mantas veda uz Talsiem.

Konfiscēto mantu bija daudz, tādēļ to šķirošanai un kārtošanai norīkoja valdemārpiliešus, galvenokārt pašaisardzībniekus un viņu ģimenes locekļus.

Nodarbināto personību, kā arī darba un samaksas apjomu atklāj algu saraksti – “Atalgojuma izmaksu saraksts žīdu mantu pārņēmējiem un šķūtniekiem Valdemārpils pilsētā 22. un 23. jūlijā”,⁷⁰ “Žīdu mantu savākšanā un tīrīšanā nodarbināto strādnieku un braucēju saraksts”,⁷¹ kā arī “Darba algas izmaksas saraksts ebrejiem konfiscēto mantu kārtotājiem Valdemārpilī 1941. gada 1.–15. septembrī.”⁷² Finanšu problēmas darba algu nodrošināšanā vairs nebija – aprīņa priekšnieks bija atļāvis tās izmaksāt no ebrejiem atņemtās naudas, kā arī akceptējis, ka daļēji atklātā summa – 13 090,71 rublis paliek pilsētas valdes rīcībā, lai segtu visus izdevumus.

Vislielākais cilvēku skaits tika iesaistīts ebreju īpašumu atsavināšanā un nogādāšanā sinagogās – pavisam piedalījās 39 cilvēki. No algu sarakstiem redzams, ka visvairāk naudas izmaksāts pašaisardzības vīriem, kuriem tas bija “papilddarbs”. Kopumā aprīņa priekšnieka pavēles izpilde, atsavinot un sinagogās novietojot ebreju mantu, izmaksāja 1200 rubļu. Augustā pārvadāšanas, kārtošanas, šķirošanas un tīrīšanas darbos 12 nodarbinātie saņēma 1251,69 rubļus. Visvairāk saņēma šoferis J. Andersons – 420 rubļu; tas bija ļoti daudz, jo aprīņa priekšnieks V. Kārklīšs ar rīkojumu nr. 27, ko Valdemārpils pilsētas valde saņēma 1941. gada 22. jūlijā, bija noteicis, ka pilsētas un pagastu pašaisardzības nodaļas vadītājiem mēneša alga ir 400 rubļu.⁷³ Septembrī ebreju mantu kārtošanā bija nodarbināti vairs tikai astoņi cilvēki, kuriem kopumā izmaksāja 1433,50 rubļus. Vidējā dienas maksa strādniecēm svārstījās no 8 līdz 18 rubļiem, strādniekiem – no 12 līdz 22 rubļiem, bet šķūtniekiem – no 30 līdz 40 rubļiem. No Valdemārpils pilsētas valdes finanšu pārskata 1942. gada 1. janvārī redzams, ka no ebrejiem konfiscētajām naudas summām dienas strādniekiem sešu mēnešu laikā (jūlijs–janvāris) izmaksāja vairāk par 6000 rubļiem.⁷⁴

1941. gada oktobra sākumā viss atsavinātais kustamais īpašums bija sašķirots, sakārtots, iztīrīts un tā pieprasītājiem aizvests. Strādnieki par savu darbu trīs mēnešu laikā kopā bija saņēmuši 4947 rubļus.

Secinot, ka pilsētas valdes rīcībā nonākusi ievērojama summa, ko Talsu aprīņa priekšnieks ļauj izlietot pēc valdes locekļu ieskatiem, pilsētas valde nekavējoties jau 1941. gada 29. jūlija sēdē pieņēma lēmumu noteikt valdes amatpersonām un darbiniekiem jaunas algas: “*Pilsētas vecākajam rbļ. 350, viņa biedram [E. Grausam. – A. J.] rbļ. 300, nacionalizēto namu pārzinim rbļ. 400, sekretāram rbļ. 350 un ziņnesei-mašīnrakstītājai rbļ. 200 mēnesī.*”⁷⁵ Kādēļ pilsētas vecākais saņēma tikpat, cik valdes sekretārs? Šķiet, ka pilsētas vecākais jau bija krietni iedzīvojis no nedeklarētās naudas, un, lai ātrāk izlietotu atņemto naudu, maksimāli lielas algas noteica administrācijai. Nepieciešamība ātri iztērēt ebrejiem atsavinātos finanšu līdzekļus atklājās tajā pašā

29. jūlija sēdē, kad pilsētas valde nolēma: *“1941. gada jūlija un augusta mēneša Valdemārpils pilsētas budžetā pieņemt ieņēmumu kopsummu rubļ. 12 520 un tādu pat izdevumu kopsummu.”* Tātad ebreju naudu divu mēnešu laikā vajadzēja iztērēt. Kā redzēsim, šī steiga vēlāk izrādījās ļoti pamatota. Bez algām pilsētas valdei no ebrejiem konfiscētās naudas tika maksāts arī slepkavošanas organizētājiem – pašaizsardzības vīriem.

Kad strādnieki darbus bija beiguši, pilsētas valdei maksimālā mēnešalga noteikta, izrādījās, ka līdzekļu vēl ir pietiekami daudz. Tad pilsētas valde izšķīrās par patiešām cēlu un dāsnu rīcību – oktobrī nolēma pilsētas pensionāriem sociālajos pabalstos izmaksāt 12 380 rubļu. Šī pabalstiem paredzētā summa pārsniedza iepriekšējos mēnešos izmaksāto summu. Pilsētas valde kopš augusta beigām, kā to paredzēja 29. jūlija sēdes lēmums, rīkoja atsavināto, uz Talsiem neaizvesto ebreju kustamo īpašumu izsoles. Izsolīts tika ne tikai kustamais, bet arī nekustamais īpašums, piemēram, augļu dārzi. Mantu bija daudz, cenas – pārāk niecīgas, konkurences – nekādas. Tā, piemēram, 1941. gada 1. augusta izsolē Funku augļu dārzu pilsētas centrā pārdeva par 205 rubļiem (sākumcena – 200 rubļu), Verbalovu dārzs – arī pilsētas centrā – tika nosolīts par 201 rubli (sākumcena – 200 rubļu). Mazliet tālāk no pilsētas centra cenas bija daudz mazākas – Blumberga īpašumu kāds Grosvalds iegādājās par nieka 31 rubli (sākumcena – 30 rubļu).⁷⁶ Apmeklētāju izsolēs netrūka, un pilsētas valde par realizētajām mantām, ražu, mājputniem, augļu dārziem un citiem īpašumiem ieņēma vairāk nekā 15 000 rubļu.

1941. gada oktobrī vācieši attapās, ka pieļāvuši rupju kļūdu, 15. jūlijā pametot Valdemārpili, vietējo pārvaldi atstājot pilsētas vecākā pārraudzībā un laikus neatjaunojot kontroli pār pilsētu. Vācieši konstatēja arī, ka vietējie latvieši sagrābuši ebrejiem atsavinātos īpašumus, kas jau sākotnēji bija paredzēti reiha vajadzībām. Visticamāk, ka šāda situācija bija izveidojusies daudzviet Latvijā, jo par to uztraucies bija pat Ostlandes reihskomisārs H. Loze. Valdemārpils pilsētas valde 1941. gada 25. oktobrī saņēma Kurzemes apgabala komisāra V. Alnora rīkojumu, kurā viņš, atsaukdamies uz H. Lozes rīkojumu, norādīja, ka “žīdu īpašumi, kuri pēc nosacījuma viņiem nepaliek, pārņemami valsts labā un valsts labā novērtējami”⁷⁷. Lai izpildītu reihskomisāra rīkojumu – pārņemt ebreju īpašumus vāciešu kontrolē, V. Alnors bija spiests melīgi taisnoties – viņš tikai tagad esot uzzinājis, ka ebreji Kurzemē iznīcināti (“Kā es uzzināju, žīdi ir no valsts apgabala attālināti.”⁷⁸), un lūdzis aprīnķa vecākos kopā ar policiju ebrejiem konfiscēto kustamo īpašumu sakopot vienā vietā, kā arī nekavējoties iesniegt īpašumu stingru uzskaites sarakstu. Kā redzams, par ebreju mantām Liepājas apgabalā atbildīga bija vācu civilpārvalde, arī par uzdevuma izpildītājiem tika norīkotas civilvaras vertikālē zemāk subordinētās amatpersonas (aprīnķu vecākie, nevis priekšnieki). Formāli par radušos problēmu atbildīgi bija pagastu un pilsētu vecākie – tā to bija noteikusi vācu

komandantūra, atstājot Valdemārpili. Visticamāk, ka Valdemārpils pārvaldes uz pašiniciatīvu balstītais ebrejiem konfiscētā īpašuma izsaimniekošanas scenārijs tika atkārtots arī citās Kurzemes pilsētās un pagastos, jo V. Alnors savā 11. oktobra rakstā minējis arī Liepāju.

Pēc V. Alnora 11. oktobra raksta Kurzemes apriņķu, pilsētu un pagastu pašpārvaldes saņēma vairākus rīkojumus par nelikumīgi piesavināto mantu atgūšanu. Valdemārpils pilsētas valde saņēma Kurzemes apgabala komisāra vietnieka Lesinga trīs rīkojumus, kuros, atsaucoties uz Ostlandes reihskomisāra 13. oktobra rīkojumu, detalizēti tika norādīts, kā turpmāk rīkoties, lai ebrejiem konfiscētais īpašums nonāktu vāciešu kontrolē. Vispirms Lesings noteica, ka Kurzemes apgabalā ar ebreju īpašumiem veiktās operācijas pēc 1941. gada 22. jūnija ir nelikumīgas. (*“Visi pirkumi, dāvinājumi un visi pārējie žīdu mantu atsavinājumi pēc 1941. gada 22. jūnija tiek anulēti.”*⁷⁹) Skaidrs, ka līdz ar šādas normas ieviešanu atklājās vācu okupācijas režīma politikas vismaz daļēja pretruna – 15. jūlijā uz nenoteiktu laiku atstājot Valdemārpili un tuvāko apkārtni, vācu komandantūra par atbildīgo iecēla Valdemārpils pilsētas vecāko, kas formāli bija atbildīgs par pavēles nr. 1 izpildi – tātad arī par ebreju diskrimināciju. Pēc apriņķa priekšnieka rīkojuma Valdemārpils pilsētas vecākais nodrošināja Valdemārpils un apkārtējo pagastu ebreju īpašumu atsavināšanu un ebreju nošaušanu, tādējādi vienlaikus izpildot arī pavēli nr. 1. 1941. gada oktobrī izrādījās, ka vācu pārvalde nav bijusi informēta par ebreju iznīcināšanu, turklāt Valdemārpils pilsētas vecākais, izpildot apriņķa priekšnieka rīkojumus par ebreju īpašumiem, rīkojies nelikumīgi. Tātad nelikumīgi bija rīkojies arī apriņķa priekšnieks. Trūkst dokumentu, kas liecinātu par Talsu apriņķa priekšnieka un vecākā sakariem ar augstākām amatpersonām, tomēr nav šaubu, ka politiku Kurzemē noteica vācieši.

Lesings noteica, ka “visas žīdu mantas jāpieteic”, kā arī ikvienam, kura īpašumā atrodas šādas mantas, tās “obligāti jāpieteic”. Pieteikuma veidlapas uzdeva izpildīt arī vācu karaspēka un vācu civilpārvaldes iestādēm, kā arī Vācijas pavalstniekiem. Par pieteikuma beigu termiņu noteica 1941. gada 15. novembrī – tātad 15 dienu laikā visiem Kurzemes apgabala iedzīvotājiem vajadzēja izpildīt pieteikuma veidlapu, pretējā gadījumā pēc reihskomisāra 13. oktobra rīkojuma 9. paragrāfa draudēja sods. Strikti tika noteikts, kas apriņķu vecākajiem jānodod: *“a) iekšzemes un ārzemju nauda; b) vērtspapīri un katra veidā dokumenti, kā akcijas, parādu zīmes, vekselji, parādu raksti, banku un krājkasu grāmatīņas utt.; c) dārglietas, dārgmetāli, kaltā vai nekaltā veidā, retas lietas, dārgakmeņi utt. Skaidra nauda, banku un krājkasu ieguldījumi, kā arī vērtspapīri līdz 100,- RM kopvērtībai nav jānodod.”*⁸⁰ Talsu apriņķa vecākais A. Jansons 1941. gada 4. novembrī, izpildot Lesinga rīkojumus, nosūtīja Valdemārpils pilsētas valdei apkārtrakstu, kā turpmāk rīkoties ar ebreju kustamo īpašumu, paredzot tā nodošanu.⁸¹

Acīmredzot soda draudi neatturēja iedzīvotājus piesavināties ebrejiem konfiscēto īpašumu – vēl 1941. gada decembrī Valdemārpilī tas tika dalīts un pārdalīts. Tā, piemēram, K. Kundziņš ar pilsētas vecākā 21. decembrī parakstītu kvīti lietošanā saņēma Z. Blumbergai kādreiz piederējušo velosipēdu;⁸² 1942. gada 18. maijā vēlreiz tika apstiprinātas Kundziņa tiesības uz jau 1941. gada 28. augustā izmantošanai saņemto ebreja Šrādera zirgu. Novietnes ar konfiscētajām mantām pēc 1941. gada oktobra vairs netika apsargātas, tādēļ tās bieži tika izlaupītas. Aprīļa laikraksts "Talsu Vēstis" vēl 1942. gada 24. septembrī ziņoja: "*Sabile. Zog žīdu mantas. No Sabiles sinagogas izzagtas 4 šujmašīnas, dzelzs gulta un elektrības skaitītājs. Šīs mantas kā žīdu īpašums atradās Sabiles pilsētas valdes pārzināšanā.*" Saskaņā ar informāciju, ko Ē. Prokopovičam sniedza Valdemārpils iedzīvotāji, tad, kad abās Valdemārpils sinagogās vērtīgākais jau bijis paņemts, durvis bijušas atvērtas un cilvēki varējuši ņemt jebko bez samaksas.

Ar Valdemārpils un tās apkārtnes ebreju nošaušanu saistītās Valdemārpils pilsētas valdes un aprīļa pārvaldes finanšu attiecības beidzās 1942. gada 9. janvārī, kad pilsētas valde pārskaitīja Latvijas Bankas Talsu nodaļas aprīļa vecākā kontā ebrejiem konfiscētās naudas atlikumu – 2045,35 reihsmarkas.⁸³

Valdemārpils un tuvākās apkārtnes ebreju iznīcināšana 1941. gada vasarā tomēr nepielika punktu nacistu okupantu un vietējo iedzīvotāju ciniskajām aktivitātēm. Ebrejiem konfiscētais īpašums vēl turpmākos mēnešus nodarbināja ne tikai nacistu okupācijas režīma civilpārvaldi, bet arī Talsu aprīļa vietējās pašvaldības. Valdemārpils ebrejiem piederošo īpašumu konfiscēja un piesavinājās vietējie iedzīvotāji, neiejaucoties vāciešiem. Šajā ziņā kļūdains ir vēsturnieka A. Ezergaiļa secinājums, ka "jebkurā gadījumā vācieši pie ebreju mantām tika pirmie"⁸⁴. Šāda vietējo latviešu rīcība pret saviem līdzcilvēkiem tur, kur dzīvojis tautu – it īpaši ebreju un latviešu – savstarpējās cieņas un sapratnes veicinātājs atmodas darbinieks Krišjānis Valdemārs, apkaunoja visu līdz tam tolerances un internacionālisma vērtību izkopšanā sasniegto.

Atsauces un komentāri

- ¹ Par godu ievērojamajam jaunlatviešu kustības dalībniekam Krišjānim Valdemāram (1825–1891), kura vecāki kopš 1835. gada dzīvoja Sasmakā un kurš pats Sasmakā Cunces ielā 23, bija strādājis par skolotāju ebreju bērniem, Sasmaku 1926. gadā pārdēvēja par Valdemārpili. – Sk.: Valdības Vēstnesis, 1926, 126. nr.; *Gurtiņš A.* Krišjāņa Valdemāra dzimtene // Talsu Balss, 1924, 1112. nr.
- ² Vācu dzejnieks Ulrihs fon Šlipenbahs, kurš jaunību pavadīja Ārlavas muižā, par apmeklēto Sasmakas miestu 1807. gadā žurnālā *Ruthenia* rakstīja: "Bez baznīcas, sinagogas un divām vējdzirnavām tur ir tikai desmit māju, gandrīz visas ebreju apdzīvotas. Pāris no tām pavisam sabrukušas, citām veco baļķu pelēkumu atdzīvina sarkani krāsotās logu aizviras." Pēc šī apraksta var spriest, ka sinagoga

- miestā bijusi jau pirms 1807. gada, jautājums, kad tā celta. Pēc cilvēku zaudējumiem mēra epidēmijā, kas nav pārvarēti vēl 19. gadsimta sākumā, dažām ģimenēm miestā tik dārgas un darbietilpīgas būves nebija iespējamās. Var būt, ka sinagoga celta pirms 1710. gada mēra epidēmijas, tomēr vai 18. gadsimta sākumā Sasmakas miestā dzīvoja tik daudz turīgu ebreju, ka spēja uzcelt sinagogu? Vairākums pētnieku uzskata, ka Valdemārpils sinagoga ir 19. gadsimta sākumā celta, pamatojot to ar sinagogu māksliniecisko evolūciju, – līdz 19. gadsimtam sinagogas cēla laikmetīgā stilā (romānika, gotika utt.), bet vēlāk vairākām Latvijas sinagogām piemita Austrumu motīvi. Cēla Ēģiptes, pēc tam islāma stilā, bet kupoli veidoti bizantiskā stila tradīciju garā. Reizēm vienlaikus izmantoja arī neoromāņu un gotisko stilu (piemēram, Liepājas un Jelgavas sinagogas). Sasmakas miestā uzcēla sinagogu no laukakmeņiem, kurai raksturīgs divpakāpju jumts, kas atsedz ebreju kopienas lūgšanu nama nozīmi (šeit jāpiemin, ka mākslinieciski visvērtīgākās ir vecās koka sinagogas, diemžēl tās gandrīz visas nodedzinātas).
- ³ *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā. – Rīga, 1997, 95. lpp. – Līdz ar citiem ebrejiem Latviju 1915. gadā pameta arī ievērojamais starptaru perioda Latvijas politiķis M. Nuroks. – Sk.: *Gordons F.* Pirmskara Latvija un Izraēlas valsts tapšana // Baltijas valstis likteņgriežos: Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa (Rakstu krāj.) / T. Jundža red. – Rīga, 1998, 434. lpp. – Talsu ģimnāzijas kultūrvēstures muzeja dibinātājs skolotājs, bijušais Talsu pilsētas galva un izteikts antisemīts – T. Dzintarkalns (līdz 1920. gadam pazīstams kā Teodors Zaudmanis) Talsu pārkoņkrustiešu izdevumā "Talsu Avīze" visā tās 19 numuru izdošanas laikā (1934. gada 4. janvāris – 17. maijs) ar pseidonīmu R. Avots publicēja rakstu "Talsu un apkārtnes žīdi", kurā pievērsās arī ebreju 1915. gada izsūtīšanai, raksturojot to kā "satriecošu zibens ķērienu, jo savu [ebreju. – *Aut.*] veikalu tik īsā – 24 stundu – laikā likvidēt nebija iespējams". – Sīkāk sk.: *Talsu Avīze*, 1934, 15. marts.
- ⁴ *Skujenieks M.* Latvija – zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927, 162., 310. lpp.
- ⁵ *Šmelte E.* Sniedzes. Atmiņas par tēva mājām un tuvāko novadu. – Autora izdevums, 1999, 5. lpp.
- ⁶ Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, Valdemārpilī dzīvoja 159 ebreji, Ārlavas pagastā – trīs, kas salīdzinājumā ar citām apdzīvotajām vietām Talsu rajonā (piemēram, Sabilē – 281, Talsu pilsētā – 499) bija maz. – Sīkāk sk.: *Talsu novads*. Enciklopēdisks rakstu krājums. – Rīga, 1935, 504. lpp.
- ⁷ Turpat, 544. lpp.
- ⁸ Sīkāk par to sk.: *Talsu apriņķa Ziņotājs*, 1940, 12. jūl., 20. dec.
- ⁹ Blūmfeldi bija pazīstami kā boļševiku un padomju iekārtas atbalstītāji vēl pirms Latvijas valsts dibināšanas – Talsu komandantūras lauka karatiesa 1919. gada 17. aprīlī piesprieda Kārlim Blūmfeldam (Kārļa Blūmfelda, jaunākā, tēvam) nāvessodu nošaujot par to, ka "[...] viņš kā boļševiku aģitators vadījis vervēšanas biroju, tādējādi darbodamies boļševiku organizācijā", bet Ernestam Blūmfeldam (Kārļa Blūmfelda, jaunākā, tēvocim) tādu pašu sodu par to, ka "[...] viņš, nododams boļševiku tribunālam birģermeistaru Hibneru, atbildīgs par viņa noslepkavošanu". – Kā tas bija. Dokumenti un materiāli (Kā latviešu buržuāzija nāca pie varas). – Rīga, 1968, 139., 140. lpp.
- ¹⁰ *Talsu apriņķa Ziņotājs*, 1940, 5. dec. – K. Birni amatā iecēla tāpat kā K. Blūmfeldu – no "augšas". 1934. gada 5. jūnijā iekšlietu ministrs atcēla no amata demokrātiski ievēlēto Valdemārpils pilsētas vecāko K. Ausfeldu, likvidēja pilsētas domi, atlaida valdi un pilsētas vecākā amatā iecēla K. Birni. – *Talsu novads* ..., 566. lpp.
- ¹¹ *Rainesa G.* Tā mēs sākām // Mēs jaunu pasauli sev celsim: Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā (Rakstu krāj.) / red. P. Bauģis. – Rīga, 1972, 1. sēj., 298., 299. lpp.; *Talsu apriņķa Ziņotājs*, 1940,

13. sept. – Jautājumā par Valdemārpils ebreju iesaistīšanos padomju okupācijas režīmā jāsecina, ka minētie jaunieši pārstāvēja trūcīgas, neizglītotas Valdemārpils ebreju ģimenes. Valdemārpils Latvijas Darba jaunatnes savienības organizēšanas sapulcē sanākušo aptuveni 20 jauniešu vidū L. Cindelei vienīgajai bija vidējā izglītība. Sapulces priekšsēdētāja G. Rainesa, kuras vecāki dzīvoja Valdemārpilī, tikko bija atgriezies no Rīgas, kur pēc 1939. gada tiesas sprieduma par nelegālu darbību Komunistiskajā partijā atradās apcietinājumā kā politiski ieslodzītā. G. Jakobsone-Rainesa Otrā pasaules kara laikā bija 1. latviešu partizānu brigādes medmāsa, pēc 1945. gada studēja Latvijas Valsts universitātē Vēstures un filoloģijas fakultātē, kur ieguva vēstures zinātņu kandidātes grādu; strādājusi par mācībspēku Rīgas Tehniskajā universitātē.
- ¹² “Skolotājs J. Zālītis bija atsaucīgs un atļāva pulcēties skolā. Viņš sagatavoja arī koncertprogrammu jauniešiem un to iestudēja. Materiālus koncertam skolotājs bija ieguvis, klausoties Maskavas radio-pārraidēs.” – Rainesa G. Tā mēs sākām, 298. lpp.
- ¹³ Kā Ē. Prokopoviĉam liecināja bijušais Valdemārpils izpildkomitejas priekšsēdētājs K. Blūmfelds, pirmās padomju okupācijas varas pastāvēšanas laikā pilsētas pārvaldes struktūrās nesastāvēja neviens ebrejs. – Sk. arī ieceltās Valdemārpils pagaidu izpildkomitejas sastāvu: Talsu apriņķa Ziņotājs, 1940, 5. dec. – Tiesa, 1940. gada decembrī par Talsu apriņķa pagaidu izpildkomitejas Veselības aizsardzības nodaļas vadītāju apstiprināja Valdemārpils bijušo ārstu ebreju I. Fainu. – Turpat, 20. dec.
- ¹⁴ 1935. gada tautas skaitīšanā Valdemārpilī uzskaitīja 159 ebrejus. – Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. IV sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 297., 298. lpp.; Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941.–1944. – Rīga, 1999, 504. lpp. – 1941. gadā situācija nevarēja būt radikāli mainījies un ebreju skaits Valdemārpilī vērtējams apmēram 150 cilvēku.
- ¹⁵ Piemēram, Valdemārpils dzelzceļa stacijas priekšnieks Neimanis un svērējs Dauburis atklāti paziņoja priekšniecībai, kas bija ieradusies iepazīties ar atsavinātās zemes sadalīšanas projektu, ka “neatzīst ne NKPS pavēli, kas paredz atsavinātās zemes sadalīšanu, ne vienlīdzību ar pārējiem”, uzsvērdami, ka “.. neatdošot no savas iepriekšējā gada zemes platības ne pēdas, un, kam nav sakņu dobes, lai ēd zāli”. – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 23. maijs.
- ¹⁶ Var minēt Z. Hercbergu, H. Izraelsoni, M. J. Judeloviču, A. Zalakranu u.c.
- ¹⁷ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 595. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 595., 596. lpp. – Atšķirībā no A. Feldberga un P. Graudiņa ģimenēm H. Krišlauka ģimeni neizsūtīja.
- ¹⁹ Par to savās atmiņās, kas daudzviet sniedz nekorektu un neobjektīvu informāciju, raksta bijušais Valdemārpils pilsētas vecākais vācu okupācijas sākumā R. Bērziņš. (R. Bērziņa atmiņu burtnīcas pieejamas muzejā “Ebreji Latvijā.”) – Sal. sk. arī: Talsu Vārds, 1941, 7. aug.: “Sāpīgākais ir tas, ka visām biedrībām darbība jāsāk ar tukšām kasēm.”; u.c.
- ²⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10813. l., 231. lp.; Talsu Vārds, 1941, 17. jūl.
- ²¹ Jautājums par aizsargu apbruņojumu šajā laikā joprojām ir neskaidrs. Var pieņemt, ka apbruņojums, ja tāds pastāvēja, bija ļoti niecīgs, kas izriet, pirmkārt, no Latvijas Pagaidu valdības 1940. gada 23. jūnija lēmuma, kura 3. punkts paredzēja, ka “Aizsargu organizācijai un tās dalībniekiem, kā arī visiem pilsoņiem apbruņojums un visāda veida ieroči, izņemot bises un mazkalibra šautenes, 3 dienu laikā pēc šī lēmuma spēkā stāšanās jānodod”; ieroču nodošanas kārtību reglamentēja tajā pašā dienā izdota instrukcija. (Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20. jūnijs – 5. augusts) // Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1963, 21., 22., 72., 73. lpp.) Otrkārt, noteiktā kārtība tika ievērota tajās vietās, kur komunisti brīvi rīkojās ar aizsargu štāba aizsargu dienesta kartītēm un, balstoties

- uz tajās esošo informāciju, atsavināja ieročus. Aizsargu nodotos ieročus pieņēma armijas garnizonu noliktavās. Aizsargu organizācijas likvidācijas komisijā darbojās armijas pārstāvji. – Sīkāk par to sk.: *Jēkabsons Ē., Bambals A.* Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940.–1941. gadā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001, 123. lpp.
- ²² Talsu Vēstnesis, 1934, 4. maijs; sk. arī: LVA, 1986. f., 1. apr., 5323. l., 10. lp.
- ²³ Muzejs “Ebreji Latvijā” (turpmāk – MEL), inv. nr. I/661.
- ²⁴ Talsu Vārds, 1941, 17. jūl.
- ²⁵ MEL, inv. nr. I/661.
- ²⁶ Turpat, inv. nr. I/635.
- ²⁷ Turpat, inv. nr. I/630; I/631.
- ²⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 800. l., 64., 65. lp.; *Rainesa G.* Tā mēs sākām, 300. lpp.
- ²⁹ MEL, rokraksts.
- ³⁰ Ir zināms, ka K. Ulmaņa autoritārā režīma pastāvēšanas periodā Kara tiesa, kas lietas iztiesāja, vadoties pēc valsts ārkārtas stāvokļa izsludināšanas spēkā esošā 1917. gada t.s. Kerenska sodu likuma, kas pieļāva nāvessodu pēc kara laika soda likumiem ar atpakaļejošu spēku, vairākumam politiski tiesājamo (īpaši komunistiem, kas atradās nelegālā statusā) piesprieda nāvessodu. – Sk., piemēram: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3404. f., 1. apr., 554. l., 19., 20. lp. u.c. lapas. Tomēr lielākajai daļai nāvessods izpildīts netika (Krievijas Pagaidu valdība bija nāvessodu atcēlusi 1917. gada 2. martā). – *Stranga A.* Vēsturnieku komisija savā atskatā. Par paveikto // Latvijas Vēstnesis, 2001, 7. dec.
- ³¹ Talsu Vārds, 1941, 10. jūl.
- ³² *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 432. lpp.
- ³³ Bez minētajiem: 1. klases skolēni Ruve Bencelis, Estere Verbelova, Haims Verbelovs, Edelšteins, 2. klases skolnieks Levensons, 3. klases skolnieki Šmuels Edelšteins, Meiers Hiršhofs, Base Kāns, Rafaels Kāns, 4. klases skolnieki Mozus Giršovics, Henohs un Ābrams Verbelovi, 5. klases skolēni Peše Giršovica, Civje Šrāders, Miša Tāls un 6. klases skolēni Šove Buhbinders, Mendels Edelšteins, Gitija Levensone un Oļģerts Veinbergs tika nošauti 1941. gada 26. jūlija agrā rītā.
- ³⁴ Šī dokumenta oriģinālu sk.: MEL, inv. nr. I/655.
- ³⁵ Turpat. – Zīmīgi, ka arī šeit jēdziena “apsardzība” vietā kā tiešs tulkojums no vācu valodas (*Selbstschutz*) lietots vārds “pašaizsardzība”. – Sal.: *Ezergailis A.* Pašaizsardzību komandantūru loma holokaustā // Latvijas Vēsture, 1999, 3. (35) nr., 30. lpp.
- ³⁶ Šādu pavēli, ko 1941. gada 4. jūlijā izdeva vērmahta aizmugures iecirkņa komandieris pulkvedis-leitnants Althofs, piemin vēsturnieks M. Vestermanis: “Latviešu pašaizsardzības dienests drīkst nēsāt tikai šautenes un pistoles [...] Latviešu pašaizsardzības dienests nav karaspēka daļa, bet palīgpolīcija vācu karaspēka atbalstīšanai. Pašaizsardzības dienesta vadītājiem jāpiesakās pie karaspēka iecirkņa komandiera, kuram tie ir pakļauti un kura rīkojumi jāpilda. [...] Pēc iecirkņa komandiera atsaukšanas pašaizsardzības dienests ir pakļauts uz vietas esošajām karaspēka daļām un vienībām. Atalgojumu un uzturu palīgdienestam pēdējais nokārto pēc sava ieskata.” – *Vestermanis M.* Tā rīkojās vērmahts (Vācu militāristu loma nacistisko okupantu noziegumos Latvijā 1941–1945). – Rīga, 1973, 72. lpp.
- ³⁷ Sk., piemēram: Talsu Vārds, 1941, 17. jūl.
- ³⁸ MEL, inv. nr. I/655.
- ³⁹ Talsu Avīze, 1934, 15. marts.

- 40 Talsu apriņķa Ziņotājs, 1940, 13. sept.
- 41 MEL, inv. nr. I/654. – Sarakstā norādīts vārds, uzvārds, dzimšanas gads un adrese. Pieļaujām, ka saraksts nav pilnīgs – tam trūkst nobeiguma – sastādītāja dati, kā arī sastādīšanas datuma, turklāt iespējams, ka sarakstā bija vairāk par 112 personām.
- 42 MEL, inv. nr. I/632. – Autoru rīcībā nav minētā Talsu apriņķa vecākā A. Jansona, kurš pārstāvēja apriņķa civilvaru, izdotā rīkojuma. Pilsētas valdes izdoto rīkojumu kā pilsētas vecākā vietas izpildītājs apstiprinājis E. Grauss – vēlākais (no 1941. gada 1. augusta; sk.: Talsu Vārds, 1941, 7. aug.) Valdemārpils pilsētas vecākais.
- 43 LVA, 1986. f., 1. apr., 5323. l., 10.–14. lp. – Mežgravu purvs bija ļoti liels – aptuveni 200 hektāru, tā izmantojamais dziļums – apmēram četri metri. “[...] purva virsējais slānis samērā maz sadalījies, tādēļ tas noder kā labs pakaišu materiāls. Grūtāk pieejama dedzināmā kūdra, jo tā jāmet uz karjera malu no 2 un vairāk metru dziļuma. Šeit būtu nepieciešama mašīna ar elevatoru. Purvs sava apmēra ziņā spēj apmierināt visus Talsu apriņķa pieprasījumus. Tas atrodas arī labas satiksmes tuvumā, tomēr netiek vēl pietiekoši izmantots.” – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 13. jūn.
- 44 Sīkāk sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 5323. l., 11., 12., 14. lp.
- 45 Turpat, 9. lp.
- 46 Talsu Vārds, 1941, 28. aug., 11. sept.
- 47 MEL, inv. nr. I/511.
- 48 Turpat, inv. nr. I/655.
- 49 LVVA, 6868. f., 1. apr., 74. l., 1. lp.
- 50 MEL, inv. nr. I/633.
- 51 Turpat.
- 52 Turpat.
- 53 Talsu Vārds, 1941, 24. jūl.
- 54 MEL, inv. nr. I/633.
- 55 Turpat, inv. nr. I/637.
- 56 LVA, 1986. f., 1. apr., 800. l., 24. lp.
- 57 MEL, inv. nr. I/635; I/738.
- 58 Turpat, inv. nr. I/738.
- 59 Turpat, inv. nr. I/635.
- 60 Turpat, inv. nr. I/636.
- 61 Autoru rīcībā nav šī dokumenta, par tā saturu iespējams spriest vienīgi pēc pilsētas valdes atbildes. Iespējams, ka rīkojuma numurs 4^C liecina par līdzīga satura dokumentu piesūtīšanu citām apriņķa administratīvajām vienībām, kur dzīvoja ebreji, piemēram, Kandavai vai Sabilei.
- 62 MEL, inv. nr. I/642.
- 63 LVA, 1986. f., 2. apr., P-10813. l., 231., 232., 279. lp.
- 64 Šoferi bija vairāki – J. Andersons, A. Ekšteins, Ž. Smukalns, E. Reinbergs (MEL, inv. nr. I/739), A. Frēlihs. Nav noskaidrots, kurš no viņiem pārvadāja ebrejus liktenīgajās dienās. Apsūdzētais A. Frēlihs pratināšanā noliedza, ka būtu piedalījies ebreju transportēšanā, paskaidrojot: “Tā kā esmu šoferis, Valdemārpils pašaizsardzības grupas vadītājs mani nozīmēja par šīs grupas transporta vadītāju draudu ceļā, nepaklausības gadījumā man draudēja ar represijām.” – LVA, 1986. f., 2. apr., P-10813. l., 250. lp. – Tā, protams, nebija taisnība – A. Frēlihs viens no pirmajiem bija izrādījis aktīvu līdzdalību jaunās varas nodibināšanā (Talsu Vārds, 1941, 17. jūl.), labi sapratās ar citiem

- pašaizsardzības dalībniekiem, turklāt grūti iedomāties sociāli trūcīgiem, mazizglītotiem (B. Unterbergam – trīs, R. Anderdorfam – četrus, G. Pumpuram – septiņus, A. Frēliham un K. Bērziņam – četrus klašu izglītība) cilvēkiem vēl lielāku iespēju nopelnīt.
- ⁶⁵ MEL, inv. nr. I/656.
- ⁶⁶ Turpat, inv. nr. III/1442.
- ⁶⁷ Turpat, I/640.
- ⁶⁸ Apbedījums atrodas Mežgravu–Ķīviškroga ceļa kreisajā pusē, mežā, nepilnu kilometru pirms Medņu mājām aptuveni 100–150 metru no ceļa. Pēc 10. jūlijā sastādītā Valdemārpils ebreju saraksta (MEL, inv. nr. I/632) spriežot, nošauti 56 Valdemārpils ebreji. Tas neizslēdz iespēju, ka purvā tika nodarbināti arī citu apdzīvoto vietu ebreji, taču to nevar pierādīt un sīkāk izpētīt dokumentu trūkuma dēļ.
- ⁶⁹ Talsu Avīze, 1941, 21. aug. – Jāatzīst, ka vērienīgu kultūras pasākumu organizēšanā vienlīdz aktīvas bija abas okupācijas varas – tā bija neatņemama propagandas sastāvdaļa. Valdemārpilī ienākot padomju okupantiem, pilsētnieki tika aicināti apmeklēt kinofilmas, ko izrādīja zem klajas debess (*Rainesa G. Tā mēs sākām*, 298., 299. lpp.), kā arī organizēti plaši 1. maija svētki. – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 1. maijs.
- ⁷⁰ MEL, inv. nr. I/637.
- ⁷¹ Turpat, inv. nr. III/1434.
- ⁷² Turpat, inv. nr. I/675.
- ⁷³ Turpat, inv. nr. I/634.
- ⁷⁴ Turpat, inv. nr. III/1432.
- ⁷⁵ Turpat, inv. nr. I/638.
- ⁷⁶ Turpat, inv. nr. III/1439.
- ⁷⁷ Turpat, inv. nr. I/652.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ Turpat, inv. nr. I/653.
- ⁸⁰ Turpat.
- ⁸¹ Turpat, inv. nr. I/514.
- ⁸² Turpat, inv. nr. III/1440.
- ⁸³ Turpat, inv. nr. I/650, I/651.
- ⁸⁴ *Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ...*, 4. lpp.

Eva Treiģe-Treide, Ēriks Prokopovičs, Andis Jēkabsons

Destiny of the Jews Community and Expropriation of Jews' Property in the Town of Valdemārpils

Summary

Valdemārpils (Sasmaka until 1926) was a typical Jews' town in Courland – in 1881 there were 1774 inhabitants in Sasmaka, and 1197 of them were Jews. They were mainly employed in trade – the most part of them owned shops or stalls, some Jews were craftsmen (Jews were skilful tinklers, tailors, shoemakers, and glass cutters) or did other jobs.

With the beginning of German–USSR war, the independence of the town government of Valdemārpils was lost and the power was seized by German authorities. They passed an order demanding sterile discrimination of Jews; nothing similar had been experienced in Valdemārpils by that time, and it got the force of law. However, Germans were not the first ones to bring anti-Semitism as a principal novelty here.

The town government of Valdemārpils made arrests of the Jews of the town following the order of the new authority, but their functions were not stopped. As a result, Jews were divided into two groups: persons capable for work and persons non-capable for work; also, confiscation of their property was organized. The capable for work Jews were forced to work in the peat bog 5 km away.

On July 25–26, 1941, at night, all the non-capable to work Jews from Valdemārpils were shot, including children, but at night on August 7 there were killed all the Jews who had been working in the peat bog Mežgravas since July 10. Importantly, the members of the town establishment participated in collaborationism with the occupation authority, thus promoting an irretrievable process. As a result, a whole culture met its fate, and about 150 lives of Valdemārpils Jews were lost.

However, the process did not stop with the liquidation of Jews. The members of the town government and other inhabitants of the town participated also in the expropriation of Jewish property. They divided money and other property among themselves. The German occupational officials and institutions had not been informed about expropriation, so they announced that the process of expropriation had been illegal and the money and other property of Jews had to be repaid to the officials.

Andris Tomašūns

Jelgavā nogalinātie ebreji: padomju un nacistu dati

Darba mērķis ir noskaidrot vācu okupācijas laikā Jelgavā nogalināto vietējo ebreju skaitu, jo gan padomju, gan nacistu atstātajos dokumentos minēts dažāds bojā gājušo ebreju skaits.

1945. gadā Padomju Latvijā tika ierosināta kriminālieta pret Jelgavas pilsētas galvu Kristapu Frickausu un viņa vietnieku Fjodoru Kalniņu, apsūdzot viņus sadarbībā ar vācu okupācijas varu, kā arī par Jelgavas pilsētas un apriņķa mierīgo iedzīvotāju arestiem un iznīcināšanu.¹ Kriminālietai pievienota Jelgavas pilsētas izpildkomitejas 1945. gada 20. jūnija izziņa nr. 327, kurā norādīts vācu okupācijas laikā iznīcināto Jelgavas ebreju skaits – 5964.² 1968. gadā Vācijas Federatīvās Republikas Ņelnes apgabaltiesa izskatīja kriminālietu par Alfrēda Bekū (*Alfred Becu*) un Vilhelma Adelta (*Wilhelm Adelt*) līdzdalību Jelgavas ebreju noslepkavošanā.³ 1971. gadā tiesa Ludvigsburgā izskatīja lietu par nacionālsociālistu pastrādātajiem noziegumiem Jelgavas pilsētā un tās apkārtnē Otrā pasaules kara laikā.⁴ Izmeklēšanas laikā noprotināja lieciniekus, vāca dokumentus, kas atklātu noziegumu apmērus un upuru skaitu. No dokumentiem, kurus tiesa izskatīja, lai noskaidrotu bojā gājušo ebreju skaitu, minami divi – Jelgavas pilsētas izpildkomitejas 1945. gadā sagatavotā izziņa un vācu drošības dienesta operatīvās grupas priekšnieka Valtera Štālekera 1941. gadā rakstītie ziņojumi.⁵ Tiesa ņēma vērā padomju ziņojumā minēto, ka Jelgavā līdz karam dzīvojuši 5964 ebreji. Lai arī V. Štālekera savos ziņojumos ir norādījis, ka Jelgavā un tās apkārtnē, pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, ir 2198 ebreji (Ziņojums no PSRS, 1941. gada 15. oktobris, 16. pielikums), tiesa, paļaujoties uz padomju ziņām, meklēja izskaidrojumu, kā varēja palielināties pirms kara Jelgavā dzīvojošo ebreju skaits. Tiesa šo faktu izskaidroja ar to, ka Jelgavā pirms kara un kara sākumā ieplūduši daudzi bēgļi, kas meklēja patvērumu no nacionālsociālistiem un uzbrūkošās vācu armijas. *Einsatzgruppe A* (EG A) 1941. gada 1. augusta Ziņojumā no PSRS nr. 40 norādīts, ka Jelgavā un tās apkārtnē vēl esošie 1550 ebreji pilnībā iznīcināti.⁶ V. Štālekera ziņojuma 8. pielikumā norādīts kopējais līdz 1941. gada 15. oktobrim Zemgales apgabalā nogalināto personu skaits – 3576, atsevišķi neizdalot ebrejus.⁷

Kuriem datiem ticēt? Vai vispār ir iespējams noteikt Jelgavā nogalināto ebreju skaitu? Kā radušies vācu un padomju okupācijas varas dati par nogalinātajiem ebrejiem Jelgavā?

Avotu analīze

Pētot pieejamos dokumentus, lai noskaidrotu nogalināto Jelgavas ebreju skaitu, par pamatavotiem jāatzīst vācu okupācijas laikā rakstītie V. Štālekera ziņojumi ar informāciju par noslepkavotajiem 1550 ebrejiem un Jelgavas izpildkomitejas izziņa par Jelgavā nogalinātajiem 5964 ebrejiem. Tā kā abos avotos skaitļi atšķiras, tad ir svarīgi noskaidrot, kā radušies šie dokumenti un tajos minētie skaitļi.

1935. gada Latvijas tautas skaitīšana uzrādīja, ka Jelgavā reģistrēti 2039 ebreji.⁸ Reģistrā redzams, ka no 2039 Jelgavā reģistrētajiem ebrejiem:

Latvijas pilsoņi	2004
Rumānijas pilsoņi	1
Lietuvas pilsoņi	20
Polijas pilsoņi	3
Igaunijas pilsoņi	4
PSRS pilsoņi	2
Bez noteiktas pilsonības	5
Reģistrēti kā militārpersonas	41
Atrodas Jelgavas psihoneiroloģiskajā slimnīcā	18
Atrodas ebreju bērnamā	10

Reģistrs rāda, ka iedzīvotāju skaits ir mainīgs un skaitlis 2039 nav apliecinājums ebreju skaitam Jelgavā kara sākumā. Ārvalstu pilsoņi, armijā dienējošie, slimnīcā ievietotie ir mainīgs iedzīvotāju kontingents. Mēģinot noskaidrot, cik ebreju varēja būt 1941. gada vasarā Jelgavā, kad to okupēja vācu karaspēks, tas neizdevās, jo precīza uzskaitē netika atrasta. Tuvojoties vācu karaspēkam, daļa Jelgavas ebreju aizbēga no pilsētas, pilsētā atradās caurbraucot iestrēguši ebreju bēgļi no Lietuvas. Veicot aptaujas veco jelgavnieku, Otro pasaules karu pārdzīvojušo ebreju vidū, tika minēti gadījumi, kad ebreji no Jelgavas bēga uz Rīgu cerībā tur patverties no nacistu vajāšanām. Vācu laikā iznākušajā Jelgavas presē “Nacionālā Zemgale”⁹ un “Zemgale” atrodamas liecības, ka Jelgavā bijuši ebreju bēgļi arī no Lietuvas. Vietējā presē uzmanību saista divas ziņas, kas publicētas “Nacionālajā Zemgalē”. Avīzes redaktors ir Mārtiņš Vagulāns.

1941. gada 29. jūlijs, otrdiena. Kāds “*ņ.p. ziņo par Jelgavas iedzīvotāju skaita samazināšanos, t.sk. no Jelgavas izraidīti 1200 žīdi un izbēguši esot 1000. 25. jūlijā Jelgavā ir 33 700 iedzīvotāji. To skaits samazinājies par 4000.*”

1941. gada 5. augusts, otrdiena. Sludinājums: *“Lūgums personai, kas paņēmusi koferīti žīdu reģ., nodot to atpakaļ Kirsanovičam Jelgavā, Stacijas ielā 7–9.”*

Šis publikācijas liecina, ka jau pirmajās vācu okupācijas dienās veikta iedzīvotāju stingra uzskaite. Vācu okupācijas sākumā notika speciāla ebreju uzskaite, ko veica M. Vagulāna vadītais Zemgales drošības dienests. Šie dati arī publicēti “Nacionālajā Zemgalē” 1941. gada 29. jūlijā – mēnesi pēc tam, kad vācu armija bija no Jelgavas padzinusi padomju varu. Var pieņemt, ka līdz 29. jūlijam ir nogalināti Jelgavas ebreji, par ko liecina ieraksts “izraidīti no Jelgavas”.

Kad 1941. gada 22. jūnijā sākās karš starp nacistisko Vāciju un Padomju Savienību, Jelgavā jau pirmajās kara stundās vācu aviācija bombardēja Jelgavas aerodromā novietotās padomju lidmašīnas. Vācu karaspēks straujā triecienā Jelgavu sasniedza jau nedēļu pēc kara sākuma. Sarkanā armija Jelgavu nemēģināja noturēt un, saspridzinot tiltus, atstāja pilsētu. To, kas notika Jelgavā vācu okupācijas pirmajos mēnešos, kad iznīcināja Jelgavas ebreju kopienu, restaurēsim, izmantojot vietējo laikrakstu ziņas. Jelgava bija viena no pirmajām pilsētām Latvijā, kur, ienākot vācu okupantiem, atjaunoja vietējās pašvaldības darbu, izveidoja vietējo drošības policiju, sāka izdot vietējo laikrakstu. No 1941. gada 30. jūnija līdz 16. augustam izdeva laikrakstu “Nacionālā Zemgale”, pēc tam līdz 1944. gada jūlija beigām – laikrakstu “Zemgale”. Laikraksta “Nacionālā Zemgale” izdevējs un redaktors bija M. Vagulāns – agronoms, žurnālists, pārkonkrustietis. Jau 29. jūnijā vācu drošības dienesta (SD) speciālās iznīcinātāju vienības AG komandieris V. Štālekera bija M. Vagulānu apstiprinājis par Jelgavas drošības dienesta vadītāju, un droši vien bez V. Štālekera ziņas nebūs arī dota atļauja izdot laikrakstu. M. Vagulāns jau kara sākumā bijis partizānos Elejas pusē, un pirms vāciešu ienākšanas viņam bijuši tieši sakari ar vāciešiem. Par to liecina Jelgavas Skolotāju institūta bijušais audzēknis Arturs Neparts, kurš, karam sākoties, vadīja institūtā pretošanās grupu. A. Neparts pa telefonu sazinājās ar M. Vagulānu un sniedza viņam ziņas par stāvokli Jelgavā Sarkanās armijas atkāpšanās laikā. A. Neparts ar M. Vagulānu tikās pie mājas Lielā ielā 42, kas bija palīgpolicijas un M. Vagulāna vadītā latviešu drošības dienesta mītne.¹⁰ Turpmāk tekstā pēc laikraksta “Nacionālā Zemgale” informācijas sagatavotā notikumu hronika palīdzēs labāk izprast situāciju Jelgavā, kad tika vajāti, tiesībās ierobežoti un pēc aresta nogalināti Jelgavas ebreji.¹¹

1941. gada 29. jūnijs, svētdiena.

Jelgavā pulksten 14.30 (publicēts 30. jūnijā) *ierodas vācu karaspēks un Jelgavu ieņem bez kaujām. Oberleitnanta fon Franciusa vadītais motomehanizētais pulks ienāk Jelgavā no Elejas puses. Sarkanās armijas sedzējvienības atrodas pie Jelgavas Meitenes un Zaļās muižas virzienā.* “Nacionālā Zemgale” 6. jūlijā pārpublicē rakstu no vācu “Die Front” par Jelgavas atbrīvošanu, ko sarakstījis kara ziņotājs Franks Gotce (*Frank Goetze*). Viņš raksta, ka Jelgavā

29. jūnijā pulksten 12.50 pirmie ielauzās velosipēdisti, kuru uzdevums bija noturēt tiltus. Vakarā Jelgavā notiek stihiska manifestācija, sveic vācu karavīrus.

1941. gada 30. jūnijs, pirmdiena.

Sāk iznākt agronoma Mārtiņa Vagulāna redakcijā laikraksts "Nacionālā Zemgale". Sabiedrību informē, ka Mārtiņš Vagulāns ir iecelts par drošības dienesta priekšnieku.

Drošības dienesta adrese Lielā ielā 42. Drošības dienestā lūdz pieteikties aizsargus, bijušos policistus.

Jelgavā no pirmspadomju pilsētas valdes palikuši pilsētas vecākais K. Frickauss, valdes loceklis E. Ezers, sekretārs V. Švānbergs.

1941. gada 1. jūlijs, otrdiena.

Publicēts paziņojums, ka no pulksten 15.00 izpildvaru pilsētā pārņem vācu Kara lauku komandantūra 818.

Rīkojums. *Žīdiem aizliegts turēt pārtikas veikalus, un tos nedrīkst nodarbināt pārtikas veikalos par pārdevējiem.*

Rīkojums, kas liek Jelgavā reģistrēt Drošības dienesta pārvaldē Lielā ielā 42 visas namos dzīvojošās un nedzīvojošās personas.

Drošības dienesta štābā Lielā ielā 42, 9. istabā, jāpiesakās personām, kas strādājušas policijā, bijušas virsdienestā, aizsargiem, cietumsargiem, kas strādājuši līdz 1940. gada 15. jūnijam.

1941. gada 2. jūlijs, trešdiena.

Uzņēmumiem un iestādēm jāsauglabā algas tiem, kas iesaukti drošības dienestā, neuzskatot tos kā atlaistus.

Jelgavā ieviesta komandanta stunda. *Civiliedzīvotājiem no ausmas līdz 22.00. Žīdiem no 18.00.–7.00.*

1941. gada 3. jūlijs, ceturtdiena.

Žīdiem aizliegts iegādāties jebkādas preces. Ja kāds viņiem ko pārdos, tad to sola sodīt pēc kara laika likumiem.

Žīdi jāatbrīvo no darba visās fabrikās, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumos bez izņēmumiem.

Drošības dienesta nozīmes ir sarkanbaltsarkana lente ap kreiso roku.

1941. gada 4. jūlijs, piektdiena.

Veikalu izlaupišana Jelgavā mitējusies.

Latvijas koka tupeļu, pastalu un zirgu lietu taisītāju artelis Jelgavā, Lietuvas ielā 7, atbrīvojies no žīdiem, kas izslēgti no arteļa.

1941. gada 5. jūlijs, sestdiena.

Līdz 18.00 žīdiem jāpamet dzīvokļi un darba vietas ielās un rajonos – Driksa–Zvejnieku iela–Lapskalna iela–Kazarmes iela–Pulkveža Brieža iela–Dobeles iela visā garumā–Vaļņu iela–Lietuvas iela līdz Platones ielai–Dzelzceļš līdz Lielupei un visa jaunās Jelgavas daļa labā Lielupes krastā.

Žīdu tautības pilsoņiem aizliegts apmeklēt teātrus, kino, publiskos parkus, muzejus, mākslas iestādes, sarīkojumus.

1941. gada 6. jūlijs, svētdiena.

Žīdiem aizliegts uzstādīt un lietot radioaparātus. Tie jānodod Lielā ielā 42.

1941. gada 7. jūlijs, pirmdiena.

Pirmais raksts, ko paraksta Ed. Ulmanis, Jelgavas apriņķa vecākā vietas izpildītājs.

1941. gada 8. jūlijs, otrdiena.

Jelgavas kurpnieku artelis Lielā ielā 40 izslēdzis no arteļa visus žīdus.

Zemgales drošības dienesta priekšnieka Mārtiņa Vagulāna pirmais rīkojums pagasta pašvaldībām. *Jāsastāda pagastu drošības dienesta locekļu saraksti un jāiesūta Jelgavā Zemgales drošības dienesta priekšniekam. Visi žīdi jāsavāc vienkopus un jāreģistrē. Saraksti jāsusūta uz Jelgavu. Žīdus var izmantot kā darbaspēku ceļu un tiltu kārtībā savešanas darbos.*

1941. gada 9. jūlijs, trešdiena.

Jelgavas apriņķa vecākā v.i. Ed. Ulmanis informē, ka darbu apriņķī atjaunojušas 30 pagastu valdes.

1941. gada, 10. jūlijs, ceturtdiena.

Jelgavas pilsētas valdes locekļi stājušies darbā. Pilsētas vecākais K. Frickauss, valdes locekļi V. Vairogs, Ed. Ezers, P. Bendrups. Iztrūkst valdes loceklis Kuikulītis, kas ar ģimeni izvests uz Krieviju.

1941. gada 12. jūlijs, sestdiena.

Jelgavas apriņķa apsardzības dienesta priekšnieks liek iesniegt pagastos drošības dienestā sastāvošo personu sarakstus, kā arī pagasta valžu locekļu sarakstus.

1941. gada 15. jūlijs, otrdiena.

Paziņojums, ka Jelgavā un tās apkārtnē izbeigta karadarbība, *sarkano bandas iznīcinātas.* Jānodod ieroči.

1941. gada 16. jūlijs, trešdiena.

Žīdiem aizliegts ieņemt dzīvokļus vai darbnīcas jau iepriekšminētajā teritorijā, ja kāds pārkāpis šos noteikumus, tad jāziņo drošības dienesta štāba žīdu reģistratoram Lielā ielā 40.

1941. gada 17. jūlijs, ceturtdiena.

Lauku komandantūras paziņojums par Virspavēlnieka rīkojumu, ka, šķērsojot kara apgabala robežas, vajag caurlaidi.

1941. gada 18. jūlijs, piektdiena.

Vēršanās pret cilvēkiem, kas aizstāv žīdus vai pieņem glabāšanā žīdu mantu.

Jelgavas apriņķis sadalīts astoņos rajonos. Informē Jelgavas apriņķa vecākā vietas izpildītājs Ed. Ulmanis.

1941. gada 19. jūlijs, sestdiena.

Aizliegums nēsāt formas tērpu tām civilpersonām, kas nav drošības dienesta locekļi, ar atļauju nēsāt formu un apliecību, nacionālo lenti ar lauku komandantūras zīmogu. Rīkojums stājas spēkā no 19. jūlija.

Jelgavas pilsētas valde informē, ka vācu Bruņoto spēku Propagandas nodaļas uzdevumā Pašvaldību departaments uzdod vākt informāciju par lielinieku laikā izdarītajiem noziegumiem. Ziņas jāiesniedz līdz 23. jūlijam.

1941. gada 21. jūlijs, pirmdiena.

Atbildība par *žīdu dzīvokļu un mantas saglabāšanu uzlikta namu īpašniekiem, pārvaldniekiem, sētniekiem.*

1941. gada 22. jūlijs, otrdiena.

Pilsētas valde liek novākt virs veikaliem *boļševiku laiku izkārtnes un žīdu veikalu izkārtnes.*

1941. gada 24. jūlijs, ceturtdiena.

Jelgavas tirdzniecības uzņēmumam ir 107 veikali, *no tiem 70, kas pārņemti no žīdiem.* Jelgavas pilsētas valdes īpašuma nodaļa liek namu īpašniekiem, pārvaldniekiem un sētniekiem ziņot *par tukšajiem dzīvokļiem un mantām, ko pametuši žīdi un krievu virsnieki.*

1941. gada 26. jūlijs, sestdiena.

Vācu armijas militārā virspavēlnieka rīkojums par *ieroču nodošanu, Sarkanās armijas krājumu nodošanu, vēršanos pret tiem, kas izplata militāras ziņas, klausās aizliegtos radioraidījumus, ceļ cenas u.t.t. Īpaši aizliegti ebrejiem. Žīdi nevar turēt radioaparātus, atrasties uz ielām no 20–6, atstāt savu dzīves vietu.*

1941. gada 29. jūlijs, otrdiena.

Kāds ņ.p. ziņo par Jelgavas iedzīvotāju skaita samazināšanos, t.sk. no Jelgavas izraidīti 1200 žīdi un izbēguši esot 1000. 25. jūlijā Jelgavā ir 33 700 iedzīvotāji. To skaits samazinājies par 4000.

1941. gada 31. jūlijs, ceturtdiena.

Informācija, ka Jelgavā 29. jūlija vakarā ieradies Zemgales apgabala komisārs standartenfīrers brīvkungs fon Mēdems (*Standartenführer Freiherr von Medem*). Kopā ar viņu apgabala pārvaldes štāba priekšnieks Fēre (*Fehre*), personiskais adjutants fon Grabe (*von Grabe*), pārvaldes inspektors Ruperts, pilsētas inspektors Bekers un Volmara kungs. 30. jūlijā M. Vagulānam tikšanās ar štāba priekšnieku Fēri. Mēdems Jaunajā viesnīcā tiekas ar M. Vagulānu pulksten 18.00 30. jūlijā.

29. jūlijā Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas padomes sēdē nolemj *studentus – žīdus izslēgt no augstskolas.*

Raksts par drošības dienesta darbinieku bijušo karavīru Ēriku Kazēku, kurš 20. jūlijā aizturēts uz Dobeles šosejas izvedam zagtas mantas no ebreju pamestajiem dzīvokļiem. Zagto mantu izvešanā iesaistīti kāda ceplā strādnieki, kas par palīdzību dabūjuši zagtās mantas. Ē. Kazēks arestēts, *polīcija turpina izziņas darbu.*

30. jūlijā uz sanāksmi Zemgales apgabala saimnieciskais vadītājs Kristiansmeijers aicina Jelgavas apkārtnes pagasta vecākos. Sanāksmē piedalās saimniecības vadītāja vietnieks Būda, Jelgavas apriņķa saimnieciskais vadītājs Abelmanns, Jelgavas apriņķa priekšnieks M. Vagulāns, apriņķa vecākā vietas izpildītājs Ed. Ulmanis un visi *apriņķa agronomiskie vadītāji*.

1941. gada 1. augusts, piektdiena.

Jelgavas apriņķa priekšnieks un Jelgavas palīgpolicijas dienesta vadītājs Mārtiņš Vagulāns liek visiem bijušajiem drošības dienesta dalībniekiem un privātpersonām, kas bez attiecīgas atļaujas pievākušas vai tur pārziņā izbēgušo komunistu vai ebreju mantas, nogādāt tās līdz 3. augustam pulksten 10.00 apriņķa priekšnieka kancelejā Lielā ielā 42, 10. istabā. Laukos šīs mantas nododamas pagastu valdēs. 4. augustā saraksti par mantām jānodod apriņķa priekšniekam.

Jelgavas apriņķa priekšnieka un Jelgavas palīgpolicijas dienesta vadītāja M. Vagulāna rīkojums – *žīdiem pilsētā un apriņķī līdz 2. augustam pulksten 12.00 atstāt pilsētas un apriņķa robežas*.

1941. gada 2. augusts, sestdiena.

Latvijas ģenerālkomisāra Oto Heinriha Drekslera paziņojums par 1941. gada 17. jūlija Hitlera rīkojumu, ar kuru ieceļot viņu par ģenerālkomisāru, kā arī par brīvkuņa fon Mēdema iecelšanu par komisāru Zemgales apgabalā.

1941. gada 4. augusts, pirmdiena.

Zemgales apgabala komisāra brīvkuņa fon Mēdema pirmais rīkojums par vecsaimniekiem un jaunsaimniekiem. Vairāki citi viņa paziņojumi.

Par Jelgavas Valsts tirdzniecības uzņēmuma direktoru iecelts notārs Ļūļa, bet par viņa palīgu pulkvedis Apsītis, par Tirdzniecības daļas vadītāju izraudzīts T. Apšenieks. Uzņēmumā vairs nav neviena ebreja, bijušie ebreju veikali pārņemti, veikali izlaupīti, inventārs bojāts, notiek inventarizācija.

Veikalos vairs nevarot novērot tirgotājus žīdus, bet vēl neesot novāktas izkārtnes ar tirgotāju žīdu vārdiem.

1941. gada 5. augusts, otrdiena.

Sludinājums: *Lūgums personai, kas paņēmusi kofertī žīdu reģ., nodot to atpakaļ Kirsanovičam Jelgavā, Stacijas ielā 7–9.*

1941. gada 12. augusts, otrdiena.

Zemgales apgabala komisārs brīvkuņģis fon Mēdems iecēlis kapteini V. Jursonu par Jelgavas apriņķa priekšnieku, kurš stājies amatā 11. augustā.

Paziņojums, ka privātajiem uzņēmējiem Jelgavas Valsts tirdzniecības uzņēmums iznomā ebreju veikalu inventāru.

1941. gada 13. augusts, trešdiena.

Kāda kl. replika, ka ir patīkami lasīt pie pilsētas robežām, ka Jelgava brīva no žīdiem. Vēl tikai firmu un veikalu uzraksti jānomaina. Jāpazūd viņu vārdiem – izakoviči, klaštorniji, abramoviči u.c.

1941. gada 14. augusts, ceturtdiena.

Apgabala pārvalde ieiet jaunās telpās – Jelgavas pilī. Pirmā sēde. Piedalās arī kara komandants majors Šefers.

1941. gada 15. augusts, piektdiena.

Zemgales apgabala komisārs brīvkungs fon Mēdems pasludina laikrakstu “Nacionālā Zemgale” par savu oficiālo.

M. Vagulāna ievadraksts “Es”, kurā minēts, ka, *iebraucot Zemgales metropolē, plakāts vēstī “Žīdu Jelgavā nav”, un kurā viņš pateicas vācu karavīriem par palīdzību pie žīdu padzīšanas no apgabala.*

1941. gada 16. augusts, sestdiena.

Iznāk pēdējais – 42. “Nacionālās Zemgales” numurs.

Publikācijas liecina, ka brīdī, kad Jelgavā ieradās vācu okupācijas varas civilpārvalde ar Zemgales apgabala komisāru brīvkungu Valteru Eberhardu fon Mēdemu priekšgalā, Jelgavas ebreji bija jau no pilsētas izvesti un nogalināti. Zemgales drošības dienesta priekšnieks M. Vagulāns drīz tika atbrīvots no darba gan drošības dienestā, gan avīzē “Nacionālā Zemgale”. Viņš savu darbu okupantiem bija paveicis – ebreji arestēti un nogādāti līdz nogalināšanas vietai, viņu īpašumi uzskaitīti un nodoti jaunajai varai. Veicot šo pētījumu, nebija pieejams Jelgavas ebreju reģistrs, kas atradās Zemgales drošības dienesta arhīvā, un pieejamais Jelgavas ebreju nekustamo īpašumu reģistrs nedeva atbildi uz jautājumu, cik Jelgavas ebreju nogalināja 1941. gada jūlijā. 29. jūlijā publicētās ziņas, ka Jelgavas iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 4000 cilvēkiem, balstītas uz datiem, ko ieguva Zemgales drošības dienestā par padomju varas represētajiem iedzīvotājiem, par vācu okupācijas varas arestētajiem un nogalinātajiem vai padomju varai līdzī aizbēgušajiem jelgavniekiem. Šie dati ir diezgan tuvu tiem, ko uzrāda V. Štālekera savos ziņojumos, kā arī sakrīt ar Vācijas tiesu izmeklēšanas un noprotināšanas materiāliem.¹²

Ludvigsburga (Ludwigsburg), 1971. gada 18. janvāris

Nobeiguma ziņojums

Šīs tieslietas būtība ir Jelgavas pilsētā (Mitau) un tās apkārtnē, kad Latviju bija okupējusi vācu armija, nacionālsociālistu pastrādātie noziegumi, ciktāl tie vēl ir pakļaujami kriminālvajāšanai. Izņēmums ir nacionālsociālistu noziegumi. Kā tieslietas priekšmeti tie attiecas uz krimināllietu, kas izvirzīta pret Alfrēdu Bekū (Alfred Becu) un Vilhelmu Adeltu (Wilhelm Adelt) (Ziemeļreinas-Vestfālenes (Nordrhein-Westfalen) centrāle Dortmundē (Dortmund)).

Lielākā daļa nacionālsociālistu noziegumu Jelgavā un tās apkārtnē veikta jau vācu okupācijas sākumposmā. No 1941. gada jūnija beigām, kad Jelgavu iekaroja vācu karaspēks, līdz

1941. gada jūlija beigām Jelgavā un tās apkārtnē tika nogalināti ebreju iedzīvotāji. Šajā laikā nogalināja arī daudzus politiskos ieslodzītos. Turpmākajā vācu okupācijas laikā, kas ilga līdz 1944. gada vasarai, tika pastrādāti daudzi citi nacionālsociālistu noziegumi. Vairākās masu iznīcināšanas akcijās pārsvarā nogalināja psihiski slimus cilvēkus un čigānus.

1) Krimināllietas pret Bekū un Adeltu būtība.

Einsatzkommando 2 (EK 2) loma Jelgavas ebreju iznīcināšanā atklāj šīs vienības daļas Alfrēda Bekū vadībā veiktās masu iznīcināšanas akcijas, vērstas pret daļu Jelgavas ebreju, kas bija likumīgi slēgtās krimināllietas pret Alfrēdu Bekū un Vilhelmu Adeltu būtība. Ķelnes apgabaltiesas zvērinātā tiesa 1968. gada 8. jūlijā Bekū par līdzdalību slepkavībā piesprieda trīs gadus, bet Adeltam vienu gadu un sešus mēnešus labošanas darbu iestādē.

Dažas dienas pēc EK 2 ierašanās Rīgā – 1941. gada 4. jūlijā vienības daļu Bekū vadībā nosūtīja uz Jelgavu, lai nogalinātu Jelgavas ebrejus. Vienības daļa sastāvēja no vairākiem EK 2 un Rīgā izvietotās 9. policijas rezerves bataljona 1. rotas vada dalībniekiem. Latviešu palīgpolicija ebrejus (vīriešus, sievietes un bērnus) apcietināja un no pilsētas nogādāja līdz eksekūcijas vietām. Nedēļas laikā vairākās dienās veica masu iznīcināšanas akcijas, kurās piedalījās šī vienības daļa. Šāvēji bija EK 2 un latviešu palīgpolicija, tajā laikā 9. policijas rezerves bataljona 1. rota upurus apsargāja un norobežoja eksekūcijas vietas. Vienā gadījumā arī vācu policisti tika norīkoti pie šaušanas. Vēl kādā gadījumā, vienības daļai ierodoties, latviešu palīgpolicija masu iznīcināšanu jau bija paveikusi.

2) Citas Jelgavas ebreju masu iznīcināšanas – pārdomas par upuru skaitu.

Bekū vadītā EK 2 vienība 1941. gada jūlija vienā nedēļā nogalināja tikai daļu Jelgavā un tās apkārtnē dzīvojošo ebreju. Šajā tieslietā jānoskaidro, kas ir atbildīgs par pārējo ebreju slepkavībām, sākot ar 1941. gada jūnija beigām līdz jūlija beigām, lai arī tas būtu noticis pirms vai pēc masu iznīcināšanas akcijām, kuras veica Bekū vadītā EK 2 vienība.

Jelgavā dzīvojušo ebreju skaitu salīdzinot ar Bekū vadītās EK 2 vienības nogalināto upuru skaitu, atklājas, ka Jelgavā acīmredzot notikušas arī citas masu iznīcināšanas akcijas.

Krimināllietā pret Bekū un Adeltu zvērināto tiesa secināja, ka šīs vienības daļas nošāva vismaz 200 cilvēku. Turpretim vairāku bijušo šīs vienības policijas rezervistu, kurus pratināja kā lieciniekus, izteikumi norāda, ka upuru skaits bijis daudz lielāks, iespējams, līdz pat 1000 cilvēkiem.

Jelgavas pilsētas domes 1945. gada ziņojumā norādīts, ka pirms vācu karaspēka ienākšanas Jelgavā dzīvojuši 5964 ebreji. Pēc vācu karaspēka aiziešanas – neviens. Daļa ebreju varēja būt aizbēgusi no Jelgavas vēl pirms vācu karaspēka ierašanās. Lielākā daļa tomēr būs palikusi Jelgavā. Tāpat kā citos Baltijas apvidos, arī šeit daudziem ebrejiem laikus aizbēgt būs traucējis straujais vācu karaspēka uzbrukums un krievu armijas atkāpšanās radītie satiksmes ierobežojumi.

1935. gada kartē par Baltijā dzīvojošiem ebrejiem (16. pielikums tā saucamajam Štālekera ziņojumam – kopējais EG A Ziņojums no PSRS līdz 1941. gada 15. oktobrim) minētais skaitlis 2198 (Jelgavā un tās apkārtnē dzīvojošie ebreji) 1941. gada jūnijā jau bija novecojis. Jelgavā dzīvojošo ebreju skaita pieaugumu līdz iepriekš minētajai krievu ziņojumā norādītajam skaitam – 5964 var izskaidrot ar to, ka nacionālsociālistiskās nostājas dēļ tā saucamajā ebreju jautājumā jau ilgu laiku pirms kara pret PSRS daudzi ebreji no vācu un citām vācu armijas okupētām teritorijām bēga uz Latviju.

Tiesas pieņēmumam par ārvalstu ebreju bēgļu lielo skaitu Jelgavā nav atrodamu apstiprinājumi ne padomju laika dokumentos, ne tiesu lietās esošajās liecinieku liecībās. Vācu tiesas pārstāvji bez pierādījumiem uzticējās Jelgavas izpildkomitejas sniegtajai melīgajai izziņai, kas uzrāda tik lielu bojā gājušo ebreju skaitu bez jebkāda pamatojuma.

Tā kā Jelgavā dzīvojušo ebreju skaits pirms vācu karaspēka ienākšanas ir tikai aptuveni nosakāms, tad no tā nevar secināt arī ebreju upuru skaitu. Līdz šim pieejamās ziņas norāda, ka 1941. gadā no jūnija beigām līdz jūlija beigām nogalināti gandrīz visi Jelgavā dzīvojošie ebreji. Jelgavas ieņemšanas laikā tur vēl dzīvo ebreju skaitam tādējādi vajadzētu sakrist ar upuru skaitu. 1941. gada 1. augusta Ziņojumā no PSRS nr. 40 norādīts, ka Jelgavā (Mītavā) un tās apkārtnē esošie 1550 ebreji tikuši pilnībā iznīcināti, tātad tie acimredzot bija paglābušies no jau notikušajām iznīcināšanas akcijām. Vairāki nopratinātie liecina, ka pēc dažām nedēļām Jelgavas nomalēs parādījās izkārtnes ar uzrakstu “Jelgava bez ebrejiem” (“Mitau Judenfrei”). Arī Makss Kaufmans savā grāmatā par Latvijas ebreju iznīcināšanu ziņo, ka Jelgavas ebrejus vācieši un latvieši nogalinājuši jau 1941. gada jūlijā.

Tā saucamā Štālekera ziņojuma 8. pielikumā norādīts kopējais līdz 1941. gada 15. oktobrim Jelgavas apgabalā nogalināto personu skaits – 3576, atsevišķi neizdalot ebrejus un citas personu grupas. Tomēr ebreji būs bijuši upuru vairākums. Šis skaitlis attiecināts uz visu Jelgavas apgabalu – Zemgali, tātad tikai daļa šo upuru ir no Jelgavas rajona. Zemgales apgabalā bez Jelgavas rajona bija vēl četri rajoni, kuros tāpat – varbūt ne tik daudz – dzīvoja ebreji (sk. 16. pielikumu Štālekera ziņojumā). Rīgā, Liepājā un Daugavpilī ierīkoja geto, bet mazajās pilsētiņās un laukos ebrejus nogalināja jau vācu okupācijas sākumposmā. Štālekera ziņojumā uz Zemgali attiecināto upuru skaitu, kas salīdzinājumā ar agrāko Jelgavā vien dzīvojušo ebreju skaitu šķiet neliels, var skaidrot arī tā, ka nav ņemti vērā tie ebreji, kas gāja bojā latviešu iedzīvotāju rīkoto grautiņu laikā.

Vācu tiesa uzticas V. Štālekera ziņojumā paustajam nepatiesajam apgalvojumam par vietējo iedzīvotāju rīkotiem grautiņiem, bet Jelgavā grautiņu nebija. Ir bijusi publiska sinagogu dedzināšana, bet liecinieki apgalvo, ka tās dedzinātas stingrā militārpersonu uzraudzībā un vietējie bijuši kā skatītāji, kas pauduši pat līdzjūtību ebrejiem šajā nelaimē.

Turklāt daži fakti liecina, ka vācu okupācijas sākumposmā neskaidro attiecību dēļ EK dalībnieku veiktās slepkavības varētu būt nepilnīgi reģistrētas. Daļai Zemgales ebreju varētu būt izdevies bēgt uz kādu no jau minētajiem geto. Galu galā var būt, ka daļa darbaspējīgo ebreju sākumā tika saudzēta un nogādāta, iespējams, Rīgā turpmākai ekspluatācijai.

Šīm pārdomām vajadzētu norādīt uz to, kādās robežās svārstās Jelgavas rajona ebreju upuru skaits, lai tādā veidā noskaidrotu, vai bez Bekū vadītās vienības daļas 1941. gada jūlija vienā nedēļā veiktajām akcijām Jelgavā nenotika citas plašas masu iznīcināšanas akcijas. Ja pieņem, ka Jelgavā vēl dzīvoja 3000–4000 ebreju, kad ieradās vācu karaspēks, un līdz 1941. gada jūlija beigām visi Jelgavas ebreji acīmredzot bija iznīcināti (sk. ziņojumu nr. 40), tad šajā sākumposmā bija jānotiek vēl citām plašām masu iznīcināšanas akcijām. Tātad Bekū vadītā vienības daļa šajās akcijās, kas bija krimināllietas pret Bekū un Adeltu būtība, nošāva nedaudz vairāk par 1000 ebrejiem.

Liecinieku Adamoviča (Adamovitsch) un Neilanda (Nejland) nosauktais Jelgavā nošauto ebreju skaits – no 3000 līdz 4000, respektīvi, vismaz 6000, noteikti ir tikai aptuvenš minējums.

Iespējams, ka Jelgavas izpildkomitejas sniegtās melīgās izziņas dēļ, kur minēts lielais Jelgavā nogalināto ebreju skaits, tiesa pieņēma, ka pratinātie liecinieki stāsta patiesību.

Šie minējumi sniedz nepietiekamu skaidrojumu par ebreju upuriem laikā no 1941. gada jūnija beigām līdz jūlija beigām arī tāpēc, ka, iespējams, šie skaitļi attiecas uz visu Jelgavas okupācijas laiku. Arī pēc 1941. gada jūlija beigām Jelgavā tika slepkavoti ebreji. 1941. gada 27. septembra ziņojumā nr. 96 teikts, ka vēl 1941. gada 2. septembrī nošauti 45 ebreji – psihiatriskās slimnīcas pacienti. Turklāt liecinieces Ansons teiktais norāda, ka ebreji – ārzemnieki caur Rīgu un pāri Lielupei nogādāti uz Jelgavu un tur nogalināti. Visbeidzot oficiālā vēstulē, ko Jelgavas apgabala komisārs 1943. gada 5. februārī raksta ģenerālkomisāram Rīgā, tiek norādīts, ka 1943. gada 5. janvārī Jelgavas apgabala komisariātā vēl tika nodarbināti 289 ebreji.

Vācu tiesas izmeklētājus maldināja Jelgavas pilsētas izpildkomitejas sniegtā izziņa, ko pievienoja tiesas materiāliem, ka Jelgavā iznīcināti 5964 ebreji. Izmeklēšanas laikā saskaroties ar neatbilstību starp šajā izziņā minētajiem skaitļiem un citiem izmeklēšanā iegūtajiem skaitļiem, tiesa pieņēma, ka ebreju skaitu Jelgavā palielināja bēgļi, ka bez vācu organizētās ebreju nogalināšanas bijuši masu slepkavības gadījumi, kuros iesaistīti vietējie iedzīvotāji. Šim pieņēmumam nav apstiprinājuma. Vietējie iedzīvotāji, kas iesaistījās palīgpolicijas un drošības dienesta darbā, ir piedalījušies ebreju arestos un apsargāja viņus ieslodzījuma vietās. Par to ir stāstījuši aculiecinieki. Nav ziņu par ebreju bēgļiem no Vācijas, kas būtu apmetušies uz dzīvi Jelgavā, bet ir ziņas, ka,

karam sākoties, caur Jelgavu bēguši ebreji no Lietuvas. Cik no tiem aizturēti Jelgavā – ziņu nav. Veicot šo pētījumu, neizdevās atrast avotus, no kuriem varētu noteikt, kā radās skaitlis – 5964 – Jelgavā nogalinātie ebreji. Bet to izmanto gan vācu tiesa, gan Latvijas PSR izveidotā “Republikas Ārkārtējā komisija vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai, kā arī Latvijas PSR pilsoņiem, lauksaimniecībai, sabiedriskajām organizācijām, valsts uzņēmumiem un iestādēm nodarīto zaudējumu konstatēšanai”. Republikas Ārkārtējās komisijas 1945. gada 31. jūlijā sagatavotajā Latvijā nogalināto cilvēku sarakstā minēts, ka Jelgavā nacisti nogalinājuši 8317 cilvēku.¹³ Konkrēti par ebrejiem komisijas materiālos – aktos tiek minēts skaitlis 5694.¹⁴ Iepazīstoties ar Jelgavā izveidotās komisijas darbības rezultātiem, bija jākonstatē, ka komisija tai uzlikto pienākumu kvalitatīvi nespēja pildīt. Trūka kvalificētu cilvēku, Jelgava kā pilsēta bija iznīcināta, sagrauta un nodedzināta kauju laikā, iedzīvotāju vairākums aizbēdzis no pilsētas vai devies bēgļu gaitās. Tā kā darbs bija jāpaveic noteiktā termiņā, tad komisijas darbinieki ir snieguši nepārbaudītas ziņas, izdarījuši pierakstījumus, pieņēmumus, kas noveda pie nepamatotu skaitļu ierakstīšanas gan upuru sarakstos, gan zaudējumu aprēķinos. Tas redzams, ieskatoties pilsētas izpildkomitejas tālaika sēžu protokolos vai komisijas sagatavotajos aktos. Liekas, ka nepieciešamo zaudējumu apmērus, nogalināto iedzīvotāju skaitu noteikuši padomju varas pārstāvji no Rīgas. Šis noziegumu izmeklēšanas komisijas darbs veikts, ne jau lai patiesi noskaidrotu nacistu paveikto noziegumu apjomus, bet tikai politisku mērķu vadīts. Kā piemēru aplūkosim Jelgavas pilsētas izpildkomitejas sēdes protokolus nr. 6 un 13.

Jelgavas pilsētas izpildu komitejas sēdes¹⁵

Protokols Nr. 6 (19)

1945. gada 6. februārī Jelgavā, Skolotāju ielā 3

Dienas kārtība:

[..]

3) Ārkārtējās komisijas vācu okupantu varas laikā nodarīto ļaundarību un zaudējumu izmeklēšanai un uzskaiti atbildīgā sekretāra b. L. Kurta ziņojums;

[..]

III. Uz b. priekšsēdētāja priekšlikumu b. L. Kurts ziņo, ka ārkārtējā komisija vācu okupantu varas laikā nodarīto ļaundarību un zaudējumu izmeklēšanai un uzskaiti līdz šim ir atrakusi kapus četrās vietās, bet divās zināmās vietās atrodošies kapi vēl nav atrakti, un šo darbu veiks tuvākajā laikā. Tad, cerams, arī galīgi noskaidrosies nogalināto kopskaits. Līdz šim ienācis 350 pieteikumu par vāciešu nodarītajām ļaundarībām, un personīgu pieteikumu par nodarītajiem zaudējumiem ienācis pāri par 3000. Šie pieteikumi vēl nav galīgi, tos jāapstrādā, un par katru pieteikumu sastādāmi akti 2 eksemplāros, kas prasa daudz

darba. Lūdz izpildkomiteju nākt talkā ar darbinieku spēku, lai darbu varētu veikt pēc iespējas īsākā laikā. Tāpat kapu atrakšanas darbu ātrākai veikšanai būtu nepieciešami transporta līdzekļi.

Biedrs priekšsēdētājs dod vārdu Republikas ārkārtējās komisijas izmeklēšanas komisijas instruktorei b. E. Brjuhovič, kas norāda, ka zaudējumu uzskaitē sadalāma divās daļās: pa iestādēm un uzņēmumiem un privātpersonām. No privātpersonām iesniegtie 3000 pieteikumi ne visai pilnvērtīgi, tie attiecīgi jāpapildina. Bez tam jāievāc vēl apmēram 2000 pieteikumu. Dažas ģimenes vairs nav atrodamas pilsētā, viņu mājas nodedzinātas, tā ka nav kam pieteikt nodarīto zaudējumu un šādos gadījumos zaudējumi jākonstatē pašai komisijai. Tāpat ievācama ziņas un sastādāmi zaudējumu akti par uz Vāciju aizdzītiem strādniekiem, jo ar to nodarīti lieli zaudējumi kā darba spēka, tāpat arī darba algu ziņā. Šis darbs ir grūts, bet tas katrā ziņā jāveic, pie kam iestrēgušo darbu veikšanai jāpiesaista darbinieki, labi darbinieki, kas varētu labi strādāt un prastu arī krievu valodu.

Pēc debatēm priekšsēdētājs norāda, ka komisijas darbs ir atbildīgs un politisks darbs un šim darbam jāpieiet ar zināmu metodi. Nevar noliegt, ka komisija daudz strādājusi un daudz arī paveikusi. Grūtības rada darbinieku trūkums, jo daļa darbinieku jau iesaistīta cukurbiešu nosūtīšanas darbos uz fabriku, un tagad atkal vairāki cilvēki no izpildkomitejas nodoti komisijas rīcībā. Tas ļoti ietekmē darbinieku tiešo pienākumu pildīšanu. Bet tomēr, neskatoties uz visām grūtībām, darbs jāveic.

Liek priekšā izpildu komitejai pieņemt šādus atzinumus:

- 1) ar sludinājumu vietējā laikrakstā uzaicināt pilsētas iedzīvotājus divu nedēļu laikā pieteikt komisijai vāciešu nodarītos zaudējumus un ļaundarības;
- 2) tehnisko darbu veikšanai nodot komisijas rīcībā 20 kancelejas un kantora darbiniekus no izpildu komitejas nodaļām un uzņēmumiem;
- 3) 12. un 13. februārī kopā ar komisiju izdarīt divu jaunatklātu vietu apskati, kur vācfašistu iebrucēji apglabājuši nogalinātos iedzīvotājus un slimniekus no psihiatriskās slimnīcas;
- 4) komisijai visu vācu ļaundarību uzskaiti beigt līdz šā gada 20. februārim, intensīvi turpināt zaudējumu konstatēšanu un šo zaudējumu ietveršanu aktos;
- 5) darba gaitu noklausīties komisijas sēdēs, noturot tās ik nedēļas, bet komisijas atbildīgajam sekretāram nākt ar ziņojumu izpildu komitejas sēdē pēc 2 nedēļām un
- 6) komisijas tehnisku darbu veikšanai nozīmētos 20 darbiniekus atstāt komisijas rīcībā līdz šā gada 15. martam.

Šiem b. priekšsēdētāja priekšlikumiem izpildu komiteja vienbalsīgi piekrīt.

Pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs R. Kleķers

Pilsētas izpildu komitejas sekretārs J. Buks

Protokols Nr. 13 (26)¹⁶

1945. gada 27. martā Jelgavā, Skolotāju ielā Nr. 3

Dienas kārtība:

1) Ārkārtējās komisijas vācfašistu okupantu ļaundarību un nodarīto zaudējumu uzskaitē sekretāra ziņojums par darbību;

2) [..]

Sēdē piedalās izpildkomitejas priekšsēdētājs b. R. Kleķers, priekšsēdētāja vietnieks b. L. Eihmanis, sekretārs J. Buks, 1. sekretārs K(b)P b. J. Straumīts, Darbaspēka uzskaites un sadales biroja vadītājs b. A. Kļava, Findaļas vadītājs b. V. Ansbergs, karavīru ģimeņu apgādes daļas vadītājs b. J. Pīlāgs, prokurora biedrs Mūrnīeks, Veselības nodaļas vadītāja b. L. Lencmanis, Dzīvokļu pārvaldes priekšnieks b. E. Štrauss, Vispārējās daļas vadītājs b. J. Abramaitis, Tautas izglītības nodaļas vadītājs b. L. Kurts, Sociālās nodrošināšanas nodaļas vadītāja b. E. Buks, Plānošanas komisijas priekšsēdētāja b. O. Plācis, Saimniecības nodaļas vadītājs b. A. Blūms, SAGS'a vadītāja b. V. Skuja, Malkas sagādes daļas (Gortop) vadītājs b. P. Daugavietis, Komunālsaimniecības daļas vadītājs b. E. Rozentāls un pilsētas arodbiedrības priekšsēdētājs b. Barsukovs, NKVD pārstāvis nebija ieradies.

Sēdi atklāj un vada priekšsēdētājs b. R. Kleķers, protokolē sekretārs b. J. Buks.

[..]

1. Priekšsēdētāja uzaicināts, ārkārtējās komisijas vācfašistu okupantu ļaundarību un nodarīto zaudējumu uzskaitē sekretārs b. L. Kurts ziņo, ka komisijas darbība turpinās divos virzienos: 1) ļaundarību un 2) nodarīto zaudējumu izmeklēšana.

Pēdējā laikā apskatītas divas vietas, kur vācu fašisti apglabājuši nogalinātos slimos no psihiatriskās slimnīcas un politiskos ieslodzītos. Psihiski slimo nošauts 447 cilvēki, un tie apglabāti Būriņu meža Garaļos kalnos aiz Baložu kapiem pieci kilometri no Jelgavas, un vairāki simti politisko ieslodzīto nošauti un apglabāti mežā 5 km no Jelgavas un 1/2 km no Meitenes šosejas, kopā ar agrāk atrastiem vācu fašistu ļaundarības upuriem nogalināto skaits Jelgavā pieaudzis līdz 26,5 tūkstošiem.

Zaudējumu konstatēšanas aktu sastādīšanu izdara 14 darbinieki, bet to skaits ir par mazu, lai darbus veiktu līdz šī gada 25. aprīlim, un tāpēc nepieciešams no iestādēm un uzņēmumiem sūtīt izmeklēšanas komisijā vēl vismaz 10 cilvēku, kā arī vajadzīgs uzdot visiem iestāžu, uzņēmumu un organizāciju vadītājiem iekārtot, ka visi viņiem padotie darbinieki iesniegtu nedēļas laikā rūpīgi izpildītus pieteikumus par nodarītajiem zaudējumiem.

Biedrs I. Straumīts ienes priekšlikumu revidēt iestāžu un uzņēmumu aprēķinātos zaudējumus, jo pēc ienākušām ziņām zaudējumu summas uzrādītas ļoti zemas. Sekot lēmuma izpildīšanai uzdod b. A. Blūmam. Noklausījušies b. L. Kurta ziņojumu par vācfašistu nodarīto zaudējumu un ļaundarību izmeklēšanas komisijas darbību, izpildkomiteja vienbalsīgi nolēmj: 1) vācfašistu nodarīto zaudējumu un ļaundarību izmeklēšanas komisijas sekretāra ziņojumu pieņemt zināšanai; 2) iesaistīt komisijas darbā 10 darbiniekus no tiem uzņēmumiem un iestādēm,

kas līdz šim nav tādus sūtījušas; un 3) uzlikt visiem iestāžu, uzņēmumu un organizāciju vadītājiem par pienākumu rūpēties, lai nedēļas laikā visi viņiem padotie darbinieki iesniegtu rūpīgi izpildītus un ar tinti uzrakstītus pieteikumus par nodarītajiem zaudējumiem.

Priekšstatu par Ārkārtējās komisijas darbinieku darba stilu sniedz šīs komisijas sastādītie akti.

Latvijas PSR. Akti – saraksti. 1944.–1945. gadā Jelgavas pilsoņiem vācu fašistu nodarīto zaudējumu uzskaitē. 07.05.1945.¹⁷

1945. g. Mēs, apakšā parakstījušies, komisijas priekšnieks Straumīts Jānis un komisijas locekļi 1) Kurts Leonīds 2) Čakste Ringolds, sastādījām šo aktu – sarakstu par to, ka ar vācu fašistisko okupantu iebrukumu un ļaundarīgo rīcību nodarīti zaudējumi šādām minētām PSRS pilsoņu ģimenēm Jelgavas pilsētā.

Komentārs. Sarakstā minēti 5011 personu uzvārdi, daļai arī vārds, dzīvesvietas adrese, ģimenes locekļu skaits, zaudējuma summa rubļos, kā arī ziņas par to, vai attiecīgā persona nogalināta, nomirusi, nezināma, dzīva. Dažās lapās redzams, ka, pavirši pildot un bieži mainoties lapu izpildītājiem, cietušā vārds uzrādīts kā uzvārds, uzvārdam minēts tikai pirmais burts. Liekas, ka komisijas darbinieki sastādījuši sarakstu nevis pēc cietušo ģimeņu iesniegumiem, bet izpildot rīkojumu, ka komisijai pašai jāsaprot saraksti, ja ģimene vairs pilsētā nedzīvo. Redzams, ka komisijai nav bijuši pieejami kādi nogalināto Jelgavas iedzīvotāju saraksti. Šajā sarakstā starp cietušajiem minēts arī M. Vagulāns (sarakstā 1135. numurs, adrese Uzvaras ielā 49, 80 m² liels dzīvoklis, zaudējumi 305 000 rubļu, trīs cilvēki), kurš vācu okupācijas sākumā vadīja latviešu drošības dienestu un palīdzēja iznīcināt pilsētas ebrejus. M. Vagulāns ar ģimeni bija izbraucis uz Vāciju un nevarēja atrasties Jelgavā komisijas darbības laikā. 1939. gada Jelgavas telefonu abonentu grāmatā norādīts, ka M. Vagulāna dzīvesvieta ir Vaļņu ielā 2, bet 1941. gada augustā – Akadēmijas ielā 25. Tā paša gada rudenī laikrakstā "Zemgale" kādā rakstā minēts, ka M. Vagulāns pirms kara no Icika Zilbermaņa nopircis apbūves gabalu Austrumu ielā 7. Salīdzinot tikai pirmo simtu sarakstā esošo personu uzvārdus, adreses, ģimenes locekļu skaitu ar 1935. gada tautas skaitīšanā iegūtajiem datiem par Jelgavas ebrejiem, redzams, ka vairāk ir neatbilstību nekā sakrītību. Šī saraksta tapšanā acīmredzot izmantoti kādi agrāk sastādīti Jelgavas iedzīvotāju saraksti, jo uzvārdu atbilstība ir samērā liela, tie pārrakstīti dažādos laikos dažādos rokrakstos vai arī vienlaikus, rakstot vairākiem cilvēkiem. Tikai saraksta sākumā parādās atzīmes par atsevišķiem cilvēkiem vai ģimenēm – nogalināts, dzīvs, miris –, bet lielākajai daļai ziņas par minētām personām ir norādīts "nezināms". Diemžēl neprecīzie dati izraisīja sekas, jo no tiem vēlāk aprēķināja nogalināto cilvēku, t.sk. Jelgavā vācu okupācijas laikā holokaustā bojā gājušo ebreju skaitu, ko izmantoja tiesas prāvās Padomju Savienībā un Vācijā pret slepkavībās apsūdzētajām personām.

Izraksts no saraksta, 1935				Izraksts no saraksta, 1945		
Nr. p.k. sarakstā	Vārds, uzvārds	Adrese Jelgavā	Ģimenes locekļi	Ziņas par personām	Vārds, uzvārds, cilvēku skaits	Ģimenes locekļi
1.	Abramsons T.	Lielā iela 40	4 cilvēki	nogalināti		
2.	Abramsons H.	Vaiļņu 35	2	"		
3.	Blumbergs L.	Katoļu 7	4	"		
4.	Brandē L.	Katoļu 2	6	"	Brandē	5
5.	Cvilings M.	Lielā 17	4	"		
6.	Cvilings I.	Lielā 20	4	"		
7.	Damelings Š.	Lielā 53	4	"		
8.	Dancigers A.	Katoļu 26	2	"		
9.	Dannemans H.	Katoļu 24	4	"		
10.	Davidsons G.	Lapskalna 7	7	"		
11.	Disenciks H.	Lielā 49	3	"		
12.	Disenciks M.	Akadēmijas 44	3	"		
13.	Jakobsons P.	Lielā 45	4	"		
14.	Efraimsons K.	Lielā 45	2	miruši		
15.	Falks A.	Poruka 4	6	nogalināti		
16.	Feldhuns A.	Katoļu 49	5	nezināmi		
17.	Feldhuns Jakobs	Vienības pr. 38	4	"		
18.	Feldhuns Izaks	Katoļu 41	6	"		
19.	Feldhuns Izidors	Katoļu 48	6	"	Feldhuns Jankels	1
20.	Feldhuns Maksis	Bisenieka 29	8	"	Eframs Mendels	8
21.	Machiahs Haims	Vaiļņu 2	4	dzīvi	Macliahs Honens	4
22.	Fels F.	Bisenieka 42	5	nogalināti		
23.	Fels A.	Bisenieka 41	2	"		
24.	Gotlībs I.	Dīķa 15	5	"	Gotlībs Taube	5
25.	Grīnfeldts H.	Lielā 5	4	"		

Padomju okupācijas varai ienākot Latvijā, notika daudzi aresti. Bijušajam Zemgales drošības dienesta vadītājam M. Vagulānam, kurš varētu sniegt precīzas ziņas par Jelgavas ebreju likteni, kara beigās izdevās ar ģimeni izceļot uz Vāciju, pēc tam uz Austrāliju.¹⁸

Toties padomju represīvo iestāžu rokās nokļuva bijušais Jelgavas pilsētas galva Kristaps Frickauss un viņa vietnieks Fjodors Kalniņš. Arī viņu apsūdzībā tika izmantotas Jelgavas pilsētas izpildkomitejas sniegtās ziņas par nogalināto ebreju skaitu Jelgavā.¹⁹

Izziņa

sakarā ar lietu par Jelgavā okupācijas laikā vācu – fašistisko iebrucēju veikto Jelgavas mierīgo iedzīvotāju iznīcināšanu.

Veiktajā izmeklēšanā noskaidrots, ka ar pirmajām okupācijas dienām vācu iebrucēji kopā ar viņu dienestā esošajiem šucmaņiem un aizsargiem ķērās pie plānveidīgiem Jelgavas pilsētas un apriņķa mierīgo iedzīvotāju arestiem un iznīcināšanas.

[..] Reizē ar padomju aktīva un strādnieku arestiem 1941. gada 30. jūnijā sākās pilnīgi visu pilsētas ebreju iedzīvotāju aresti. Pēc vācu okupācijas varas pavēles visiem ebreju iedzīvotājiem bija jāierodas policijas iecirknī, no kurienes tos izvietoja tukšajās mājās, kas bija pielāgotas kā geto, no kurienes pēc izņirgāšanās, aplaupīšanas, jauno ebreju meiteņu izvarošanas pēc 2–3 dienām sākās masu nošaušanas.

Kā liecina lieciniece Marina Neilande: “1941. gada jūlija sākumā es personīgi redzēju, kā divu dienu laikā gar manu māju pabrauca ap 25 atklātas kravas automašīnas ar ebrejiem. Katrā mašīnā bija ap 50 cilvēku, kurus nosūtīja uz nošaušanu šautuves laukumā.”

[Pētījuma laikā iegūtās liecības apstiprina ziņas, ka uz nošaušanas vietu ebreji dzīti kājām, nevis vesti ar automašīnām. Šī liecība ir nepatiesa. – A. T.]

Pēc tam divu nedēļu laikā katru dienu 2–3 reizes dienā pa partijām 200–300 cilvēku uz šo pašu nošaušanas vietu kājām dzina Jelgavas pilsētas, Tukuma un Dobeles ebrejus. Visi viņi nošauti minētajā laukā. Pēc vāciešu atkāpšanās 1944. gada augustā Jelgavā nebija palicis neviens ebrejs” [..]

Šos pašus faktus apstiprina liecinieki, Jelgavas iedzīvotāji: Eihmans L. P. [..], Ivanovs V. K. [..], Zālītis N. J. [..], Adamovičs J. A. [..], Skudra E. A. [..] un daudzi citi.

Tādā veidā šaujamlaukā četros masu kapos, katrs kaps 65 × 3 un kaps 85 × 4, vācu cilvēkēdāji iznīcinājuši vairāk nekā 6000 ebreju iedzīvotāju. No visiem šaujamlaukā nonāvētajiem 5964 ir Jelgavas ebreji, sk. pievienoto Izpildkomitejas izziņu nr. 327 no 1945. gada 20. jūnija (pārējie ir ebreji no Tukuma apriņķa).

Kā apstiprinājums vāciešu veiktajai Jelgavas ebreju tautības iedzīvotāju pilnīgai iznīcināšanai 1941. gada augusta sākumā ir liecinieka Eihmaņa, kā arī citu liecības.

“1941. gada augusta sākumā pie visām iebruktuvēm Jelgavā bija izlikti apaļi dzeltenī plakāti ar uzrakstiem “Mītava brīva no ebrejiem”.

Pēc tam līdz Sarkanās armijas atnākšanai Jelgavā nebija neviena ebreja [..].

Lai slēptu nozieguma pēdas, pirms atkāpšanās vācu iebrucēji atraka vienu kapu un mēģināja sadedzināt līķus šaujamlaukumā. Sarkanās armijas straujā uzbrukuma dēļ vācieši nenoveda līdz galam maskēšanās plānu – pat atraktā kapa dibenā atrasti cilvēku kauli, ceļa kauls ar dāmas zeķi, kurpe, sieviešu mati. Kapa malā pie ceļa 12 × 10 m laukumā redzami pelni. Daudz apdegušu cilvēka kaulu, zobu protēžu, metāla pogu, brīļu rāmju u.c. Bez minētajiem

nošautajiem ebrejiem vācu okupanti 1941. gada 2. septembrī izveda no Jelgavas psihiatriskās slimnīcas Ģintermuižas 45 cilvēkus – ebreju tautības psihiski slimos un nošāva mežā aiz Nikolaja kapiem (sk. slimnīcas direktora 1945. gada 19. jūnija izziņu nr. 348 (pielikums 91)).

1945. gada 26. jūnijā

Jelgavā

NKVD Latvijas PSR un ĀK pilnvarotais

Kapteinis

Bundzis

Apstiprinu

Apstiprinu

Latvijas PSR iekšlietu tautas komisāra

Latvijas PSR NKVD karaspēka

vietnieks, pulkvedis Sieks

kara prokurora vietnieks,

justīcijas gvardes majors

1946. gada 8. februārī

Dmitrijevs

1946. gada 16. februārī

Bijušā Jelgavas pilsētas galvas Kristapa Frickausa nopratināšanas protokola fragmenti.²⁰

Rīgā 1946. gada 9. janvārī

[..]

Jautājums: Kādās vācu okupācijas laika ļaundarbības Jelgavā laikā no 1941. līdz 1944. gadam piedalījās pilsētas pašvaldība un jūs personīgi kā pilsētas vecākais?

Atbilde: Kā jau iepriekš norādīju, ka, ienākot Jelgavā vācu karaspēkam, mani uzreiz izsauca uz komandantūru un piedāvāja ieņemt pilsētas vecākā posteni, nokomplektēt pilsētas pašpārvaldi ar ierēdņiem un veikt pasākumus, lai visas iestādes un uzņēmumi, kas atradās pilsētā, uzsāktu darbu.

Drīz es uzrakstīju aicinājumu vietējiem iedzīvotājiem, lai viņi uzsāk darbu. Šis mans aicinājums tika nopublicēts vietējā avīzē "Zemgale".

Pēc dažām dienām, kad es jau sāku pildīt pilsētas vecākā pienākumus un pašpārvaldes aparāts bija nokomplektēts, es devu rīkojumu komunālās nodaļas vadītājam, lai visa bezīpašnieka manta, t.i., mēbeles, vērtīgās lietas un citu, padomju iestādēm un privātpersonām, kuri evakuējušies uz PSRS, piederošā manta tiktu attiecīgi uzskaitīta un uzglabāta.

Par ebreju arestiem un nošaušanām es līdz 1941. gada oktobrim ne no viena netiku dzirdējis [..]

Tikai oktobrī vai septembrī tajā pašā gadā no 2–3 personām, kuru uzvārdus šajā brīdī nosaukt nevaru, es uzzināju, ka vācieši savācot visus ebrejus un liekot kāpt smagajās automašīnās, lai vestu uz nometni "Salaspils". Tāpat stāstīja, ka atsevišķa daļa šo ebreju esot nošauta kaut kur mežā pie Jelgavas. Šo vietu es personīgi nekad neesmu redzējis un tur neesmu bijis.

Pēcāk pie manis 1941. gada oktobrī ar ziņojumu ieradās pilsētas pārvaldes kartiņu biroja vadītājs Vāvere, kurš ziņoja, [ka] saņemtais kartiņas ebrejiem nav kam izdalīt, jo pilsētā dzīvo tikai viena ebrejiete.

Es painteresējos, kur varēja pazust no pilsētas ebreju iedzīvotāji, kuru, pēc 1939. gada uzskaites, bija apmēram divi ar pusi tūkstoši. Vāvere atbildēja, ka daļa ebreju nošauta, bet pārējie izvesti.

No savas puses es toreiz uzskatīju to par lielu ģirgāšanos un nežēlību, ko vācieši izdarīja ar ebrejiem.

Par to, t.i., ka vācieši izveda un nošāva daļu no viņiem, stāstīja uzraksti, kas bija pie stabiem pie Jelgavas, uzlikti septembrī, tie vēstīja, ka ebreju Jelgavā vairs nav.

Jautājums: Kāda ir jūsu personīgā un pašvaldības ierēdņu līdzdalība ebreju izdzīšanā un iznīcināšanā?

Atbilde: Es atkārtoju, ka ne tiešu, ne netiešu dalību ebreju un citu iedzīvotāju iznīcināšanā ne esmu ņēmis, ebreju sarakstus nepiestādīju, transportu nepiegādāju, kā arī nekādus rīkojumus par ebreju mantu neesmu devis.

Iespējams, ka pilsētas pašvaldības komunālā nodaļa, pildot manu rīkojumu par bezsaimnieka mantas uzskaiti un glabāšanu, 1941. gada jūlijā sākumā uzskaitīja ebreju īpašumus, bet par to man neziņoja, un es ar to, t.i., ebreju īpašumu, neesmu rīkojies. Pēcāk, kad 1941. gada beigās gebītskomisārs deva rīkojumu nodot visu bezsaimnieka mantu, kas atradās pilsētas pašvaldības komunālās nodaļas glabāšanā, es devu rīkojumu iepriekšminētās nodaļas vadītājam, lai tas tiktu izpildīts [..]

K. Frickauss pratināšanās centās izvairīties no atbildēm un, atbildot uz jautājumiem, kas skāra ebreju arestus un nogalināšanu, kļūdās laika norādēs, faktos, kas viņam kā pilsētas galvai varēja būt zināmi, jo viņš bija sācis savu dienestu vācu okupētajā Jelgavā laikā, kad notika ebreju aresti un nogalināšana. K. Frickauss noraidīja apgalvojumus, ka Jelgavā nogalināti 5964 ebreji, kā arī norādīja, ka pilsētā, pēc 1939. gada datiem, bijuši apmēram divarpus tūkstošu ebreju. Tiesa ņēma vērā tikai Jelgavas pilsētas izpildkomitejas sniegto izziņu. Padomju tiesa un tās izmeklētāji nodemonstrēja, ka tos neinteresē lietas patiesie apstākļi – cik Jelgavas ebreju nogalināja. Gan bijušais pilsētas galva K. Frickauss, gan viņa vietnieks F. Kalniņš tika notiesāti par sadarbību ar vācu okupācijas varu un dzimtenes – PSRS nodevību.

Secinājumi

Padomju varas atstātie dokumenti nesniedz patiesu ainu par nacistu izdarīto noziegumu patiesiem apmēriem. Tajos ir pārspīlējumi, nepatiesi fakti, politiskas frāzes. Tos rakstot, netika izmantoti vācu dokumenti, arī upuru kapu atrakšana nedeļa precīzu informāciju par nogalināto ebreju skaitu. Pat rūpīgi veicot kapu atrakšanu un upuru atpazīšanu, tas nebija iespējams, jo vācu varas iestādes kapus bija daļēji atrakušas un upurus sadedzinājušas. Pēc Jelgavas ebreju iznīcināšanas 1941. gada jūlijā kā atsevišķa

akcija ir notikusi Jelgavas psihiatriskās slimnīcas 45 ebreju nogalināšana septembrī.²¹ Zemgales apgabala komisārs brīvkuņģis V. E. fon Mēdems ir sniedzis informāciju, ka 1943. gada 5. janvārī Jelgavas apgabala komisariātā vēl bija nodarbināti 289 ebreji. Veicot aptauju veco jelgavnieku vidū, atradās lieciniece, kas informēja par ārzemju ebreju izmantošanu Jelgavas dzelzceļa līnijas Jelgava–Eleja būvniecības darbos. Šie ebreji bija noņemti Svētes stacijā netālu no Ruļļu kalniem. Pat pieņemot, ka nodarbinātie ārzemju ebreji gājuši bojā, diez vai nogalināto ebreju skaits Jelgavā 1942.–1944. gadā sniegtos vairākos tūkstošos. Skopa un nepārbaudāma informācija ir par atsevišķiem karu pārdzīvojušiem ebrejiem. Nav atrodams ziņas, cik ebreju paspēja izbraukt no Jelgavas uz PSRS iekšzemes apgabaliem kara sākumā; cik Jelgavas ebreju izbēga no Jelgavas vācu okupācijas sākumā uz Rīgu, cerēdami tur paslēpties; cik gāja bojā vēlāk Rīgas geto. Nav zināms, cik Jelgavā vācu varā bija palicis no Lietuvas bēgošo ebreju, kuri netika tālāk uz PSRS. Padomju ziņas par 5964 nogalinātiem Jelgavas ebrejiem nav patiesas. Tās tapušas birokrātu kabinetos un, izpildot padomju varas funkcionāru prasības, falsificētas. Vācu ziņas par 1550 nogalinātajiem ebrejiem augusta sākumā Jelgavā un tās apkārtnē ir diezgan ticamas, jo sakrīt arī ar Jelgavas avīzē “Nacionālā Zemgale” publicētajām ziņām, kur minētais skaitlis 1200 – no Jelgavas “izraidītie” ebreji – balstīts uz Jelgavas iedzīvotāju reģistrācijas datiem, ko pēc vācu varas rīkojuma veica Jelgavas pašpārvalde. Diemžēl nav bijusi pētījuma laikā pieejama Jelgavas drošības dienesta sagatavotā kartotēka Žīdu reģistrs, kas dotu atbildi uz jautājumu, cik Jelgavā 1941. gada jūlija sākumā bija ebreju, kurus nogalināja bijušajā Jelgavas kājnieku pulka šautuvē, ko mūsdienās jelgavnieki dēvē par Nāves mežu.

Pētījumā nav rasta skaidra atbilde uz jautājumu, cik Jelgavas ebreju nogalināja vācu okupācijas laikā, taču bija iespējams noskaidrot, kad un kā noslepkavoja Jelgavas ebrejus 1941. gada vasarā, sākoties vācu okupācijai,²² un kā pēc kara radās vēstures literatūrā minētais Jelgavā nogalināto ebreju skaits.

Atsauces un komentāri

- ¹ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 2. apr., P-11089. l., kriminālieta nr. 2754.
- ² Izziņa ir balstīta uz Republikas Ārkārtējās komisijas datiem.
- ³ 1968. gada Ķelnes apgabaltiesas kriminālieta. Apsūdzība pret Alfredu Bekū un Vilhelmu Adeltu, muzejs “Ebreji Latvijā” (turpmāk – MEL), III-14.
- ⁴ Turpat, Vācijas tiesu materiāli. Ludvigsburga, 1971. Nobeiguma ziņojums par nacionālsociālistu pastrādātajiem noziegumiem Jelgavā un tās apkārtnē.
- ⁵ Ereignismeldung UdSSR. Der Chef d. Sicherheitspolizei und des SD, Berlin, 15.10.1941. – Visu ziņojumu kopijas, izņemot nr. 2 un nr. 158, atrodamas: MEL, B-413–B-628.
- ⁶ Turpat.

- ⁷ Turpat.
- ⁸ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. IV sēj.: Tautība. – Rīga, 1937. – Pētījuma laikā izmantoti dati no LVA arhivāres Irinas Veinbergas sagatavotajiem ebreju sarakstiem pēc tautas skaitīšanas laikā izpildīto kartīšu ziņām.
- ⁹ “Nacionālā Zemgale” ir pirmais laikraksts, kurš Latvijas teritorijā sāk iznākt ar vācu okupācijas varas atļauju. Tā redaktors un izdevējs bija Mārtiņš Vagulāns, kurš vienlaikus bija apstiprināts arī par Jelgavas drošības dienesta priekšnieku. Laikraksts iznāca no 1941. gada 30. jūnija līdz 16. augustam. Tad M. Vagulānu atstādināja no visiem amatiem, avīzi slēdza un tās vietā sāka izdot laikrakstu “Zemgale”.
- ¹⁰ *Neparts A.* Atmiņas par okupācijas laiku, 1940–1945. – Milforda, 1998.
- ¹¹ Nacionālā Zemgale, nr. 1–42, iznāca no 1941. gada 30. jūnija līdz 16. augustam.
- ¹² MEL, III-14, Vācijas tiesu materiāli. Ludvigsburga, 1971. Nobeiguma ziņojums par nacionālsociālistu pastrādātajiem noziegumiem Jelgavā un tās apkārtnē.
- ¹³ Vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai ieceltās Republikas Ārkārtējās komisijas ziņojums par vācu iebrucēju noziegumiem Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā. – Rīga, 1945.
- ¹⁴ LVA, 132. f., 1.–32. l., Jelgava, Republikas Ārkārtējās komisijas savākie materiāli.
- ¹⁵ Zemgales valsts arhīvs, Jelgavas izpildkomitejas sēžu protokoli, 1945. gads.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ LVA, 132. f., 22. apr., 2. l.
- ¹⁸ Mārtiņa Vagulāna biogrāfijā izmantotas ziņas no Žaņa Unāma sastādītā biogrāfiskā rādītāja “Es viņu pazīstu” 1938. gadā Rīgā un 1975. gadā Mičiganā izdevniecības *Grand Haven* izdevuma, korporācijas “Tālavija” 1925. un 1965. gada albumiem, Andrieva Ezergaila grāmatas “Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944”.
- M. Vagulāns dzimis 1905. gada 29. martā Dignājas pagastā Vagulānu mājās. 1923. gadā absolvējis Daugavpils valsts vidusskolu un iestājies Latvijas Universitātē. 1924. gadā iestājies studentu korporācijā “Tālavija”. 1924.–1925. gadā strādājis Valsts budžeta nodaļā, pēc tam Zemkopības ministrijā par jaunāko zemes taksatoru. 1929. gadā pārgājis darbā laikrakstā “Pēdējā Brīdī”. Avīzes uzdevumā apceļojis Vāciju, Lietuvu, Franciju, Poliju. Divus semestrus bijis Lauksaimniecības fakultātes Studentu biedrības priekšnieks. 1930. gadā atradies obligātajā karadienestā 9. Rēzeknes kājnieku pulkā. Beidzis virsnieka vietnieka kursu karaskolā, pildot nodaļas virsseržanta pienākumus. 1931. gadā izturējis valsts pārbaudījumus Latvijas Universitātē, profesora Augusta Kirhenšteina vadībā izstrādājis diplomdarbu “Sviesta kļūdas un to novēršana”. 1934. gadā ieguvis agronoma grādu. 1932. gadā strādājis par lopkopības inspektoru Latgalē, 1933. gadā bijis Bauskas apriņķa agronoms, reizē vadot Bauskas darba biroju un rediģējot nedēļas laikrakstu “Bauskas Vēstnesis”. 1937. gadā pārgājis uz Jelgavu par Lauksaimniecības kameras lestažu un sacensību biroja sekretāru. Strādājis arī par dienas laikraksta “Zemgales Balss” redaktoru. 1939. gadā no iekšlietu ministra Viļa Gustava Gulbja iecelts par Iekšlietu “Ministrijas Vēstneša” redaktoru, bet tam nav piekritis prezidents Kārlis Ulmanis un sabiedrisko lietu ministrs Alfreds Bērziņš, kā iemeslu minot M. Vagulāna piederību studentu korporācijai un Pērkonkrusta organizācijai. Ir bijis aizsargs, Aizsargu bataljona sevišķo uzdevumu rotas komandieris. 1940. gadā pēc Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībā atstājis darbu Lauksaimniecības kamerā un laikrakstā, dzīvojis un saimniekojis savās lauku mājās Jelgavas apriņķa Lielvircavas pagasta Ludiņos. Ienākot vācu karaspēkam, ir bijis ziņotājs par notikumiem

padomju aizmugurē un sniedzis ziņas vācu karaspēkam, piedalījies cīņās pret sarkanarmiešiem pie Elejas Meitenes stacijas apkārtnē. Jau pirmajā vācu okupācijas dienā iecelts par Jelgavas drošības dienesta vadītāju, piedalās Jelgavas ebreju iedzīvotāju iznīcināšanas sagatavošanā. Ir laikraksta "Nacionālā Zemgale" redaktors. Īsu laiku ieņem Zemgales apgabala drošības dienesta priekšnieka amatu. Pēc atstādināšanas no šī amata dienēja Viktora Arāja komandā. Par ebreju sievietes izvarošanu Minskā 1943. gadā īslaicīgi ieslodzīts Rīgas Centrālcietumā. Savā biogrāfijā norādījis, ka cīņijies leģionā kā leitnants Baltkrievijā un Volhovā pulkvežleitnanta Voldemāra Veisa un pulkvežleitnanta Kārļa Lobes pulkā. Ievainots, apbalvots ar Dzelzs krustu. Pēc ievainojuma atvaļināts un kopā ar ģimeni 1944. gada 8. oktobrī izbraucis uz Vāciju. Dzīvojis Vācijā, Gubinā pie Oderas, Arnštātē Tīringenē, Virzburgā. 1948. gadā izceļoja uz Austrāliju, divus gadus pavadīja Adelaidā, tad pārcēlās uz dzīvi Sidnejā. Vadīja kokmateriālu transporta uzņēmumu, uzcēla māju, garāžu, kuras vienā galā ierīkoja telpas Sidnejas tālaviešu konventa vajadzībām. M. Vagulāns miris 1982. gadā Austrālijā, psihiatriskajā slimnīcā.

¹⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-11089. I., krimināllieta nr. 2754, Frickausa Kristapa Andreja d., Kalniņa Fjodora Andreja d. u.c. lieta.

²⁰ Turpat.

²¹ Turpat, 132. f., 30. apr., Par Jelgavas psihoneiroloģiskās slimnīcas ebreju pacientu nošaušanu 2.09.1941.42.; sk.: *Vīksne R.* Garīgi slimo iznīcināšana Latvijā nacistiskās okupācijas laikā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 324.–350. lpp.

²² *Tomašūns A., Martinsons M.* Jelgava 1941. gada vasarā – holokausts. Mācību palīgglīdzeklis Latvijas vēsturē. Videofilma vidusskolēniem. – Jelgava, 2004.

Andris Tomašūns

Jews murdered in Jelgava: Soviet and Nazi Data

Summary

During the course of the research, we had to verify from where the data about the Jewish people who were killed in July of 1941 had originated and how credible they were. We had access to the information distributed by the repressive German occupation forces – Commander V. Stalecker of the special operational unit EG A; also, by the newspaper *Nacionālā Zemgale* in Jelgava, and finally, by the Crime investigating Committee in Jelgava when it was occupied by the Communist forces.

The Jews in Jelgava were murdered in July 1941 and V. Stalecker in his report to Berlin, on August 1, 1941, states that in Jelgava and its environs 1550 Jews were killed. The issue dated July 29, 1941 of the newspaper *Nacionālā Zemgale*, told that the number of inhabitants in Jelgava had declined by 4000; Jews who fled from Jelgava at the beginning

of the war made 1000, and 1200 were “expelled” – which in this case means murdered. When the Communist occupation forces returned to Jelgava at the beginning of 1945, they established a committee for research on the German atrocities committed during their occupation. This committee produced documents which show that the number of murdered Jews was 5964. Although there are some historical sources which aver that there was a special Jewish register that was prepared when the Germans occupied Jelgava, this document has not been found in the accessible archives; it can only be assumed that it was destroyed during the fire in Jelgava, in the fierce war battles.

If one assumes that the number of Jewish inhabitants of Jelgava (2039) obtained during the 1935 census is correct, one can calculate the approximate number of murdered Jews. The quantity arrived at by the Soviet occupational forces seems largely exaggerated. The accessible acts and documents aver that the committee conducting research of Nazi crimes was falsifying the numbers to please the Communist government in order to accuse the Germans in war crimes.

It was important to complete the assignment given by the Communist party in order to create an accusing document for the court procedures against Germany, instead of discovering the truth about the destruction of Jewish lives in Jelgava in 1941. Obviously, 5964 murdered Jewish citizens are the fabrication of the Crime Investigating Committee in Jelgava. Much more reliable seems the number published by the newspaper *Nacionālā Zemgale* (1200). It is compatible with the reported 1550 people killed in Jelgava and environs that was mentioned by V. Stalecker.

Dzintars Ērglis

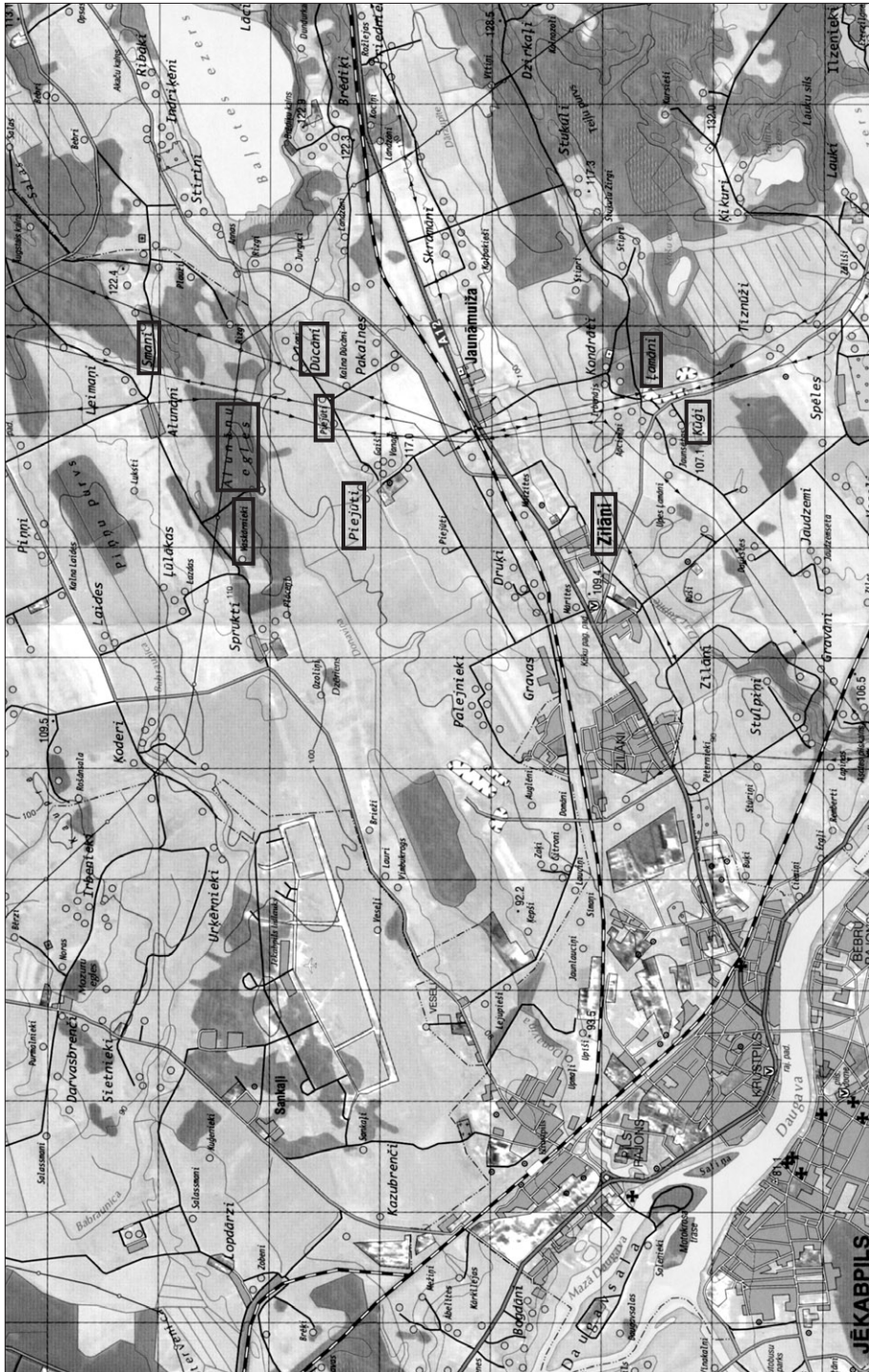
Holokausts Krustpils pagastā 1941. gada vasarā: Piejūtu un Smanu sādža

Par holokausta norisi Latvijas provincē publicēts jau ievērojams skaits pētījumu un atmiņu.¹ Vairākos darbos apskatīta arī ebreju slepkavošana Jēkabpils apriņķa Krustpils pilsētā un Krustpils pagastā,² tomēr daudzās Latvijas apdzīvotajās vietās holokausts joprojām nav pētīts.

1935. gadā Krustpilī dzīvoja 1043 ebreji (28,52 procenti pilsētas iedzīvotāju).³ Provincē ebrejiem vācu okupācijas laikā nebija gandrīz nekādu izredžu izbēgt no nāves. Nav ziņu, ka kaut viens ebrejs Krustpilī būtu pārdzīvojis nacistu okupācijas laiku. Krustpils, Gostiņu un Pļaviņu pilsētas un to tuvākās apkārtnes ebrejus 1941. gada 1. augustā netālu no Krustpils Kaķīšu purvā noslepkavoja no Rīgas atbraukušie Viktora Bernharda Arāja (1910–1988) vadītās komandas locekļi un vietējie pašaisardzībnieki.⁴ Tomēr ne jau visu Krustpils ebreju dzīvības tika izdzēstas Kaķīšu purvā. Zināmi vairāki atsevišķu ebreju noslepkavošanas gadījumi 1941. gada vasarā gan pirms, gan pēc akcijas Kaķīšu purvā. Šajā rakstā, balstoties uz Latvijas Valsts arhīva materiāliem, analizēta ebreju nogalināšana Krustpils pagastā pie Piejūtu un Smanu sādžas. Līdzīgi notikumi risinājās arī Krustpils pilsētas ebreju kapos, Spuņģeņu mežā, Maksinu, Daukstes, Variešu u.c. sādžu apkārtnē. Diemžēl pēckara tiesu izmeklēšanā ne jau par visiem atsevišķu ebreju noslepkavošanas gadījumiem padomju represīvo iestāžu izmeklētāji noplatināja lieciniekus, bet citus vēstures avotus nav izdevies atrast. Mūsdienās – 65 gadus pēc šiem notikumiem – iegūt liecības vairs nav iespējams.

Ebreju slepkavošana Piejūtu sādžā

Piejūtu sādža atrodas apmēram piecus kilometrus no Krustpils. 1941. gada vasarā pie Annas Veinbergas (1881–?),⁵ kurai Piejūtos piederēja māja, dzīvoja četri Krustpils ebreji. Viņus Piejūtu sādžas apkārtnē noslepkavoja vietējie kolaboracionisti – pašaisardzībnieki Jānis Avotiņš (1909–?) no Ļamānu sādžas, Osvalds Kalniņš (1910–1946) no Kūģu sādžas, Pēteris Stars (1908) un Vladimirs Loms (1922) no Dūcānu sādžas. Slepkavas paši negribēja aprakt nošautos, tāpēc pavēlēja to izdarīt Piejūtu sādžas

Latvijas Republikas satelītkarte. Jēkabpils. – LR Valsts zemes dienests, Rīga, 2003

zemniekiem Indriķim Daukstem-Saliņam (1895–?), Pēterim Grāvītīm (1909), Kārlim Zolbergam (1889–1948), kā arī A. Veinbergas kalpam Sidoram Ciganovam, kuri tādējādi kļuva par slepkavības lieciniekiem.

Slepkavības ainas attēlojuma pamatā ir tikai divu liecinieku – I. Daukstes-Saliņa un P. Grāvīša sniegtās liecības. Viņus pratināja gan 1944. gadā, kad izmeklēja V. Loma lietu, gan 1958. gadā, kad notiesāja J. Avotiņu. I. Daukste-Saliņš un I. Saliņš 1944. gadā dzīvoja Piejūtu sādžā. 1958. gadā I. Daukste-Saliņš joprojām dzīvoja Piejūtu sādžā, bet P. Grāvīša dzīvesvieta tolaik bija Jēkabpilī, Padomju ielā 81–2.

A. Veinbergas bijušo kalpu S. Ciganovu 1944. gadā padomju represīvās iestādes nemaz nemeklēja, bet 1958. gadā izmeklētājiem viņu neizdevās atrast. A. Veinberga apgalvoja, ka S. Ciganovs 1941. gadā bijis apmēram 30 gadu vecs, bet 1944. gadā dzīvojis Rēzeknes vai Daugavpils apriņķī.⁶ S. Ciganovs no Veinbergu mājām aizgāja 1941. gada rudenī, un par viņa turpmāko likteni A. Veinbergas dēls Voldemārs Veinbergs (1918) 1958. gadā neko nezināja.⁷

Nezināmu iemeslu dēļ V. Loma krimināllietas izmeklēšanas laikā 1944. gadā netika nopratināts K. Zolbergs, bet 1958. gadā K. Zolberga vairs nebija dzīvo vidū – 1948. gada 6. martā Rēzeknē viņš traģiski gāja bojā.⁸

Precīzs ebreju slepkavības datums nav zināms. Gan liecinieki, gan slepkavas minēja 1941. gada jūliju vai augustu. Lieciniekam I. Daukstem-Saliņam šķita, ka slepkavība notikusi siena pļaujas laikā.⁹ Visticamāk, slepkavība pie Piejūtu sādžas notikusi 1941. gada augusta sākumā, jo, kā redzams no A. Veinbergas liecības, tā veikta pēc akcijas Kaķīšu mežā 1941. gada 1. augustā.

A. Veinberga 1944. gada 10. septembrī, liecinādama arestētā V. Loma lietā, atcerējās: *“Apmēram 1941. gada jūlija sākumā man vajadzēja darbaspēku cukurbiešu ravēšanai un citu lauksaimniecības darbu veikšanai manā saimniecībā. Tāpēc aizbraucu uz Krustpili, uz pilsētas valdi, lai dod man darbaspēku. Pilsētas valdē man sacīja, ka vācu noietnē ir arestētie ebreji, kur es varu paņemt sev strādniekus, ko arī izdarīju. Nometnē paņēmu trīs ebreju tautības sievietes un vienu zēnu, kurus atvedu uz savu saimniecību. Šīs ģimenes nostrādāja manā saimniecībā apmēram divas nedēļas, tad izplatījās baumas, ka Krustpilī vācieši sākuši apšaut visus ebrejus. To uzzinājušas, manas strādnieces lūdza mani, lai aizbraucu uz Krustpili un noskaidroju patiesību. Kad atbraucu uz pilsētas valdi un sāku interesēties par notikumiem, tad uz mani sakliedza un draudēja – kāpēc es līdz šim laikam vēl turu savā saimniecībā ebrejus, kā arī teica, ka “šodien naktī mēs viņus no tevis savāksim”. Otrā dienā agri no rīta atbrauca automašīna un manā mājā ienāca policists Avotiņš un pieprasīja uzrādīt, kur atrodas ebreju strādnieces. Norādot viņu atrašanās vietu, policists Avotiņš viņus savāca un aizveda Alunānu sādžas virzienā uz mežu, un tur viņi tika nošauti [..]*

Ne viņu [ebreju] uzvārdus, ne vārdus tagad neatceros, jo viņi pie manis dzīvoja ļoti īsu laiku. [Bija] māte, apmēram 35 gadus veca, ar 14–15 gadu vecu dēlu, otra sieviete apmēram 30 gadu veca, trešā no 65 līdz 70 gadiem.”¹⁰

Arī A. Veinbergas dēls V. Veinbergs, kurš 1958. gadā dzīvoja Salaspilī, liecināja, ka nezina neko vairāk kā vien to, ko māte teikusi pirms četrpadsmit gadiem: “.. Vācu okupācijas sākumā 1941. gada vasarā jūlija beigās un augusta sākumā pie manas mātes Veinbergas Annas apmēram 10 (desmit) dienas Piejūtu mājās dzīvoja ebreju tautības personas, trīs sievietes un zēns, kuru uzvārdus es nezinu. Viena no sievietēm bija vecāka gadaģājuma, divas citas – vidējos gados, bet zēns apmēram 15 gadu vecs. Šīs trīs ebrejietes un zēnu mana māte paņēma pie sevis Piejūtu mājās no Krustpils pilsētas sezonas darbiem, kā ganīt lopus un izravēt lauku [..]

Es personīgi nezinu, kas arestēja un aizveda uz nošaušanu pie mums mājās dzīvojošās trīs ebreju sievietes un zēnu. Nezinu arī, kādos apstākļos tas notika. Acīmredzot tas notika, kad vēl gulēju. Turklāt tās trīs ebreju tautības sievietes un zēns pie mums mājās neatradās kopā ar mani vienā istabā, bet, pēc manām domām, viņi atradās klētī blakus mājai.”¹¹

Diemžēl arī citi liecinieki nezina ebreju vārdus, ne arī viņu vecumu.

P. Grāvītis 1944. gadā liecināja, ka divas sievietes bijušas apmēram 30 gadu vecas, viena apmēram 70 gadu, bet zēns 15 gadu vecs.¹² 1958. gadā P. Grāvītis apgalvoja, ka vienai ebrejietei bijis apmēram 60–70 gadu, divas – vidējos gados, bet zēns apmēram 10–12 gadu vecs. P. Grāvītis bija redzējis vecāko sievieti Piejūtos ganām A. Veinbergas lopus, bet vienu no jaunākajām sievietēm strādājam A. Veinbergas mājā.¹³

I. Daukstem-Saliņam 1944. gadā šķita, ka ebreju zēns bijis 14–15 gadu vecs, bet sieviešu vecumu neminēja.¹⁴ 1958. gadā I. Daukste-Saliņš uzskatīja, ka viena no sievietēm bijusi apmēram 70 gadu veca, pārējās divas vidējos gados, bet zēns – 12 vai 14 gadu vecs.¹⁵

Nošaušanas dienā ar pistolēm apbruņotie J. Avotiņš un O. Kalniņš agri no rīta vispirms ieradās Dūcānu sādžā, kur pavēlēja V. Lomam un viņa kaimiņam P. Staram apģērbties, paņemt šautenes un nākt līdz. Četratā devušies uz apmēram pusotra kilometra attālo Piejūtu sādžu, kur vispirms izrīkoja vietējos zemniekus nošauto aprakšanai. Dokumentos nav informācijas, kurš tieši pašaisardzībniekiem devis pavēli noslepkavot Piejūtu ebrejus.

Pie Piejūtu sādžas iedzīvotāja P. Grāvīša uz mājām ap saullēktu atnāca divi akcijas dalībnieki – P. Stars un J. Avotiņš vai O. Kalniņš, kurš tieši, to P. Grāvītis neatcerējās. Kāds sacījis, lai P. Grāvītis seko viņiem ar lāpstu kaut kādam darbam. P. Grāvītis aizbildinājies, ka viņam jāpļauj siens, bet tie uzstājuši, lai ņem lāpstu un nāk līdz viņiem, piebilddami, ka ilgi viņu neaizkavēs. P. Grāvītis bijis spiests pakļauties, apģērbies, paņēmis lāpstu un gājis kopā ar akcijas dalībniekiem.

Nacistu soda akciju vienības dalībnieki. Otrajā rindā vidū Jānis Avotiņš
LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., uzraudzības lieta, 116. lp.

Annas Veinbergas mājas Krustpils pagasta Piejūtu sādžā. 1958. gada foto
LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 231. lp.

Cita Piejūtu sādžas zemnieka I. Daukstes-Saliņa mājās ieradās O. Kalniņš un P. Stars. Tā kā bija agrs rīts, I. Daukste-Saliņš vēl gulēja. Atnācēji I. Dauksti-Saliņu uzmodināja, un O. Kalniņš deva rīkojumu, lai viņš apģērbjas, paņem lāpstu un iet uz mežu, bet, uz kuru un kāpēc, – nepaskaidroja. O. Kalniņš pavēlēja I. Daukstem-Saliņam vispirms doties uz kalniņu pie A. Veinbergas mājām – tur jau būšot citi ļaudis, kuri viņu gaidīs. O. Kalniņš un P. Stars arī devās pie A. Veinbergas.

I. Daukste-Saliņš saģērbās, paņēma lāpstu un gāja uz A. Veinbergas mājām. Netālu no tām viņš sastapa savu kaimiņu P. Grāvīti, K. Zolbergu un A. Veinbergas kalpu S. Ciganovu, kuri arī bija atnākuši ar lāpstām. Kad I. Daukste-Saliņš pienāca pie A. Veinbergas mājām, J. Avotiņu un V. Lomu tur neredzēja, un viņš nezināja, kur viņi bija tajā laikā. I. Daukste-Saliņš un citi zemnieki ar lāpstām atradās no A. Veinbergas mājām, kur tika arestēti ebreji, 50 vai vairāk metru attālumā. Zemnieki nevarēja redzēt, kas notiek A. Veinbergas mājās, jo skatienu aizsedza liels šķūnis un koki.

Pie I. Daukstes-Saliņa, P. Grāvīša, K. Zolberga un S. Ciganova pienāca O. Kalniņš un P. Stars. O. Kalniņš deva zemniekiem rīkojumu iet uz tuvāko mežu, t.s. Alunānu eglēm, apmēram pusotra–divus kilometrus no Piejūtu sādžas, gaidīt aiz upītes mežmalā krūmos pie ceļa un nerādīties, kad pašaizsardzībasnieki vedīs ebrejus.

J. Avotiņš un O. Kalniņš iegāja A. Veinbergas mājā, bet V. Lomu un P. Staru atstāja sētā. Pēc neilga laika J. Avotiņš un O. Kalniņš no mājas izveda četrus ebrejus – trīs sievietes un vienu zēnu un kopā ar V. Lomu un P. Staru dzina viņus uz Alunānu egļu pusi.

I. Daukste-Saliņš, P. Grāvītis, K. Zolbergs un S. Ciganovs ar lāpstām no A. Veinbergas mājām devās pa taisnāko ceļu pāri pļavām uz norādīto vietu pie Alunānu eglēm. Zemnieki apstājās mežmalā un gaidīja, kad pašaizsardzībasnieki viņus pasauks.

Pa to laiku četri minētie akcijas dalībnieki no Piejūtu puses veda trīs ebrejietes un zēnu uz Alunānu eglēm pa citu ceļu. O. Kalniņš arestētajiem teicis, lai viņi neuztraucas, jo no A. Veinbergas tiekot pārvesti strādāt pie cita saimnieka.

Zemnieki kļuva par aculieciniekiem, kā apbruņotie J. Avotiņš, O. Kalniņš, P. Stars un V. Loms netālu no viņiem no Piejūtu puses veda ebrejus uz Alunānu eglēm. I. Daukste-Saliņš, P. Grāvītis, K. Zolbergs un S. Ciganovs redzēja, kā slepkavas pieveda ebrejus pie upītes un pēc tam iegriezās eglēs. Viens – O. Kalniņš vai J. Avotiņš – gāja pa priekšu arestētajiem, bet aiz upuriem sekoja pārējie trīs slepkavas. Atveduši ebrejus uz Alunānu eglēm, šāvēji ar viņiem nogriezās no ceļa retās eglēs, kur apmēram 15–30 metru no ceļa ebreji tika nošauti.

Slepkavības brīdi zemnieki neredzēja, viņi dzirdēja tikai šāvienus. Cik to bijis, P. Grāvītis neatcerējās. I. Daukste-Saliņš gan atcerējās, ka dzirdējis divas zalves pa diviem (vairākiem) šāvieniem gandrīz vienlaikus, un tāpēc domāja, ka šāva divi pašsardzībasnieki.

Kad ebreji bija nošauti, kāds no paš aizsardzībniekiem pasauca zemniekus. Pēc apmēram 150–200 metriem¹⁶ zemnieki nonāca šaušanas vietā pie neliela pakalna. Tur stāvēja J. Avotiņš, O. Kalniņš, V. Loms un P. Stars, bet zemē gulēja nogalinātie – divas sievietes atsevišķi, dažus soļus no viņām – sieviete un zēns. I. Daukste-Saliņš no sarunas starp paš aizsardzībniekiem sapratīs, ka viņus nošāva J. Avotiņš un O. Kalniņš.

Akcijas dalībnieki pavēlēja zemniekiem izrakt bedri, platāku par metru, 1,5–2 metrus garu un apmēram cilvēka auguma dziļumā, 10–15 metru no līķiem. Zemnieki nošautos guldīja bedrē un apbēra ar zemi.

Visi nošautie bija apgērbti, tomēr viņiem palika dažādas lietas, kuras policisti piedāvāja arī zemniekiem, bet viņi, izņemot P. Grāvīti, no tām atteicās. Pie bedres bija sieviešu apavi un vecs sieviešu demisezonas mētelis, ko O. Kalniņš lika P. Grāvītim savākt. Vēlāk padomju represīvo iestāžu izmeklētājiem P. Grāvītis apgalvoja, ka kurpes esot iesviedis mežā, bet sieviešu mēteli atnesis mājās un pāršuvis to sev par vasaras mēteli. Diviem akcijas dalībniekiem, pēc P. Grāvīša domām, bijuši ar apgērbu piebāzti pilni portfeļi, bet diviem slepkavām – acīmredzot J. Avotiņam un O. Kalniņam – bijuši velosipēdi, uz kuru bagāžnieka arī bijuši apgērba vīstokļi.

Kad līķi bija aprakti, slepkavas racējus atlaida un aizgāja arī paši.¹⁷

Kad zemnieki piegāja nošaušanas vietai, J. Avotiņš no pistoles dažas (iespējams, divas) reizes iešāva krūtīs vienai sievietei, kura agonijā vēl gārda.¹⁸

Meli un taisnošanās

Par ebreju nogalināšanu Alunānu eglēs no četriem slepkavības dalībniekiem arestēja un notiesāja tikai divus – V. Lomu un J. Avotiņu. O. Kalniņš bija miris, P. Stars aizbēdzis uz ārzemēm.

I. Daukste-Saliņš šos cilvēkus raksturoja šādi: *“Es nezinu, kurš no viņiem bija vecākais šajā operācijā. Man kā visa notikušā aculieciniekam sakarā ar ebreju tautības personu nošaušanu no “Piejūtu” mājām šķita, ka šīs operācijas vecākais bija Avotiņš Jānis Pētera d. un Kalniņš Osvalds Jāņa d. Viņi abi parādīja sevi vairāk aktīvi nekā citi divi – Loms un Stars.”*¹⁹

V. Lomu aizturēja Dūcānu sādžā jau 1944. gada 15. augustā.²⁰ Diemžēl viņa krimināllieta tika izmeklēta pavirši. V. Loms 1944. gadā liecina, ka pie Piejūtiem nošauti nevis četri, bet gan pieci vai seši ebreji, no tiem divas sievietes, un noslepkavoto ebreju aprakšanā bez minētajiem (I. Daukste-Saliņš, P. Grāvītis, K. Zolbergs un S. Ciganovs) piedalījies arī Piejūtu zemnieks Ozols.²¹ Latvijas PSR valsts drošības tautas komisāra 1944. gada 14. novembrī apstiprinātajā apsūdzības slēdzienā rakstīts, ka V. Loms

1941. gada jūlijā kopā ar trim policistiem ieradies nevis Piejūtu, bet Slanu sādžā (tā tekstā, noteikti domāta Smanu sādža. – Dz. Ē.), kur arestējuši piecus ebrejus, no tiem divas sievietes un 14 gadu vecu zēnu, pēc tam viņus “zvēriski nošāvuši”.²²

Tiesā 1945. gada 14. janvārī V. Loms liecināja, ka viņš kopā ar J. Avotiņu un vēl kādu policistu, uzvārdā Kaunēnu, Piejūtu sādžā arestējis trīs sievietes, zēnu un vīrieti, kuri aizvesti uz mežu un nošauti.²³ Kara tribunāla spriedumā konstatēts, ka 1941. gada jūlijā V. Loms un trīs policisti arestējuši Slanu sādžā piecus ebrejus, aizveduši viņus netālu no sādžas un nošāvuši.²⁴

Kad V. Lomu atkārtoti pratināja 1958. gadā, viņš, aizbildinādamies, ka slepkavība notikusi sen, apgalvoja, ka nevarot atcerēties, kādos apstākļos Alunānu eglēs nošautas trīs sievietes un zēns. V. Loms un P. Stars uz ebrejiem nešāva. V. Loms tikai atcerējās, ka, tikko kā iegājuši Alunānu eglēs, J. Avotiņš un O. Kalniņš uzreiz ar pistolēm nošāvuši trīs sievietes un zēnu. Uz kuru no arestētajiem mērķējis O. Kalniņš un J. Avotiņš, cik reižu katrs izšāvis, to V. Loms neatcerējās.²⁵

Pēc V. Loma domām, zemnieki, kuri apraka nošauto līķus, atradušies apmēram 100 metru attālu un redzējuši, kā nošāva ebrejus, jo starp viņiem un nošaušanas vietu augušas tikai retas egles.²⁶

V. Loms 1958. gada 28. februārī atzina: *“Es nezinu, vai bija kāds pamats savākt no Veinbergas tās trīs ebreju tautības sievietes un zēnu un viņus nošaut. Es atceros, ka vācu okupācijas sākumā 1941. gadā visas ebreju tautības personas mūsu apkārtnē pakļāva iznīcināšanai, acīmredzot pēc vācu okupācijas varas pavēles.”*²⁷

1958. gada 9. jūlijā konfrontācijā ar V. Lomu J. Avotiņš izlikās, ka V. Lomu nepazīst.²⁸ V. Loms J. Avotiņu atpazīna un uzsvēra, ka nacistu okupācijas laikā abi dzīvojuši Krustpils pagastā apmēram četrus kilometrus viens no otra.²⁹

Nezināmu iemeslu dēļ J. Avotiņš arī uzsvēra, ka viņam kopš vienas “saķeršanās” pirms kara Latvijas Republikas laikā esot nenormālas attiecības ar K. Zolbergu. J. Avotiņš kādā kompānijā esot pārmetis K. Zolbergam, ka viņš piekāvis savu sievu. K. Zolbergs uzsācis ar J. Avotiņu kautiņu. J. Avotiņš K. Zolbergu nomierinājis un sasējis viņam rokas.³⁰ Maz ticams, ka 1958. gadā J. Avotiņš nezināja, ka K. Zolbergs jau sen miris un nevarēja pret viņu liecināt.

J. Avotiņš pratināšanas laikā uzsvēra, ka citās cilvēku nošaušanās viņš neesot piedalījies.³¹ Tie bija meli, jo viņš piedalījās Beilas Bellas Veides (1921–1941) un četrus ebreju zēnu noslepkavošanā pie Maksinu sādžas,³² iespējams, ka arī vēl citās slepkavībās, tāpēc J. Avotiņš neatcerējās precīzu Alunānu eglēs noslepkavoto ebreju skaitu un gandrīz vai katrā pratināšanas reizē minēja visai atšķirīgus skaitļus: trīs vai četri,³³ četri vai seši,³⁴ četri, seši vai vairāk,³⁵ vairāk par diviem, mazāk par desmit,³⁶ nezināja, cik cilvēku Alunānu eglēs nošāva,³⁷ ne arī Piejūtos nogalināto ebreju vecumu un dzimumu.³⁸

J. Avotiņš noliedza, ka būtu šāvis uz ebrejiem. Kad 1958. gada 11. septembrī slēgtā tiesas sēdē Rīgā uz Krievijas PFSR Kriminālprocesa kodeksa (KpK) 303. panta pamata tiesas priekšsēdētājs deva tiesājamam J. Avotiņam pēdējo vārdu, viņš sacīja: *“Es lūdzu man sodu mīkstināt, sodīt bez mantas konfiskācijas. Es neesmu šāvis.”*³⁹ Gan izmeklēšanas procesā, gan tiesas sēdē J. Avotiņš atkārtoja, ka mežā esot tikai atgājis sāņus, lai apsargātu nošaušanas vietu un novērstu nāvei nolemto ebreju iespējamo bēgšanu.⁴⁰ Konvojējot arestētos ebrejus no Piejūtiem uz mežu, J. Avotiņam apbruņojumā esot bijis tikai P. Stara iedotais vienkobra mednieku ierocis.⁴¹ 1941. gadā J. Avotiņam pistoles neesot bijis,⁴² jo nacistu okupācijas laikā viņš to saņēmis tikai 1942. gada sākumā, dienot vācu soda akciju vienībās.⁴³ 1958. gada 21. jūlijā J. Avotiņš, iepazīnies ar savām 1950. gada 4. septembra liecībām, ka viņam jau 1941. gada jūlijā bijusi pistole, arī tam atrada izskaidrojumu. Viņš apgalvoja, ka pistole tiešām bijusi, bet tikai arestēto padomju aktīvistu apsargāšanas laikā pie Zīlāniem. Pistoli iedevis kāds pašaisardzībnieks, bet, kurš, – to neatceroties. Pēc tam kad arestētie nogādāti Krustpils pagasta valdē, J. Avotiņš pistoli atdevis pašaisardzībniekam.⁴⁴

Pirmajās pratināšanas reizēs J. Avotiņš šāvēju vidū minēja arī O. Kalniņa brāli Aleksandru (arī Aleksis) Kalniņu (1923–1950).⁴⁵ Vēlāk J. Avotiņš tomēr mainīja savas liecības un apgalvoja, ka A. Kalniņš kopā ar O. Kalniņu atnākuši pie J. Avotiņa uz Ļamānu mājām pasaukt viņu sev līdzī arestēt ebrejus, bet Piejūtos A. Kalniņš kaut kur aizgājis un kopā ar viņiem neesot bijis. Ka A. Kalniņš ar pārējiem slepkavām piedalījies ebreju arestēšanā, konvojēšanā un nošaušanā, J. Avotiņš sākumā esot liecinājis kļūdaini.⁴⁶

J. Avotiņš par notikušo slepkavību bija izdomājis šādu versiju: viņu viltus ceļā tajā ievīlcis O. Kalniņš. Tajā dienā, kad noslepkavoti Piejūtos dzīvojošie ebreji, J. Avotiņš agri no rīta savā Ļamānu mājas pļavā esot pārsējis zirgu. Tad pie J. Avotiņa pienākuši pašaisardzības grupas dalībnieki brāļi O. Kalniņš un A. Kalniņš no Ķūģu sādžas, abi apbruņoti – O. Kalniņš ar pusautomātu un pistoli, bet A. Kalniņš – ar šauteni. O. Kalniņš pavēlējis J. Avotiņam sekot viņiem, kā paskaidrojis, uz Krustpils pagasta Vaskārnietu mājām konfiscēt it kā tur noslēptu motociklu. J. Avotiņš bijis pakļauts O. Kalniņam pašaisardzībā, tāpēc pārsējis zirgu un sekojis Kalniņiem. Izrādījies, ka viņi uz Vaskārnietiem neesot devušies, bet piegājuši pie kādām mājām Piejūtu sādžā. Tikai pa ceļam, konvojējot ebrejus uz mežu, O. Kalniņš sacījis J. Avotiņam, ka uzaicinājums piedalīties motocikla konfiscēšanā bijis maldinošs un ebreji tiks nošauti.⁴⁷

Konvojējot arestētos ebrejus uz nošaušanu no Piejūtu sādžas uz Alunānu eglēm, pa ceļam J. Avotiņš sašutis teicis, kas tādas lietas neesot jādara, centies pierunāt O. Kalniņu nenošaut ebrejus, bet atbrīvot un teikt priekšniecībai, ka likvidēti. Tomēr

O. Kalniņš nav bijis pierunājams un uzstājis, ka jāizpilda vadības pavēle. Viņš arī parādījis kādu dokumentu ar zīmogu – pašaisardzības vadības un vāciešu rīkojumu –, paskaidrojams, ka tas esot rīkojums par ebreju arestēšanu un nošaušanu.⁴⁸

Vēl viens J. Avotiņa izdomājums bija vairākas noslēpumainas bruņotas personas, kuras mežā, noslēpušās krūmos, esot gaidījušas, kad viņi nogādās ebrejus Alunānu eglēs, un tad no šautenēm atklājušas uguni uz ebrejiem.⁴⁹ Viens no šiem gaidītājiem esot bijis Jānis Lukstiņš no Ļamānu sādžas, bet pārējo sejas J. Avotiņš neesot ievērojis.⁵⁰ Tikai pēc tam esot šāvuši pārējie konvojētāji, protams, izņemot pašu J. Avotiņu.⁵¹ Ne liecinieki P. Grāvītis un I. Daukste-Saliņš, ne slepkavības dalībnieks V. Loms gan vairāk nevienu personu mežā nebija redzējuši.

Ekshumācija

Liecinieks Jānis Ošiņš (1911) no Piejūtiem, kurš par slepkavību uzzināja no K. Zolberga un I. Daukstes-Saliņa, 1958. gada 18. jūlijā liecināja, ka nezina to vietu, kur Alunānu mežā noslepkavoti un aprakti ebreji. J. Ošiņam nacistu okupācijas laikā gadu vai vairāk pēc ebreju nošaušanas nācies iet caur Alunānu mežu. Kādā vietā J. Ošiņš ievēroja zvēru atraktu bedri, pie kuras bija cilvēka miesai līdzīgs gabals un maisa vai apģērba skrandas. J. Ošiņš iedomājies, ka tās ir nošauto ebreju mirstīgās atliekas. Par redzēto J. Ošiņš vietējai varai neziņoja.⁵²

Liecinieks P. Grāvītis 1958. gada 18. jūlijā izmeklētājiem apstiprināja, ka viņš nevarēs uzrādīt tieši to vietu, kur viņš un citi 1941. gada vasarā apraka nošauto trīs ebreju sievietes un zēna līķi.⁵³ Otrs liecinieks – I. Daukste-Saliņš 1958. gadā uzrādīja noslepkavoto ebreju aprakšanas vietu.

1958. gada 21. jūlijā Rīgā Latvijas PSR Ministru padomes (MP) Valsts drošības komitejas izmeklēšanas daļas vecākais izmeklētājs kapteinis Kojalo, caurskatījis krimināllietu par apsūdzību pret J. Avotiņu pēc Krievijas PFSR Kriminālkodeksa (KK) 58.-1a panta un ņemot vērā, ka lietā nepieciešama tiesu medicīniskā ekspertīze, pēc Krievijas PFSR KpK 63. un 171. panta nolēma iecelt tiesu medicīnisko ekspertīzi. Tajā pašā dienā – 1958. gada 21. jūlijā Latvijas PSR MP VDK izmeklēšanas daļas priekšnieks kapteinis Vītols apstiprināja kapteiņa Kojalo lēmumu. Lēmuma norakstu saņēma Jēkabpils iecirkņa tiesu medicīnas eksperte Valentīna Porošina⁵⁴ (sk. 1. un 2. pielikumu).

Slepkavība Smanu sādžā

Krustpils pagasta Smanu sādža, kas dažos dokumentos saukta arī par Lielo Smanu sādžu, atrodas apmēram astoņus kilometrus no Krustpils un apmēram divarpus kilometra no Piejūtu sādžas.

Ekshumācija Alunānu eglēs. 1958. gada 21. jūlija foto
LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 235. lp.

Tiesu medicīnas ekspertīzei nodotie, ekshumācijā atklātie nogalināto ebreju kauli.
1958. gada 21. jūlija foto
LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 233. lp.

Ebreju zēna noslepkavošanai Smanu sādžā nebija liecinieku, to var restaurēt tikai no slepkavības dalībnieka V. Loma liecībām padomju izmeklētājiem. Tiesa, apsūdzētā V. Loma liecības 1944. gadā nesakrita ar 1958. gadā sniegtajām.

1944. gadā V. Loms ebreju zēna noslepkavošanu Smanu sādžā izklāstīja savā versijā.

Vecākais policists leitnants Gibže⁵⁵ no Ļamānu sādžas izsauca pie sevis V. Lomu un P. Staru un pavēlēja arestēt un nošaut zēnu, kurš Smanu sādžā strādāja un dzīvoja pie zemnieka Pētera Freivalda. Saņēmuši Gibžes pavēli, nākamās dienas rītā V. Loms un P. Stars devušies pie P. Freivalda. Apmēram 14 gadu vecā zēna vārdu un uzvārdu V. Loms neatcerējās. P. Stars iegājis mājā, bet V. Loms palicis mežā. Pēc dažām minūtēm P. Stars atvedis zēnu uz mežu, un krūmos puskilometra no Smanu sādžas ar diviem šāvieniem zēns ticis nogalināts apmēram 10 metru no V. Loma izraktās bedres. P. Stars iešāvis ejošajam zēnam mugurā lāpstiņu augstumā, un viņš nokritis. V. Loms ar otru šāvienu galvā zēnu piebeidzis. Slepkavas nogalināto ielikuši bedrē un to aizbēruši.

Pēc tam abi gājuši mājās, tūliņ Gibžem par ebreju zēna nošaušanu nav ziņojuši. Kad otrajā dienā Gibže prasījis, vai pavēle izpildīta, V. Loms un P. Stars ziņojuši priekšniekam, ka uzdevums paveikts.⁵⁶

1958. gadā V. Loma liecības detaļās krasi atšķīrās no 1944. gadā stāstītā.

Ebreju zēns nošauts Smanu sādžas apkārtnē mežā tajā pašā dienā pēc Piejūtu sādžā dzīvojošo trīs ebreju sieviešu un zēna nošaušanas. Kad ebreji Alunānu eglēs nošauti un zemnieki līķiem raka bedri, J. Avotiņš vai O. Kalniņš – kurš no viņiem, to V. Loms neatcerējās – aizsūtījis V. Lomu un P. Staru uz Smanu sādžu arestēt un nošaut pie P. Freivalda dzīvojošo 14–15 gadu veco ebreju zēnu. Izpildot norādījumu, V. Loms un P. Stars, bruņoti ar šautenēm, devušies uz Smanu sādžu pie P. Freivalda, arestējuši zēnu un aizveduši apmēram vienu kilometru no sādžas mežā, kur V. Loms izšāvis uz zēnu. V. Loms neatcerējās, cik reižu viņš šāvis, līdz zēns ticis nogalināts. P. Stars kopā ar V. Lomu, apbruņots ar šauteni, no Smanu sādžas tikai pavadīja zēnu uz mežu, bet pats nav šāvis. Kad V. Loms zēnu nošāvis, viņš kopā ar P. Staru līķi iesvedis turpat tranšejā un apbēruši ar zemi.⁵⁷

Atšķirībā no slepkavības Piejūtu sādžā šajā gadījumā vietējie zemnieki nebija spiesti izrakt upura kapu, tāpēc nav liecinieku. To apstiprina izraksts no Smanu sādžā dzīvojošā Jāņa Vītoliņa (1891–?) 1944. gada 9. septembra pratināšanas protokola.

Jautājums: Vai Lielismanu [tā tekstā. – Dz. Ē.] sādžā vācu okupācijas laikā Latvijā dzīvoja kāds ebrejs?

Atbilde: Jā, Lielismanu sādžā dzīvoja viens ebreju tautības zēns, apmēram 14–15 gadu vecs. Viņš dzīvoja pie šīs sādžas saimnieka Fraivalta [tā tekstā. – Dz. Ē.] Pētera, ganīja lopus. Kādā dienā agri no rīta šo zēnu aizveda aizsargi, kuru uzvārdus nezinu, un nošāva.

Jautājums: *Kur tagad atrodas saimnieks, pie kura dzīvoja ebreju tautības zēns?*

Atbilde: *Šīs mājas saimnieks Fraivalts Pēteris, pie kura dzīvoja ebreju tautības zēns, Sarkanās armijas uzbrukuma laikā aizbrauca ar vāciešiem.*

Jautājums: *Kurš var sīkāk pastāstīt par personām, kuras aizveda un nošāva ebreju zēnu?*

Atbilde: *To pateikt es nevaru, un diez vai kāds var zināt, jo runā, ka ebreju zēnu aizveduši agri no rīta, pat neviens [to] nevarēja redzēt [...]*⁵⁸

Tiesa 1945. gada 14. janvārī konstatēja, ka V. Loms 1941. gada jūlijā kopā ar P. Staru nošāvis Dūcānu sādžā [tā tekstā. – Dz. Ē.] 14 gadu vecu ebreju zēnu.⁵⁹

Pie Smanu sādžas noslepkavotā ebreju zēna ekshumācija netika veikta. Padomju izmeklētāji, pratinot V. Lomu, pat neuzdeva jautājumu, vai viņš varētu uzrādīt slepkavības vietu.

Jāņa Avotiņa notiesāšana

J. Avotiņš tika tiesāts divas reizes. Pirmo reizi J. Avotiņu arestēja 1950. gada 30. maijā.⁶⁰ Toreiz viņš netika tiesāts par Piejūtu sādžas ebreju slepkavību, bet par dienestu pašaisardzībā, vācu palīgpolicijā un policijas apsardzes rotā, kā arī par viltotiem personas dokumentiem. Latvijas PSR IeM karaspēka Kara tribunāls 1950. gada 5. oktobrī Rīgā viņam piesprieda 25 gadus labošanas darbu noietnē, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības, kā arī konfiscējot mantu.⁶¹ Lietuvas robežapsardzes apgabala IeM karaspēka Kara tribunāls 1950. gada 19. oktobrī atstāja spriedumu spēkā un noraidīja J. Avotiņa kasācijas lūgumu.⁶² 1955. gada 21. novembrī, balstoties uz PSRS Augstākās padomes Prezidija izsludināto amnestiju, J. Avotiņu no ieslodzījuma vietas Karagandā (Kazahstāna) atbrīvoja.⁶³ 1958. gada 13. jūnijā Latvijas PSR MP VDK J. Avotiņu arestēja otrreiz.⁶⁴ Šoreiz viņu notiesāja par ebreju slepkavību pie Piejūtu sādžas, kā arī par 1950. gadā izvirzītajām apsūdzībām.

J. Avotiņš Latvijas Republikas laikā dzīvoja Krustpils pagasta Ļamānu sādžā. Līdz 20. gadsimta 30. gadu vidum viņš strādāja lauksaimniecībā, bet pēc tam Krustpils cukurfabrikā.

Par savu dzīves posmu līdz Otrajam pasaules karam J. Avotiņš tiesā 1958. gada 11. septembrī sniedza šādas liecības: *“Tēvam bija 15 ha zemes. Kad sākās 1. pasaules karš, mēs evakuējamies uz Krieviju. Kad atgriezāmieš, viss bija izpostīts, nekā nebija. Es gāju ganos, mācīties dabūju maz. 1929./30. g. es dienēju Liepājas 1. kājnieku pulkā. Pēc dienesta arī visu laiku strādāju dažādos darbos. Es nebiju aizsargos, tāpēc man bija grūti dabūt darbu. Man gribējās tikt cukurfabrikā, jo tur labāk varēja nopelnīt. 1939. g. es tad arī iestājos aizsargos, lai tiktu darbā. Mani tūlīt arī pieņēma cukurfabrikā, kur es arī nostrādāju līdz 2. karam.”*⁶⁵

Īstenībā J. Avotiņš Aizsargu organizācijā iestājās daudz ātrāk. 1933. gada 13. novembrī Krustpils pagasta aizsargu nodaļas priekšnieks lūdza Krustpils pagasta vecākajam policijas kārtībniekam atsaukumi par vairākiem pilsoņiem, kuri vēlējas iestāties aizsargos. Viņu vidū bija arī Jānis Avotiņš no Ļamāniem, Pēteris Grīnfelds no Dūcāniem un Osvalds Kalniņš no Ķūģiem. Krustpils pagasta vecākais policijas kārtībnieks rakstisku atsaukumi sniedza 1933. gada 20. decembrī. P. Grīnfelds un O. Kalniņš tika raksturots pozitīvi, bet par J. Avotiņu bija piezīme: “[..] *apmēram trīs gadi atpakaļ ir sodīts no Krustpils iec. miertiesneša par kaušanos izrīkojumā ar Ls 15 naudas sodu jeb aresta.*”⁶⁶ Tomēr J. Avotiņš, tāpat kā P. Grīnfelds un O. Kalniņš, tika uzņemts Aizsargu organizācijā, un 1934. gada 5. februārī Daugavpils aizsargu pulka komandieris nosūtīja Krustpils pagasta aizsargu nodaļas priekšniekam J. Avotiņa, P. Grīnfelda un O. Kalniņa dienesta personas apliecības.⁶⁷

P. Grāvītis 1958. gada 7. jūlijā liecināja, ka J. Avotiņa vecākiem Ļamānu sādžā bijusi apmēram 30 hektāru liela saimniecība. Pēc padomju varas nodibināšanas Latvijā 1940.–1941. gadā J. Avotiņš dzīvojis pie vecākiem un nodarbojies ar lauksaimniecību.⁶⁸

J. Avotiņa krimināllietā ievietota 1958. gada 18. jūlija izziņa no Latvijas PSR IeM Centrālā Valsts arhīva Slokas ielā 16 (tagad LVVA) ar šādu informāciju:

*J. Avotiņš dzimis 1909. g. 21. (pēc citiem datiem 12.) decembrī Krustpils pag., dzīvojis Krustpils pag. Ļamānos. J. Avotiņš no 1934. gada 29. janvāra bija Aizsargu organizācijas loceklis, bet no 1937. gada 5. septembra ieņēma Aizsargu organizācijas 18. Daugavpils pulka Krustpils nodaļas grupas komandiera amatu. J. Avotiņš bijis Latvijas Jaunsaimnieku partijas biedrs. J. Avotiņš no 1944. g. 11. novembra (pēc citiem datiem tika iesaukts 1944. g. 15. septembrī) dienēja vācu armijas latviešu SS leģionā.*⁶⁹

1958. gada 23. jūlijā Latvijas PSR MP VDK priekšsēdētāja vietnieks apstiprināja apsūdzības slēdzienu, kuru 1958. gada 25. jūlijā apstiprināja arī Latvijas PSR prokurora vietnieks. Apsūdzības slēdzienā teikts:

Latvijas PSR IeM karaspēka Kara tribunāls 1950. gada 5. oktobrī J. Avotiņu notiesāja ar 25 gadiem labošanas darbu nometnē un tiesību ierobežošanu uz pieciem gadiem pēc Krievijas PFSR KK 58.-1a un 72. panta II daļas par to, ka, dzīvojot vācu okupētajā teritorijā no 1941. gada līdz 1944. gadam, viņš dienēja vadošos amatos nacistu soda akciju vienībās, piedalījās padomju aktīvistu arestos un nodrošināja militāri stratēģisku objektu apsardzi. Pēc Vācijas kapitulācijas J. Avotiņš dzīvoja ar viltotiem dokumentiem.

1955. gada 14. oktobrī J. Avotiņš saskaņā ar 1955. gada 17. septembra PSRS APP dekrēta “Par amnestiju” 3. pantu atbrīvots no ieslodzījuma ar sodāmības noņemšanu. 1958. gada 23. maijā Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģija, pamatojoties uz lietā jaunatklātiem apstākļiem par J. Avotiņa piedalīšanos padomju pilsoņu nošaušanā Otrā pasaules kara gados, atcēla Latvijas PSR IeM karaspēka Kara tribunāla

1950. gada 5. oktobra spriedumu un lietu nosūtīja papildu izmeklēšanai. 1958. gada 13. jūnijā Latvijas PSR MP VDK arestēja J. Avotiņu (viņš arī Avotnieks) un sauca pie kriminālatbildības.

Lietas izmeklēšanā noskaidrots: J. Avotiņš 1941. gada jūlijā iestājies Krustpils pagastā izveidotajā bruņotajā paš aizsardzības grupā, kurā sastāvēja, līdz to reorganizēja par palīgpoliciju 1941. gada rudenī. Būdams paš aizsardzībnieks, bija bruņots ar pistoli un šauteni. 1941. gada vasarā piedalījies padomju aktīvistu masveida arestos, apsargāšanā un konvojēšanā, apsargājis Krustpils pagasta valdes telpas.

1941. gada vasarā J. Avotiņš kopā ar paš aizsardzībniekiem Osvaldu Kalniņu (miris), Vladimiru Lomu (notiesāts par citiem noziegumiem) un Pēteri Grīnfeldu-Staru (dzīvo ASV), apbruņots ar šauteni un pistoli, arestēja Krustpils pagasta Piejūtos pie zemnieces Annas Veinbergas dzīvojošās trīs ebreju tautības sievietes vecumā no 35 līdz 70 gadiem un 14–15 gadu vecu zēnu. J. Avotiņš, O. Kalniņš, V. Loms un P. Grīnfelds-Stars viņus atveda uz Alunānu eglēm divus kilometrus no Piejūtiem, lai nošautu. Paš aizsardzībnieki, arī J. Avotiņš, mežā ar viņu rīcībā esošajiem ieročiem visus nošāva. Kad ebreji nokrita, J. Avotiņš Indriķa Daukstes-Saliņa, Pētera Grāvīša un citu zemnieku klātbūtnē izšāva no pistoles uz sievieti, kura bija vēl dzīva.

1941. gada rudenī J. Avotiņu pārcēla dienestā uz palīgpoliciju. 1943. gadā par aktīvu atbalstu nacistiskajiem okupantiem J. Avotiņam piešķīra policijas leitnanta pakāpi un iecēla par 2. apsardzes rotas 3. vada komandieri. J. Avotiņš vadīja dzelzceļa līnijas un Neretas tilta apsardzi. J. Avotiņa pakļautībā bija šucmaņu grupa, un viņš kontrolēja, kā tā veic militāri stratēģisko objektu apsardzi. Būdams apsardzes rotas vada komandieris, 1944. gadā J. Avotiņš vadīja karagūstekņu nomietnes apsardzi Kūkās un rūpējās par nacistisko iebrucēju nodibinātā režīma ievērošanu.

1944. gadā rudenī J. Avotiņš no Krustpils pagasta aizbēga līdz vāciešiem, bet krita gūstā, taču filtrācijas laikā, noslēpjot savus patiesos datus, tika atbrīvots no karagūstekņu nomietnes un, mainot dzīvesvietu, 1945. gadā ieguva izziņu uz Pētera Avotnieka Roberta d. vārda, uz kuras pamata 1948.–1949. gadā saņēma dokumentus – dzimšanas apliecību, pasi un karaklausības apliecību un, izmantojot šos viltotos dokumentus, slēpās no padomju varas orgāniem.⁷⁰

Par savām gaitām kopš Vācijas–PSRS kara sākuma J. Avotiņš 1958. gada 23. jūlijā liecināja, ka kā paš aizsardzībnieks nēsājis nacionālo lenti, bet apbruņojumā bijusi pistole un šautene. 1941. gada vasarā piedalījies padomju aktīvistu masveida arestos, bet pats nevienu neesot arestējis. Citi paš aizsardzībnieki Zilānos esot arestējuši un savākuši vienviet 20 cilvēku. Avotiņš, saņēmis no kāda paš aizsardzībnieka pistoli, apsargājis arestētos, kamēr viņi savākti, bet, kad aresti beigušies, kopā ar citiem paš aizsardzībniekiem arestētos no Zilāniem konvojējis uz Krustpils pagasta valdi. Viņš arī apsargājis Krustpils pagasta valdi. 1941. gada rudenī Avotiņš no paš aizsardzības pārcelts uz

dienestu palīgpolicijā un par labu “uzvedību” 1943. gadā saņēmis policijas leitnanta pakāpi un 2. apsardzes rotas 3. vada komandiera amatu. Par policijas virsnieku Avotiņš dienējis līdz 1944. gada rudenim, t.i., līdz Krustpils un tās apkārtnes atbrīvošanai no vāciešiem. J. Avotiņš neesot dienējis Latviešu leģionā, iespējams, ka viņš tikai skaitījies mobilizēts vācu armijā. Avotiņš nacistu okupācijas laikā dienējis tikai vācu soda akciju vienībās. 1944. gada rudenī Avotiņš no Krustpils pagasta bēdzis uz Kurzemi, kur pēc Vācijas kapitulācijas saņemts gūstā un izgājis filtrāciju.⁷¹

Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģija 1958. gada 11. septembrī slēgtā tiesas sēdē Rīgā, izskatot J. Avotiņa lietu, konstatēja, ka J. Avotiņš sevi atzinis par vainīgu un noliedz tikai to, ka viņš būtu šāvis ebrejus, un uzskata, ka liecinieki viņu nepatiesi apsūdz. Analizējot, apsverot un novērtējot tiesas sēdē caurlūkotos pierādījumus, Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģija konstatēja, ka J. Avotiņa vaina viņam inkriminētajā apsūdzībā pierādīta ar paša tiesājamā paskaidrojumiem, liecinieku liecībām un lietas materiāliem. Tiesas sēdē netika konstatēts, ka liecinieki būtu devuši nepatiesas liecības, kā norādīja tiesājamais J. Avotiņš.⁷² Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģija 1958. gada 11. septembrī sodīja J. Avotiņu ar brīvības atņemšanu uz 25 gadiem, bez tiesību atņemšanas un bez mantas konfiskācijas⁷³ (sk. 3. pielikumu).

No otrās ieslodzījuma vietas Mordovijā J. Avotiņu atbrīvoja 1967. gada 13. decembrī.⁷⁴

J. Avotiņa lietā ir kāds interesants fakts – 1958. gada 13. jūnijā Ezeriešu ciema padomes Dūcānu mājās, J. Avotiņu arestējot un izdarot kratīšanu, tika atrasta brošūra “Cianas gudro protokoli”. Šī antisemitiskā izdevuma nosaukums komentārus neprasa.

J. Avotiņš 1958. gada 22. jūlijā pratināšanā apgalvoja, ka šis “garadarbs” nepiederot viņam, bet gan sievasbrālim Arvīdam Lazdiņam, kurš dzīvojis Dūcānu mājās kopš dzimšanas. J. Avotiņš Dūcānos neesot dzīvojis, un tur viņam nekas neesot piederējis. J. Avotiņš no Krustpils tikai periodiski braucis uz Dūcānu mājām pie sievas apciemot viņu un bērnu un palīdzēt sievas vecākiem lauka darbos.⁷⁵

Šo versiju pratināšanā apstiprināja arī Dūcānos dzīvojošā J. Avotiņa sieva Austrā Avotiņa (1925–1997).

Jautājums: 1958. gada 13. jūnijā, arestējot jūsu vīru Avotiņu Jāni Pētera d[ēlu], Krustpils rajona Ezeriešu ciema padomes “Dūcānu” mājās kratīšanas laikā tika konfiscēta brošūra latviešu valodā ar nosaukumu “Cianas gudro protokoli”, izdota 1942. gadā. Kam pieder šī brošūra?

Atbilde: Brošūra latviešu valodā “Cianas gudro protokoli”, [izdota] 1942. gadā, piederēja manam brālim – Lazdiņam Arvīdam Nikolaja d[ēlam], kurš arī dzīvoja “Dūcānu” mājās pie saviem vecākiem.

Jautājums: *Kur pašlaik ir jūsu brālis Lazdiņš Arvīds Nikolaja d[ēls]?*

Atbilde: *Mans brālis – Lazdiņš Arvīds Nikolaja d[ēls], dzimis 1921. gadā, 1958. gada janvārī nomira ar “sirdstrieku”.*

Jautājums: *Kāds sakars ar brošūru “Cianas gudro protokoli” bija jūsu vīram Avotiņam Jānim Pētera d[ēlam]?*

Atbilde: *Manam vīram Avotiņam Jānim Pētera d[ēlam] bija pastāvīga dzīves vieta Krustpils pilsētā, Proletāriešu ielā nr. 8, jo [viņš] strādāja Krustpils cukurfabrikā. Perio-diski atbrauca pie manis un maniem vecākiem uz Ezeriešu ciema padomes “Dūcānu” mājām palīdzēt saimniecībā. “Dūcānu” mājās viņam – Avotiņam Jānim Pētera d[ēlam] nekas nepiederēja, un ar tur esošajām grāmatām, tai skaitā brošūru “Cianas gudro protokoli”, viņam nebija nekāda sakara.”⁷⁶*

1958. gada 23. jūlijā LPSR MP VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieks kapteinis Vītols apstiprināja Latvijas PSR MP VDK Izmeklēšanas daļas vecākā izmeklētāja kapteiņa Kojalo lēmumu iznīcināt 1942. gadā izdoto brošūru latviešu valodā “Cianas gudro protokoli”. Tajā pašā dienā Rīgā Kojalo, vecākais izmeklētājs kapteinis Muravjovs un tulks Stepanova brošūru “Cianas gudro protokoli” un kratīšanā konfiscēto J. Avotiņa piezīmju grāmatiņu sadedzināja un par to sastādīja aktu.⁷⁷

Vladimirs Loms

V. Loms līdz arestam 1944. gada augustā dzīvoja pie tēva Dūcānu sādžā. Apmēram līdz 1935. gadam V. Loma tēvam bija uzvārds Rozentāls, bet šo vācisko uzvārdu viņš nomainīja uz uzvārdu Loms.⁷⁸

P. Grāvītis 1958. gada 20. februārī liecināja, ka V. Loma vecākiem bija 30 vai pat vairāk hektāru liela lauku saimniecība, trīs zirgi, apmēram 10 liellopu, sīklopi, dažādas lauksaimniecības mašīnas. V. Loms palīdzējis tēvam lauksaimniecībā. Vācu okupācijas laikā V. Loms bijis šucmanis un P. Grāvītis redzējis viņu, apbruņotu ar šauteni.⁷⁹

Latvijas PSR leTK karaspēka Kara tribunāls 1945. gada 14. janvārī slēgtā tiesas sēdē Daugavpilī V. Lomam piesprieda augstāko soda mēru un mantas konfiskāciju.⁸⁰ Tiesa, PSRS APP 1945. gada 24. marta sēdē to aizstāja ar 20 gadiem labošanas darbu nomētnē.⁸¹

V. Loma māte – Tomskas apgabala Belijarā dzīvojošā Mīle Loma 1957. gada 19. augustā Baltijas kara apgabala Kara tribunāla priekšsēdētājam adresētajā lūgumā norādīja, ka viņas dēls notiesāts kā dzimtenes nodevējs un izcieš sodu Krasnojarskas novadā, Noriļskā, bet viņai ir zināms, ka dēls nacistu okupācijas laikā strādājis tēva saimniecībā un nekādu palīdzību vācu okupantiem nav sniedzis. M. Loma lūdza pārskatīt dēla lietu un, ņemot vērā, ka viņa ir jau 71 gadu veca, bez neviena tuva radnieka, bez eksistences līdzekļiem, atbrīvot V. Lomu no soda izciešanas.⁸²

M. Lomas lūgums tika nosūtīts pārbaudei Latvijas PSR prokuroram.⁸³

M. Lomas iesnieguma dēļ V. Loma krimināllietu pārskatīja, un 1958. gada 18. oktobrī Latvijas PSR MP VDK priekšsēdētājs ģenerālmajors Jānis Vēvers (1899–1978) apstiprināja tiesas lēmumu par V. Loma etapēšanu no Noriļskas uz Rīgu.⁸⁴ Tātad V. Loms 1958. gadā pratināšanas laikā atradās ieslodzījumā Rīgā Latvijas PSR IeM cietumā nr. 1, bet tieši šajā laikā otrreiz tika arestēts J. Avotiņš un sākta viņa krimināllietas izmeklēšana.

Latvijas PSR prokurora palīdzes uzraudzībai pār izmeklēšanu valsts drošības orgānos justīcijas padomnieces Žilinas 1958. gada 22. aprīļa lēmums bija noraidošs. Pēc Žilinas domām, papildu pārbaudē noskaidrots, ka V. Loms nacistu okupācijas laikā 1941. gadā piedalījies cilvēku arestos un slepkavošanā, ko V. Loms atzina pratināšanās 1958. gada februārī un aprīlī, šos faktus apstiprināja arī iztaujātie liecinieki P. Grāvītis un I. Daukste-Saliņš. Tātad V. Loms ticis notiesāts pareizi un nav pamata mainīt spriedumu. Pēc KpK 428. panta Žilina nolēma uzraudzību V. Loma lietā pārtraukt, mātes lūgumu atteikt un to paziņot lūdzējai.⁸⁵

Osvalda Kalniņa un Pētera Stara liktenis

Informācijas par O. Kalniņu ir maz. Viņš bija Krustpils pagasta Ļamānu sādžas iedzīvotājs, Latvijas Republikas laikā sastāvēja Aizsargu organizācijā, bet nacistu okupācijas laikā – šucmaņos.⁸⁶ Pēc 1935. gada ceturtās tautas skaitīšanas datiem, O. Kalniņš bijis laukstrādnieks.⁸⁷ 1941. gada vasarā viņš iestājās Krustpils paš aizsardzības grupā⁸⁸ un piedalījās ebreju slepkavošanā Kaķīšu purvā.⁸⁹ 1941. gada rudenī O. Kalniņš dienēja policijas palīgdienestā,⁹⁰ bet 1942. gada jūnijā – Jēkabpils apriņķa policijas 2. apsardzes rotā.⁹¹ Viņš netika tiesāts; 1946. gada 24. jūnijā miris ar plaušu tuberkulozi.⁹²

O. Kalniņa māte Eda Kalniņa (1881–?) no Kūģiem 1958. gadā liecināja, ka viņas dēls Osvalds un viņa sieva dzīvojuši Kurzemē, O. Kalniņš miris 1946. gadā ar plaušu tuberkulozi, apglabāts Krustpils rajona Ezeriešu ciema padomes Kondratu kapsētā.⁹³

P. Stars dzīvoja Krustpils pagasta Dūcānu sādžā kaimiņos V. Lomam. Lai gan viņš Latvijas Republikas laikā uzvārdu Grīnfelds mainīja uz Stars, vietējie iedzīvotāji viņu turpināja saukt vecajā uzvārdā – par Grīnfeldu. Latvijas Republikas laikā P. Stars bija Aizsargu organizācijas dalībnieks, nacistu okupācijas laikā sastāvēja paš aizsardzībā, vēlāk šucmaņos.⁹⁴

1944. gada 8. septembrī V. Loma krimināllietā kā liecinieku nopratināja P. Stara tēvu Pēteri Grīnfeldu (1873–?), kurš pastāstīja, ka P. Stars bijis aizsargs un apsargājis ceļus, bet 1943. gada februārī ticis mobilizēts vācu armijā. 1944. gada maijā P. Grīnfelds bija saņēmis vēstuli no dēla, kurš ievainots atradies Madonā hospitālī.⁹⁵

P. Stara brālis Kārlis Stars (1911) no Piejūtu sādžas paskaidroja, ka ģimenei bijis cits uzvārds – Grīnfelds, taču, tā kā tas ir vācisks, viņa vecāki 1938. gadā ar lekšlietu

ministrijas piekrišanu savu uzvārdu mainīja uz Stars. K. Stars liecināja, ka viņš kara sākumā 1941. gada vasarā kopā ar Krustpils cukurfabriku evakuējies uz PSRS austrumu rajoniem, bet P. Stars palicis Krustpils pagastā pie vecākiem Dūcānu sādžā. Kad pēc kara K. Stars atgriezies pie vecākiem, viņš uzzinājis, ka brālis nacistu okupācijas laikā bijis kaut kādas apsardzes vīrs, bet vēlāk dienējis vācu armijā. Pēc kara K. Stars uzzināja, ka P. Stars dzīvo ASV, jo viņš bija atsūtījis māšai vēstuli. 1958. gadā K. Stars neko vairāk par savu brāli P. Staru ASV nezināja, jo ar viņu nesarakstījās.⁹⁶

Tāpat kā daudzus citus emigrācijā dzīvojošos kolaboracionistus, arī P. Staru par 1941. gada vasarā Krustpils pagastā izdarītajiem noziegumiem netiesāja.

Nobeigums

Vietējie slepkavas – Krustpils paš aizsardzībasnieki, saņemdami nacistiskās okupācijas varas piekrišanu, konvojējot ebrejus no geto, nogalināja atsevišķas cilvēku grupas jau pirms masveida slepkavošanas akcijas 1941. gada 1. augustā Kaķīšu purvā. Arī pēc šīs akcijas paš aizsardzībasnieki devās uz zemnieku mājām Krustpils apkārtnē un nošāva izbēgušos, kā arī no geto lauksaimniecības darbos norīkotos ebrejus. Atšķirībā no masu eksekūcijām, kuru izpildītāju starpā pastāvēja “darba dalīšana”, upuru skaita ziņā mazāk apjomīgajās slepkavošanas akcijās Latvijas provincē bieži vien to sagatavošanu, cilvēku aizturēšanu, konvojēšanu un nošaušanu veica vienas un tās pašas personas. Slepkavas bieži vien pavēlēja tuvākās apkārtnes iedzīvotājiem izrakt kapu nāvei nolemtajiem un, būdami pārliecināti, ka nacistiskā Vācija uzvarēs Otrajā pasaules karā un viņi nekad netiks sodīti, ebrejus nošāva liecinieku – “kapraču” klātbūtnē. Šādās nelielās ebreju grupu nošaušanas akcijās vāciešu parasti klāt nebija, jo viņi ļāva vaļu kontrolētai vietējo kolaboracionistu “pašdarbībai”. Rakstā analizētās ebreju slepkavības Piejūtu un Smanu sādžā nebija izņēmums, jo tajās sastopami visi minētie faktori.

Pēckara tiesu procesos dažādu pušu liecības bija visai atšķirīgas. Slepkavas nevarēja sīkumos atcerēties visus ebreju nelielo grupiņu nogalināšanas gadījumus, jo šādas akcijas 1941. gadā bija vairākas. Toties tie, kuri vienīgo reizi mūžā bija kļuvuši par slepkavības lieciniekiem, spilgti atcerējās notikušo un nevarēja to aizmirst. Diemžēl gan šāvēju, gan liecinieku atmiņā pagaisuši Piejūtu un Smanu sādžā piecu nevainīgi noslepkavoto Krustpils ebreju vārdi.

No četriem slepkavām trīs bija Aizsargu organizācijas locekļi. Ieraksti Krustpils pagasta aizsargu nodaļas 1939. gada mācību žurnālā apliecina, ka J. Avotiņam, P. Grīnfeldam un O. Kalniņam atzīmes šaušanā bijušas labas un ļoti labas.⁹⁷ Diemžēl Aizsargu organizācijā iegūto prasmi lietot ieroci viņi izmantoja, nacistiskās okupācijas varas uzdevumā slepkavojot civiliedzīvotājus.

Nobeigumā Piejūtu sādžas zemnieka I. Daukstes-Saliņa vārdi: *“Es zinu, ka ebreji nekur nebija vainīgi un viņi tika nošauti ne par ko un bez jebkādas tiesas. Viņus paņēma no dzīvokļa, aizveda uz mežu un nošāva, ko varēja redzēt un dzirdēt visur vācu fašistisko iebrucēju okupācijas laikā Latvijas PSR. Vācieši un viņu atbalstītāji – daļa latviešu – visur izrēķinājās ar nevainīgiem mierīgiem iedzīvotājiem [..], vispār tāda veida nošaušanu bija ļoti daudz.”*⁹⁸

Šādu slepkavību tiešām bija daudz, tāpēc jāturpina darbs, lai, godinot upuru piemiņu, kaut daļu no tām iemūžinātu vēstures literatūrā.

1. pielikums

Apskates protokols

Latvijas] PSR

1958. gada 21. jūlijā

Krustpils raj.

Variešu ciema padome

Es, Latvijas] PSR M[inistru] p[adomes] V[alsts] d[rošības] k[omitejas] Izmeklēšanas daļas vec[ākais] izmeklētājs kapteinis Izvestnijs, un Latvijas] PSR MP VDK Krustpils rajona pilnvar[otā] aparāta operatīvais pilnvarotais I[eitnan]ts Gruzdiņš, pamatojoties uz liecinieka Daukstes-Saliņa Indriķa Pētera d. liecībām, ievērojot K[rievijas] P[adomju] F[ederatīvās] S[ociālistiskās] R[epublikas] K[riminālprocesa] k[odeksa] 189.–194. pantu, pieaicināto: 1) Čerņevskis Bertas Nikolaja m., dzīvojošas Krustpils rajona Ezeriešu c/p. “Alunānu” mājās; 2) Zaikova Ivana Pāvela d., dzīv[ojošā] Rīgā, Ganu ielā 3, dzīv. 15, klātbūtnē un piedaloties Jēkabpils iecirkņa tiesu medicīnas ekspertei Porošinai Valentīnai Ivana m., dzīvojošai Jēkabpilī, Brīvības ielā 270, veicām 1941. gada vasarā vācu soda akciju dalībnieku nošauto ebreju tautības četru padomju pilsoņu nošaušanas un apbedīšanas vietas apskati.⁹⁹

Apskate notika dienā dabiskā apgaismojumā. Apskate sāka plkst. 15.30, tajā noskaidrots: mežā, tā sauktajās Alunānu eglēs, kas atrodas Krustpils rajona Vāriešu ciema padomes teritorijā, apmēram kilometru uz ziemeļrietumiem no Krustpils rajona Ezeriešu ciema padomes viensētas Ducāni aiz Donaviņas upītes atrodas Alunānu–Čerņevsku meža ceļš. Līdzās norādītajam ceļam uz ziemeļrietumiem atrodas neliela augstiene 50–60 metru rādiusā. Augstiene apaugusi ar skuju un lapu kokiem un krūmājiem. Liecinieks Daukste-Saliņš minētās augstienes nogāzē uz ziemeļrietumiem norādīja vietu, kur viņš kopā ar citām personām pēc soda akciju dalībnieku norādījuma 1941. gada vasarā vācu fašistiskās okupācijas sākumā apracis četrus nošautos padomju pilsoņus vienā kapā apmēram viena metra dziļumā. No viņiem trīs bija sievietes un viens zēns – 12 gadu vecs pusaudzis.¹⁰⁰

Liec[inieka] Daukstes-Saliņa norādītā nošauto pad[omju] pilsoņu apbedījuma vieta ir neliela piltuvveida bedre, uz tās, kā arī ap to izaudzis skuju un lapu koku krūmājs, dažu koku stumbri diametrā sasniedz līdz 15 centimetriem. Lai atrastu nošautos pad[omju] pilsoņus, viņu apbedījuma vietā tika veikti izrakumi. Grunts izrādījās smilšaina un sausa. Augsnes virsējo slāni, apmēram 10 cm, veido melnzeme. Viena metra dziļumā atrasti skeleti, kauli melni, izvietoti

180 × 50 cm laukumā dienvidu–ziemeļu virzienā. Viena kapa galā no ziemeļu puses atrodas cilvēka galvaskauss, pie galvaskausa atrasti 15–20 cm gari, gaišbrūni mati. Vīrs kauliem atradās neliels melnzemes slānis, vietumis velēnas, kauli apauguši ar augu saknēm. Kauli savā starpā nav saistīti un brīvi guļ zemē. Lai veiktu tiesu medicīnas ekspertīzi, mirstīgās atliekas no kapa tika izņemtas. Tās izceļot, atrasts: viena apm[ēram] 41. izmēra kreisās kājas sieviešu augstpapēžu kurpe melnā krāsā;¹⁰¹ viena apm[ēram] 40. izmēra labās kājas čībiņas (gumijas) pazole; viena vīriešu vidusjosta no ādas, ar metāla sprādzi, kā arī atsevišķi auduma gabali, kuru krāsu un kvalitāti noteikt nebija iespējams. Atrastie priekšmeti pēc to apskates tika atstāti kapā. Apskatot galvaskausu, uz tā atrasti divi defekti pakauša un deniņu kaula labajā pusē. Uz pārējiem kauliem bojājumi nav atrasti. Cilvēku mirstīgajās atliekās šaujamoču lodes un patronu čaulītes nav atrastas, tās netika atrastas arī šaušanas vietas apkārtnē. Pēc atrasto skeletu vispārējas apskates uzaicinātā Jēkabpils iecirkņa tiesu medicīnas eksperte b[iedrene] V. I. Porošina veica tiesu medicīnas ekspertīzi, par to sastādīts akts, kas pievienots šim protokolam. Pēc med[icīniskās] ekspertīzes cilvēku skeletu atliekas atkal tika apbedītas tajā pašā vietā, kur tās tika atrastas.

Pirms tiesu medicīnas ekspertīzes¹⁰² tiesu med[icīnas] eksperte b[iedrene] Porošina tika iepazīstināta ar lietas materiāliem par 4 pad[omju] pilsoņu nošaušanas faktu un brīdināta par kriminālatbildību par apzināti nepatiesa slēdziena sniegšanu.

Nošauto padomju pilsoņu apbedījuma vieta fotografēta pirms apbedījuma atrakšanas, atklājot skeletus un tiesu medicīnas ekspertīzes laikā izdarot mēroguzņēmumus. Jāatzīmē, ka, kaulus izceļot, tika atrasts tikai viens cilvēka galvaskauss, bet, spriežot pēc kauliem, tie pieder nevis vienam, bet vairākiem cilvēkiem. Pēc liecinieka Daukstes-Saliņa un pieaicinātās liecinieces Čerņevskas sacītā, daļu aprakto līķu kaulu varēja būt izvazājuši meža zvēri. Apskate pabeigta plkst. 19.40.

Apskates protokols mums nolasīts. Tajā viss ierakstīts pareizi. Apskates vietā nekas nav izņemts.

Pieaicinātie liecinieki: [Čerņevskas un Zaikova paraksts]

liecinieks: [Daukstes-Saliņa paraksts]

tiesu medicīnas eksperte: [Porošinas paraksts]

vec. izmeklētājs kapt[einis]: [Izvestnija paraksts]

op[eratīvais] pilnv[arotais] [leitnants] [Gruzdiņa paraksts]¹⁰³

Avots: LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 223.–227. lp.

No krievu valodas tulkojis Dzintars Ērglis

2. pielikums

Tiesu medicīnas ekspertīzes akts

1958. g. 21. jūlijā pulksten 17 mākoņainos laika apstākļos dabiskā apgaismojumā Krustpils rajona Vāriešu ciema padomes teritorijā saskaņā ar Latvijas PSR MP V[alsts] d[rošības] k[omitejas]

Izmeklēšanas daļas 1958. g. 21. jūlija lēmumu izmeklēšanas lietā nr. 14091 Avotiņa Jāņa Pētera d. (viņš arī Avotnieks Pēteris Roberta d.) apsūdzībā tiesu medicīnas eksperte Porošina V. I. izpētīja cilvēku mirstīgās atliekas. Izpētē piedalījās Latv. PSR MP VDK Izm[eklēšanas] daļ[as] vec[ākais] izmeklētājs kapteinis Izvestnijs.

Ārējā un iekšējā ekspertīze

Cilvēku mirstīgās atliekas sastāv no savstarpēji atdalītiem kauliem smilšainas augsnes bedrē. Atrastie kauli pieder pieaugušajiem un bērnam pusaudža vecumā, starp tiem viens galvaskauss, mugurkaula skriemeļi, ribas, lāpstiņa, iegurnā kauli (pieaugušā un bērna – pusaudža), augšstilba, mazie liela kauli, pēdas kauli un pleca kauli. Visi kauli melnā krāsā, klāti ar smilšainas augsnes slāni, caurauguši ar zāli un sūnu.

Uz galvaskausa saglabājušies tumšbrūni līdz 15 cm gari mati, tiem pieskaroties, tie viegli atdalījās [no galvaskausa]. Galvaskausa apskatē pakauša kaula labajā pusē atklāts apmēram 0,7 × 1 cm liels ovālas formas kaula defekts – kaula mala 0,3 cm platumā nošļauta uz ārpusi. Apskatot šo kaula defektu no galvaskausa iekšpuses, arī atklāts malas slīpums. Labā deniņu kaula apvidū atrodas nepareizas formas 2 × 2 cm liels kaula defekts ar slīpām malām uz ārpusi. Triju augšstilba kaulu apskatē atklāts: to kanāls atrodas taisnā leņķī attiecībā pret kaula asi. Citas īpatnības un bojājumus uz kauliem atrast neizdevās.

Lietas apstākļi:

1941. g. vasarā vācu fašistiskie soda akciju dalībnieki nošāvuši padomju pilsoņus, skaitā 4 cilvēkus, no viņiem 3 sievietes un 1 zēnu – pusaudzi.

Slēdziens:

Pamatojoties uz kaulu medicīnisko izpēti un ziņām par lietas apstākļiem, nonāku pie slēdziena:

- 1) atrastie kauli ir cilvēku kauli – pieaugušo un pusaudža.
- 2) spriežot pēc pieaugušo cilvēku augšstilbu kaulu uzbūves, var teikt, ka tie ir sieviešu kauli, kuru vecumu noteikt neizdodas.
- 3) visi atrastie varētu būt 4 bojā gājušo cilvēku kauli.
- 4) pēc diviem kaulu bojājumiem galvaskausā var secināt, ka tie ir raksturīgi šaujammieroču radītiem bojājumiem ar ieejas caurumu pakauša un izejas caurumu deniņu labajā pusē. Aprakstītie galvaskausa bojājumi varēja būt cilvēka nāves cēlonis. Pārējo bojā gājušo nāves cēloni noteikt nav iespējams.

5) lielās izmaiņas kaulos liecina, ka tie ilgi atradušies zemē, kas aptuveni atbilst lietas materiālos norādītajiem 17 gadiem.

Tiesu medicīnas eksperte:

[Porošinas paraksts]

Nosvīroto vārdu "Iīķu" nelasīt

Ties[u] med[icīnas] eksperte

[Porošinas paraksts]¹⁰⁴

3. pielikums

N o r a k s t sLieta Nr.0040

1958.g.

Izej.Nr.515-a

S P R I E D U M S

LATVIJAS PADOMJU SOCIĀLISTISKĀS REPUBLIKAS VĀRDĀ

Latvijas PSR Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija sekojošā sastāvā:

priekšsēdētājs: F.Kušners

tautas priesēdētāji:G.Matsons un O.Ērgle

ar sekretāru Dogadkinu, piedaloties prokuroram Zaļais

lietu par

1958.gada 11.septembrī slēgtā tiesas sēdē Rīgā, skatot cauri AVOTIŅŠ Jāni Pētera d., viņš arī Avotnieks Pēteris Roberta d., dzim.1909.gadā, Latvijas PSR Krustpils rajonā, soc.izcelšanās no zemniekiem, latvietis, PSRS pilsonis, bezpartejisks, ar 3 klasu izglītību, 1950.gadā 5.oktobrī ar Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas kara Tribūnāla spriedumu sodīts pēc KPFSR KK 58-1"a" un 72.p.2.d. ar brīvības atņemšanu uz 25 gadiem, 1958.gada 23.maijā, ar Latvijas PSR Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas lēmumu minētais kara tribūnāla spriedums atcelts jaunatklājušos apstākļu dēļ un lieta bija nodota papildus izmeklēšanā, līdz arestam strādāja Krustpils cukura fabrikā par atslēdznieku, dzīv.Krustpili Proletariešu ielā 8, apsūdzība pēc KPFSR KK 58-1"a" p. un 72.p.2.daļas.

Noklausoties tiesājamā paskaidrojumus, liecinieku liecības un izskatot visus lietas materiālus, Latvijas PSR Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija

k o n s t a t ē j a:

ka tiesājamais Avotiņš paliekot dzīvot vācu pagaidu okupētajā Latvijas PSR teritorijā Krustpils rajonā, 1941.gadā jūlijā iestājās pret-padomju bruņotajā "pašaizsardzības" grupā, kurā sastāvēja līdz viņas reorganizēšanai palīgpolicijā.

Sastāvot "pašaizsardzības" grupā un būdams apbruņots ar pistoli un šauteni, 1941.gada vasarā Avotiņš piedalījās padomju aktivistu masu arestos, viņu apsardzībā un konvojēšanā uz apcietinājuma vietu. Bez tam, 1941.gada vasarā Avotiņš, kopīgi ar citiem "pašaizsardzībniekiem" Kalniņu, Lomu un Grinfeldu-Staru, būdami apbruņoti ar šautenēm un pistoli, arestēja dzīvojušos Latvijas PSR Krustpils pagastā pie vietējās zemnieces Veinbergas Annas "Piejūtu" mājās ebrēju tautības trīs sievietes vecumā no 35 līdz 70 gadiem un 15 gadus vecu zēnu. Visus četrus arestētos ebrēju tautības pilsoņus, Avotiņš kopīgi ar pārējiem "pašaizsardzībniekiem" atkonvojeja uz mežu - nošaušanas vietu, tā saucamajām "Alunas eglēm", apmēram divus kilometrus attālumā no "Piejūtu" mājām. Pēc tam Avotiņš kopīgi ar pārējiem grupas līdzdalībniekiem, minētā mežā no viņiem esošiem ieročiem visus četrus arestētos ebrēju tautības padomju pilsoņus apšāva. Kad padomju pilsoņi, būdami nāvīgi ievainoti nokrita, Avotiņš vēlreiz izšāva uz zemē gulošām sievietēm.

1941.gadā rudenī Avotiņš tika pārcelts turpmākajam dienestam palīgpolicijā. 1943.gadā par aktīvu dienestu vācu fašistiskiem okupantiem viņam tika piešķirta policijas leitnanta pakāpe un viņš tika iecelts 2.sardzes rotas 3.vada komandiera amatā. Atrodoties šīnī amatā, viņam

bija padota "šūcmaņu" grupa un vadīja militāri-strategisko objektu apsardzību.

Kā sargzēs rotas vada komandiers 1944.gadā Avotiņš vadīja arī kara gūstekņu nometnes apsardzību "Kūkās", atbalstot vācu fašistisko iebrocēju nodibināto režimu. Tādejādi Avotiņš izdarījis noziegumu, kas paredzēts pēc KPFSR KK 58-1" a" panta.

Pēc vācu fašistiskās armijas kapitulācijas, Avotiņš 1945.gadā iegādājās izziņu uz Avotnieka Pētera Roberta d. vārda, uz kuras pamata 1948.gadā saņēma dokumentus: dzimšanas apliecību, pasi un karaklausības apliecību un uz šiem viltotiem dokumentiem dzīvojis, nolūkā slēpties no Padomju varas organiem. Ar tādu rīcību Avotiņš izdarīja noziegumu, kas paredzēts pēc KPFSR KK 72.p.2.daļas.

Tiesas sēdē Avotiņš sevi par vainīgu atzina un noliedza tikai to, ka viņš tieši būtu šāvis ebreju tautības pilsoņus un uzskata, ka liecinieki viņu aprunā.

Analizējot, apsverot un novērtējot tiesas sēdē caurlūkotos pierādījumus to kopībā, krimināllietu tiesas kolēģija atrod, ka Avotiņa vaina viņam inkriminētā apsūdzība pierādīta, ar paša tiesājamā paskaidrojumiem, liecinieku liecībām un lietas materiāliem.

Avotiņš tiesas sēdē paskaidroja, ka viņš vācu okupācijas laikā iestājies pretpadomju "pašaizsardzības" grupā. Atrodoties šīnī grupā piedalījies pie padomju aktīvistu arestēšanas un konvojēšanas uz asociētīnājumā vietu. Kopā ar citiem "pašaizsardzībniekiem" arestējis ebreju tautības pilsoņus un tos konvojējis uz nošaušanas vietu, kur pēdējie tika nošauti. Avotiņš atzina arī to, ka viņš atrodoties palīgpolīcijas sardzes rotas komandierā amatā, vadījis militāri-stratēģisku objektu apsardzību un kara gūstekņu apsardzību. Tālāk paskaidroja, ka viņš dzīvojis zem sveša uzvārda uz viltotu dokumentu pamata. Šie tiesājamā paskaidrojumi pastiprinās ar lietas materiāliem un liecinieku liecībām. Liecinieks Daukste-Saliņš tiesas sēdē liecināja, ka viņu "pašaizsardzībnieki" bija nosūtījuši ar lēpstu uz mežu. Atrodoties mežā redzējis, ka Avotiņš un citi "pašaizsardzībnieki" atveduši četrus ebreju tautības pilsoņus, kur Avotiņš un "pašaizsardzībnieks" Kalniņš tos nošāvuši.

Liecinieks Grāvītis liecināja, ka "pašaizsardzībnieki" viņu pieaicinājuši aprakt nošautos padomju pilsoņus, redzējis, ka Avotiņš šāvis uz zemē gulošiem ebreju tautības pilsoņiem.

Tas, ka minētie liecinieki būtu devuši nepatiesas liecības, kā uz to norāda tiesājamais, tādi dati tiesas sēdē netika konstatēti.

Tiesas kolēģija atzīst, ka tādi pierādījumi to kopībā pilnā mērā pastiprina Avotiņa vainu viņam inkriminētā apsūdzībā, kura pēc KK 58-1" a" p. un 72. p. 2. d. kvalificēta pareizi.

Ievērojot teikto un vadoties no KK 319. un 320.p.p., Latvijas PSR Augstākās Tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija

N O S P R I E D A :

Sodīt Avotiņu Jāni Pētera d., viņš arī Avotnieks Pēteris Roberta d., dzim. 1909.gadā, pēc KPFSR KK 58-1" a" panta ar brīvības atņemšanu uz divdesmit pieciem /25/ gadiem, bez tiesību atņemšanas un bez mantas konfiskācijas, pēc KPFSR KK 72.p.2.daļas ar labošanas darbiem darba vietā uz sešiem mēnešiem ar 25% atvilkumu no darba algas.

Pamatojoties uz KK 49.p., pēc sodu kopības galīgo sodu noteikt pēc KK 58-1" a" panta ar brīvības atņemšanu uz divdesmit pieciem (25) gadiem, bez tiesību atņemšanas un bez mantas konfiskācijas.

Saskaņā ar KK 29.pantu, soda izciešanas sākumu Avotiņam, viņš arī Avotnieks, skaitīt no 1958.gada 13.jūnija. Šinī soda izciešanā Avotiņam ieskaitīt apcietinājumā pavadīto laiku pēc Kara Tribunāla 1950.g.5.oktobra sprieduma, piecus /5/ gadus un sešus mēnešus.

Spriedums ir galīgs un kasācijas kārtībā nav pārsūdzams.-

Priekšsēdētājs: F.Kušners
Tautas piesēdētāji: Erglis O., Matsons G.

Noraksts parēizs:
Latvijas PSR Augstākās tiesas Kriminālietu
tiesas kolēģijas priekšsēdētājs:

[Handwritten signature]
F.Kušners /

- Nodrukt.8 eks.
- 1-cietumam
- 2-VDK pie LPSR M.P.
- 1-LPSR prokurat.
- 1-uzraudz.lietā
- 1-lietā
- 2-rezervē
- Maš.Nr. 360
- Izp.b.Kušners
- Nodruk.Briede
- 1958.g.12.IX

Atsauces un komentāri

- ¹ Sk.: *Ezergailis A., Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Subatē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1998, 4. nr., 101.–118. lpp.; *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 430.–468. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 67.–100. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 101.–126. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti // Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 41.–48. lpp.; *Виксне Р.* Уничтожение евреев в Ауце в июле 1941 г. // Евреи в меняющемся мире V: Материалы 5-й международной конференции, Рига, 16–17 октября 2003 г. – Рига, 2005, с. 381–399; *Urtāns A.* Divu okupācijas režīmu vienāds spriedums // Latvijas Vēsture, 2000, 1. nr., 106.–109. lpp.; *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā: Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis // Latvijas Vēsture, 2000, 3. nr., 39.–48. lpp.; 2001, 2. nr., 41.–47. lpp.; 3. nr., 66.–73. lpp.; *Urtāns A.* Bauskas pilsētas ebreju īpašumu un mantības liktenis (1941. gada vasara – 1941. gada rudens) // Latvijas Vēsture, 2001, 1. nr., 76.–78. lpp.; *Urtāns A.* Par dažiem aspektiem un problēmām holokausta pētniecībā Bauskas pilsētā un apriņķī // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 235.–252. lpp.; *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens) // Turpat, 253.–278. lpp.; *Urtāns A.* Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī // Holokausta izpēte Latvijā ..., 187.–195. lpp.; *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // Turpat, 225.–254. lpp.; *Урманс А.* О некоторых аспектах и проблемах в исследовании Холокоста в городе Бауске и Бауском уезде // Евреи в меняющемся мире V ..., с. 400–413; *Богоявленская С.* Дневник Шейны Грам – исторический и человеческий документ // Евреи в меняющемся мире III: Материалы 3-й международной конференции, Рига, 25–27 октября 1999 г. – Рига, 2000, с. 430–436; *Богојавļенска S.* Holokausta upuru atceres dienā // Diena, 2000, 4. jūl., 2. lpp.; *Bogoјavļenska S.* Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 225.–232. lpp.; *Смирин Г., Мелер М.* Потерянный мир: Боровка, Данкере и Мальта в Латвии // Евреи в меняющемся мире IV: Материалы 4-й международной конференции, Рига, 20–22 ноября 2001 г. – Рига, 2002, с. 344–373; *Smirins G., Melers M.* Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē 1941. gada vasarā (Silene, Gostiņi, Malta) // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 210.–234. lpp.; *Melers M.* Latvijas ebreju masu kapi un kapsētas // Holokausta izpēte Latvijā ..., 196.–206. lpp.; *Melers M.* Ebreju kapsētas Latvijā = Jewish Cemeteries in Latvia = Еврейские кладбища в Латвии. – Rīga, 2006, 176 lpp.; *Шнеер А.* Большая проблема маленького народа // СМ Сегодня, 1998, 8 сент., с. 4; *Шнеер А.* Большая проблема маленького народа // Книга спасителей / Автор-составитель Л. Коваль. – Рига, [б. г.], ч. 3, с. 23–27; *Šnejers Ā.* Ludza – manas atmiņas un sāpe // Ludzas Zeme, 2000, 25. aug., 8. lpp.; *Шнеер А.* Латвийские евреи в годы Второй мировой войны (Холокост в Латвии по материалам

Зала имен института “Яд-Вашем”) // Евреи в меняющемся мире IV ..., с. 331–343; Шнеер А. Гибель евреев Лудзы: документально-пристрастное повествование // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, [б. г.], с. 32–52; Šneijers Ā. Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji // Holokausta izpēte Latvijā ..., 49.–59. lpp.; Штейман И. Некоторые аспекты историографии Холокоста в Латгалии // Холокост в Латгалии, [б. г.], с. 7–19; Волкович В. О дневнике Шейны Грам // Turpat, с. 65–68; Рочко И. Жертвы, спасенные и спасатели // Turpat, с. 81–138; Ročko J. Holokausts mūsdienu sabiedrības apziņā // Holokausta izpēte Latvijā ..., 106.–111. lpp.; Рочко И. Холокост в Латгалии // Евреи в меняющемся мире V ..., с. 414–422; Рочко И. Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей) // Евреи в Даугавпилсе: Исторические очерки, кн. четвертая. – Даугавпилс, 2005, с. 174–196; Рочко И. Это было в Прейли // Turpat, с. 197–214; Prokopovičs Ē., Jēkabsons A. Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana 1941. gada vasarā // Holokausta izpēte Latvijā ..., 255.–277. lpp.; Lasmanis U. Dzintas traģēdija // Mājas Viesis. Lauku Avīze, 2002, 22. nov., 6., 7. lpp.; Lasmanis U. Tauru kalna Marta un Zālamans // Turpat, 2003, 4. jūl., 8. lpp.; Lasmanis U. Nairi pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // Holokausta izpēte Latvijā ..., 278.–357. lpp.; Tupesis M. Par Pāvilstas likteni un tās ebreju kapiem holokausta laikā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 411.–413. lpp.; Ērglis Dz. Ventspils apriņķa Dundagas pagasta ebreju liktenis: 1941. gada vasara // Holokausta izpēte Latvijā ..., 112.–163. lpp.; Karasins J. Otrā pasaules kara sākums un nacistiskās okupācijas periods [Tukumā] // Turpat, 387.–413. lpp.; Sircovs I. Zilupes pilsētas vēsture. – Rīga, 2001, 37. lpp.; Левенштейн М. На краю нигде // Книга спасения, часть первая / Автор-составитель Л. Коваль. – Юрмала, 1993, с. 115–117; Гущин В. Как погибли евреи Елгавы // СМ Сегодня, 1992, 28 апр., с. 4; Гущин В. Так погибли евреи Елгавы // Книга спасения, часть первая, с. 266–268; Банкович Р. Карсава // Turpat, с. 296–302; Шпунгин А. Эпилог: Три общины в 20 ящиках... // Книга спасения, часть вторая / Автор-составитель Л. Коваль. – Юрмала, 1993, с. 280–282; Май Л. “Перконкруст” без маски, или феномен “П” и его современные апологеты // Книга спасителей, часть третья / Автор-составитель Л. Коваль. – Рига, [б. г.], с. 64, 65; Да святится имя твое, Михал Кижло! // Turpat, с. 161, 162; Поиск продолжается // Turpat, с. 162, 163; Тяжелый песок памяти // Turpat, с. 185–189; Баркане Х. В те черные дни // Turpat, с. 195, 196; Бояринов А. Спаслась одна еврейка // Turpat, с. 212–214; Израелит Я. Так мы выжили – пусть знают об этом потомки // Turpat, с. 216–221; Раухман А. Вечная благодарность! // Turpat, с. 224–226; Восставший узник // Turpat, с. 289–291; Грейн Д. Это было в Елгаве... // Turpat, с. 309–311; Бубнов М. Дорога скорби // Turpat, с. 311; Вилнис А. Должники лавочника Кана // Turpat, с. 496, 497; Коваль Л. Со смертью за спиной // Советская молодежь, 1988, 8 дек., с. 4; Kocēna Z. Nepārtaisīsim, kā izdevīgāk! // Auseklis, 1993, 10. jūl., 6. lpp.; Veismane D. Glābēji // Rēzeknes Vēstis, 1995, 27. apr., 3. lpp.; Veisman D. Праведники // Резекненские Вести, 1995, 27. apr., с. 3; Moreine J. Viņi izglāba dzīvību // Rēzeknes Vēstis, 1995, 27. apr., 3. lpp.; Морейн Ю. Им я обязана жизнью // Резекненские Вести, 1995, 27. apr., с. 3; Морейн Ю. О спасителях евреев Карсава // Книга спасителей, часть третья, с. 192–195; Arcihovska J. Trīs baisi gadi // Rēzeknes Vēstis, 1995, 27. apr., 3. lpp.; Арциховская Я. Три страшных года // Резекненские Вести, 1995, 27. apr., с. 3; Vītols V. Liesmas, kļiedzieni, šausmas. Sadeg cilvēki... un tautas: 4. jūlijs – ebreju genocīda diena // Tukuma Ziņas, 1998, 3. jūl., 8., 9. lpp.; Vītols V. Rīt – ebreju tautas genocīda piemiņas diena // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 2001, 3. jūl., 13. lpp.; Plūme B. Limbažu stāsti // Auseklis, 2000, 14. sept., 4. lpp., 23. sept., 8. lpp., 26. okt., 6. lpp., 11. nov., 8. lpp.; Lenšs V. Sāpju un neprāta

- vasara // *Liesma*, 2001, 24. jūl., 6. lpp., 25. jūl., 8. lpp.; *Lenšs V.* Visam pāri zaļa zāle // *Liesma*, 2002, 30. janv., 6. lpp.; *Дукуль Я.* Здесь было горе, горе без счета // *Панорама Резекне*, 2001, 6–12. июля, с. 3; *Rancāne A.* Cilvēku glābējas: Jadvīgu un Valentīnu vieno pārdzīvojumi, kara laikā no nāves glābjot ebrejus // *Diena*, 2005, 4. jūl., 10. lpp.; u.c.
- ² *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā.* – Rīga, 1966, 200. lpp.; *Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны.* – Рига, 1970, с. 305; *Nāves un moku purvs* // *Brīvā Daugava*, 1944, 22. dec., 2. lpp.; *Нефедова S.* Lai nekad vairs... // *Padomju Daugava*, 1989, 14. sept., 1. lpp.; *Нефедова С.* Никогда больше... // *Советская Даугава*, 1989, 14. сент., с. 1; *Ривовш Э.* Рижское гетто (личные воспоминания) // *Книга спасения, часть первая*, с. 179; *Ривовш Э.* Моё гетто // *СМ Сегодня*, 1996, 23. апр., с. 3; *Levins D.* Ebreju vēsture Latvijā. No apmešanās sākumiem līdz mūsu dienām. – Jeruzaleme, [b. g.], 112. lpp.; *Muzeja “Ebreji Latvijā” krājuma materiālu apskats: Grāmatas, dienasgrāmatas, vēstules, atmiņas, iespieddarbi, dokumenti* // *Muzeja “Ebreji Latvijā” Raksti*, nr. 2 / *Sast. M. Vestermanis.* – Rīga, 2002, 91. lpp.; *Melers M.* Ebreju kapsētas Latvijā ..., 56., 57. lpp.; *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī // *Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija. Darbābiedru vēltījumi 70. gadu jubilejā.* – Rīga, 2000, 159.–197. lpp.; *Ērglis Dz.* A Few Holocaust Episodes in Krustpils: Beila Bella Weide Case // *Holokausta izpētes problēmas Latvijā* ..., 269.–298. lpp.; *Эрглис Д.* Некоторые эпизоды Холокоста в Крустпилсе (судьба Беллы Вейде) // *Евреи в меняющемся мире IV* ..., с. 374–397; *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā* ..., 127.–157. lpp.; *Ērglis Dz.* Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // *Turpat*, 158.–209. lpp.; *Ērglis Dz.* Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī // *Holokausta izpēte Latvijā* ..., 60.–81. lpp.; *Ērglis Dz.* Nedēļa Beilas Bellas Veides mūžā // *Mājas Viesis. Latvijas Avīze*, 2004, 2. jūl., 17. lpp.; *Ērglis Dz.* A Few Episodes of the Holocaust in Krustpils: A Microcosm of the Holocaust in Occupied Latvia // *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, vol. 14).* – Rīga, 2005, pp. 175–187.
- ³ *Ceturta tautas skaitīšana Latvijā, 1935. IV: Tautība.* – Rīga, 1937, 297. lpp.
- ⁴ *Sīkāk par ebreju slepkavošanu Kaķīšu purvā sk.: Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā* ..., 127.–157. lpp.
- ⁵ *I. Daukste-Saliņš* 1958. gada 20. februārī liecināja, ka *A. Veinberga* ir mirusi. – *Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA)*, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 1. sēj., 204. lp.; 12598. l., 134. lp. – 1949. gada 25. marta izsūtīšanas laikā *A. Veinberga* vēl bija dzīva. – *Pēc Arvīda Elmaņa liecības autoram* 2000. gada 17. augustā.
- ⁶ *LVA*, 1986. f., 1. apr., 12598. l., 21. lp., *A. Veinbergas* liecība 1944. gada 10. septembrī.
- ⁷ *Turpat*, 3927. l., 2. sēj., 171. lp.
- ⁸ *P. Grāvītis* 1958. gada 20. februārī liecināja, ka *K. Zolbergs* gājis bojā nelaimes gadījumā – viņš pakļūvis zem vilciena. – *Sk.: LVA*, 1986. f., 1. apr., 12598. l., 117., 118. lp.
- ⁹ *Turpat*, 120. lp.
- ¹⁰ *Turpat*, 3927. l., 2. sēj., 173.–176. lp.; 12598. l., 20., 21. lp. (autora tulkojums no krievu valodas).
- ¹¹ *Turpat*, 3927. l., 2. sēj., 169., 170. lp., *V. Veinberga* liecība 1958. gada 22. jūlijā (autora tulkojums no krievu valodas).
- ¹² *Turpat*, 12598. l., 24. lp., *P. Grāvīša* liecība 1944. gada 10. septembrī.
- ¹³ *Turpat*, 3927. l., 1. sēj., 195. lp.; 3927. l., 2. sēj., 134., 135. lp.; 12598. l., 96. lp., *P. Grāvīša* liecība 1958. gada 7. jūlijā un 20. septembrī.

- ¹⁴ Turpat, 12598. l., 26. lp., I. Daukstes-Saliņa liecība 1944. gada 10. septembrī.
- ¹⁵ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 116., 117. lp., I. Daukstes-Saliņa liecība 1958. gada 8. jūlijā.
- ¹⁶ Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģijas slēgtajā sēdē Rīgā 1958. gada 11. septembrī abi liecinieki – I. Daukste-Saliņš un P. Grāvītis gan minēja daudz mazāku attālumu (20–25 m). – LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 283., 284. lp.
- ¹⁷ Turpat, 1. sēj., 186.–189., 201.–204. lp.; 3927. l., 2. sēj., 104.–108., 118.–126., 135.–140., 179.–184., 190.–192., 200.–202., 211.–215., 220., 221., 282., 283. lp.; 12598. l., 24.–26., 71.–73., 97.–108., 120.–134. lp.
- ¹⁸ Turpat, 3927. l., 1. sēj., 202. lp.; 3927. l., 2. sēj., 120., 121., 139., 182., 184., 193., 214., 217.–219., 221., 283., 284. lp.; 12598. l., 105., 106., 123. lp.
- ¹⁹ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 125., 126. lp., I. Daukstes-Saliņa liecība 1958. gada 8. jūlijā (autora tulkojums no krievu valodas).
- ²⁰ Turpat, 12598. l., 7., 13. lp.
- ²¹ Turpat, 14., 16., 18. lp., V. Loma liecība 1944. gada 15. un 18. augustā un 7. septembrī.
- ²² Turpat, 33. lp.
- ²³ Turpat, 40. lp.
- ²⁴ Turpat, 41. lp.
- ²⁵ Turpat, 3927. l., 1. sēj., 187., 189., 193.–195. lp.; 3927. l., 2. sēj., 108., 109., 205., 283. lp.; 12598. l., 74., 75. lp.
- ²⁶ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 110., 189. lp.
- ²⁷ Turpat, 1. sēj., 186. lp.; 12598. l., 70., 71. lp. (autora tulkojums no krievu valodas).
- ²⁸ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 196.–199. lp.
- ²⁹ Turpat, 198. lp.
- ³⁰ Turpat, 63., 64. lp.
- ³¹ Turpat, 34., 35., 40. lp.
- ³² Sīkāk sk.: *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī // *Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis ...*, 159.–197. lpp.; *Ērglis Dz.* A Few Holocaust Episodes in Krustpils: Beila Bella Weide Case // *Holokausta izpētes problēmas Latvijā ...*, 269.–298. lpp.; *Эрглис Д.* Некоторые эпизоды Холокоста в Крустпилсе (судьба Беллы Вейде) // *Евреи в меняющемся мире IV ...*, с. 374–397; *Ērglis Dz.* Nedēļa Beilas Bellas Veides mūžā // *Mājas Viesis*. Latvijas Avīze, 2004, 2. jūl., 17. lpp.; *Ērglis Dz.* A Few Episodes of the Holocaust in Krustpils: A Microcosm of the Holocaust in Occupied Latvia // *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations ...*, pp. 175–187.
- ³³ LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 32. lp.
- ³⁴ Turpat, 48. lp.
- ³⁵ Turpat, 58. lp.
- ³⁶ Turpat, 61. lp.
- ³⁷ Turpat, 66., 68., 282. lp.
- ³⁸ Turpat, 49., 58., 61., 66., 69. lp.
- ³⁹ Turpat, 285. lp.
- ⁴⁰ Turpat, 32., 60., 78., 79., 96., 282. lp.
- ⁴¹ Turpat, 49., 50., 79., 80., 95., 96., 207., 216., 282. lp.
- ⁴² Turpat, 50., 80., 81., 207., 216. lp.
- ⁴³ Turpat, 82., 84. lp.

- ⁴⁴ Turpat, 85., 86. lp.
- ⁴⁵ Turpat, 32., 39. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 73.–76., 282. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 37.–39., 56., 57., 281., 282. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 39., 59., 282. lp.
- ⁴⁹ Turpat, 59., 60., 77., 78., 206., 207., 216., 282. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 59., 282. lp.
- ⁵¹ Turpat, 60., 78., 215., 282. lp.
- ⁵² Turpat, 163., 164. lp.
- ⁵³ Turpat, 165.–167. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 228. lp.
- ⁵⁵ Nav skaidrs, vai Gibže bija Krustpils pagasta vecākais policijas kārtībnieks Pēteris Gibže (1900–?) vai viņa brālis – Krustpils pagasta paš aizsardzības grupas priekšnieks Andrejs Jānis Gibže (1910).
- ⁵⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 12598. l., 13.–15., 18., 40. lp., V. Loma liecība 1944. gada 15. un 18. augustā, 7. septembrī un 1945. gada 14. janvārī.
- ⁵⁷ Turpat, 77., 84.–89. lp.; 3927. l., 1. sēj., 188., 190., 191. lp., V. Loma liecība 1958. gada 28. februārī un 10. aprīlī.
- ⁵⁸ Turpat, 12598. l., 28. lp. (autora tulkojums no krievu valodas).
- ⁵⁹ Turpat, 41. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 3927. l., 1. sēj., 111. lp.
- ⁶¹ Turpat, 159., 160. lp.
- ⁶² Turpat, 166., 167. lp.
- ⁶³ Turpat, informācija no uzskaites kartītes.
- ⁶⁴ Turpat, 2. sēj., 3., 6., 262. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 281. lp.
- ⁶⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 5258. f., 1. apr., 641. l., 125.–127. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 136. lp.
- ⁶⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 129., 130. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 1096. f., 1. apr., 449. p. l.; 1096.-c f., 1.a–2. apr., 200. glab. vien., 219. lp. – Arhīva izziņā norādīts, ka tā sastādīta, pamatojoties uz šādiem materiāliem: “Aizsarga” anketa un vācu okupācijas varas Latvijā sastādītā Latviešu SS leģionā dienējošo personu kartotēka. – Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 2. sēj., 239. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 262.–264. lp.
- ⁷¹ Turpat, 94.–100. lp.
- ⁷² Turpat, 287., 288., 290. lp.
- ⁷³ Turpat, 288.–290. lp.
- ⁷⁴ Turpat, informācija no uzskaites kartītes.
- ⁷⁵ Turpat, 2. sēj., 89. lp.
- ⁷⁶ Turpat, 152., 153. lp., A. Avotiņas liecība 1958. gada 17. jūlijā (autora tulkojums no krievu valodas).
- ⁷⁷ Turpat, 236.–238. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 1. sēj., 184. lp.; 12598. l., 63. lp., V. Loma liecība 1958. gada 25. februārī.
- ⁷⁹ Turpat, 3927. l., 1. sēj., 193., 194. lp.; 12598. l., 92. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 12598. l., 41., 42. lp.

- ⁸¹ Turpat, 45. lp.
⁸² Turpat, 55., 56., 141. lp.
⁸³ Turpat, 58. lp.
⁸⁴ Turpat, 61. lp.
⁸⁵ Turpat, 140., 141. lp.
⁸⁶ LVVA, 5258. f., 1. apr., 425. l., 10. lp.; 641. l., 136. lp.; 690. l., 65. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 3927. l., 1. sēj., 198. lp.; 12598. l., 115. lp., P. Grāviša liecība 1958. gada 20. septembrī.
⁸⁷ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12930. l., 250. lp.
⁸⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 45124. l., 3. sēj., 238. lp.
⁸⁹ Turpat, 17347. l., 28. lp.
⁹⁰ LVVA, 3705. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.; 3. l., 27. lp.
⁹¹ Turpat, 9. l., 11. lp.
⁹² LVA, 1986. f., 1. apr., 45124. l., 3. sēj., 213. lp.
⁹³ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 149. lp., E. Kalniņas liecība 1958. gada 17. jūlijā.
⁹⁴ Turpat, 1. sēj., 188., 198., 199. lp.; 12598. l., 80., 115., 116. lp., V. Loma liecība 1958. gada 28. februārī un P. Grāviša liecība 1958. gada 20. septembrī.
⁹⁵ Turpat, 12598. l., 22., 23. lp.
⁹⁶ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 155., 156. lp., K. Stara liecība 1958. gada 17. jūlijā.
⁹⁷ LVVA, 5258. f., 1. apr., 425. l., 10. lp.
⁹⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 12598. l., 26., 27. lp., I. Daukstes-Saliņa liecība 1944. gada 10. septembrī (autora tulkojums no krievu valodas).
⁹⁹ Turpat, 3927. l., 2. sēj., 223. lp.
¹⁰⁰ Turpat, 224. lp.
¹⁰¹ Turpat, 225. lp.
¹⁰² Turpat, 226. lp.
¹⁰³ Turpat, 227. lp.
¹⁰⁴ Turpat, 229., 230. lp.

Dzintars Ērglis

Holocaust im Amtsbezirk Kreuzburg im Sommer 1941: Siedlungen Piejūti und Smani

Zusammenfassung

Der Holocaust in der lettischen Provinz wird in Lettland bereits seit mehreren Jahren erforscht. Die Ergebnisse liegen in zahlreichen Veröffentlichungen vor. Trotzdem gibt es noch viele Orte, wo die Ereignisse des Holocausts wissenschaftlich bisher noch nicht rekonstruiert sind.

Die Ermordung der Juden in der Stadt Kreuzburg (Krustpils) und im Amtsbezirk Kreuzburg des Landkreises Jakobstadt (Jēkabpils) hat der Autor dieses Beitrages in mehreren Veröffentlichungen dargestellt.

1935 lebten in der Stadt Kreuzburg 1043 Juden (28,52% der Gesamtbevölkerung). In der lettischen Provinz hatten Juden 1941 fast keine Möglichkeiten den Mordaktionen zu entkommen. Kaum ein Jude aus Kreuzburg hat die nationalsozialistische Besatzungszeit überlebt. Die Juden aus Kreuzburg wurden zusammen mit den jüdischen Einwohnern von Glasmanka (Gostiņi) und Stockmannshof (Plaviņas) am 1. August 1941 im Kaķīši-Sumpf in der Nähe von Kreuzburg von der örtlichen Schutzmannschaft und dem Rigaer SD-Kommando unter Viktors Bernhards Arājs (1910–1988) ermordet.

Jedoch nicht alle Juden fanden ihren Tod im Kaķīši-Sumpf. Bekannt sind Einzelfälle aus dem Sommer 1941, bei denen die Ermordung sowohl vor als auch nach der Mordaktion in Kaķīši erfolgte. Dieser Beitrag behandelt die Ermordung von fünf Juden in den Siedlungen Piejūti und Smani des Amtsbezirks Kreuzburg, die durch Dokumente des Historischen Staatsarchivs Lettlands belegt sind. Ähnliches ereignete ich auch an anderen Orten in der Umgebung von Kreuzburg.

Die Schutzleute Jānis Avotiņš, Osvalds Kalniņš, Vladimirs Loms und Pēteris Stars verhafteten im August 1941 in Piejūti drei Jüdinnen und einen jüdischen Jugendlichen, die bei der Bäuerin Anna Veinberga wohnten. Alle vier wurden von den Schutzleuten in den zwei Kilometer entfernten Alunāni-Wald geführt und dort ermordet. Die Täter befahlen in der Nähe wohnenden Bauern die Leichen zu begraben, wodurch die Bauern Augenzeugen des Mordes wurden.

Nanach begaben sich Vladimirs Loms und Pēteris Stars nach Smani, wo sie weitere Juden verhafteten, die bei dem Bauern Pēteris Freivalds lebten. Diese wurden in den Wald gebracht und erschossen. Diesmal begruben die Täter die Leichen selber.

Die Bauern von Piejūti und Smani nahmen gegen Quittung Juden aus dem Ghetto zu landwirtschaftlichen Arbeiten in ihren Häusern auf. Auf diese Weise wurden die Juden vor dem Schicksal bewahrt, dass sie im Ghetto erwartete.

Leider haben die sowjetischen Behörden in ihren Verfahren gegen die Täter nach dem Krieg keine weiteren Augenzeugenberichte dokumentiert, die Auskunft über ähnliche Ereignisse geben. Deswegen ist eine Rekonstruktion weiterer Vorkommnisse nicht möglich.

Nach der Kaķīši-Aktion am 1. August 1941 gingen die Schutzmannschaften von einem Bauernhaus zum anderen und töteten die für landwirtschaftliche Arbeiten aus dem Ghetto geholten Juden auf der Stelle. Im Unterschied zur "Arbeitsteilung" bei den Massenerschießungen wurden die Juden in der lettischen Provinz von denselben Personen verhaftet, zum Ort der Erschießung gebracht und ermordet. Häufig mußten Bauern aus der Nachbarschaft die Gräber für die Juden auszuheben. Die Juden wurden dann vor den Augen dieser Zeugen ermordet. Deutsche waren bei solchen kleineren Mordaktionen nicht anwesend, sie ließen den örtlichen Kollaborateuren freie Hand.

In den Prozessen nach dem Krieg konnten sich die Mörder weder an Details noch an alle Erschießungen noch an die genaue Zahl der Aktionen erinnern, obwohl sie häufig selbst daran beteiligt waren. Die Zeugen jedoch, die nur einmal im Leben eine Ermordung gesehen haben, konnten sie nie wieder vergessen.

Rudīte Vīksne

Holokausts Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti*

Lielos vilcienos holokausta norises ir izpētītas, tomēr pēdējos gados holokausta historiogrāfijā arvien vairāk parādās reģionāli pētījumi, no kuriem iespējams pilnīgāk izprast ebreju iznīcināšanas procesu Austrumeiropā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, un Latvija nav izņēmums.

Tagad ir vairāk vai mazāk skaidrs, kā šie traģiskie notikumi risinājušies Bauskā, Krustpilī, Limbažos, Rūjienā, Valmierā, Ludzā, Maltā, Silenē, Gostiņos, Subatē, Aknīstē, Aucē, Jaunjelgavā, Valdemārpilī, Ventspilī.¹ To, cik pilnīgi ar holokaustu saistītie jautājumi izpētīti konkrētā vietā, nosaka avotu esamība vai to trūkums, taču dažkārt būtu vēlams kritiskāk izvērtēt arī pieejamos avotus.²

Vēsturnieku komisijas publikācijas, piedalīšanās starptautiskās konferencēs ir ne-daudz paplašinājusi šo pētījumu pieejamību citu valstu pētniekiem, līdz ar to iespēju iesaistīties starptautiskās debatēs. Tomēr Baltijas vēsturnieku pētījumus, arī Latvijas, vērtē kā tādus, kuros ir pārāk daudz “salīdzināmās martiroloģijas”; ka tajos atziņas par ebreju ciešanām aizēno ciešanas, ko vietējās tautas izjuta no padomju varas; ka tiek pārspīlēts priekšstats par to, ka vietējie ebreji aktīvi atbalstīja padomju varu un tās veiktās deportācijas; netiek ievērots, ka deportēto un īpašumus zaudējušo vidū ebreju īpatsvars bija augstāks nekā citu tautību; ka notikumi holokausta posmā pētīti no stingri nacionālas perspektīvas; ka vietējo iedzīvotāju piedalīšanās ebreju iznīcināšanā tiek skaidrota un arī attaisnota kā “saprotams” atreibības pasākums. M. Dīns uzskata, ka daži nacionālistiski noskaņotie vēsturnieki mēģina mazināt vietējo iedzīvotāju lomu sākotnējos pretebreju pasākumos, arī tajos, kas notika pirms vāciešu ierašanās, apgalvojot, ka tie bija vāciešu manipulācijas produkts, nevis spontāna rīcība. Tiesa, pēdējais iebildums uz Latviju attiecināms maz.³

Taču uzskaitījumiem iebildumiem vairāk piemīt stereotipiska iezīme – parasti attiecināti uz Baltiju, nekā tie atbilst patiesībai. Tā, piemēram, jau kopš 90. gadu vidus

---

* Raksta pamatā 2003. gada 12. jūnijā starptautiskajā konferencē “Latvija nacistiskās okupācijas varā” nolasītais referāts.

zinātniskajā aprītē ir skaitļi par 1941. gada deportācijām, kas rāda, ka deportēto vidū bija 1171 jeb 12,5 procenti ebreju,⁴ pēc precizētiem datiem – 11,70 vai 1,93 procenti Latvijā dzīvojošo ebreju. Tas bija augstākais rādītājs no Latvijā dzīvojošām tautu grupām.⁵ Uzskats, ka latviešu līdzdalību ebreju iznīcināšanā skaidro kā atribību par ebreju līdzdalību padomju režīma veiktajās represijās, mūsdienā Latvijas pētnieku vidū nav populārs. To, ka šādu viedokli popularizēja vācu propagandas aparāts, norādījis jau Andrievs Ezergailis⁶ un Leo Dribins.⁷ Protams, kā atzīst Aivars Stranga, nav noliedzams, ka pirmais okupācijas gads vairoja antisemītisko noskaņojumu Latvijā.⁸

Tā kā ar holokaustu saistītie notikumi dažādos Latvijas novados jau pētīti, tad šajā rakstā tiks analizēts paveiktais un raksturotas problēmas, ar kādām nākas saskarties, pētot ebreju iznīcināšanu mazpilsētās.

Pētījumos izmantoto avotu raksturojums

Aplūkojamā jautājuma izpētes galvenā problēma ir avotu trūkums, jo nav rakstveidā dotu pavēļu. Holokausta sagatavošanas priekšdarbos tika iesaistīts ļoti daudz cilvēku, taču maz bija tādu, kas pārzināja notikumu galvenās kopsakarības. Holokausts nebija caurskatāms, un līdz ar to tā konsekvence ir vairot vairāk nezināmus un konfliktējošus atzinumus. Holokausta izpēti sarežģī tas, ka jau no paša sākuma ziņas par ebreju iznīcināšanu bija dezinformējošas, jo nacistu taktika, kā paši vācieši to norāda, bija maldināt pasauli (gan vietējās tautas, gan vācu tautu, gan dzīvus palikušos ebrejus, gan arī pašu nacistu administrācijas ierēdņus, ieskaitot arī militārās vienības), t.i., atālināt vāciešus no šī nežēlīgā nozieguma. Uz to norāda 1941. gada 29. maijā notikušī Nacionālsociālistiskās partijas Ārpolitikas pārvaldes sēde, kurā apsprieda vadlīnijas “ebreju jautājuma nokārtošanā”. No tām izrietēja, ka ebreju iznīcināšanā jāiesaista vietējie iedzīvotāji, atstājot tiem brīvas rokas,⁹ un turpinājās Reinharda Heidriha, Valtera Štālekera ziņojumos un deklarācijās u.c.¹⁰ 1941. gada 29. jūnijā R. Heidriha slepenajā telegrammā teikts: *“Atsaucoties uz saviem jau 17. jūnijā Berlīnē dotajiem mutiskajiem paskaidrojumiem, atgādinu: antikomunistisko un antibreju aprindu pašattīrīšanās centieniem jaunieņemtajos apgabalos nav jāsaģādā nekādi šķēršļi. Tieši otrādi, tie nemanāmi jāizraisa, jāpadara intensīvāki un, ja tas nepieciešams, jāievirza pareizās slīdēs tā, lai vēlāk šīs vietējās “pašaizsardzības” aprindas nevarētu atsaukties uz pavēlēm vai tām dotām politiskām garantijām. [...] Jāizvairās veidot pastāvīgas pašaizsardzības apvienības ar centrālu vadību. Tā vietā ir mērķtiecīgi izraisīt vietēja mēroga grautiņus.”*¹¹ Telegramma bija adresēta caur Varšavu, ar lūgumu nekavējoties sūtīt tālāk Drošības policijas un SD Operatīvās nodaļas priekšniekam SS brigādenfireram Arturam Nebem (*Artur Nebe*); caur valsts policijas priekšnieku Vīnē Drošības policijas un SD Operatīvās nodaļas priekšniekam SS standartenfireram Oto Olendorfam (*Otto*

Ohlendorf) (ar lūgumu nekavējoties sūtīt tālāk); caur Krakovu Drošības policijas un *SD* Operatīvās nodaļas priekšniekam SS brigādenfireram Oto Rašam (*Otto Rasch*) (ar lūgumu nekavējoties sūtīt tālāk); caur valsts policijas priekšnieku Kēnigsbergā Drošības policijas un *SD* Operatīvās nodaļas priekšniekam SS brigādenfireram Francim Valteram Štālekeram (*Franz Walter Stahlecker*). Nav iemesla apšaubīt, ka šis rīkojums netika ņemts vērā. Galvenā rīcības ievirze bija dota, atšķirības izpildē varēja izrietēt no tā, ka katrs adresāts izprata "intensitāti" un "ievirzīšanu pareizajās sliedēs".

Ja ar šādām priekšzināšanām lasa bijušā Jēkabpils apriņķa policijas priekšnieka Augusta Dzenīša liecību, tā varbūt neizklausās tik nereāla, kā pirmajā brīdī šķiet. Arestētais A. Dzenītis 1946. gadā izmeklētājam stāstīja, ka 1941. gada jūlija pirmajā pusē pie viņa ieradusies vairāki virsnieki no Rīgas *SD*, kuri interesējušies par ebreju stāvokli. Diplomātiskā formā A. Dzenītim tika izteikts priekšlikums ēku, kurā atradās ebreji, uzspridzināt vai arī pakāpeniski ebrejus ievietot slimnīcā un tur viņus noindēt. A. Dzenītis tam nepiekrita, un beigās vienojušies, ka turpinās ebrejus sūtīt darbā uz kūdras fabriku.¹²

Pētījumos par holokaustu mazpilsētās galvenokārt izmantoti Republikas Ārkārtējās komisijas savāktie materiāli, holokaustā iesaistīto personu krimināllietas, kā arī laikraksti, ja vien pilsētā bija savs preses izdevums. Par atsevišķām pilsētām noderīga informācija atrodama pilsētu valdes un apriņķu policijas iestāžu dokumentos, kā arī Latviešu kārtības policijas likvidācijas štāba dokumentos. Mazāk noderīgi ir vācu Drošības policijas un *SD* vadītāja ziņojumi par notikumiem (*Ereignismeldungen UdSSR*).

Republikas Ārkārtējā komisija vācu fašistisko iebrocēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai sāka darbu Latvijas austrumu daļā 1944. gada augusta beigās¹³ un pabeidza 1945. gada jūlijā. Komisija savāca dažādas kvalitātes informāciju. Teorētiski komisijai bija visas iespējas savākt objektīvas ziņas, jo drīz vien pēc notikumiem vietējās komisijas darbojās visos apriņķos un pagastos. Taču praksē viss bija citādi. Apriņķu un pagastu vadošās amatpersonas, parasti ieceltas par komisijas vadītāju, bija aizņemtas citos darbos. Jāievēro, ka daļā Latvijas vēl turpinājās karadarbība un atbildīgās personas neuzskatīja šo uzdevumu par tik svarīgu. Trūka arī izglītotu darbinieku, kuriem varētu uzticēt šos pienākumus. Latvijas PSR valdība darba veikšanai (iespējams, ka to prasīja PSRS TKP) noteica nereālus termiņus, kad bija jāapzina, kādi noziegumi notikuši konkrētajā teritorijā, kas izdeva pavēles, kas tās pildīja. Tika plānots, ka "jaundarbību konstatēšana" Ludzas, Abrenes, Rēzeknes, Daugavpils, Ilūkstes un Jēkabpils apriņķī jāpabeidz līdz 1944. gada 1. oktobrim, bet materiālo zaudējumu uzskaitē līdz 25. oktobrim.¹⁴ Tik īsā laikā to nevarēja paveikt un vairākkārt nācās pagarināt darbu nodošanas termiņu. Par termiņu neievērošanu dažus apriņķu partijas komitejas sekretārus sauca pie partijas atbildības, un LK(b)P CK birojs izteica viņiem rājienu. Bailes saņemt sodu vai zaudēt partijas uzticību arī veicināja safabricētu liecību iesniegšanu.

LK(b)P CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš CK 6. plēnumā 1944. gada 16.–18. novembrī, referējot par vācu okupācijas seku likvidēšanu Latvijas PSR teritorijā, uzsvēra, “ka Latvijā, tāpat kā citās republikās, vajag izmanot faktus, kas raksturo vācu fašistisko iebrucēju asiņainos noziegumus, kurināt masās naidu pret ienaidnieku”.

J. Kalnbērziņa runā pirmo reizi publiski izskanēja versija, ka “*vācieši bērnus nešāva, vācu bendes bērnus ņēma aiz kājām, sīta ar galvu pret sienu vai zemi un meta bedrē. Fašistiem bija sakāmais: priekš bērniem lodes nevajag tērēt.*”¹⁵ Arī Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis norādīja, ka “*mums vajag sastādīt pēc savas nozīmes vislielāko apsūdzības aktu visas progresīvās cilvēces ienaidniekam, lai nākošās paaudzes vēl pēc tūkstoš gadiem saprastu, kādām šausmām un nāvīgām briesmām mūsu dienās hitleriskais fašisms pakļāva cilvēci*”¹⁶. Šķiet, ka tieši ar šādu nolūku 1944. gada decembrī komisijas sastāvs tika papildināts ar rakstniekiem Jāni Sudrabkalnu¹⁷ (Rīgā) un Jūliju Vanagu (Daugavpilī).¹⁸

Idejiskās norādes tika dotas, un tālāk tās katrā apdzīvotā vietā gāja savu attīstības ceļu. Dažādās versijas, kādas sastopamas Ārkārtējās komisijas materiālos – zīdaiņi mesti gaisā, un tad šauts uz viņiem kā uz medījumu,¹⁹ Jelgavā, lai čigānus ātrāk sadzītu automašīnās, mazos bērnus ņēma aiz kājām un sīta pret stabu pie šķūņa,²⁰ arī Jelgavā ebreju bērni ņemti aiz kājām un sīti pret koku,²¹ Balvos ebreju bērnus atveda uz nošaušanas vietu, izgāza no kravas automašīnas tieši uz mirušo ķermeņu kaudzes un uzsvieda granātas²² –, parasti ir bez pierādījumiem.

Komisiju savāktā informācija bieži vien ir šabloniska, pavirša, ar nolūku pārspīlēt nacistu noziegumus. Sevišķi tas parādās, palielinot upuru skaitu. Ebreju iznīcināšanas izpēti apgrūtina arī tas, ka padomju institūcijas, runājot par cilvēku zaudējumiem kara laikā, parasti lietoja apzīmējumu “mierīgie padomju iedzīvotāji”, tāpēc daudzos gadījumos nav iespējams noteikt, cik no viņiem bija ebreju.

Pastāvēja normas, kā pēc kapa izmēra aprēķināt, cik cilvēku tajā apglabāts. Pēc Ārkārtējās komisijas pieņemtās prakses uzskatīja, ka vienā kubikmetrā varētu būt 7–7,5 līķi.²³ Cik šie aprēķini bija pamatoti un vai tie tika ievēroti, sastādot aktus, grūti teikt. Katrā ziņā Republikas Ārkārtējās komisijas savāktā informācija varētu būt atsevišķs izpētes objekts. Tā, piemēram, Kuldīgas apriņķa komisija konstatēja, ka Silenieku mežā Kuldīgas pagastā atrasti pieci masu kapi; četrus kapu izmērs bija 4 × 2 metri, bet viena – 2 × 1 metrs. Komisija pieņēma, ka vienā kapā apbedīti aptuveni 84 cilvēki, bet, tā kā četrus kapu izmērs bija vienāds, tad atzina, ka tur apglabāts 360 “mierīgo iedzīvotāju”.²⁴ Taču dažkārt Republikas komisija bija spiesta izteikt neapmierinātību ar vietējo komisiju iesniegtajiem aktiem. Tā, piemēram, Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta pilnvarotais J. Bundzis, izvērtējot Cēsu komisijas sagatavoto aktu, atzina, ka 1945. gada janvārī sastādītajā aktā “*daudzi fakti par vācu zvērībām nav apstiprināti ar izmeklēšanas materiāliem. Nepārliciecināši skan, ka nogalināti*

600 cilvēki, jo par to ir tikai viena liecinieka liecība, kas ir nepietiekoši ne tikai priekš starptautiskā tribunāla, lai izvirzītu apsūdzību nacistiem, bet arī priekš jebkura, kurš lasa šos materiālus.”²⁵

Ārkārtējās komisijas materiāli lielākajā daļā pētīto mazpilsētu nav atvieglojuši pētnieku uzdevumu – noskaidrot ebreju noslepkavošanas datumu, jo daudzviet minēts tikai mēnesis vai arī – “slepkavošana notika jūlijā–augustā vai vasaras beigās”.

Zināmu skaidrību atsevišķu faktu noskaidrošanā – dažkārt tas ir vienīgais avots – var iegūt no bijušā VDK arhīva krimināllietu materiāliem. Taču, ņemot vērā “specifiskās” padomju laika izmeklēšanas metodes, šī informācija kritiski jāizvērtē.²⁶ Tuvāk patiesībai var nokļūt, ja izmeklēšana par ebreju noslepkavošanu veikta dažādos laikos un ir iespējams konfrontēt prāvu materiālus.

Labākais veids, kā nonākt pie notikumu izpratnes, ir pētīt vācu okupācijas pārvaldes struktūru, jo vācu militārā pārvalde katrā apdzīvotā vietā (apgabals, apriņķis, pilsēta, pagasts) negudroja neko jaunu. Kā atzīmēts literatūrā, tad vācu pārvaldes institūciju struktūra bija vienveidīga, tā nevarēja krasi atšķirties, lai kādā administratīvajā teritorijā atrastos. To pašu var teikt par vācu Drošības policijas un operatīvo grupu (*Einsatzgruppen*) darbību. Kā uzrāda operatīvo grupu prāvu dokumenti, tad ebreju slepkavošana notikusi vienlaikus joslā no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai, lai gan slepkavošanas metodes varēja atšķirties, piemēram, kāda tipa ieroči lietoti.

Lai holokausta vēsture kļūtu skaidrāka, būtu jānosprauž vadlīnijas terminoloģijā, jo tā bija vācu okupācijas radīta, tāpēc latviešiem (ne tikai) grūti saprotama.

No strukturālā viedokļa izpaliek sajukums apzīmējumu lietošanā, kas bieži sastopams dažādās gan vācu/latviešu pavēlēs, gan krimināllietu izmeklēšanas dokumentos, kur “pašaisargs” ir aizstāts ar “policists”, “aizsargs” ar “apsargs”, “C” grupas dalībnieks – “šucmanis”.

Strukturālā pieeja paplašina izpratni par holokaustu pāri Latvijas robežām. Nav iemesla domāt, ka Himlera un Štālekera teiktais un pavēlētais neattiecas uz Latviju. Šī pieeja var palīdzēt Latvijas pētniekiem pievienoties internacionālajai pētnieku saimei. Runājot par ebreju iznīcināšanu mazpilsētās, mums ir empīriskas liecības, kuras Rietumu pētnieki līdz šim nav izmantojuši.

Ebreju iznīcināšana mazpilsētās notika tik ātri un totāli, ka notikumu secība bieži vien ir zudusi no aculiecinieku atmiņas un holokausts ir notikums, kur aculiecinieku, kā arī noziegumā iesaistīto personu atmiņas var būt maldinošas. Dažkārt arī izglābušies ebreji, baidīdamies, ka varētu tikt apsūdzēti “sadarbībā ar vāciešiem”²⁷, slēpa vai sagrozīja faktus.²⁸ Ārkārtējās komisijas savāktie materiāli savā veidā bija šabloniski, bet galvenokārt, it kā balstoties uz aculiecinieku liecībām (lai gan bieži vien dokumentos nav nekāda apstiprinājuma par attiecīgās personas klātbūtni), “samudžināja” izpratni par okupācijas sistēmu un vairoja kļūdas.

Līdzīgais un atšķirīgais ebreju slepkavošanā Latvijas mazpilsētās

Ebreju slepkavošana sākās pēc tam, kad nacistiskā Vācija okupēja Latviju. Līdz šim nav atrasti dokumenti, ka Latvijas iedzīvotāji būtu slepkavojuši ebrejus pirms vāciešu ienākšanas, jo atsevišķie gadījumi, kad pēc Vācijas–PSRS kara sākuma noslepkavoto vidū bija arī atsevišķi ebreji, piemēram, Limbažos,²⁹ nav uzskatāmi kā vērtības pret ebreju tautības iedzīvotājiem, jo viņus nošāva kā padomju aktivistus, nevis nacionālās piederības dēļ.³⁰ Piemēram, Valdemārpils pilsētas valde vēl 1941. gada 7. jūlijā izsniedza pabalstu sinagogas valdes priekšniekam Š. Kopengagenam, ko viņš izdalīja ebreju nespējniekiem. Minēto faktu gan var vērtēt dažādi – naudu, atsaucoties uz valdes aicinājumu, bija ziedojuši Valdemārpils ebreji, bet valde izvairījās izsniegt nespējniekiem pabalstu, turpretī latviešiem to izsniedza.³¹

Holokausts bija organizēts un sastāvēja no atsevišķu pasākumu/soļu sērijas, un kulminējās slepkavības aktā. Šie pasākumi/soļi ir tipiski Latvijas mazpilsētām.

1. Tūlīt pēc Latvijas okupācijas tika ieviesti kara laika likumi (viens no tiem par ieroču nodošanu), kas paredzēja dažādus sodus – līdz pat nāvessodam par vācu rīkojumu neievērošanu.

2. Nacistiskās preses ieplūdināšana Latvijā, kur antisemitisms (“žīds – čekists”, “žīds – komunisti”, “atriebība”) bija galvenā tēma.³² Ar antisemitismu bija piesātināta gan centrālā, gan arī novadu prese. Gandrīz vai programmatisks uzsaukums latviešiem no vācu puses, lai gan bez paraksta, bija publicēts 1941. gada 1. jūlijā laikrakstā “Nacionālā Zemgale”. Tajā teikts:

Latvieši!

*Vācu tautai nav nekāda naida pret latviešiem, tā sūta jums savus karavīrus,
lai jūs atsvabinātu*

no lielinieku verdzības.

*Jūs, latviešu zemnieki, paturēsiet to, kas jums agrāk piederēja. Jūs savu zemi
apstrādāsiet, kā to agrāk darījāt.*

Jūsu īpašums paliks jums!

*Jūs, latviešu darba inteliģence un strādnieki, esiet īstie tautas bērni. Tikai īsts
sociālisms atnesīs jums labklājību.*

Lielinieku tirānu maldinošais sociālisms ir izbeidzies.

Gals žīdiem-izmantotājiem.

Vakareiropas kultūra atgriežas pie jums!

*Nepielaižiet, lai jūsu tautas nodevēji sabojātu jūsu tiltus, dzelzceļus, pilsētas un
ciemus.*

Latvieši! Nost ar lielinieku slogu!

Lai dzīvo mūsu kopīgais mērķis un jūsu tautas labklājība!

Tāds pats uzsaukums bija publicēts arī 8. jūlija laikrakstā "Bauskas Vēstnesis". Presē ik pa laikam parādījās publikācijas, kurās nosodīja cilvēkus, kuri bija mēģinājuši kaut kā palīdzēt ebrejiem. Laikraksts "Ventas Balss" Ventspils iedzīvotājiem vairākkārt atgādināja, ka *"Istenam latvietim nav jādomā par žīdiem un viņu likteni, bet jā rūpējas par to, kā dziedēt rētas, ko šis žīdiskais lielniecisms visā mūsu saimnieciskā un sadzīves aparātā"*,³³ ka *"mēs nevaram iedomāties, ka pēc tiem šausmu darbiem, kas pastrādāti mūsu zemē, var būt kāda cilvēciska līdzjūtība"*³⁴; ka *"līdzjūtība te ir lieka, vēl vairāk – noziedzīga, jo jebkura līdzjūtība ir to mūsu labāko dēlu gaišās piemiņas zaimošana, kas miruši mocekļu nāvē no žīdu čekistu netirajām rokām"*³⁵. Arī laikraksts "Rēzeknes Ziņas" puda neapmierinātību, ka daudzi neapzinīgi latvieši vēl arvien mēdzot turēt žīdus par saviem draugiem, un norādīja *"neturēt savās mājās un nebarot žīdus"*³⁶. No publikācijām laikrakstā "Smiltienietis" redzam, ka arī Smiltenes iedzīvotājiem *"trūkst pašapziņas"*, jo kāds aizsargs atļāviens publiskā vietā pusstundu stāvēt, smēķēt un sarunāties ar mūsu tautas nodevēju, bet citi smiltenieši palīdzējuši žīdiem iegādāties produktus.³⁷

3. Pret ebrejiem vērstu likumu/rīkojumu izdošana. No pētījumiem redzams, ka tūlīt pēc vērmahta daļu ierašanās mazpilsētās uzsākta ebreju ierobežošana, reģistrēšana, stigmatizācija jeb iezīmēšana un izolēšana. Tā kā jūlijā vairākos apriņķos sāka iznākt vietējā avīze, ir iespējams izsekot šim procesam. Pirmās pavēles, vērsta pret ebrejiem, izdeva vērmahts. Turpmāk saskaņā ar militāro komandantu norādījumiem rīkojumus izdeva gan policijas priekšnieki, gan pašaizsardzības spēku priekšnieki, gan pilsētu valde. 1941. gada 1. jūlijā Bauskas vācu militārā komandanta pavēle noteica, ka ebrejiem atļauts uzturēties pilsētas ielās no pulksten septiņiem rītā līdz sešiem vakarā.³⁸ Līdzīga pavēle izdota arī Jelgavā.³⁹ 4. jūlijā pēc Bauskas pilsētas komandanta rīkojuma Bauskas pilsētas valde izdeva rīkojumu, ka gan vīriešu, gan sievietes kārtas ebrejiem vecumā no 18 līdz 50 gadiem jāreģistrējas latviešu pašaizsardzības kancelejā.⁴⁰ 4. jūlijā Jelgavas drošības dienests izdeva rīkojumu, kurā noteikts, kuros pilsētas rajonos, sākot ar 5. jūliju, ebrejiem nav atļauts uzturēties.⁴¹ Arī Dobeles ebrejiem līdz 5. jūlijam bija jāatstāj dzīvokļi un jāpārvācas uz Dobeles vecās pamatskolas telpām (sk. dokumenta kopiju 224., 225. lpp.).⁴² 9. jūlijā līdzīgu rīkojumu izdeva Bauskas pilsētas Drošības policijas priekšnieks.⁴³ No 9. līdz 10. jūlijam Jelgavas ebreji tika savākti vienkopus un nodarbināti dažādos darbos.⁴⁴ Pirmais apkārtraksts, ko izdeva Valdemārpils apsardzības priekšnieks J. Zikmanis, neparedzēja ebreju diskrimināciju, bet tūlīt pēc vācu komandantūras izveidošanas Valdemārpilī ebreju diskriminācija ieguva likuma spēku.⁴⁵ 10. jūlijā Valdemārpils ebreji bija jau reģistrēti un nosūtīti piespiedu darbos.⁴⁶ Pilsētās dzīvojošos ebrejus

295

R Ī K O J U M S.

Uzdošu visiem žīdu tautības iedzīvotājiem, ne vēlāk, kā līdz š.g. 5. jūlijam plkst. 24,00 ~~izvākties~~ no pilsētas centra rajona un citiem nežīdu apdzīvotiem rajoniem.

Izvācoties atļauks ņemt līdzi dzīvei nepieciešamos priekšmetus un naudu līdz Rbļ. 1000.- (vienam tūkstotim rubļu) uz katru ģimeni. Pārtika jāņem līdzi vismaz 3 dienām, t.i. līdz novietošanai darbā.

Par nepieciešamiem transporta līdzekļiem jā rūpējas katram personīgi.

Pagaīdu novietošanās vieta - Dobeles vecā pamatskola (koka ēka).

Atstājāmie dzīvokļi jāpīeteic Dobeles pilsētas valdei aizīmogošanai, lai pasargātu tos no ļaunprātīgas bojāšanas.

Sākot ar š.g. 5. jūliju plkst. 24,00 žīdiem aizliegts uzturēties vai ierasties Dobeles pilsētas administratīvās robežās, izņemot iepriekš minēto vecās pamatskolas ēku, pie tās esošo pagalmu un Dzirnāvu ielu no vecās pamatskolas līdz Tērvetes ielai.

Nr. 9.

Dobelē, 1941. g. "4" jūlijā.

(O. Markevics)
Jelgavas apriņķa policijas

295 as

Paraksti.

Otrā pusē esošā rikojuma saturs mums, zemāk parakstījušamies
 pasludināts 1941.g.4.julijā.

Blimbergs Leopolds Kooperācijas ielā # 6.	L. Blumbergs.
Karstons Savijs Aizsargu ielā # 1. v	L. Rauts
Abrahamsons Arons Viestura ielā # 4.	A. Abrahamsons
Golasčins Leiba Kevāras ielā # 27.	A. Golasčins
Grinmanis Izahels Tīngus lauk. # 5. da 2.	J. Grinmanis
Svīdners Hirs Viestura ielā # 1	H. Svīdners
Levītaņš Mozos Viestura ielā # 1.	U. Levītaņš
Levītaņš Fīkšals Viestura ielā # 1.	V. Levītaņš
Michelsons Hirs Skolas ielā # 1.	S. Michelsons
Gessons Leiba Tīngus lauk. # 4.	M. Gessons
Svīdners Mozos Kīta ielā # 1.	S. Svīdners
Svīdners Jancels Tīngus lauk. # 3.	S. Svīdners
Abrahamsons Šehona Tīngus lauk. # 3.	T. Schneider
Vajenšvins Haimons Kevāras ielā # 3.	S. Abrahamsons
Blinds Abriams Kevāras ielā # 3.	A. Vajenšvins
Mendelsoņs Načama Kevāras ielā # 3.	A. Blinds
Sandersons Haimons Kevāras ielā # 4. no parastā atzīmes viņa paraksts lielā mēroga 1940. g.	M. Mendelsoņs
Kitāps Leiba Prīvils ielā # 14. i. Grinmanis	K. Kitāps
Rosenbergs Hirs, Valdemāra ielā # 7.	H. Rosenbergs

Solēlis piln. policijas nārl. G. un
 Ello coller hauer

parasti sūtīja dažādos pilsētas sakopšanas darbos – novākt drupas, tīrīt ielas, sievietēm bija jāuzkopi vācu kara hospitāļu telpas u.c.⁴⁷ Lauku apvidos ebrejus sūtīja dažādos lauka darbos. Vairākās vietās, piemēram, Talsos, Valdemārpilī, Riebiņos, Jēkabpilī,⁴⁸ ebreji bija nodarbināti kūdras izstrādē. Jūlija vidū Talsu apriņķī kūdras izstrādāšanas darbos nodarbināja apmēram 500 ebreju.⁴⁹

Jūlijā ar nelieliem starplaikiem Latvijas pilsētās tika izdoti rīkojumi par atšķirības zīmju valkāšanu. 5. jūlijā laikraksts "Kurzemes Vārds" publicēja Liepājas vietējā komandanta korvetkapteiņa Briknera (*Brückner*) rīkojumu, ka ebrejiem nekavējoties jāpiestiprina pazīšanās zīmes. 11. jūlijā līdzīgu rīkojumu publicēja "Ventas Balss", 23. jūlijā "Rēzeknes Ziņas". Bet "Bauskas Vēstnesis" tikai 1. augustā publicēja 29. jūlija vācu lauku komandanta rīkojumu, ka līdz ar šī rīkojuma izsludināšanu ebrejiem jānēsā noteiktā pazīšanās zīme – Dāvida zvaigzne dzeltenā krāsā. Rūjienas ebrejiem līdzīgs rīkojums tika dots 31. jūlijā.⁵⁰ Parasti katram pašam bija jārupējas par uzšuves pagatavošanu, rīkojumos bija noteikta tās forma, izmērs un vieta, kur tai jāatrodas. Šķiet, ka Cēsu pilsētas valde bija vienīgā, kas bija arī sagatavojusi dzeltenas Dāvida zvaigznes, un tās varēja saņemt pilsētas valdē.⁵¹

4. Pašaisardzības organizēšana. Līdz ar Latvijas okupāciju vērmahts uzsāka arī vietējās pašaisardzības vienību organizēšanu. Tām bija jādarbojas kā palīgvienībām vācu karaspēka atbalstīšanai. Lai gan dokumentāra liecība ir tikai par Ventspils apriņķi, runa ir par vācu karaspēka iecirkņa komandiera Althofa pavēli.⁵² Ir pamats uzskatīt, ka līdzīgas pavēles bijušas arī citviet Latvijā. Tā, piemēram, ir norādes, ka Rēzeknes apriņķī izdoti līdzīgi rīkojumi.⁵³ Arī Ludzā ar komandanta kapteiņa Vesterhauzena (*Westerhausen*) pavēli izveidoja latviešu pašaisardzības komandantūru,⁵⁴ bet Varakļānos kāds caurbraucošas vācu armijas daļas priekšnieks bija norīkojis "vietējās dzīves kārtīšanai un pašaisardzības nodibināšanai trīs personas"⁵⁵. Lai arī ideja par pašaisardzības vienību izveidošanu Latvijā tika "ienesta" pa dažādiem ceļiem, taču līdz ar to nodibināšanu latviešu vienības tika iekļautas vācu organizatoriskajā struktūrā – un turpmāk, vismaz nozīmīgās lietās, nevar runāt par latviešu iniciatīvu. Kā liecina 1941. gada 7. jūlija raksts laikrakstā "Nacionālā Zemgale", ar šādu kārtību ne visi bija apmierināti. Drošības dienesta priekšnieks Mārtiņš Vagulāns, dalīdamies savās pārdomās pēc brauciena pa Zemgales pagastiem, atzina, ka Bauskā drošības dienesta darbu kavē viedoklis, ka visi rīkojumi un aktivitātes jāgaida tikai no militārā komandanta. Kā zināms, no līdz šim apzinātajām vietām pašaisardzībai tika izsniegti ieroči, kā norādīts Althofa pavēlē, t.i., pašaisardzības dalībnieki drīkstēja nēsāt tikai šautenes un pistoles. Izņēmums bija Bauska, kur vācu komandants vietējai policijai sākumā aizliedza pildīt dienesta pienākumus ar ieročiem.⁵⁶ Nav skaidrs, cik lielā mērā citās vietās tika ievērots Althofa pavēlē noteiktais pašaisardzības dalībnieku daudzums – divi procenti no iedzīvotāju skaita. Piemēram, saskaņā ar Rēzeknes pilsētas

komandanta 1941. gada 13. jūlija rīkojumu Rēzeknes apriņķī katrā pagastā, Rēzeknes, Viļānu un Varakļānu pilsētā drīkstēja būt 50 pašaizsargu.⁵⁷ Pašaizsardzības vienību pastāvēšanas ilgums katrā apriņķī bija atšķirīgs. Tas bija atkarīgs no tā, kad konkrētajā apriņķī nodibināja civilpārvaldi. Lai gan nav apzināti visi apriņķi, taču ir pamats uzskatīt, ka daudzviet pašaizsardzības likvidācija sakrita ar laiku, kad bija noslepkavoti ebreji. Piemēram, Ventspilī salīdzinājumā ar citām vietām Latvijā pašaizsardzības vienības likvidēja un atšķirības zīmes (sarkanbaltsarkanās lentes uz piedurknes) aizliedza ļoti vēlu – 1941. gada 8. oktobrī, un tas ir laiks, kad nogalināja pēdējos ebrejus.⁵⁸ Nevar piekrist A. Urtāna atzinumam, ka Bauskā pēc 8. jūlija pašaizsardzības vienības tika izformētas.⁵⁹ Kā liecina Bauskas apriņķa priekšnieka pārvaldes fonda dokumenti, tad Bauskas apriņķī pašaizsardzības dienesta locekļu apliecības izdeva, sākot ar 9. jūliju, bet dažiem vēl jūlija beigās.⁶⁰ Tāpat arī maz ticams, ka “līdz jūlija beigām pēc Latvijas brīvvalsts laika parauga Ludzas apriņķī bija jau izveidota četru iecirkņu struktūra ar policijas “A”, “B” grupu un palīgpolicijas “C” grupu”⁶¹. Patstāvīgas policijas sistēmas izveidošana Latvijā sākās tikai augusta beigās.⁶²

Pilsētās, kur bija izveidotas *SD* vienības (piemēram, Jelgava, Madona, Valmiera), kontroli pār ebrejiem pārņēma *SD*, bet tur, kur tādu nebija, pašaizsardzības vienības turpināja pārraudzīt ebreju lietas, tās ebrejus konvojēja uz nošaušanas vietu, apsargāja to, kā arī piedalījās šaušanā; treškārt, protams, ka vietās, kur ebreji nedzīvoja, pašaizsardzībai bija citi pienākumi, tā piedalījās apsardzē, padomju aktīvistu arestos, no Sarkanās armijas daļām atpalikušo sarkanarmiešu tvarstīšanā un citos pasākumos.

Pašaizsardzības vienības uz savu roku neko nedrīkstēja darīt. Tās faktiski atradās dubultpakļautībā – gan vērmahta, gan operatīvās grupas. Rīkojumus pašaizsardzības saņēma no vērmahta komandanta, dažviet no operatīvās komandas komandieriem caur apriņķu priekšniekiem pašaizsardzības vadītājiem. Tāpēc bieži vien liecinieki, arī slepkavību līdzdalībnieki zināja nosaukt tikai vietējos darbiniekus, jo viņi bija visredzamākie, viņi gan savāca ebrejus vienkopus, gan apsargāja, viņiem bija dots rīkojums slepkavības dienā “noslēgt” pilsētu.

Slepkavošanas dalībnieki. Ebreju iznīcināšana provincē sākās pēc tam, kad vācu okupācijas sistēma bija nostabilizējusies. Tas aizņēma divas trīs nedēļas.⁶³ Spriežot pēc līdz šim apzinātajām apdzīvotajām vietām, var teikt, ka pilsētās, kuras atradās *SD* kontrolē, nošaušanu realizēja *SD* vācu vienības vai Arāja komanda. Tā, piemēram, Bauskā, Krustpilī, Jaunjelgavā, Valmierā to paveica Arāja komanda,⁶⁴ bet Aizputē – Liepājas *SD*, Jelgavā – *SD* vienība A. Bekū (*A. Becu*) vadībā, kā arī M. Vagulāna vienība. Aucē Putnu mežā ebrejus sāka šaut atbraukusī vācu *SD* grupa, kas pēc tam, kad bija demonstrējusi, kā jāšauj, pavēlēja šaut vietējiem pašaizsargiem. Ja *SD* kontroles nebija, ebreju šāvēju vienību sastāvs bija dažāds, lielākoties komplektēts no

paš aizsargiem, kā tas, piemēram, bija Ilūkstes apriņķī. Izņēmums bija Silene, kur arī ieradās Arāja komanda, taču kaut kādu iemeslu dēļ aizbrauca atpakaļ uz Rīgu, paņemot līdzīgu daļu ebreju mantu, bet ebreju noslepkavošanu atstāja vietējo ziņā. Silenes ebrejiem paziņoja, ka viņus pārvedīs uz Braslavas miestniņu (Baltkrievija), taču paš aizsargi viņus nošāva netālu no Silenes pie Smilgu ezera, kur ebreji bija apstādināti, it kā lai atpūstos. Arī vēl citās mazpilsētās ebrejiem pirms noslepkavošanas akcijas tika teikts, ka viņus pārvedīs uz citu vietu. Viļānu, Preiļu, Kārsavas ebrejus solīja vest uz Palestīnu, Aucē klīda baumas, ka ebrejus vedīs uz Ļubliņu. No līdz šim izpētītajām vietām kā netipiski gadījumi ir jāmin ebreju nošaušana Maltā un Silenē. Grigorijs Smirins un Meijers Melers raksta, ka Maltā daļu ebreju 1941. gada jūlijā Baldenes mežā nošāvuši vācu karavīri, bet atlikušos – Maltas policisti 1941. gada septembra beigās kādā pagrabā.⁶⁵ Silenē ebreju šāvēji bija paslēpušies krūmos. Jaunjelgavā jūlija vidū vienu ebreju grupu vajadzēja nošaut bijušajiem sarkangvardiem – tā viņi izpirkšot savus grēkus.⁶⁶ Latvijā kā vienīgais gadījums jāmin 56 Bauskas ebreju sterilizācija 1941. gada jūlija vidū, bet jūlija beigās vai augusta sākumā arī viņi tika nošauti. A. Urtāns uzskata, ka šī akcija notikusi pēc Bauskas apriņķa policijas priekšnieka J. Druvaskalna iniciatīvas, lai gan vēsturnieks pieļauj, ka tā varēja būt plānota un īstenota ar vācu komandantūras ziņu.⁶⁷ Aprakstot šo gadījumu, A. Urtāns balstās uz Israila Toikas, kuram pēc visām mocībām izdevās izdzīvot, un feldšera Oskara Pļavenieka liecību, kuram LPSR Iekšlietu Tautas komisariāta Kara tribunāls 1945. gadā piesprieda augstāko soda mēru par līdzdalību šajā noziegumā. Taču abiem šiem avotiem piemīt iepriekš aplūkoti trūkumi. Tā kā šajā gadījumā ir daudz nezināmo, autors arī neizvērtē avotus, tad nevar izslēgt versiju, ka tā nebija J. Druvaskalna iniciatīva, bet viņš pildīja vācu komandanta pavēli. Teorētiski arī pieļaujama versija, ka tā Bauskas atbildīgās personas cerēja glābt ebrejus. Katrā ziņā “pēdējais” vārds par šo notikumu nav pateikts.

Pārējās vietās ebreju slepkavošana notika pēc vienas shēmas. Gandrīz visās ebreju slepkavošanas vietās ir minēta vāciešu klātbūtne un fotografēšana.

Nošaušanas laiks. Par dažām tekstā aplūkotajām vietām avotu nepieejamības dēļ nav izdevies iegūt precīzas ziņas par ebreju nogalināšanas laiku. Tā, piemēram, nav skaidrs, kad tas noticis Valmierā, arī Limbažos, Jaunjelgavā. A. Urtāns konstatējis, ka Valmieras ebreji nošauti vairākās akcijās jūlijā–augustā, bet Limbažos – divās akcijās ap 20. jūliju.⁷⁰ No līdz šim apzinātajām Latvijas apdzīvotajām vietām visagrāk – 11. jūlijā nogalināja Auces ebrejus. Zemgale bija arī pirmais novads Latvijā, kur līdz augusta vidum tika nogalināti visi ebreji. 29. augustā Zemgales apgabala komisārs Valters Eberhards fon Mēdems ziņoja ģenerālkomisāram Oto Heinricham Dreksleram, kurš apmeklēja Jelgavu, “ka ne tikai Jelgava, bet arī visa Zemgale ir brīva no židiem”, un visu zemgaliešu vārdā pateicās, ka “pilnīgi ir atrisināts žīdu jautājums”.⁷¹ Arī M. Vagulāns

savā pēdējā rakstā laikrakstā "Nacionālā Zemgale" 1941. gada 16. augustā (pēc tam viņš tika atbrīvots no redaktora amata) pateicās vācu karavīriem, "*kuri bija parādījuši atkal izcilu uzmanību, atbalstot un saviem līdzekļiem sekmējot šīs pasaules nelaimju dzemdētājas rases piederīgo padzīšanu*". Var piekrist A. Ezergailim, kurš pieļauj, ka viens no M. Vagulāna "krišanas" iemesliem varēja būt arī šis raksts, kurā atklāti tika paziņots, ka vācu karavīri nonāvēja ebrejus.⁷² Pēdējos vēl dzīvos ebrejus nogalināja Rūjienā 8. oktobrī,⁷³ Aizputē 27. oktobrī,⁷⁴ bet Priekulē un Vaiņodē 1. novembrī.⁷⁵ Tiesa, arī šeit pirmās šaušanas notika jau jūlijā.

No apzinātajām mazpilsētām redzams, ka a) Aucē, Aknīstē, Subatē, Silenē, Gostinos, Krustpilī vienā reizē nošāva visus ebrejus; b) Maltā, Limbažos,⁷⁶ Valmierā, Rūjienā, Ludzā, Bauskā, Dagdā, Aizputē, Jaunjelgavā bija vairākas slepkavošanas akcijas.

Nobeigumam

Pētot ebreju iznīcināšanu Latvijā, rodas jautājums, kādēļ mazpilsētās ebreju iznīcināšana jau pirmo akciju vilnī, sākot ar jūlija vidu, bija totāla, nogalināti tika visi ebreji vienā reizē, sievietes un bērnus ieskaitot. Tāds pats jautājums ir nodarbinājis arī vācu vēsturniekus kopš holokausta pētniecības sākumiem. Šo jautājumu izraisīja ebreju iznīcināšana Lietuvā, Gargždu pilsētiņā, 1941. gada 24. jūnijā. Helmutš Krausniks (*H. Krausnick*), pazīstams vācu holokausta izpētes pirmās paaudzes vēsturnieks, nonācis pie slēdziena, ka operatīvo grupu vadība jau pirms kara sākuma saņēmusi pavēli iznīcināt pilnīgi visus Padomju teritorijā dzīvojošos ebrejus. 1958. gadā H. Krausniks kā eksperts Ulmas prāvā liecināja, ka pavēlē operatīvajām grupām, kuras pārgāja PSRS robežu, bija ietverta ebreju iznīcināšanu.⁷⁷ Kopš tā laika vācu jaunākās paaudzes vēsturnieki ir centušies mīkstināt vadoņa pavēles saturu, tā mazinot nacistu hierarhijas no Štālekera līdz Hitleram atbildību. Tas redzams Ulriha Herberta (*Ulriech Herbert*) un K. Dīkmaņa (*Ch. Dieckmann*) darbos.⁷⁸

Holokausta literatūrā pastāv uzskats, ka Austrumeiropā sieviešu un bērnu nogalināšana sākusies tikai augusta vidū. U. Herberts⁷⁹ mēģina argumentēt, ka *Einsatzgruppen* un *Waffen-SS* vienības sāka sistemātiski šaut ebreju sievietes un bērnus 1941. gada augusta vidū pēc Himlera brauciena uz okupētās Padomju Savienības ziemeļu apgabaliem un šāda lēmuma pieņemšanā izšķiroši bija divi faktori. Pirmais bija ilgtermiņa plāns par etnisko iedzīvotāju pārcelšanu uz citu teritoriju. Ja jaunokupētās teritorijas austrumos, it sevišķi Baltijā, būs vāciešu kontrolētas un tur būs izvietoti vācieši, kā tika paredzēts dažādos plānos, tad ebrejiem bija "jāpazūd" no šīm teritorijām. Taču šī ideja novecoja, kad vācu karaspēka ātrā uzvara 1941. gada vasaras beigās kļuva neiespējama. No šāda viedokļa vārds "jāpazūd" varēja nozīmēt tikai – "mirt".

Otrais faktors (motivācija) – ebreju sievietes un bērni nevarēja produktīvi strādāt. Apzīmējums “lieki ēdāji” drīz vien kļuva plaši izplatīts. Taču šie argumenti nešķiet pārliecinoši, jo no Latvijas mazpilsētu pieredzes varam iegūt vairāk apstiprinājumu H. Krausnika viedoklim nekā U. Herberta, K. Dīkmaņa un citu jaunākās paaudzes pētnieku darbos.

Apstiprinājums H. Krausnika viedoklim atrodams arī V. Štālekera atbildē uz H. Lozes “Pagaidu vadlīniju projektu par attieksmi pret žīdiem Ostlandes reihskomisariāta apgabālā” (1941. gada 6. augusts). V. Štālekera uzskatīja, ka Lozes vadlīnijas nav saskaņā ar Drošības policijai un *SD Einsatzgruppe A* par apiešanos ar žīdiem Ostlandē dotajām, tajās nav vēra ņemtas jaunās iespējas žīdu jautājuma nokārtošanā, kas radušās jaunajā austrumu telpā.⁸⁰ Šajā dokumentā V. Štālekera atsaucas uz pamatpavēli, kuru viņš kā *Einsatzgruppe* vadītājs bija saņēmis no valsts augstākās vadības. Arī citos dokumentos V. Štālekera uzsver, ka viņam dota pavēle totāli iznīcināt ebrejus. 1941. gada 15. oktobra kopziņojumā V. Štālekera rakstīja, ka no paša sākuma bijis zināms, ka *pogromi* vien neatrisinās žīdu problēmu Ostlandē. Drošības policijas nolūks saskaņā ar pamatpavēlēm bija “vispilnīgākā iespējamā žīdu iznīcināšana”. Un viss, ko esam uzzinājuši par ebreju iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās, ir atbilstošs V. Štālekera izpratnei par ebreju pilnīgu iznīcināšanu – bez izņēmuma.

Tomēr nav atbildēts uz jautājumu, kādēļ Štālekera pavēli par ebreju totālu iznīcināšanu neattiecināja uzreiz arī uz lielākajām Latvijas pilsētām – Liepāju, Daugavpili, Rīgu. Galīga izskaidrojuma vēl nav, bet tas varēja būt saistīts ar ebreju skaitu. Veicinošs apstākļi pirmajām (jūlija) totālajām akcijām mazpilsētās bija relatīvi nelielais ebreju skaits, kā arī cilvēku iznīcināšanas tehnikas jautājums.

Varam arī jautāt, kādēļ tieši joslā gar Lietuvas robežu, kur atrodas Latvijas auglīgākie rajoni, ebreju totālā iznīcināšana notika tik agri. Nav izslēgts, ka vāciešiem bija kādi īpaši kolonizācijas plāni šajā apvidū.

Atsauces un komentāri

¹ Par holokausta izpētes jautājumiem mazpilsētās ir izdoti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu trīs sējumi – 2., 8., 12. *Urtāns A.* Par dažiem aspektiem un problēmām holokausta pētniecībā Bauskas pilsētā un apriņķī // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 235.–252. lpp.; *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens) // Turpat, 253.–278. lpp.; *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un

- 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 225.–254. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 67.–100. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Turpat, 101.–126. lpp.; *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī // Turpat, 127.–157. lpp.; *Ērglis Dz.* Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // Turpat, 158.–209. lpp.; *Ērglis Dz.* Ventspils apriņķa Dundagas pagasta ebreju liktenis: 1941. gada vasara // Holokausta izpēte Latvijā ..., 112.–163. lpp.; *Smirins G., Melers M.* Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē 1941. gada vasarā (Silene, Gostiņi, Malta) // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 210.–234. lpp.; *Melers M.* Latvijas ebreju masu kapi un kapsētas // Holokausta izpēte Latvijā ..., 196.–206. lpp.; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji // Turpat, 49.–59. lpp.; *Ročko J.* Holokausts mūsdienu sabiedrības apziņā // Turpat, 106.–111. lpp.; *Bogojavlenska S.* Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskas konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 225.–232. lpp.; *Lasmanis U.* *Nairi* pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // Holokausta izpēte Latvijā..., 278.–357. lpp.; *Prokopovičs Ē., Jēkabsons A.* Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana 1941. gada vasarā // Turpat, 255.–277., 387.–413. lpp.; *Urtāns A.* Divu okupācijas režīmu vienāds spriedums // Latvijas Vēsture, 2000, 1. nr., 106.–109. lpp.; *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā: Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis // Turpat, 3. nr., 39.–48. lpp.; 2001, 2. nr., 41.–47. lpp.; 2001, 3. nr., 66.–73. lpp.; *Urtāns A.* Bauskas pilsētas ebreju īpašumu un mantības liktenis (1941. gada vasara – 1941. gada rudens) // Turpat, 2001, 1. nr., 76.–78. lpp.; *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija. Darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000, 159.–197. lpp. – Daugavpils vēsturnieku izdevums: *Volkovič B., Oļehnovič D., Ročko I., Staševskij M., Šneer A., Šteiman I.* Holokost v Latgalii. – Daugavpils, [b.g.].
- ² J. Ročko darbā "Holokost v Latgalii" bieži vien kļūdaini min notikumu laiku. Piemēram, 101. lpp. viņš apgalvo, ka pirmā lielā akcija Ančupānu kalnos notikusi 25.–26. augustā, bet tālāk tajā pašā lappusē, ka pēdējā lielā ebreju iznīcināšanas akcija notika 1941. gada 21. augustā. Viļānu ebreji netika noslepkavoti 4. jūlijā (130. lpp.), tāpat neatbilst patiesībai, ka Aglonas ebrejus nogalināja dažas dienas pēc tam, kad to ieņēma vācieši (135. lpp.). Vēlams, lai autors, citējot ne visai drošas liecības, dotu to vērtējumu, piemēram, gadījums, kas minēts 131. lappusē, ka Balvos no kravas automašīnām ebreju bērņus uzgāza līķu kaudzei un meta granātas.
- ³ *Dean M.* Local collaboration in the Holocaust in Eastern Europe // *The Historiography of the Holocaust* / ed. by D. Stone. – London, 2004, pp. 121, 123, 125, 126.
- ⁴ *Spridzāns B.* Tā sākās Latvijas iedzīvotāju represijas // Represēto saraksts: 1941, 1. – Rīga, 1996, 1.–3. lpp.
- ⁵ *Zālīte I., Eglīte S.* 1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze // *Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs.* – Rīga, 2001, 687, 691. lpp.
- ⁶ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 124.–126. lpp.
- ⁷ *Dribins L.* Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4. sēj.). – Rīga, 2002, 107. lpp.

- ⁸ *Stranga A.* Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). – Rīga, 2002, 243. lpp.; *Levins D.* Ebreju vēsture Latvijā: No apmešanās sākumiem līdz mūsu dienām. – Rīga, [1999], 77., 78. lpp.
- ⁹ *Kangeris K.* Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Rīga, 2002, 158., 159. lpp.
- ¹⁰ Kā labāk piesaistīt “iedzimtos” un atbrīvoties no nevēlamiem elementiem, to 17. jūnijā R. Heidrihs vēlreiz izklāstīja mutiski un vēlāk apstiprināja 29. jūnija dokumentā. – *Ezergailis A.* Holokausts okupētajā Latvijā ..., 239. lpp. – Gan V. Štāleķera 1941. gada 6. augusta memorands, gan viņa 1941. gada 15. oktobra kopziņojums nepārprotami norāda uz augstākās priekšniecības pavēlēm. – Turpat, 233.–237. lpp.
- ¹¹ Šo vācu trofejās atrasto telegrammu izmantoja arī Latvijas PSR Valsts drošības komiteja, izmeklējot Audriņu ciema iedzīvotāju iznīcināšanu 1942. gada janvārī. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1986. f., 1. apr., 45038. l., 35. sēj., 6., 7. lp.
- ¹² Turpat, 633. l., 45. lp.
- ¹³ 1944. gada 23. augustā Ludzā Latvijas PSR TKP un LK(b)P CK pieņēma lēmumu par Republikas Ārkārtējās komisijas [...] izveidošanu, pamatojoties uz PSRS TKP 1943. gada 16. marta lēmumu. – Turpat, P-132. f., 29. apr., 2. l., 1. lp.
- ¹⁴ Turpat, 7. lp.
- ¹⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), PA-101. f., 3. apr., 7. l., 14., 15. lp.
- ¹⁶ Turpat, 183. lp.
- ¹⁷ *Sakse A., Sudrabkalns J.* Par vācu fašistu briesmoņu zvēribām Padomju Latvijā. – Rīga, 1945, 96 lpp.
- ¹⁸ LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 15. lp.
- ¹⁹ Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (turpmāk – KFVA), R-7021. f., 93. apr., 2406. l., 75. lp. o.p.
- ²⁰ Turpat, 46. lp. o.p.
- ²¹ Turpat, 56. lp.
- ²² Šo faktu bez komentāriem min J. Ročko “Holokost v Latgalii”, 131. lpp.
- ²³ LVVA, P-132. f., 30. apr., 31. l., 6. lp.
- ²⁴ Turpat, 20. l., 11. lp.
- ²⁵ Turpat, 31. l.
- ²⁶ *Vīksne R.* Politiskās prāvas Latvijā – avots vācu okupācijas režīma izpētei // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis ..., 322., 333. lpp.
- ²⁷ 1945. gada janvārī arestēja Vācijas pavalstnieku ebreju Z. Vainbergu, kuram inkriminēja piedalīšanos Salaspils nometnes celtniecībā, kā arī izglābšanos “aizdomīgos apstākļos”. – *Šneidere I.* Politiskās prāvas pret ebrejiem Latvijā 1944.–1952. gadā // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ..., 335., 336. lpp.
- ²⁸ M. Lutriņš Ārkārtējai komisijai nestāstīja patiesību par savu izglābšanos no Rumbulas slaktiņa, slēpa, ka bijis nodarbināts Arāja komandas garāžā par mehāniķi. – KFVA, R-7021. f., 93. apr., 2. l., 82. lp., 82. lp. o.p.
- ²⁹ *Urtāns A.* Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī // Holokausta izpēte Latvijā ..., 189. lpp.
- ³⁰ *Stranga A.* Holokausta pētniecības problēmas // Turpat, 19., 20. lpp.

- 31 Naudu bija ziedojusi ebreju kopiena, atsaucoties uz pilsētas valdes aicinājumu ziedot nespējniekiem. – *Prokopovičs Ē., Jēkabsons A.* Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana // Turpat, 261. lpp.
- 32 Sk. 9. atsaucē minēto K. Kangera rakstu. – *Žvinklis A.* Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // *Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskās konferences materiāli*, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2000, 353.–359. lpp.; *Dribins L.* Antisemitisms nacistiskās okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā (1941–1945) // Turpat, 360.–371. lpp.
- 33 Ventas Balss, 1941, 8. jūl.
- 34 Turpat, 11. jūl.
- 35 Turpat, 22. jūl.
- 36 Rēzeknes Ziņas, 1941, 23. jūl.
- 37 Smiltenietis, 1941, 25. jūl.
- 38 Bauskas Vēstnesis, 1941, 8. jūl.
- 39 Nacionālā Zemgale, 1941, 2. jūl.
- 40 Bauskas Vēstnesis, 1941, 8. jūl.
- 41 Nacionālā Zemgale, 1941, 4. jūl.
- 42 KFVA, R-7021. f., 93. apr., 2410. l., 295. lp.
- 43 Bauskas Vēstnesis, 1941, 11. jūl.
- 44 Nacionālā Zemgale, 1941, 8. jūl.
- 45 *Prokopovičs Ē., Jēkabsons A.* Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana // *Holokausta izpēte Latvijā ...*, 261., 262. lpp.
- 46 Turpat, 263. lpp.
- 47 *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // Turpat, 233. lpp.
- 48 KFVA, R-7021. f., 93. apr., 31. l., 109. lp.
- 49 LVVA, 3794. f., 2. apr., 80. l., 2. lp.
- 50 *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī .. // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ...*, 261. lpp.
- 51 Cēsu Vēstis, 1941, 1. aug.
- 52 Ventas Balss, 1941, 4. jūl.
- 53 LVVA, 1371. f., 1. apr., 4. l., 1.–4. lp.
- 54 *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // *Holokausta izpēte Latvijā ...*, 229. lpp.
- 55 LVVA, 1371. f., 2. apr., 3. l., 22. lp.
- 56 Bauskas Vēstnesis, 1941, 8. jūl.
- 57 LVVA, 1371. f., 1. apr., 4. l., 4. lp.
- 58 Turpat, 1726. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.
- 59 *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā .. // *Latvijas Vēsture*, 2000, 3. nr., 42. lp.
- 60 LVVA, 1396. f., 1. apr., 17., 62., 65. l.
- 61 *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis // *Holokausta izpēte Latvijā ...*, 230. lpp.

- ⁶² *Kangeris K.* Policijas struktūras Latvijā vācu okupācijas laikā // *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005, 289. lpp.
- ⁶³ *Nevar* piekrist *U. Lasmaņa* uzskatam, ka 1941. gada jūlijs–augusts faktiski bija bezvaras periods. – *Lasmanis U. Nairi* pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // *Holokausta izpēte Latvijā...*, 324. lpp.
- ⁶⁴ Bez Rīgas un jau minētajām vietām Arāja komanda ebrejus šāva arī Kuldīgā, Talsos, Viļānos, Abrenē, Balvos, Rugājos, Madonā, Litenē, Apē, Alūksnē, Rēzeknē, Daugavpilī un Liepājā.
- ⁶⁵ *Smirins G., Melers M.* Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē 1941. gada vasarā (Silene, Gostiņi, Malta) // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ...*, 220., 221. lpp.
- ⁶⁶ *Lasmanis U. Nairi* pilsētas ebreju kopienas gals .. // *Holokausta izpēte Latvijā...*, 295.–301. lpp.
- ⁶⁷ *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā .. // *Latvijas Vēsture*, 2000, 3. nr., 44., 45. lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 45. lpp.
- ⁶⁹ KFVA, R-7021. f., 93. apr., 58. l., 19. lp. o.p., 20. lp.
- ⁷⁰ *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī .. // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ...*, 262., 263. lpp.
- ⁷¹ *Bauskas Vēstnesis*, 1941, 5. sept.
- ⁷² *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā .., 190. lpp.
- ⁷³ *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī .. // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ...*, 265. lpp.
- ⁷⁴ KFVA, R-7021. f., 93. apr., 13. l., 30. lp.
- ⁷⁵ *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002: Varas patvaļa.* – Rīga, 2003, 284. lpp.
- ⁷⁶ Par Limbažu ebreju nogalināšanu ir arī cita versija – pirmo ebreju grupu, kas iepriekš tika koncentrēta Burtnieku ielā, jūlijā nošāva Vilbaku priedēs, bet otro, kas bija izvietota ebreja Makša Kocena mājā Dārza ielā 3, nošāva augusta sākumā mežā Zaļajos stabiņos. – KFVA, R-7021. f., 93. apr., 102. l., 100., 101. lp. – *A. Urtāns* uzskata, ka Limbažu ebrejus pirmajā reizē nošāva Zaļajos stabiņos, bet otrajā – Vilbaku priedēs.
- ⁷⁷ *Longerich P.* From Mass Murder to the “Final Solution” // *From Peace to War: Germany, Soviet Russia and the World, 1939–1941* / ed. by B. Weger. – Oxford, 1997, p. 257.
- ⁷⁸ *Herbert U.* Extermination Policy: “New Answers and Questions about the History of the “Holocaust” in German Historiography” // *National Socialist Extermination Policies. Contemporary German Perspectives and Controversies* / ed. by U. Herbert. – New York; Oxford, 2000, p. 1–52; *Dieckmann Ch.* The War and the Killing of the Lithuanian Jews // Turpat, 240.–275. lpp.
- ⁷⁹ Turpat, 31. lpp.
- ⁸⁰ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā .., 473.–475. lpp.

Rudīte Vīksne

Extermination of Jews in Latvian Towns: Problems and Research Results

Summary

Over the recent years, the Holocaust historiography has seen the appearance of more and more works of regional history, which allows fuller understanding of the process of extermination of Jews in Eastern Europe during the Nazi occupation, and Latvia is no exception in this regard.

By now, we have achieved a more or less complete picture of these tragic events in the towns of Bauska, Krustpils, Limbaži, Rūjiena, Valmiera, Ludza, Malta, Silene, Gostīni, Subate, Aknīste, Auce, Jaunjelgava, Valdemārpils, and Ventspils. The present article analyses the problems that historians have to face when studying the extermination of Jews in Latvian towns.

The extent to which the Holocaust-related issues have been studied in each respective location to a large degree depends on the availability or lack of sources. The main sources resorted to in the research on the Holocaust in Latvian towns fall into the following groups: materials compiled by the Republican Extraordinary Commission, criminal cases of the persons involved in the Holocaust, as well as newspapers in case the respective town had its own press publication. Useful information about several towns can be found in the documents of municipal councils and district police stations as well as in the documents of the Headquarters of the Closure of Latvian Police of Public Order. Of lesser value for town-related research are “event reports” by the German Security Police and SD management (*Ereignismeldungen UdSSR*).

The information gathered by Extraordinary Commissions largely follows a certain standard, it is superficial and aimed to show the Nazi crimes in as grave light as possible. This fact is particularly revealed by the exaggerated number of victims. Research of the extermination of Jews is hampered also by the frequent tendency of the Soviet authorities to describe civilian casualties during the war using the broad term “peace-loving Soviet citizens,” which in many instances makes it impossible to determine the number of Jews among this category.

A problem lies also in the fact that extermination of Jews in provincial towns was so fast and total that the sequence of events has often faded from the eyewitnesses’ memory; therefore, the recollections of the eyewitnesses of the Holocaust, including those of persons involved in the crimes, may be deceptive.

Certain clarity about some particular facts can be derived from the files of the criminal cases from the former KGB Archives. However, considering the “specific” methods of investigation during the Soviet rule, the information contained therein should be assessed critically.

The most optimal way to reach an understanding of the respective events leads through the study of the structural elements of the German occupation, since the German military authorities did not invent these anew for each settlement (parish, town, district, region).

A summary of the existing works on the Holocaust in Latvian towns leads to the conclusion that the Holocaust was an organised event that consisted of a series of separate measures/steps and reached the climax in the act of murder: (1) bringing into force martial law in Latvia right after the occupation, according to which disobedience to German orders was punishable with a range of different penalties, including even death penalty; (2) bringing forth Nazi press in Latvia with anti-Semitism as the main theme (operating with notions "Jew-KGB officer," "Jew-communist," "revenge"); (3) anti-Jewish laws/resolutions. After the arrival of Wehrmacht, measures aimed to control, register, mark, and isolate Jews were launched in all the towns covered in the present study. The first anti-Jewish orders came from Wehrmacht; (4) formation of self-defence units. Along with the occupation of Latvia, Wehrmacht launched the formation of local self-defence units that were to function as auxiliary units in support of the German troops.

Annihilation of Jews in the provinces did not start before the German occupation system had been stabilised, which required two to three weeks.

The results of the study of different settlements allow drawing the conclusion that in towns under the control of SD, extermination of Jews was carried out by SD German units and Arājs' Commando. Thus, for example, in Bauska, Madona, and Valmiera this task was accomplished by Arājs' Commando and in Jelgava, by a SD unit headed by A. Becu. In places that had not come under SD control, units for the execution of Jews were for the most part formed from the ranks of self-defence men.

NOVADPĒTNIEKA VĀKUMS

COLLECTION OF REGIONAL STUDIES

Uldis Lasmanis

Holokausts Viesītes mazpilsētā

Vēsturiski ekonomisks apskats

Viesītes mazpilsēta, agrāk miests, radies seno zemescelņu Jēkabpils–Nereta, Aknīste–Jaunjelgava krustojumā. 1477. gadā Eķengrāves muiža, kuras teritorijā pilsētiņa ap Āžu krogu sākusi attīstīties, minēta kā lēņu zeme. 1890. gadā no Eķengrāves muižas zemes atdalās jau vairāku māju grupa, kas vēlāk iegūst miesta statusu.

Tomēr galvenais pilsētiņas izaugsmes stimuls ir vācu ķeizariskās armijas 1916. gadā uzbūvētais šaursliežu dzelzceļš, tautā saukts par bānīti. Tas vienā transporta sistēmā vairāk nekā uz pusgadsimtu sasēja visu Sēliju. Viesīti kā maģistrāļu krustpunktu izrauga par dzelzceļa tehniskās apkopes vietu. Uzbūvē vagonu un lokomotīvu depo, nodibina pat dzelzceļnieku arodskolu. Līdz 1972. gadam dzelzceļa saimniecība ir galvenais darba devējs pilsētiņas iedzīvotājiem.

Vietas nosaukums mainās: 1916. gadā – *Eckengraf*, 1919. – Āžu miests, 1927. – Viesīte.

1935. gadā iedzīvotāju kopskaits ir 1340, no kuriem latvieši – 1061, ebreji – 193, vēl vācieši, poļi, lietuvieši.¹

Viesītes ebreju kopienas vēsture

Kopienas sākums precīzi nav nosakāms. 1815. gada Eķengrāves (*Eckengraf*) muižas aprakstā uzrādīts 30 ģimeņu ar 102 iedzīvotājiem: sešpadsmit vāciešu, deviņas ebreju, divas poļu, divas krievu un tikai viena latviešu saime. Tātad ebreji muižā apmetušies jau 18. gadsimtā.

Pirmais ebreju uzvārds parādās 1873. gadā, kad 20. jūnijā Eķengrāves muižas īpašnieks Heinrichs Heintcs* pārdod Ābramam Vassermanam Āžu kroga ēkas par 3700 rubļiem. Tālāk īpašnieku maiņā redzams Dāvids Katcs, Feivišs Vassermans. Muiža turpina iznomāt gruntsgabalus, un ap krogu rodas miests, kur ebreju dzimtas

---

* Šajā rakstā personu vārdu un uzvārdu rakstība saglabāta atbilstoši 1935. gada tautas skaitīšanas sarakstam.

Lietuvas–Jaunjelgavas šosejas apkaimē nodarbojas gan ar tirdzniecību, gan amatniecību.²

Pirmā pasaules kara sākumā ebreju skaits sasniedzis pusi no 462 miesta iedzīvotājiem. Darbojas sinagoga. Pēc kara – 1935. gadā Viesītes pilsētiņā jau dzīvo 193 ebreji. Kā rāda 1935. gada tautas skaitīšanas kartotēka, ebreju galvenā nodarbošanās ir bijusi kokrūpniecība, pārtikas un koloniālpreču tirdzniecība, zirgu, kā arī citu mājlopu tirdzniecība, gaļas pārstrāde. Mēģināts nodibināt ebreju skolu, kas mazā bērnu skaita dēļ drīz vien likvidēta. 1935. gadā tautas skaitīšanas kartotēkā skolo-tāja profesija gan joprojām fiksēta diviem ebrejiem. Viesītē bijusi arī ebreju kredīt-biedrība.

Pilsētiņā ievērojamākā bijusi Vassermanu dzimta, kurai bez lielākā rūpniecības uzņēmuma – kokzāģētavas vēl piederējuši vairāki pārtikas preču un drogu veikali, vīna un labības tirgotavas.

Viesītē 1935. gadā bijušas šādas ebrejiem piederošas tirgotavas: Bēra Zalegalerā pārtikas, Šeina Milšteina grāmatu un rakstāmlietu, Rivas Šēnbergeras pārtikas, Jetes Nachimovičas pārtikas, Mozera Milšteina dažādu preču, Hirša Bindera piena produktu, Mendela Šneidera gaļas, Šmuēla Rotbarta gaļas, Īzaka Zveina pulksteņu, Rozas Grīnmanes drogu, H. Zilbermana apģērbu, Nachmana Kaicera ādas preču, Feives Lindana un Mendela Šneidera apavu veikali. Praktizējusi ārste terapeite Šeīne Ginsburga, kura konsultējusi autora māti Elvīru Lasmani 30. gadu sākumā pirms došanās uz Cēsu sanatoriju. Strādājis arī zobārsts Feja Teveļevs. Viņš pienazobus ārstējis un rāvis autora brālim Valdim.³

Autora atmiņas par Viesītes ebreju kopien

Šī mazā pilsētiņa ir autora pirmā lielpilsēta. Tur astoņu gadu vecumā ieraudzītas apaļiem akmeņiem bruģētas ielas, betona trotuāri. Atmiņā vecmāmiņas paziņas sūrošanās, ka *te jau kā pilsētā, vienmēr izapucējies, izapucējies*. Tas varēja būt ap 1937. gadu, kad man pirka pirmo mēteli, jo sākās skolas gaitas. Kur tad citur kā Viesītē. Tā kā ar apģērbiem tirgojās tikai H. Zilbermans Kungu ielas (vēlāk Vienības iela) 14. namā, šī autoram vēsturiskā epizode risinājusies tieši tur. Neatceros ne adresi, ne pašu veikalu, bet – atkal pirmo reizi mūžā – lieliski koptas, manikīra apstrādātas pārdevējas rokas ar maigi sārtiem nagiem... Pie Zilbermana pirktais mēteli kalpoja visu pamatskolu, jo sākumā sniedzās vai līdz potītēm. Bija ar mākslīgas zvērādas apkakli, silts. Kad devos uz Jēkabpils ģimnāziju, mētelīti pāršuva uz otru pusi. Sniedzās gan vairs tikai līdz ceļiem.

Vēl senākas ir atmiņas par apkārtbraucošiem tirgotājiem un amatniekiem. 20. gadsimta 30. gadu sākumā Sunākstes pagasta Lejasārguļos krusa izsita gandrīz

visus dzīvojamās mājas logus. Arī klētij, kūtij – kā tur teica – vāgūzim. Vai tās pašas dienas vakarā pagalmā iebrauca pajūgs ar stikliem, ko vadīja mazs ebrejs ar cikelbārdu. Viņš pie mums un kaimiņiem strādāja vairākas dienas. Mūsmāju un kaimiņu bērni caur durvju spraugu vēroja, kā viņš no rīta, apsedzies ar svītrainu segu, ar kaut kādiem koka ragiem pierē lūdza Dievu. Tāpat atmiņā ir ebreju vezumi ar fajansa un māla traukiem, sieviešu bars ap tiem. Pauniniekus mūsu sētā gan neatceros. Visspilgtāk bērna atmiņā palicis seskādu uzcircētājs, kurš varbūt bija Leiba Nachimovičs. Ar šo Viesītes tirgotāju autora vectēvam Kārlim Lasmanim bija sevišķi siltas attiecības. Ziemā noķerto sesku ādu pircējs tika gaidīts, gan rūpīgi gatavojot kūti vietu un āboliņa klēpi zirgam, gan naktsguļu atbraucējam, gan aitas vai liellopu gaļu vakariņām.⁴

Viesītes pilsēta Latvijas pirmās neatkarības gados

Kā jau mazpilsētā, nekādas sevišķas politiskas aktivitātes nebija vērojamas. Regulāru preses izdevumu nebija, ja par tādiem neuzskata “Viesītes, Neretas Ziņas” 1931.–1932. gadā ar pārdesmit numuriem un “Viesītes Ziņas” ar vienīgo 1933. gada 17. marta nenumurēto laidieni.

Nekādas antisemitisma iezīmes šajos miniizdevumos nav manāmas; par tādām nevar uzskatīt arī 1932. gada decembra informāciju “Zosis ar zīda iekšām”. Tur par Skaistkalnes tirgotāju Boruchu Hiršu rakstīts, ka viņš vedis pār robežu no Lietuvas divpadsmit kautu zosu. Katrai iekšās bijušas paslēptas divas sieviešu zīda bikses – divdesmit četri kontrabandas apģērba gabali...

“Viesītes, Neretas Ziņas” 1932. gada 15. oktobrī brīdina, ka *hitlerieši Vācijā vajā žīdus. No mazajām pilsētiņām žīdi pārvācas uz lielajiem centriem, jo baidās no grautiņiem*. Ne Jēkabpils, ne epizodiskajos Viesītes izdevumos neizdevās atrast norādes par 1926. gada antisemitisma uzliesmojumu un ebreju kapu apgānīšanu Viesītē. Tāpat Viesītes nosaukums Latvijas neatkarības perioda apskatā nekur neparādās Leo Dribina rakstā “Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā ..”.⁵

Neatkarības gadu pilsētas domes protokolos redzams, ka 1928. gada ienākumi bijuši 27 000 latu, no tiem elektrības uzņēmumos – 4000. Šis uzņēmums ir veca, ar roku vadāma lokomobile, kas, mazbānīša depo uzstādīta, ražo līdzstrāvu. Ne jau visiem pietiek.⁶

1939. gada domes protokolos redzams, ka jau aptver elektropieslēgumu no Ķeguma, vāc līdzekļus Vienības nama celšanai.

Pilsētas vecākais ir V. Neimanis, padomnieki: G. Ieviņš, K. Dzērvītis, J. Lūsis, P. Grundmanis, A. Strīks, E. Krievs, R. Mednis.⁷

Padomju gads

Ar padomju pirmā gada sākšanos 1940. gada jūlijā–septembrī pilsētiņas izpildvara no-mainās un par pagaidu izpildkomitejas priekšsēdētāju kļūst Antons Kokins, par vietnieku Jānis Gūtmanis, sekretārs gan tas pats no neatkarības gadiem – Kārlis Bagātais.⁸

1941. gada 14. jūnija represijas Viesītē raksturīgas ar to, ka izsūtāmo krimināllietas izstrādā Daudzevas dzelzceļa mezgla čekas pilnvarotie Papušenko un Rjabčenko. Tāpat kā Krustpilī un citās ar dzelzceļu saistītās pilsētiņās, represiju zobens pirmos cērt mazbānīša konduktoros, mašīnistus, priekšstrādniekus, jo viņi – Aizsargu organizācijas apakšvienību komandieri.⁹

Neviens no mazpilsētas mērogā turīgajiem ebrejiem, to vidū kokrūpnieks Vassermans, izsūtīts netiek.

Otrā pasaules kara sākums un dokumenti par holokaustu

Tikai deviņas dienas pēc 14. jūnija sēkas fašistiskās Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai.

Vērmahta ziemeļu grupējuma *Nord* 18. motorizētās un 4. tanku armijas vienības Viesīti sasniedz jau 28. jūnija pievakarē.

Autors šo laiku tik precīzi var noteikt tāpēc, ka dzimtās Sunākstes centru vienības sasniedza 1941. gada 28. jūnija vēlā vakarā, faktiski naktī. Sākumā domājām, ka no Viesītes puses tuvojās Sarkanās armijas bēgošās daļas, un devāmies dziļāk labības laukos. Pirms tam rietošās saules staros virs Sunākstes mazbānīša stacijas pļaujošā lidojumā sagriezās divi *štukasi*... Neticējām, ka vācieši tik ātri.

Kā par brīnumu, Jēkabpils apriņķa vecākā lietā saglabājušies Viesītes vācu gadu izpildvaras noorganizēšanās pirmdokumenti.

Pirmais Viesītes pēcpadomju varas tapšanas protokols datēts ar 1941. gada 2. jūliju. Tur galvenais: *[..] piedalās vācu militārās varas ieceltais Viesītes pilsētas vecākais Pāvils Rumbēns un pēdējā pieaicinātie [..] valdes locekļi Jānis Grīslis un Kārlis Dzērvītis. [..] sekretārs Kārlis Bagātais. [..] sēde sasaukta [..], lai apskatītu pašreizējo stāvokli pilsētā sakarā ar padomju varas izdzīšanu [..] sakarā ar vācu armijas ienākšanu pilsētā un lai spertu nepieciešamos drošības soļus [..] sakarā ar šīm pārmaiņām un kārtotu citus neatliekamus armijas vadības un valdības uzliktus pienākumus.*¹⁰

Saglabājies arī 14. jūlija ceturtās valdes sēdes protokols, kur pilsētas vecākais jau ir V. Neimanis, locekļi K. Bērziņš un P. Rumbēns. Protokola 4. punkts skan: *Par žīdu atstāto mantību [..] Pilsētas valde atrada par vajadzīgu apskatīt no pilsētas izbrauku-*

šo un izsūtīto žīdu dzīvojamās mājas un tur pamestās dzīvokļu iekārtas un mantas un spert iespējamos soļus šīs mantas aizsardzībai un saglabāšanai līdz turpmākam valdības rīkojumam. Minēto uzdeva pilsētas valdes loceklim P. Rumbēnam, reizē uzdodot tam arī rūpēties par žīdu pamestiem sakņu dārzjiem un sējumiem, gādājot par to apkopšanu.¹¹

Jāpaskaidro, ka 14. jūlijā Viesītē palikušie ebreji bija nevis aizceļojuši, bet izdzīti no savām mājām un dzīvokļiem un stingrā apsardzē izmitināti četrus kilometrus no Viesītes Lūdānu māju šķūnī.

Ir pagājis jūlijs un augusts, un Jēkabpils apriņķa vecākā lieta uzrāda Viesītes pilsētas vecākā lēmumus. Tur teikts: *1941. gada septembrī, pamatojoties uz apgabala komi-sāra kunga 1941. gada 4. septembrī apstiprinātiem noteikumiem par Viesītes pilsētas atjaunošanas fonda nodibināšanu, šī fonda pārvaldē ieceļu kā fonda pārvaldnieku Jēkabpils apriņķa policijas 3. iecirkņa priekšnieka palīgu Jāni Bitenieku, par šī fonda pārvaldnieka palīgu – Viesītes pilsētas valdes locekli Pāvilu Rumbēnu un par fonda sekretāru – Viesītes pastmeistaru Emīli Lejiņu, kuram arī nododu šī fonda pārvaldīšanu saskaņā ar minētiem noteikumiem.*¹²

Šim lēmumam seko Viesītes pilsētas atjaunošanas fonda pārvaldes sēdes 1. protokols, datēts ar 1941. gada 8. septembri.

1. punkts *Par fonda nodibināšanu un tā pārvaldīšanu.* Tur šāds teksts: *pilsētas vecākais ziņoja par fonda mantu, sastāvošu no izceļojušo žīdu atstātām dažādām mantām, drēbēm un nekustamiem īpašumiem, kurus tie novēlējuši pilsētai, un no citām mantām un ienākumiem pilsētai, kas sagaidāmi, tāpat arī par fondā ieplūstošiem naudas līdzekļiem, ienākošiem no minētām izpārdodamām mantām. Bez tam fondā ienāks arī trīs naudas par izceļojušo žīdu mājās izīrētiem dzīvokļiem un citām telpām.*

3. punkts *Par fonda naudas līdzekļu uzglabāšanu [..] atvērt fondam tekošo rēķinu pastā vai arī Latvijas bankā.*

4. – pēdējais 1. protokola punkts *Par mantu izpārdošanu.* Apskatot jautājumu par atstātās kustamās mantas (mēbeļu, drēbju, trauku u.c.) izpārdošanu, fonda pārvalde nolēma turpināt šīs mantas izpārdošanu vairāksolīšanas izolēs, bet daļu šīs mantas izpārdot vietējās paš aizsardzības darbiniekiem par taksas cenu ārpus izsoles, t.i., no rokas, lai pēdējiem dotu iespēju iegādāties nepieciešamās mantas ārpus pārsolījumiem.

Paraksti: *Fonda pārvaldnieks J. Bitenieks, loceklis P. Rumbēns, sekretārs E. Lejiņš.*¹³

Te nonākam līdz dokumentam, kas nav saglabājies arhīva fondos. Tas ir nākamais – 2. protokols, ko savā grāmatā “Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944” publicējis vēstures doktors profesors Andrievs Ezergailis. Viņš to uzgājis divos padomju izdevumos.¹⁴

Viesītes policija spriež par ebreju mantu

Ienācis 15. septembrī 1941. g., nr. 76

Protokols nr. 2

1941. g. 11. septembra Viesītes pilsētas atjaunošanas fonda pārvaldes sēdē valdes telpās piedalījās pilsētas birģermeistars V. Neimanis, fonda pārvaldnieks J. Bītenieks, viņa palīgs P. Rumbēns un fonda sekretārs E. Lejiņš.

Sēdi atklāja plkst. 19, un to vadīja fonda sekretārs E. Lejiņš un fonda pārvaldnieks J. Bītenieks.

I. Norēķins par aizceļošo žīdu naudu un vērtslietām.

Pilsētas birģermeistars ziņo, ka š.g. 19. jūlijā Viesītes pilsētas žīdi aizceļojot ziedojuši naudā rbļ. 5609,28, par ko sastādīts akts, kurš tagad tiek nodots fonda pārvaldei. Minētā summa izlietota Viesītes pilsētas pašaizsardzības nodaļas un iecirkņa vajadzībām, par ko fonda pārvaldei tiek sniegts sīks norēķins ar attaisnojošiem izdevuma dokumentiem. Tāpat žīdi aizceļojot ziedojuši vērtslietas pēc iesniegtā akta noraksta. Vērtslietas pēc minētā saraksta caur Viesītes pašaizsardzības iecirkņa priekšnieku nosūtītas Jēkabpils apriņķa priekšniekam. Fonda pārvalde, caurlūkojusi birģermeistara iesniegtos dokumentus un uzklusījusi tā ziņojumu, atrod dokumentus par pietiekamiem norēķinā un tos pieņem zināšanai.

II. Par žīdu atstāto mantu izpārdošanu.

Papildus minētajam fonda pārvaldes š.g. septembra sēdes protokolam nr. 1. p. 4. fonda pārvalde atrod par vajadzīgu daļu žīdu mantu izpārdot vietējās pašaisardzības darbiniekiem par taksēs cenu ārpus izsolēm, t.i., no rokas, pie kam pašaisardzības un citus sabiedriskus darbiniekus, kuriem mantas pārdot no rokas, pārvalde izvēlas pati, ņemot par pamatu darbinieku nopelnus Lielvācijas armijas atbalstīšanā. Tāpat fonda pārvalde atrod par vajadzīgu daļu žīdu mantu nodot lietošanā valsts, pašvaldību un sabiedriskām iestādēm, lai tādējādi tās varētu ātrāk organizēties un uzsākt radošu darbu Lielvācijas labā. Par iestādēm nodotām mantām sastādāmi pa iestādēm atsevišķi akti, mantas novērtējamās un pēc iestāžu vēlēšanās pārdodamas no rokas par taksēto summu iestāžu īpašumā.

III. Atstāto žīdu mantu pārdošana vietējiem pašaisardzības un sabiedriskiem darbiniekiem.

Fonda pārvaldei ienāk priekšlikums, izceļot dažu darbinieku izcilus nopelnus, pārdot tiem ārpus izsoles par taksēto cenu viņu pagaidu lietošanā nodotās žīdu mantas. Pārvalde šim ierosinājumam vienbalsīgi piekrīt. Kā kandidāti no darbiniekiem tiek uzrādīti:

1) Paulis Tauriņš, 2) Jēkabpils apriņķa policijas III iecirkņa priekšnieks Arturs Silenieks, 3) Viesītes pilsētas birģermeistars Vilis Neimanis, 4) Viesītes pilsētas

birģermeistara vietnieks Pāvils Rumbēns, 5) Jēkabpils apriņķa policijas III iecirkņa priekšnieka palīgs Jānis Bitenijs. Apsverot uzstādītos kandidātus, fonda pārvalde atrod, ka: Int. Paulis Tauriņš, Lielvācijas armijai ienākot Viesītē, nekavējoši ieradīs Viesītē un no vācu armijas iecelts kā pirmais latviešu komandants Viesītē. Tūliņ organizējis un vadījis Viesītes paš aizsardzības nodaļu, kuras organizētājs un vadītājs viņš palicis līdz š.g. 1. septembrim, kad iecelts par Jēkabpils apriņķa policijas III iecirkņa rajona uzraugu. Kopā ar vācu armijas iecelto pirmo Viesītes birģermeistara v.i. Pāvilu Rumbēnu noorganizējis š.g. 1. jūlijā Viesītes žīdu izraidīšanu no Viesītes pilsētas uz Ļūdānu nometni. Lnt. Pauļa Tauriņa vadībā Viesītes paš aizsardzības nodaļa laikā no š.g. 28. jūnija līdz 6. jūlijam saņēmusi gūstā 610 krievu armijas karavīru.

2) Vnt. Arturs Silenijs pēc Lielvācijas kara pieteikšanas Padomju Krievijai izbēdzis no armijas. Pēc tam noorganizējis Viesītes paš aizsardzības iecirkni ar 7 nodaļām un 669 dalībniekiem. Kā Viesītes paš aizsardzības iecirkņa priekšnieks noorganizējis un vadījis visas akcijas un pasākumus iecirkņa robežu iztīrīšanā. Pēc tam noorganizējis un ir Jēkabpils apriņķa policijas III iecirkņa priekšnieks.

3) Viesītes pilsētas birģermeistars Vilis Neimanis, Lielvācijas armijai ienākot, organizējis pagaidu pašvaldības iestādes Zalves, Mazzalves un Mēmeles pagastos. Pēc tam ieradīs savā agrākā darbavietā un uzņēmis Viesītes paš aizsardzības priekšnieka palīga saimnieciskās lietās pienākumus. Kā paš aizsardzības darbinieks paš aizliedzīgi un bez ierunām pildījis vairākus priekšniecības speciālus uzdevumus attiecībā uz iztīrīšanu iekšzemē. Piedalījies organizācijas komisijā pie Viesītes žīdu izceļošanas š.g. 19. jūlijā no Ļūdānu nometnes.

4) Viesītes birģermeistara vietnieks Pāvils Rumbēns bijis pirmais, kas, ienākot Lielvācijas armijai Viesītē, š.g. 29. jūnijā iecelts no vācu armijas par Viesītes pagaidu birģermeistaru. No pirmās dienas darbojies kopā ar divām meitām Viesītes paš aizsardzības nodaļā. Tāpat, Lielvācijas armijai ienākot, uzņēmis visu patērētāju biedrību uzņēmumu vadību. Kopā ar Viesītes paš aizsardzības nodaļas priekšnieku Lnt. Pauli Tauriņu pēc vācu armijas ienākšanas noorganizējis un nekavējoši realizējis š.g. 1. jūlijā visu Viesītes žīdu izraidīšanu uz Ļūdānu nometni. Piedalījies organizācijas komisijā š.g. 19. jūlijā pie žīdu aizceļošanas no Ļūdānu nometnes.

5) Bijušās Rīgas prefektūras uzraugs virsnieka vietnieks Jānis Bitenijs, Lielvācijas armijai ienākot, tūliņ ieradīs Saukas pagasta namā, kur palīdzējis noorganizēt paš aizsardzības nodaļu. No š.g. 2. jūlija J. Bitenijs pārgājis Viesītes paš aizsardzības nodaļā un, dibinoties Viesītes paš aizsardzības iecirknim, ņēmis dalību tā organizēšanā kā iecirkņa priekšnieka operatīvais palīgs. Š.g. 19. jūlijā, Viesītes žīdiem nošaujot Lielvācijas karavīru von Galenu, nekavējoši noorganizējis

un vadījis visu Viesītes un apkārtējo žīdu aizceļošanu no Lūdānu nometnes. Izpildījis speciālus uzdevumus. Dibinoties Viesītes policijas iecirknim, ņēmis līdzdalību tā noorganizēšanā un tagad ir Jēkabpils apriņķa policijas III iecirkņa priekšnieka palīgs.

Ņemot vērā augstāk minēto darbinieku raksturojumu Latvijas un tās atbrīvotājas Lielvācijas labā, fonda pārvalde nolemj: minētiem darbiniekiem pārdot no rokas ārpus izsoles par taksēto summu viņu pagaidu lietošanā nodotās žīdu mantas. Par pārdodamām mantām katram darbiniekam sastādāms atsevišķs mantu saraksts un pārdošanas akts. Aktā uzrādāms sīks pārdoto mantu skaits un pārdodamās mantas novērtējums vienā kopējā summā.

*(paraksts) (J. Bītenieks)
Fonda pārvaldnieks
(paraksts) (V. Neimanis)
Pilsētas birģermeistars.
Izpildīts.*

Šī pati Jēkabpils apriņķa vecākā Viesītes lieta glabā arī atjaunošanas fonda likvidēšanas datumu – 1943. gada 20. septembris. Kā redzam, pārstāstīto un citēto Viesītes pilsētas vācu okupācijas pirmo mēnešu dokumentu informācijas apjoms ir milzīgs. Tas tiks komentēts, papildinot ar faktiem no turpmākajiem pētījumiem, – arī par A. Ezerģaiļa citētā protokola iztrūkumu arhīvu krājumos.

Savā grāmatā A. Ezerģails paredz, ka, *kļūstot pieejamiem Rīgas arhīviem, atklāsies daudzu vietējo nacistu līdzdalībnieku vārdi, kurus VDK turēja noslēpumā.*¹⁵

Liecības padomju tribunālu krimināllietās par holokaustu Viesītē

Padomju karaspēks no Lietuvas sasniedza Viesīti 1944. gada 9. augustā. Jau 20. augustā Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas (IeM) OBHSS (Отдел по борьбе с хищением социалистической собственности – Nodaļa cīņai pret sociālistiskā Tpašuma izlaupišanu) izmeklētājs Bērziņš arestēja Viesītes depo atslēdznieku Arvīdu Skolnieku par sadarbību ar vācu okupantiem, kā arī par padomju aktivistu un ebreju arestēšanu.

A. Skolnieks protokolā apliecina: *T.s. pašaizsargos iestājos jau 1941. gada 28. jūnijā. Jūlijā arestēju ārsti ebrejieti Ginsburgu ar diviem bērniem, kura dzīvoja Vienības ielā 4, pēc tam – Zalgaleru Berilu ar dēlu un sievu – Vienības ielā 5.*

Es arestēju sešus ebrejus. Visus sākumā nogādājām uz sabiedrisko ēku, kur tagad klubs. Vēlāk apsargāju kopā ar citiem četriem pašaizsargiem ebreju koncentrēšanas

vietu Ļūdānu mājās, tur ap 100 cilvēku. Konvojēju uz šo noietni desmit ebrejus 10.–12. jūlijā, kur tos nošāvām. Šāva Zaļakmens Pēteris, Lakstīgals Voldemārs, Šķimelis Pauls, Liepiņš Jānis un es...

Lai gan A. Skolnieks izmeklēšanas laikā atzinās, NKVD (leTK) Kara tribunāls viņam pierādīja tikai ebreju, padomju aktīvistu un karagūstekņu konvojēšanu un apsargāšanu. Garantēta nāvessoda vietā viņam piesprieda 15 gadu noietnē. A. Skolnieku atbrīvoja pēc 1955. gada 17. septembra amnestijas.¹⁶ (A. Skolnieks 1973. gadā vēl bija dzīvs.)

1944. gada 9. septembrī PSRS Iekšlietu ministrijas karaspēka kapteinis Čurss arestēja Viesītes patērētāju biedrības ēdnīcas vadītāju Kārli Dzērvīti, bet 21. septembrī šaursliežu dzelzceļa vilciena mašīnista palīgu Robertu Veinstoku. Abi 1941. gadā piedalījušies ebreju apsargāšanā un konvojēšanā. Viņu liecībās galvenais: vācieši Viesītē ienākuši 1941. gada 28. jūnijā. Trīs dienas vēlāk organizēta paš aizsardzības grupa, kura galvenokārt tvarstīja izklīdušos Sarkanās armijas karavīrus. Jūlija sākumā visi Viesītes ebreji savākti netālajās Ļūdānu mājās – šķūnī. Tur Dzērvītis un Veinstoks piedalījušies apsargāšanā. Pēc viņu liecībām, 15. jūlijā atbraukusi 30–40 cilvēku liela sodagrupa, ko komandējis Neimanis no Viesītes, un trīs paņēmienos visi Ļūdānu ebreji – apmēram 100–120 cilvēku – nošauti. Pirms tam viņiem atņemtas vērtslietas. Šķūnis ar atņemtajām drēbēm noplombēts. Dzērvītis un Veinstoks izmeklēšanā nosauca arī citus konvojētājus un apsargus, par kuriem turpmāk. Abi kategoriski noliedza, ka būtu piedalījušies tieši eksekūcijā. Kara tribunāla sēde notika Daugavpilī 1945. gada beigās, un Dzērvītim piesprieda piecus, Veinstokam – desmit gadus.¹⁷

Viesītes holokausta lietā kā nākamais 1945. gada 28. janvārī arestēts tirgotājs Jānis Dombrovskis. Pēc liecinieka Kārļa Vainovska liecības, viņš draudzējies ar vāciešiem, konvojējis un arestējis ebrejus, apsargājis viņu pamestās mājas. Dombrovskis neko daudz pastāstīt nepaguva, jo drīz vien Daugavpils 5. cietuma slimnīcā mira ar tuberkulozi.¹⁸

1945. gada 3. martā apcietināja konservatorijas studentu Voldemāru Putniņu, kurš, pēc liecinieku norādēm, būdams paš aizsardzības vienības dalībnieks, 1941. gada jūlijā konvojējis padomju aktīvistus, karagūstekņus, arī ebrejus. Putniņam pierādīja pēdējās ebreju grupas konvojēšanu Ļūdānos, tribunāls piesprieda astoņus gadus tikai tādēļ, ka toreiz bijis vien 17 gadu vecs.¹⁹

Tā paša gada 20. jūnijā apcietināja Elkšņu pagasta zemnieku Vili Buku, ko NKVD Kara tribunāls 1. novembrī par ebreju apsargāšanu Ļūdānos, par piedalīšanos padomju aktīvistu nogalināšanā, par policista darbību Viesītē notiesāja uz nāvi.²⁰

Kolaboracionistu izsekošanas gaitā bija neliels pārtraukums, kura laikā čeka uz minēto tiesāto un liecinieku ziņu pamata gatavoja pirmo masveida prāvu Viesītes paš aizsardzības rotas lietā.

1946. gada maijā–jūnijā gandrīz vienlaikus tika arestētas astoņas personas, no kurām par piedalīšanos holokaustā apsūdzēja dzelzceļa strādnieku Dmitriju Gruzdovu. Bez citiem noziegumiem viņš ebrejus konvojējis, pēc dažām liecībām pat nogalinājis. Tad apcietināja laukstrādnieku Mārtiņu Avenu – par ebreju apsargāšanu ceļu remonta darbos; Kārlī Druvenieku – apsargājis ebrejus; arestēja viesītieti Pēteri Aldiņu – šoferi, kurš transportējis nošauto ebreju virsdrēbes un veļu no Ļūdāniem uz Viesītes tautas namu. Čekas roka aizsniedzās arī pēc Biržu pagasta zemnieka Alberta Andriņa, kurš apsargājis ebreju mantas Viesītes tautas namā.

Dmitriju Gruzdovu NKVD Kara tribunāls 1946. gada decembrī notiesāja uz 20 gadiem labošanas darbu nometnē, pārējos – uz 10 gadiem.²¹

1948. gada martā Rīgā, Senču ielas dzīvoklī, arestēja Viesītes vācu okupācijas sākuma dokumentos daudzkārt minēto Pāvelu Tauriņu. Pēc sākotnējās versijas viņa vārdā nosauktajā lietā zīmējas divpadsmit Viesītes holokausta dalībnieku.

Sākumā Tauriņš pastāvēja uz to, ka viņš Viesītes komandants bijis tikai sešas dienas... Patiesībā viņu kā Rīgas iedzīvotāju jau 1948. gada 8. martā uzrādīja apcietinātais un pratinātais birzietis Kārlis Audze.²²

Pēc K. Audzes liecībām, Viesītes ebreji nogalināti grupās pie Ļūdānu mājām. Pirmā grupa bijusi viesītieši, vairāk nekā 70 cilvēku – bērni, sirmgalvj, sievietes. Otrā grupa – pieci Neretas ebreji, trešā – astoņi no Neretas.

Šāvējus komandējis Bitenieks – viens no Viesītes komandantūras vadītājiem. Tauriņš šaušanā nav piedalījies, komandējis pa telefonu. Mantas gan mājās pārvedis vairākus vezumus. Tiešām viņš jau vācu okupācijas pirmajās dienās gribējis pārcelties uz Rīgu, tādēļ komandantūras priekšnieka amatu drīz pārņēmis Silenieks. Vēl Viesītē aktīvs bijis Bitenieks, agrāk policijas uzraugs Rīgā, Viesītē ieradies ceturtajā dienā pēc vācu ienākšanas. Arī Bitenieks no Viesītes aizbēdzis vēl fašistu gados, jo salauptījis daudz ebreju mantu. Slēpjoties it kā Krustpils pagastā.

Vēl Audze uzrādīja holokausta aktīvistus Pauli Spīdānu, Viesītes skolotāju Neimani, Jēkabpils skolotāju Kalniņu (vārdus nenosauc), vēl divus viesītiešus brāļus Dišlerus – abus bez vārdu nosaukšanas.

Šai lielajā 1948. gada krimināllietā, kurā tiesāja Viesītes pilsētas vācu okupācijas gadu 12 kolaboracionistus, glabājas dokuments, kas izgaismo A. Ezergaiļa un padomju autoru citētā protokola par ebreju mantu sadali atrašanas versiju.

Tas ir Lēmums par lietisko pierādījumu pievienošanu krimināllietai, datēts 1948. gada 28. jūlijā. Tajā teikts: *No Viesītes policijas arhīva pēc vācu atkāpšanās bija izņemta 1941. gada 11. septembra 2. protokola kopija par Viesītes atjaunošanas fonda sēdi, kas raksturo lietā apvainoto personu noziegumus:*

- a) *Ebreju tautības pilsoņu atstātās mantas izlaupišanu pēc nošaušanas, ko organizējis apsūdzētais Tauriņš un viņa padotie;*

b) Viesītes pilsētas paš aizsardzības soda grupas rīcības fakti [..].²³

Te nu it kā atklājas vēsturiskā protokola atrašanas noslēpums. Acīmredzot čekas rokās nonācis vai nu vācu okupācijas gadu Viesītes policijas arhīvs, vai arī Jēkabpils apriņķa vecākā lieta, no kuras daži dokumenti izmantoti izmeklēšanā. Interesantākais ir tas, ka ne lietā pievienotā protokola, ne citu lēmumā uzrādīto materiālu 1912. krimināl-lietā nav. Vai tos būtu izņēmuši minēto grāmatu – brošūru autori? Izņēmuši kopēšanai un nav ievietojuši atpakaļ?

Šī versija izskaidro arī Viesītes policijas (Jēkabpils apriņķa 3. policijas iecirknis) dokumentu pazūšanu. To apstiprina arī tas, ka LVA 3705. fonda 3. apraksts, kas saucas “Jēkabpils apriņķa policijas iestādes – 1100. lieta (policijas darbinieku saraksts, 1941. gada decembris)”, un 1101. lieta (“Policijas un citu darbinieku saraksts 1941–1942”) no šī fonda izņemta 1965. gada 30. martā, t.i., pirms minēto grāmatu iznākšanas 1966. gadā.

Tas varēja notikt tikai ar Latvijas PSR visaugstākā līmeņa valdības atļauju. 1912. krimināllietā ar 1948. gada 31. jūliju datēts vēl viens izmeklēšanas instanču lēmums Par materiālu izdalīšanu no izmeklēšanas lietvedības. Uzrādīta 61 persona, gandrīz visi bez vārdiem un citiem personu precizējošiem datiem. Ar holokaustu Viesītē varēja būt saistīti tikai daži, jo uzrādīti pēc liecinieku liecībām, ka “dzirdēts, stāstīts, saklausīts, šķītis, aizmirsts, kur, kad”. No šī saraksta ar holokaustu droši un pamatoti var saistīt vienīgi Voldi Voldemāru Lodziņu.²⁴

Šīs krimināllietas 5. sējumā – slēdzienā ir norāde, ka lekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls 1948. gada 27.–31. augustā konstatējis, ka Pēteris Tauriņš 1941. gada 28. jūnijā iestājies paš aizsardzībā un iecelts par tās priekšnieku. Visu jūlija pirmo pusi vadījis soda vienības. 1941. gada 1. jūlijā Viesītes pagasta Lūdānu mājās sadzīts apmēram 150 ebreju, kuri 19. jūlijā pēc Tauriņam padotā Silenieka pavēles nošauti, piedaloties paš aizsargiem. Šajā slēdzienā svarīgs datums un vainīgo norāde.

Turpat Kara tribunāla sēdē Tauriņš liecināja: *1941. gada 28. jūnijā man piezvanīja bijušais aizsargu priekšnieks Pēteris Kalniņš un sacīja, lai es steidzīgi ierastos Viesītē, kur izvietojies vācu divīzijas štāba priekšnieks Kunce un tās komandieris-ģenerālis, kuri steidzīgi meklē kādu latviešu virsnieku. Kad pie viņiem ierados, Kunce piedāvāja pilsētas komandanta pienākumus. Es piekritu... 1. jūlijā es kopā ar pilsētas vecāko Rubeni atkal tiku izsaukts uz štābu, kur majors Kunce pavēlēja izvākt no pilsētas visus ebreju tautības iedzīvotājus.*

Es pavēlēju apsardzes rotas komandierim Kalniņam visus ebrejus izdzīt [..] uz Lūdānu mājām, kur jau dzīvoja divas ebreju ģimenes.

Tālāk Tauriņš liecināja: *Silenieks teica, ka saņēmis no Jēkabpils vācu komandantūras pavēli par visu ebreju nošaušanu, un Bītenieks un Silenieks vadījuši nošaušanu. Dalībniekus nosaukt nevaru, nezinu. Nezinu arī, kā nošāva ebrejus no Saukas un Neretas. Domāju, ka neatveda nevienu, jo tur bija savi paš aizsargi.*

*Ebreju nošaušanas dienā es saņēmu uzdevumu pārvest smagi ievainotos vācu kareivjus, bet Bitenieks šai laikā izdarīja apšaušanu.*²⁵

Iepriekš Tauriņš liecināja, ka Bitenieks bijis apsardzes priekšnieka Silenieka vietnieks.²⁶

Kara tribunāla sēdē liecināja arī bijušais Biržu pagasta laukstrādnieks Vilis Dāboliņš. Viņš, tāpat kā citi kolaboracionisti, no Jēkabpils novada aizbēdzis un strādājis par krāvēju Rīgas preču stacijā. 1941. gada 19. jūlijā ebreju slepkavošanas laikā viņš atradies Ļūdānu māju apsardzes ķēdē. Slepkavošana ilgusi pusotru stundu. Vēl Dāboliņš ap liecināja, ka 19. jūlijā braucis uz Ļūdāniem kopā ar Pauli Biezo, Robertu Zariņu, Voldi Lakstīgalu un diviem vāciešiem. Vācieši šāvuši ebrejus ar rokas ložmetēju.²⁷

Tiesāts arī bijušais Biržu laukstrādnieks Paulis Biezais. Viņš aresta laikā 1948. gada 20. aprīlī strādāja par krāvēju Rīgas preču stacijā. Apsūdzībā uzrādīts, ka viņš 19. jūlijā piedalījies Viesītes ebreju apšaušanā. Tribunāla sēdē Biezais savu dalību eksekūcijās kategoriski noliedza – viņš vispār neesot sastāvējis paš aizsargos. Citus “grēkus” – dienestu SS armijā, partizānu un sarkanarmiešu tvarstīšanu – atzina. Tomēr liecinieks T. Slacs apstiprināja, ka redzējis, kā Biezais septiņus vai astoņus ebrejus vedis uz purvu, no kurienes pēc tam atskanējuši šāvieni. Arī tiesājamais Dāboliņš liecināja, ka Biezais piedalījies ebreju slepkavošanā.²⁸

Ilūkstes pagasta bijušais laukstrādnieks Imants Čibulis aresta brīdī 1948. gada 11. maijā strādāja par mazbānīša konduktoru. Pēc apsūdzības slēdziena un Kara tribunāla materiāliem 1941. gada 19. jūlijā apsargājis Ļūdānu mājas. Nejauši nosūtīts uz Līvāniem, tur piedalījies 30 ebreju nošaušanā. Viņš sniedza svarīgu liecību.

1941. gada 19. jūlijā, ebreju apšaušanas dienā, visiem paš aizsargiem bija pavēlēts ierasties štābā. Kad es tur ierados, priekšā bija visa grupas vadība. [...] visi paš aizsargi, skaitu neatceros, iesēdās kopā ar vadību automašīnā un aizbrauca uz Ļūdānu māju rajonu, kur mums paziņoja, ka ebreji tiks nošauti. [...] es aizbraucu ar velosipēdu, nokļuva tur vēlāk. Mājas pagalmā atradās Neimanis, Bitenieks, kuri kaut ko rakstīja un atņēma ebrejiem vērtslietas. Tad viņus pārveda uz citu šķūni, no kurienes konvojēja uz nošaušanu. Tā kā es ierados vēlāk, nekādus uzdevumus nesaņēmu un stāvēju pagalma stūrī [...] nošāva ap 100 cilvēku.

Tomēr liecinieks F. Tomaševs tribunālā liecināja, ka Čibulis 1941. gadā piedalījies ebreju slepkavošanā – nošāvis rabīnu.²⁹

Vēl ebreju apsargāšanā, ne šaušanā piedalījies Elkšņu pagasta zemnieks Roberts Ozoliņš, arestēts Stendes pagasta celtniecības kantorī 1948. gada 10. jūnijā. Tribunāla sēdē viņš šo apsūdzību noliedza, bet atzīst, ka trīs dienas pēc ebreju slepkavošanas vienu dienu apsargājis nošauto mantas.

Tāpat ebreju mantas sargājis Elkšņu pagasta zemnieks Jānis Knipiņš, arestēts savās mājās, un Viesītes pagasta zemnieks Pēteris Katens, arī arestēts savās mājās.

Vēl šo “mantu sardzi” veicis Elkšņu pagasta skolotājs Juris Zvaigzniņš, arestēts Viesītē 1948. gada 11. maijā.

Viesītes pagasta zemnieks Pēteris Avotiņš, arestēts 1948. gada 11. maijā, dažas reizes bijis sardzē pie Ļūdānu mājām. Šaušanas dienā no apsardzes aizgājis.

Pēdējais šai lietā par ebreju eksekūciju tiesājamais ir bijušais Saukas pagasta policists, arestēts 1948. gada 17. jūnijā. Viesītes pilsētas pašaizsargos sastāvējis līdz 1941. gada 20. augustam. Bijis it kā priekšnieka aizvietotājs. 19. jūlijā no savas grupas izvēlēties vairākus pašaizsargus ebreju apšaušanai.³⁰

Visas minētās personas notiesā uz 25 gadiem padomju noietnēs, ar mantas konfiskāciju. Bez piedalīšanās Viesītes holokaustā tiek inkriminēti arī citi noziegumi.

Viesītes holokausta lielākās tiesājamās lietas materiāli liecina, ka eksekūciju veikuši pilsētas un apkārtējo pagastu pašaizsargi, vārdos visi nenosaukti, tātad – neatklāti. Šiem tiesājamiem laimējies tajā ziņā, ka viņus tiesā laikā, kad PSRS tikko kā atcelts nāvessods.

Ne tā veicas Viesītes holokausta dalībniekam, kurš Kurzemē Čevera bandas sastāvā tiek tiesāts 1951. gada aprīlī. Par darbību Viesītē sunākstietis Zarišu māju zemnieks Arkādijs Jircēns tribunāla sēdē liecināja:

[..] iestājos Viesītes pašaizsargos tūlīt pēc vācu ienākšanas. Patrulēju, arestēju aktivistus, ķēru sarkanarmiešus. Netālu no Viesītes pilsētiņas atrodas Ļūdānu mājas, kur 1941. gada jūnija un jūlija mēnesī bija ierīkots kaut kas līdzīgs ebreju tautības padomju pilsoņu lēģerim. Es tos nekad netiku apsargājis. Jūlija mēneša vidū man kļuva zināms, ka tur savāktos ebrejus apšaus. Kopā ar pašaizsargu Neimani un Rumbenieku es no priekšnieka Tauriņa saņēmu pavēli automašīnā izbraukt uz Ļūdāniem un iekraut tur mantas un dārglietas. Tās tikšot ebrejiem atņemtas pirms nošaušanas. Pēc šīs pavēles es ierados Ļūdānos, kur jau bija ļoti daudz pašaizsargu.

Kopā ar mani atbraukušais Neimanis tūlīt devās pie sardzes priekšnieka Bītenieka un sāka sačukstēties. Saruna starp Neimani un Bītenieku notika vienā no mājas istabām, kur bez abiem minētajiem apsargiem atradās dažas ebreju tautības sievietes. Man nepazīstami pašaizsargi gāja pie šīm sievietēm, veda viņas pie galda un lika likt uz tā savas vērtslietas un citus priekšmetus. Kad visas sievietes to bija izdarījušas, istabā ieveda ebrejus – vīriešus, kuriem arī atņēma mantas un dārglietas. Tā turpinājās apmēram stundu. Tad visus arestētos izveda ārā pagalmā, kur atradās jau agrāk izkratītie ebreji, nostādīja kolonnā un veda uz mežu. Kolonnā bija ap simts cilvēku, viņu vidū vīrieši, sievietes, sirmgalvi, bērni. Visi viņi bija gandrīz tikai apakšveļā, jo virsdrēbes lika novilkt istabā. Pēc kāda laika no meža bija dzirdamas šauteņu, automātu un ložmetēju kārtas. Saprātu, ka ebrejus apšauj.

Kopā ar citiem, kuri nepiedalījās šaušanā, es mantas iekrāvu mašīnā un Viesītē nodevu pašaizsardzes priekšniekam. Kas bija tālāk, nezinu, es mantas neņēmu.

Seko Jurcēna liecība, ko viņš darījis, būdams Saukas policists, kā apsargājis gūstekņu nometni, kā iesaukts vācu armijā. Pēc kapitulācijas iesaistījies t.s. Čevera bandā.

Ir 1951. gads, atkal atjaunots nāvessods, un pieciem šīs partizānu grupas dalībniekiem – arī Arkādijam Jurcēnam piesprieda augstāko soda mēru, diviem – divdesmit piecus gadus.³¹

Pēc Čevera bandas 1951. gada decembrī Kabilē arestēja Voldemāru Lodziņu. Viņam sākumā inkriminēja tikai viena Viesītes čigāna arestu. Vēlāk pierādīja, ka piedalījies ebreju savākšanā uz Ļūdānu mājām. Saņēma divdesmit piecus gadus.³²

Aculiecinieku atmiņas

Autora intervija ar Ģertrūdi Godiņu (dzim. Sarkisjanca) 2004. gada 27. maijā Viesītē

Viesītes pamatskolā 1941. gadā un agrāk es mācījos kopā ar daudzām pilsētiņas ebreju meitenēm. Ar Teveļevu Henu – zobārsta meitu – sēdēju vienā solā.

Pēc vācu ienākšanas pēkšņi uzzinājām, ka visi ebreji no pilsētas aizvesti. Uz kuriem? Uz četrus kilometrus attāļajām Ļūdānu mājām, izmitināti lielajā šķūnī.

Bet tur taču manas klases biedrenes – Ida Lipmane, jau minētā Henna Teveļeva. Jāapciemo. Nezinu, kādēļ, bet ieliku groziņā tieši maizi un cukuru. Kad aizgāju, redzu – ap šķūni dzeloņdrātis. Kāds sargs stāvēja ar automātu. Ilgi nedomādama, pacēlu dzeloņdrātis un ielīdu. Sargs: – Uz kuriem? – Man te draudzenes, vai tad nevar? – Nu labi, ej, bet ne ilgi.

Tas šķūņa skats man atmiņā līdz šai dienai. Pa vidu brīva eja, abās pusēs gar sienu uz salmiem un segām Viesītes ebreju ģimenes. Hennas mamma mani apkampj, sāk raudāt: – Kas, meitiņ, ar mums būs? Vai kāds zina?

– Dzirdēju, ka jūs vedīs uz kādu nometni, – tā es. Un visas raud, arī es, jo īsti taču nezināju, kas ar viņām notiks.

Henna raudādama man iedeva pūdera kārbiņu piemiņai. To glabāju vēl šodien.

Pēc 5–6 dienām dzirdam, ka visi aizvesti pie purva un nošauti. Celmiņš, kas visus apsargāja, stāstīja, ka atbraukuši zaļos frenčos ģērbti nepazīstami vīri un visus apšāvuši. Runāja, ka ne tikai tur. 16–17 gadu vecas ebreju meitenes mašīnā vestas uz Ķikstu mājām ravēt cukurbietes. Pa ceļam mežā izvarotas, tad nošautas. Vai tur vai kopā ar citiem, nezinu.

Tāpat Zalgaleru dēls, mēs viņu saucām par Bēbi, viņus arestēja vēlāk. Vācieši vai latvieši veduši automašīnā uz Skujāņu–Sunākstes pusi uz Skaugu kapiem. Jauneklis izrāvis vienam sargam ieroci, laikam izlēcis no mašīnas, un tur viņu apšāvuši.

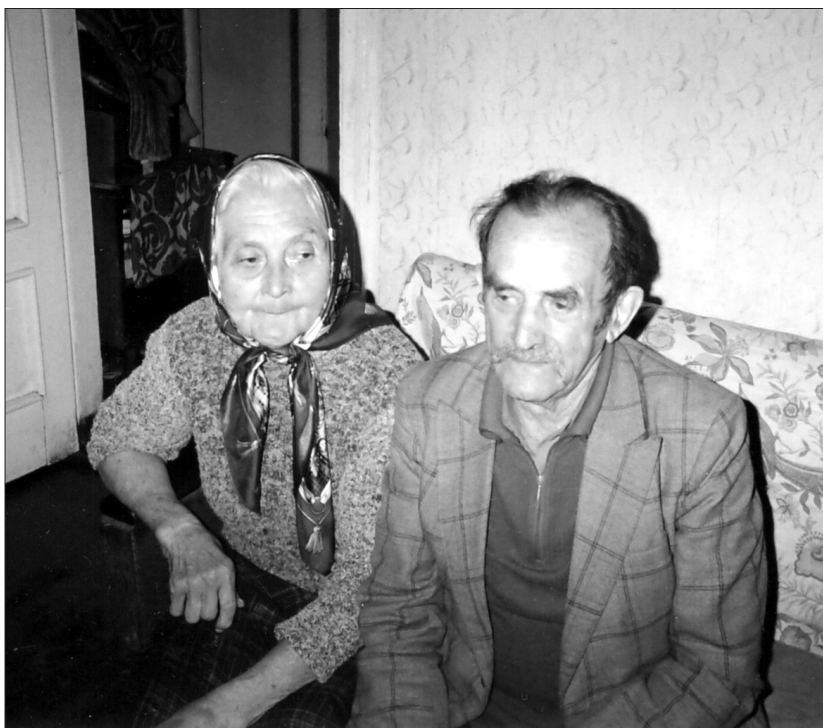
Vēl divas trīs nedēļas dzīvoja ārste Ginsburga, kura ambulancē kopa slimniekus. Pie viņas ciemojās divi četrus vai sešus gadus veci puisiļņi no Rīgas. Pašai zīdainis pie krūts, visus apšāva... Ginsburgas vīrs jau agrāk aizbēga uz Krieviju.

Vēlāk sākās ebreju mantu izpārdošana toreizējā tautas namā, kur tagad mūzikas vidusskola. Salasījās daudz cilvēku, pirka. Pēc tam manam tēvam drēbniekam Sarkisjancam nesa šūt un pāršūt.

Ģ. Godiņa nosauc arī, pēc viņas domām, izglābušos Viesītes ebrejus, bet par tiem vēlāk.

Autora intervija ar Meisu Beinartu 2004. gada 27. maijā Viesītē

Man kara atmiņas sākas ar vācu bumbvedēju – štukasu uzlidojumu Viesītes stacijai 1941. gada 28. jūnijā. Tur stāvēja vagoni un vaļējas platformas ar ebreju bēgļiem no Lietuvas apgabaliem. Viņi visi laikam bija sakāpuši mazbānītī Neretā, kas pie pašas robežas. Caur Viesīti plūda krievu armija. Tēvs, uz staciju aizgājis, no ebreju bēgļiem saklausīja briesmu stāstus par vāciešu izdarībām pret žīdiem pa visu Lietuvu.

Pēdējais Viesītes ebreju kopienas pēctecis Meiss Beinarts
ar sievu Valiju (dzim. Muceniece)

Jābēg, tā nolēmām visi: tēvs Zeliks, māte Gitele, brālis Leiba, māsa Taube, arī es – Miša. Sapakojam dažus čemodānus, tos ielikām bānīša bagāžas vagonā un blakus tam ar pēdējo vilcienu prom uz Jēkabpili. Pa ceļam dzirdam, ka vērmahts jau Neretā. Jēkabpilī mūs ieogrūda tupikā, pie mantām netikām, vācieši jau Viesītē. Mēs skriešus devāmies uz Daugavas tiltu. Tur pāri gāzās gan sarkanarmieši, gan bēgļi. Zaldāti ar karodziņiem rokās kļiedza: ātrāk, ātrāk, tūlīt spridzināsim, vācieši jau pie Biržiem. No Krustpils stacijas vilcieni negāja, esot saspridzinātas vai sabombardētas sliedes. Mēs un citi simti kājām gājām līdz Viļāniem. Tur kādu laiku palikām – laikam jau cerējām, ka Daugava vai visu laiku slavinātā Sarkanā armija vērmahtu beidzot apturēs. Cara armija taču pie Daugavas 1915. gadā to varēja...

Pēc pāris dienām redzējām, ka vācietis nāk virsū tikpat ātri kā aiz Daugavas. Pa to laiku tēvs diezīn kur bija sarunājis smago auto, kura īpašnieks vai šoferis bija tāds pats bēglis. Atceros, ka caur Kārsavu pa lielu, taisnu, bruģētu ceļu devāmies iekšā Krievijā. Laikam uz Ostrovu. Atkal bēgošu civilistu un karavīru tūkstoši. Uz robežas neviens mūs neaizturēja, nekādu kordonu tur nebija.

Un tad pēkšņi priekšā uz kāda pakalna netālu no ceļa trīs vācu tanki, stobri pret mums, granātas sprāgst tepat blakus. Mēs visi grāvī. Mašīna uz ceļa deg, mēs tālāk kājām iekšā Krievijā. Brālis apšaudē bija nošķīries, pazudis. Tā līdz Opočkai. Nekā ēdama nebija, šur tur mazi, mazītiņi kartupeļi. Pie Opočkas tikām lopu vagonos, mūs atkal bombardēja. Aizbraucām līdz Vjazņikiem, tur apmēram divus mēnešus bez naudas, bez maizes... Atkal ziņa – vācieši nāk, mēs uz Gorkiju. Tur atradās brālis, kuru domājām bojā gājušu. Ēst nekur joprojām nedeļa. No Gorkijas ar kuģīti līdz Ustjamskai, tad pa Kamas upi līdz Maškaras sādžai.

Mūs ar tēvu norīkoja dedzināt koka ogles. Tēvs, kvalificēts skārdnieks, milzīgās šķīlas kaut kā vēl kustināja, es vienkārši mocījos. Atdevu brigadierim savu pulksteni, mani atlaida. Ubagojam pa apkārtni kartupeļus, vārijām tumi, ne gabaliņa maizes.

Man drīz palika 18 gadu, tūlīt klāt iesaukuma pavēste armijā. Bet es – Baltijas žīds – un mani kā ne sevišķi uzticamu iedalīja darba kolonnā. Tur mūsu – baltiešu, rietumukraiņu, baltkrievu – veselās rotas un bataljoni. Pienāca telegramma: tēvs miris – no pārcilvēciskā darba un bada. Uz bērēm neatlaiž. Bads arī armijā, jo sevišķi darba kolonnā. Noķērām suni, vārijām, cepām, garšīgi notiesājām. No kranča ādas es vairākas ziemas cepures izbūru. Uz foto redzams.

Māte pēc kara uz Latviju atbrauca ātrāk. Kad es ierados Viesītē, viņa mani – miesīgu dēlu sākumā pa durvīm nelaida, nepazina... Tagad jau mazdēli kā ozoli. Sieva man latvietē, no Sunākstes. Ebreju mēli esmu aizmirsis, neviena tautieša te vairs nav. Nav arī mums – kara bēgļiem un mocekļiem – nekādu atvieglājumu kā citiem represētiem Latvijā, Vācijā. Vai mēs cietām mazāk kā citi. Laikam mūs, izglābušos ebrejus, neželē tādēļ, ka esam palikuši dzīvi.

Viesītes holokaustā galvenais

Atsevišķas antisemitisma epizodes Viesītes mazpilsētā minētas jau Latvijas pirmās neatkarības periodā 20. gadu vidū. Tomēr ne presē, ne Viesītes valdes dokumentos nekāds latviešu un ebreju attiecību saasinājums nav konstatēts.

Nenoliedzami, sabiedrisko domu un vainīgo meklēšanas histēriju mazpilsētā ietekmēja 1941. gada 14. jūnijā deportēto neizprotamā sociālā, pat politiskā klasifikācija: Niedru ģimenes galva – konductors, Rautiņu – depo smērētājs, Medņu – dzelzceļa virsstrādnieks. Vienīgais buržujs, ja pieņem šo sociālo klasifikāciju, Gurts – tirgotājs, pie tam ne turīgākais pilsētiņas veikalnieks. Toties mazpilsētas mēroga bagātnieki – Vassermans, Kaicers, arī Rumbēns netiek iekrauti lopu vagonos Daudzevas stacijā. Tā kā izsūtāmo lietu formēšanu Jēkabpils čekas priekšnieks Pēteris Reinholds veica vislielākajā slepenībā, vāciskā, tolaik fašistiskā propaganda, vietējo antisemitu atbalstīta, krita aizdomu un pieņēmumu pārpilnā augsnē. Netaisni, jo no Viesītes 1941. gadā izsūtīto lietās kā *stukačs* nav redzams neviens ebrejs.

Protams, ka holokausts būtu noticis arī bez visa minētā. Jautājums tikai, cik aktīvi šī nežēlīgā nozieguma veikšanā būtu bijuši vietējie varasvīri, aizsargi.

Viesītes holokausta piemērā redzam, ka īsi pirms vērmahta ienākšanas par fašistu zvērībām informējuši Lietuvas ebreju bēgļi. Viņi Viesīti tik ātri sasnieguši ar mazbānīti, jo Neretas stacija taču atradās pie pašas Lietuvas robežas. Kuri Viesītes ebreji vēl bez Beinartu ģimenes paspējuši vai izpratuši reaģēt uz traģiskajām vēstīm, mēģināsīm konstatēt pilsētas ebreju vārdiskajā uzskaitē pētījuma beigās.

Otrs unikāls precedents holokausta izpētē ir Pāvela Tauriņa liecībās minētais, ka komandantūra organizēta pēc kaujas vienības vadības ģenerāļa Hofenheima un majora Kunces rīkojuma. Arī pavēli par pilsētas atbrīvošanu no ebrejiem 30. jūnijā dod nevis SD virsnieki, ne arī *zonderkomandu* vadītāji, bet attiecīgās divīzijas štābisti, komandieris. Viņu uzvārdus diemžēl neizdevās atrast vācu militārajos izdevumos.³³

Arī rīkojums par 19. jūlija slaktiņu tiek saņemts no aprīņa – Jēkabpils komandantūras. Izpildītāji, pēc vairākuma liecībām, bijuši vietējie.

Datums par divām nedēļām – pat vairāk – apsteidz traģiskos notikumus Jaunjelgavā, Pļaviņās, Krustpilī, Bauskā, Jēkabpilī. Lai arī liecībās redzam atsevišķas slepkavošanas epizodes – Ginsburgi, Zalegaleri, tomēr galvenā masveida eksekūcija notikusi pie Lūdāniem.

Starp liecībām pavīd arī versijas, ka slepkavotāji bijuši sveši formās ģērbti vīri. Tā kā Arāja komandas rīcība jau jūlija vidū nav konstatēta nevienā Viesītei tuvējā rajonā, šis pieņēmums ir atmetams.

Eksekūcijas gaitā izteikti parādās upuru aplaupīšana, vērtslietu atņemšana. Arī zvēriskā izjērbšana, ko neapstrīdami apliecina Lūdānu šķūņa aiztīmogošana un mantu

aizvešana uz pilsētu. Tomēr galvenais pierādījums šīm negēlībām ir leģendārais, liekas, Latvijas holokausta vēsturē vienīgais saglabājies necilvēciskās alkatības dokuments – 1941. gada 13. septembra mantu sadales un pārdošanas protokols. Arī liecinieces Godiņas atmiņā saglabājusies mantu izsolīšanas aina biedrības namā un apģērbu pāršūšanas meklējumi.

Kā parasti, arī Viesītes holokausta izpētes gadījumā vērojamas pretrunīgas liecības gan par datumiem, gan slepkavību vietu un secību.

Ievērojamu pelna liecības, ka pie Ļūdānu mājām it kā nošauti arī daži Saukas un Neretas ebreji. Tomēr vienīgais notvertais Viesītes holokausta vadošais necilvēks Pāvels Tauriņš to neapstiprina. Šo vēsturisko mīklu autors centīsies atminēt, pētot holokaustu Jēkabpils apriņķa pagastos.

Beidzot jāapstājas pie holokausta vietu konstatācijas, kas uzrādītas līdz šim nekommentētā dokumentā. Tā ir Viesītes pilsētas Fašistisko noziegumu izmeklēšanas ārkārtējās komisijas ziņojuma kopija. Šo dokumentu – nogalināto ebreju sarakstu, kur bērni netiek minēti, parakstījis komisijas priekšsēdētājs (paraksts nav salasāms) un locekļi: Sunākstes ev. lut. draudzes pārstāvis Mārtiņš Brunavs, Jēkabpils NKVD pārstāvis Uldis Lapsa, Viesītes depo uzticības persona V. Gailītis, Viesītes depo komjaunatnes pārstāvis Alberts Goba. Dokumenta sastādīšanas datums nav uzrādīts. Spriežot pēc analogiem, tas sastādīts 1944. gada oktobrī–decembrī. Dokumenta kopijā latviešu valodā uzskaitīti 104 nogalināti ebreji, no kuriem daži sarakstā svītroti. Ievadā teikts: *Tā kā tiešu liecinieku trūkst, tad ziņas par vietām, kur tieši kuri ir nogalināti, nevaram sniegt. Zināms ir tik daudz, ka lielākā daļa nošauta pie Ļūdānu mājām, daži pie Iksķeļu mājām, citi pie Ozoliņu kapiem un vēl viena daļa Priekšāres mežā.*

Šis dokuments liecina, ka Viesītes holokausta notikumi nav saistāmi tikai ar Ļūdānu mājām vien. Ja jau 1944. gadā trūka liecinieku par 1941. gada notikumiem, tad tagad to atklāšana ir neiespējama. Mēģinājumi tādus atrast beigušies bez panākumiem.³⁴

Notiesāto un krimināllietās uzrādīto holokausta dalībnieku uzskaitē un analīzē

Tiesātie

Kā liecina notiesātais Pāvels Tauriņš, Viesītes paš aizsardzības grupējums – rota vairāk nekā 100 cilvēku sastāvā noorganizējusies ne tikai no viesītiešiem – pilsētniekiem, bet arī no Viesītes un citu pagastu vīriem.³⁵

Viesītes holokaustā tiesātās personas sadalītas pa novadiem un pagastiem. Protais, visi saņēmumi sodu pēc padomju izmeklēšanas normām, viņu vaina pierādīta pēc PSRS Kriminālkodeksa 58. panta.

Viesītes pilsēta

Uzvārds, vārds	Nodarbošanās	Par ko apsūdzēts	Piespriestais sods (gadi)
Skolnieks Arvīds	depo atslēdznieks	ebrejus arestējis, apsargājis	15 ³⁶
Dzērvītis Kārlis	ēdnīcas vadītājs	apsargājis, konvojējis	5 ³⁷
Veinštoks Roberts	mašīnista palīgs	apsargājis, konvojējis	10 ³⁸
Dombrovskis Jānis	tirgotājs	konvojējis, apsargājis	mirst izmeklēšanā ³⁹
Gruzdovs Dmitrijs	dzelzceļa strādnieks	konvojējis	20
Putniņš Voldemārs	students	konvojējis	8 ⁴⁰
Druvenieks Kārlis	strādnieks	apsargājis	10
Aldiņš Pēteris	šoferis	transportējis ebreju mantas	10 ⁴¹
Lodziņš Voldemārs	strādnieks	savācis ebrejus uz Ļūdāniem	25 ⁴²
Tauriņš Paulis	zemnieks, virsnieks	Viesītes komandants	25 ⁴³ .

Tātad Viesītes pilsētā tiesātas desmit personas.

Bez Viesītes pilsētas pašaizsargiem vairāk vai mazāk ebreju iznīcināšanā piedalījušies šādi **Viesītes pagasta** iedzīvotāji:

Avens Mārtiņš	zemnieks	apsargājis ebrejus	10 ⁴⁴
Katens Pēteris	zemnieks	apsargājis ebreju mantas	25
Avotiņš Pēteris	zemnieks	apsargājis Ļūdānus	25 ⁴⁵ .

Krimināllietās par piedalīšanos Viesītes holokaustā minēts arī **Saukas pagasta** pašaizsargs

Neimanis Arturs	policists	organizējis ebreju apšaušanu	25 ⁴⁶ .
-----------------	-----------	------------------------------	--------------------

No **Sunākstes pagasta** Viesītē ebrejus slepkavojis

Jurcāns Arkadijs	zemnieks		augstākais soda mērs ⁴⁷ .
------------------	----------	--	--------------------------------------

Negaidīti liela ir **Elkšņu pagasta** zemnieku daļība Viesītes ebreju traģēdijā:

Buks Vilis	zemnieks	apsargājis ebrejus, šāvis aktīvistus	augstākais soda mērs ⁴⁸
Ozoliņš Roberts	zemnieks	apsargājis ebreju mantas	25
Knipiņš Jānis	zemnieks	apsargājis ebreju mantas	25
Zvaigzniņš Juris	skolotājs	apsargājis ebreju mantas	25 ⁴⁹ .

Arī **Biržu pagasta** iedzīvotāju vārdi parādās kara tribunālu spriedumos:

Uzvārds, vārds	Nodarbošanās	Par ko apsūdzēts	Piespriestais sods (gadi)
Andriņš Alberts	zemnieks	apsargājis ebreju mantas	10 ⁵⁰
Dāboliņš Vilis	laukstrādnieks	apsargājis Lūdānus	25
Biezais Paulis	laukstrādnieks	šāvis ebrejus	25 ⁵¹ .

Viesītes ebreju iznīcināšanā iejaukts pat Ilūkstes apriņķa **Subates pagasta** paš-aizsargs

Čibulis Imants	zemnieks	apsargājis ebrejus	25 ⁵²
----------------	----------	--------------------	------------------

Apkopojot padomju tribunālu spriedumus, par holokausta noziegumiem Viesītē notiesātas 23 personas.

Čekas nenotvertie, ārpus redzesloka palikušie

Kā daudzos citos gadījumos, piemēram, Jaunjelgavā, nav notverti galvenie organizētāji un izpildītāji, kuri uzrādīti bēdīgi slavenajā žīdu mantu izpārdošanas protokolā. Izņēmums – Viesītes pirmais komandants leitnants Paulis Tauriņš.⁵³

Gan Tauriņu, gan citus no drošas nāves paglāba divu gadu ilga nāvessoda moratorijs. Visu 23 notiesāto soda barguma atšķirība, pēc autora secinājumiem, skaidrojama ar to, ka vainas pakāpe noteikta, ievērojot citus izdarītos noziegumus – padomju aktīvistu un karagūstekņu nogalināšanu. Turklāt līdz 1949. gadam kara tribunālu spriedumi reti pārsniedza 10–15 gadus nometnē, kas pēc 1950. gada kļūst par normu.

Tāpat no nenoliedzami pelnītas atbildības izvairījušies: Vilis Neimanis – Viesītes paš aizsardzības, vēlāk Jēkabpils 3. policijas iecirkņa priekšnieks, pēc tam palīgs; Pāvils Rumbēns – Viesītes birģermeistara vietnieks; Jānis Bitenieks – Saukas pagasta policijas paš aizsardzības vienības organizētājs, Viesītes policijas priekšnieka palīgs. No šīm personām emigrācijā atrodas Vilis Neimanis.⁵⁴

Tiesātie savās liecībās norāda uz vairākiem ebreju šāvējiem. Protams, lai mazinātu savu vainu, piemēram, Arturs Skolnieks norāda uz Pēteri Zaļakmeni, Jāni Lakstīgalu un Paulu Šķimeli.⁵⁵

Salīdzinot šos sešus uzvārdus ar citu pieejamo informāciju, konstatēts, ka kāds Pēteris Zaļakmens no Viesītes pilsētas, dzimis 1912. gadā, reģistrēts emigrācijas kartotēkā, sīkaku ziņu par viņu nav.

Pauls Šķimelis 1946. gadā notiesāts uz 15 gadiem par pretošanos padomju varai. Holokausta grēku viņa lietā nav.⁵⁶

Šie un citi piemēri rāda, ka, vērtējot čekas izmeklētāju protokolētās tiesāto un liecinieku liecības, jābūt uzmanīgiem.

Daudzu iepriekš minēto tiesāto aprunāts un apvainots holokaustā pie Ļūdānu mājām ir Alfrēds Dišlers – Saukas zemnieks. Viņu 1948. gada 26. novembrī arestēja un notiesāja uz 25 gadiem labošanas darbu nometnē, atsaucoties uz nāvessoda atcelšanas dekrētu. Lai arī apsūdzības slēdzienā uzrādīta tieša piedalīšanās Ļūdānu eksekūcijās, tribunāls to nekonstatē – un spriedumā ebreju motīva nav. Šķiet, ka bargo sodu pēc tikai divu mēnešu ilgas tiltu, ceļu un Viesītes štāba apsargāšanas viņš saņem par izrunāšanos, ka *visi padomju aktivisti un līdzskrējēji iznīcināmi*. Šī mutes palaišana spriedumā atzīmēta.⁵⁷

Apvainots tiek arī Roberts Dāboliņš – zemnieks un Jānis Vītoļiņš no Zalves pagasta, Voldemārs Dišlers no Ilūkstes apriņķa Aknīstes pagasta.

Krimināllietās redzams, ka viņi tiesāti par holokausta noziegumiem pret Aknīstes un Zalves ebrejiem. Tā ir nākamā pētījuma tēma.⁵⁸

Minētais jāievēro, analizējot arī citu Viesītes holokausta krimināllietās minēto personu rīcību. Pēc uzvārda, vārda un pagasta norādes tās izdevās atrast emigrācijas kartotēkā. Tie ir: Pauls Spīdainis Pētera dēls, dz. 1900. gadā, no Viesītes pagasta; Jānis Galdiņš, dz. 1912. gadā, no Vārnavas pagasta; Krišjānis Trauciņš, dz. 1893. gadā, no Saukas pagasta; Jānis Pētersons, dz. 1914. gadā, no Viesītes (krimināllietā bez vārda).⁵⁹

Cik nedrošas vai problemātiskas šādas ziņas var būt no laikabiedru viedokļa, liecina autora skolasbiedrenes vārnvietes Ainas Leimanes (Iaulībā Sigalova) norādījums, ka viņa Galdiņus mazajā Vārnavas pagastā neatceras vispār.⁶⁰

Vēl problemātiskāka ir ārpus krimināllietām holokaustā it kā iejaukto personu apzināšana un likteņa precizēšana. Tā, piemēram, pēc ritietes Lilijas Šices atmiņām Viesītes vai kādā citā holokausta epizodē bijis iejaukts Žanis Maševskis, Rites pagasta iedzīvotājs.

Emigrācijas kartotēkā šāda uzvārda nav, bet starp krimināllietām ir sējums ar ritieša Maševska Krišjāņa Kriša vārdu. Viņš arestēts jau 1945. gada februārī, saņem 10 gadus par darbošanos šucmaņos, pretošanos padomju varai, t.i., partizānu un padomju karavīru tvarstīšanu. Lietā nav nekādas norādes par piedalīšanos holokaustā.⁶¹

Tas pats sakāms par Lilijas Šices norādīto Jāni Jūliusu Štikovski, arī Rites pagasta iedzīvotāju. Viņš tiesāts par aizsarga un šucmaņa grēkiem, dienestu Latviešu leģionā un karagūstekņu apsargāšanu 1946. gada sākumā. Viņam piespriež 15 gadus, ko viņš izcieš, bet lietā atkal nav ziņu par piedalīšanos holokaustā.⁶²

Tāpat L. Šice norāda uz *interregnum* periodā Rites pagastā trakojošiem Jāni Osīti un Krišjāni Krātiņu.

Jānis Osītis un Jānis Krātiņš (ne Krišjānis) atrodami emigrācijas kartotēkā kā izbraukuši no Rites pagasta. Šo personu zināmu saistību ar holokaustu apstiprināja arī intervēšanas brīdī klātesošais profesors Andrievs Ezergailis, dzimis ritietis.⁶³

Autoram nepieciešams piebilst, ka minēto ritiešu, arī autora atmiņas saglabātas bērna – pusaudža gados. Visi trīs esam vienaudži.

Šo ārpus krimināllietām uzrādīto personu vainas vai nevainības pakāpi, iespējams, izdosies noskaidrot turpmākajos pētījumos.

Slavenajā Viesītes atjaunošanas fonda protokolā teikts, ka 1941. gada jūlijā nošauts vērmahta karavīrs fon Galens un tādēļ tieši šajā dienā organizēta “žīdu izceļošana”. Protokolā pēdiņu nav.

Autora – uzsveru – pusaudža atmiņā ir mātes Elvīras Lasmanes stāstītais, kaut kur dzirdētais, ka Viesītes žīdu nelaimi izraisījis tas, ka plašā apkārtnē pazīstamā ārste Ginsburga atteikusies ārstēt ievainotu vai saslimušu vācu armijas virsnieku, kurš miris. Šeit varam saskatīt zināmu līdzību ar fon Galena leģendu – arī izdomātu.

Vēsturnieks M. Vestermans, autoram šo leģendu pārstāstot, paskaidroja, ka izvai-rīšanās sniegt palīdzību fašistu virsniekam būtu bijusi pilnīgi dabiska ebreju tautības ārsta reakcija. Ārste Ginsburga taču noteikti zināja, cik noraidoša, pat šausmīga varēja būt vācu virsnieka reakcija, ieraugot pie savas gultas ebreju tautības ārsti!

Sevišķi, ja šī tikšanās būtu notikusi pēc 19. jūlija “izceļošanas”...

Kurus Viesītes iedzīvotājus – ebrejus nogalināja?

Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada Progresā ziņojumā norādīts, ka *tiks sākts darbs pie projekta Latvijas mērogā visu Latvijā nogalināto ebreju vārdu apzināšanai un saraksta sastādīšana*.⁶⁴

Autora rīcībā par nogalinātajiem Viesītes ebrejiem ir šādi dokumenti:

Viesītes pilsētas Ārkārtējai komisijai adresēts ziņojums krievu valodā (tulkojums no latviešu valodas) bez datuma. Uzrādīts 149 nogalināto pilsētiņas ebreju vārds, uzvārds un dzimšanas gads.⁶⁵

Tāds pats tulkots saraksts, kurā kārtas skaitļu sajaukšanas dēļ uzrādīts 161 no-galināts Viesītes ebrejs.⁶⁶

Latviešu valodā sastādīts Ārkārtējās komisijas ziņojums bez datuma, uzrādīti 104 nogalināti Viesītes iedzīvotāji, ar piebildi, ka *sarakstā nav ievesti bērni*.⁶⁷

No Latvijas Republikas 1935. gada tautas skaitīšanas kartotēkas autora izrakstītie ebreju uzvārdi, vārdi, dzimšanas gadi, profesija un dzīvesvieta.⁶⁸

Izraksti par Viesītē dzimušiem un mirušiem ebreju tautības iedzīvotājiem pēc 1935. gada.⁶⁹

Izraksti par personām – ebrejiem, kuri pieteikti uz dzīvi Viesītē pēc 1937. gada 1. janvāra.⁷⁰

Pēc tautas skaitīšanas materiāliem – dzimšanas un miršanas datiem, profesijas un adresēm autora dzīvesbiedre izglītības zinātņu maģistre vēsturniece Brigita Lasmane rekonstruējusi Viesītē kādreiz dzīvojošo ebreju ģimenes.

Pēc tautas skaitīšanas kartotēkas apzināto ģimeņu vārdiskais sastāvs turpmāk eksponēts kā datu pamatbāze, ar atzīmēm par nogalināšanu, izglābšanos vai ziņu trūkumu. Izmantotas arī aculiecinieku liecības.

Autors apzinās, ka šī uzskaitē nesniedz ziņas par visām izmaiņām Viesītes ebreju ģimeņu sastāvā. Trūkst dokumentāru ziņu par izbraukšanu.

Tomēr pagaidām pilnīgāka datu bāze nav atrasta.

Nr. p.k. pēc tautas skaitīšanas datiem	Nogalināto nr. p.k.	Uzvārds, vārds	Dzimšanas gads	Ziņas pēc nogalināto saraksta	Ziņas par izglābšanos	Papildu informācijas avoti
1	2	3	4	5	6	7
1.	–	Amdurs Leiba	1877.	–	–	
2.	–	Beinarts Zeliķis	1898.	–	Izglābies	M. Beinarta
3.	–	Beinarts Gitele	1899.	–	Izglābusies	informācija
4.	–	Beinarts Meise	1922.	–	Izglābies	autoram
5.	–	Beinarts Leiba	1920.	–	Izglābies	27.05.2004.
6.	–	Beinarts Taube	1924.	–	Izglābusies	
7.	1.	Binders Leiba	1874.	Nošauts	–	Pēc M. Beinarta
8.	2.	Binders Beila	1891.	Nošauta	–	informācijas
9.	–	Binders Hiršs	1910.	–	Izglābies	LVVA, 132. f.
10.	3.	Binders Abrams	1913.	Nošauts	–	nošauto sarakstā ir
11.	–	Binders Hanna	1921.	–	Izglābusies	tikai Abrams
12.	–	Brilovičs Nachmans	1907.	Nošauts	Izglābies	M. Beinarta informācija
13.	4.	Brilovičs Nauma	1897.	Nošauts	–	
14.	5.	Brilovičs Feige	1932.	Nošauta	–	
15.	6.	Brilovičs Boriss	1935.	Nošauts	–	
16.	7.	Brilovičs Ševa	1938.	Nošauts	–	
17.	–	Burgins Mordehajs	–	–	–	
18.	8.	Cukermans Berta	1890.	Nošauta	–	

1	2	3	4	5	6	7
19.	–	Cukermans Kondrats	1883.	–	–	
20.	–	Cukermans Estere	1896.	–	–	
21.	–	Cukermans Lija	1929.	–	–	
22.	–	Cukermans Abrams	1933.	–	–	
23.	9.	Cukermans Hena	1901.	Nošauta	–	Tautas skaitīšanas
24.	10.	Cukermans Roza	1904.	Nošauta	–	kartotēkā nav
25.	11.	Dimmans Mozus	1915.	Nošauts	–	Tautas
26.	12.	Dimmans Soņa	1911.	Nošauta	–	skaitīšanas
27.	13.	Dimmans ?	1939.	Nošauts	–	sarakstā nav
28.	14.	Donda Glika	1883.	Nošauta	–	
29.	–	Donda Rebeka	1908.	–	–	
30.	15.	Donda Hana	1912.	Nošauta	–	
31.	16.	Donda Heveda	1924.	Nošauta	–	
32.	17.	Donda Zeliķis	1876.	Nošauts	–	Tautas skaitīšanas kartotēkā nav
33.	18.	Fleišmans Etta	1899.	Nošauta	–	
34.	19.	Fleišmans Haja	1897.	Nošauta	–	
35.	20.	Fliters Feige	1892.	Nošauta	–	
36.	21.	Fliters Rocha	1922.	Nošauta	–	
37.	22.	Fliters Juzefa	1920.	Nošauta	–	Nogalināto
38.	23.	Fliters Roza	1922.	Nošauta	–	sarakstos nav
39.	24.	Fliters Jozeps	1927.	Nošauts	–	Pēc M. Beinarta
40.	25.	Fliters Maša	1929.	Nošauta	–	informācijas
41.	26.	Francers Glika	1871.	Nošauta	–	Tautas skaitīšanas
42.	27.	Francers Srolis	1919.	Nošauts	–	kartotēkā nav
43.	28.	Frišs Freonila	1902.	Nošauta	–	”
44.	29.	Frīds Abrams	1903.	Nošauts	–	
45.	30.	Frīds Riva	1902.	Nošauta	–	
46.	31.	Frīds Nochums	1931.	Nošauts	–	
47.	32.	Frīds Josels	1933.	Nošauts	–	
48.	33.	Frīds Haims	1939.	Nošauts	–	
49.	–	Galanteris Zara	1875.	–	–	
50.	34.	Ginsburgs Šeila	1908.	Nošauta	–	Nošauto sarakstā nav

1	2	3	4	5	6	7
51.	35.	Ginsburgs ?	6 g.v.	Nošauts	–	Pēc liecības ierakstīts sarakstā
52.	36.	Ginsburgs ?	2 g.v.	Nošauts	–	Krimināllietā
53.	37.	Grinmans Zamuels	1892.	Nošauts	–	
54.	38.	Grinmans Roza	1902.	Nošauta	–	
55.	39.	Grinmans Beila	1926.	Nošauta	–	
56.	40.	Grinmans Haims	1931.	Nošauts	–	
57.	41.	Grinmans Davids	1937.	Nošauts	–	
58.	42.	Helmans Hiršs	1904.	Nošauts	–	
59.	43.	Helmans Ida	1900.	Nošauta	–	
60.	44.	Helmans Bence	1928.	Nošauta	–	
61.	45.	Helmans Matle	1930.	Nošauta	–	
62.	–	Helmans Zeldā	1922.	–	–	Nošauto sarakstā izsvīt- rota
63.	–	Helmans Hene	1923.	–	–	Nošauto
64.	–	Helmans Mote	1934.	–	–	sarakstā nav
65.	46.	Kaicers Nachmans	1907.	Nošauts	–	Tautas
66.	47.	Kaicers Rivka	1904.	Nošauta	–	skaitīšanas
67.	48.	Kaicers Davids	1937.	Nošauts	–	kartotēkā nav
68.	49.	Kaicers Sima	1935.	Nošauta	–	
69.	50.	Kaicers Haims	1923.	Nošauts	–	”
70.	51.	Kaicers Geņa	1896.	Nošauta	–	
71.	52.	Kaicers Hiršs	1923.	Nošauts	–	
72.	53.	Kleinners Šeine	1908.	Nošauta	–	
73.	–	Knochs Morduchs	1886.	–	Izglābies	Nošauto
74.	–	Knochs Sāra	1892.	–	Izglābusies	sarakstā nav,
75.	–	Knochs Beila	1913.	–	Izglābusies	pēc Ģ. Godiņas
76.	–	Knochs Gedalijs	1920.	–	Izglābies	informācijas
77.	–	Knochs Fruma	1905.	–	Izglābies	izglābusies,
78.	–	Knochs Joels	1933.	–	Izglābies	pēc M. Beinarta – dzīvi,
79.	–	Knochs Mene	1929.	–	Izglābies	Beila, Gedala
80.	–	Krēmers Ichoks	1871.	–	Izglābies	nošauto
81.	–	Krēmers Giršs	1914.	–	Izglābies	sarakstā nav,

1	2	3	4	5	6	7
82.	–	Krēmers Vulfs	1917.	–	Izglābies	pēc M. Beinarta
83.	–	Krēmers Lea	1910.	–	Izglābusies	liecības izbēguši
84.	–	Krēmers Nikolajs	1940.	–	Izglābies	
85.	54.	Kukla Haims	1880.	Nošauts	–	
86.	55.	Kukla Bluma	1890.	Nošauta	–	
87.	56.	Kukla Roha	?	Nošauta	–	
88.	57.	Kukla Davids	1917.	–	Nošauts	Pēc M. Beinarta
89.	58.	Kukla Sulamite	1923.	–	Nošauta	liecības
90.	59.	Kukla Malka	1915.	–	Nošauta	visi
91.	60.	Kukla Hana	1867	–	Nošauta	Kuklas nošauti
92.	–	Levits Ichonoks	1896.	–	Izglābies	Pēc Ģ. Godiņas un M. Beinarta
93.	–	Levits Riva	1898	–	Izglābusies	ziņām visi Leviti
94.	–	Levits Leja	1924.	–	Izglābusies	izglābušies
95.	–	Levits Ida	1927.	–	Izglābusies	
96.	–	Levits Abrams	1937.	–	Izglābies	
97.	61.	Libmans Abrams	1880.	Nošauts	–	
98.	62.	Libmans Rocha	1894.	Nošauta	–	
99.	63.	Libmans Zalke	1898.	Nošauta	–	
100.	64.	Libmans Ida	1923.	Nošauta	–	
101.	65.	Libmans Riva	1928.	Nošauta	–	
102.	66.	Libmans Davids	1930.	Nošauts	–	
103.	67.	Libmans Leja	1932.	Nošauta	–	
104.	68.	Libmans Rubenss	1935.	Nošauts	–	
105.	69.	Libmans Sore	1940.	Nošauta	–	
106.	70.	Lindans Šeine	1876.	Nošauts	–	
107.	71.	Landsbergs Elka	1902.	Nošauta	–	
108.	–	Meilachs Zevohs	1887.	–	?	Nošauto sarak- stā Meilachu
109.	–	Meilachs Raja	1894.	–	?	nav. Pēc
110.	–	Meilachs Reiza	1909.	–	?	M. Beinarta –
111.	–	Meilachs Iciks	1927.	–	Izglābies	divas meitas un
112.	–	Meilachs Čiļa	1922.	–	Izglābusies	dēls ir dzīvs
113.	–	Meilachs Rahile	1923.	–	Izglābusies	
114.	–	Metrikins Abrams	1863.	–	–	
115.	–	Merkels Elijas	1902.	–	–	
116.	–	Merkels Šeina	1913.	–	–	

1	2	3	4	5	6	7
117.	72.	Milšteins Baruchs	1894.	Nošauts	?	
118.	73.	Milšteins Nechama	1896.	Nošauta	–	
119.	74.	Milšteins Abrams	1892.	Nošauts	–	
120.	75.	Milšteins Hiršs	1902.	Nošauts	–	
121.	76.	Milšteins Zalamans	1903.	Nošauts	–	
122.	77.	Milšteins Haja	1887.	Nošauta	–	
123.	78.	Milšteins Musja	1902.	Nošauta	–	
124.	79.	Milšteins Doba	1916.	Nošauta	–	
125.	80.	Milšteins Lea	1917.	Nošauta	–	
126.	81.	Milšteins Dobe	1937.	Nošauta	–	
127.	82.	Milšteins Vulfs	1940.	Nošauts	–	
128.	83.	Milšteins Hena	1936.	Nošauta	–	
129.	84.	Milšteins Davids	1939.	Nošauts	–	
130.	–	Milšteins Etta	1910.	–	–	
131.	–	Milšteins Ritka	1904.	–	–	
132.	–	Milšteins Šeima	1908.	–	–	
133.	–	Miļunas Peise	1874.	–	Izglābusies	M. Beinarta liecība
134.	85.	Miļunas Davids	1906.	Nošauts	–	
135.	86.	Maļņiks Kohims	1888.	Nošauts	–	
136.	87.	Moreins Nosaks	1899.	Nošauts	–	
137.	88.	Moreins Etta	1900.	Nošauta	–	
138.	89.	Moreins Ida	1905.	Nošauta	–	
139.	90.	Moreins Lazars	1934.	Nošauts	–	
140.	91.	Moreins Motels	1932.	Nošauts	–	
141.	–	Morgens Nochums	1919.	–	–	
142.	92.	Nachimovičs Etele	1898.	Nošauta	–	
143.	93.	Nachimovičs Mozus	1896.	Nošauts	–	
144.	94.	Nachimovičs Abrams	1925.	Nošauts	–	
145.	95.	Nachimovičs Leiba	1930.	Nošauta	–	
146.	96.	Nachimovičs Ella	1934.	Nošauta	–	
147.	–	Nachimovičs Cilda	1928.	–	–	
148.	97.	Nachimovičs Samuils	1857.	Nošauts	–	
149.	98.	Nachimovičs Rocha	1897.	Nošauta	–	
150.	99.	Nachimovičs Taube	1900.	Nošauta	–	
151.	100.	Nachimovičs Nochums	1908.	Nošauts	–	

1	2	3	4	5	6	7
152.	101.	Nachimovičs Ete	1902.	Nošauta	–	
153.	–	Narunskis Abrams	1914.	–	–	
154.	–	Nachimovičs Jete	1911.	–	–	
155.	102.	Rotbarts Hasja	1883.	Nošauta	–	
156.	103.	Rotbarts Šmuels	1882.	Nošauts	–	
157.	104.	Rotbarts Leizers	1920.	Nošauts	–	
158.	105.	Rotbarts Motels	1924.	Nošauts	–	
159.	–	Rotbarts Izraels	1914.	–	Izglābies	M. Beinarta
160.	–	Rotbarts Abrams	1907.	–	Izglābies	licība
161.	106.	Sandlers Feivišs	1873.	Nošauts	–	
162.	–	Sandlers Gina	1896.	–	–	
163.	–	Slovkins Arons	1873.	–	–	
164.	–	Sluckins Haims	1906.	–	–	
165.	–	Sluckins Šeine-Etta	1909.	–	–	
166.	–	Sluckins Mana	1931.	–	–	
167.	–	Šenbergs Ella	1902.	–	–	
168.	–	Šenbergs Riva	1906.	–	–	
169.	107.	Šneiders Hiršs	1899.	Nošauts	–	
170.	108.	Šneiders Soņa	1899.	Nošauta	–	
171.	109.	Šneiders Hanna	1891.	Nošauta	–	
172.	110.	Šneiders Abrams	1896.	Nošauts	–	
173.	111.	Šneiders Mendels	1910.	Nošauts	–	
174.	112.	Šneiders Rivka	1906.	Nošauta	–	
175.	113.	Šneiders Rebeka	1914.	Nošauta	–	
176.	114.	Šneiders Ļuba	1925.	Nošauta	–	
177.	115.	Šneiders Roza	1927.	Nošauta	–	
178.	116.	Šneiders Leja	1932.	Nošauta	–	
179.	117.	Šneiders Hinda	1937.	Nošauta	–	
180.	118.	Šneiders Davids	1929.	Nošauts	–	
181.	119.	Šneiders Abe	1935.	Nošauts	–	Tautas skaitīša- nas sarakstā nav
182.	120.	Šneiders Abe	1940.	Nošauts	–	"
183.	121.	Šneiders Morics	1937.	Nošauts	–	"
184.	122.	Šneiders Dveire	1871.	Nošauta	–	"
185.	123.	Špunga Solomons	1901.	Nošauts	–	
186.	124.	Šmulovičs Genochs	1906.	Nošauts	–	

1	2	3	4	5	6	7
187.	125.	Šmulovičs Tamara	1898.	Nošauta	–	
188.	126.	Šreiberko Arons	1897.	Nošauts	–	
189.	127.	Šreiberko Johanna	1898.	Nošauta	–	
190.	128.	Šreiberko Šrols	1927.	Nošauts	–	
191.	129.	Šreiberko Davids	1932.	Nošauts	–	
192.	130.	Šreiberko Dove	1934.	Nošauts	–	
193.	–	Šreiberko Roza	1925.	–	Izglābusies	Ģ. Godiņas informācija
194.	131.	Vassermans Davids	1888.	Nošauts	–	
195.	132.	Vassermans Minna	1895.	Nošauta	–	
196.	133.	Vassermans Ida	1922.	Nošauta	–	
197.	134.	Vassermans Rozālija	1924.	Nošauta	–	
198.	135.	Vassermans Soņa-Šeina	1926.	Nošauta	–	
199.	–	Vassermans Arons	1928.	–	–	
200.	136.	Vassermans Haja	1900.	Nošauta	–	
201.	137.	Vassermans Sore	1924.	Nošauta	–	
202.	138.	Vassermans Motels	1930.	Nošauts	–	
203.	–	Vassermans Dveira	1927.	–	–	
204.	139.	Vassermans Davids	1901.	Nošauts	–	
205.	140.	Vassermans Ida	1895.	Nošauta	–	
206.	141.	Vassermans Roza	1896.	Nošauta	–	
207.	142.	Vassermans Mones	1926.	Nošauts	–	
208.	–	Vassermans Meijers	1923.	–	–	
209.	–	Vassermans Sore	1924.	–	–	
210.	–	Vassermans Šmuels	1928.	–	–	
211.	143.	Vassermans Feige	1872.	Nošauta	–	
212.	144.	Vassermans Elka	1903.	Nošauta	–	
213.	145.	Vassermans Faivišs	1935.	Nošauts	–	
214.	146.	Vassermans Soņa	1931.	Nošauta	–	
215.	–	Vassermans Arons	1868.	–	–	
216.	147.	Vassermans Izaks	1867.	Nošauts	–	
217.	148.	Vassermans Berta	1888.	Nošauta	–	
218.	149.	Vassermans Arons	1921.	Nošauts	–	
219.	150.	Vassermans Pinhus	1930.	Nošauts	–	Tautas skaitīšanas sarakstā nav

1	2	3	4	5	6	7
220.	151.	Vassermans Mira	1926.	Nošauta	–	Tautas skaitīšanas sarakstā nav
221.	152.	Zalgalers Berka	1878.	Nošauts	–	
222.	153.	Zalgalers Rocha	1892.	Nošauta	–	
223.	154.	Zalgalers Abrams	1922.	Nošauts		Pēc M. Beinarta nošauts bēgot
224.	155.	Zilbermans Gersons	1863.	Nošauts	–	
225.	156.	Zilbermans Pesa	1870.	Nošauta	–	
226.	–	Zilbermans Gesa	1902.	–	Izglābusies	M. Beinarta liecība
227.	157.	Zilbermans Haims	1903.	Nošauts	–	
228.	158.	Zilbermans Leibs	1909.	Nošauts	–	
229.	–	Zilbermans Soņa	1911.	–	–	
230.	159.	Zilbermans Haims	1903.	Nošauts	–	
231.	160.	Zilbermans Estere	1909.	Nošauta	–	
232.	161.	Zilbermans Sima	1931.	Nošauta	–	
233.	162.	Zilbermans Matle	1935.	Nošauta	–	
234.	–	Teveļevs Ilja	1892.	–	Izglābies	Ģ. Godiņas liecība
235.	–	Teveļevs Pinkus	1925.	–	Izglābies	liecība
236.	163.	Teveļevs Basja	1899.	Nošauta	–	
237.	164.	Teveļevs Sare	1927.	Nošauta	–	
238.	–	Sorkins Haims	1924.	–	–	
239.	165.	Movsovičs Mengels	1880.	Nošauts	–	Tautas skaitīšanas sarakstā nav
240.	166.	Movsoviča ?	1885.	Nošauta	–	"
241.	167.	Movsoviča Šeina	1903.	Nošauta	–	"
242.	168.	Movsoviča Eide	1901.	Nošauta	–	"
243.	169.	Movsoviča Haja	1905.	Nošauta	–	"
244.	170.	Movsoviča Riva	1906.	Nošauta	–	"
245.	171.	Fliters Davids	1929.	Nošauts	–	"
246.	172.	Fliters Reize	1925.	Nošauta	–	"
247.	173.	Ginsburga ?	1941.	Nošauta		Ģ. Godiņas liecība: ārstes Ginsburgas bērns

Tātad kopējais ebreju skaits Viesītē 1941. gada vasarā bijis gandrīz divi ar pusi simta, no kuriem nogalināti simt septiņdesmit četri, tas ir, 70 procenti mazpilsētā dzīvojošās kopienas. Pēc šīs Viesītes holokausta upuru analīzes atklāts paliek jautājums par Neretas un Saukas pagasta ebreju varbūtējo nogalināšanu pie Ļūdānu mājām. Kā norādīts vairākkārt, šo mīklu autors apņēmis risināt nākamā pētījuma ietvaros.

Pagaidām Neretas ciematā un pagastā dzīvojušo ebreju uzvārdi atlasīti no 1935. gada tautas skaitīšanas kartotēkas. Uzskaitīti 45 vīrieši, 31 sieviete. Neretā nav atrasts neviens uzvārds, kas būtu identisks kādam Viesītes holokausta upuru uzvārdam.⁷¹

Uzvārdu atšķirība vēsturiskā skatījumā liek domāt, ka Neretas ebreju kopiena radusies no citas iecelotāju bāzes. Interesanti arī tas, ka no 22 Neretas ģimenēm desmit kā iztikas pamatavotu uzrāda zemkopību. Arī dzīvesvieta – ne iela, ne mājas numurs Neretas ciematā, bet lauku sētas nosaukums.

Saukas pagasta iedzīvotāju 1935. gada sastāvs un ebreju kopiena tajā šī pētījuma ietvaros nav analizēta lielā – trīsarpus tūkstošu iedzīvotāju kopskaita dēļ.

Epiloga vietā

Sēlijas mazpilsētā Viesītē notikusi viena no agrākajām holokausta negēlībām Latvijā. Nogalināto vīru, sievu, sirmgalvju, bērnu skaits sasniedzis gandrīz divus simtus, un viņu atdusas vietas pēc nepārbaudītām ziņām atrodas vairākās vietās Viesītes tuvumā. Šie upuri nav ne ekshumēti, ne pārapbedīti.

Nelaimīgo upuru piemiņai pie Viesītes Jaunajiem kapiem 1998. gada 5. septembrī Viesītes pilsētas dome uzstādījusi granīta monolītu, kurā iekalti vārdi:

*MŪS PIEMINIET AR VIENU BRĪDI KLUSU
BET NE JAU MŪSU, JŪSU PAŠU DĒĻ
KNUTS SKUJENIEKS*

GENOCĪDA UPURU PIEMIŅAI 1941

Lai Knuta Skujenieka vārsmas *jūsu pašu dēļ* skan kā mūsu – latviešu vainas apliecinājums briesmīgajā noziegumā. Nekas, pilnīgi nekas nevar attaisnot mozusticīgo blakusdzīvotāju sievu, bērnu, sirmgalvju un vīru nogalināšanu.

Atsauces

- ¹ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti. – Rīga, 1936, 143. lpp.; *Viesīte Sēlijas vidū.* – *Viesīte*, 2001, 1.–3. lpp.
- ² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1860. f., 3. apr., 7. l., 14., 15. lp.
- ³ *Goldmann N.* *Viesīte*, Museum Jews in Latvia, B-782; *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti: 34. – *Viesīte*, 143., 144. lpp.
- ⁴ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12763., 12764. l.; Ceturtā Latvijas Republikas tautas skaitīšanas kartotēka. Alfabēts; *Lasmanis U.* Tēva gadsimts. – Rīga, 2001, 87., 88. lpp.
- ⁵ Jēkabpils Vēstnesis, 1926. gads; *Viesītes, Neretas Ziņas*, 1932, 15. sept., 19. dec.; *Goldmann N.; Dribins L.* Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4. sēj.). – Rīga, 2001, 81.–103. lpp.
- ⁶ LVVA, 1860. f., 3. apr., 87. l.
- ⁷ Turpat, 3792. f., 3. apr., 633., 634. l.
- ⁸ Turpat, 1860. f., 3. apr., 4. l., 8. lp.
- ⁹ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001; Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1987. f., 1. apr., 14565., 17482., 19395., 20796. l.
- ¹⁰ LVVA, 3792. f., 2. apr., 52. l., 7. lp.
- ¹¹ Turpat, 14., 15. lp.
- ¹² Turpat, 8. lp.
- ¹³ Turpat, 9. lp., 9. lp. o.p.
- ¹⁴ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 524.–526. lpp.; *Avotiņš E., Dzirkalis J., Pētersons V.* Kas ir Daugavas Vanagi. – [B.g.; b.v.], 33., 34. lpp.; *Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J.* Viņi bez maskas. – Rīga, 1966, 69., 70. lpp.; protokola fotokopija – ilustrācija, kuras mašīnraksts identisks 1. protokolam no LVVA 3792. fonda.
- ¹⁵ LVVA, 3792. f., 2. apr., 52. l., 64. lp.; *Ezergailis A.* Holokausts ..., 259. lpp.
- ¹⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 12365. l., 11., 14., 18., 19., 22., 23., 34. lp.
- ¹⁷ Turpat, 11938. l., 13., 17., 28., 31., 32. lp.
- ¹⁸ Turpat, 12501. l., 13.–15. lp.
- ¹⁹ Turpat, 5064. l., 487., 488. lp.
- ²⁰ Turpat, 17023. l., 49. lp.
- ²¹ Turpat, 5284. l., 2. sēj., 185., 186., 191., 192., 195.–197., 208.–211., 217., 218. lp.
- ²² Turpat, 1912. l., 3. sēj., 25.–27. lp.
- ²³ Turpat, 4. sēj., 84., 85. lp.
- ²⁴ Turpat, 154.–157. lp.
- ²⁵ Turpat, 1. sēj., 22., 25. lp.
- ²⁶ Turpat, 5. sēj., 99., 102., 103. lp.
- ²⁷ Turpat, 1. sēj., 82. lp.
- ²⁸ Turpat, 5. sēj., 104., 105., 108. lp.
- ²⁹ Turpat, 110., 111. lp.
- ³⁰ Turpat, 117. lp.
- ³¹ Turpat, 28398. l., 5. sēj., 53., 54., 164., 165. lp.

- 32 Turpat, 6908. l.
- 33 *Keilig W.* Das deutsche Heer 1939–1945. I Bd.: Gruppe Nord. – Podzun, 1954.
- 34 LVA, 1986. f., 1. apr., 1912. l., 4. sēj., 45., 49. lp.
- 35 Turpat, 1. sēj., 17. lp.
- 36 Turpat, 12365. l., 22., 23. lp.
- 37 Turpat, 11938. l., 31., 32. lp.
- 38 Turpat.
- 39 Turpat, 12501. l., 13.–15. lp.
- 40 Turpat, 5064. l., 487., 488. lp.
- 41 Turpat, 5284. l., 2. sēj., 279.–290. lp.
- 42 Turpat, 6908. l., 45. lp.
- 43 Turpat, 1912. l., 5. sēj., 102., 103. lp.
- 44 Turpat, 5284. l., 2. sēj., 283.–286. lp.
- 45 Turpat, 1912. l., 5. sēj., 99.–123. lp.
- 46 Turpat, 116.–119. lp.
- 47 Turpat, 6908. l., 125. lp.
- 48 Turpat, 17023. l., 43. lp.
- 49 Turpat, 1912. l., 5. sēj., 111.–116. lp.
- 50 Turpat, 5284. l., 2. sēj., 218. lp.
- 51 Turpat, 1912. l., 5. sēj., 104.–108. lp.
- 52 Turpat, 110., 111. lp.
- 53 *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 524. lpp.
- 54 LVA, 1971. f., 3. apr., alfabēts.
- 55 Turpat, 1986. f., 1. apr., 12365. l., 22., 23. lp.
- 56 Turpat, 20116. l.
- 57 Turpat, 2183. l., 1.a, 174., 176. lp., PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1947. gada 26. maija lēmums Par nāves soda atcelšanu, II daļa.
- 58 LVA, 1986. f., 1. apr., 41400., 13721. l.
- 59 Turpat, 1971. f., 3. apr., alfabēts.
- 60 Telefonintervija 2004. gada 20. maijā.
- 61 LVA, 1986. f., 1. apr., 31649. l.
- 62 Turpat, 16800. l.
- 63 Turpat, 1971. f., 3. apr., alfabēts; Lilijs Šicas intervija Murjānos prof. A. Ezergailim un autoram 2004. gada 6. jūnijā.
- 64 Latvijas Vēsture, 2002, 2. nr., 23. lpp.; *Rozets R.* Dokumentējot holokaustu: Šķēdes akcija // Diena, 2004, 3. jūl., 2. lpp.
- 65 LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 28. lp., 28. lp. o.p., 29. lp.
- 66 Turpat, 118., 119. lp., 119. lp. o.p., 120. lp.
- 67 LVA, 1986. f., 1. apr., 1912. l., 45.–49. lp.
- 68 LVVA, 1308. f., 12. apr., 12763., 12764. l., kartotēka.
- 69 Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta Arhīvu nodaļa; Valsts Statistiskās pārvaldes Demogrāfiskās nodaļas dzimšanas gadījumu reģistrs; Dzimtsarakstu nodaļa.

Jēkabpils apriņķa Viesītes pagasts un pilsēta 1935.–1941. gads; Viesītes pilsētas mirušo saraksts; Jēkabpils apriņķa Viesītes pagasta un pilsētas Dzimtsarakstu nodaļa; Miršanas gadījumu reģistrs. 1935.–1941. gads.

⁷⁰ LVVA, 1297. f., 1. apr., 8. l.

⁷¹ LVA, 1308. f., 12. apr., 12735. l. (vīrieši); 12733. l. (sievietes).

Uldis Lasmanis

Holocaust in the Town of Viesīte

Summary

This research portrays the attempts of the extermination of the Jewish community initiated by the ruthless fascist ideology and commanded by the Nazi party in Viesīte, a small town of the Jēkabpils District.

The introduction provides a short history of the town and of the Jewish community of 200 people living there, as well as explains the social and economical structure of the town. The discovered documents along with the analysis and comments provide an insight in the establishment of temporary government and the repressive institutions in the period of interregnum. The role of the Nazi army commanders in the early isolation of the ethnic Jewish minority has been shown. On the strength basis of the criminal cases of the condemned by the Soviet war tribunal, as well as using eyewitness testimonies, the drama of executions of half a thousand Jews has been exposed. On the basis of the evidence available, the possible executors of the Holocaust as well as the level of their involvement has been revealed.

After having analyzed a large number of documents, a nearly complete enumeration of the Jews executed, as well as those survived, has been created. Conclusion has been drawn that 70% of the ethnic Jewish minority in Viesīte was exterminated.

The research is supplemented with the memories of the author and his ancestors illustrating the destruction of the Jewish community in a nearby town of his native parish.

Uldis Lasmanis

Holokausts Jēkabpils apriņķa pagastos

Pētījuma ievadā

Raksta sākotnējais mērķis bija apzināt holokausta norisi un sekas Jēkabpils apriņķa 1939. gada robežās. Šeit aplūkots ebreju traģiskais liktenis 1941. gada jūlijā–augustā.

Lai arī iznīcībai pakļauto iedzīvotāju skaits šajā gadījumā ir daudz mazāks nekā Jaunjelgavā, vēl pētāmajā Jēkabpilī, pat mazajā Viesītē, problēmu ir daudz vairāk.

Jēkabpils apriņķa Daugavas kreisā krasta teritorijā līdz 1940. gadam dzīvojuši 1786 ebreji. Holokaustā nogalināts 1321, tātad it kā izglābušies 465.

Šie skaitļi summējas no autora Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 12. un šajā sējumā publicētajiem pētījumiem par ebreju noslepkavošanu Jaunjelgavā, Viesītē, pagastos. Pagaidām atklāts ir jautājums par Jēkabpils pilsētā nogalināto un izdzīvojušo skaitu. Šī izpēte paredzama 2006. un 2007. gada ietvarā. Jēkabpils gadījumā iekļauti dati no Latvijas Valsts vēstures arhīva P-132. fonda, kas noteikti koriģējami.¹

Holokausta sīkākā izpētē izmantota šāda literatūra: *A. Ezergailis*. Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1945; *R. Vīksne*. Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti; muzeja “Ebreji Latvijā” materiāli. Jāuzsver, ka tieši par Jēkabpils novada pagastiem pētījumu ir maz – tikai par ebreju lielāko kopienu Neretā. Tajā 1935. gadā dzīvojuši 85 ebreji, Biržos – 15, Sēlpilī – 10, pārējos pagastos – mazāk par desmit. Kopā Jēkabpils apriņķa pagastos – 183.

Profesors Andrievs Ezergailis šajā jautājumā raksta: *Par Viesītes tuvumā esošo Neretu, kurā bija mazāk nekā 70 sagūstītu ebreju, klīda baumas, ka ebrejus tur nošāvuši kāda vietējā latviešu komanda ar Viesītes kontingenta palīdzību. Pēc vienas versijas ebreji bijuši Zvejnieku šķūnī, kur tos nogalinājusi kāda piedzērušos vietējo aizsargu grupa. Cita versija stāsta, ka Neretā ieradusies vācu komanda un prasījusi vietējiem paš aizsardzības vadoņiem: “Ko jūs domājat darīt ar saviem ebrejiem? Vai jūs viņus nogalināsiet paši, vai vāciešiem tie jānošauj?” Vietējie atbildējuši, ka nogalināšot paši, kas arī acīmredzot noticis. Ebreji nošauti Kišķu kapsētā. Norādēs profesors papildina:*

Kā man stāstīja, Neretas ebreji bijuši sadzīti Zvejnieku mājas šķūnī, kurā pirms tam turēti tirgū nogalinātie lopi. Vietējā šāvēju komanda Smilktiņa vadībā vispirms piedzērusies un tad nošāvusi ebrejus turpat šķūnī.

V.T. vēstule 1985. gada 6. septembrī.

Tikpat skopa informācija par ebreju likteni Jēkabpils apriņķa pagastos – un atkal tikai Neretā – arī muzejā “Ebreji Latvijā”: [..] pēc Molotova–Ribentropa pakta [..] Latvija tika PSRS anektēta. 1941. gada jūlija beigās, mēnesi pēc vācu armijas iebrukuma, Neretas ebrejus nogalināja vācieši un līķus apraka pie pienotavas.

Šo apdzīvoto vietu Sarkanā armija atbrīvoja 1944. gada augusta sākumā. Dzīvi palikušie ebreji, kas atgriezās pēc kara, pārāpbedīja Neretas ebreju mirstīgās atliekas kopējā kapā Jēkabpilī.²

Tas ir viss, ko izdevās atrast publicētajos pētījumos.

Izmantoti vēl šādi avoti: Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā; LVVA, P-132. fonds, Republikas Ārkārtējās komisijas materiāli; Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta Arhīvu nodaļas 1935.–1940. gadā dzimušo un mirušo reģistri; Latvijas Valsts arhīva (LVA) 1986. fonda 1. un 2. apraksts, par līdzdalību holokaustā tiesāto krimināllietas; aculiecinieku – 20 personu liecības un atmiņas, kas uzrādītas konkrētu pagastu apskatā. Tās papildina un precizē arhīvu materiālus.³

Gan šie avoti, gan arī to salīdzinājums ar A. Ezergaila citātiem atklāj pretrunas citos dokumentos uzrādītos skaitļos un faktos. Tā LVVA P-132. fonda 26. apraksts liecina, ka Neretā nogalināti, izslēdzot padomju aktīvistus – latviešus un krievus, 150 ebreji, Zalvē – trīs, Slatē – četri, Zasā – viens, Secē – seši, Elkšņu pagastā – septiņi ebreji.

LVVA 1308. fonda 12. apraksts ar autora papildinājumiem no Dzimtsarakstu departamenta reģistra datiem liecina, ka 1941. gadā Neretā dzīvojuši 85 ebreji, Biržos – 17, Saukā – 13, Sēlpilī – 11, Zalvē – 10, Mazzalvē – deviņi, Sērenē – astoņi, Slatē – seši, Ritē – pieci, Zasā – pieci, Mēmelē – pieci, Daudzesē – trīs, Secē – trīs ebreji. Turklāt Elkšņu pagastā, kur Latvijas brīvvalsts laika dokumentos nav uzrādīts neviens ebrejs, holokausta zvēribās kā nogalināti uzrādīti septiņi upuri. Summārie skaitļi gandrīz sakrīt: dzīvojuši 183, pēc padomju datiem nogalināti 170 ebreji. Šāda skaitļu starpība var slēpt gan uzskaites neprecizitātes, gan izglābušos skaitu, gan arī to, ka 1935. gada tautas skaitīšanas datus katrā apdzīvotā vietā iekļauti arī tur tikai uz laiku apmetušies iedzīvotāji. Jēkabpils apriņķa pagastos tie ir ceļojošie tirgotāji, kokmateriālu šķirotāji – brāķeri, kuru dzīvesvieta ir Līvāni, Rīga, Jaunjelgava u.c. Kurš var noskaidrot, kur viņi atradušies kara sākumā... No saīsinātā problēmu un neskaidrību uzskaitījuma redzams, ka tās daudz maz šķetināt var tikai konkrēta pagasta apskatā.

Pagastu holokausta izpēti papildus sarežģī arī tas, ka ne pagasta, ne apriņķa dokumentos nav saglabājušās t.s. sākotnējās pašaizsardzības vienību organizēšanās

pēdas, kas bija redzamas pilsētās. Pašaizsardzību vienību dibināšanās ir acīmredzams fakts, bet tas izlobāms tikai no tiesāto krimināllietu fragmentiem, no aculiecinieku – pa lielākai daļai toreiz vēl bērnu liecībām. Arī citu personu pārstāstiem, reproducētām atmiņām.

Strādājot ar Jēkabpils apriņķa pagastu materiāliem, nācās pilnā mērā sastapties ar tām problēmām un neskaidrībām, uz ko norāda Rudīte Vīksne savā darbā “Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti”.

Holokausts Neretā

Nereta ir viens no lielākajiem pagastiem Jēkabpils apriņķī ar 3100 iedzīvotājiem, no kuriem, pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, ar dzimušo un mirušo korekcijām un, kā jau teikts ievadā, laikabiedru papildinājumiem, 85 bija ebreji.⁴

Ievērojamākā laikam bijusi Jakobsonu dzimta, kurai piederējuši dzelzspreču, pārtikas un ādas preču veikali. Lange Michels* tirgojies ar koloniālpēcēm; Meilachs Cemachs ar manufaktūru un apģērbiem; Muškats Bencions tikai ar apģērbiem; Nādels Ābrāms ar apaviem; drogu veikals piederējis Rozentālam Pinkam; skārdnieku darbnīca – Ustjevam Nosonam; ar zirgiem tirgojušies Māleri, Gelvāni. Bijuši arī ceļojošie tirgotāji: Guts Haims (“braucošs”, t.i., ar zirgu), Kivmanis Vulfs – “staigājošs”, kā mūsu pusē teica – pauninieks. Praktizējusi viena no labākajām zobārstēm apriņķī – Ida Beitars. Ka labākā – to apstiprinu tādēļ, ka mans mātesbrālis Oskars Freimanis zobus labot brauca tieši pie viņas, lai gan dentists Secē atradās trīsreiz tuvāk. Varbūt arī tādēļ, ka no Sunākstes līdz Secēi viņa jaunajai ķēvei – rikšotājai nebija kur ieskrieties. Bet pagasta staltākais puisis, galvenās lomas tēlotājs lugā “Svešas asinis”, varēja lielīties – līdz leišmalei stundā un 45 minūtēs! Šīs ķēvītes Jutas straujums 1944. gada rudenī citā leišmalē aiz Rucavas pie Nidas izglāba autoram dzīvību tanku šāviņu virpulī. Ja ne no nāves, tad sakropļošanas droši...

Atgriezoties pie Neretas ebrejiem, tautas skaitīšanas kartītēs – formulāros redzams tāds iztikas veids kā zemkopība – Janikūni, arī Jakobsoni, Pradovski, Šnapi, Bedaki, Cadoviči.

Vai tiešām sēļu zemes nomalē ebreji piesaistīti zemkopībai, kas pēc Aleksandra Solžeņicina versijas cariskās Krievijas valdībai nav izdevies pat melnzemes treknajās stepēs 19. gadsimta garumā?⁵

Ne jau visi Neretas ebreji bijuši pārtikuši – 1940. gada 13. martā pagasta valde piešķir Soras Davidoviča 14 gadu vecajam dēlam Šleimam un astoņgadīgajai meitai Bertai ik mēnesi astoņus latus pabalstam. Tāpat kā vairākiem latviešu un lietuviešu bērniem.⁶

* Šajā rakstā personu vārdu un uzvārdu rakstība saglabāta atbilstoši 1935. gada tautas skaitīšanas sarakstam.

Visi trīs Davidoviči nav tautas skaitīšanas kartotēkā, tātad ieradušies Neretā pēc 1935. gada.

Pēc Ulmaņlaikiem un pirmā padomju gada vēрмаhta trieciens sasniedz Neretu jau 1941. gada 28. jūnija pusdienlaikā. Tas nav pierādāms dokumentāri, bet noteicams pēc analoga ar Viesītes ieņemšanu, kas izpētīta šīs pilsētiņas holokausta sakarā. Viesīti vācu armijas grupējuma *Nord 18*. motorizētās divīzijas vienības sasniegušas 28. jūnija pievakarē, tātad Neretā tās varēja būt agrāk – ap pusdienlaiku.

Var būt, ka divīzijas komandieris Hofenheims un štāba priekšnieks Kunce arī Neretas ebreju aizvākšanu, arestēšanu, tāpat kā Viesītē, pavēlējis pagasta pašaisargiem sākt jau 1941. gada 1. jūlijā. Kas Viesītē dokumentāri, tas Neretā tikai ar analoga palīdzību.⁷

Turpmāk par čekas krimināllietām, kas skatāmas nevis hronoloģiskā secībā, bet pēc tajās ietvertu ziņu svarīguma un notikumu attīstības.

Alberta Jaša lieta sāka tikai 1950. gada 25. jūlijā. Liecinieks Pēteris Jedguts pratināšanas protokolā paraksta, ka: *1941. gada jūlijā Jasis un citi pašaisargi savāca ebrejus pie baznīcas un tad uz Pilkalni. Ap 90–95 cilvēki. Arestētie kļiedza un raudāja, sevišķi sievietes ar bērniem. Pēc tam tos nošāva.*

Protokolu lappuses slēpj vēl citus faktus, kas gan pret Jašu nav pārāk smagi. Tomēr nervi un acīmredzot arī sirdsapziņa neiztur, un 1950. gada 19. septembrī viņš no otrā stāva ar galvu pa priekšu metas kāpņu šahtā. Mirst cietuma slimnīcā. Nekādas maigās jau nebija arī pratināšanas un citas ietekmēšanas metodes.⁸

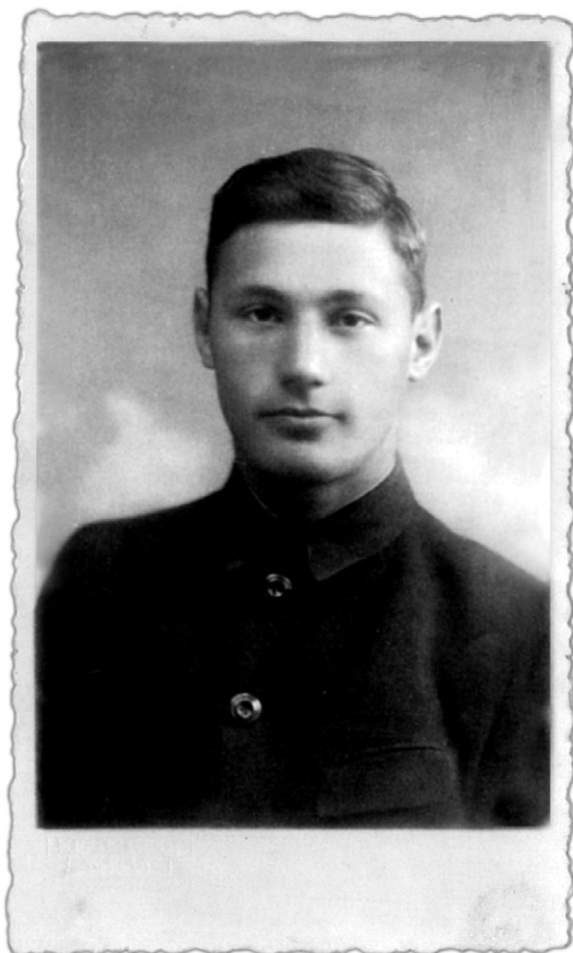
Nākamais no Neretas holokausta lietā tiesātais ir drēbnieks Jānis Šteinbergs, kuru arestē Dobeles aprīnī 1951. gada 21. decembrī. Viņš liecina: *Neretas pašaisardzības priekšnieks bija Evalds Gailis. Ebreji tika savākti "getto Pilkalnē", tur tos arī nošāva. Es, Šteinbergs, šaut atteicos. Getto bija savākti ap 40 cilvēku – bērni, veci cilvēki, šāva pašaisargi. Galvenais komandieris bija Gaiļa vietnieks Kārlis Kaņepājs. Šāva Pilkalnes šķūnī, tur arī bedre. Tā kā es šaut atteicos, man lika līkus aprakt. Naktī es apsargāju nošauto mantas. Par to man piešķīra 2 bikses un 2 veļas pārus. Pārējās mantas Gailis otrā dienā aizveda uz pašaisargu štābu, kas atradās Putniņa mājā.*

Šteinbergs nosauc Neretas pašaisardzībniekus: Ēvaldu Gaili – kur bijis pratināšanas brīdī, nezina; Kārli Kaņepāju – geto apsardzes vecākais, bēdzis uz Kurzemi; Pēteri Mucenieku – apsargājis, bēdzis uz Kurzemi; Jāni Leiteru – arī apsargājis ebrejus, bet šaut atteicies, dzīvojot Neretā; Kārli Avenu – apsargājis, dzīvo kaut kur Kurzemē; Eduardu Freibergu – dzīvojis Pilkalnes muižā, kur atrodas – nezina. Ebreji arestēti trīs nedēļas pēc vācu ienākšanas, tukšajā muižā atradušies apmēram divas

nedēļas, nošauti augusta sākumā. Viņi bijuši izmitināti divās kungu un vienā kalpotāju mājā. Bērni it kā aizvesti prom, kur tieši – Šteinbergs nezina. Tiesātais Leiters jau atbrīvots, dzīvojot Neretā. Šteinbergs nosaucis šāvējus: Kaņepājs, Avens, Smiltiņš. Nošauto mantas pārdotas vairāksolīšanā.

Lietā liecina arī kāda Emīlija Krūmiņa: *1941. gada augusta sākumā kādas dienas vakarā pašaizsardzībnieki brauca uz Pilkalni. Ap pusnakti bija dzirdama šaušana. Manas mājas – Bērzkalni – no turienes 1 kilometru, dzirdēju kā šaušanu, tā kļiedzienus. Tur it kā šauti vīrieši. Sievietes un bērni aizvesti uz smilšu karjeru aiz Neretas ciemata. Cik es zinu un dzirdēju, šāva tikai Neretas pašaizsargi.*

Jānim Šteinbergam piespriež 25 gadus, nav rehabilitēts.⁹ Viņa lieta sniedz visvairāk informācijas par Neretas holokaustu. Jāņa Šteinberga krimināllieta nav vienīgā par holokaustu Neretā.

Mikēlis Brens.
Nošauts 1941. gada vasarā
No Neretas novadpētnieka M. Bukas arhīva

Arhīvi glabā lietas par Pētera Mucenieka nodarījumiem. Viņu 1948. gada 29. jūlijā arestēja Liepājas aprīņķī. Apvainojumi bija smagi: konvojējis ebrejus uz Pilkalni, pēc tam uz nošaušanu.

Martiņš Jūlītis 1948. gada 18. jūnijā – vēl pirms Mucenieka aresta – uzrāda: *Es peldējos Mēmeles upē, tas bija jūlija beigās, nāk ebreju kolonna, ap 30 cilvēku, ved uz Pilkalni. Pazinu starp viņiem Homku Evinu, jo kopā strādājām Neretas lopkautuvē. Vēlāk redzēju Mucenieku Homkas zābakos.*

Pēteri Mucenieku soda ar 25 gadiem labošanas darbu nometnē, ar piebildi, ka tie, ievērojot dekrētu par nāves soda atcelšanu. Nav rehabilitēts.¹⁰

Šeit minēti holokaustā iejauktie, no Neretas aizbēgušie, kurus notver vēlāk Kurzemē. Bet ir arī tādi, kas nekur nebēga, jo uzskatīja, ka neko sevišķi ļaunu nav nodarījuši – tikai pildījuši pavēles. Tā, piemēram, Pēteris Pilstiņš – it kā bijis Rites pagasta rakstvedis, tomēr Neretas ebrejus konvojējis, 16. jūlijā tos apsargājis Pilkalnē (viens no nedaudziem konkrētajiem datumiem pagastu holokaustā). Liecinieki arī norāda, ka ņēmis un dalījis ebreju mantas, pats Pilstiņš – jau nometnē – 1945. gada 12. novembrī paraksta protokolu, kur: *[..] es apzīmogāju arestēto ebreju mājas, bet šaušanā nepiedalījos [..] neparko. Notiesā uz 10 gadiem, rehabilitēts.*¹¹

Tāpat 1945. gada 16. februārī arestē Krišjāni Ērgli, kuram arī inkriminē Neretas ebreju mantas pārdošanu un dalīšanu. Pats viņš liecina, ka Kaņepājs izsaucis, licis sargāt tās kaudzes, un viss. Saņēms tikai piecus gadus, par turpmāko lietā nav ziņu.¹²

Vēl agrāk, 1945. gada 3. janvārī, padomju armijas pretizlūkošanas – *Smerš* vīri arestē Elmāru Krajevski. Viņš dezertējis no Sarkanās armijas. Bez tam pret viņu liecina kāds Kazimirs Semaško, kurš vēl 1944. gada 23. decembrī paraksta liecību: *Krajevskis ugunsdzēsēju mašīnā veda padomju aktivistus, arī ebrejus, kurus – ap 100 cilvēku nošāva 1941. gada augustā un apraka Pilkalnes muižas šķūnī. Vēl pret Krajevski liecina kāds Augusts Liniņš. Tribunāls sākotnēji Elmāram Krajevskim piespriež nāvessodu, ko nomaina ar 20 gadiem nometnē.*

1995. gada 7. februārī Latvijas Republikas Augstākā tiesa E. Krajevskim spriedumu atceļ, lietu izbeidz, jo nav tiešu pierādījumu. Lietā to tiešām nav, tikai pārstāsti.¹³

Ir liecība, kas daļēji sāk izgaismot neskaidrību, ka Neretā nošauts vairāk ebreju, nekā tur faktiski dzīvojuši. 1948. gada 8. martā holokausta lietā apsūdzētais birzietis Kārlis Audze liecina: *Vācu komendantūra Viesītē ebrejus šāva grupās pie Lūdānu mājām [..] vispirms 70 [..] viesītiešus. Otrajā grupā Neretas ebreji – 5 cilvēki, trešā – Saukas 8 ebreji.*

Atcerēsimies šos astoņus Saukas pagasta apskatā.¹⁴

Pēdējā dokumentālā liecība Neretas ebreju holokausta lietā ir izvilks no Republikas Ārkārtējās komisijas kopsavilkuma par fašistu zvērībām: *Neretas pagastā nošauti 188 cilvēki un apglabāti četrās kapavietās: Pilkalne, Caunere, Bullu sils, Smilšu bedres.*¹⁵

Neretas pamatskolas 6. klases izlaidums 1935. gadā. No labās puses pirmajā rindā pirmais –
Mozus Beitlers

No Neretas novadpētnieka M. Bukas arhīva

Te jāpiebilst, ka to skaitā ir arī 38 tur nogalinātie šķietamie padomju aktīvistu.

Tagad par tām nedaudzajām liecībām, kuras pēc 65 gadiem izdevās uzklautīt no aculieciniekiem, toreiz pusaudžiem.

Neretiete Milda Rudzīte-Buka. *Vispirms gribu pateikt, ka nekur dokumentos nav fiksēta juvelierveikala īpašnieku Švarcu ģimene četru cilvēku sastāvā, kurus visus nogalināja. Neretā bija daudz Jakobsonu, un viens no viņiem, pēc ļauzu nostāstiem, augumā tāds mazāks, pie šaušanas mēģinājis pretoties. Pēc kara noslepkavotos atraka, pārāpbedīja Jēkabpilī. Grūti tur gāja, strādāja bez gāzmaskām, no trūdu smakas ģība [...] No tiesātajiem atgriezās kāds Mucenieks. Kad viņu aizveda parādīt slepkavošanas vietu, pēc tam pakārās.*

Vispār šī slepkavošana nav saprotama no agrāko attiecību viedokļa. Tās taču bija siltas, labas. Piemēram, dzelzslietu tirgotājs Jakobsons. Vienmēr gatavs palīdzēt. Atceros, manam tēvam kaut kas salūza kuļmašīnas lokomobilei. Jau otrā dienā Jakobsons to detaļu saņēma no Jaunjelgavas, pats atnesa tēvam un par maksu [...] kad beigsies kuļšanas steiga. Mēs visi – latvieši, ebreji mācījāmies vienā – Neretas skolā, kā tas redzams fotogrāfijās.¹⁶

Neretiete Olga Bērziņa: *Tā nu sanāca, ka man tajā trakajā 1941. gada vasarā nācās pielikt roku ugunsgrēka likvidēšanā, kas varēja izpostīt visu Neretu. Nabaga ebrejus*

Neretas sešklasīgās pamatskolas skolotāji 1940. gada janvārī. No kreisās puses pirmajā rindā: 1. – L. Kalniņa, 2. – uzvārds nav zināms, 3. – M. Zemīte, 4. – H. Jurkovska. Otrajā rindā: 1. – E. Krots, 2. – Bite, 3. – A. Jurkovskis, skolas pārzinis, 4. – Lazars Mullers (dz. 1909. g.), rabīns, 5. – M. Laimiņa-Eiknuse

No Neretas novadpētnieka M. Bukas arhīva

visus savāca miesta centrā un tad dzina uz četrus kilometrus attālo Pilkalni. No turienes neatgriezās neviens. Domāju, ka izglābās Langes, laikus izbrauca no Neretas. Langes kundzi pēc kara es satiku Jēkabpilī. Šķiet, ka atmiņa neviļ.¹⁷

Ilggadējais Neretas ciema padomes priekšsēdētājs, arī sibīrietis, Tālis Zālītis: *No jaunajiem Jakobsoniem viens, augumā mazāks, no Pilkalnes aizbēdzis. Pēc kara strādājis Jēkabpilī par gaļas izcirtēju un atbraucis pie sodu izcietušā Mucenieka, lai parāda, kur guļ radi Jakobsoni. Saruna un notikumu rekonstrukcija bijusi asa un traģiska, Pēteris Mucenieks pēc tam tiešām pakāries. Ne jau visi iesaistījās šajos briesmu darbos. Es vienmēr atceros savu tēvu, kurš šai bezvaras un visatļautības laikā prata norobežoties no noziegumiem, ar skarbiem padomiem vienu otru paglābt no vēlākajiem nāvessodiem, piemēram, Šteinbergu. Vēlāk – jau pēc visiem lielajiem un partizānu kariem, kad es apsekoju tās nāves kūtis, redzēju ambrazūru, caur kuru ar ložmetēju šauti nelaimīgie, arī sienu, ložu sakapātu. Šāvēji, pēc daudzu nostāstiem, bijuši: Arnolds Smilktiņš, Kārlis Kaņepājs, Juris Freimanis (Jurka Grāmalts), kāds Linde. Pie ložmetēja Linde bijis pirmais numurs, Smilktiņš – otrs. Padevis patronlenti [...] Es savos valdīšanas gados Smiltaines kapos panācu, ka uzstāda pieminekli gan nogalinātajiem Neretas padomju t.s. aktīvistiem, gan arī tur apglabātiem*

četriem ebrejiem. Pieminekli kala tēlnieks Ojārs Feldbergs, tas notika 1980. gadā. RASISMA TERORA UPURIEM. Bija tāds laiks, tādas nelietības i rasistiem, i komunistiem.¹⁸

Vēl viena laikabiedra Andreja Lapiņa atmiņas. Latvijas Republikas laikā Neretas aptiekā par provizoru strādājis kāds baltvācietis Bertrams. 1939. gadā repatriējies. 1941. gada vasarā atgriezies kopā ar vērmahtu, šķiet, virsnieka uniformā, tulka kvalitātē. Tā kā viņš pazinis A. Lapiņa tēvu Jāni Lapiņu, griezies pie tā ar piedāvājumu organizēt Neretas policiju. Tēvs atteicies. Pēc tam runājuši, ka ieņemot kādu lielu amatu Lietuvas vācu okupācijas pārvaldē – gauleiters, vai?¹⁹

Tāpat kopumā par ebreju eksekūciju Neretā 1941. gada jūlijā–augustā varam konstatēt, ka nav nosakāmi ne precīzi datumi, ne arī nogalināto skaits. Maz arī tiesas krimināllietu; galvenais, starp tiem nav vadošo, kuri būtu varējuši precīzāk atklāt gan nogalināšanas apstākļus, gan slepkavības organizētājus. Iespējamo vainīgo uzskaitē un analīze būs pētījuma beigās, kad atklāsies citu pagastu drāmas un to dalībnieki. Tad arī tiks precizēts nogalināto ebreju vārds un skaits.

Biržu pagasta ebreju liktenis

Pēc pirmās neatkarības gadu aprakstiem Biržu pagastā mituši 4078 iedzīvotāji. 1935. gada tautas skaitīšanas dati pagastā uzrāda 16 ebreju tautības pilsoņus. Lielākās ir Kolodicku un Slomoviču ģimenes, kurām piederējuši pārtikas veikali. Pagasta doktorātā – Ozoliņa mājās – bijusi aptieka, ko vadījusi farmaceite Zara Birina.²⁰

Biržu pagasta gadījumā, kas tagad sadalīts Leimaņu un Kalna novadā, jāatceras, ka Ceturtās tautas skaitīšanas laikā cilvēkus pierakstīja, t.i., kartītes – formulārus izpildīja, pēc atrašanās vietas uzskaites brīdī. Tā Biržos uzrādīts Jaunzemu mājās dzīvojošs koku brāķeris Beikas Vassermans, precējies, ģimene Jēkabpilī. Vēl ceļojošs tirgotājs Rafaels Altermans no Līvāniem, labības tirgotājs Hiršs Krosts – arī no Līvāniem, ir pat adrese – Rīgas iela 135, un no Jelgavas ielas 12 ceļojošs tirgotājs Daļka Libermans. Pētījumā par holokaustu Viesītē nogalināto sarakstā iekļauts 1876. gadā dzimušais Zeliķis Donde, ar piebildi, ka nav uzrādīts tautas skaitīšanas kartotēkā. Te nu viņš ir Biržu pagasta sarakstos ar piebildi, ka dzīvo Elksnārēs, bet pārtiek no namīpašuma Viesītē, Kungu ielā 7.

Vai, upurus uzskaitot, vērā ņemt arī pagastu nepastāvīgos iedzīvotājus? Pēc autora domām, tie nav iekļaujami sarakstos, jo diezin vai, karam sākoties, viņi nesteidzās mājup pie savām ģimenēm. Nav skaidrs, kas notika ar sīktirgotājiem, koku šķīrotājiem pirmā padomju gada ekonomikas apstākļos. Atceros vectēva sūrošanos 1940. gada pavasarī, ka *Joske vairs nebrauc pēc seskādām, nav kas pieved logu stiklus, naglas...*

Un, pamatojoties uz šādu pieņēmumu, no varbūtējo holokausta upuru saraksta Biržos izslēdzami pieci vīrieši.

Atkāpjoties no minētās notikumu secības, pirmā padomju gada represijās Birži zaudēja trīs ģimenes, trīs arestētos, kopā 14 iedzīvotāju. Šis ir viens no nedaudzajiem Jēkabpils novadiem, kur saglabājušies pagasta varas institūciju pirmie protokoli pēc vērmahta ienākšanas 1941. gada 28. jūnijā.²¹

Tie sākti 9. jūlijā ar pirmo valdes sēdi, kur piedalās pagasta vecākais Jānis Tumšs, locekļi – J. Batmanis, Kupčs un *Biržu pagasta pašaisardzības vadošās personas: A. Dobulāns, J. Valdavs, A. Zommers, J. Bruņenieks. Dienas kārtība – pašaisardzības priekšnieka maiņa.*

Tā kā tās priekšnieks A. Zibulāns pārgājis policijas dienestā uz Jēkabpili, iecelt par pr-ku Jāni Valdavu, par palīgu – Jāni Arnoldu Kazubierni.

16. jūlija protokolā rakstīts: *vācu karaspēks atradās Aizsargu namā, un, tā kā tas aizgājis, iecelt tam pārvaldnieku skolotāju Ernestu Āboliņu.*

Te redzam gan pašaisardzības organizēšanās epizodes, gan arī to, ka pēc 1941. gada 28. jūnija, kad gandrīz visā Jēkabpils apriņķī ienāca vērmahts, vācu karaspēks bijis stāvokļa noteicējs un komandētājs katrā pilsētiņā, pagastā un bija latvieši, kas fašistu neģēlīgos rīkojumus pildīja. Arī komunistu nežēlību satracināti.

Biržu pagasta valdes 1941. gada vasaras protokolos ir arī lēmumi par aizbēgušo sarkano varasvīru mantu aprakstīšanu un izpārdošanu – 6. augusta protokolā nr. 17: *Nepieciešams pārdot pazudušā Hirša Holodicka visu atstāto mantu, jo to nav kas uzrauga [...] izsoli nolikt pie pagasta nama. 6. augustu varam uzskatīt par Biržu ebreju nogalināšanas pēdējo datumu.*

Birzietis Osvalds Krūkliņš liecina: *Holodicku nošāva pašu pirmo, pēc tam sievu un bērņus, turpat silā apraka, tad pārapsedīja Ērgļu kapos, vēlāk pārveda uz Rīgu. Šāvēji bija vietējie huligāni un kādi no Viesītes. Birinu arī nošāva. Šlomoviči vairs Biržos nedzīvoja, jau 1938. gadā pārcēlās laikam uz Jēkabpili.*²²

2005. gada 11. martā, sazinoties ar telefongrāmatā uzrādītajiem Šlomovičiem Rīgā, noskaidroju, ka Biržu pagasta pēcnācēji 90. gados emigrējuši uz Vāciju.

Ko liecina tiesāto krimināllietas? Pirmo par holokausta lietām vēl 1944. gadā Biržos arestēja Pēteri Kalvānu. Notiesā uz 15 gadiem labošanas darbu nometnē, mirst 1947. gadā Noriļskā. Viņa gadījumā vissmagāko liecību sniedz kāds Niedra, kurš parakstījis, ka 1941. gada jūlijā Kalvāns Zommers komandantūrā vedis ebrejus. Tie skaldījuši malku, veikuši citus darbus, līdz grantsbedru teritorijā pie Biržu–Ilūkstes šosejas nošauti. Bez Kalvāna tur vēl bijuši Alberts Stumbiņš, Otto Bušs. Nogalināti seši cilvēki – trīs vīrieši, trīs sievietes. Tie bijuši bēgļi no Lietuvas, notverti mežā, meklējot bēguļojošos sarkanarmiešus. Niedra vēl min Zommeru, Ārguli. Aizturētie ebreji arī bijuši bēgļi no Lietuvas, sievietes pirms nogalināšanas izvarotas. Ārgulis arī precizējis nošaušanas vietu – kur no Biržu–Ilūkstes lielās šosejas atzarojas ceļš uz Aknīsti. Vēl viņš Niedram teicis, ka atvedis uz Zommers krogu četrus ebrejus no Slaties, kuri arī

nošauti. Lietā redzams, ka toreizējais iekšlietu komisārs Augusts Eglītis (1896–1966) materiālu tribunālam nenodod un atgriež papildu izmeklēšanai. Spriedumā Kalvānam inkriminē divu ebreju arestēšanu, kas slēpušies mežā. Tādēļ piespriesti tikai 15 gadi.²³

1945. gada pavasarī arestēja Otto Bušu, šoferi, kas vadījis automašīnu ar četriem vai pieciem Slatēs ebrejiem uz Biržu Leimaņiem, kur tie nošauti. Konvojējis un šaušanu vadījis tas pats Zommers, kurš ar vācu komandieriem savā dzīvoklī pastāvīgi dzēris.

Vēl 1948. gadā arestē Jāni Ģeģeri – par divu ebreju arestēšanu Sevišķā apspriedē piespriež 25 gadus nometnē; 1950. gadā Alsungā – Jāni Bruņenieku, kuram pierāda viena ebreja nogalināšanu, kā arī trīs Slomoviču sieviešu pratināšanu, kuras pēc tam atlaidis. Ir 1950. gads, nāvēssoda atcelšanas laiks, un Bruņenieks saņem 20 gadu.²⁴

Var būt, ka Slomovičas pēc šīs pratināšanas bēga un viņām izdevās izglābties. Tātad atkal upuru skaita un vainīgo noskaidrošana jāatliek uz pētījuma beigām. Biržu pagasta apskatā varam secināt, ka vācu karaspēka un komandantūras klātbūtne komunistu līdzjutēju un ebreju iznīcināšanā acīmredzama, turklāt mežainajā pagastā parādās pagaidām cetur nezināms kontingents – bēgļi no Lietuvas. Biržos arī redzam, ka t.s. paš aizsardzības vienības organizējas tūlīt pēc vērmahta ienākšanas, tātad ar vācu armijas ziņu un rīkojumu. Uz lielo Biržu pagastu ved nogalināt cilvēkus arī no blakus pagastiem.

Saukas pagastā

Pēc 1935. gada tautas skaitīšana datiem, Saukas pagastā no 3,5 tūkstoš iedzīvotājiem dzīvojuši 13 ebreji, starp kuriem bijušas divas lielas veikalnieku – Movšovicu un Mirniku ģimenes, kā arī drēbnieki Ragoļski un kāds koku brāķeris Hišbergs, kura kartītē uzrādīts, ka precējies, bet ģimenes locekļu uzskaites kartītē nav. Var pieņemt, ka viņš nav bijis vietējais.

Lai arī ebreju skaits pagastā nav bijis liels, viņu dzīves gaitas noskaidrošana nav vienkārša. Vispirms krimināllietas. Tur galvenokārt ir apsūdzības un spriedumi par padomju gada aktivistu nogalināšanu. Tā, piemēram, 1944. gada 29. septembrī arestētais Jānis Krastiņš – par vairāku sarkangvardu arestēšanu un nošaušanu.²⁵

No nedaudzajām ar Saukas pagastu saistītajām krimināllietām svarīgākā ir milzīgā divpadsmit sējumu epopeja, kurā iekļautas arī Nikolaja Kaņepēja izdarības. Viņu arestē 30 cilvēku grupā Aizputē kopā ar Lapiņa bandas grupu 1947. gadā. Starp citām no padomiskā viedokļa pretvalstiskām darbībām Kurzemē protokolos redzamas arī Saukas ebreju traģiskas rindas. Viņš atzīstas, ka arestējies divas ģimenes, zina, ka tās konvojētas uz Viesīti, pēc tam piedalījies ebreju mantu izpārdošanā. Ebrejus nav šāvis. Kaņepējam sākumā piespriež augstāko soda mēru, ko nomaina uz 25 gadiem labošanas darbu nometnē. Nav reabilitēts.²⁶

Vēl no sauciešiem 1945. gadā arestēja Arturu Galdiņu. Viņš neko daudz pastāstīt nepaspēj, jo tā paša gada jūlijā Daugavpils cietumā mirst. Farbtuha citadelē bija elles cienīgi apstākļi. Sevišķi vecāka gadagājuma cilvēkiem. Autors tam bija liecinieks 1947. gadā. 1949. gadā arestē Kārli Ziediņu. Piedalījies 150 Viesītes ebreju apsargāšanā eksekūcijas laikā. Pēc tam mežā – bandā. Nav rehabilitēts.²⁷

Ar to arī krimināllietas Saukas ebreju sakarā beidzas, un tagad par diviem aculieciniekiem – to ziņas ir interesantākas.

Jānis Dravenieks: *1941. gada jūlijā no Movšovičiem atvadījos, kopā skolā gājām. Atceros, kā pēcpusdienā tos aizveda uz Viesīti. Nezinu, kā, bet dēls Hanka un Strols izglābās, laikam bija padomju armijā. Pēc tam dzīvoja Rīgā. Toreiz tie konvojētāji, cik atceros, bija Saļeks, Zeltkalns, Beķeris. Varbūt ko jaucu, cik gadu pagājis...*²⁸

Pie šīs intervijas jāpiebilst, ka četri Movšoviču ģimenes locekļi ir Viesītē nogalināto sarakstos. Tautas skaitīšanas kartītēs nav Strola Movšoviča. Varbūt uzskaitīts citur?

Gerda Dārziņa-Lejiete (nošautā Saukas padomju aktīvista Lejieša meita):

*Tepat pie Viesītes, Lūdēnu šķūnī, bija sadzīti visa lauku novada žīdi. Arī mana Saukas skolas klasesbiedrene 1. klasē Henna Mirnika [...] viņas māsiņa Daina, brālis Dāvids, vecāki. Ar vai bez zeltlietām? Viņiem likuši skriet uz mežu (it kā lai glābtos), bet tur nošāva, apraka tranšējās.*²⁹

Mirniku Viesītes nošauto sarakstos nav. Bet ko gan 1944. gadā Ārkārtējā komisija varēja noskaidrot par katru nošauto...

Sēlpils ebreju liktenis

Sēlpils pagasts ir vēsturiskais seno sēļu cilts centrs. 1935. gadā pagastā dzīvojis 2200 iedzīvotāju, no tiem 11 ebreju, no kuriem viens – koku brāķeris Icka Svosers Stangu mājās, domājams, apmeties tikai uz laiku, jo pastāvīgā dzīvesvieta uzrādīta Rīgā, Marijas ielā 64.

Sēlpils ir vai vienīgais holokausta sakarā apzinātais pagasts, kur neviens no 45 padomju tribunālos un sevišķajās apspriedēs tiesātajiem nav apvainots holokausta noziegumos. Te ir iespēja pārliecināties, cik grūti veikt šādus pētījumus, ja nav neviena dokumentāla sākumpunkta.

Ceturtās tautas skaitīšanas kartītes rāda, ka Lindanu ģimenei Žagatānu mājās bijis dažādu preču veikals; Mandelštami Rozītēs turējuši aptieku; Jēkabs Joselevičs Jozupu mājās praktizējis kā rajona ārsts; Krustkrogā Merija Calkoviča tirgojusies pārtikas preču veikalā; turpat dzīvojis labības sīktirgotājs Hiršs Binders, par kuru gan ir atzīme, ka ir precējies, un, tā kā ģimenes locekļi uzskaitē uzrādīti nav, viņa pastāvīgā dzīvesvieta acīmredzot bijusi citur, tāpat kā Svoseram.

Aptaujājot uzietos autora vecuma un sirmākus sēlpiliešus, pareizāk, tagadējā Staburaga pagasta iedzīvotājus, tomēr šo to noskaidrot izdevās. Tā var gandrīz droši aprakstīt Krustkroga veikalniece Merijas Calkovičas drāmu. Pēc viņas veikala nacionalizācijas padomju laikā Merija pārgājusi dzīvot uz Krustceļnieku mājām pie sava ilggadējā pielūdzēja jeb civilvīra Jāņa Kalupa. Tur nodzīvojusi apmēram līdz 1941. gada jūlija beigām. Kādu dienu pēc viņas atbraukūši uz velosipēdiem divi vīri – it kā no Pļaviņām, lai aizvestu uz ebreju nometni kaut kur aiz Daugavas. Calkoviča uz sava velosipēda devusies līdz. Pēc Sēlpils centra iedzīvotāju nostāstiem, Merija nošauta un aprakta mežņā pie Sēlpils kapiem.

Viņas veikala ēka – Krustkrogs – vietā, kur Jaunjelgavas–Jēkabpils šoseju šķērso Sunākstes–Staburaga–Kokneses lielceļš, stāv vēl šodien. Padomju gados, nogriežoties un dzimto pagastu, parasti pieturēju mašīnu, jo veikals joprojām bija. Tad arī dažkārt atcerējos, kā 30. gadu beigās, braucot vai nu uz bērnuvētkiem, vai zaļumballi Staburagā, tēvs tāpat apturēja sirmo un padeva grožus mammai: *Jāieskrien pēc kādas dzeramā pudeles, tur Daugavmalā jau netiks klāt – tā tēvs. Mamma momentāni: Kāda tev tur limonāde, to skaisto židieti tak gribi aplūkot...* Veikalnieci neredzēju, bet lielu, lielu konfekšu tūti papus iznesa. Laikam tik ātri atgriezās, lai mamma vairs nepukotos. Es gan notikumu un mammas uzbrēcieni, liekas, atceros pelēkās, lielās saldumu pakas dēļ, kuru vārēju visu vakaru..

Arī par pārējiem Sēlpils ebrejiem – kad aizvesti un nogalināti holokausta akcijās Jaunjelgavā – ir neskaidras atmiņas. Tā kā esmu pētījis tur notikušo, var apliecināt, ka Lindanu uzvārds sarakstos ir, bet ne ar Sēlpili saistīts. Vispār Lindans bijis plaši izplatīts ebreju uzvārds visā Jēkabpils apriņķī.

Aptaujāto atmiņā saglabājies aktīvākā ebreju un arī padomju aktīvistu eksekutora Ādolfa Vilciņa vārds. Tiesāto sarakstā viņa nav. Toties 1909. gadā dzimušais Ādolfs Vilciņš, sēlpilietis, minēts emigrācijas kartotēkā Minsterē, 1947. gadā no Vācijas izbraucis uz Angliju.³⁰

Svarīgas ziņas sniedza arī Staburaga pagasta Ādmiņu māju saimniece Vilma Ap-salone, kura, kā arī viņas tēvs Rūdolfs telefoniski pavēstīja: *Ebreju Lindanu ģimene no Žagatānu mājām 1941. gada jūnijā aizbrauca pati – vēl līdz vācu ienākšanai. Kurp, neatceramies, bet Sēlpilī viņi nogalināti netika. Apstiprinām, ka mežā netālu no Sēlpils centra tika nošauta Merija Calkoviča, Krustkroga veikala turētāja. Par šāvējiem runāja dažādi – vai nu Ādolfs Vilciņš, vai tas pats Jānis Kalups.*

Varam apstiprināt, ka sēlpiliete Lilija Stradiņa no Rubeņiem izglāba dzīvību kādam Rotbartam. Vārdu neatceramies. Visu kara laiku – 1941.–1944. gads – slēpās Rubeņos. Es, Vilma, viņu labi atceros, jo redzēju gan kara laikā, gan arī pēc, kad kā sagādnieks apbraukāja mājas, iegriezās arī pie mums Ādmiņos. Dzīvoja Jēkabpilī, tagad jau miris.

Par pārējiem jūsu nosauktajiem Sēlpils ebrejiem gan neko nezīnām.³¹

Izrādās, ka par Rotbarta slēpšanu Rubeņos visus vācu okupācijas gadus zinājusi arī mana radniece Jefrosiņa Rusāne.

Ne jau es viena no to gadu sievām zināju, ka Lilija glāba savu neatkarības gadu kavalieri. Viņš pēc kara bieži iegriezās Rubeņos. Cik atceros, paglāba Lilijas dēlu no iesaukšanas armijā vēl kara laikā. Tur tak droša nāve. Rotbarts dzīvoja Jēkabpilī, es pie viņa kopā ar Liliju biju ciemos. Netālu no vecticībnieku baznīcas, ielu, tāpat kā viņa vārdu, gan neatceros. Aizbrauca uz Izraēlu, rakstīja Lilijai, ka nožēlo Latvijas pamēšanu, neskatoties uz visu te pārdzīvoto. Viņam taču te gāja labi, bija gaļas izcirtējs Jēkabpils tirgū.

Šī pētījuma autors var attīstīt versiju, ka viņa vecmāmiņas dzimtā pagasta – Sēlpils vēsturē iezīmējas Jaunjelgavas holokausta izpēte atklātā romantiskā stāsta *Taurukalna Marta un viņas Zālamans* papildinājums, kura virsraksts varētu būt *Staburaga Lilija un viņas Sarkanbārdis...*

Mihaja Rotbarta meita Hanna Zilbere šo versiju noraida: tēvs 1941. gada jūnija beigās bijis izbraucis pa pagastiem un nav bēdzis reizē ar ģimeni. Laikam piebiedrojies Opočkā. Tas pēc nostāstiem, jo pašai Hannai toreiz bijuši divi gadiņi...

Pirms dažiem gadiem Jēkabpils pilsētā pēc telefona abonentu grāmatas dzīvojuši vēl trīs Rotbarti, bet nav bijuši miesnieki un nav dzīvojuši vecticībnieku baznīcas tuvumā. Kā rīkoties tālāk? Katrā ziņā visaptveroša izsekošana atliekama, līdz būs izpētīts holokausts Jēkabpilī.

Šīs ziņas par ebrejiem ir mūsdienu Staburaga pagasta robežās. Tagadējā Sēlpils novada bijuši bibliotekāre Dzidra Elksne no Līgotnēm atceras: *[...] ārsts Joselevičs kara sākumā noteikti neatradās Jozupos. Es viņu diezgan labi atminu, sevišķa dēlu, Rīgas studentu, kurš kādā ballē Sēlpilī mani uzlūdza dejot. Tikko biju beigusi mājturības skolu Sērenē [...] viņi laikam aizbrauca uz Rīgu.*

Kārlis Gercāns: *Atceros gan ārstu Joseleviču Jozupos, gan aptiekāru Mandelštamu Rozītēs. Tepat jau netālu tās mājas. Šad tad man spricēja, kad biju saaukstējies. Te viņš nedzīvoja, brauca uz pieņemšanām dažas dienas nedēļā. Sēlpilī noteikti netika nošauts.*

Citādi ar aptiekāru, vārdu neatceros, bet Rozītēs aptieka bija. Viņš mums, jau pagušieim jaunekļiem, šad tad izlīdzējās ar ko stiprāku, vai nu spirta aptiekā trūka. Tas tajā juku laikā, kad krievi gāja un vācieši nāca. Un tieši no tā laika atmiņā grāvi guļošs, miris aptieknieks, ļaudis ap viņu. Cik atceros, runas bija, ka laikam pa stipru kaut ko iedzēris pats. Par šaušanu neko, arī asinis neatceros... gadi dzēš tik daudz svarīga.³²

Tātad pēc ļaužu atmiņām Sēlpils pagastā nogalināta viena pati Merija Calkoviča. Kas attiecas uz Calkovičas vai nu daļēju glābēju, vai šāvēju Jāni Kalupu, tad viņu jau 1944. gada decembrī arestēja par to, ka bijis šucmanis, dienējis SS un piedalījies soda

ekspedīcijā Baltkrievijā. Piespriests 20 gadu, atbrīvots 1956. gadā. Par holokaustu ne protokolos, ne spriedumā nav ne vārda.³³

No 1935. gada tautas skaitīšanas kartotēkās kā nezināmi paliek aptiekāra meita Merija Mandelštama un Krustkrogā dzīvojošais labības sīktirgotājs Hiršs Binders.

Holokausts Zalvē

Šī pagasta piemērā redzams cits pētījuma atspēriens, ja tā drīkst teikt. 1935. gada tautas skaitīšanas kartotēkā atrodami 10 Zalvē reģistrēti ebreji. Novads neliels, gandrīz 1700 iedzīvotāju. No desmit Zalves mozusticīgajiem vairāki nav pagasta pastāvīgie iedzīvotāji.³⁴

Tā Haims Malkins, koku brāķeris firmā "Baltijas kokrūpnieks", dzīvesvietu uzdevis Rīgā; Izraels Veinraubs, kurpnieks, arī no Rīgas, darbnīca Maskavas ielā 7–9; Šoloms Kajems, koku brāķeris turpat, kur Malkins, lai gan apmeties meža mājā Berlavā, par pastāvīgo dzīvesvietu uzdevis Rīgu, Ģertrūdes ielā 60–9; Peisels Achreins, apkārtstaiģājošs tirgotājs no Jaunjelgavas, Rīgas ielā. Pēc iepriekšējā pieņēmuma četri nebūtu iekļaujami holokausta upuru sarakstā. To var apstiprināt ar faktu, ka Peisels Achreins ir iekļauts Jaunjelgavas nošauto sarakstā, kas tāpat sastādīts uz tautas skaitīšanas kartotēkas pamata.³⁵

Tātad Zalvē pastāvīgi dzīvojušas divas ebreju ģimenes – Calkoviči un Kitaji –, kuriem piederējuši koloniālpriecū un pārtikas veikali.

Tālāk dokuments – krimināllieta ar Roberta Dāboliņa vārdu, ko *Smerš* arestē, var teikt, otrā dienā pēc Sarkanās armijas ienākšanas 1944. gada 22. augustā. Dažas dienas pirms aresta par Dāboliņu liecina Viktorija Čiževska un Jānis Liepiņš. Pats Dāboliņš liecina: *[...] es nošāvu Cialkoviča [tā protokolā] ģimeni – Robertu, sievu Rīvu, dēlu, 6–7 g.v. Viss, atskaitot uzvārda rakstību, sakrīt ar tautas skaitīšanas formulārā ierakstīto. Bez Dāboliņa automašīnā bijuši pašaizsargi Jaunzems, Pētersons, Reitenants, Markus pie stūres. Pabraukuši ar Calkovičiem 5–6 kilometrus uz Ērberģes pusi, tad mežā visus nošāvuši un aprakuši.*

Tas protokolēts 22. augustā. 1944. gada 28. augustā sastādīts 4. triecienarmijas medicīnas eksperta Mastbauma un citu parakstīts ekshumācijas akts, kurā norādīts, ka 4,5 kilometrus no Zalves 100 metru no ceļa atraktas upuru atliekas – vīrieša, sievietes un bērna skeleti, uz kuriem saglabājušās drēbju skrandas. Kaps apmēram trīs gadus vecs...³⁶

Robertam Dāboliņam piespriež 15 gadus nometnē; viņš 1945. gada maijā Taišetlagā mirst. Nav rehabilitēts. No lietā uzrādītajiem, iespējams, ka Vilis Jaunzems arestēts jau 1944. gada 14. septembrī. Par ebreju un padomju aktīvistu šaušanu, gūstekņu ap-sargāšanu, policista gaitām Krievijā V. Jaunzemam vispirms piespriež nāvessodu, ko nomaina pret 20 gadiem nometnē. Par viņa turpmāko likteni nav ziņu.³⁷

Neviens no lietā minētajiem pārējiem paš aizsargiem nav reģistrējies emigrācijā, tāpat nevienā pieejamā dokumentā nav pieminēts Zalves ebreju otras ģimenes – Kitaju liktenis. Pēc daudziem telefonzvaniem beidzot autors sasniedza Zalves pastāvīgo iedzīvotāju Ernu Ūdri.

Jā, es atceros tirgotāja Kitaja ģimeni. Tepat Kļaveniekos viņi turēja veikalu. Divi jau gados un meita, laikam Braine. Vecīši jau padomju gadā kļuva tramīgi un aizbrauca, laikam uz Jelgavu. Lietuvas tuvums baidīja, vai? Meita, nesen apprecējusies, ar vīru palika, jo bija arī bērniņš. Viņus tad arī nošāva, kas un kur, nezinu... Runāja, ka vecais Dāvids Kitajs izglābies, laikus aizbēdzis uz Krieviju...

Dzimsarakstu arhīvi Zalves pagastā no 1935. gada līdz 1941. gadam neviena ebreju bērna dzimšanu neuzrāda. Tas nozīmē, ka jaundzimušais, tāpat kā Kitaju meitas laulības, reģistrēts citur, visticamāk Jēkabpils pilsētā. Tas jānoskaidro nākamajā pētījumā. Ja tas izdosies, uzzināsim Kitaju znota uzvārdu.

Telefonakcijas laikā par Zalves pagasta problēmām nācās traucēt novadnieka Imanta Auziņa atmiņu atvarus. Viņš zināja par Calkovičiem, Kitaji no dzimtām mājām tālu, neko neatcerējās. Toties pavēstīja par kārtējo glābšanu.

Man rados zīmējās jauktas laulības, māsīca Braina Šneidere. Viņi visi trīs sākumā nokļuva Rīgas geto, tad māsīcu ar meitu izlaida, vīrs palika un gāja bojā Štuthofā. Abas pēc tam slēpās gan pie mums Zalves Auziņos, gan Ārītēs – bija tādas mājas meža vidū. Kad pagāja pirmā ziema, Brainu notvēra, bet tad jau vairs neslepkavoja, nosūtīja uz koncentrācijas nometni Vācijā. To viņa izcieta un vēl tagad atceras...³⁸ Diemžēl pagaidām kontaktus ar Šneideres ģimeni nav izdevies nodibināt.

Mazzalves pagasta ebreji

Mazzalve atrodas Lietuvas pierobežā, 1935. gadā reģistrēts 2000 iedzīvotāju, no tiem deviņi ebreji. No viņiem viens – Marks Libermanis, koktirgotājs, kā pastāvīgu dzīvesvietu uzrādījis Rīgu, Skolas ielu 10–4. Padomju gadā viņš jau nu koktirgotājs gan nebija un no Skolas ielas dzīvokļa uz Dzeņu mājām Mazzalves pagastā nepārcēlās.³⁹

Šai pagastā 1935. gadā dzīvojusi Feldhūnu (četri ģimenes locekļi), Zilbermaņu (divi), Davidovu (divi) ģimene.

Par šī pagasta ebreju iznīcināšanu ir trīs krimināllietas. Pirmās liecības sniedzis jau 1944. gada 27. septembrī apcietinātais Voldemārs Līdumnieks. Viņu pratina čekas izmeklētājs Stūris, kura latviskais uzvārds ir reta parādība padomju izmeklēšanas praksē. Līdumnieks liecina, ka Mazzalves paš aizsardzības vienību organizējis kāds Latvijas armijas kapteinis Bruners. Apšaudījuši Sarkano armiju, kas atkāpusies, tvarstījuši bēguļojošos kareivjus, konvojējuši uz Lietuvas Biržiem Mazzalves pagasta padomju aktīvistus. Tur atradusies vācu komandantūra. Turpmāk precīzi no protokola: *Augusta pirmajās dienās uz skolu atveda 8–9 ebrejus, arī sievietes un bērnus. Grupas*

vecākais Balodis lika man braukt uz mežu. Es sapratu, kas par lietu, atteicos. Tad man lika stāvēt uz šosejas pie meža, nevienu nelaist. Mašīna ar ebrejiem un šāvējiem iebrauca eglējā, tur skanēja šāvieni, kļiedzieni. Pēc pusstundas auto atgriezās, tur bija tikai Baloža komanda. Kapteinis Balodis bija no Jaunjelgavas, pārējie no Mazzalves: Sņikis Alfreds, Bruģis Jānis, Galviņš Valdis, Zvaigzne Valdis. Ebrejus šāva 1,5 km no Čigānkalna ceļa labajā pusē no Mazzalves uz Lielzālvi.

Tiktāl Līdumnieka krimināllieta, pēc kuras materiāliem par padomju aktīvistu konvojēšanu un ebreju apsargāšanu viņam piespriež 15 gadu. Viņš pazūd bez vēsts, reabilitēts. Kādēļ šeit parādās Jaunjelgavas holokausta izpētē aprakstītais Balodis – par to vēlāk.

Otra krimināllieta ir par 1950. gada augustā arestēto Albertu Bruneru. Fantastisks liktenis: no 1944. gada līdz 1945. gadam dienējis Sarkanajā armijā, apbalvots ar medaļu “*Za pobjedu*”, arestēšanas brīdī ir kolhoza “Arnolds Upmalis” priekšsēdētājs. Bet 1941. gadā bijis paš aizsargs, tvarstījis mežos zaldātus, arestējis un konvojējis aktīvistus. Ebreju lietas viņa nodarījumos nav, tomēr piespriež 25 gadus, un kaut kur pazūd nometnēs. Viņš nebūtu komentējams šī pētījuma ietvaros, ja vien nebūtu kapteiņa Brunera, kura vārds ir Voldemārs, brālis. Viņš liecina: *Voldemārs beidza Latvijas Karaskolu, Militāro akadēmiju Polijā. Uz dienēja līdz ģenerālštāba kapteinim. 1940. gadā pēc padomju varas nodibināšanās demobilizējās, atbrauca uz Mēmeli un slēpās līdz vācu ienākšanai. Tiešām, Mazzalvē organizēja policiju, uzbruka Sarkanajai armijai, tvēra aktīvistus, organizēja konvojēšanu uz Lietuvas Biržiem. Kalpoja līdz augusta sākumam, kad sastrīdējās ar vāciešiem, laikam arī ar mūsu apriņķa priekšniecību. Atteicās vākt kompromatu par padomju aktīvistiem, kaut kas tur bija arī par ebrejiem. Sastrīdējās tik stipri, ka atkal pārgāja nelegālos. Mēmeles mežos pie Gāršu mājām slēpās līdz novembrim. Laikam tādēļ, ka atriebes trakošana bija it kā izbeigusies, viņš aizbrauca uz Rīgu un pieteicās vācu policijā Reimersa ielā. Saņēmām oficiālu izziņu, ka cietumā miris 1942. gada pavasarī. Citi, kopā sēdējušie, zināja stāstīt, ka nošauts Biķernieku mežā...*

Te nu atklājās, kādēļ Mazzalvē pēkšņi uz ebreju eksekūciju ierodas Jaunjelgavas bende šī vārda visīstākajā nozīmē kapteinis Balodis. Voldemārs Bruners no šīs neģēlības ir atteicies, diezin ko priekšniecībai sarunājis, un asinsdarbu veic acīmredzot patoloģiski nenormālais jaunielgavietis. Par viņu rakstīts autora pētījumā par holokaustu Jaunjelgavā.

Trešā krimināllieta ar īsu informāciju par Mazzalvē dzīvojošo ebreju likteni ir daudzi sējumi ar mazzalvieša Voldemāra Mireka liecību. Tur minētais čekas izmeklētājs Stūris pierakstījis: *1941. gada rudenī izbraucu mežā, kur apšāva 9 ebrejus. Es šaušanā nepiedalījos. Mireks nemin, no kurienes noslepkavotie. Šī krimināllieta uzskaita piecu mazzalviešu nodarījumus, no viņiem tikai Mirekam inkriminēta daļība holokaustā, tiesa,*

bez šaušanas. Lietā ir vēl pārdesmit tiesājamo no citiem novadiem, jo šī ir nacionālo partizānu, kā tur rakstīts, bandītu lieta. Visiem piespriež 25 gadus nometnē.⁴⁰

Ir vēl citas Mireka liecības, kuras aplūkosim attiecīgās epizodēs.

Tālāk seko grūti atminamas pretrunas. Vispirms Mazzalves pagasta valdes lēmumos, kas kā rets izņēmums saglabājušies, laikā no 1941. gada 18. jūlija līdz augusta beigām nav nekādas norādes par paš aizsardzības vienību organizēšanos, par ebreju mantu izpārdošanu vai pilnvarnieku iecelšanu viņu īpašumos. Neziņa.⁴¹

Šī neskaidrība atklājas Sunākstes pagasta dokumentos, kur redzama Jēkabpils apriņķa paš aizsardzības priekšnieka pulkvežleitnanta Dzenīša 1941. gada 18. jūlija pavēle nr. 4, kuras 1. paragrāfs skan: *Mazzalves iecirkņa paš aizsardzības priekšnieku atbrīvoju, viņa vietā ieceļu kapteini Jankavu Jāni.*

J. Jankavs nav tiesāto sarakstos, nav arī pagasta emigrācijas kartotēkā.

Pagasta novadpētniece Emīlija Varkale atstāstīja versiju, ko dzirdējusi no vecajiem zalviešiem, ka Melderu mājās dzīvojošā Libermanu ģimene – sieva ar diviem dēliem – nošauta. Vīrs bijis iesaukts Sarkanajā armijā, atgriezies, gājis bojā drīz pēc kara auto-katastrofā. Jāpiebilst, ka jau minētie Feldhūni 1935. gada tautas skaitīšanas kartītēs uzrādīti no Priednieku mājām, Davidovi – no “Pukin-Valštein” (tā kartītē), Zilbermaņi – divi 60 gadu veci sirmgalvi – no Beķerkroga mazmājas. Nekur neparādās Meldermājas un Libermani.⁴²

Mēmeles pagasta ebreju iznīcināšana

Mēmele ir neliels Latvijas robežpagasts ar 1168 iedzīvotājiem, kuru vidū 1935. gada tautas skaitīšanas datus uzrādīta ebreja Cadoviča piecu cilvēku ģimene. Viņi darbojušies Rites kroga pārtikas veikalā.⁴³ Mēmelē dzimusī rakstniece Lūcija Ķuzāne informēja, ka: *No Mēmeles pagasta centra kroga 1941. gada rudenī aizveda un Zalves mežā, t.s. Čigānkalnā, nošāva Cadoviču ģimeni – Īzaku, Zāru, meitu Jetu (apmēram 13 gadu vecu), šķiet, arī vecotēvu, vecomāti un Īzaka brāli ar ģimeni – piecus vai desmit cilvēkus. Pie viņiem bija atbraukuši radi no Lietuvas. Cik atceros, mantas aprakstīja mēmelietis Tomans, pagasta valdes loceklis, pēc tam pārdeva.*⁴⁴

Rakstnieces nosauktie vārdi sakrīt ar tautas skaitīšanas kartītēs uzrādītajiem. Par Cadoviču Lietuvas radiem, protams, ziņu nav.

Ko uzrāda krimināllietas? Mazzalvietis Valdis Zvaigzne, arestēts jau 1944. gada 29. novembrī, atzīstas: *Es stāvēju postenī pie Lujānu mājām. Atbrauca Jaunjelgavas šucmaņi – kapteinis Balodis ar 5–6 cilvēkiem un apšāva Mēmeles ebrejus.*⁴⁵ Atkal Balodis!

V. Zvaigzņem piespriež 10 gadu labošanas darbu nometnē, lietā nav ziņu par viņa likteni. Reabilitēts. Šai pašā lietā Jānis Laurinovičs liecina, ka kādu Meiersoni ar meitu nošāvis Odiņš un Sņiķis. Abu nav tiesāto sarakstos.

Jau minētais Voldemārs Mireks 1948. gada 16. martā liecina: *[..] 1941. gada septembrī es kopā ar citiem Mazzalves pašaizsargiem un 4 šucmaņiem no Jaunjelgavas piedalījos 9 ebreju tautības cilvēku nogalināšanā Zalves mežā pie Čigānu kalna.*⁴⁶

Kā redzējam, Čigānu kalns minēts arī iepriekšējās liecībās, pat nogalināto skaits ir it kā analogs. Republikas Ārkārtējās komisijas dokumentos Mazzalves, Rites, Biržu, Saukas un Sēlpils pagastā nogalinātie ebreji nav uzrādīti.

Jāuzsver, ka vairāki par holokaustu tiesātie mēmelieši nav piedalījušies dzimtā pagasta noziegumos, piemēram, Jānis Osītis apsargājis Rīgas geto, konvojējis nelaimīgos uz Rumbulu. Tāpat citos pagastos holokausta sakarā minētie mēmelieši – Pēteris Linde, Vilis Puļķis, Kārlis Kaņepājs, Jorģa dēls, arestēti jau 1944. gada 11. novembrī, kopā ar vēl trijiem ieķļauti vienā krimināllietā, bet ne par holokaustu. Izrādās, ka viņi pretojušies padomju varai, t.i., tvarstījuši sarkanarmiešus, partizānus, bijuši šucmaņi, un viss. Tādēļ liecinieku liecības jāvērtē ļoti uzmanīgi, ja jau pat padomju kara tribunāli un sevišķās apsprendes neinkriminē represijas pret ebrejiem.⁴⁷

Elkšņu pagasts

Elkšņi ir neliels pagasts pie Lietuvas robežas, ar 1500 iedzīvotājiem. Pēc tautas skaitīšanas datiem, 1935. gadā tur nav dzīvojis neviens ebrejs, tomēr Republikas Ārkārtējās komisijas 1945. gada 30. aprīļa kopsavilkuma dokumentā – aktā norādīts, ka no Elkšņu pagasta uz Viesīti aizvestas un tur nogalinātas Anna un Liene Cukermanes, aptiekārs Kāns ar sievu, kāds Proims ar sievu, vēl viens Proims.⁴⁸

Viesītes holokausta upuru sarakstos šo uzvārdu nav. Aktā visiem nav uzrādīti arī vārdi.

12. lietas 6. lappusē aktā nr. 1 lasām, ka *[..] pirmajā bedrē pie Kalēju mājām atklāti 6 līķi [..] upuri nošauti no tuvas distances.*

Protams, aktā nav norādīta ekshumēto tautība. Ārkārtējā komisija arī konstatē, ka pēc vācu armijas ienākšanas Elkšņu pagastā nogalināti 35 iedzīvotāji, to skaitā arī seši minētie ebreji. Ar lielu varbūtību var pieņemt, ka atsegtais ir Elkšņu ebreju kaps. Vismaz skaits sakrīt.

Ko liecina nedaudzās krimināllietas? Pēteris Zvaigzne, elksnietis, arestēts jau 1946. gada 26. janvārī, notiesā uz 10 gadiem, miris 1953. gadā ieslodzījumā. Ģimeni 1949. gadā izsūta.

Ar Jēkabpils pārvietojamās kinoiekārtas automašīnu viņš vedis pašaizsargus uz Elkšņu, Rites un Saukas pagastu arestēt padomju aktīvistus. Pēc Viesītes ebreju apšaušanas Ļūdānu mājās vedis piecus šāvējus uz Elkšņu pagastu.⁴⁹

P. Zvaigzne rehabilitēts. Varam tikai minēt, kādēļ šāvēji vesti uz Elkšņiem – vai pa ceļam uz mājām vai uz Jēkabpili vai arī – lai piepildītu upuru bedri. Tā Elkšņu pagastā nav vienīgā.

Holokausta lietās tiesāti vēl citi elksnieši – Jānis Vītols, Voldemārs Dišlers. Abi par aktīvu piedalīšanos holokaustā sodīti ar 20 gadiem nometnē. Tas par piedalīšanos Aknīstes ebreju iznīcināšanā 1941. gada jūlijā (precīzs datums nav norādīts). Tur pavisam, gandrīz tāpat kā Viesītē, 150 nogalināto, bet tas jau cita pētnieka informācijai.⁵⁰

Holokausta upuri Rites pagastā

Rites pagasts atrodas pie Lietuvas robežas, 1400 iedzīvotāju, no tiem pieci ebreji.⁵¹

Kā vienīgais vīrietis nosaukts Apserdes aptiekā strādājošais Ilja Kāns. Tā kā Rites un Elkšņu pagasts atrodas blakus, var būt, ka šis ir Elkšņu novadā uzrādītais aptiekārs. Tautas skaitīšanas formulārā gan nav uzrādīta Iljas sieva, kura bez vārda minēta Elkšņu aktā. Apserde tiešām atrodas Elkšņu pagasta robežās, un nav saprotams, kādēļ Kāns ierakstīts kā Rites iedzīvotājs.

No Rites pagasta iedzīvotājiem tikai vienam ir kriminālieta par aktīvistu nogalināšanu, gan ar piebildi, ka sargājis arī nošauto mantas. Tas ir Jozs Beļuna, viņu izsūta uz septiņiem gadiem, mirst Tagiļlagā 1951. gadā. Viņa nelielajā lietā nav ne vārda par ebrejiem.⁵²

Vienīgais informācijas avots ir Rites pagasta ilgdzīvotājs Jānis Kolpaks, kurš autora ilggadējai palīdzībai šī pagasta vēstures pētīšanā Ainai Kampei pastāstījis: *Par Ilju Kānu neko nezīnu. Šnitkes – Dveira (māte) un Rocha (meita) vēl 30. gadu beigās aizbrauca dzīvot citur – laikam uz Liepāju. Atraitne Dveira bija Elkšņu aptiekas, kas Apserdēs, īpašniece. Ļoti var būt, ka viņa aptieku pārdeva Kānam, tādēļ tie ieraksti divos pagastos.*

*Divas māšas – Cukermane Līna un Jūlija – bija pārtikas veikala īpašnieces turpat Apserdes krogā. Viņas gan tika nošautas. Kur, nezīnu.*⁵³

Autora pētītajā Viesītes holokausta sarakstā uzrādītas divas Cukermanes, kuras nav atrastas 1935. gada tautas skaitīšanas materiālos: Hena (1901) un Roza (1904). Var būt, ka viņas ir ritietes, jo par nogalināto saraksta precizitāti, sastādītu 1944. gada rudenī, var šaubīties.⁵⁴

Holokausts Daudzeses pagastā

Mazs, mežiem bagāts pagasts ar 1246 iedzīvotājiem, kuru vidū 1935. gada tautas skaitīšanas laikā mituši trīs ebreji. Viens no viņiem – Zamuels Dacherovs reģistrēts kā kokmateriālu brāķeris kādai Rīgas firmai. Var pieņemt, ka 1941. gada jūnijā viņa Daudzesē vairs nebija, jo firmas taču bija likvidētas, kokus vairs neeksportēja.⁵⁵

Bez Šnejera un Rozas Kleimanas – Roza minēta kā Rīgas iedzīvotāja –, pēc novadnieka Alfrēda Baibas liecības, pagastā vēl dzīvojuši ārsta Moreina ģimene. Ne vīra, ne sievas vārdu viņš neatceras. Visi četri nošauti. Šī ir vienīgā liecība par holokaustu Daudzesē.⁵⁶

Tā kā pagasts atrodas Sērenes pagasta un Jaunjelgavas pilsētas tuvumā, kur 1941. gada jūlijā–augustā nogalināja pustūkstoti Jaunjelgavas ebreju, var droši apgalvot, ka Daudzeses nelaimīgie tika aizvesti uz Bekusilu šaipus pilsētas un kopā ar citiem nogalināti. Krimināllietās ir liecības, ka šāvusi grupa no Sērenes, Seces, Daudzeses. Bekusils, tāpat kā Totānu kapi (otra slepkavošanas vieta), atrodas Sērenes pagasta teritorijā dažus kilometrus no Daudzeses. Alfrēds Baiba pēc atmiņas nosauc arī dažus viņam it kā zināmos vainīgos. Autora pētījumā par Jaunjelgavas holokaustu dokumentāri uzrādīti 44 notiesātie un 16 uz daudzu liecību pamata aizdomās turētie, nenotvertie. Starp viņiem redzams tikai viens daudziesietis – Kārlis Belruss, kurš Totānu silā šāvis ebrejus.⁵⁷

A. Baibas uzrādītie Arvīds Zvejnieks, Kārlis Belruss un Jānis Mazjānis tiešām tiesāti, viņiem piespriež 15 vai 25 gadus nometnē, bet – nevienam spriedumā nav uzrādīts holokausts. Ir pretošanās padomju varai, dienests Latviešu leģionā, gūstekņu apsargāšana, nelegāla dzīvošana. Tas lieku reizi pierāda, cik uzmanīgam jābūt, nosaucot personas.⁵⁸

Holokausts Sērenē

Pagasta un pilsētas liktenis cieši savijas, arī holokaustā. 1935. gadā pagastā dzīvojuši 1274 cilvēki, no viņiem astoņi ebreji. Sešu cilvēku lielā Binderu ģimene dzīvojusi Zemnīcu mājās un nodarbojusies ar zemkopību. Haims Calkovičs turējis Zalves pagasta Zvanītājos pārtikas veikalu, tomēr tautas skaitīšanas laikā reģistrējies Zemnīcās.⁵⁹

Ārkārtējās komisijas izmeklēšanas dokumentos par ebreju nogalināšanu nav minēts nekas.⁶⁰ Tas šķiet dīvaini, jo Sērenes paš aizsargi aktīvi piedalījušies ebreju iznīcināšanā Jaunjelgavā, un masveida slepkavošanas vietas, kā jau teikts Daudzeses apskatā, atradās Sērenes teritorijā – Bekusilā un pie Totānu kapiem. Par to autora plašākā pētījumā “*Nairi pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā)*”, kas, kā jau uzrādīts, publicēts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 12. sējuma 278.–357. lappusē. Slepkavībās piedalījušies 26 sērenieši, starp viņiem Kārlis Svarēns – sērenietis, viens no galvenajiem organizētājiem. Tas viss pierādīts krimināllietās, un diezin vai šai nāves virpulī tika žēloti vietējie sērenieši. To apliecināja arī vienīgā vēl dzīvā to gadu lieciniece Ella Ērentraute, kas joprojām dzīvo Mazbeičānu mājās blakus Bekusilam, kur notikusi šaušana. Tur savu dzīvi beiguši arī Sērenes ebreji, pārapbedīti Jaunjelgavas kapos. Acīmredzot starp simtiem noslepkavoto Jaunjelgavā čekas izmeklētājiem palicis nepamanīts nepilna desmita Sērenes mozusticīgo liktenis. Sērenieši par to ir klusējuši.

Veda te garām daudzus, šāva kā zvērus. Vai tādu mežonību varēja iedomāties Ulmaņgados, kurus tagad viens otrs zākā. Tepat vien kalnā tas Binderu veikals bija, kas tad viņus nezināja. Es, kalpa bērns, divas reizes no paša Ulmaņa rokām balvas saņēmu. Pirmo reizi 1934. gada vasarā, laikam pēc apvērsuma, par uzvaru jauno

slaucēju sacensībās Koknesē – Goda rakstu un skaistu somiņu. Otrreiz, pēc kāda pusgada, atkal balvu, šoreiz rokaspulksteni, kā viena no labākajām valša dejotājām sacīkstēs Ulbrokā. Viņš tak laikam mani atcerējās no tiem govīs sāniem Koknesē, pa vaigu papliķēja.

Tā 85 gadus nodzīvojis sēreniete beidz mūsu sarunu.⁶¹

Ebreju nogalināšana Slatē

Slatē 1935. gadā mituši 1274 iedzīvotāji, no tiem seši ebreji. No viņiem Icigs Franks uzrādīts kā lopu uzpircējs ar pastāvīgu dzīvesvietu Daugavpilī.⁶²

Atskaitot Leibu Michaļeviču – koktirgotāju Slates mežniecībā, pārējie ir Freidu dzimtas piederīgie, kuriem piederējis pārtikas veikals Stirnu mājās. Ārkārtējās komisijas atskaitē par ebreju iznīcināšanu norādīts, ka Slatē tiešām dzīvojuši četru cilvēku lielā Freidu ģimene, kuras liktenis sīkāk nav noskaidrots.⁶³

Ko nav noskaidrojusi komisija, atklāj krimināllietas. 1945. gadā arestētais šoferis Otto Bušs liecina: *1941. gada jūlija vidū es automašīnā vedu 4 vai 5 Slates ebrejus uz Leimaņiem Biržu pagastā. Viņus konvojēja kāds Zommers un Bruksis. Dzirdēju, ka viņi tur nošauti.*⁶⁴

Starp 125 tiesātajiem un 189 emigrācijā reģistrētajiem birziešiem ne Zommerā, ne Brukšā nav.⁶⁵

Zasas pagasta ebreju liktenis

Pēc tautas skaitīšanas datiem mazajā Zasas pagastā dzīvojuši 1222 brīvās Latvijas pilsoņi, no tiem pieci ebreji. Pēc Ārkārtējās komisijas ziņām, 1941. gada jūlijā Stiebrīņu mājās nošauts kāds nezināms ebrejs. Visi zināmie – Cukermanu ģimene un Haika Burina – dzīvojuši Zasas pienotavā un Vanagkalnos.⁶⁶

Starp 58 autora atklātajiem padomju gados tiesātajiem zalviešiem nav neviena, kas būtu saukts pie atbildības par piedalīšanos holokaustā.⁶⁷

Kur šī Cukermanu ģimene palikusi? Atbildi sniedz Zasas novadpētniece Gaida Svilpe, kuras grāmata "Zasa un tās ļaudis" izdota 2005. gadā.

*Zasas ebreju Cukermanu ģimene bija aizbraukusi uz Līvāniem tūlīt pēc kara sākuma. Laikam saņēmuši ziņas par notikumiem Lietuvā. Jau pēc vācu ienākšanas tēvs Zorachs atbraucis pie paziņas – Bokas, bet, redzēdams, ka te tāpat trako šucmaņi, aizbraucis atpakaļ. Pats Boku tēvs viņu pajūgā laikam arī ar kādām mantām aizvedis ja ne līdz pašiem Līvāniem, tad līdz Daugavas pārceļuvei noteikti. Cukermaniem Līvānos bija radi. Kas ar viņiem tālāk – nezinu. Turienes šaušana bija Zalvē dzirdama.*⁶⁸

Te jāpiebilst, ka 1935. gada tautas skaitīšanas dokumentos Zalves pagastā tiešām reģistrēta kāda Haika Burina, kas gana lopus Vanagkalnu mājās. Viņas tēvs bija kurpnieks un dzīvoja Līvānos, Rīgas ielā.

Kas attiecas uz šautēju zalvēm Līvānu apkārtnē aiz Daugavas, arī autora Jēkabpils ģimnāzijas klasesbiedrs Uldis Klucis atceras, ka toreiz viņa tēvs Ādams Klucis, pamatskolas pārzinis, šausminājies par notikumiem pārdaugavā, kas atbalsojušies skolas pagalmā.

Tātad Zesas pagastā nogalināts viens nezināms ebreju tautības cilvēks. Iespējams, ka viņš bija bēglis no Lietuvas.

Neskaidrības holokaustā Secē

Seces pagastā pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem bijuši 2338 iedzīvotāji, no kuriem trīs ebreju tautības pilsoņi; no viņiem viens – Gersons Gūtmanis – koku šķīrotājs ar pastāvīgu dzīvesvietu Krustpīlī, Zīlānu ielā 20;⁶⁹ vēl minēta Vira Remigoļskis – Seces aptiekas asistente un Rocha Lindane – Seces Baznīckroga veikala pārdevēja.

Pēc autora novadnieku un skolabiedru seciešu Jāņa un Artura Pormaļu liecībām Rochai bijusi meita, kas dzīvojusi Jaunjelgavā, un vīrs, kurš pēc vācu ienākšanas pakāries. Republikas Ārkārtējā komisija konstatējusi, ka no Seces ebrejiem Sērenē pie Totānu kapiem nošauta Zāra Lindane, viņas vīrs un meita.⁷⁰

Skaitis it kā sakrīt, vārdi un nāves versijas ne.

Bet ir vēl fakti, ko atklāj krimināllietas. 1951. gadā Secē arestē Otto Miltiņu, ko apsūdz Šifu ģimenes – divu pieaugušo un divu bērnu arestēšanā. Otto viņus aizvedis uz Seces pagastmāju, kur iesēdinājis automašīnā, lai vestu uz Jaunjelgavu. Miltiņš domā, ka Šifi Sērenē, Bekusilā, 1941. gada 11. jūlijā nošauti.⁷¹

Ir vēl viens dokuments, kas gan it kā apstiprina, gan atspēko minēto. Tas ir eks-humācijas akts, ko 1950. gada 19. oktobrī parakstījusi ārste Rugāja, Grebļu ciema padomes priekšsēdētājs Jesers, drošības iestāžu pārstāvis Hitrovs, iznīcinātājs Vectirāns un liecinieks Mihno. Aktā teikts: *Pie Rēzu mājām, Grebļu mežīnā, 200 metru no Jaunjelgavas–Kokneses ceļa Seces pagastā atrakta kapa vieta ar 7 liķiem. Viens bērns, viens jauniešs, 15–18 gadu, pārējie pieaugušu cilvēku skeleti.*⁷²

Kapā atklātie bērnu skeleti, bez šaubām, liecina, ka nogalināti ebreji. Un viņu skaits dīvainā kārtā precīzi sakrīt ar Lindanu un Šifu ģimeņu locekļu skaitu. Vai Otto Miltiņš un Zelma Rozentāle būtu melojuši, parakstīdami protokolu viņu lietā? Turklāt atsegtais kops atrodas nevis starp Seces pagastmāju un Jaunjelgavu, bet pie mazā ceļa, kas no lielās šosejas ved uz Koknesi.

Dignāja, Sunākste

1935. gada tautas skaitīšanas dokumentos atzīmēts, ka divi ebreji dzīvojuši Dignājas pagastā, viens Sunākstē. Par pēdējo autors bija sevišķi izbrīnīts, jo neatceras pagastā neviena mozusticīgā. Atklājās, ka Dignājas Rubens Lubockis bijis koku šķīrotājs ar pastāvīgu dzīvesvietu Līvānos, Buls Gūtmans – *stiklērs* (tā kartītē) un arī smagais

ormanis Līvānos. Sunākstietis Hode Bordo kā apkārtstaigājošs tirgotājs pastāvīgi dzīvojis Jēkabpilī, Pasta ielā 72. Tautas skaitīšanas dienā 1935. gada 12. februārī viņš "notverts" Dīdānu mājās. Šīs nu jau sabrukušās dižās sētas mantinieks Jānis Dimburgs no Jelgavas telefoniski apstiprināja: *Tādi epizodiski braucēji un staigātāji pie mums apmetās bieži, jo mēs atradāmies uz robežas starp Sunāksti un Sēlpili, pāris kilometru no Staburaga stacijas. Bez tam mana vecmāmiņa Jūle Puriņa bija ļoti labvēlīga pret šiem nabadzīgajiem tirgotājiem. Laikam arī tādēļ, ka bija ziņkārīga, alka jaunāko ziņu par notikumiem aprīņķī, pagastos. Māja mums bija liela, [...], tukšs vesels gals, un jērus kāvām biežāk nekā citi. Mans tēvs Arturs Dimburgs, diplomēts mērnieks un kalnu inženieris, liellopu un jēra gaļu cienīja vēl no saviem inženiera – kara rūpnīcas cēlēja gadiem Kazahijā un Urālos.*

Cik ebreju nogalināts pagastos

Atšķirībā no autora iepriekšējo pētījumu shēmas, kur holokausta upuri uzskaitīti pētījuma beigās, šajā gadījumā vispirms veicama iespējamā vārdiskā uzskaitē, jo gan noziegumu veicēji, gan nogalinātie tika minēti vienā un tai pašā vietā vairākas reizes.

Vārdisko uzskaiti prasa arī Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada Progresā ziņojums.⁷³

Pagastu datu bāze balstīta uz ceturtās tautas skaitīšanas materiāliem 1935. gadā Jēkabpils aprīņķī, pēckara kriminālietu ierakstiem, laikabiedru liecībām, dzimtsarakstu reģistra datiem.

Neretas pagasts

Nr. p.k. pēc tautas skaitīšanas datiem	Nogalināto kārtas skaitlis	Uzvārds, vārds	Dzimšanas gads	Ziņas, pieņēmumi, jo nošauto sarakstu nav	Ziņas par izglābšanos
1	2	3	4	5	6
1.	1.	Bedaks Māle	1901	Nošauta/s	–
2.	2.	Beitlers Ida	1888	"	–
3.	3.	Beitlers Mozus	1921	"	–
4.	4.	Bradovka Leiba	1878	"	–
5.	5.	Bradovka Beila	1895	"	–
6.	6.	Bradovka Meiers	1923	"	–
7.	7.	Brens Toļa	1920	"	–

1	2	3	4	5	6
8.	8.	Brens Miķelis	1921	Nošauts/a	–
9.	9.	Brens Soņa	1924	”	–
10.	10.	Brens Soņa	1925	”	–
11.	11.	Cadovičs Sora	1904	”	–
12.	12.	Cadovičs Berta	1926	”	–
13.	13.	Cadovičs Peisachs	1928	”	–
14.	14.	Cadovičs Heins	1932	”	–
15.	15.	Cinmans Mozus	1912	”	–
16.	16.	Druks Tovija	1908	”	–
17.	17.	Egdesas Motelis	1906	”	–
18.	18.	Eltermans Hermans	1907	”	–
19.	19.	Gatanovičs Movša	1849	”	–
20.	20.	Gelbarts Haims	1915	”	–
21.	21.	Gelvans Meiers	1894	”	–
22.	22.	Gens Davids	1880	”	–
23.	23.	Guts Haims	1870	”	–
24.	24.	Haļavins Mordehajs	1910	”	–
25.	25.	Heide Zamuils	1905	”	–
26.	26.	Jakobsons Rebeka	1879	”	–
27.	27.	Jakobsons Rozalija	1907	”	–
28.	28.	Jakobsons Minna	1913	”	–
–	29.	Jakobsons Harry	1937	”	–
–	30.	Jakobsons Zinaida	1938	”	–
–	31.	Jakobsons Zamuils	1940	”	–
29.	32.	Jakobsons Lina	1917	”	–
30.	–	Jakobsons Zamuils	1906	Izglābies	–
31.	33.	Jakobsons Iciks	1869	Nošauts/a	–
32.	34.	Jakobsons Moisejs	1901	”	–
33.	35.	Jakobsons Zeldā	1915	”	–
34.	36.	Jakobsons Hanna	1910	”	–
35.	37.	Jankuns Haims	1877	”	–
36.	38.	Jankuns Roza	1855	”	–
37.	39.	Kivmanis Vulfs	1891	”	–
38.	40.	Koblencs Hanis	1916	”	–
39.	–	Lange Boriss	1900	Izglābies	Sk. tekstā 280. lpp.
40.	–	Lange Sara	1902	Izglābusies	–
41.	–	Lange Michels	1907	Izglābies	–

1	2	3	4	5	6
42.	41.	Levins Izraels	1911	Nošauts/a	—
43.	42.	Malers Aba	1925	"	—
44.	43.	Malers Zalamans	1879	"	—
45.	44.	Malers Davids	1907	"	—
46.	45.	Malers Izaks	1919	"	—
47.	46.	Malers Feiva	1919	"	—
48.	47.	Malers Maša	1924	"	—
49.	48.	Mullers Lazars	1909	"	—
50.	49.	Meilechs Liba	1893	"	—
51.	50.	Muškats Bencians	1904	"	—
52.	51.	Muškats Šeina	1909	"	—
—	52.	Muškats Šmuels	1935	"	—
53.	53.	Nadels Abrams	1892	"	—
54.	54.	Nadels Roza	1898	"	—
55.	55.	Nadels Zelda	1920	"	—
56.	56.	Nadels Ida	1923	"	—
57.	57.	Nadels Meise	1924	"	—
58.	58.	Nadels Ella	1927	"	—
59.	59.	Okuņš Ofsejs	1909	"	—
60.	60.	Plīners Šeina	1875	"	—
61.	61.	Rozentāls Pinka	1906	"	—
62.	62.	Rozentāls Dobe	1906	"	—
63.	63.	Rozentāls Sima	1935	"	—
64.	64.	Segals Izraels	1905	"	—
65.	65.	Snaps Frīda	1901	"	—
66.	66.	Snaps Boris	1902	"	—
67.	67.	Snaps Ella	1932	"	—
68.	68.	Snaps Mari	1933	"	—
—	69.	Snaps Saša	1936	"	—
69.	70.	Ustjevs Nosovs	1899	"	—
70.	71.	Ustjevs Dveire	1902	"	—
71.	72.	Ustjevs Ida	1930	"	—
72.	73.	Ustjevs Žeņa	1934	"	—
73.	74.	Vestermans Zalamans	1856	"	—
—	75.	Zahars* Mirjama	1937	"	—

1	2	3	4	5	6
–	76.	Zahars Tihons	1940	Nošauts/a	–
–	77.	Zahars** Mosus	1908	”	–
–	78.	Zahars Beile	1909	”	–
–	79.	Švarcs*** (tēvs)	?	”	–
–	80.	Švarcs (māte)	?	”	–
–	81.	Švarcs (bērns)	?	”	–
–	82.	Švarcs (bērns)	?	”	–

* Zaharu ģimene nav tautas skaitīšanas sarakstā.

** Pēc bērnu dzimšanas pierakstiem.

*** Švarcu ģimene nav sarakstos, iekļauta uz liecību pamata.

Biržu pagasts

1	2	3	4	5	6
74.	83.	Kolodickis Hiršs	1901	Nošauts/a	–
75.	84.	Kolodickis Zara	1903	”	–
76.	85.	Kolodickis Svehama	1882	”	–
77.	86.	Kolodickis Gene	1925	”	–
78.	87.	Kolodickis Zelds	1928	”	–
79.	88.	Kolodickis Beila	1930	”	–
80.	89.	Kolodickis Ella	1932	”	–
81.	90.	Birins Zara	1906	”	–
–	91.	Bēglis no Lietuvas	?	”	–
–	92.	Bēgle no Lietuvas	?	”	–
–	93.	Bēgle no Lietuvas	?	”	–
–	94.	Bēgle no Lietuvas	?	”	–
82.	–	Šlomovičs Mendels	1908	–	Pēc pagasta dokumentiem un
83.	–	Šlomovičs Matilde	1914	–	liecinieku liecībām
84.	–	Šlomovičs Ida	1874	–	Šlomoviči izglābušies, emigrējuši

Saukas pagasts

1	2	3	4	5	6
85.	95.	Mirniks Zavels	1896	Nošauts/a	—
86.	96.	Mirniks Hanne	1897	"	—
87.	97.	Mirniks Tauba	1929	"	—
88.	98.	Mirniks Henne	1932	"	—
89.	99.	Ragoļskis Honons	1871	"	—
90.	100.	Ragoļskis Rochle	1875	"	—
91.	—	Movšovics Hanans	1917	Bijis armijā, atgriezies	

Sēlpils pagasts

1	2	3	4	5	6
92.	—	Lindans Izaks	1882	—	Izbraucis
93.	—	Lindans Geršons	1886	—	"
94.	—	Lindans Slova	1891	—	"
95.	—	Lindans Sore-Ebele	1922	—	"
96.	—	Lindans Taube	1911	—	"
97.	—	Joselovičs Jēkabs	1904	—	"
98.	—	Mandelštams Merija	1934	—	—
99.	—	Binders Hiršs	1891	—	—
100.	101.	Calkovičs Merija	?	Nošauta	—
101.	102.	Mandelštams Uriass	1901	Nošauts vai noindējies	—

Zalves pagasts

1	2	3	4	5	6
102.	103.	Calkovičs Roberts	1904	Nošauts/a	—
103.	104.	Calkovičs Riva	1908	"	—
104.	105.	Calkovčs Hackels	1934	"	—
105.	106.	Kitajs Braine	1922	"	—
—	107.	Braines vīrs	?	"	—
—	108.	bērns	?	"	—
106.	—	Kitajs Hane	1886	—	Izbraukusi
107.	—	Kitajs Dāvids	1878	—	Izbraucis

Mazzalves pagasts

1	2	3	4	5	6
108.	109.	Feldhūns Abe	1875	Nošauts/a	—
109.	110.	Fldhūns Roche	1891	"	—
110.	111.	Feldhūns Ida	1921	"	—
111.	112.	Feldhūns Cipa	1924	"	—
112.	113.	Zilbermans Georgs	1892	"	—
113.	114.	Zilbermans Minna	1894	"	—
114.	115.	Davidovs Abels- Ruvims	1914	"	—
115.	116.	Davidovs Feiga	1913	"	—

Mēmeles pagasts

1	2	3	4	5	6
116.	117.	Cadovičs* Vulfs	1863	Nošauts/a	—
117.	118.	Cadovičs Izāks	1894	"	—
118.	119.	Cadovičs Hinda	1871	"	—
119.	120.	Cadovičs Sara	1892	"	—
120.	121.	Cadovičs Jete	1926	"	—
—	122.	Cadovičs ?	?	"	—
—	123.	Cadovičs ?	?	"	—
—	124.	Cadovičs ?	?	"	—
—	125.	Cadovičs ?	?	"	—

* Iebraukuši no Lietuvas.

Elkšņu pagasts

1	2	3	4	5	6
—	126.	Cukermane Anna	?	Nošauta/s	—
—	127.	Cukermane Liene	?	"	—
—	128.	Kāns (aptiekārs) ?	?	"	—
—	129.	Kāns (sieva) ?	?	"	—
—	130.	Proims ?	?	"	—
—	131.	Proims (sieva) ?	?	"	—
—	132.	Proims (radniecība nav zināma)	?	"	—

Daudzses pagasts

1	2	3	4	5	6
121.	133.	Kleimans Šnejers	1855	Nošauts/a	–
122.	134.	Kleimans Roza	1891	”	–
–	135.	Moreins (ārsts) ?	?	”	–
–	136.	Moreine (sieva) ?	?	”	–

Sērenes pagasts

1	2	3	4	5	6
123.	137.	Binders Hiršs	1891	Nošauts/a	–
124.	138.	Binders Roza	1897	”	–
125.	139.	Binders Ida	1923	”	–
126.	140.	Binders Hane	1925	”	–
127.	141.	Binders Rohe	1927	”	–
128.	142.	Binders Ruvens	1931	”	–
129.	143.	Calkovičs Haims	1865	”	–
130.	144.	Vassermans Šmulis	1901	”	–

Slates pagasts

1	2	3	4	5	6
131.	145.	Preide Šmulis	1872	Nošauts/a	–
132.	146.	Preide Zare	1874	”	–
133.	147.	Preide Rivka	1902	”	–
134.	148.	Preide Civke	1911	”	–
135.	149.	Michaļevičs Leibs	1894	”	–

Zasas pagasts

1	2	3	4	5	6
–	150.	Nezināms no Lietuvas	?	Nošauts	–

Seces pagasts

1	2	3	4	5	6
–	151.	Lindans (vīrs) ?	?	Pakāries	–
136.	152.	Lindans Rocha	1909	Nošauta/s	–
137.	153.	Lindans (meita) ?	?	”	–
–	154.	Šifs (vīrs) ?	?	”	–
–	155.	Šifs (sieva) ?	?	”	–
–	156.	Šifs (bērns) ?	?	”	–
–	157.	Šifs (bērns) ?	?	”	–

Šī uzskaitē liecina, ka 1941. gadā holokausta laikā toreizējā Jēkabpils apriņķa pagastos nogalināti 157 ebreju tautības iedzīvotāji. No viņiem dokumentāri pierādāmi 137 noslepkavoto uzvārdi, pārējie – pēc liecinieku un laikabiedru liecībām. Protams, var diskutēt, vai šajā sēru un mežonības uzskaitē iekļaut it kā novadam nepiederušus mozusticīgos, t.i., bēgļus no Lietuvas. Pēc autora domām, tas darāms, jo kur gan citur šie fakti parādītos. Par tiem, kuri piedalījušies holokaustā, nākamajā uzskaitē, kura saprotamu iemeslu dēļ nav pilnīga.

Par holokausta noziegumiem tiesātie Jēkabpils apriņķa pagastu iedzīvotāji

Šie uzvārdi parādās gan holokausta krimināllietās, gan liecinieku liecībās.

Nr. p.k.	Uzvārds, vārds	Pagasts	Par ko tiesāts	Piespriestais sods u.c. ziņas
1	2	3	4	5
1.	Beļuns Jozs	Rīte	It kā apsargājis ebreju mantas	Septiņi gadi, mirst Tagiļlagā
2.	Bušs Otto	Birži	Šoferis, vedis ebrejus uz nošaušanu	20 gadu, atbrīvots 1956. g.
3.	Bušs Otto	Slate	Bijis šoferis, vedis ebrejus	20 gadu, atbrīvots 1956. g.
4.	Bruņenieks Jānis	Birži	It kā nogalinājis vienu ebreju	20 gadu, rehabilitēts
5.	Dāboliņš Roberts	Zalve	Piedalījies šaušanā	15 gadu, Taišetlagā mirst
6.	Ērglis Krišjānis	Nereta	Dalījies ebreju mantas	Pieci gadi, nav ziņu

1	2	3	4	5
7.	Galdiņš Arturs	Sauka	It kā šāvis ebrejus	Izmeklēšanas laikā mirst
8.	Ģeģeris Jānis	Birži	Arestējis ebrejus	25 gadi, atbrīvots 1957. g.
9.	Jasis Alberts	Nereta	Konvojējis ebrejus	Cietumā izdarījis pašnāvību
10.	Jaunzems Vilis	Zalve	Piedalījies šaušanā, apsargājis	20 gadu nometnē, citu ziņu nav
11.	Kalvāns Pēteris	Birži	Arestējis ebreju bēgļus	15 gadu, mirst nometnē
12.	Kaņepējs Nikolajs	Sauka	Arestējis, pārdevis ebreju mantas	25 gadi, nav rehabilitēts
13.	Krajevskis Elmārs	Nereta	Dezertējis, konvojējis	20 gadu nometnē, spriedums atcelts
14.	Līdumnieks Voldemārs	Mazzalve	Apsargājis	15 gadu, rehabilitēts
15.	Miltiņš Otto	Secē	Konvojējis ebrejus	25 gadi, atbrīvots 1955. g.
16.	Mireks Voldemārs	Mazzalve	Konvojējis	25 gadi, nav ziņu
17.	Mucenieks Pēteris	Nereta	Konvojējis uz nošaušanu	25 gadi nometnē, nav rehabilitēts
18.	Pilstiņš Pēteris	Nereta	Apsargājis	10 gadu, rehabilitēts
19.	Šteinbergs Jānis	Nereta	Ebrejus apsargājis, apracis	25 gadi nometnē, nav rehabilitēts
20.	Ziediņš Kārlis	Sauka	Konvojējis ebrejus Viesītē	25 gadi, nav rehabilitēts
21.	Zvaigzne Pēteris	Elkšņi	Šoferis, vedis šāvējus	10 gadu, mirst nometnē
22.	Zvaigzne Valdis	Mēmele	Apsargājis	10 gadu, nav ziņu

Bet daudzi pagastu paš aizsardzībasnieki ir tiesāti par piedalīšanos holokaustā Viesītes pilsētā.

Tātad par piedalīšanos holokaustā Viesītē tiesāti: no **Saukas** – Arturs Neimanis (piespriesti 25 gadi labošanas darbu nometnē); no **Elkšņiem** – Vilis Buks (nāvēssods), Roberts Ozoliņš (25), Jānis Knipiņš (25), Juris Zvaigzniņš (25); no **Biržiem** – Alberts Andriņš (10), Vilis Dāboliņš (25), Paulis Biezais (25).

Holokausta sakarā vairākkārt krimināllietās minēti, bet nav arestēti šādi cilvēki: no **Saukas** – Jānis Bitenieks, viņš uzrādīts arī kā Saukas paš aizsardzības organizētājs, Krišjānis Trauciņš; no **Zalves** – Roberts Dāboliņš un Jānis Vītoļiņš. Kā redzējām sakarstā, Roberta Dāboliņa noziegumi Zalvē atklāti.

Izskatot Jēkabpils aprīnča pagastu holokaustā iesaistīto iedzīvotāju krimināllietas, uzieti vēl daži, kuru vaina nav pierādāma un kuri minami kā aizdomās turamie. Tie ir: no **Birziem** – Arnolds Smilktiņš, Juris Freimanis, A. Zommers, Alberts Stumbiņš, Ārgulis; no **Saukas** – Zeltkalns, Beķeris; no **Sēlpils** – Ādolfs Vilciņš; no **Zalves** – Jaunzems, Pētersons, Reitenants, Markus; no **Mēmeles** – Tomans, Odiņš un Sņiķis.

No minētajiem uzvārdiem emigrācijas kartotēkā Vācijā Minsterē redzami Roberts Bitenieks, Vilis un Pēteris Zeltkalni, Krišjānis Trauciņš – visi no Saukas. Autoram ir tiesības norādīt tikai uz uzvārdu sakritību, nevis vainas pakāpi. Piederību Sēlpilij kartotēkā uzrādījis jau tekstā minētais Ādolfs Vilciņš, kā neretnieks atzīmējies Arnolds Smilktiņš. Viņi jau miruši, lai kurā pasaules malā arī būtu...⁷⁴

Jāatgādina, ka liecinieku liecībās smagi apvainotie Pēteris Linde un Kārlis Kanepājs, abi mēmelieši, jau 1944. gada novembrī arestēti, kopā ar citiem notiesāti uz 10 gadiem noņemti par pretošanos padomju varai (Sarkanās armijas karavīru apšaušana, padomju partizānu tvarstīšana), par atrašanos aizsargu un šucmaņu rindās. Lietās nav ne vārda par ebreju apsargāšanu, konvojēšanu, nemaz nerunājot par nogalināšanu.

Arī tiesājamais Līdumnieks savās liecībās nosaucis dažus cilvēkus, kuri netiek apsūdzēti holokaustā. Tie ir mazzalvieši Alfreds Sņiķis – par dienestu apsardzes rotā notiesā uz 15 gadiem, noņemti mirst, un Valdis Bruģis – par darbu policijā – septiņus gadus. Tiesāto sarakstos nav Valža Galviņa.

Kopsavilkums

Jāatkārto, ka Republikas Ārkārtējās komisijas materiālos uzrādīts, ka holokausts skāris tikai astoņus pagastus. Kā redzējām, ebreji dzīvojuši un slepkavoti 13 pagastos. Acīmredzot pagastu skaits samazināts, komisijai pamatojoties uz dažām liecībām, ka daudzu novadu mozusticīgie konvojēti uz Neretu un Viesīti un slepkavoti tur, tāpēc Neretā uzrādīts gandrīz divas reizes lielāks nogalināto ebreju skaits – 150, nekā tur dzīvojuši faktiski – 85.

Pēdējais skaitlis apbrīnojami sakrīt ar 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, lai gan autora aprēķinātais tapis pēc dzimšanas un miršanas datu un liecinieku korekcijām.

Lai kā tas arī būtu, Ārkārtējās komisijas datos holokausts nav uzrādīts Biržu, Saukas, Sēlpils, Mazzalves un Sērenes pagastā. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas kartotēkas neviens ebrejs nav uzrādīts Elkšņu pagastā, kur faktiski noslepkavoti septiņi. Ārkārtējā komisija pagastos uzrāda 170 nogalinātu ebreju, autors atklājis 157, starp tiem arī Lietuvas bēgļi. Dokumentāli vārdiskajā uzskaitē var pierādīt tikai 137, jo liecinieku atmiņa diemžēl nav saglabājusi visus vārdus, uzvārdus. Pēc pusgadsimta arī šīs nepilnības ierakstāmas viņu pozitīvajā aktīvā.

Kā teikts pētījuma sākumā, ne centrālajos, ne Jēkabpils zonālajā arhīvā nav saglabājušies nekādi dokumenti par paš aizsardzības vienību organizēšanos Jēkabpils apriņķa pagastos. Jaunjelgavas un Viesītes pilsētas holokausta izpētē tādus izdevās atrast. Tādēļ varam balstīties tikai uz krimināllietu materiāliem un laikabiedru atmiņām. Sevišķu interesi šai gadījumā izraisa neretieša Lapiņa atmiņas, par kurām jau runāts pagasta apskatā, bet pēc rakstiskas informācijas saņemšanas vēl papildināmas.

Kā 12 gadīgs zēns atceros, ka 1941. gada jūnijā vai jūlijā, tūlīt pēc vācu ienākšanas, pie mana tēva ieradās bijušais mūsu kaimiņš vācietis Bertrams, kurš 1939. gadā bija repatriējies kopā ar citiem Neretas vāciešiem. Viņš bija fašistu drošības dienesta virsnieka formā un uzplečos (to man vēlāk paskaidroja tēvs) un piedāvāja viņam kļūt par Neretas paš aizsargu, vēlāk sauktiem par šucmaņiem, organizētāju un priekšnieku. Tēvs, lai arī Bertramu labi pazina no kādreizējām kopējām medībām un bija izbrīnīts par viņa augsto "čīnu" un pēkšņo parādīšanos, kategoriski atteicās. Viņam atmiņā vēl bija 1919. gada brīvās Latvijas tapšanas notikumi, kad varas un armijas mainījās ik pēc nedēļas un ātrie līdzskrējēji zaudēja galvas. Pie mums, Neretā, taču īsā laikā uzradās gan vācieši, gan lielinieki, gan bermontieši, gan "ulmaniši", tad lietuvieši un, beidzot, atkal latvieši. Kas to zin, kā būs šoreiz, un tēvs pie tam skaitījās politiski neitrāls, Latvijas gados viņš nebija ne aizsargs, ne sociāldemokrāts. Iespējams, ka tieši tādēļ Bertrams viņu mēģināja saāģītēt.⁷⁵

Šī pētījuma ievadā citēju A. Ezergaiļa rindas no sējuma "Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944", kur izvirzīta versija, ka Neretas ebreji savākti un noslepkavoti Zvejnieku māju šķūnī. Apzināšanas gaitā jau vairākkārt redzams, ka slepkavošana notikusi pamestajā Pīlkalnes muižā. Papildus skaidrojot, kur atrodas profesora Ezergaiļa nosauktās Zvejnieku mājas, novadnieks Tālis Zālītis paziņoja, ka tās bijušas turpat blakus ciematam aiz Susējas upes pretī Neretas vidusskolai. Nekāda šaušana tur nav notikusi. Blakus šīm mājām atradusies Neretas lopkautuve, kuras īpašnieki Projumi 1941. gada 14. jūnijā izsūtīti. Pēc izsūtīšanas dokumentiem Projumu mājas sauktas par Jaunzvejniekiem, un šķūnis lopiem tur bijis.⁷⁶

Pēc personiskās pieredzes daudzu sirmgalvju aptaujā, domājams, ka varbūt pret ebreju kampaņas sākumā dažas ģimenes izvietotas Jaunzvejniekos, kas ļāvu atmiņā iegūlusies arī kā apšaušanas vieta. Grūti iedomāties, ka trokšņainā slepkavošana būtu notikusi ciemata centrā vai tā tuvumā.

Atgriežoties pie vācu ietekmes Jēkabpils apriņķa pagastu holokausta drāmā, bez armijas virsnieku klātbūtnes, kā tas redzams Neretā, krimināllietās minēta arī to atrašanās citos pagastos, piemēram, kopēja iedzeršana ar latviešu paš aizsargiem Biržos. Turpat arī teikts, ka Biržu pagastnamā apmeties vācu karaspēks.

Tāpat kā Jēkabpils apriņķa pilsētu holokausta izpētē, arī pagastos izdevās atklāt dažas – šai gadījumā pagaidām – versijas par izglābtiem ebrejiem. Tie ir Sēlpils

apskatā minētais Mihajs Rotbarts un Zalvē pirmajā slepkavošanas laikā paglābusies Braina Šneidere. Diemžēl šī pētījuma laikā nav izdevies atklāt visus apstākļus. Lai par Rotbarta likteni iegūtu sīkākas ziņas, papildus jāpēta holokausts Jēkabpilī, bet Brainas Šneideres meita par to runāt pagaidām atteicās, motivējot to ar ģimenes problēmām.

Holokaustā ebreji tika iznīcināti ne tikai apriņķa pilsētās, bet arī lauku novados – pagastos. Nevienā pagastā neizdevās atrast īpašumu atgūšanas precedentu, kā tas atklāts Jaunjelgavā un Viesītē un noteikti būs arī Jēkabpilī.

Minētajos pagastos galvenokārt likvidēti vietējie tirgotāji, arī medicīnas speciālisti, zemnieki, amatnieki.

Holokausts zvēriski pārtrauca šo cilvēku esamību, iznīcinot etniskās grupas ģimenes tik pilnīgi, ka mūsdienās pētījumā aplūkotajos pagastos nedzīvo neviens ebrejs.

Viņu piemiņai veltīts šis pētījums.

Atsauces

- ¹ *Lasmanis U. Nairi* pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā) // Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004, 278.–357. lpp.; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-132. f., 26. apr., 12. l., Vācu fašistu veiktie noziegumi Jēkabpils apriņķī.
- ² *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. – Rīga, 1999, 263. lpp.; Muzejs “Ebreji Latvijā”, A 580, B-652; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti // Holokausta izpēte Latvijā ..., 41.–48. lpp.
- ³ LVVA, 1308. f., 12. apr., pagastu kartotēka; Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, Jēkabpils apriņķis; Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta Arhīvu nodaļas reģistrs; Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1., 2. apr.
- ⁴ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12733., 12734. l., kartotēka.
- ⁵ *Solženicins A.* Divsimt gadu kopā. I daļa. – Maskava, 2001; *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti. – Rīga, 1935.
- ⁶ LVVA, 1860. f., 3. apr., 16. l., 97. lp.
- ⁷ *Lasmanis U.* Holokausts Viesītes mazpilsētā // Holokausts Latvijā: starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga, un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sēj.). – Rīga, 2006, 239.–272. lpp.
- ⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1276. l., 1., 3., 15. lp.
- ⁹ Turpat, 1. apr., 6577. l., 4., 21.–24., 30.–33. lp.
- ¹⁰ Turpat, 2719. l., 7., 55. lp.
- ¹¹ Turpat, 9. l., 14., 18. lp.
- ¹² Turpat, 36723. l., 1. sēj., 7. lp.
- ¹³ Turpat, 43549. l., 1., 23., 40. lp.
- ¹⁴ Turpat, 1912. l., 3. sēj., 25. lp.
- ¹⁵ Turpat, P-132. f., 26. apr., 12. l., 220. lp.

- ¹⁶ Mildas Rudzītes-Bukas informācija autoram pa telefonu 2005. gada 20. februārī, rakstiski – 23. martā.
- ¹⁷ Olgas Bērziņas informācija 2005. gada 11. februārī.
- ¹⁸ Autora intervija ar Tāli Zālīti 2005. gada 13. martā.
- ¹⁹ Andreja Lapiņa informācija pa telefonu 2005. gada 3. martā, rakstiski – 27. martā.
- ²⁰ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12716., 12716. l., kartotēka.
- ²¹ Turpat, 3792. f., 2. apr., 32. l., Jēkabpils apriņķa vecākā lieta, 6., 9., 13., 17. lp.
- ²² Osvalda Krūkliņa 2005. gada 10. marta vēstule autoram.
- ²³ LVA, 1986. f., 1. apr., 11762. l., 19.–23., 43. lp.
- ²⁴ Turpat, 14955. l., 13., 18. lp.; 40242. l., 39. lp.; 3811. l., 2., 100. lp.
- ²⁵ Turpat, 17062. l., 12. lp.
- ²⁶ Turpat, 1666. l., 3. sēj., 146., 148., 157. lp.; 7. sēj., 129.–140. lp.; 9. sēj., 22.–32., 179.–181., 204., 205. lp.; 12. sēj., 299. lp.
- ²⁷ Turpat, 12498., 40237. l.
- ²⁸ Autora intervija ar Jāni Dravnieku 2005. gada 1. martā.
- ²⁹ Gerdas Dārziņas, dzim. Lejete, 2004. gada 2. novembra vēstule autoram.
- ³⁰ Autora intervija ar Maigu Medni un Martu Absaloni 2005. gada 10. martā; LVA, 1971. f., 3. apr., alfabēts.
- ³¹ Autora intervija ar Vilmu Absaloni 2005. gada 15. martā.
- ³² Autora intervija ar Dzidru Elksni, Kārli Gercānu un Jefrosinju Rusāni 2005. gada 15. un 20. martā.
- ³³ LVA, 1986. f., 1. apr., 17890. l., 2., 3. lp.
- ³⁴ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12767., 12768. l., kartotēka.
- ³⁵ *Lasmanis U. Nairi pilsētas ebreju kopienas gals .. // Holokausta izpēte Latvijā ..*, 338. lpp.
- ³⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 41400. l., 3. lp. o.p., 16. lp.
- ³⁷ Turpat, 15154. l.
- ³⁸ Autora intervija ar Ernu Ūdri un Imantu Auziņu 2005. gada 16. martā.
- ³⁹ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12728., 12729. l., kartotēka.
- ⁴⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 2160. l., 412. lp.; 19535. l., 3., 6., 15. lp.; 4094. l., 2., 55., 57. lp.
- ⁴¹ LVVA, 3792. f., 2. apr., 36. l., 1.–20. lp.
- ⁴² Turpat, 43737. f., 2. apr., 13. l.; Autora intervija ar Emīliju Varkali 2005. gada 4. martā.
- ⁴³ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12730., 12731. l., kartotēka.
- ⁴⁴ Lūcijas Ķuzānes informācija 2004. gada 25. decembrī.
- ⁴⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 13017. l., 14. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 2160. l., 91. lp. o.p.
- ⁴⁷ Turpat, 327. l.
- ⁴⁸ LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 313. lp.
- ⁴⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-5408. l., 17.–19. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 1. apr., 13721. l.
- ⁵¹ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12736., 12737. l., kartotēka.
- ⁵² LVA, 1986. f., 1. apr., 33774. l.
- ⁵³ Ainas Kaņepes informācija 2005. gada 7. martā.
- ⁵⁴ *Lasmanis U. Holokausts Viesītes mazpilsētā // Holokausts Latvijā.*
- ⁵⁵ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12717., 12718. l., kartotēka.

- ⁵⁶ Alfrēda Baibas 2005. gada 15. janvāra vēstule, vairākas informācijas pa telefonu autoram.
- ⁵⁷ *Lasmanis U. Nairi pilsētas ebreju kopienas gals .. // Holokausta izpēte Latvijā ..*, 304., 306. lpp.
- ⁵⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 1951., 4653., 13053. l.
- ⁵⁹ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12748., 12749. l., kartotēka.
- ⁶⁰ Turpat, P-132. f., 26. apr., 12. l., 258. lp.
- ⁶¹ Autora intervija ar Ellu Ērentrauti 2005. gada 19. martā.
- ⁶² LVVA, 1308. f., 12. apr., 12726., 1272. l., kartotēka.
- ⁶³ Turpat, P-132. f., 26. apr., 12. l., 279. lp.
- ⁶⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 14955. l., 13. lp. o.p.
- ⁶⁵ *Lasmanis U. Abu okupācijas režīmu radītie cilvēkzudumi Jēkabpils apriņķī. Manuskripts*, 64.–72. lpp.
- ⁶⁶ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12770., 12771. l., kartotēka; turpat, P-132. f., 26. apr., 12. l., 173. lp.
- ⁶⁷ *Lasmanis U. Abu okupācijas režīmu ..*, 187.–193. lpp.
- ⁶⁸ Autora intervija ar Gaidu Svilpi 2005. gada 18. martā.
- ⁶⁹ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12742., 12743. l., kartotēka.
- ⁷⁰ Turpat, P-132. f., 26. apr., 12. l., 279. lp.; autora intervijas ar Arturu un Jāni Pormaļiem 2003.–2004. gadā un 2005. gada 6. janvāra vēstule autoram.
- ⁷¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 4215. l., 95. lp.
- ⁷² LVVA, P-132. f., 30. apr., 9. l., 18., 19. lp.
- ⁷³ Latvijas Vēsture, 2002, 2. nr., 23. lpp.
- ⁷⁴ LVA, 1971. f., 3. apr., alfabēts.
- ⁷⁵ Andreja Lapiņa 2005. gada 29. marta vēstule autoram.
- ⁷⁶ Tāļa Zālīša informācija 2005. gada 29. martā.

Uldis Lasmanis

Holocaust in the Parishes of the Jēkabpils District

Summary

Within the Jēkabpils District, a number of Jews lived in small communities, mostly in Nereta (85), Birži (15), Sēlpils (10), Mēmele (9), Mazzalve (9), Sērene, Elkšņi, Sauka, Zalve (8 in each), Sece (7), Slāte (5), and Daudzese (4). The numbers include Lithuanian Jews (8) who arrived in July 1941.

During the first period (1918–1940) of Latvia's independence, no antisemitic practices were evident in these communities.

The main activities of the settlers were trading, forest material processing, doctor's and pharmacy practices, and in agriculture.

No state or local archives in Jēkabpils have kept any records regarding events after the retreat of Soviet army and the arrival of German forces in 1941, or about the conditions of

Town Council or police force reorganization. Information sources are limited to documents (LVVA dossier P-132) compiled by the LSSR investigation committee examining fascist crimes in 1944/45, criminal investigation cases by the Soviet Tribunal, testimonies of witnesses, and recollections.

From these it appears that already at the beginning of July 1941, Jews living in Nereta were gathered in the 4 km distant Pilkalne estate, where they were shot. The precise date of the shooting is not fixed. Also Jews from other communities were brought here and murdered.

In all, in Nereta and other rural areas, 157 Jews were shot during July/August 1941. Of these, 137 names have been identified. The shooting was carried out by the local defence organisations and a team from Jaunjelgava. German forces presence has been recorded in Birži and Nereta. In the latter case, a witness recalls the return in 1941 of a German named Bertram who in 1939 had repatriated to Germany. He appeared as an officer of the German army and was supposed to reorganize the local police.

For participating in the 1941 Holocaust activities in the district of Jēkabpils, 22 persons have been prosecuted. The death penalty had been abandoned, and seven of them were sentenced to 25 years of hard labour. None have been rehabilitated. Others received 10 to 20 years. Seven of these committed suicide during investigations, whilst in prison or when in labour camps.

After the World War II, Jewish mass graves in Nereta were exhumed for reburial.

In several rural communities, monuments have been erected in memory of the Holocaust. There are two versions of Jews rescue actions in Sēlpils and Zalve. However, it is impossible to verify the stories as part of the present study. The author hopes this can be achieved during the Jēkabpils Holocaust investigation, since it is said that one rescue person is from there and one from another town.

**HOLOKAUSTU
PĀRDZĪVOJUŠĀ LIECĪBA**

TESTIMONY OF THE SURVIVOR

Elmāra Rivoša atmiņas (fragmenti)

Elmārs Rivošs (29.06.1906.–23.11.1957.) – tēlnieks. Dzimis Krustpilī. 1908. gadā viņa vecāki pārcēlušies uz Rīgu. 1924. gadā beidzis ģimnāziju Rīgā. Studējis Latvijas Mākslas akadēmijā, Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātē un Kolarosi akadēmijā (*Académie Colarossi*) Parīzē.¹

Kopš 1934. gada strādājis Rīgā Jesena un Kuzņecova porcelāna fabrikā. 1936. gadā apprecējies. 1941. gadā kopā ar ģimeni ieslodzīts Rīgas geto, kur gāja bojā viņa māte, sieva, dēls un meita. 1942. gada februārī izbēdzis no geto un slēpies Rīgā. 1944. gadā uzņemts Latvijas PSR Mākslinieku savienībā un sāk strādāt kombinātā “Māksla” Rīgā. 1945. gadā apprecējies otrreiz. Miris Maskavā, pīšļi apglabāti Rīgā, Pokrova kapos.

E. Rivoša atmiņu nodaļas “Beigu sākums” un “Sācies” uzrakstītas pēc piezīmēm, kuras autors rakstīja kopš kara sākuma, vēl atrazdamies brīvībā, pēc tam Rīgas geto, no kura izbēga 1942. gada 4. februārī. Teksta lielākā daļa uzrakstīta 1943.–1944. gadā slēptuvē Rīgā, pabeigta 1945. gada sākumā. Pa atsevišķām lapām teksts tika nodots brīvībā un slēpts drošā vietā.

1945. gadā šīs piezīmes nosūtīja uz Maskavu publikācijai “Melnajā grāmatā” – materiālu krājumā ar aculiecinieku vēstījumiem un dokumentiem par ebreju iznīcināšanu Padomju Savienības un Polijas teritorijā, ko veica nacisti. Grāmata tika gatavota rakstnieka Vasilija Grosmaņa un Iļjas Ērenburga redakcijā. “Melnā grāmata” sākta 1943. gadā starptautiskā projekta ietvaros, kurā piedalījās Alberts Einšteins, Lions Feihtvangers un citi izcili intelektuāļi un sabiedriskie darbinieki. Materiālus grāmatai vāca Ebreju antifašistiskā komiteja. Grāmatas rokraksts pieminēts arī 1945. gada 20. novembrī sāktajā Nirnbergas procesā pret galvenajiem nacistiskajiem kara noziedzniekiem. Taču jau tipogrāfijā saliktā grāmata tolaik tā arī netika izdota – salikumu 1948. gadā iznīcināja, Staļina režīmam likvidējot Ebreju antifašistisko komiteju. 1947. gadā sagatavotais un Iļjas Ērenburga arhīvā saglabājies “Melnās grāmatas” variants Jeruzalemē (Izraēla) izdots tikai 1980. gadā. PSRS grāmatu izdeva atkārtoti

1991. gadā Kijevā (Ukraina), bet pēcpadomju periodā tās jaunizdevums iespiests 1993. gadā Viļņā (Lietuva). Viļņas izdevumā atjaunoti visi padomju cenzūras labojumi, kas izcelti kursīvā (apmēram 100 lappušu), arī E. Rivoša "Piezīmju" tekstā. 1995. gadā "Melno grāmatu" vācu valodā izdeva Vācijā, bet 2002. gadā angļu valodā – ASV. Iespējams, ka ir arī citi izdevumi. Latviešu valodā pirmo reizi īsi fragmenti no E. Rivoša piezīmēm ar nosaukumu "Liecība pret nāvi", kopā ar mākslinieka Artura (Alters) Ritova zīmējumiem 1961. gadā publicēti žurnālā "Padomju Latvijas Sieviete".² Pirmo reizi šī nodaļa sāsināta publicēta jidišā žurnāla "Sovetiš Heimland" 5. un 6. numurā ("Padomju Dzimtene", PSRS Rakstnieku savienības žurnāls, izdots Maskavā no 1961. gada līdz 1991. gadam). "Piezīmju" tekstu žurnāla redakcijā nodeva I. Ērenburgs, un publikācija tika nosaukta "Cvišn lebn un tejt" ("Starp dzīvību un nāvi"). Ar šo nosaukumu tas izdots oriģinālvalodā – krieviski 1987. gadā krājumā "Gads pēc gada" (3. nr.), kurā publicēti žurnāla "Sovetiš Heimland" dažādu gadu materiāli. 1993. gadā teksta fragmenti ar nosaukumu "Rīgas geto" tika iekļauti Leonīda Kovaļa sastādītajā dokumentāli publicistiskajā krājumā "Книга спасения" ("Izglābšanās grāmata").³ Šos pašus fragmentus, tulkotus vācu valodā, 20. gadsimta 90. gados (izdevums nav datēts) atsevišķā brošūrā "Das Rigaer Ghetto. Aufzeichnungen eines Überlebenden" ("Rīgas geto. Dzīvi palikušā piezīmes") Berlīnē izdeva Biedrība kontaktiem ar bijušās Padomju Savienības valstīm. 1996. gadā nodaļas "Beigu sākums" un "Sācijas" ar nosaukumu "Moë zemmo" ("Mans geto") turpinājumos publicētas avīzē "СМ-Сегодня" Rīgā.⁴

Kara sākumā, līdz E. Rivošu 1941. gada septembrī nosūtīja uz Rīgas geto, viņš ar ģimeni dzīvoja privātmājā Pārdaugavā, Kuldīgas ielā 20. Geto teritorijā viņš apmetās nelielā sētas namiņā Mazā Kalna ielā 5 un strādāja par krāšņu mūrnieku. Nodaļā "Sācijas" E. Rivošs apraksta no 1941. gada novembra beigām līdz 1942. gada februāra sākumam pieredzēto Rīgā.

Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumā E. Rivoša atmiņu nodaļa "Sācijas" publicēta pēc autora rokraksta, ar precizējumiem, kas izdarīti divos autora dzīves laikā izgatavotajos mašīnraksta variantos.

Nodaļu no krievu valodas tulkojis Raimonds Kaže. Tekstu publicēšanai sagatavojis Dr. hist. Grigorijs Smirins. Komentārus sagatavojuši G. Smirins un Dr. hist. Dzintars Ērglis.

Grigorijs Smirins

Sācies

Nākamajā dienā agrāk nekā citkārt eju pie Hercmarka⁵. Viņš ir it kā mierīgāks – cer, ka Jūdenrāte⁶ visu kaut kā nokārtos. Varbūt par vērtslietām vācieši visu atstās pa vecam. Ap sirdi paliek vieglāk – varbūt negaiss paies garām.

Šodien darbs Līksnas ielā 24, 10. dzīvoklī. Plīts. Pagalmā ķieģeļu medību laikā nošāvu balodi. Zilas debesis, sals, laba diena, noskaņojums arī labāks nekā iepriekšējās dienās. Pagalmā daži strādnieki tīra izsmeļamās bedres, strādā kā speciālisti, šis darbs viņus vairs nenespiež – pieraduši. Pie visa pierod.

Strādāju pie jaukiem cilvēkiem – ģimene sastāv no sešdesmitgadīga vecīša, viņa sievas, meitas un vienpadsmitgadīgas mazmeitas. Maziņa istaba un virtuve. Tīrība, kārtība, cilvēki, kā redzams, iekārtojušies uz ilgu laiku. Runājām par mūs satraucošo jautājumu, pastāstu viņiem, ko esmu dzirdējis, izsakām dažādus pieņēmumus, esam priecīgi, ka baumas izrādījušās tikai baumas. Laiks pāriet darbā un sarunā. Meitenīte izgāja pagalmā paspēlēties ar kaimiņu bērniem. Stundas rit. Darba palicis nedaudz, kopumā esmu jau pabeidzis, vienkārši gribu nedaudz novilkēt laiku, lai šodien nesāktu citu. Šādā laikā ir jādodas pa pagalmiem medībās, gribu sestdienai atkal samedīt putnus. Domas apraujas pusceļā. Durvīs ar asarām acīs parādās meitenīte.

– Mamma, mamma, mums no šejienes jāaiziet, divos dzīvoklis jāatstāj. Pie mūsu mājas ceļ sētu.

Tā tad tomēr.

Mehāniski notīru un ielieku portfeli instrumentus. Dīvaini – ne uztraukuma, ne nemiera, tāds nesatricināms miers. Dzīvoklīša īpašnieki arī uzreiz it kā pieklusa, ne asaru, ne vaimanu, patiešām – kā ar āmuru pa galvu. Kaut ko gaidīja, uztraucās, tad nomierinājās, un pēkšņi – sitiens, īss un nežēlīgs. Sievietes sāk ņemties, vākdamas iedzīvi, vecis steidzas uz ielas uzzināt detaļas. Mans zēniņš arī aizbēdzis. Spiežu sievietēm rokas, varbūt pārāk stipri, saku nomierinošus vārdus, nesaprotot to jēgu:

– Nezaudējiet dūšu, ticiet un ceriet, viss beigsies labi.

Ar mākslīgu mieru, viltotu smaidu un skumjām sirdī atvados.

Cik daudz labāk ir govij, aunam. Tos baro, dzen uz lopkautuvi, dzīvnieku aizstāvības biedrība seko, lai lieki nemocītu, lopkautuvē tos pieņem speciālists, apdullina un ar veiklu roku pārgriež kaklu. Asinis, bet ar tām dzīvība iztek no ķermeņa, paliek gaļa.

Mūs pirms apkaušanas metā no puses uz pusi, atņem visprimitīvākās cilvēktiesības, pat dzīvnieka tiesības mums neatstāj. Pakāpeniski ar trulu nazi griež dvēseli, atstājot aktuālu jautājumu – kad pārgriezīs rīkli.

Abās pusēs Līksnas ielai drudzaini ceļ sētu, pie katra staba strādā cilvēks. Ielas galā uz Lielās Kalna ielas jau velk stiepli. Vienā pusē – ebreji, otrā – “ārieši” rok bedres.

Vācieši seko darba tempam. Kāpēc viņi tā steidzas, neviens neaizbēgs. Pie dažām mājām stāv ragaviņas, jau liek iedzīvi. Uz Ludzas un Līksnas ielas stūra – plakāts, apkārt drūzmējas sievietes. Tie, kas izlasījuši, ar klusām asarām laužas cauri pūlim un steidz pie sevis. Vairākums vēl nezina saturu, zina tikai, ka ir kaut kas slikts. Izlaužos un skaļā balsī, lai visi dzirdētu, lasu: *“Visiem rajona – Līksnas iela līdz Ludzas, Ludzas iela līdz Lauvas [geto gals] – iedzīvotājiem divu stundu laikā jāpārvācas uz kopējo geto. Iedzīvotāji var savākt visu savu īpašumu, neskaitot gultas, kušetes u.tml. Šo divu stundu laikā kārtībai sekos ebreju policija.”* Pēc īsas klusēšanas pūlis izklīst, visi steidzas. Visiem ir viens jautājums – uz kuriem? Un patiesi – kur likties vairāku cilvēku ģimenei. Geto jau tāpat viss ir tā saspīests, ka ābolam nav kur nokrist. Bet tā vēl nav drāma, ar “mūsu apgriezieniem” tam nav nozīmes. Mūs, kā šķiet, cilvēkmīlestības dēļ grib iedzīt tādos apstākļos, lai uz pēdējo cēlienu mēs skatītos kā uz atbrīvošanu.

*

Pie mums mājās ir haoss. Šķūnītis un virtuve piekrāmēta ar visādiem saiņiem – Nata Bekere⁷ drudžaini pārnes savu mantību. Mantas viņa plāno atstāt pie mums, bet pati dzīvos pie radiem. Iepriekš žēlojās, ka viņai nav krājumu, tagad to pēkšņi izrādījies pārāk daudz. Uz mūsu galda desmitmārciņu medus burka, Dima⁸ tajā rakājas ar karoti, viņš ar to ir tik ļoti aizņemts, viņam tik ļoti garšo smaržīgais medus, ka viņš neievēro vispārējo uztraukumu.

Gar mūsu logiem velk ragavas, bērnu ratiņus ar saiņiem. Daļa savas smagās nastas nes uz muguras. Bērniņi velk ragaviņas ar bērnu vanniņā saliktu malku.

Minūti pēc minūtes gaidījām nākamo pavēli. Tas, ka tāda būs, visiem ir skaidrs. Atskanēja vārds “akcija”. Tas mums kaut kā pagāja garām, un mēs to nesapratām. Drīz vien šis vārds mums kļuvis pārāk labi zināms – un no šī vārda stings asinis.

Gaidīt nenācās ilgi. Uzradās pat divas pavēles. Pavēle numur viens: 1941. gada 28. novembrī (precīzi datumu neatceros)⁹ pulksten septiņos no rīta Sadovņikova ielā kolonnās jāizkārtojas visiem vīriešiem no septiņpadsmit gadu vecuma līdz [sešdesmit]. Pavēle numur divi: visiem darbnespējīgiem vīriešiem, visām sievietēm un bērniem jāsapatavojas pārvietoties uz nometni. Katram ir tiesības ņemt līdzī mantas līdz 20 kilogramiem. Par pārvietošanas dienu un stundu ziņos īpaši. Punkts.

Pirmā pavēle it kā atkāpās otrajā plānā. Palika tikai otrā. Šīs pavēles uzņēma dažādi – kāds cilvēkam raksturs. Veči saprata, ka tas ir viņu nāves spriedums, viņiem bija skaidrs, ka no nometnes neatgriezīsies. Smagi bija uz viņiem skatīties – nāvinieki bez vainas.

Pie mums ir Aļas¹⁰ tante Sofja Osipovna, ļoti atturīga vecenīte. Sēž mierīgi, tikai asaras tek. Viņai, izņemot dēlu Amerikā, vairāk neviena nav. Lūdz mani un Aļu viņam

kādreiz nodot sveicienu, bet neteikt, kā viņa beigusi dzīvi. Šajā mirklī māte guva virsroku pār cilvēku.

– Kam dēlam liekas bēdas?

Ko grasās darīt ar vīriešiem, to nezinām, bet arī neuztraucamies. Ja mūsu sievas un bērnus aizsūtīs uz nometni nezināmā virzienā, kāda nozīme tam, kur sūtīs mūs.

Visas sievietes ķērušās pie maisveida mugursomu šūšanas. Izšuj uzvārdu – varbūt iežēlosies un mantas vedīs ratos. Man pakal atnākusi kaimiņiene, kas dzīvo vīrs Magarika¹¹, – Kaplāne. Viņas vīrs pavisam sajucis un tikai raud, viņa mani lūdz viņu ietekmēt. Atnāku. Kaplāns pa pusei guļ uz galda, galvu saķēris rokās. Viņam ir histērija, šausmīgi raud. Blakus ar bezpalīdzīgu skatienu viņa septiņgadīgais dēlēns. – Kaplān, met mieru, nepalaidies, saņem sevi rokās. Ko tu jūc prātā? Nu, aizsūtīs mūs uz darbu, tava sieva ir jauna, vesela, arī to laiku izturēs. Viss paiet, arī mums pienāks atbrīvošanas stunda, spēcīgie izdzīvos, bojā ies tikai tie, kas paši sevi pazaudēs, – saku un pats ticu saviem vārdiem. Sirds vietā jāizveido akmens, un, kurš spēš nogalināt savu sirdi, – tam jāizdzīvo. Pamazām Kaplāns nomierinās. Viņš zina, ka man ir mīļotā sieva, divi bērni, ka es nerunāju no malas, bet gan esmu šīs drāmas darbības persona. Pārejām pie tehniskās puses apspriešanas: ko ņemt līdzi, kā lietas salikt utt. Vienojamies no rīta iet grupā, censties būt paziņu vidū. Man ir šauri zābaki un salst kājas. Tagad “mans” un “tavs” zaudējis jēgu. Kaplānam ir pāris rezerves “tanku”, man tie der. Es tos ņemu bez “paldies”. Mums, izņemot savējo un pats, nekā vērtīga vairs nav. *Omnia mea mecit porto*.¹²

Kaimiņi cits citu apgādā, ar ko vien var. Siltas drēbes, apavi, produkti – viss kļuvis kopējs. Lai cik maz arī mantu būtu, šodien to ir pārāk daudz, šodien visi ir ar plašu sirdi un devīgi.

Cik žēl, ka tikai šādā mirklī vajadzība kļuvusi kopīga, nav “mana” un “tava”, ir tikai “mūsu”. Šodien tas tā ir, bet vairs tā nebūs, pēc šīm dienām es šādu attieksmi vairs neredzēšu. Atkal būs tikai “ES” un “MANS”.

Pa ceļam ieeju pie Magarika. Viņa sievasmāte šodien neaizrunājas. Ķīli izsit ar ķīli. Viņa šodien ir kā visi – normāla. Vai varbūt mēs visi esam sajukuši prātā? Magariks sēž pie krāsns, tur uz ceļiem dēliņu un ir mierīgs. Viņš vienmēr ir mierīgs, spēcīgs, pamatīgs puisis, viņu tik viegli neiznīcināt. Ar viņa sievu bučojamies kā māsa ar brāli. Man visas sievietes kļuvušas dārgas un mīļas, man viņu visu ir tik ļoti žēl, un viņas tik varonīgi turas. Sieviete labāk pacieš sāpīgas ciešanas, šo dažu stundu laikā es par to varēju pārlicināties. Vairākums vīriešu ir panīcis, un sievietes viņus uzmundrina un vieš cerības. Bērni instinktīvi jūt savu bojāeju, viņi ir klusi un nospiesti, ne kaprīžu, ne asaru, ne satraukuma. Arī manējie kā pelītes kaut kur noslēpušies. Mamma kustas ar pārakmeņojušos seju, šādu izteiksmi viņai nekad nebiju redzējis. Seja – akmens, maska. Aļā man atlasa siltās drēbes. Tagad ir vakars, rīt līdz ar gaismu jāaiziet. Vai

es atgriezšos, vai vēl kādreiz ieraudzīšu savus mīļotos? Es jau vienreiz aizgāju gan drīz drošā nāvē, bet toreiz šāda iespēja mani nebiedēja, es gāju, pacilāts un cīnīties gribošs. Šoreiz mēs ejam kā auni, tas ir sāpīgi un biedējoši.

*

Aļa uzcepa omleti ar speķi un olām. Tēja ar cukuru, medus, ievārījums. Dzīres mēra laikā. Bērni jau guļ. Mamma, Aļa un es. Pustumsa. Aļa saka:

– Rudais, es jūtu un zinu, ka mums grib darīt galu. Bēgam, ņemam bērnus un bēgam.

– Es piekrītu, bet bēgt varam tikai ar Dimu, bēgšana ar meitenīti ir neprāts.

– Tev ir taisnība, bet es nevaru viņu atstāt, ja tā, tad iešu ar viņu bojā.

– Mamma, Aļa, jūs esat tiesīgas izlemt. Ja gribat, mirstim visi kopā. Kā tas notiks, ir mana darīšana, neviens cita nāvi neredzēs. Ja piekrītat, lai viena no jums seko man.

Mamma un Aļa zina, ka tie nav tukši vārdi. Viņas šajā mirklī pārdzīvo šausmas. Es – slepkavas mirklus, manu tuvāko un dārgāko slepkava. Prātā jau vēsā spriedumā norisinās šāda aina: mamma seko man uz šķūni, man ir ass galdnieka cirvis, es ar to māku cirst – viens spēcīgs sitiens pa deniņiem. Aļa iznāk ar mani pagalmā, un atkal tas pats. Pēc tam bērni, pēc viņiem es – cilpā. Viss tik vienkārši, tik skaidri. Mamma:

– Es pakļaujos Aļas lēmumam, viņa var izlemt par bērniem, es pati piekrītu.

Minūte iet kā mūžība. Nejūtu savas kājas, varbūt pēc mirkļa glezna, kas radusies manā iztēlē, kļūs par realitāti. Es to gribu viņiem, varbūt arī sev. Nākamās ciešanas šķiet liekas un nevajadzīgas, taču kļūt par slepkavu pret nogalināto gribu es nevaru. Man pietiks spēka īstenot lēmumu, izpildīt manas Aļas vēlēšanos, taču mana vēlēšanās nav likums par manu tuvo dzīvību un nāvi.

– Rudīnais, nesmejies par mani, taču es ticu Dievam, esmu gatava visu pārciest, gadiem ciest, bet es nevaru pieļaut, ka tu kļūsti par savu bērnu slepkavu. Apzvēri, ka tu to nedarīsi. Kas un kā ar mums notiks, ir atkarīgs no Dieva, noskūpstī mani.

Likmes ir izdarītas, izdzersim biķeri līdz dibenam.

*

Mēs zinām, ka šī ir mūsu pēdējā nakts kopā. Vai es vēl redzēšu Aļu – tas ir jautājums. Ka ar mammu vairs nekad nepavadīšu nakti zem viena jumta – tas ir fakts. Mēs esam noguruši, bet aizmigt baidāmies – tas ir mūsu tuvības gals, pēc miega – atvadas. Ar mammu vienmēr strīdējos, mīlēju viņu pēdējos gados, šķiet, tikai žēlojot. Dienas laikā viņa atkal kļuvusi par manu mīļoto nabaga mammu. Cik smagi sev piešķirt vīrišķību

un garaspēku, kad sirds lūst gabalos, kad raudi nevienam nemanāmām asarām. Ja meitenīte ies bojā, tad kā zālīte, kā ziediņš, bez morālām sāpēm, bez ciešanām. Viņa ir maza un dumja. Par Dimu sāpīgi domāt. Viņš saviem gadiem ir ļoti attīstīts, viņam jau ir iekšējā dzīve, viņš jau cieš ne tikai kā zvēriņš, viņš ir mazs cilvēks ar jūtām. Klusējot sēžam pie galda. Katram savas domas, visiem – viena.

Aiz norobežojuma pie mammas ir gaisma. Viņa neguļ. Nakts. Klusums. Guļam blakus – Aļa un es. Pie kājām – Čārlijs¹³. Bērni mierīgi guļ. Kas būs rīt? Es jūtu blakus Aļu, bet savu ķermeni nejūtu, it kā tā nebūtu. Mēs neguļam, bet baidāmies pakustēties. Vai patiesi, vai patiesi rīt šīs sievietes ar bērniem izdzīs uz ielas un kaut kur aizdzīs kā lopus? Vai patiešām tā ir dzīve, nevis murgs? Kāpēc, kādēļ? Mēs esam izolēti, nevienam kaitēt nevaram. Kam traucēs, ja šajā mājiņā dzīvos šie cilvēki? Aļa guļ plati atvērtām acīm, ne asaru, ne vaimanu. Arī maska, akmens maska. Man droši vien arī. Mierīgi tikšķ modinātājs. Bultiņas nežēlīgi iet savu ceļu. Paiet stundas. Aiz norobežojuma mamma sēdina miegaino Lidiju¹⁴ uz podiņa. Viņa pa miegam kaut ko murmina. Dzirdama strūkļiņas čurkstēšana, pēc tam atkal viss klusu. Vairs nevaru klusēt.

– Ļenuška, paklausies, tu man esi drosmīga sieviete, kaut mēs būsim šķirti, lai mūsu mīlestība mums ir garantija, ka nezaudēsim dūšu, cīnīsimies līdz galam par dzīvību mūsu tikšanās dēļ.

– Ja tu zinātu, cik manī ir garīgā spēka, tu būtu mierīgs, baidos, ka neizturēšu fiziski, esmu kļuvusi pavisam vārga, un vēl bērni – kur mūs liks – kailus, ziemā, bez mantām un ēdiena. Mūs taču vienkārši fiziski iznīcinās, taču apsolos tev līdz pēdējam visu izciest. Apkamp mani, es gribu dažas stundas pagulēt uz tava pleca kā meitenīte.

Man uz pleca ir viņas galva, tajā vietā kreklis kļūst slapjš. Asaras – klusas, smagas asaras. Kas notiek šīs sievietes dvēselē, tūkstošos šādu dvēseļu, to neviens nezina, to nevar izteikt vārdiem. Es jūtu, ka viņa pārdzīvo, bet pat sev nevaru to pastāstīt, tam nav vārdu. Modinātājs tikai tikšķ. Drīz šai naktij pienāks gals. Čārlijs prasās pagalmā. Drīz mamma iekurinās plīti. Drīz pienāks rīts.

*

Pagalmā vēl ir nakts, bet modinātājs apgalvo, ka ir jau rīts. Čārlijs atgriezies no pagalma, Capkins¹⁵ no nakts medībām. Ūdens uz plīts vārās. Gribu vēl minūti sev blakus sajst Aļu.

*

Pagalmā jau rosās cilvēki. Stāv bariņos, mazās grupiņās. Tumšs, sejas nevar saskatīt, varbūt tas ir labi. Eju pie Kaplāna un Magarika. Dzīvokļi uzreiz zaudējuši parasto

izskatu. Par kārtību visi piemirsuši. Redzams, ka meklējuši noderīgāko apģērbu, pārējais – nevajadzīgais mētājas uz grīdas. Tas zaudējis savu vērtību, tagad pa to var staigāt. Kaplāns sēž mētelī un cepurē, viņš jau apradis ar domu un ir mierīgs. Kopš vakardienas – vienas nakts laikā visi ir novecojuši. Kaplāna sieva – vakar vēl jauna sieviete, šodien šķiet veca, nogurusi ebrejiete. Kopā ar Kaplānu ejam pie Magarika. Viņš arī ir gatavs un gaida mūs. Dīvains cilvēks, tādu nesatricināmu mieru es nebiju redzējis. Es zinu, ka viņš mīl savu sievu, viņu ir grūti nemīlēt, burvīga, skaista, jauna sieviete; bērnu viņš arī mīl, bet tas viss ir tik perfekti noslēpts, ka viņš atstāj pilnīgi pret visiem vienaldzīga cilvēka iespaidu. *M-me* Kaplāne mūs lūdz nepamest viņas vīru, būt viņam par atbalstu. Uz kāpnēm satiekam Frīdmanu¹⁶. Viņam pirms aiziešanas vēl jāieiet visos dzīvokļos, jābrīdina sievietes, lai viņas dienas laikā neizietu uz ielas. Tikko no policijas dota šāda pavēle.

*

Iela jau pilna cilvēku. Visi virzās uz Ludzas ielu un tur izkārtojas līdzīgi kolonnai, un kolonnas plūst uz Sadovņikova ielas pusi. Kļūst gaišāks, redzamas pelēkas sejas ar nodzītu zvēru acīm. Daudziem maiši uz muguras. Tas ir muļķīgi. Loģika liecina, ka mūs vai nu vēl uz īsu brīdi atlaidīs mājās, vai nošaus. Kā vienā, tā otrā gadījumā maiši uz muguras ir lieki. Tuvojoties Sadovņikova ielai, kolonnu rindas kļūst arvien garākas un blīvākas. Pie Daugavpils ielas cilvēku ir tik daudz, ka apstājamies. Kļuvis pavisam gaišs, un pūlī manāmas pazīstamas sejas. Izeju no kolonnas, uzkāpju uz mājas sliekšņa, gribu paskatīties, cik gara ir kolonna. Gandrīz visa Sadovņikova iela ir melnum melna. Pa trotuāru iet “lentoto”¹⁷ grupas. Kopumā, rupji rēķinot, mūsu vajadzētu būt ne vairāk par sešiem, astoņiem tūkstošiem, taču sajūta ir tāda, ka ir desmitiem tūkstošu. Mūsu gājiens atstāj dīvainu iespaidu. Līdzinās grandiozām bērēm. Daudzus vecus jaunie ved pie rokas. Kolonna lēnām velkas uz priekšu, līdz pie Sadovņikova ielas apstājas pavisam. Trotuārus attīra no cilvēkiem, visus nodzen uz brauktuves. No vārtu rūmēm, no pievērtām durvīm un vārtiņiem pabāžas izbiedētas sieviešu sejas, taču drīz tas beidzas; parādās pārāk daudz “lentoto” patriotu. Kā redzams, baidās no “vergu sacelšanās”, uz katra soļa četru piecu līdz zobiem bruņotu taisnības cīnītāju grupas.

Saule jau ir augstu, viss gaismas pieliets. Spīd krusti uz baznīcām. No tāluma tie šķiet kā nāves simboli. Spēcīgs sals. Lai nenosaltu, vairākums taisa kaut kādus pas¹⁸. Ja neskatās uz sejām, bet tikai uz kājām, var nodomāt, ka šiem cilvēkiem ir jautri. Stāvam jau vairāk nekā trīs stundas un joprojām nezinām, kāpēc. Izņemot “lentotos”, nevienu nemana, bet “lentotie” ir vācu pakalpiņi, paši neko izlemt nevar. Daudzi vārgi vecīši apsēdušies uz trotuāra, daļa – uz saviem maišiem. Pakāpeniski

kolonna zaudē savu izskatu, tā pārvēršas par garu, lielu pūli. Cilvēki maina savu vietu, meklē paziņas.

Sastopu arhitektu Henrihu Rozenbergu (Silvas Budo¹⁹ tēvu). Viņu jau sen pazīstu, daudz ar viņu un viņam esmu strādājis. Viņš ir cilvēks ar burvīgu humoru, simtprocentīgs optimists un tajā pašā laikā, lai cik dīvaini tas arī būtu, skeptiķis. Viņš dzīvē palicis pavisam viens un jūtas brīvs un bezrūpīgs. Ko viņam var nodarīt? Ko mums vispār var nodarīt? Izlemt par mūsu dzīvību un nāvi – tas arī viss. Amerika it kā jau iesaistījusies karā ar Vāciju vai iesaistīsies tuvākajās dienās. Padomji ar katru stundu kļūst spēcīgāka, Vācijai un tās idejai tāpat ir beigas, bet mēs – nu, tam nav nozīmes!

Pa gabalu redzu Grigoriju Jakovļeviču²⁰. Stāv, atbalstījies pret nūju ar ziloņkaula rokturi. Šķiet, ka nūja ir viņa vienīgais atbalsts, ka tas arī ir viss, kas viņu notur. Pieeju pie viņa. Viņa acis no asarām un sala ir aizpampušas, palikušas knapi pamanāmas spraudziņas. Mani ieraugot, viņam sāk trīcēt lūpas, un viņš ilgi nespēj pateikt ne vārda. Tikai turas pie manas rokas un brīžiem to drudžaini saspiež.

– Ardievu, Eljīk, pēdējo reizi tevi redzu. Ir smagi apzināties, ka drīz tikšu iznīcināts kā veca, nevienam nevajadzīga lupata, tāpat kā Fanija un mēs visi – vecīši. Skaties, nezaudē dūšu, tu vēl esi jauns, tu vari daudz ko piedzīvot, atceries kādreiz savu veco skolotāju un draugu. Ļauj man tevi uz atvadām vienreiz nobučot.

It kā pēc pasūtījuma tajā mirklī nāk garām ebreju policists un izkļiedz pavēli, ka visi invalīdi un sešdesmit gadu vecumu pārsniegušie var doties uz mājām. Bez vārdiem – un ko gan es varētu teikt? – apkampjos un atvados no Grigorija Jakovļeviča. Nedrošu, vecišķu gaitu viņš pazūd pūlī. Nez kāpēc nekādi nevaru atrast Aļas vecīti [Samuilu Ļvoviču].²¹ Šķiet, no viņa tā arī neizdosies atvadīties, un kāds gan no tā labums.

Pūlis pēkšņi atdzīvojas un iedūcas. Tālumā dzirdama komanda un skaļas vācu balsis. Visi steidz ieņemt savu vietu, vecīši pakāpeniski aiztinas. Pa rindām aiziet čuksti: “Nāk!” Ātrā gaitā pa trotuāru tuvojas Stanke²², Tuhels²³ un kompānija. Viņu sejās redzama tikai vienaldzība un nicināšana, būtu kaut naidis!

Ebreju policisti saņem pavēli sadalīt kolonnu grupās. Visi Jūdenrātes darbinieki un tehniskais personāls – uz priekšu. Tiem, kuri strādā pie vāciešiem, privātajos uzņēmumos ārpus geto, “bezdarbnieki” utt. – visiem atsevišķās kolonnās ar noteiktiem intervāliem jāizkārtojas apskatei. Šādai izvietošanai iela izrādās pārāk īsa, un mums kā pirmajiem nākas nogriezties un izkārtoties vienā no sānu ielām. Atkal gaidām un salstam. Smēķēt ir bīstami, taču visi, kam ir, smēķē; ja dūmus izpūš kaimiņam mugurā, tie izplūst – un mākonīti nevar redzēt. Drīz būs viens dienā, bet mēs vēl joprojām stāvam. Kas tas ir – treniņš? Ap diviem mūsu kolonna atkal atdzīvojas. Mēs izkārtojamies. Man blakām ir Hercmarks un mans Frīdmana puiselis – “mūrnieku ceha” pārstāvji. Viņa augstība Stanke apstaigā mūsu fronti kā parādē. Viņa runa un pavēle ir lakoniska:

– Tagad ir pulksten divi, skriešus pa mājām, savākt savu iedzīvi un divos trīsdesmit savākties pie “mazā geto” vārtiem. Marš!

Trīsdesmit minūšu laika – tas nav pārāk daudz, to nedrīkst zaudēt, turklāt nav slikti pēc šādas gaidīšanas izskrieties. Vienojamies ar Hercmarku tikties uz Ludzas un Mazās Kalna ielas stūra, bet tagad – skriešus.

Iela kā skudru pūznis, visi steidzas, skrien, negrib zaudēt dārgās minūtes. Cilvēks, kurš nav no geto, droši vien nodomātu, ka šī iela ir pilna vājprātīgo. Ne sarunu, ne kliedzienu, tikai mežonīga steiga. Aizelsies ieskrienu mājā. Desmit pāri diviem, pēc divdesmit minūtēm jābūt pie vārtiem. Nepieciešamās mantas ielido čemodānā, instrumenti – maisā, segas, spilvens – sainī. Desmit minūtes varu “mierīgi” pasēdēt. Uzzinu jaunumu – Lizai Rakuzinai²⁴ piedzimis bērns, dzemdības bijušas ļoti smagas, taču viņai un bērnam “briesmas nedraud”. Vai tiešām!?

Vienojos ar Aļu, lai kur arī mūs nosūtītu, lai kas ar mums notiktu, pie pirmās iespējas dot par sevi ziņu. Es ziņošu uz Zassenhofu²⁵, Aļā, izņemot Zassenhofu, vēl Ļusjai²⁶. Tā mēs vienmēr varēsim viens otru atrast. Ar mammu šādas vienošanās nav, tā ir lieka. Mammai ir aukstas lūpas, seja joprojām pārakmeņojusies. Sirds, kā redzams, jau mirusi. Aļai lūpas vēl ir siltas, pakļāvīgas, taču tajās vairs nav dzīvības. Meitenīte guļ uz vēderiņa, no segas apakšas izlien rozā pēdiņa. Pēdiņai no ūsām kut, un tā pazūd zem segas. Dimu piekļāvu pārāk spēcīgi, bet viņš neiekliedzās. Kas ar viņiem būs? Kur viņus liks? Kāpēc, kādēļ un par ko? Naidis, izmisums un cerība sapinušās vienā kamolā. Šo kamolu nevar norīt, tas spiež un saspiež kaklu. Vislielākās ciešanas sagādā nevis paša bēdas, bet mūsu tuvinieku un mīļoto bēdas.

*

Pie “mazā geto” vārtiem jau ir pūlis. Ar čemodāniem, maisiem, saiņiem, daži pat uz ragavām atveduši mantu kaudzi. Daudziem vēl šobrīd saglabājusies lietu glābšanas mānija. Vārtiem cauri izgājušie metas skriet, lai ieņemtu labākās vietas. Pie vārtiem sargi seko kārtībai. Reizēm izmanto palģinstruments. Dažos gadījumos pavisam nevietā. Cilvēki pūlī, gribēdami pēc iespējas labāk novietot savu dārgo ķermeni, atkal zaudējuši cilvēcisku skatu, kļuvuši par pūli, bet pūlim ir savi likumi, sava psiholoģija.

Pie vārtiem kā statuja stāv skaists bijušās Latvijas armijas virsnieks – jaunais geto komandanta palģgs. Es atpazīstu viņu no pirmā skatiena, viņu nevar nepazīt. Es viņu atceros kā leitnantu un vada komandieri. 1937. gadā es izgāju instruktoru-rezervistu atkārtotu apmācību Salaspilī, kopumā vienu mēnesi. Dienēju trešajā vadā, bet leitnants Danckops²⁷ vadīja otro. Armijas profesionāļu vidū bija pietiekami daudz neģeļu, taču leitnantam Danckopam arī viņu vidū bija goda vieta. Sadists pēc dabas.

Sadists izklaidei – papirosu vietā, jo viņš nesmēķē. Pret neebrejiem viņš slikti izturējās ar patiku, ebrejus nicināja ar baudu. Viņš ir skaistulis tajā izpratnē, ko pieņemts uzskatīt par skaistumu, tādas acis reti var redzēt. Tādas esmu redzējis tikai latviešiem un igauņiem, bet runā, tādas mēdzot būt arī somiem. Es tās vispār nesauktu par acīm, cilvēka acīm, bet vienkārši par redzes orgāniem. Šīs acis ir kā gaišs, caurspīdīgs stikls, kā miris skaists akmens. Tajās nav ne ļaunuma, ne garlaicības, nav ne mīlestības, ne naida, tās redz, bet neko neizsaka. Meklēt žēlastību šādās acīs ir tikpat bezcerīgi kā piespiest tās smaidīt. Labs komandanta palīgs, nav ko teikt.

*

Hercmarks saticis savu paziņu – S. Finkelšteinu. Viņš dzīvoja Līksnas ielā 26 un grāstījās atkal iekļūt savā dzīvoklī. Finkelšteins grib tur iekārtoties ar mums. Steidzamies, lai nokļūtu tur pirms citiem. Izlauzušies cauri vārtiem, kļūstam par tikpat mežonīga pūļa sastāvdaļu. Grūstāmies, kāpjam uz kājām, skrienam ar mūsu iedzīvi pakal Finkelšteina. Labi, ka māja vēl ir tukša un nenākas kaktu iekarot ar kauju, bet nedrīkst zaudēt lieku minūti, mums jau seko citi.

Divstāvu koka māja, dzīvoklis otrajā stāvā. Neliela virtuve, ļoti liela istaba, tās galā durvis, kas ved uz maztīņu istabiņu. Uz šo istabiņu mēs arī dodamies. Tajā ir viena kušete, bet mēs esam trīs. Hercmarks paliek sargāt vietu, bet es ar Finkelšteinu skrīenu meklēt tahtu vai dīvānu. Apakšējā stāva dzīvoklī lamājas, gandrīz kautiņš, viens otru grūsta un lamājas. Mēs to izmantojam un savācam šauru tahtu un matraci. Zādzību ievēro, kad esam jau uz kāpnēm, mums seko lāsti, taču līdz tuvčīnai lieta neaiziet. Sasvīduši un uzbudināti ievelkam guvumu pie sevis un aizveram durvis. Pirmais solis cīņā par eksistenci ir paveikts.

Hercmarks ir ļoti saimniecisks onkulis. Viņam gribas “komfortu un ērtības”. Tagad viņš dodas iekārtojuma medībās. Pēc dažām minūtēm viņš ierodas ar mazu tualetes galdiņu, tam seko krēsli, dažādi saimniecības piederumi – slota, podi, burkas, panna utt.

Šajā dzīvoklī vēl vakar Finkelšteins dzīvoja ar savu ģimeni. Viņam ir apmēram trīsdesmit pieci gadi, liels, skaists, nervozs tumšmatis, tā saucamais naudas inteliģences pārstāvis. Viņam ir sieva un divgadīga meita. Viņam šajā mirklī ir grūtāk nekā mums – mēs esam svešā vietā un nevaram tā koncentrēties uz notiekošo kā viņš. Viņam katras durvis, papīrs pie logiem, lampa, pat slota tūliņ atsauc atmiņā sievas un meitiņas tēlu. Viņš vispār uzvedas dīvaini. Brīžiem ir gandrīz bravūrīgs, ierosina citam citu saukt vārdā un uz “tu”, dzīvot kā pārgājienā karadienestā, dzīvot, ne par ko nedomājot, izņemot atmaksas un izrēķināšanās stundu, utt. Te pēkšņi viņam uznāk izmisuma vilnis, viņš metas prom un trīc raudās. Mums nav viņam

mierinājuma vārdu, kur mēs tos ņemsim? Mums arī ir smagi, taču mēs to atklājam citādi vai slēpjām.

Pa durvīm visu laiku kāds ielaužas, taču, ieraugot šādu šaurību, uzbrukumu dzīves telpai nav. Lielā istaba jau aizpildīta ar dažādu tautu. Tur vēl ir troksnis un rupjības, ņemšanās un strīdi, tur vēl nav atguvušies un nodarbojas ar savas dzīvesvietas iekārtošanu.

Jau satumst, drīz vakars. Rītdien visiem jāsavācas Viļānu ielā darbam. Kas šodien notiek "lielajā geto"? Kas būs naktī? Kas būs ar viņiem?

*Vernichtungsaktion.*²⁸ Ko šis vārds nozīmē? Izklaušās tik "kulturāli", kas aiz tā slēpjas?

Nakts. Pēc visām bēdām un mokām, uztraukuma, pēc stāvēšanas salā un cīņas par mitekli viss "mazais geto" guļ nāves miegā. Nevieni nedzird revolveru šāvienus, neviens nedzird piedzērušos patriotu izsauceņus. Nakts kā melns sūklis sevī uzsūkusi visu.

*

Viļānu iela atrodas starp Lielā Kalna un Ludzas ielu. Iela ir īsa, bet ļoti plata – kā laukums. Visa iela pilna ar cilvēkiem. Dažās vietās izkārtotas kolonnā. Staigā vācieši un lavierē starp ļaudīm, vācot sev cilvēkus. Daži stāv mierīgi un laiku pa laikam izsaucas: *Luftwaffe!*²⁹, *SSP!* u.tml. Dzirdamas arī latviešu balsis: "Lopkautuve!" – u.tml. Es pirmo reizi esmu vergu tirgū un nezinu tā nozīmi. Ir arī citi vergu vācēji. Viņi tos vienkārši satver aiz apkakles un velk. Darbavietu nepasaka, bet, novietojusi savu "jūdu" rindā cita savācēja uzraudzībā, turpina darbu, līdz savākts vajadzīgais skaits. Pie šiem kungiem darbam ir tik slikta piegārša, tur "bankas" dod (*дают банку* (krievu val.) – žargonā – sitiens ar dūri, sist), tāpēc viņiem jāvelk cilvēki ar varu. Šajā rītā es to nezināju un iestājos kolonnā pats: vai nav vienalga? Manai kolonnai ir skaists nosaukums – "Kabelis". Katrā šādā kolonnā ir savs *Oberjude*³⁰. Ja viņš ir maita, viņam iet salīdzinoši labi. Nezinu – man līdz pat šim brīdim ir noslēpums, vai viņi par maitām kļuva, lai būtu *Oberjude*, vai kļuva par *Oberjude* tāpēc, ka bija maitas. Daži mani nelaiimes biedri, kuri jau zina par šo "Kabeli", meklē iespēju aizlaisties. Tumsā tas dažiem izdodas, un vācietim ir grūti savākt 120 cilvēku. Skaitot vienmēr pietrūkst, sasniedzot 119, nākas pārskaitīt kādas piecas reizes. Beidzot 120 cilvēku kolonna ir savākta. Nesaprotu, kā mūsu stāvoklī var skumt nepatīkamas darbavietas dēļ. Es trīskārt nospļaujos – kurp dzīs, kāds būs darbs. Sados pa purnu? Arī nav bēda. Vienīgais – iepriekš sev iegalvo – neatbildi uz sitienu ar sitienu. Viens šāds atbildes sitiens ļoti daudziem var maksāt dzīvību. Tas ir jāatceras. un nekad to nedrīkst aizmirst.

Izejam pa vārtiem un ātrā solī dodamies augšup pa Kalna ielu. Esam jau uz Maskavas ielas, garām pabrauc piektais tramvajs. Tajā droši vien sēž mani bijušie fabrikas paziņas. Cik nesen arī es ar šo tramvaju braukāju uz “Kuzņecovku”³¹. No Maskavas ielas nogriežamies šaurā ieliņā gar Brauna fabriku. Izejam pie Daugavas. Uz salas ir kokzāģētavas rūpnīca, bet salu ar krastu savieno dambis. Pa šo dambi arī velk to slaveno kabeli. Darbavieta ziemā, tiesa, nav patīkama, vējš visu laiku svilpo, un arī sals pamatīgs. Dambis 200–250 metru garumā. Tā otrā pusē redzamas iesākta darba pēdas. Jo tuvāk pieejam kokzāģētavai, jo dziļākas bedres. Dambja galā daļa grāvju jau pabeigta. Kabeļu kolonnā ar mani ir daži tipiski buržuiņi, kuriem šie grāvji un smiltis ir kaut kas svešs un naidīgs. Uz brīdi rodas doma, ja citos apstākļos viņus piespiestu parakt zemi – ne kā ebrejus, bet kā darbu nicinošus, citu rokām nopelnītu vieglu maizi mīlošus “buržuiņus”, dažas nedēļas viņus pamācīt pat nebūtu par ļaunu. Tagad man viņu ir žēl, tagad viņi cieš, nezinot, par ko.

Pie fabrikas kantora ir nojume, zem tās – kapļi, lāpstas, laužņi. Visi rindas kārtībā pieiet un ņem lāpstu un lauzni vai kapli. Vienā pusē celiņam ir jau izraktie grāvji, otrā stāv vācietis un novēro. Tikko kolonna sākusī atpakaļkustību un izstiepusies zosu gājienā, šī kunga kājas sāk strādāt kā futbolistam, cenšoties garām ejošajiem iespert zemāk par muguru. Nav brīnums – ir sals, arī viņam salst kājas, vajag sasildīties. Taču, vai nu kājām pietrūkst izturības, vai arī viņš jau ir sasildījies, es paskrienu garām, neizpelnījies šādu godu.

Lūk, kā rok grāvjus kabeļiem: vasarā, kad zeme ir irdena, rok 120–150 centimetru dziļu kanālu. Ziemā ir mazliet citādi. Nosaka virzienu un rok atsevišķus grāvjus cilvēka auguma garumā, plecu platumā, 130–150 centimetru dziļus. Bedres rok apmēram trīsarpus metru citu no citas, pēc tam bedru dibenu savieno ar tuneli. To var izrakt, tikai guļot uz sāna vai vēdera. Nepatīkamākais un grūtākais ir tikt līdz mīkstajām smiltīm. Ja tu nepazīsti zemesdarbus un nemāki rīkoties ar sasalušu zemi, tas ir tikpat sarežģīti kā izrakt bedri akmenī. Man ir nācies savās mājās ziemā izrakt sētas stabus, un arī karadienestā raku zemi, mani tas nebiedē. Tiesa, sākumā jāpieliek zināma piepūle, bet pēc tam ir viegli. Vārgam cilvēkam, protams, šis darbs nav pa spēkam un tās ir mocības.

Mums ir trīs priekšnieki. Galvenais – inženieris vācietis. Pamatīgs subjekts ar vēja appūstu, sarkanu seju, aukstām, mazām acīm, šaurām lūpām un platu zodu. Staigā bez nūjas. Runā, ka jaunībā esot bijis boksa cienītājs un labprātāk lietojot dūres, bet reizēm – kājas. Zaļš mētelis, tāda pati cepure, gari gumijas zābaki. Viņš ir visu darbu vadītājs, un mēs viņu saucam *Er* (viņš). Viņa tuvākais palīgs ir divdesmit piecus gadus vecs puisis, tumšmatis ar bezrakstura nodzertu seju. Staigā ar nūju. Reizēm liek to lietā. Diezgan bieži spēlē futbolu. Tas ir *šeigecs* (neebreju kalps). Trešais – vienkāršs uzraugs, “lopu dzinējs”, nenoteikta izskata polis, staigā ar nūju, taču tikai skata pēc.

Ebrejiem pārdod papirosus – 50 feniņi gabalā. Seko darbam tikai tad, kad tuvumā ir “viņš” vai *šeigecs*. Viņu sauc vienkārši par *pauer* (vīrs).

Strādājam divatā pie viena grāvja. Viens no mums ar lauzni lauž sasalušās zemes gabalus, otrs tos met malā. Pašiem gribas ātrāk ielīst zemē, lai kaut nedaudz paslēptos no griezīgā vēja. Ja ar tukšu vēderu stāvēsi dīkā, šausmīgi salsi, sals ir mūsu labākais dzinējs. Kad attālumā parādās “viņš”, visa rinda sāk drudžaini darboties. “Viņam” izsmalcinātu baudu sagādā uzkāpt uz pleciem tiem, kuri stāv diezgan dziļās bedrēs, “viņš” to dara, it kā ieminot viņus zemē, vismaz no malas rodas šāds iespaids. *Šeigecu* darbs tik ļoti nemaz neinteresē, viņš tikai laiku pa laikam ar nūju uzlaiž pa muguru kādam izteiktam semītam. Mani viņš neievēro, par ko esmu tikai priecīgs. Vienpadsmitos atnāk mūsu *Oberjude* Gliksmans un *šeigecs*. Tam rokās divas nokautas vistas. Gliksmans dzīvi ar viņu par kaut ko sarunājas, viņš nestrādā, staigā lepnā puskažokā un tagad, kā redzams, dodas ar *šeigecu* pasūtīt pusdienas. Mums arī ir pusdienas. Uz 30 minūtēm mums ir tiesības savākties kopā un uzskatīt, ka arī mēs esam papusdienojuši. Telpās mūs nelaiž – tur ir rūpnīcas strādnieki, ar viņiem mums nav tiesību sarunāties. Atsevišķi strādnieki pusdienot iet uz mājām. No diviem aizejošiem strādniekiem vienā atpazīstu labu paziņu A. no fabrikas. Mēs ar viņu bijām lieli draugi, strādājām dažādās komisijās un *MOPRā*³². Citiem nemanāmi, saskrienos ar viņu uz celiņa, un dažas minūtes ejam blakus. Viņš man kabatā iegruž sauju papirosu.

– Fronte tuvojas, negaidi, kamēr jūs visus apkaus, bēdz, te ir mana adrese...

– Vēl par agru, bet varbūt jau drīz.

Nemanāmi cieši paspiežam viens otram roku.

Kopumā mūsu stāvoklis ir dīvains. Dzīvnieku baro, lai tas strādātu. Mūs ne tikai nebaro, bet vēl kausta. Pat šausmīgākajā dzīvē ir sava loģika, taču šeit es to nekādi nevaru atrast.

Labi, ka darbs beidzas agri – četros, līdz geto tikai desmit minūtes, tā ka vēl gaismā būsim “mājās”.

Otrā dienas puse noris tāpat kā pirmā, tikai grūtāk strādāt – ir ļoti auksts, un ļoti gribas ēst. Ar nepacietību skatāmies uz krastu pie mola – vai nenāk mūsu pavadoņi, mūsu “jeki” (tā ebreji dēvē vāciešus). Mūsu grāvis ir jau centimetrus septiņdesmit dziļš. Mēs tajā sēžam, aizsargādamies no vēja un aukstuma, kamēr nemana dzinējus. Ieraudzījuši viņus, pielecām kājās un atkal strādājam. Beidzot mola sākumā parādās divas figūras garos šineļos. Skrienam atkal pie nojumes, rūpīgi noliekam lāpstas un laužņus un izkārtojamies kolonnā. Vācieši mūs ātri saskaita, un mēs dodamies ceļā. Esam tā izsalkuši, ka gribam ātrāk būt mājās, ejam ātri, jau geto sēta, jau redzami vērti. Vācieši kaut ko stāsta Gliksmanam. Pēc mirkļa kolonnu pāršalc vārds “akcija”. Geto notikusi akcija! Kāda?

*

Aizmirsies aukstums, salu nejūt. Ka tik ātrāk uzzināt, kas par lietu. Pēdējos dažus desmitus metru neejam, bet skrienam. Sardze pie vārtiem mūs nepārskaita, nav kratīšanas. Sargs skatās mums garām. Vai patiesi, vai patiesi viņam pamodusies sirdsapziņa? Mūsu kolonna viena no pirmajām, citi atnāk daudz vēlāk, un geto ir gandrīz tukšs. Skrējienā uzzinu, ka daļa geto šonakt tikusi aizvesta, esot daudz nogalināto, visu dienu strādājušas darba komandas līķu novākšanā. Tagad no "mazā geto" laiž "lielajā". Skrienu pie vārtiem. Tur ir mūsu ebreju policijas "prefekts" Vands³³, pie vārtiem latviešu sardze. Sargs, pagriezis mums muguru, skatās kaut kur garām, tagad neviens no viņiem nespēj mums skatīties acīs. Man garām paiet daži ebreji ar lāpstām. Viņu mēteļi ir smilšaini, piedurknes un rokas notašķītas ar asinīm. Bez noguruma sejas neko citu neizsaka.

Beidzot esmu garām vārtiem, esmu "lielajā geto". Ielas ir tukšas, slēgi aizvērti, daudziem logiem nolaiests papīrs. Atceros, ka vēl vakar te vietām bija nenobradāts balts sniegs, tagad viss ir kaut kā samīcīts, uz trotuāra malām ir pakavu pēdas, zirgu mēsli un asins paltis. Peļķes, lāsumi, svītriņas, atsevišķi pilieni. Redzams, ka iela jau tikusi novākta, taču vietām mana sniegā iemīcītus cimdus, bērnu galošas, dažādus sīkumus. Un atkal sarkanās asins paltis. Visu laiku uzkāpju mazām vara trubiņām – revolvera ložu čaulām. Domās kaut kur tālu. Neievēroju, kā ar kāju iekāpju asinīs. Dīvaini – sals, bet tās vēl ir lipīgas. Tajās acīmredzot gulējis nošautais, sildot ar dziestošo ķermeni, viņu droši vien nesen savākuši – izskrien caur smadzenēm. Jūtu, ka iekšā kaut kas ir pārtrūcis, vēl par kādu izjūtu kļuvis mazāk, tu esi jau mierīgs, tu esi jau pieradis, akcija kļuvusi skaidra un vienkārša. Pretim nāk daži ebreji ar maisiem un čemodāniem. Pārnes no saviem jau tukšajiem dzīvokļiem tur vairs nevajadzīgos produktus pie sevis. Pa trotuāru paiet garām divi "lentotie" policisti, dzirdami sarunas fragmenti, pavīd vārds "slepavība".

Pie mums pagalmā nekas nav mainījies, tikai viss ir tukšs. Vēl ir gaišs, bet logi mūsu mājīnā ir aptumšoti. Lai neizbiedētu, klauvēju divas reizes pie loga, tā ir Samuila Ļvoviča norunātā zīme. Man atver Aļa un mamma reizē. Viņas ir ļoti pārbiedētas.

– Rudais, tas esi tu, es tā izbijos, domāju, ka tētis tādā dīvainā laikā.

Dzīvoklī nepierasta nekārtība, trauki nav mazgāti kopš vakardienas, gultas nav saklātas. Visu nakti nav gulējušas, sēdējušas neizģērkušās un gaidījušas, ka atnāks. Bērni gulējuši apģērbti. Jau vakarā uzzinājušas, ka Katoļu, Sadovņikova un Maskavas ielā jau sācies. Līdz rītam nav sapratuši, kādēļ šauj. Tikai no rīta, kad Aļa gribēja iziet uz ielas, viņu aizturējis Frīdmans, teicis, lai uz ielas neiet. Iela noklāta ar vecīšu līķiem. Vecus, redz, negribot nometnē velti ēdināt un ekonomijas un ērtības labad nošāva jau geto. Aļa stāsta, ka esot atnācis ebreju policists, kas apgalvojis, ka akcija pārtraukta,

ka, iespējams, otrās nebūs, vismaz tuvākajās dienās varot būt mierīgi un mēģināt dzīvot pa vecam, tikai bez vīriešiem. Kā slīkstošais ķeras pie salmiņa, tā arī mēs ķērāmies pie šī cerības kušķītša, taču iekšēji kaut kas teic, ka cerība ir bezcerīga.

Šajā naktī daudzi sev darīja galu, arī daži ārsti. Aļas māsiņa Ļeļa Bordo sev un savam piecgadīgajam Žoržikam pārgriezta roku artērijas. Viņu atrada no rīta gultā, ar Žoržiku rokās, asinīm noplūdušus. Žoržiks bija jau miris, viņa tagad ir slimnīcā, viņai pārlietas asinis, un viņa izdzīvos. Ārstu sirdsapziņa un ētika mēdz būt noziedzīgāka par pašu nelietīgāko slepkavību. Kāpēc glābt Ļeļu? Izlasot vai izdzirdot vārdus: “Ļeļa sev un Žoržikam pārgriezusi artērijas,” – tie aiziet līdz dzirdei, bet mēģiniet saprast un uz mirkli izjust, kam jānotiek Ļeļas – mātes sirdī, kad viņa ar žileti pārgriež vēnas savam dievinātajam mazajam Žoržikam. Un šo Ļeļu izglābj. Vai patiesi viņi nesaprot, ka šādi piespiež viņai vēlreiz pārdzīvot visas šausmas, vai patiesi nesaprot, ka viņai sevi nāksies nogalināt atkārtoti, tas ir viņas vienīgais glābiņš. Ļeļa, izlutināta, vārga sieviete, izrādījās stiprāka, nekā no viņas varēja gaidīt, un – kas zina – varbūt gudrāka par mums.

*

Daudzu paziņu un tuvinieku vairs nav, jau sasnieguši Ludzas ielas 20. numurus. Gūtmaņi un vecīši dzīvo 35. numurā, dažu māju nepietika. Marija Ivanovna, Dancigeri, Bagi un daudzi, daudzi citi jau ir kaut kādā varbūt mītiskā nometnē. Varbūt vispār nekādas nometnes nav. Muļķīgas domas.

Atnācis Iza Frīdmans³⁴ un vaicā, vai es negribu aiziet pēc tabakas vai papirosiem. Daudzi jau ir pabijuši atstātajos dzīvokļus un daudz ko atraduši. Viņam vienam ir neomulīgi, un, zinādams, ka man nav ko smēķēt, viņš interesējas, vai es neiešu ar viņu. Jāsteidzas, citādi drīz neko neatradīsim. Pirmajā mirklī iešaujas doma – tas ir marodierisms, to nomaina cita – kāpēc gan ne? Ja ne mēs, tad savāks vācieši vai “lentotie”.

– Protams, tikai pagaidi, kamēr paēdīšu, šodien vēl neko neesmu ēdis.

Kaut kur apziņā rodas doma – vai patiešām es jūtu izsalkumu, varu domāt par tabaku, vai mēs esam tā apstulbuši, kļuvuši par lopiem?

Nata Bekere apmetās pie saviem radiem Katoļu ielā, tātad viņas arī vairs nav. Liela daļa viņas pārtikas krājumu palika pie mums, tos tagad var iznīcināt nežēlojot. Aļā man pagatavo omleti no trim olām. Daži simti guļ kastē, ne velti Nata Dārza ielā audzēja vistas. Vēl glāze īstas tējas – atkal ar Natas medu, un esmu gatavs, varam doties.

Cilvēkos ir apslēpta neparasta īpašība. Atceros, pirms daudziem gadiem Rīgā rādīja filmu “Rietumu fronte”³⁵ (ne pēc Remarka), kur ļoti mākslinieciski un reālistiski

attēloja karu Rietumos. Filma beidzās ar skatu lazaretē, kur ārsts sajūk prātā – briesmīga filma. Izņemot nepatīkamas izjūtas, šī filma neko citu neizraisīja, taču tai bija lieli panākumi un bija cienītāji, kas to skatījās vairākkārt.

Es ar Īzaku eju pēc tabakas, taču tajā pašā laikā pieķeru sevi pie domas, ka vajag pabūt dzīvokļos pēc grautiņa, pašam ieraudzīt drāmas pēdas. Zinu, ka, izņemot šausmīgus un pretīgus skatus, neko neieraudzīšu, taču kaut kas velk.

Asiņu paltis kļuvušas par kaut ko nenovēršamu, uz Ludzas ielas tās vienas dienas laikā kļuvušas par parastu parādību. Mēs tās apejam vai vienkārši tajās iekāpjam un nešausmināmies. Uz Daugavpils un Ludzas ielas stūra ieejam nelielā mājā. Pirmais, kas duras acīs, ir izsistas ieejas durvis, rupjš darbs ar cirvi. Pirmā dzīvokļa durvis ir vaļā. Gultas izvandītas, uz grīdas spilveni, drēbes, dažādu lietu haoss. Uz galda dažādas ēdiena atliekas, neizdzerta tēja. Kā redzams, cilvēki izdzīti negaidīti un steigā. Kāds aizmirsis pasi, ielieku to kabatā – vēlāk atdošu “mazā geto” sekretariātā. Esmu aizmirsis, kāpēc šurp nācu, manu acu priekšā norisinās šajā dzīvoklī notikušās ainas. Pie gultas naktsgaldiņš, uz tā kaut kas līdzīgs pelnu traukam ar izsmēķiem, tie atgādina ekspedīcijas lietišķo pusi. Atveru atvilktni. Kaut kādu cilvēku fotogrāfijas peldkostīmos, pie kāzu galda, kaut kādi bērņeļi, kaut kādas tabletes, zāles, brilles un trīs papirosi “Rīga”. Viss ļoti parasts, nav nekā “šausmīga”, taču jauniņajam smagi, jādomā, kā izskatīsies pie tevis pēc nezināma skaita dienu, ko pārdzīvojuši šie cilvēki un kas viņi ir. Īzaks skapī atradis “Sporta” paciņu, viņam vairāk veicas. Pieliekamajā starp dažādiem pārtikas krājumiem Īzaks atrod burciņu ar marinētām baravikām, ieliekam dažas mutē un ejam tālāk, uz citu dzīvokli.

Jebkurš sākums ir smags, drīz mēs kļūsim par marodēšanas speciālistiem. Nākamajā dzīvoklī kopskats ir tāds pats, papirosu un tabakas nav, mēs neaizkavējamies, ejam uz otro stāvu. Dzīvoklī pa kreisi durvis ir pusparvētas, spēcīgs caurvējš. Caur virtuvi ieejam istabā, tajā izsists logs, un ir auksts. Grīda, galds – kā visur, tikai gulta citāda – nav izvandīta, ir kārtībā, un tajā kāds guļ. Pieejam un ieskatāmies nelaiķa sejā. Vecis, neliela sirma bārdiņa, acis stiklainu skatienu ieduras griestos. Novelku segu, gribu paskatīties, vai nav brūču uz ķermeņa. To nav, kā redzams – sirdstrieka. Pats nezinādams, kāpēc, viņu atkal apsedzu, pat sekoju, lai apsegts būtu viss – logs taču ir izsists. Galda atvilktnē atrodu aizsāktu tabakas “Brinkman” paciņu. Satumst, jāsteidzas. Pirmajam iespaidam ir pietiekami, vēl gana šādus dzīvokļus redzēsim.

Pa ceļam ieeju mājās. Mamma, mani ielaižot, rāda zīmi, lai netrokšņoju – Aļā ir aizmigusi. Nesakārtotajā istabā uz nesaklātas gultas, apsegušies ar mēteli, guļ Aļā. Bērni arī ir aizmiguši, kaut ir tikai septiņi. Kāpēc man viņus modināt, lai guļ, miegs tagad ir vienīgais “prieks”. Mamma pierunā paņemt kaut ko ēdamu un rudens mēteli.

Mēteļi var paņemt, varbūt patiesi noderēs, ēdiens lai paliek, mēs taču ceram, ka akciju vairs nebūs. Bērnus un Aļu mamma nobučos, jāsteidzas – līdz astoņiem visiem jābūt uz vietas.

*

Cerības un šaubas. Tie, kas zaudējuši savējos, kuru ģimenes jau aizdzinuši, ir droši, ka arī pārējais izlikis, viņi vairs necer un skatās uz lietām skaidri, viņi ir pagalam, taču saprātīgi. Mēs, kam tuvinieki vēl ir uz vietas, dzīvojam cerībā; mēs gandrīz ticam, ka piepildīsies tas, ko šajā brīdī mēs visvairāk vēlamies, mēs vēl esam akli, mēs vēl nesaprotam secīgumu, visu akciju sistēmu.

*

Mūsu dzīvoklis “mazajā geto”. Jauna, vēl neredzēta pasaule. Dzīres mēra laikā. Cilvēki jukuši uz ēdienu, visi ēd, visiem ir tāda apetīte, ka brīnīsies. No atstātajiem dzīvokļiem visi, kas paspēja pabūt “lielajā geto”, sanesuši produktus. Virtuvē strīdās par vietu pannai, cep kartupeļu pankūkas. Mūsu istabai tuvāko gultu ieņem Aronsons. Viņš ir auduma krāsošanas eksperts kaut kādā rūpnīcā. Viņam speciāli sūta pakalā pavadoni, un viņam ir cieša saskarsme ar neebrejiem. Aronsons savācis pie sevis no “lielā geto” savu dēlu, piecpadsmiņgadīgu puisi. Abi sēž uz gultas un sukā iekšā grunduļu kastīti, abi ar dēlu tik ļoti aizņemti ar šo nodarbi, ka nemana, kā uz blakus gultas sēdošais cilvēks, kas iepriekšējā naktī zaudējis savu ģimeni, trīc drudžainās raudās.

Mūsu istabā Hercmarks skaidro vienam ebrejam stāvokli frontē. Tas apgalvo, ka ieņemta Staraja Rusa³⁶ un ka vācieši drīz atstās Rīgu. Hercmarks pēc atmiņas zīmē karti un pierāda šādu baumu nepamatotību, ebrejs par to uz viņu ir apvainojies.

Hercmarka znots, [ebreju] policists, palicis ar ģimeni. Vispār visi policisti ar ģimenēm palikuši pie savējiem. Ar pirmo akciju aizgājusi Jūdenrāte un daļa policijas. Teica, ka nometnē viņi turpinās pildīt savus pienākumus un sekot kārtībai. Kaut mazs mierinājums, ka tur būs savi vīrieši. No kaut kurienes nāk ziņa, ka pirmie izliktie ievietoti Salaspilī, bijušajā kara nometnē. It kā izvietojusi uz lāvām, tur it kā esot silts un pat elektriskais apgaismojums. Šīs ziņas, kā vienmēr, kāds ieguvis no kāda.

Divi mūsu dzīvokļa iemītnieki strādāja līķu novākšanā un aprakšanā. Nogalināto geto bijis vai nu 500, vai 800 cilvēku.³⁷ Galvenokārt šāvuši vecos un slimos, varbūt nejauši nošauti daži jaunie un bērni. Šāvuši galvā – slavenais *Kopfschuss*³⁸. Tas viss ir tik nesaprotams, tik neiespējams, ka nav vairs šausmīgs. Aiz zināmas robežas

gan aukstums, gan sals pārstāj eksistēt. Par darbu kapsētā stāsta kā par kaut ko dabisku, šeit ierok kabeli, tur – liķus.

Finkelšteins, kā aizgāja, tā vairs neatgriezās, palika pie sievas un meitas. Viņa vietā mūsu būcenī iekārtojies Īzaks Frīdmans ar paziņu Motku. Viņi guļ kopā Finkelšteina gultā. Motka ir interesants, jautrs puisis, neraugoties uz mūsu stāvokli un akciju, viņš nezaudē dūšu, dzen jokus, galvenokārt parupjus, ar ko iedzen šausmas Hercmarkā. Jau pirmajā vakarā izvilka no kabatas kāršu kavu un savāca kompāniju acītei.

No rīta līdz ar gaismu savācamies vergu sanāksmes vietā. Sākas tas pats skats. Dienu nostrādāju ostā, krāvu ogles. Atkal biju pie “Kabeļa”, tur pamatīgi nosalu, bet, lai cik dīvaini tas arī būtu, atkal iztiku bez kāvienu. “Lielajā geto” pie ģimenēm mūs šajās dienās nelaiž, bet mūsu policisti apgalvo, ka tur viss esot mierīgi, ir cerības, gandrīz pārliecība, ka pirmā akcija paliks vienīgā un izdzīvojušie varēs mierīgi palikt savā vietā. Neko nezinām, kas noticis ar pirmo izlikto partiju. Baumas visdažādākās, pat pavisam fantastiskas – nevienu uz nometni neesot sūtījuši, bet pa grupām aizveduši uz tuvāko mežu un visus bez izņēmuma apšāvuši ar ložmetēju. Tam, protams, neviens netic un uzskata, ka tas ir slimas fantāzijas auglis. Pieļaujām varbūtību, ka daļu slimo un vārgo pa ceļam uz nometni nošāva, bet pie tā jau esam pieraduši.

“Mazajā geto” atkal izveidojušās dažādas sabiedriskas lietas: ambulance, kopiena, tehniskā nodaļa un par jaunu organizēta [ebreju] “policija”. Heremarks arī mani solīja iekārtot tehniskajā nodaļā par mūrnieku, atslēdznieku un visādu remontdarbu veicēju. Tā kā saikne ar ārējo pasauli mani šobrīd ne pārāk interesē, tad man daudz iemeslu dēļ tas der. Policijā mums solīja, ka varēsim ģimenes apciemot reizi – divas nedēļā.

Frontē vāciešiem neiet, un mēs ceram, ka kuru katru dienu var sākties Napoleona karagājiena atkārtojums. Jau ir pēdējās novembra dienas, drīz iestāsies Īsta krievu ziema, frontē parādījusies jaunā Sibīrijas armija,³⁹ vācieši šādam salam nav gatavi, un pēc upuriem, asinīm un pazemojumiem pār mums drīz atkal uzausīs “brīvības saule”.

*

Šodien, pārnācis no darba, uzzināju, ka laiž “lielajā geto”, – sešas dienas neesmu redzējis savējos. Mūsu apstākļos sešas dienas – tā ir mūžība. Neieejot mājās, skrienu pie vārtiem. Sargs, sildoties pie ugunsкура, ne par vienu neinteresējas, un es netraucēti izeju uz Ludzas ielas. Šajās dienās uzsnidzis svaigs sniegs, un iela ar asiņu peļķēm noklāta ar baltu paklāju, kas noslēpis pēdējās traģēdijas pēdas. Acīs

duras geto tukšums. No šī rajona taču nevienu vēl nav aizdzinuši, mājas ir pārpildītas cilvēkiem, taču tik tukša iela! Kaut ātrāk ieraudzīt Aļu, mammu un bērnus! Steidzos, lai nezaudētu dārgās minūtes. Mūsu pagalmis pilns ar sniegu, tikai šauras taciņas ved no mājas uz māju. Mūsu "savrupmāja" it kā slīgst sniegā, tā kļuvusi vēl zemāka, bet man pēkšņi kaut kā ļoti tuva un dārga.

*

Aļa atkal sakārtojusi māju, un atkal kļuvusi mājīgi. Viņi ir it kā nomierinājušies un arī cer, ka liktenis pažēlos. Mēs gandrīz nesarunājamies, sēžam piespiedušies un glāstām viens otram rokas. Par ko runāt? Šodien mēs esam dzīvi, bet, kas būs rīt, – neviens nezina.

Saskaldīju nedēļai malku, iztīrīju plītij skursteni, ieēdu kartupeļus ar sāli – tagad atkal jāekonomē –, un jāatvadās. Kas zina, kad atkal ļaus satīties. Kaut tikai neizdzītu! Ja tuvākajās dienās nāktos aiziet, Aļa neizturēs, viņai tieši šodien parādījušies "ciemiņi" (mēnešreizes), un viņa ir ļoti vārga. Cik reižu jau esam atvadījušies kā uz visiem laikiem, bet pagaidām ir veicies. Arī šodien aizeju, iespējams, uz visiem laikiem. Ardievu, mamma, bērniņi, ardievu, mana mīļā Ļenuška, varbūt pēc nedēļas atkal atnākšu. Lai kas notiktu, mums ir jāiztur un viss jāizcieš, mīlestībai un ticībai uzvarai mūs ir jāatbalsta. Neraudi, Ļenuška!

Aiz manis aizveras durvis. Debesīs pirmās zvaigznes. Zem kājām čirkst sniegs. Gribas ar pilnu krūti ieelpot ziemas gaisu, taču kaut kas neredzams spiež krūtis. Mazā Kalna, Ludzas iela jau man aiz muguras, sargs pie ugunsкура. Vārti, atkal "mazais geto".

*

Kamēr manis nebija, palielinājies mūsu dzīvokļa iemītnieku skaits. Parādījušies daži pavisam veci cilvēki. Viņi rūpīgi noskuvuši bārdus, pat galvu, lai neredzētu sirnos matus. Grib izskatīties jauni un darbspējīgi.

Mūsu publikas vidū skaidri jūtamas divas nometnes. Vieni, kuru ģimenes aizdzina, otri tie, kam tās palikušas. Pirmie neslēpj savu skaudību, un mēs, "veiksminieki", viņiem it kā esam parādā. Viņi sevi mierina ar to, ka arī mūsu ģimenes drīz piemeklēs tāds pats liktenis. It kā ar citu bēdām varētu remdēt savējās, bet tāda ir cilvēka daba.

Atnāca bijušais ebreju teātra galvenais aktieris un stāstīja anekdotes no aizkulišu dzīves. Viņam patīk pielūgsmē, un viņš pat šeit cenšas atstāt "iespaidu". Uzbudināti, skumji aizrit vakars. Pamazām sāk likties gulēt. No dažām gultām jau dzirdama krākšana, reizēm arī vaidi.

Mūsu istabās ir tumšs, dzirdama sačukstēšanās, atsevišķi vārdi, pēc tam seko nospiedošs klusums. Motka un Īzaks guļ. Uz tahtas man blakus Hercmarks. Mēs ne-
guļam, un katram ir savas domas, domas par vienu. Hercmarka modinātāja spīdzīgā
bultiņa rāda 11.30 – drīz jau pusnakts. Domas maldās, droši vien es drīz aizmigšu. Bet
kas tas? It kā kaut kur pavisam tuvu klauvē, un pēkšņi nakts klusumu šķeļ mežonīgs
kliedziens: *Aufmachen, Schweinehunde, oder wir schiessen!*⁴⁰

Mirkļi esam kājās un pie loga. Uzmaniģi atbīdām papīru un skatāmies uz ielu.
Tā kā ir sniegs un gabaliņš mēness, viss ir skaidri redzams. Pretī mūsu logiem pie
divstāvu mājas grupa bruņotu cilvēku klauvē pie durvīm, gar mūsu aizžogojumu – pa-
stiprināta zaldātu apsardze. Mirkļi pa dzīvokli pāršalc vārds “akcija”. Tajā pusē ielai
ir “lielais geto”, tāpat tajā mājā ir tikai sievietes un bērni, bet mēs, vīrieši un viņu
aizstāvji, lūram pa papīra spraugu un bezspēcīgā naidā kodām lūpas. Nevienš ne-
iedrošinās pieiet pie durvīm, un tas varoņu bandu dara traku. Kliegšana un lamāšanās
pastiprinās, atskan šāviens. Tumsā pazib cirvis, pašķīst pagrabtelpas slēģi. Pagrabā
ir gaisma, pa logu ielien karavīrs, un pēc dažām minūtēm parādes durvis ir atvērtas.
Gar atvērto pagraba logu paiet sieviete ar ceļamaisu uz muguras. Uz maisa spilgti
izceļas dzeltenā zvaigzne. No “lielā geto” puses dzirdami atsevišķi šāvieni, tur no-
tiek tas pats. Zinu, ka šajā mirklī arī manu Aļu ar bērniem izdzen naktī, nezināmajā.
No pretējās mājas nāk ārā sakumpušas figūras. Tās pagalmā izkārt rindā pa divi.
Dažām sievietēm pie muguras piesiets maiss, bet rokās vai ratiņos bērns. Uz priekšu
un atpakaļ soļo karavīrs ar papirosu zobos. Māja numur 9, kaut arī ir tikai divstāvu,
ir gara, un iemītņieku ir daudz, kolonna arvien aug. Pagalmā ir sals, bet sievietes
ar bērniem tikai stāv un stāv. Drīz būs viens naktī. Varoņu banda, kā šķiet, nesteidz
pamest māju, viņi tur ieturas, gatavojoties smalkajai nodarbei. Beidzot, jau pēc pus-
diviem naktī, banda iznāk, atskan komanda, un, varoņu jautru runu un lamu pavadīta,
kolonna sakustas Ludzas ielas virzienā. Mūsu acu priekšā iztukšotajā mājā numur 9
durvis ir atvērtas. Pagrabā slēģis atvērts, un pa izsisto logu redzams izdemolēts
dzīvoklis, lampiņu neviens nav nodzēsis.

Arvien biežāk un biežāk skan šāvieni. Katrs šāviens ir punkts kādai dzīvei. Tagad,
kad mēs neko neredzam, bet tikai dzirdam, sāk darboties fantāzija. Katrs iztēlojas
ainu, kas notiek ar viņa ģimeni, ar viņa tuviniekiem. Daži no lielās istabas skaļi raud,
vairākums klusē un ir kā pārakmeņojies. Guļu gultā, ķermeņi nejūtu, dvēseli ne-
jūtu – kā no koka. Man atkal ir pazīstamā sajūta – nevaru saprast, nevaru apjaust.
Zinu, ka mammu, Aļu, Dimu, meitu izdzina no mājas, kaut kur aizdzina, taču nevaru
to apjaust, tas it kā aizpeld garām, tas vienkārši mani nerasniedz. Kāpēc, par ko?
Kam tas ir vajadzīgs? Tā nav patiesība, man tas rādās sapnī.

Mājā jau ir kustība. Rīts, bet pagalmā vēl ir tumšs. Es šodien uz darbu neiešu,
man ir jāzina, kā norisēja akcija. Lai mani nenoķertu vergu mednieki, eju ar Hercmarku

uz tehnisko nodaļu. Tur jau viss ir zināms. Šajā naktī aizdzinuši visus atlikušos “lielā geto” iemītniekus. Pavēle atnākusi negaidīti, pat sardze neko neesot iepriekš zinājusi. “Lielā geto” ebreju policija arī aizgājusi. Uz ielām līķi, liela nekārtība, deviņos jāsavācas darba komandai kārtošanai. Tehniskajai nodaļai jāpiedāvā strādnieku grupa darbam – kapos. Pievienojos tai, gribu redzēt pašu šausmīgāko drāmas pusi. Tā nav ziņkāre, bet it kā vēlme kaut daļēji izpirkt savu eksistenci. Drīz paliks gaišs, tad dosimies. No noliktavas izvelkam lāpstas, kapļus, laužņus. Pagalmā pie klēts savākušies cilvēki ar ragavām un ratiņiem. Kā redzams, naktī ir pacentušies – un darba būs gana. Sejās redzamas bezmiega nakts pēdas. Visi ir pelēki un nerunīgi, un līdžīgi, vairs nav “veiksminieku”, tagad visi ir nelaimīgi. Vairs nav skaudības – nav pret ko to just.

Saule uzaususi, un nemanāmi iestājies gaišs rīts. Ielas “lielajā geto” nevar pazīt. Kur ir vakardienas sniegs? Tas it kā pazudis, nomīcīts, saspīests un piemēslots. Iela pēc grautiņa. Es redzēju ielas pēc armijas atkāpšanās, ar sadauzītiem ieročiem un ratiem, ar cilvēku un zirgu līķiem, ar visdažādākajām kara drazām, bet tās bija kaujas pēdas, te ir kautuves pēdas. Iela, pielietā asinīm, baltais sniegs, kas vienā naktī kļuvis pelēks, ar sarkaniem lāsumiem. Līķi – visi sirmgalvji un sievietes. Sallauzti bērnu ratiņi, kamanīņas, sieviešu rokassomiņas, pirkstaini un galošas, maisiņi ar pārtiku, pudelīte ar knupīti, tajā sasalusī putriņa, bērna botīte. Un pa malām līķi. Viņi vēl silti, mīksti, sejas pielijušas asinīm, acis atvērtas. Līķi ietilpt mūsu – kapsētas grupas uzdevumā, mums tie jāaizved uz kapiem. Pa diviem cilvēkiem ragavās vai ratiņos. Kalsnie līķi jau sastinguši, un tos ērti paņemt un iekraut, taču resnās sievietes vēl pavisam mīkstas, un tās nekādi nevar satvert, nekādi nevar pacelt, tās kaut kā izslīd no rokām. Visu laiku šķiet, ka šīs resnās sievietes vēl ir dzīvas un kuru katru brīdi sāks vaimanāt. Kad vedam viņas ratiņos, tad tās šūpojas kā dzīvas, bet asinis recekļiem krīt uz baltā sniega. Viņas ir tik silti saģērbtas, ka vēl ilgi būs siltas, siltas viņas arī apraks.

Mēs vedam līķus pagaidām tikai līdz kapsētas⁴¹ vārtiem, tur liekam rindās, vīriešus un sievietes atsevišķi. Kopienas biedri meklē viņu dokumentus, kam to nav – cenšas atpazīt. Atvedām puisēnu, gadus divpadsmit vecu. Brīnišķīgs, skaists bērns pelēkā kažociņā ar kažokādas apkaklīti, jaunus zābaciņos. Viņš gulēja uz muguras, plati atvērtām zilām acīm vaskainajā sejiņā. Revolvera lode bija trāpījusi pakausī, un tikai daļa apkaklītes bija slacīta asinīm. Viņš gulēja kā lelle, un šķita neticami, ka viņš vēl nesen bijis dzīvs un varbūt jautrs bērns.

Mūs nomainīja citi, un tagad mēs ejam rakt kapos. Pagaidām nogalināto vidū neredzu neviena tuvinieka, taču esmu drošs, ka Aļas vecīši būs viņu vidū. Kapsētā rokam bedri pie nodedzinātās sinagogas.⁴² Blakus ir koki, vēl nāksies cīnīties ar saknēm. Zeme ir tā sasalusī, ka nākas lauzt gabalus kā no akmens. Fiziski smagais

darbs ir glābiņš. Neievēro, ka no lūpas tek asinis, un nejūti sāpes. Pārāk sāv sirds, taču arī tā drīz pārstāj just jebko. Nav skaidru domu, tikai kaut kādi fragmenti. Ārēji esmu mierīgs, splauju asinis, to nemanot, aizsmēķēju un turpinu kost lūpās.

Beidzot mēs izlaužam sasalušo zemes slāni, izcērtam saknes, un bedre acīm-redzami sāk padziļināties. Kapa bedre ir liela, aptuveni divus metrus gara un piecus plata, pašā vidū kaut kas ciets. Cērtu stiprāk un izsviežu smiltis, ar smiltīm reizē – auduma gabalu ar miesu. Tas ir vēl rudens upuris. Atstājam līķi vietā un turpinām padziļināt bedri tam apkārt... Mēs esam jau līdz krūtīm zemē, vēl metrs, un sāksim apbedīt. Daļu līķu jau pārnesuši pie mums. Viņus pagaidām novieto pie sinagogas vēl veselajām sienām, daži pieslieti pusguļus. Kāds šausmīgs kontrasts starp tīrajām, skaidrajām debesīm un šīm ar asinīm pielietajām sejām.

Pie mums pienāk mūsu policists brīdināt, lai tagad neviens neizietu no kapiem un netuvotos aizžogojumam. Izrādās, ka dažas sānu ielas nepaspēja naktī “attīrīt” un tagad aizies pēdējā kolonna. Policists brīdina, ka ziņkārīgos nošaus. Šo vārdu patiesums šaubas nerada. Darbs apstājas, ieklausāmies un gaidām. Drīz dzirdam jau pazīstamos kļiedzienus. Vīrs žoga parādās zirgos sēdošo patriotu galvas un pleci, aiz žoga – daudzu kāju švīkoņa. Mūsu priekšā kapsētas vārti, tie ir viscaur no dzelzs, bet nesniedz zemi par 25–30 centimetriem. Stāvot bedrē, redzi bezgalīgu skaitu kāju. Kājas kustas uzmanīgi, sīkiem solīšiem, baidīdamās paslīdēt. Gandrīz visas ir sieviešu, reizēm pavīd bērnu mazās kājiņas. Retumis – nūja, kura tausta ceļu, turpat arī rotaļīgie zirgu pakavi. Mazā namiņā Žīdu ielā⁴³ mansarda istabā atvilktis aizkars – un redzamas dažu sieviešu sejas. Tajās – šausmas, mēms pārmetums un līdzjūtība – Maskavas rajona iedzīvotāji. [...] [Gūstekņu] kājas un jātnieku galvas. Cik daudz tās pasaka, cik daudz bēdu šajās kājās, un kāda nekaunība un apmierinātība dveš no šīm galvām un pleciem. Mums nav ieroču, ir tikai naidis un atbēdības kāre, ar to bēdām nevar līdzēt. Aiz žoga ir pārsteidzoši kluss, paretam dzirdamas bērnu raudas vai dzinēju kļiedzieni. Viss pasaulē pāriet, aizgāja arī pēdējā kolonna. Kājas vairs neredz, jātnieki lēnām attālinās. Kāda sieviete logā pieliek acīm mutautiņu. Aizkars nolaižas.

Mūsu priekšā mierīgi guļ vai pa pusei sēž līķi. Viņu sejas nav mainījušās. Mēs arī jau gandrīz esam līķi, tikai vēl dzīvi. Iekšēji kaut kas ir aprāvies, sirdī tukšums. Nevaru atbrīvoties no domas, ko izjūti, kad redzi, kā uz kaušanu dzen aitu baru – arī daudz, daudz kāju, arī neaizsargāti, nezinoši, kur viņus ved, iebiedēti radījumi.

Mūsu bedre ir gatava, taču apbedīs cita maiņa, tā ir jau ieradusies, bet mēs varam doties atpūsties. Kaut kāda iemesla dēļ noņemam no rokas saderināšanās gredzenu un ieroku kapa dibenā. Ar to es apbedīju pagātni un cerību. Skaidri jūtu, ka tas ir gals, tā var dzīt cilvēkus tikai nāvē, bet ne dzīvē. Šī sajūta ir dvēselē, saprāts to vēl neatzīst. Saprāts saka – tas nav iespējams.

Ejam pie pirmajiem vārtiem, lai apskatītos uz jaunatvestajiem līķiem, varbūt to vidū būs savējie. Ejam pa šauru sniega taciņu starp Vecajiem kapiem. Saule jau ir tuvu un met garu, nelīdzenu ēnu. Šajā kapsētā kaut kur ir apbedīts mans tēvs, neatceros, kur. Kapsēta ir veca, tajā jau daudzus gadus neapbedā. Tā negaidīja tādu nelaiķu pieplūdumu.

Pie vārtiem līķu skaits nesamazinās, tikai tagad tie ir jau citi. Staigāju un ieskatos. Dažas pazīstamas sejas – vecīši. Aiz krūmiem, metrus septiņdesmit pa kreisi no vārtiem, kaps ir gatavs, uz to steidzīgi nes līķus. Arī mūs lūdz palīdzēt. Celiņi starp kapiem ir šauri, vest ragavās nav iespējams, nesam uz nestuvēm. Tās ir sarkanas, it kā nokrāsotas, tik pamatīgi piesūkušās asinīm. Manas kreisās rokas pirksti visu laiku tirpst, ar pūlēm varu noturēt nestuvju rokturi. Līķis ir diezgan smags, bet celiņš nelīdzens. Nez kāpēc baidies nomest līķi un sasprindzini visus spēkus. Mūsu nasta ir viena no pēdējām, kaps ir jau gandrīz pilns. Vienā pusē sievietes, otrā – vīrieši. Krauj kā malku, cenšas blīvāk, lai ietaupītu vietu. Reizēm uzkāpj uz apakšējās rindas, bēru ceremonija ir aizmirsta. Kāds nodarbojas ar uzskaiti – jau 82, bet simtu nesa-sniegt – maz vietas. Kaut kā ieliek vēl četrus, vairāk nekādi nevar, jau tāpat pārāk daudz. Pēdējās nestuves nes tālāk – pie cita kapa. Kapu vēl ir daudz.

Saule slīd aizvien zemāk, jāsteidzas ar darbu. Bedre ātri pildās ar sasalušām smiltīm. Izaug liels, gaiši dzeltens uzkalniņš. Viss ir kluss, tikai aiz aizžogojuma ir kustība, dzirdams, kā čīkst ragavas un ratiņi, kas dodas uz kapsētu. Un tad apmēram četrdesmit piecdesmit ebreju it kā pēc klusas vienošanās nostājas pie kapa pusaplī, ar seju pret austrumiem. Priekšā iznāk daži cilvēki, kas nupat apbedījuši savu māti un tēvu. Klusumā pār kapu atskan Kadišs⁴⁴. Korī atkārto – āmen. Kad uzrodas nazis un uz priekšu iznākušie, iegriezuši apģērbu, to nežēlīgi saplēš,⁴⁵ kaut kas sākas pūlī – sākas kopēja Austrumu lūgšana. Es nelūdzu – neprotu un neuzskatu par vajadzīgu to zināt, taču stāvu kā apburts, nejudzams ķermenī, tikai sirds ir gatava izlēkt no krūtīm, kamols kaklā, pa pakausi skrien šermuļi.

Man agrāk bieži gadījās piedalīties bērēs – ebreju, krievu un citās. Nedēļām strādāju kapsētās, uzstādot pieminekļus. Izņemot nepatīkamu, reizēm pat smieklīgu iespaidu, neko citu tas neizraisīja. Redzēju, kā kantoram⁴⁶ vai popam asaras acīs un balsī auga tieši proporcionāli nelaiķa bagātībai. Redzēju, kā kantors raudulīgā balsī apstāvēja bagātnieku un steidzīgi bēra lūgšanu pār nabaga kapu. Man nepatika, un es nicināju šo komēdiju.

Šodienas lūgšanai ar to nav nekā kopēja, tā bija spēcīgāka par saprašanu un saprātu. Es nesaprātu tās vārdus, bet tās saturs man bija skaidrs, zinu tikai, ka šo lūgšanu nekad neaizmirsīšu, zinu, ka šis skats ar nokaitētu dzelzi iededzināts manā atmiņā.

*

Mūsu grupa nelielā kolonnā velkas uz “mazo geto”. Jau krēslo. Iela, pa kuru ejam, nez kāpēc vēl nav novākta, līķu nav, sarkanie traipi palikuši. To ir daudz. Tie vairs neatstāj iespaidu. Esam pieraduši. Tu jūti izsalkumu un nogurumu, iekšēji – tukšums un miers. Viss šķiet gandrīz nereāls, bet mēs paši – kaut kādas personas, kas darbojas, taču arī pa pusei izdomātas.

Mūsu dzīvoklis jau pilns ar cilvēkiem, sejā iesit piedegušu kartupeļu pankūku dūmi, tvaiki un patīkams siltums. Īzaks un Mota strādāja grupā, kura attīrīja ielu no līķiem, un viņiem atļāva no atstātajiem dzīvokļiem savākt ēdienu. Atnesa mazu čemodāniņu ar sieru, sviestu, sālītu gaļu un konserviem. Par notikušo cenšamies nerunāt, vismaz tagad. Hercmarks ķēries pie kulinārijas. Mota tagad ir pieklusis. Viņš ieskrēja māsas dzīvoklī un uz kāpnēm atrada viņas pasi. Tagad lauza galvu, ko tas varētu nozīmēt. Īzaks ne savā, ne manā dzīvoklī nokļūt nevarēja, jo strādāja citā geto galā. Izņemot produktus, viņš pamanījies tikt pie pulksteņa un etvijas, parādījušies papirosi un tabaka. Visi kaut kā aizrāvās ar šīm bagātībām, un tās no apziņas aizbīdīja akciju. Paēdis un iedzēris tēju, apgūlos un tūdaļ aizmigu. Noguļēju dažas stundas, kā nosists, bez sapņiem un murgiem. Ap desmitiem pamodos. Lēnām nāku pie apziņas. Pretim uz tahtas sēž Hercmarks, iespiedis galvu rokās. Viņa acis ir pilnas asaru, bet seja sausa. Viņa lūpas bez apstājas atkārti: “Nabagi, nabagi.” Kā ar nazi iešņāpa sirdī. Mirklī viss parādījās dzīvās un spožās krāsās, viss paskrēja vīzijā. Es ieraudzīju, kā manā mazajā mājiņā pašķīst durvis, kā tajā iespraucas ļaudis ar zaļiem apsējiem. Kā Aļa steidzīgi apgērbj Dimu, izrauj no gultniņas miegaidino meitenīti. Kā mamma trīcošām rokām palīdz. Kā Čarlijs no bailēm ierāvies stūrī, bet piedzērušies bandīti skubina un plēš jociņus. Redzēju, kā Aļa ar maisu uz pleciem stumj ratiņus ar meitenīti, mamma ar maisu uz muguras ved pie rokas Dimu. Kā viņi stājas kolonnā. Gaida, salst, gaida. Kas ir viņu sirdīs, ko viņi pārdzīvoja geto, to mums nav lemts zināt, šo noslēpumu viņi paņēma sev līdzī. Uz kuriem? To es vēl nezinu.

Ar mums reizēm notiek neizskaidrojamas lietas. Arī ar mani. Nedomājot paņemu zīmuli un papīru un rakstu – rakstu dzejoli. “Akcija”. Acu priekšā skats, ritms atnāk pats. Dīvaini, es dzeju nerakstu.

Lielajā istabā ir dažāda publika. Bēdu izpausme arī atšķirīga. Daži gul, ar stiklainu skatienu pavērsušies pret griestiem. Citi skaļi piesauc Dievu. Daļa drudzaini raud. Mazs japāņim līdzīgs cilvēks kaļ atriebības plānus un aizrīdamies peldas iztēlotajās ienaidnieku asinīs. Viņš nevienu nežēlos – sievietes, bērnus, viss vienalga, viņš kaus ar nazi, kā vistas. Viņš ir ekstāzē. Viņā gandrīz neviens neklausās – pārāk spēcīga ir tagadne, lai domās aizlidotu uz nākotni.

Ir vēls, vēl neviens neiekārtojas naktij, it kā kaut ko gaida. Nav ticams, ka mūs atstās mierā. Visi ir pārliecināti, ka kuru katru mirkli arī mūs dzīs uz kaut kādu nometni.

Strauji atveras durvis, visi neviļus pielec kājās, parādās ebreju policists ar bloknotu rokās. Geto komandanta⁴⁷ pavēle: līdz sešiem no rīta jāiesniedz precīzs visu ebreju uzskaitījums. Astonos visiem bez izņēmuma jāsapulcējas Viļānu ielā. Policists brīdina, lai neviens nepaliktu mājās, jo pārbaudīs vācieši un "lentotie", kuru atradīs mājās – pacienās ar lodi.

Protams, neviens vairs nedomā par miegu. Gudro dažādus pieņēmumus. Visus pesimistiskus, priecīgu perspektīvu nav. Rēķināmies ar iespējamo akciju, taču lielāko daļu tā sevišķi neuztrauc. Jau pie visa esam pieraduši, un kas ar mums vispār var notikt! Daudzi, arī es domāju, ka tā būs darbaroku sadalīšana, lai ieviestu vācu kārtību un izmantotu mūs ar maksimālu labumu vāciešiem. Tas šķiet loģisks un ticamākais variants. Dzīvosim – redzēsīm, bet tagad tomēr ir jāguļ, spēki jebkurā gadījumā būs vajadzīgi.

Izrādās, ka Hercmarks mani šodien jau ierakstījis tehniskajā nodaļā strādājošo sarakstā. Protams, tehniskā nodaļa iekārtojas īpaši, tā ir geto "aristokrātija" – visvajadzīgākie cilvēki. Tās priekšnieks Antokols prasa darbā uzcītību, bet viņš māk arī aizstāvēt savu padoto intereses, to mēs atceramies no "lielā geto" laikiem. Mēs vēl domājam un ceram, ka mūsu ģimenes ir nometnē, un tas ceļ mūsu dzīvības vērtību, iespēju robežās gribas to ilgāk saglabāt. Ar Antokolu tā būs it kā mazākās briesmās: viņš tomēr, pat esot geto, apzinās savu spēku.

*

Septiņos no rīta ierodamies tehniskajā nodaļā. Tā izvietojusies blakām mums lielā dzīvojamā kazarmā numur 24. Tikai viena istaba, pie pašām durvīm – plīts. Proletāriešu dzīvoklis. Cilvēku tur vēl ir maz. Bijušais ebreju tehnikuma⁴⁸ direktors inženieris Zaslavskis silda uz plīts ūdeni. Kādreiz viņš valkāja skaistu, sirnu bārdu, tagad to noskuvis, lai izskatītos jaunāks, viņu ir grūti atpazīt. Miša Lats, bijušais ģimnāzijas skolotājs, ir "grāmatvedis". Viņš nu gan nav līdzīgs semītam. Liels, gaišs blondīns ar zilām acīm, pareiziem sejas vaibstiem, runā ar Maskavas izrunu – ziemeļu rases tips. Stāsta, ka redzējis Vandu, "prefektu", no kura uzzinājis, ka geto esot 4400 ebreju un ka, kā mēs arī paredzējām, notiks darbaspēka dalīšana darbam ārpus geto.

Pakāpeniski sāk ierasties publika, un istabā kļūst aizvien šaurāks. Ap astoniem ierodas pats Antokols un paziņo, ka tehniskā nodaļa un ambulance kā nepieciešami pašam geto uz "parādi" neies. Vismaz kaut tas.

Stāvam ar Hercmarku pie loga un skatāties uz izmirušo geto. Vēl aizvakar pret debesīm cēlās dūmu stabi, šodien viss ir miris, tikai vietām pa sniega noklātu pagalmu staigā pamests kaķis vai pārlido izsalkušu baložu bars. Mēs esam trešajā stāvā, pretim gandrīz visas “lielā geto” mājas ir zemas, redzams tālu. Viss ir miris, nekur ne dvēseles.

Mūsu priekšā ir Līksnas iela, māja numur 5. Gar ielu augsta dēļu sēta, māju nav. Aiz sētas – liels pagalms. Pa vidu melna, sašķiebusies vienstāva būve – bijusi atslēdznieka darbnīca. Dziļumā kaut kas līdzīgs vecam avīžu kioskam – vientuļa tualete, divi trīs kociņi, tas arī viss.

Par lielu pārsteigumu, ieraugām virs skursteņa šauru, knapi pamanāmu dūmu plūsmiņu. Dīvaini, māju vakar vajadzēja iztukšot. Bet šķiet, ka nav ievērojuši un palaiduši garām. Kas tajā notiek? Kas viņi ir, aizmirstie, un kas ar viņiem būs? – iešaujas prātā.

No mājas uz tualeti dziļajā sniegā redzamas pēdas. Mājas durvis tiek uzmanīgi pavērtas, pa tām nedrošā gaitā iznāk veca sieviete. Cenšoties ar kājām trāpīt vecajās pēdās, viņa dodas uz vientuļo būdiņu. Kamēr viņa ir tur, no mājas iznāk vēl viena sieviete – tikai jauna – un veic to pašu ceļu. Pēc tam viņas abas stāv pie sava mitekļa sliekšņa un, kā izskatās, kaut ko pārspriež. Viņas ir ļoti uztrauktas – par to liecina staigāšana pa pēdām pāri pagalmam. Visu laiku viena no viņām steidz uz “kiosku”. Kā redzams, pēc diennakts viņu nervi vairs galīgi netur. Pēc tam jaunā pieiet pie vārtiem, pa spraugu skatās uz ielu un atgriežas pie mājas. Atkal kaut ko apspriež. Tagad pie vārtiem iet vecene, mēs redzam, kā tiek nospiests vārtiņu rokturis, taču sieviete neuzdrīkstas tos atvērt. Atkal ceļojums pāri pagalmam. Tagad, kā redzams, nervi pavisam pagalam – abas iet pie vārtiem. Vārtiņi uzmanīgi paveras, pabāžas bāla seja, un roka dod zīmi sargam pienākt. Kareivis pienāk. Nesteidzoties viņam kaut ko paskaidro. Paskatīties uz mājas numuru, viņš aiziet.

Neizturēja bailes un neziņa. Pašas pasauca nāvi. Kā mēmajā filmā mūsu acu priekšā norisinās skumja traģēdija, mēs saspringumā un šausmās gaidām atrisinājumu. To nav ilgi jāgaida. Pēc desmit minūtēm sparīgiem soļiem pienāk divi malači ar apsaitēm, bez šautenēm, bet ar pistolēm pie jostas. Viņi pazūd aiz vārtiem, tad mājīnā. Viņi no turienes iznāk vecenes un droši vien viņas meitas pavadībā. Jaunajai rokās ir bērns. Mantu nekādu, pat somiņu – kam gan? Ko viņas domā, ko viņām pateica – mēs nezīnām. Viņas nevar tik mierīgi un paklausīgi doties nāvē! Līdz kapsētai ir desmit minūtes ceļa, ne vairāk. Mēs neizturam un atveram priekšlogus, pieliekam ausi pie stikla un ieklausāmies, elpu aizturējuši. Desmit minūtes ir bezgalīgas. Skaidri dzirdami revolvera šāviens – viens, divi, trīs un nezīn kāpēc – vēl ceturtais. Viens šāviens droši vien neizdevās. Drāma beidzās vienkārši un ātri. Tagad sāksies cita – jauna.

Stāvam pie loga, vēl atrodamies mūsu acu priekšā notikušā skata iespaidā. Realitātē atgriezīgs steidzīgs sitiens pie durvīm.

– Ātrāk, ātrāk, visi bez izņēmuma uz Viļānu ielu, arī tehniskā nodaļa! – noklīdzas ebreju “policists”. Pēc sekundes durvis aizcērtas, un viņa vairs nav. Antokols ir kaut kur izgājis, un mēs – kā aitas bez auna, nezinām, ko darīt. Daži negrib bez viņa kustēt no vietas, citi steidzina iet ārā. Strīdus atrisina Antokola atgriešanās. Viņš ir ievērojami uztraucies, sarkans kā biete, runā daudz ātrāk nekā parasti. Nekādā apspriešanā viņš neielaižas, bet piekrodina citās kolonnās nestāties un stingri klausīt viņam.

Nokāpjam lejā, pagalmā satiekam vēl piecpadsmit tehniskās nodaļas strādnieku. Pagalmā izkārtojamies kolonnā pa divi un straujā solī steidzamies uz Viļānu ielu. “Mazajā geto” ielas neizmanto – pagalmu sētām ir izrauti dēļi, un viss kvartāls ir viens savienots trauks. Atnākam pēdējie. Vands norāda Antokolam vietu, noved viņu malā un kaut ko noslēpumaini viņam saka. Pēc vāciešu pavēles Vands, pat ja viņam kaut kas būs zināms, klusēs, tāpat rīkosies Antokols, un viņus par to nevar vainot.

Uz Viļānu ielas ebreji ir sarindoti kā kareivji pirms zvēresta – karē⁴⁹ veidā. Varētu būt divi, divarpus tūkstošu cilvēku. Pārējos – darbā uz vācu karaspēka daļām. Uz Ludzas ielas stūra stāv vāciešu un “lentoto” grupa. Vācu policijas oficerim rokā ir kaut kāds papīrtītis, un viņš kaut ko skaidro mūsu “mīļajam” Danckopam. Tas, ka viņš šodien ir klāt, neko labu neliecina. Ja Danckops ir šeit, tātad ož pēc asinīm. Nav dūmu bez uguns.

Tādā burvīgā laikā kā šodien, turklāt vēl no rīta, kad ir tik gaišs, ka no saulē mirgojošā sniega sāp acis, jebkāda akcija vai kaut kas tamlīdzīgs šķiet īpaši pretīgs, pat it kā neiespējams. Šāda diena ir dota, lai dzīvotu, elpotu un priecātos par sauli un gaismu. Varbūt citi to neievēro, taču man šādā laikā un šādā saulē nāves iespējamība šķiet neiespējama. Jāmirst ir vakarā, naktī vai sliktā laikā.

Domu par iespējamo akciju ātri aizdzenam. Akcijas pastāv tikai mūsu fantāzijā. Tagad mūs atkal apmānīs – un mēs to neievērosim. Atšķirības, protams, nav, taču tomēr ērtāk un mierīgāk ir mūs sist, ja mēs to iepriekš nezinām. Vācieši ir “kulturāla” tauta. Var darīt visu, lai tik būtu “kulturāli”.

Uz vācieša saucienu pieskrien Vands un viņa palīgs Kelmans⁵⁰. Vācietis kaut ko saka, pavēl, un atkal sākas gaidīšana. Pa karē ceļo “prieģīga vēsts” – vāc strādniekus pastāvīgam darbam. It kā to apstiprinot, pie Ludzas un Viļānu ielas stūra piebrauc zili autobusi. Kādreiz tie uzturēja satiksmi Rīgā, karadarbības laikā pazuda, tagad mēs tos pirmo reizi atkal ieraudzījām. Negribas ticēt, ka ar tādu komfortu mūs vedīs uz darbu, taču citus pasažierus, izņemot mūs, šeit tie uzņemt nevarēs, bet lieki benzīnu netērēs. Brīvprātīgo, kas vēlas braukt uz darbu ar autobusu, atradīsies ļoti daudz, aprēķins visai pareizs. Nebūtu Danckopa un viņa “lentoto”, nevienam nebūtu šaubu par šo vārdu patiesumu, bet tā...

Beidzot vācietis Stankes un Tuheļa pavadībā atstāj latviešus un dodas pie mums, joprojām turot rokā papīrīti. Sarunas un jebkāda kustība tūlī pārtrūkst, visi sasprindzinājumā gaida.

– Uzmaniību! Pirmām kārtām man vajadzīgi amatnieki – skroderi, kurpnieki, sagādnieki, mehāniķi utt. Kas grib darbu, lai iznāk uz priekšu!

Gribētāju ir daudz, taču vācietis ir ļoti pieticīgs un ņem divus trīs cilvēkus no katras kategorijas. Izkārtojis viņus kolonnā, liek “lentotajam” vest uz autobusu. Daži lūdz atļauju ieskriet pie sevis pēc instrumentiem – “lentotais” tikai atmet ar roku. Jau pirmais autobuss man šķiet aizdomīgs. Ebreji izvietojas iekšpusē, bet visas vietas aizņēmuši “lentotie”. Dīvains brauciens uz darbu. Pēkšņi mieru un nesteidzīgumu nomainījusi steiga. Cilvēkus, atlasot pa 20–30, sēdina mašīnās. Tagad daudzi cenšas no šī darba izvairīties, bet vācieši un patrioti rūpīgi seko. Pie mūsu grupas pienāk Stanke un arī sāk atlasīt. Nu ko, brauksim arī mēs. Tajā mirklī Antokols atkal sevi parāda kā lauva. Jau tāpat vienmēr sarkans, viņš burtiski ir kļuvis kā biete. Apstājies mūsu priekšā kā vista pie sava perējuma, viņš vienkārši paziņo, ka nedos nevienu cilvēku; ka pat bez viena no mums viņš nevarēs atbildēt par sanitārajiem apstākļiem geto; ka mēs visi esam nepieciešami; ka, ja vajag, lai savāc visus, bet tad geto tuvākajās dienās sāksies epidēmija un infekcija. Ar to viņš trāpīja naglai uz galvas: no tā mūsu *kultūrreģeri*⁵¹ baidās visvairāk. Kāda Stankem atšķirība – viņam vajadzīgs skaits, nevis cilvēki. Labi, ka viņam nesagribējās parādīt savu autoritāti un spītīgumu. Pat neatbildējis Antokolam, viņš pāriet pie blakus grupas. Desmit, piecpadsmit, divdesmit – marš, uz autobusu! Mūsu vidū atrodas arī ar Antokolu neapmierinātie, kas saka – viņš esot varējis painteresēties, vai mūsu vidū nav tādu, kas grib darbu ārpus geto, nevis spēlēt diktatoru. Antokols uz kurnēšanu nekādi nereaģē. Viņa gaļīgā seja neizsaka neko, izņemot nicinājumu pret šiem kungiem. Vācietis, ieskatījies savā papīrā, kliez, ka viņam vajag vēl 51 cilvēku. Redzams, veic precīzu grāmatvedību.

Ar pēdējā strādnieku partijas autobusa aizsūtīšanu viss “kultūrālisms” uzreiz beidzas. Patukšotajā geto atskan šāvieni. Palikušos uz Viļānu ielas sadala grupās un ved uz darbu “lielajā geto”. Visu laiku liek lietā kājas un nūjas. Patriotiem arī atļāva darboties, un viņi nopietni cenšas izdabāt cilvēces atbrīvotājiem. Pa bēniņiem un pagrabiem, nerunājot par dzīvokļiem, notiek azartiskas uz apskati neieradušos medības. Pagaidām detaļas nezinām, tikai dzirdam šāvienus un kliedzienu. Visa šī trokšņa vidū parādās cerības stariņš. Mājā Ludzas ielā, šķiet, numur 60, atveduši no pilsētas ebreju sievietes.⁵² Vācu kara daļas, iepriekš uzzinājušas par gatavoto akciju, aizturēja sievietes darbā un dažas dienas nelaida uz geto. Tagad, saņēmušas solījumu, ka viņas neaiztiks, atveda uz geto. Man pašam cerību, protams, nav, jo neviens no manējiem pie vāciešiem nestrādāja, tomēr priecājos par izdzīvojušajiem.

Mūsu tehniskās nodaļas grupai uzticēts iespējami ātri savest kārtībā ierādīto māju. Ziņa par dažu simtu sieviešu klātbūtni kaut kā lika aizmirst apkārt notiekošo, visi grib ātrāk uzzināt, kas tās ir par sievietēm. Daudziem ir cerība, daļai tā attaisnojas. Daži simti sieviešu ir izglābti, bet vai uz ilgu laiku? Mums nav laika domāt – ātrāk pēc instrumentiem un pie darba. Skrienot uz tehnisko nodaļu, pagalmā uzduramies līķim. Cilvēku, kā redzams, nupat nošāvuši – asinis vēl nav sarecējušas un tek no brūces. Mēs esam aizņemti ar citām domām, turklāt pie tā tik ļoti pieraduši, ka pat neaizkavējamies, un pēc dažām minūtēm šo skatu esam jau piemirsuši.

Mājai uz Ludzas ielas steidzīgi apkārt tiek celta dzeloņstieplu sēta. Pagalmā redzamas sievietes. Arī viņas, tāpat kā mēs, deg nepacietībā uzzināt par savu tuvinieku likteni.⁵³ Uz kāpņu laukumiņiem drūzmējas sievietes ar bērniem. Liela daļa dzīvokļu ir aizslēgta, un mēs tos uzlaužam. Iekšā parastais skats: izvandītas gultas, uz grīdas – apģērbu kaudzes, uz galda – ēdiena atliekas. Gaisma iedegta, logiem priekšā nolaists papīrs. Visur steidzamas vākšanas un vardarbības pēdas. Tikko uzlaužam un atgrūžam durvis, dzīvoklī ielaužas sieviešu grupas – gribot pēc iespējas ātrāk sev iegūt dzīvesvietu. Vienā gadījumā lieta gandrīz beidzās ar kautiņu, nācās vai ar spēku ieviest kārtību. Vēl nesen labi audzināti un savaldīgi cilvēki ir kļuvuši kā nodzīti zvēri, kas cīnās par siltu kaktu. Kādai sievietei ir dzemdību krampji. Kāds vīrietis mēģina šajā haosā organizēt palīdzību. Es un Hercmarks esam aizņemti ar krāsniņu uzstādīšanu: izsitam caurumus, ieliekam caurules dūmvados. Uz ielas – šaušana, te retāk, te pieņemam īsta apšaude. Akcija pilnā plaukumā.

Uz kāpnēm satiekam divas sievietes, vienai rokās ir mazs puisītis (divi trīs gadi), pie rokas velk vecāko dēliņu. IZRādās, ka tā ir doktora Freidmana sieva, vīrs izglābis no otrās akcijas – izdzīšanas, noslēpjot vecā šķūnī. Tagad viņš izlēmis viņus noslēpt izglābto mājā. Divas sievietes steidz augšā pa kāpnēm, viņas panāk ass klieziens, kas liek atgriezties lejā. Sievietes neizlēmīgi apstājas. Pie viņām pieskrien ebrejs rīkotājs un strikti pārlicina viņas iet lejā, jo Danckops viņām neatļauj šeit palikt. Sievietes lēnām velkas atpakaļ. Mēs viņas vairs neredzējam.

Pie mūsu logiem dūc zilo autobusu motori. Tie vēl pildās ar cilvēkiem braucienam uz Biķernieku mežu "darbā". Mācību šautuvē pēc taurētāja signāla sāk un beidz šaušanu. Tā arī mums tā beidzās – kā pēc signāla – viss pēkšņi pārtrūkst, un iestājās klusums. Precīzi pulksten 12.30 beidzās viena masu slepkavības fāze. Runā, ka visi izdzīvojušie tagad atrodas nosacītā drošībā. Viens zilais autobuss no pusceļa atgriezies – nespējot līdz pusvieniem nogādāt kravu galamērķī. IZRādījās, ka tajā bijuši divi ārsti, kas pa ceļam noindējušies. Tagad viņus nosoda, bet varbūt beigu beigās viņiem būs taisnība.

Paretam pie mūsu mājas piebrauc kravas automašīna ar izglābtajām sievietēm. Uz kāpņu laukumiņa saskrienamies ar mūsu tehniskās nodaļas darbinieku Botviņņiku, kas tikko ieradušos sieviešu vidū atradis savu sievu. Viņi abi ir vēl jauni cilvēki un neslēpj prieku, uz laiku viss, izņemot tikšanos, ir aizmirsts. Es cenšos par viņiem priecāties, bet vienlaikus parādās skaudības jūtas un vēl asāk izpaužas bailes par manas sievas un bērnu likteni. Vēl satieku labi pazīstamo Skoļņiku – māti ar divām meitām. Pats Skoļņiks⁵⁴, gana labs mākslinieks, gāja bojā pirmajās jūlija dienās. Nevēlēdamās pārvākties uz nometni, viņas dažas dienas slēpās pagrabā. Ja viņas atrastu, nogalinātu uz vietas, bet viņas riskēja, un – paveicās.

Darbu esam pabeiguši un grasāmies doties uz “mazo geto”. Žēl pamest sievietes, lai gan svešas, taču kļuvušas savējās un tuvas. Cik labi, ka izglābās vismaz daļa, mēs centīsimies viņām palīdzēt visiem spēkiem, jo katra sieviete un katrs bērns tagad ir it kā mūsu pašu sievu un bērnu simbols. Tagad atpakaļraugoties, sev pārmetam, ka nespējām savējos nosargāt, ka nenoslēpām, nepaglābām, ka ļāvām aizdzīt kā aitū baru.

*

Īsā ziemas diena tuvojas beigām. Pa “mazā geto” pagalmiem kļūst cilvēki, zib dzeltenās zvaigznes. Visi ir satraukti. Visi apspriež dienas notikumus. Šodien mēs izvilkām dzīvības lozi, bet rīt varbūt kritīs cita loze.

Kamēr strādājām paglābtajām sievietēm paredzētajā mājā, bijām atrauti no “mazā geto”, tagad uzzinām, kas tajā notika. Runā, ka iepriekšējā iedzīvotāju skaitīšana saistīta ar šodienas notikumiem. Izrādījās, ka mēs esam 4400 cilvēku, 10 procentus bija paredzēts iznīcināt. Vairāk nekā 400 vīriešu šodien pēc programmas nogalināja, daļu – medībās pa vienam. Pagalmos un mājās policisti meklējuši paslēpušos, nogalinot visus, kas nebija ieradušies Viļānu ielā. Blakus mums, mājā numur 24, trešajā stāvā, atraduši četrpadsmitgadīgu zēnu ar nesen salauztu kāju. Izsitot ar viņa ķermeni logu, viņu pa to izmeta. Uz trotuāra atrada sakropļoto līķi. Ar citu notika interesants gadījums. Vienā no blakus pagalmiem “policisti” ievēroja jaunu puisīti, kas metās bēgt. Sekotājs izšāva, bet netrāpīja. Bēglis metās zemē un izlikās beigts. Pieskrējušais policists sirdsapziņas nomierināšanai šāva vēlreiz – galvā, puisis nepakustējās, kaut lode viņam cauršāva vaigu, izsita divus zobus un pa otru vaigu izgāja ārā. Ieraudzījis asins peļķi un būdams pārliecināts par savu māku šaut, mednieks devās tālāk. Puisim ārsts M. Minc⁵⁵ uzlika apsēju, izrādījās, ka brūce nav bīstama.

No 26 mūsu dzīvokļa iemītniekiem neatgriezās pieci. Ar vienu no viņiem – mēs viņu saucām par ķīnieti – vakar strādāju kapos – aprakām liķus. Šodien viņu pašu

apraka kaut kur Biķernieku mežā. Ābramsona dēls arī ir pazudušo vidū. Istabā atbrīvojušās piecas gulvietas. Tie, kas gulēja pa diviem, jau iekārtojās atbrīvotajās gultās. Ābramsons nevienam neļauj apgulties dēla gultā, un šodien tā ir tukša.

No kaut kurienes atklīst dažādas baumas par aizdzīto sieviešu un bērnu likteni. Gandrīz visi piekrīt, ka Salaspilī ir nometne un gandrīz visi mūsējie ir tur, protams, izņemot visvecākos un visvārgākos, kurus nogalināja pa ceļam. Klīst arī citas – pagaidām vēl pavisam nedrošas baumas, ka visi nogalināti, ka, sadalītus mazās grupās, visus izģērba un pēc tam nošāva ar automātiskajiem ieročiem. Peiske – mazs, bāls ebrejs apgalvo, ka tieši tā viss ir bijis: viņš redzējis cilvēku, kura māsīca tikusi ievainota un puskaila izglābusies no kopējās bedres, tagad slēpjas kaut kur “Kvadrāta” apkārtnē.⁵⁶ Nevienam no mums otrajām baumām netic, tās ir pārāk fantastiskas. Ticēt tam var, tikai pašam pārliecinoties, un pat tad māks šaubas. Mēs labprātāk ticam tam, ko vēlamies, un visas mūsu sarunas un domas saistītas ar to, ka jācenšas dibināt sakarus ar Salaspils nometni.

Uzzinu detaļas par doktora Freidmana sievas un bērnu likteni. Kad mēs ar Hercmarku satikām pa kāpnēm augšup ejošās sievietes ar diviem bērniem, tas bija trešais un pēdējais mēģinājums izglābties. Līdz tam Danckops divreiz viņus sūtīja uz kapsētu, bet kaut kāda mums nezināma iemesla dēļ kapsētā dežurējošie policisti vai vācieši negribēja viņus nošaut. Vai nu viņiem bija apnicis, vai pamodās žēlums – nezinu. Trešajā un pēdējā reizē viņus aizveda pats Danckops. Bet arī tad lietu neizdarīja līdz galam. Abas sievietes un vecāko puisīti nošāva, bet mazo aizmirsā. Māte turēja viņu rokās, un slepkavas droši vien nosprieda, ka nošāvuši visus. Izrādījās, ka trīsgadīgais bērns, atbrīvojies no nogalinātās mātes rokām, nosēdējis blakām uz veca kapa trīs stundas. Kad atveda nākamo grupu uz nošaušanu, bērnu atrada pusnosalušu un piebeidza ar sitienu.

*

Pēc pagājušo dienu notikumiem visiem ir skaidrs, ka agrāk vai vēlāk mūs visus nobeigs. Mūsu vecenītes Mimi⁵⁷ (Aļas aukle) gaišredzība piepildās detaļās: mēs esam peļu slazdā, un jautājums ir tikai, kad un kā mūs iznīcinās.

Runā par frontes tuvošanos, daudzus tas gan priecē, taču rodas apziņa, ka tuvojas nāve. Visiem ir skaidrs – pat ja padomju karaspēks atbrīvos Rīgu, mūs izglābt nevienam un nekad neizdosies. Daudzi jauni puisi dedzīgi apspriež bēgšanas iespējas. Motka sēž spoguļa priekšā un nopietni pēta savu seju. Kas būs, ja nokrāsos matus, izmazgājot tos pārskābē [ūdeņraža peroksīds. – Red.]? Bet ko darīt ar melnajām acīm, izteikto ebreja degunu un muti? Turklāt tas nolādētais burts “R”. Īzaks viņam iesaka neskatīties spogulī, bet domu par bēgšanu uz laiku atmest, jo “akcija” šodien

ir beigusies, bet laiks pats rādīs pareizo izeju. Motka nopūzdamies aizsmēķē, pakar spoguļi vietā un, izvilcis no spilvena apakšas kāršu kavu, ķeras pie kompānijas vākšanas acītei.

Virtuvē dzirdami strīdi par vietu pie plīts. Dzīvoklī klīst kartupeļu pankūku smarža. Hercmarks pierunā nogalinātā “ķīnieša” draugu nomazgāties, jo viņam pa krekla apakli staigā utis. Uts kopmītnē ir ļauns vēstnesis. Guļu un domāju:

“Vai tā tiešām ir patiesība? Vai tas viss ir reāls?”

No tehniskās grupas darbiniekiem norīko dažu cilvēku grupu, lai savestu kārtībā māju, kurā vakar izvietoja sievietes. Pirmām kārtām Antokols šajā grupā norīko Botviņņiku, kas izglābto vidū atradis ne vien sievu, bet arī tanti. Botviņņiks arī šodien nevar noslēpt savu prieku, lai cik atturīgi tas arī izpaustos, uz mūsu kopējo bēdu fona tas ir pārāk spožs. Prieku par viņu aprij skaudība. Sirds dziļumos man ir cerība, ka mūsu namiņā Mazajā Kalnu ielā, tāpēc ka tas ir tik neievērojams, noslēpusies arī mana ģimene. Gribu pēc iespējas ātrāk nokļūt “lielajā geto”, bet pagaidām tur vēl nevienu nelaiž, un nav pārliecības, ka jebkad ielaidīs. Visu laiku tehniskās nodaļas telpās ierodas cilvēki, kas nosauc izglābušos vārdus. Neviena pazīstama vārda, neviena no draugiem.

No krāšņu meistara esmu pārvērties par dažādu remontdarbu meistar. Ar darbu cenšos apspiest domas, taču veltīgi, tās lien, nedod miera. Visas sarunas kādu laiku risinās tikai ap māju uz Ludzas un Līksnas ielas stūra (sieviešu māju). Ir vēl viena māja, par kuru domā, bet baidās runāt, – sieviešu slimnīcas ēka (*“Linas”*).⁵⁸ Baumo, ka liela daļa slimo netika aizvesta. Tagad viņas tur bez slimnīcas personāla lēnām mirst. Viņas nekur nebēgs, tāpēc nav vērts tērēt lodes.

Paiet darbu un uztraukumu pilnas dienas, naktis ar smagiem sapņiem un murģiem. Taču tad, sestajā dienā, atskrien vēsts – laiž “lielajā geto”. Vairākums ir darbā pilsētā. Pie ieejas, pie dzeloņstieples, ir neliela cilvēku grupiņa. Pagaidām sargs vēl nevienu nelaiž, gaida mūsu priekšniecību. Sardze izsaukusi Vandu, lai sniegtu viņam instrukcijas. Beidzot parādās Vands ar policistiem. Mums atļauj doties uz bijušajiem dzīvokļiem paņemt ēdienu un nepieciešamo apģērbu. Brīdina, lai neņemtu vērtslietas. Grupa izklīst mirušā geto sniega aizputinātajās ielās. Nevienas dzīvas dvēseles. Prātā viena vienīga doma – kas ir mājās? Esmu pie mūsu pagalma. Vārtiņi plaši atvērti. Redzams tukšs, garš pagalms. Dziļumā – mūsu mazā “savrupmāja”. Man ir šermuļi, trūkst spēka kāpt pāri sliekšnim. Pāņem vēl iepriekš neizjusta baiļu sajūta. Kā zaglis pielavos mājiņai. Visapkārt dziļš sniegs, visas taciņas aizsnigušas. Pēdu nav, tātad nav arī dzīvības. Gribas griezties atpakaļ un skriet bez atskatīšanās, bet cits spēks kā magnēts liek iet tālāk. Pēc kārtas ieskatos visos logos. Papīrs ir nolaists. Pieeju pie šķūnīša un ieklausos. Viss ir kluss. Dzirdu paša sirds sitienus. Tā sitas it kā no kakla, šķiet, tūliņ saplīsīs.

*

Istabā ir tumšs, mazliet tumšāks nekā uz ielas. Pieeju pie galda, kur parasti stāvēja lampa. Tā ir vecajā vietā. Slēdža pagrieziens – un pazīstamais skats, kas man rādījās bezmiega naktīs, kļuva par īstenību. Parastā situācija, kur katra lieta, katrs šķīvīš ar neapēstu pārtiku, katra uz grīdas nomesta bērna zeķe kliez par šeit notikušo. Man nav spēka, esmu kā notriekts. Nolaizos uz pirmā patrāpījušās krēsla. Bet tad man šķiet, ka es jūku prātā. Skaidri redzu, ka zem saburzītās segas mūsu gultā kaut kas kustas. Segas mala noslīd uz grīdas, un no tās apakšas kā pagātnes spoks parādās Čārlijs. Viņa sāni ir iekrituši, uz saliektās muguras asi izdalās mugurkauls. Viņš ir atradis no gaismas un ar pūlēm attaisa acis. Es viņu pasaucu, mana balss man šķiet sveša.

Sēžu uz gultas, Čārlijs man uz ceļiem, žēlabaini gaudo un laiza manu seju. Dzīvoklī pēc akcijas neviens svešs nav bijis. Gultas nav izrakātas, tikai steigā atstātas. Lietas gandrīz tādā pašā stāvoklī, kādas es tās atceros no mana pēdējā apmeklējuma, kad dzīvoklis vēl nebija tukšs. Tikai skapja durvīņas ir atvērtas – un daļa satura uz grīdas. Dimas grāmatīņas un Aļas plauktiņš ar grāmatām un porcelāna nieciņiem arī stāv, kā bijis. Uz sienām tās pašas bildītes. Zem Lidočkas gultiņas tas pats podiņš ar sasalušu šķidrums. Uz naktsгалdiņa pie mammas gultas mans kabatas pulkstenis, tēta pulkstenis. Tas apstājies. Modinātājs uz virtuves galda arī miris. Neviena nav, neviens manas asaras neredz, kālab sevi savaldīt. Es raudu, brīžiem skaļi gaudoju. Asaras tek, Čārlijs tās nolaiza. Viņš saprot, ka viņam esmu atlicis tikai es, bet man viņš ir vistuvākā būtne – šis nožēlojamais, izsalkušais šunelis. Viņš pēdējais redzēja Aļu un bērnus, viņš visas šīs dienas gaidīja viņu atgriešanos, viņš visu savu dzīvi bija viņai uzticams draugs, bieži – mierinājums. Aļa apgalvoja, ka viņam ir dvēsele. Mēs par to smējāmies un jokojāmies. Šādās minūtēs es ticu, ka viņš cieš, tāpat kā es.

Nezinu, cik ilgi tā sēdēju. Pieliekamajā ir sviesta gabals un dažas sasalušas kotletes. Tās saņem Čārlijs. Sviestu nosviedu uz grīdas – varbūt atgriezīsies kaķis Capkins. Man neko nevajag. Čārlijs nāks man līdzī uz geto. Viņa dēļ mani var arī nošaut – lai, es viņu neatstāšu.

*

Čārlijs dzīvo ar mani. Īzaks un Motka ir apmierināti un ņemas ar viņu. Hercmarks baidās, ka suns izplatīs kukaiņus, netīrumus, slimības un radīs citas neērtības, bet neuzstāj, ka no tā jāatbrīvojas. Daži mūsu dzīvokļa iemītnieki protestē, es ar viņiem strīdos un karoju. Brīnos, ka suns nemēģina atgriezties vecajā dzīvesvietā – tā ir pavisam tuvu – blakām. Ja Čārlija klātbūtnē izrunā Aļas vārdu, viņš sāk žēlabaini

gaudot un viņu meklēt. Agrāk es pret viņu izturējos diezgan vienaldzīgi, tagad viņš man būs dārgs. Kad es viņu izlaižu pastaigāties un viņš ilgi neatgriežas, mani pārņem uztraukums. Viņš man ir gabaliņš Aļas, mazs, bet bezgala dārgs.

*

Baumas un pieņēmumi par slimnīcu izrādījās pareizi. Slimos atstāja dažas dienas bez pieskatīšanas neapkurinātā ēkā ar izsistiem logiem. Kad beidzot ieradās geto apsardze, daļa slimnieču, kas vēl nebija nomirušas no bada un aukstuma, bija uz ārprāta robežas. Traki kliegzieni izplatījās pa visu māju, nepārtraukti skanēja zvaniņi. Viņām turpat padarīja galu.

Kāpēc izglāba Ļoļu, kas bija nogalinājusi savu dēliņu? Kāpēc operēja Rozanu Gūtmani?⁵⁹ Kālab ārstēja šīs slimnieces?

*

Jau dažas dienas nevienu nav nogalinājuši. Mūsu kungi pietiekami baudījuši asinis, viņi ir sāti, viņu noskaņojums uzlabojies. Turklāt pie briesmām pierod, tās pārstāj biedēt. Lai ebreji nomierinās, jūtas drošāk – tad jaunā akcija būs patīkamāka, viņi vairāk izjutīs bailes. Ebreji pierod. Pierod pie jaunās dzīves, pie jaunās attieksmes, pie nolemtības sajūtas. Parādās jaunas domas. Mainās cilvēki. Kas vēl nesen šķita zemiski, šodien ir pieņemams. Viens no mūsu dzīvokļa iemītniekiem Levi dzīvoja tajā pašā mājā, kur Īzaks un Mota. Tagad puiši paziņoja, ka viņš bijis viņu onkulis, un uz šāda pamata “konfiscēja” viņa čemodānu ar mantām. Mantas viņi grib apmainīt pret produktiem. Āronsons ķēries pie “darbiem”. Savā darbavietā – audumu krāsošanas fabrikā viņš strādā kā neaizstājams speciālists, tādēļ viņam ir plašas iespējas. Šķiet, viņš pēc kara plāno pats atvērt fabriku, jo ķēries pie kapitāla uzkrāšanas. Visi apmaiņai pret produktiem dod viņam visdažādākās lietas – sievietes veļu, ziepes, pulksteņus utt. Viņš tirgojas solīdi un godīgi tajā ziņā, ka dod, cik solījis, bet par savas firmas godprātību ņem sev lauvas tiesu. Mēs, kam nav kontakta ar ārpusauli, gribot negribot esam spiesti griezties pie viņa. Viņš savukārt satrauca mūsu dzīvokļa iemītniekus. Stāsta, ka fabrikā saticis pazīstamu latvieti, bijušo strādnieku, tagad policistu, no kura uzzinājis, ka visas mūsu sievietes dzīvo Salaspilī bijušajās kazarmās, mazgā vāciešiem veļu, ēdinot normāli. Policists apsoltījis Āronsonam pacensties aizvest uz laukiem viņa sievu un meitu, par ko pieprasījis veselu krājumu dažādu mantu. Pieprasītās lietas Āronsons glabā pie paziņas nebreja ārpus geto. Viss atkarīgs no viltotu pasu saņemšanas. Arī to policists solījis nokārtot, bet jau par vērtslietām zelta un briljantu veidā. To Āronsonam, pēc viņa paša vārdiem, nav pietiekami daudz.

Šis stāsts mūsu noskaņojumu ir uzlabojis, gandrīz ir pārliecība, ka mūsējie ir dzīvi, bet tas ir pats svarīgākais.

“Mazā geto” iemītniekiem radies jauns darbs – atbrīvojušos dzīvokļu attīrīšana un atlikušo mantu šķirošana. Tam tiek veidotas darba komandas, kurām, tāpat kā citām, ir savs *Oberjūds*. Šīs grupas ložņā pa dzīvokļiem, meklējot vācu vai latviešu priekšniecībai visdažādākās lietas. Tāda un tāda oberšturbānfirera⁶⁰ – vai kā tur viņus vēl sauc – vajadzībām pavēl savākt iekārtojumu piecu sešu istabu dzīvoklim ar visiem nepieciešamajiem priekšmetiem, līdz pat traukiem un virtuves lietām. Tādām un tādām esesietim vajadzīga pilna dāmu garderobe utt. Tiem, kuri veic šādu darbu, atļauts sev ņemt tikai ēdienu, viss pārējais, pat tas, kas atrasts personiskajā dzīvoklī, pieder valstij. Tomēr gandrīz visi sev līdzī atnes visdažādākās lietas. Tas ir pareizi – šīs lietas pēc taisnības pieder mums, un labāk, lai kāds no mums apmaina blūzi vai bikses pret maizi vai sviestu, nekā kaut kāds vācietis to iegūst sev. Un tomēr mēs jūtamies nepatīkami – mēs sevi uzskatām par marodieriem. Smagi skatīties, kad redzi, kā atstātā dzīvoklī rokas cilvēki, meklējot kaut kādu lietu, kas pieder varbūt tikai nesen nogalinātam cilvēkam. Te kāds steidzīgi biksēs iebāž zīda sieviešu naktskreklu, kāds noģērbj vecos zābakus un uzvelk atrastus apavus. Bet pakāpeniski pierodam, un “organizācija”⁶¹ kļūst dabiska.

Sadovņikova ielas sākumā pie kādreiz apdzīvotā “lielā geto” vārtiem atrodas māja, ko aizņēmis vācu *SD*.⁶² Ēkas savešana nepieciešamajā kārtībā, lai tajā viss būtu kā vislabākajā viesnīcā, uzticēta Jākobsona grupai. Desmit, piecpadsmit dzīvokļu māja pilnīgi jāapmēbelē, turklāt gaumīgi, katrā dzīvoklī jābūt pirmklasīgām mēbelēm, lampām, traukiem utt. Tehniskā nodaļa mani norīko par atslēdznieku Jākobsona grupā. Viena dzīvokļa virtuvē es iekārtoju kaut ko līdzīgu pagaidu darbnīcai, kur izgatavoju trūkstošās atslēgas, laboju slēdzenes utt. Laiku pa laiku nākas klaiņot ar visu grupu, lai sadalītu mēbeles, demontētu lampas un veiktu citus darbus. Darbam Sadovņikova ielā ir savas priekšrocības. Vislielākā ir tā, ka tiekamies ar “mūsu” sievietēm. Viņas mazgā un kārto dzīvokļus, pieliek aizkarus, vienvārdsakot – rūpējas par mājīgumu, labiekārto dzīvokļus. Pateicoties Jākobsona mācai “piebraukt” priekšniecībai, mums atļāva no tīrāmajiem dzīvokļiem sanest ēdiena krājumus, un sievietes taisa mums pusdienas. Mūs izrīko vācietis – *SD* leitnants, kurš nesit. Jākobsons, lai gan draud par mazāko nolaidību darbā ziņot leitnantam, pagaidām tālāk par draudiem neaiziet. Vispār viņš ir visai pretīgs tips – lokās un pielaizās vāciešiem, runā *Hochdeutsch*,⁶³ un, ja ne viņa āriene, viņu varētu noturēt par viskvēlāko *SD* atbalstītāju.

Cerība, ka mūsu sievietes un bērni ir dzīvi, atkal pavājinājusies. Darbalaikā vienā no mājām Sadovņikova ielā satikām policistu grupu, viens no policistiem izrādījās puslīdz cilvēks. Runāja ar mums kā ar cilvēkiem un pat it kā žēloja. Skaidrs, ka mēs uzreiz sākām izprašāt, vai viņš nezina, kas un kā ir ar mūsējiem. Sākumā viņš iz-

vairījās no atbildes, taču tad lika saprast, ka nevajag cerēt uz tikšanos ar savējiem, ka liktenis un dzīve ir nežēlīgi utt.

Varbūt mēs jau zinām, ka mūsējie ir nogalināti, taču neesam spējīgi tam noticēt. Varbūt tas ir pašsaglabāšanās instinkts, jo, ja tas nonāks līdz mūsu apziņai, mums nebūs jēgas dzīvot.

*

Vācieši baidās, ka “mazajā geto” var sākties tīfa epidēmija, tāpēc atļāva iekārtot pirti. Materiālus, protams, nedod, un mēs nodarbojamies ar to meklēšanu. Šī lieta uzticēta Hercmarkam, kas dedzīgi ķēries pie darba. Pirts ir nepieciešama, jo utis izplatās arvien vairāk un vairāk, bet ievērot tīrību ir diezgan grūti. Vissliktākais ir tas, ka viens netīrs un utains dzīvokļa iemītnieks aplaiž ar savām utīm pārējos, tā ka nekāda tīrības ievērošana nevar palīdzēt. Nesen mēs ar varu nomazgājām mūsu “ķīnietī”. Labi, ka viņš ir mazs un vārgs, pretējā gadījumā izceltos īsts kautiņš. Vispār mēs no miermīlīgiem cilvēkiem pārvēršamies par viegli aizkaitināmiem un dusmīgiem. Strīdi un ķīviņi uz katra soļa, sākuma dēļ varam konfliktēt un lamāties. Visbiežāk nepatikšanas izceļas plīts dēļ. Ja kāds uzliek sildīt ūdeni, bet pats aiziet, tad, pēc piecām minūtēm atgriezies, atrod ūdeni aizvāktu, bet tā vietā svešu pannu. Te arī sākas domstarpības. Kopējo uzturu nekādi nevar nokārtot, jo pret to ir tādi tipi kā Ābramsons. Kopējās virtuves gadījumā viņi tikai zaudē par labu citiem izsalkušajiem, bet biedriskuma jūtas viņiem vēl nav pazīstamas. Dažos dzīvokļos, kur dzīvo vienviet strādājoši cilvēki – kopā aiziet un atnāk, izveidojušies kolektīvi. Tur ir savs vecākais, pēc kārtas gatavo ēdienu. Tur ir noteikta kārtība un visi dzīvo un ēd vienādi.

Dažas vācu daļas, lai nodrošinātu sevi ar pastāvīgiem darbiniekiem, savus ebrejus izvietojušas pie sevis – “kazarmējuši”⁶⁴. Šāds stāvoklis rada zināmu drošību par rītdienu, nav mūžīgās spriedzes un kaut kā gaidīšana, turklāt uzturs viņiem ir labāks nekā geto. Sliktāk ir tikai tas, ka daļai nav kontaktu ar citās vietās strādājošajiem draugiem. Viņus uzskata par augstākās kategorijas ebrejiem – atutotiem (*entlauste Juden*), viņiem aizliegts tikt ar parastajiem.

Darbavieta kara dzīvokļu pārvaldē (“Kvartīramtā”⁶⁵) ir vislabākā, un daudzi tajā sapņo nokļūt. Tur ir telpas ar lāvām, un ebrejiem ir izvēle – palikt tur pa nakti vai ne, pēc pašu ieskatiem. “Kvartīramta” pagrabā slepeni tiek ar neebrejiem un plaukst pagrīdes tirdzniecība. Tā ir “aristokrātiskā” darba komanda, kurā ir daudz izdzīvojušo bijušo dūžu.

Daži ebreji amatnieki iekārtojušies vācu darbnīcās un tikai paretam gadās geto. Viens no mūsu dzīvokļa iemītniekiem, vecis – santehniķis, kam divainas sakrītības dēļ ir uzvārds Šusters⁶⁶, strādā kara zābaku darbnīcā. Tur viņš slepus klausās radio,

un dienās, kad viņu atved uz geto, mums ir kara padome. Izvelk slepeni no avīzēm izgrieztas kartes (kā zināms, ebrejiem ir aizliegts lasīt avīzes), un uz laiku aizmirstam mūsu ikdienas raizes.

*

Vakarā, priecīgi satraukts, atskrien Motka. Ir drošas ziņas, ka daļa mūsu sieviešu ir Salaspilī. Kāds vīrietis, kas dzīvo ar mums vienā mājā, tikko atgriezies no Salaspils, kurp ar vāciešiem kravas automašīnā braucis pēc malkas. Acumirklī skrienu pārliecīnāties. Norādītais cilvēks ir pacilātā noskaņojumā, un kāpēc lai viņš teiktu nepatiesību. Viņš stāsta, kā piegājis ar saviem pavadoņiem – vāciešiem pie stieples, kā sievietes nopriecājušās, uzzinādamas, ka geto liela daļa vīriešu izdzīvojuši. Stāsta, ka sievietes mazgā karaspēkam veļu un bērni atrodas pie viņām. Tiesa, liela daļa vecīšu un vecēņu pa ceļam nogalināta, bet kopš tā laika gandrīz nevienu nav nogalinājuši un apietas normāli. To visu dzirdot, man nav pamata neticēt, tomēr viss šķiet nelogisks un neskaidrs. Cilvēks dievojas, ka saka tikai patiesību, priekā viņu bučojū un apkampju. Nevaru saprast, kur ir patiesība un kur meli. Visticamākais, kolonnas tika sadalītas atsevišķās grupās, no kurām dažas ir vēl dzīvas. Varbūt nepietika sagatavoto bedru, bet, kamēr tās izraks, iedeva pagarinājumu. Viss ir samudžināts un neskaidrs.

*

Eizmans ir ratu meistars no Daugavpils. Vāciski runā ļoti slikti. Viņa vācu valoda gandrīz ne ar ko neatšķiras no žargona,⁶⁷ bet viņš no tā nekautrējas un runā tikai "vāciski". Ar visiem policistiem viņam ir draudzīgas attiecības, uz "tu", un vispār darbojas vienoti. Viņš nekur nestrādā, vienmēr piedzēries, pēc vāciešu parauga staigā ar nūjiņu. Pirms dažām dienām ap desmitiem vakarā ieradās ar SD leitnantu pārbaudīt dokumentus. Lai gan pašam uz muguras un krūtīm rotājas dzeltenas zvaigznes, ebrejiem sita ar nūju un dūri pa seju, nepārtraukti lamājot par nolāpītajiem žīdiem. Vismīklainākais, ka viņam kabatā ir pielādēts mauzeris.⁶⁸ Šķiet, pat vācieši taisa izņēmumus. Kaps viņam ir garantēts – ja vācieši paši viņu neaizsūtīs uz viņsauli, par to parūpēsimes mēs.

Vands arī ir mīklaina persona. Te viņš šķiet visuzticamākais draugs un mūsu interešu aizstāvis, te vācu priekšniecība pret viņu ir pārāk iecietīga. Bez šaubām, kā vairākums vācu ebreju, viņš sirds dziļumos ir vācu patriots, kura ienaidnieki ir nacionālsociālisti, bet ne vācu tauta. Ja Vācijai būtu tāda pati politika kā šodien, tikai neaiztiekot ebrejus, viņi ar sirdi un dvēseli tai paliktu uzticīgi. Pagājušajā pasaules karā viņš piedalījies kā aktīvās armijas virsnieks, apbalvots ar Dzelzs krustu.

*

Paziņu vidū esmu izpelnījies ne pārāk glaimojošo iesauku – mani sauc par ebreju Danckopu. Tas tāpēc, ka blandos pa pagalmiem baložu meklējumos. “Lielajā geto” tos šāvu bērniem.⁶⁹ Tagad – tos “smēķēju”. Man nemaz nav naudas, mantu apmaiņai – arī ne, bet vecam smēķētājam tabaka ir svarīgāka par maizi. Man ir pastāvīgs pircējs – Kagans. Nauda viņam ir, turklāt viņam garšo baloži. Par pāris baložiem viņš maksā piecas markas, par tām pie “Maikapara”⁷⁰ (ebreja, kas ienes geto tabaku, papirosus un mahorku) dabūju paciņu krievu mahorkas. Nesen Kaganu piemānīju, bet tik veiksmīgi, ka viņš to pat nepamanīja. Pēdējā laikā baloži kļuvuši gudrāki un, man tuvojoties, aizlido. Nākas tos stundām meklēt. Strādājot ar Hercmarku pirts iekārtošanā, laiku pa laikam devos izlūkgājienos, dzenoties pēc medījuma. Vienu balodi nošāvu no paša rīta, bet otru nekādi neizdevās noķert. Tad es izlēmu balodi aizstāt ar kovārni – to ir daudz. Mēģinājums izrādījās veiksmīgs, un Kagans pusdienās dabūja vienu parastu, bet otru – tievu un sīkstu “balodi”.

Pie mums ir dzīvokļi, kuros smaržo pēc ceptas siļķes ar sīpoliem, pankūkām un pat desas. Tajos dzīvo mūsu policisti. Tā kā viņi biežāk nekā citi nokļūst vecā geto pamestajos dzīvokļos, viņiem izdevies “organizēt” solīdus pārtikas krājumus. Viņi dzīvo ciešā kolektīvā, pakļaujoties saviem “statūtiem”. Tie ir jauni, veselīgi puisi ar ebreju humoru un pielāgošanās spēju. Viņu vidū ir astoņpadsmit – deviņpadsmitgadīgi zēni, daļa no viņiem pēc “akcijām” un pat to laikā izrādīja lielu aukstasinību un mieru.

*

Blakus tehniskās nodaļas dzīvoklim, precīzāk, istabai, kas ir arī atslēdznieka darbnīca, izvietota mūsu kopiena. Tur ir vesela kaste ar pasēm, kuras savāktas pēc akcijām. Pēc tām sastādīti saraksti alfabēta secībā, turpat nokļūst visas ziņas, kas attiecas uz mūsu sieviešu likteni. Tur ir pastāvīga drūzma, un sekretārs Jenufe nekādi nevar tikt galā ar publiku. Gandrīz katru dienu man nākas viņam labot durvis.

No produktiem mums uz kartītēm izsniedz arī gaļu. Tiesa, tās ir ļoti maz, un to izsniedz kaulu veidā, bet kartītes tomēr ir. Daudzi ticīgie ebreji, negribēdami ēst “trefnoje”⁷¹, savējās pārdod. Jenufe, neskatoties uz lūgumu atdot savu gaļas kartīti draugam, to saplēsa un sadedzināja – negribot atbalstīt grēku. Viņš nav vienīgais. Nekad nebiju domājis, ka mūsdienu jaunatnes vidū ir tik daudz reliģiozo. Vienā dzīvoklī notiek lūgšanas, piedalās diezgan daudz cilvēku.⁷²

Līksnas ielā 24 pirmajā stāvā atrodas mūsu kurpnieka darbnīca, skrodera darbnīca un pulksteņu meistara darbnīca. Tajā satieku savu bijušo Zasenhofas kaimiņu Rozentālu. Viņš man ar aizvainojumu stāsta par kalponi Mariju, kas viņa mājā

nodzīvojusi vairāk nekā desmit gadu. Pirms aizdzīšanas uz geto viņš viņai atstājis daudz naudas un dažādas mantas, lai viņa viņam palīdzētu. Pirmajā laikā viņa tā arī darījusi, bet tagad sadraudzējusies ar vācieti vai vāciešiem un par viņu aizmirsusi. Geto "organizēt" viņš neiet un, palicis bez naudas, badojas. Izņemot nedaudzus, mūsējo lielākā daļa ir hroniskā badā, un sarunas arvien biežāk atgriežas pie ēdiena. Jautājums par mūsu sievietu likteni ir pirmajā, jautājums par ēdienu – otrajā vietā. Nātansons man stāstīja, ka viņa brāli, kas strādāja kara kravas automašīnu iekraušanā un noslēpa nelielu kūgļa gabalu, turpat uz vietas nošāva. Nedomāju, ka tas palīdzēja, tāpat zags.

*

Pie mums atvēra aptieku un ambulanci. Aptiekāri un ārsti ir, bet medikamentus nešaņemam. Viss – kā aptieka, tā ambulance turas uz SSP darba grupas (savācošais sanitārais punkts). Grupas *Oberjude* Bubi Kāmers tur "organizēja" medikamentu un pārsienamā materiāla regulāru zagšanu. Visa darba grupa pa sīkumiem ienes geto nepieciešamās zāles un preparātus, tādējādi riskējot ar ļoti daudz ko, ja ne ar visu.

Ar katru dienu arvien vairāk cilvēku aiziet uz darbu, paliek aizvien mazāk tādu, kuri vēlas strādāt pašā geto. Aizejot no rīta uz kaut kādu kara daļu, cilvēki ir mierīgi, ka šo dienu pārdzīvos. Turklāt vairākums tā vai citādi nodibinājis kontaktu ar kristiešiem – maina pret mantām vai pērk provīziju, uzzina politiskos jaunumus, bet tie, kas paliek geto, pastāvīgi ir apdraudēti un vārās savā sulā.

*

Burvīga ziemas diena, spēcīgs sals. Mahorkas man nav, bet smēķēt gribas. Izeju ar Čārliju baložu medībās. Ložņāju pa klajumiem, ar dažādu dražu piemētātiem pagalmiem, paskatos uz Viļānu ielu, bet, kā par spīti, visi baloži ir uz jumtiem vai "lielajā geto". Kādā pagalmā pie pašas Viļānu ielas uzduros tikko nošautam kaķim. Tās ir Danckopa pēdas, kas trenējas šaušanā, šodien izņēmuma kārtā – uz kaķiem. Čārlis ar interesi pieskrien pie sava nu jau mirušā ienaidnieka – liela, ruda kaķa, kuru Danckops trāpīgi nošāvis. Mani kaķis mazāk interesē, esmu jau otrā pagalma galā, bet Čārlis nevar nekādi no tā šķirties. Apstājos, lai pasauktu suni, bet tajā mirklī no vātrūmes atskan revolvera šāviens, un Čārlis zibenīgi jož pie manis. Parādās zaļš šinelis, kas atklāj uz mums uguni. Mirklī no medniekiem kļūstam par medījumu. Mēs zibenīgi esam citā pagalmā, ieskrienam tuvākajā mājā, caur vātrūmi ieskrienam nākamajā un uzrāpjamies bēniņos. Tur mēs pāris stundu paliekam. Danckops netrāpīja, mums paveicās. Atkal nāve noskrēja gar degungalu.

*

“Organizācija” “lielajā geto” pieņēmusi nepatīkamu raksturu. Visi, kas tikai var, steidz uz turieni. Dzīvokļi, jau daudzreiz pārrakti, ar izmētātām fotogrāfijām, albumiem, uzņēmumiem, kuros nereti ieraugi pazīstamas sejas, ar drēbēm un veļu piemētātu grīdu, pa kuru staigā, slīgstot kā sienā, vairs neizraisa šausmas. Visi rokas, meklējot apmaiņai derīgas lietas. No darba geto atgriežas pilnīgāki – tas zem apģērba noslēpto mantu dēļ. Geto parādījusies jauna buržuāzija – važoni. Pārvedot mūsu priekšniecībai mantas no izlaupītajiem dzīvokļiem, viņi pie sevis ragavās un siena maisos, lūku pinumos utt. slēpj “organizētās” mantas. Braucot uz pilsētu pēc produktiem, viņi ar uzpirktu policistu palīdzību veic apmaiņas tirdzniecību ar ārpusauli. Važonu aizņemtie dzīvokļi ir pilni ar visādiem produktiem. Mahorku nesmēķē. Viņiem ir vācu *Feinschnitt*⁷³. Nereti no mūsu “buržuju” dzīvokļiem izplūst ceptas zoss apdullinošais aromāts. Vodka viņiem ir ikdienišķs dzēriens. Daudzi cenšas ar viņiem tuvāk sadraudzēties, viņiem izpalīdzēt gatavi visi. Viņi ir labi puisi, draugiem labprāt palīdz. Diemžēl “*fūrmaņu*”⁷⁴ mums ir maz, bet to, kuri grib tikt viņu draugu vidū, – pārāk daudz.

*

Mūsu tehniskajā nodaļā par elektriķi strādā inženieris Kagans, mazs, nervozs cilvēks, kurš aizbēga no Vācijas un tagad tomēr nokļuva vācu rokās. Līdz šodienai viņš sala vecā rudens mētelītī, šodien viņam ir burvīgs silts mētelis ar karakula apkakli. Apšardzes mājā Sadovņikova ielas sākumā pie bijušajiem vārtiem sabojājās elektrība. Policija nekādi nevarēja noskaidrot iemeslu. Vēlu vakarā atnāca pakaļ Kaganam. Viņam iedeva, šķiet, stundu remontam. Šardzes priekšnieks, kā parasti, bija piedzēries un uzstādīja noteikumu: salabos – atalgojums, nepaspēs – lode. Pēc ceturtdaļstundas elektrība bija kārtībā, un Kaganam atļāva no lielas kaudzes izvēlēties sev derīgu mēteli.

Strādāt geto bez saiknes ar ārpusauli kļūst arvien grūtāk. Visu laiku esi badā. Centies to neievērot, bet jūti vājumu, reizēm – reiboņus. Jānokārto kontakti, bet tālab nāksies nokļūt kādā darba grupā. Sēdēt šeit, gaidot jaunu akciju un to, ka tevi kā peli slazdā iegremdēs ūdens spainī, nav vērts. Pilsētā strādājošie visu laiku satiek cilvēkus. Arī man ir šādi tādi draugi kristieši, arī es centīšos ar viņiem satīties. Kas zina, varbūt izdosies aizbēgt pie partizāniem,⁷⁵ varbūt varēšu dabūt viltotu pasi, jāizmēģina viss. Viss atkarīgs no *Oberjūdiem*, bet viņu vairākums ir maitas, un, lai nokļūtu viņu kolonnā nevis pa zaķi, bet legāli, ir jāmaksā, bet naudas man nav. Krāmeram SSP ir nokomplektēta komanda, ceru uz mūsu veco pazīšanos, turklāt viņš ir ļoti godīgs puisis.

Miša Lats arī mēģina izbēgt, viņš nesen no kāda uzzinājis, ka par naudu apmaiņā pret veco Latvijas pasi var dabūt viltotu.

Vienmēr un visur naudai ir spēks, pat pie mums par to var nopirkt jebkuru vācieti un policistu, jautājums tikai – par cik.

Hercmarks pret visu sācis izturēties citādi. Viņš savas dzīvības glābšanu uzskata par bezjēdzīgu. Ja visi mūsu tuvinieki ir gājuši bojā, ja tā ir patiesība, ka visi nošauti mežos, tad mūsu pašreizējā dzīve mums šķitīs kā paradīze salīdzinājumā ar nākotnes brīvību, kad tāpat neviens no mums dzīvot vairs nespēs, un, jo brīvāka un interesantāka kļūs dzīve pēc Vācijas sakāves, jo stiprāk mūs mocīs pagātnes ainas. Atriebība, pat ja tā būs iespējama, dos tikai mirkļa reibumu, bet mieru tā mums dot nevarēs. Es tam nepiekrītu. Mums visiem spēkiem jācenšas izdzīvot. Ja mēs par to neparūpēsimies, tad nebūs pat liecinieku, bet atriebties vajag nevis sava miera dēļ, bet gan nogalināto piemiņas dēļ, taisnīguma dēļ. Mūsu nākotnes dzīvei ir jābūt nevis mazai, egoistiskai, bet smagam pienākumam, atmaksai.

Vienojos ar Krāmeru un parīt iešu ar viņa kolonnu. Atslēdzniekam vācietim SSP priekšniecība uzticējusi izbūvēt baraku hlorkaļķa glabāšanai (mums?),⁷⁶ izmantojot ebrejus par galdniekiem un uzticot Krāmeram tādus sadabūt, tāpēc es varu pievienoties. Nu ko, strādāšu par galdnieku. Žēl, ka nāksies šķirties no Hercmarka. Visi SSP strādnieki dzīvo vienā mājā, aizņemot visu stāvu. Krāmers ieviesis kaut ko līdzīgu kazarmu disciplīnai. Dažos dzīvokļos gultas izvietotas pēc kara metodes – divos stāvos. Pēc saraksta dežurē, apkopj telpas utt. Katrā dzīvoklī ir kolektīvā ēdināšana. Visi personiskie produkti un kartītes tiek nodotas kopējā virtuvē.

Man būs jādzīvo vienā istabā ar pieciem dažāda vecuma cilvēkiem. Divus no viņiem es pazīstu – Brusovanski un Rapoportu. Tiesa, Brusovanski es vairāk pazīnu pēc Rīgas Baumām. Viņš iesvieda ar apelsīnu kādam savas sievas pielūdzējam, un kopš tā laika Rīgā bija Jaffas, Brusovanska un dažādi citādi apelsīni. Tas ir buržuja tips kubā. Rapoport, tirgotāja dēls, pats advokāts, korporants,⁷⁷ kurš, kā baumo, gandrīz padarījis sev galu 1940. gadā Sarkanās armijas atnākšanas dienā. Paredzu, ka ar viņu man būs konflikti.

Par trešo – doktoru Gureviču no Daugavpils, Aļas radnieku, esmu daudz dzirdējis. Ļoti lādzīgs vecītis. Ar visiem vienāds un mierīgs. No viņa uzzināju, ka 1941. gada jūlijā visus Daugavpils ebrejus izdzina no pilsētas un izvietoja ar dzeloņstiepli apjotā meža pļavā. Līdz ar tumsas iestāšanos pie pļavas piebrauca automašīnas ar kaut kādu kravu. Gurevičs ātri noskaidroja, ka tie ir hlorkaļķi. Zinādams, kam vācieši tos izmanto, viņš, kad palicis pavisam tumšs, izlīdis zem dzeloņstieples un nakts aizsegā nokļuvis līdz pazīstama krievu zemnieka – sava bijušā pacienta mājai.

Pie zemnieka Gurevičs slēpās apmēram divus mēnešus, bet pēc tam ratos zem siena aizbrauca uz Rīgu, uzskatīdams, ka tādā lielā pilsētā masu akcijas “nav iespē-

jamās”. Tagad viņš palicis pavisam pesimistisks un ir pārliecināts, ka mūsu uz nometni nosūtītās ģimenes piemeklējis Daugavpils ebreju liktenis.⁷⁸

Man gaidāmas problēmas – no mūsu pārtikas fonda jāsavāc sava daļa. Ar Herckmarku tas ir vienkārši, bet Motka un Īzaks gribēs mani piekrāpt, bet es centīšos sadalīt godīgi. Mums ir vēl pusmaiss kopējo kartupeļu, dažas konservu kārbas un apmēram kilograma cukura. Ar prieku atteiktos no daļiņas, bet tad būšu jaunajā – Krāmera kolektīvā pavisam kā “līgava bez pūra”, to es nevēlos.

*

Mantību kaut kā sadalījām, un es ar savu kušeti un Čārliju pārvācos uz jauno dzīvokli. Mana parādīšanās sakrita ar Krāmera paziņojumu par personiskās pārtikas nodošanu kopējā lietošanā. Brusovskim tas ir smags pārbaudījums: izrādās, viņam ir labs, dažus kilogramus smags sāļtas gaļas gabals, liela medus burka, cukurs, ievārījums, putraini utt. Tas vieš mazliet humora un piešķir anekdotisku raksturu.

Rīt no rīta došos strādāt uz SSP.

Tagad ir jau vakars, vairākums strādnieku kolonnu devies prom no pilsētas. Mans logs pavērsts pret Ludzas ielu, un, ja to atver, redzami vārti uz “mazo geto”. Tur aiz stieples redzamas melnas kolonnas.

Uz kāpnēm nepārtraukti, noguruši soļi, aizcērtas durvis, lielā māja atdzīvojas. Nez kāpēc mūsējo joprojām nav. Dežurējošais izvirza dažādus pieņēmumus, līdzīgus tam, ka atbrauca daudz vagonu un tos izkraus pēc darbadienas beigām. Mūsējo kā nav, tā nav. Geto aizmiegs, es un Čārlijs arī guļam.

*

Vakar darbā SSP neizgāja seši cilvēki, tagad viņi ir savākušies Krāmera dzīvoklī un apspriež izveidojušos situāciju. Negaidīti parādās pats saimnieks un izstāsta sekojošo. Vienam no mūsējiem – Moreinam – parādījušies kukaiņi. Viņš atzinies kādam vācietim cerībā saņemt smēri pret utīm, piemirsis par vācu karavīru paniskajām bailēm no šiem kukaiņiem. Vācietis nekavējoties ziņoja priekšniecībai, ka ebrejiem ir utis. Sākās uztraukums un steidzama apskate. Rezultāts bija negaidīts – visu grupu aizveda uz pirti, bet no turienes uz telpu Elizabetes un Marijas ielas stūrī, kur visus atstāja pa nakti. Tagad šos cilvēkus uzskata par *entlauste Juden*, viņu mitekļiem arī jābūt *entlaust*, kamēr tas netiks izdarīts, viņus geto neielaidīs. Turklāt *entlauste Juden* nav tiesību apmeklēt vienkāršos mirstīgos ebrejus, viņi skaitās rangu augstāk.

Tiem, kas vakar nebija darbā un kas tādējādi netika dezinfekcēti, priekšniecība strādāt neļaus, bet mani – “galdnieku” pavēlēts atvest un pārbaudīt uz vietas.

Krāmers atbrauca uz geto kravas automašīnā vācu karavīra pavadībā. Vakardienas bastotāji lūdzas, lai viņus ņem līdzi, bet Krāmers ir nepielūdzams, un pēc apmēram desmit minūtēm divi ebreji, vācietis un raibs šunelis joņo kravas automašīnā pa kādreiz tuvās, bet tagad ienīstās Rīgas ielām.

Geto sen klīst runas par padomju daļēju uzbrukumu, ka dažās frontes vietās vācieši atsviesti atpakaļ.⁷⁹ Nepacietīgi ar skatienu meklēju ielās tam kaut kādu apstiprinājumu. Meklēju automašīnas ar kauju pēdām, sanitārās mašīnas – nekā nav. Joprojām tā pati mierīgā, pārliecinātā vācu karavīru gaita, tā pati transporta precizitāte, tikai ar to atšķirību, ka automašīnas nokrāsotas baltas. Uz mašīnām uzraksti: *Bis zum Endsieg*, “*Heil Hitler!*”⁸⁰ u.tml.

SSP ir izvietots bijušajā Citadelē,⁸¹ pretim ēkai, kurā kādreiz mācījās. Krāmers mani iaved aptiekas noliktavā un ziņo priekšniecībai. Pēc kāda laika parādās vācu virsnieks ebreju ārsta Javorkovska⁸² un feldfēbeļa Špīsa pavadībā. Man pavēl izģērbties, kas aukstajā noliktavā nav sevišķi patīkami, turklāt neesmu pavisam pārliecināts, ka man nav nevēlamo viesu. Javorkovskis uzmanīgi mani apskata, ar visu savu godīgumu neko nevar atrast. Neuzticīgais Špīss uzskata par pienākumu personīgi par to pārliecināties ar kociņa palīdzību. Apskate ir pabeigta, un mani pieskaita pie *entlauste Juden*.

Ēkā iepretim aptiekas noliktavai atrodas galdnieka darbnīca. Tā ir neliela istaba, aizpildīta ar ēvelsoliem un dēļiem. Darbnīcas saimnieks ir vācietis Hēgers no Pāderbornas.⁸³ Mūsu vidū viņam ir laba zeļļa reputācija. Protams, viņš visiem ebrejiem saka “mēs”, uzskata, ka Vācija ved taisnīgu karu; ka pie tā vainīgi “plutokrāti”⁸⁴, komunisti un ebreji; ka, redzot pret ebrejiem veiktās mežonības, viņam sirds asiņo... par Vāciju. Ja, Dievs nedod, Vācija neuzvarēs, tai nāksies par to atbildēt. Viņš ir ticīgs katolis un bieži atsaucas uz apustuļu paredzējumiem. No rīta Hēgers mūs – četrus pie viņa strādājošos ebrejus uzciēnā ar maizi, viņš mūs nesit un daudzreiz piever acis, bet “*Mein Kampf*”⁸⁵ viņam ir otrs evaņģēlijs. Fīrers – otrais pestītājs, sveicienu *Heil Hitler!* izrunā kā zvērestu.

No mums – četriem ebreju galdniekiem, izņemot mani, vēl tikai viens ir iepriekš strādājis ar cirvi. Tas ir bijušais važonis Kišs. Šulkins bija komersants, bet A. Levi – inženieris ķīmiķis. Šulkins, šķiet, savā bijušajā profesijā ir pieradis “smērēt”, ko turpina darīt arī tagad, tāpēc viņš biežāk par citiem sildās telpā un saņem no Hēgera visvieglāko darbu. A. Levi skatās uz pašreizējo nodarbi kā sagatavošanos partizāna dzīvei mežā. Viņš man patīk vairāk par pārējiem, žēl, ja tāds puisis veltīgi ies bojā.

Mēs gatavojam grodus lielai barakai. Materiāls atgādāts mitrs un tagad, trīsdesmit grādu salā, ir pārvērties par ledus brusām. Tās apstrādāt nav viegli, turklāt tukšā dūšā vēl vairāk salsti – un nekāds darbs nevar sasildīt. Hēgers skraida mums apkārt smagos velteņos, aiztinis seju ar šalli. Labi vēl, ka pēc katrām divām stundām viņš mums atļauj desmit minūtes sildīties darbnīcā.

SSP ir viena no labākajām darbavietām, šeit dod ēst. Vienos dienā mēs saņemam kaut ko līdzīgu zupai. Vismaz īsts, nevis surogāts, karsts ūdens ar kartupeļiem vai kāļiem. Ievērojot to, ka SSP priekšnieks ir aptiekārs, nav jābrīnās, ka vērtīgos produktus – dārzeņus izsniedz “kā aptiekā”. Tomēr ūdeni netaupa, un, tā kā pavārs ir ebrejs, kas netaupa malku, zupas ir diezgan daudz, bet galvenais – tā ir karsta. Visi ar nepacietību gaida “pusdienas”, bet iemesli ir dažādi. Vairākums, protams, kaloriju dēļ, citi izmanto pusdienu pārtraukumu, lai satiktos ar draugiem – “āriešiem”. Krāmers iekārtojies ar komfortu. Vīrs mūsu darbnīcas atrodas ēdnīca, elektrotehniķu istaba, kur strādā vecs latvietis ar dēlu un divi ebreju puīši, un vēl viena maza istabiņa – meistarų ģērbtuve. Šajā istabā Krāmers divas trīs reizes nedēļā tiekas ar pusmūža sievieti, kura viņam nes pakas un avīzi. Krāmeru apmeklēt viņa var samērā droši, aizbildinoties ar pazīšanos ar elektrotehniķiem – kristiešiem. Citi ar saviem labvēļiem tiekas pie baznīcas, kas atrodas pie mūsu teritorijas, citi aiz garāžas kolonnām. Caur Krāmera paziņu nosūtīju vēstuli vecenītei Mimi. Kaut ātrāk nokārtotos sakari ar ārpasauli! Pusdienas pārtraukumā vāciešu nav, viņi iekož pie sevis vai arī aiziet uz *Mittagsschläfchen*⁸⁶.

Pagaidām viss noris gludi, bet, kamēr vārnas nav izbiedētas, tās ir drosmīgas. No parastajiem – ierindniekiem vispār ne pārāk piesargās – viņus tikšanās maz interesē, bet Špīsu izseko, tāpēc viņam ir grūti kādu negaidīti pārsteigt. Kādreiz kāds, protams, norausies, bet kurš gan no mums uztrauksies, kas ar viņu var atgadīties? Tāpat viss ir skaidrs.

Mūsu elektrotehniķi latvieši nevar žēloties par savu darbu. To būtībā veic ebreji, bet viņi ir aizņemti ar maiņas tirdzniecību. Pamazām viss mūsējais pārceļo pie viņiem. To dara, it kā viņi mums gribētu palīdzēt, bet par savu cenu viņi neaizmirst. Nesen pie veča iemainīju pilnīgi jaunu pelēku ādas jostu ar patentētu sprādzi pret puspaciņu otrās šķiras papirosu, bet šos papirosus pārdod paciņā pa divdesmit gabaliem. Kāds no mūsējiem apmaiņā pret speķi iedeva zābaku pāri, bet speķi nedabūja un savus zābakus arī vairs neredzēja. Kopš tālaika apmaiņa notiek no rokas rokā, bet apavus uzlaikošanai dod tikai vienai kājai.

*

Vācieši savos kara ziņojumos informē par padomju uzbrukumu atvairīšanu, par kaut kādu teritoriju atdošanu, “frontes līnijas saīsināšanu”, tāpēc ar ebrejiem sākuši sliktāk apieties, bet geto gaida jaunas “akcijas”. Vakaros atgriežamies geto ar pamiņu sirdi.

Šodien atbrauca vagoni ar medicīnas krājumiem un mēs līdz vēlam vakaram izkrāvām. Naktī pa Maskavas ielu tuvojamies Žīdu ielai. Pilsēta jau pieklususi, pie geto dzeloņstieples deg sargu uguns-kuri. Dzirksteles paceļas kā kukainīši un lido dažādos

virzienos. Monotoni čirkst sniegs zem kolonnas smagajiem soļiem. Mēs ejam pa Žīdu ielu, mūsu priekšā jau nostājas ebreju kapsētas sēta, pa kreisi ir "lielā geto" stieple. Pēkšņi kolonna palēnina gaitu, visi satraukušies, visi cenšas ieraudzīt, uzminēt, kas notiek. Simt metru aiz norobežojuma stāv figūras policijas šinēļos, ar lāpām rokās. Viņi stāv aplī, ietverot cilvēku grupu ar maisiem uz muguras. Kaut ko kliež, kaut ko pavēl. "Akcija", bet kāda? Ko? Kur? Nevienš neko nezina. Pārsteigti velkamies tālāk. Pie mums arī – "mazajā geto"?

Pie mums bez pārmaiņām, akciju nav. "Šīpkā viss mierīgi"⁸⁷, bet "lielais geto" šodien daļēji piepildīts ar jaunpienācējiem. Ieradušies ebreji no dažām vācu okupētajām zemēm.⁸⁸ Visvairāk ir Austrijas, Čehijas un Vācijas ebreju, bet ir arī citi. Tie ir dažāda vecuma cilvēki, vecīši, sievietes ar maziem bērniem. Tas mums dod jaunu cerību – tāpat mūsējie arī varbūt ir kaut kur Austrijā, Čehoslovākijā, jebkurā gadījumā te redzama izvietotā, nevis iznīcinātā politika. Kāds runā – vācieši grib latviešu šucmaņiem⁸⁹ sagādāt prieku, dot viņiem iespēju pārvērst Latviju par Eiropas ebreju kapsētu. Muļķības, slimā fantāzija.

*

Vācu ebreji ir dīvaina tauta. Pirmajā tikšanās reizē caur stiepli viņi metās mums virsū ar lamām, ka, redz, mūsu – nolādēto *Ostjuden*⁹⁰ un komunistu dēļ viņiem tagad jācieš. Viņu vīrieši, iekšējās kārtības sargi, ar apsaiti uz piedurknes un neiztrūkstošo nūju savā būtībā līdzinās tipiskiem vāciešiem. Ja Hitlers viņiem dotu iespēju, viņi droši vien iestātos Nacionālsociālistiskajā partijā⁹¹ un būtu kārtīgi esesieši.

Uz dažām "lielā geto" mājām parādījušies sarkani krusti ar uzrakstu "*Wien*", "*Prag*" utt. Tie ir sanitārie punkti. Vispār "lielajā", tagad par "vācu" pārsauktajā geto ieviesta stingra kārtība.⁹² Jau pirmajās dienās jaunos iemītniekus nosūtīja darbā. Ieradušies no maigākām zemēm, vācu ebreji savos apģērbos izskatās fantastiski. Gandrīz visiem kājas ir aptītas ar maisiem, vīrieši apsien galvu ar lakatiem, tāpēc grūti noteikt, kurš ir vīrietis un kura – vecene.

Jau pēc nedēļas uzzinām, ka atbraukušie ļaudis ir badā. Bez paziņām un sakariem, bez jebkādiem uzkrājumiem viņi dzīvo tikai un vienīgi no ebreju "paikas", bet mēs viņus žēlojam ne vairāk kā citus, mums nevienam neklājas jautri. Smagi, ļoti smagi skatīties uz viņu bērniem. Viņi spiežas pie savas dzeloņstieplu sētas vēl ilgi pirms tam, kad darbā iziet pirmā Rīgas ebreju kolonna. Kad mēs ejam garām, pret mums stiepjas daudz bērnu rociņu, gaidot maizes kumosu. Viņus izdzenā, sit ar nūjām, bet, pienākot nākamajai kolonnai, viņi atkal ir pie stieples. Bērniem ir aizliegts lūgt, bet viņi tomēr lūdz, mēs dodam, ko varam. Iedot badā mirstošam bērnam gabaliņu maizes ir noziegums, par ko labākajā gadījumā jāmaksā, saņemot sitienus, ja ne lodi.

Avīzēs publicēts aicinājums civiliedzīvotājiem ziedot siltas kažokādu drēbes Eiropas kultūras aizstāvjiem, kas salst neizmērojamajos Krievijas plašumos. Geto ir pavēle: "Vakara gaitā nodot visas kažokādas mantas, par pavēles neizpildīšanu bargi sodīs." Ludzas ielā, sardzes namā, ir pieņemšanas punkts. Aug kažoku kaudze. Pretī izsniedz draņķīgus mēteļus, novazātas drēbes. Kaut kur atrod kažoku, kopā ar to savāc īpašnieku. Malku uz geto neved, knapi, knapi ēdina, tagad sāk izgērbt. Paskatīsimies, ko vēl izdomās.

Man nākas šķirties no Čārlija. Uz darbu viņu līdzī ņemt nevaru, jo Špīss draud viņu nošaut, bet mājās mani līdzdzīvotāji – "aristokrāti" – baidās, ka suņa dēļ varētu rasties netīrumi un infekcija. Suns mūsu dzīvē varbūt patiešām ir untums, varbūt par to ir kauns domāt, vēl vairāk – runāt, bet man tomēr ir skumji palikt bez viņa. Vācieši mīl suņus, un es uzdāvināju Čārliju SSP kareivim. Šodien atgriezies vēl vientuļāks. Čārlijs un Aļa manās domās vienmēr ir blakām, un, kamēr ar mani bija Čārlijs, viņš man šķita zināma simboliska saite ar viņu. Tagad viss ir tikai fantāzijā, nav ko noglaudīt.

*

Nabaga dakteris Gurevičs. Viņam uz rokām parādījušies neticami lieli augoņi – karbunkuli ar divām – trijām galviņām olas lielumā. Vakarā Javorkovskis viņu pārsien un uzliek kompreses. Gurevičs katru dienu turpina iet uz darbu un visiem spēkiem cenšas palikt "vesels". Vāciešiem ir vajadzīgi strādnieki, nevis slimnieki. Dakteris ir ievērojami novājējis, bet katru dienu skujas un, lai gan viņam ir septiņdesmit gadu, uzstājīgi saglabā versiju, ka viņam ir sešdesmit.

Brusovanskis aizņemts tikai ar savas veselības saglabāšanu. Ceļas agrāk par visiem, veic auksto noberzēšanos, mazgājas ar odekolonu. Kas ar viņu būs, kad šī dārgā veldze beigsies?

*

Čārlijs no vācieša aizbēga, bet pie manis neatgriezās. Dīvaini. Šodien pusdienās no vieniem līdz diviem gaidu Mimi. Vai atnāks? Ko pastāstīs? Vai ir saņēmusi manu vēstuli? Vienu jautājumu nomaina cits.

*

Šodien mums, "galdniekiem", ir laba diena. Grodu stiprināšanai ir vajadzīgas dažādas skavas, skrūves, kokskrūves utt. SSP noliktavā tādu nav, un Kišs piedāvā Hēgeram aizbraukt tām pakal pie pazīstama kalēja. Kišam tas, protams, ir iemesls, lai satiktos

ar saviem paziņām, Hēgeram – izklaide. Kišs pacentīsies novilcināt laiku, bet mēs pagaidām nesalsim pagalmā. Divi no mums visu laiku darbnīcā kurina plīti, uz tās vārās vāciešiem nozagti kartupeļi. Viens uz maiņām ņemas būvē. Ar nepacietību gaidu pusdienu pārtraukumu.

Pusdienas. Steidzamies augšā, kur jau ir daudz cilvēku. Visi steidzas ar saviem pusdienu traukiem. Mūsu ticīgie ebreji, viņu ir cilvēku piecpadsmit, jau sapulcējušies tālākajā stūrī un ķērušies pie lūgšanas. Kopējo zupu viņi neēd – baidās no nejauši iemaldījušās kauliņa. Zupu vēl nav atnesuši, bet man negribas tādēļ palaist garām Mimi. Uzticu Levi pasargāt manu porciju, bet pats skrienu uz pagalmu. Citadeles ielas abās pusēs ir SSP ēkas, nav brīnums, ka pa to klaiņo cilvēki ar zvaigznēm, turklāt uz ielas ir tik maz cilvēku, ka satikt civilpersonu ir diezgan grūti. Dažas reizes šķērsoju ielu, mans novērošanas punkts ir aiz baltās baznīcas.⁹³ Lūk, pāri pagalam iet Javorkovskis, aiz viņa kaut kāda sieviete ar vienaldzīgu izskatu. Ar paciņu. Viņi kaut kur pazūd. Cilvēks ar zvaigzni, noslēpies aiz garāžas kolonnas, ar skatienu iurbjas tuvāk nākošajā figūrā. Laiks velkas tik lēni, baidos, ka pusdienu pārtraukums tuvojas beigām. Taču beidzot figūra, kurai mēs abi sekojam, arvien tuvojas un es tajā atpazīstu pazīstamo. Tagad jau skaidri varu saskatīt Mimi seju, rokā viņai ir kaut kāds sainis, un viņa bailīgi skatās apkārt. Nezinu, kā rīkoties – paiet viņai pretī – bīstami, nedrīkst. Palikt uz vietas – viņa paies garām neievērojusi. Pasaukt arī nedrīkst. Pirmajā reizē viņa paiet garām, mani nepamanījusi. Pagājusi garām baznīcai, viņa neizlēmīgi apstājas un iet atpakaļ. Kas būs, tas būs. Gluži vienkārši izeju no sava slēpņa, panāku viņu un, garām ejot, noberu: – Ej aiz manis, nebaidies, – un turpinu ceļu.

Mūsu pagalmā neviena nav, tikai baloži un zvirbuļi. Astonu, desmit soļu attālumā aiz manis klibo Mimi. Atslēgas no darbnīcas ir pie manis, un es taisnā ceļā dodos turp. Mimi droši man seko. Aizslēdzu aiz viņas durvis. Gribu sākt sarunu, bet neatrodu vārdus. Veca, krunkaina roka ar mātes maigumu glāsta manu neskūto vaigu. Gribas aizvērt acis un raudāt, bet nav asaru. Varbūt mums vispār vairs nav cilvēcisko jūtu?

Čārlijs ir pie Mimi, aizbēdzis no vācieša, viņš atgriezies savā dzimtajā mājā. Mimi neslauka skapja spoguļi, tur uz stikla, lejā, ir mūsu meitenītes rociņu nospiedumi, un viņa negrib tos zaudēt. Viņa, Mimi, zina, visi ir nogalināti, neviena nav, atlikusi tikai piemiņa. Vai tā tiešām ir patiesība? Vai tiešām 30 000 cilvēku, neaizsargātus, neapbruņotus, izdzina mežā, nosita, iznīcināja, kā neiznīcina pat kaitīgus dzīvniekus? Tā nevar būt. Tas nav savienojams ar jēdzienu "cilvēks", lai arī vācietis, latvietis, bet viņi tomēr ir cilvēki.

Ja tā ir patiesība, tad doza ir pārāk stipra, tā nedarbojas. Es šādu patiesību vienkārši nevaru iztēloties.

Mimi sapnī redz Aļu, Annu Grigorjevnu, manus bērnus. Viņa ik mēnesi atliek man cukuru, tāpat man taupa sviestu. Viņai ir četras vistas. Daļu olu viņa iemainījusi pret papirosiem un atnesusi man. Pēc nedēļas viņa atkal atnāks, tagad laiks iet prom – drīz parādīsies vācieši.

Kišs palika ar braucienu apmierināts. Kalējs viņu pacienāja ar šņabi. Kišam iegrūda maizes kukuli un solījās vācu atkāpšanās gadījumā viņu noslēpt pie sevis. Kišs pavēstīja priecīgās vēstis no frontes, noklusējot par mūsu tuvinieku likteni.

Pirms aiziešanas uz geto Krāmers mums izdala visdažādākās zāles. Mēs tās ielaižam biksēs. Tā katru vakaru.

Man tā negribas atgriezties geto, gribas bēgt, bet uz kurienu? Uz fronti, bet kā līdz tai nokļūt, ja iedzīvotāji mūsos redz ienaidniekus, svēta lieta ir mūs nodot varas rokās, kad katrs bērns tevi vai nu neieredz, vai no tevis baidās. Kas vakar bija *MOPR* loceklis, šodien nodevējs? Velkamies uz geto, nezinot, kādēļ, nezinot, nezinot, pēc kā.

*

Sēžu pie Hercmarka. Viņš joprojām dzīvo istabiņā ar Īzaku un Motu, manā vietā izvietojies vecītis Vagenheims. Vakar Hercmarks izpelnījās lielu godu un uzticību. Pirtī ieradās Aizmans. Kā parasti, bija piedzēries, lamāja “utainos žīdus”. Palicis tāds, kā no mātes miesām nācis, uzticēja Hercmarkam pasargāt uzlādēto un pilnā kārtībā esošo revolveri. Pirms dažām dienām pirts strādāja mūsu “buržuju” – važonu labā. Pirtī bija uzkodas ar šņabi, dziedāja dziesmas. Šīs iestādes organizētāji un celtnieki var ar to pamatoti lepoties – uztaisīja visai lietojamu pirti, iztiekot bez nepieciešamajām caurulēm un katliem. Bads ir labs palīgs.

Blakus Hercmarka istabai nākamajā – lielajā guļ slims vecis. Viņš caurām dienām guļ bez aprūpes un izskatās kā mironis. Vāciešu vai patriotu pirmajā apmeklējumā viņu aizsūtīs uz viņsauli. Tas nevienu neapbēdinās, būs par vienu gultu vairāk.

Pa dienu salā tā nogursti, gribas gulēt, es aizeju uz mājām.

*

“Vācu geto” atkal kaut kas notiek. Cilvēkus sēdina kravas automašīnās, ved “uz darbu”, no kura neviens neatgriežas. Aizvesto vietā ierodas citi. Pie mums arī kaut ko gaida, vakarā savācamies nelielās grupiņās un izsakām savus pieņēmumus. Mūsu ebreju policija apgalvo, ka uztraukumiem nav pamata, bet mieru tas nedod. Daudzi *Oberjūdi* cīnās par savu darba kolonnu “kazarmēšanu”. Visi uzskata par labāku dzīvot ārpus geto.

Nesen, atgriežoties no darba, kāpjot pa Žīdu ielu kalnā, satikām dažus policistus. Viens pienāca mūsu kolonnai un uz dullo sita ar nūju – trāpīja šuvējam Melleram acī. Tagad acs ir uzpampusi – un nezinām, ar ko tas beigsies.

*

SSP vadība organizē braucienus uz geto. Oficiāli skaitās, ka brauc, piemēram, pēc zobārstniecības kabineta. Patiesībā tās ir medības pēc trofeju dāvanām vāciešu sievietēm, līgvaiņiem, bērniem. Hēgers saņēma geto noderīgu instrumentu meklējumiem – mašīnu (t.s. organizācija). Viņš brauc ar mani un vēl vienu ebreju – elektrotehniķi. Vajadzīgi urbji, zāģi, kalti utt. Šoferis arī piedalās meklējumos. Staigājam pa izlaupītajiem dzīvokļiem. Hēgeram ir sešgadīgs dēlēns, bērnu mantas viņam noderēs, un, kaut tie nav instrumenti, tās nonāk mašīnā. Šo bērnu vairs nav, viņiem nekad šīs biksītes, kreklīni un zeķītes nenoderēs, bet mazajam Hansam tās būs tieši laikā. Dāmu veļa arī šeit lieki iet zudumā, bet Vācijā tādas mantas ir dārgas. Aizlūgsim par grēcinieku dvēselēm.

Pa ceļam iegriežos savās mājās Mazā Kalna ielā. Tur jau pabijuši pirms mums un visu izrakājuši. Pie sienām tās pašas bildītes, naktspodīņš tajā pašā vietā. Durvis vaļā, tukšs un auksts. Parādu Hēgeram Aļas fotogrāfiju ar bērniem, viņš nopūšas.

– Tas ir karš, – viņš saka un iegrūž kabatā Dimas vilnas zeķbikses.

Es izrauju nejaušas fotogrāfijas no albuma un slēpju tās kabatā. Hēgers ir apmierināts – viņš ir savācis instrumentus un “sīkumus” savai ģimenei.

Braucam pa geto ielām. Pie dažām mājām stāv kara kravas automašīnas, arī atbraukušas “organizēt”. Geto man šķiet liels līķis, uz kura maitas putni svin dzīres. Šoferis mundri vada mašīnu, geto ir aiz muguras, mēs atkal esam SSP.

*

Sals pieturas divdesmit pieci, trīsdesmit grādu zem nulles. Pēdējā injekcijām domātā ampulu partija sasala, stikls saplīsa. Zaudējumi, paldies Dievam, lieli.

Gurevičs kļuva par nejaušu liecinieku īpatnējam dialogam. Aptiekārs ziņo vīrs-aptiekāram:

– Uzdrīkstos ziņot, ka visas kastes ar ampulām gājušas bojā.

– Kā? Kādā veidā? Kas vainīgs?

– Protams, ebreji.

– Kādā veidā?

– Pavisam vienkārši: sals 30 grādu zem nulles.

Vāciešu zviedzieni. Gureviču viņi neredzēja un varēja atļauties pajokot par fireru. Starp citu, pašam to nezinot, aptiekāram tomēr ir taisnība, jo mēs patiešām esam

iesaistīti medikamentu bojāšanā, iekraujot sevišķi nevērīgi mezdami kastes ar uzrakstu "Uzmanīgi".

Hēgers cer par šķūņa celtniecību dabūt divu nedēļu atvaļinājuma tāpat kā viņa kolēģis no citas SSP daļas, tāpēc spiež mūs enerģiskāk strādāt. Viņa attieksme pret mums kļuvusi manāmi rupjāka, tagad viņš mūs visu laiku skubina un rāj. Sist pagaidām nesit, bet jau vairākas reizes ir atvēzējies. Labs vācietis, bet tomēr nejauks cilvēks.

*

Pagājusi vēl viena nakts. "Mazā geto" mājās cilvēki mostas, virs mūsu istabas atskan soļi, laiks celties. Labi būtu uzvilkt uz galvas segu un gulēt bez gala. Tik ļoti negribas redzēt šo nolāpīto Viļānu ielu ar cilvēkiem, kas drūzmējas un salst, šis Dralle ("arbaitsamta" ierēdnis) un Stanke ("arbaitsamta" priekšnieks, vācu virsnieks) ar saviem palīgiem. Bet gulēt nedrīkst – ies meklēt pa dzīvokļiem, ja atradīs – galvu neglaudīs. Virtuvē jau ir kņada, vāra ūdeni. Cits pēc cita slinki atstāj gultu. Koridorā pie izlietnes jau ir rinda, ar grūtībām izdodas kaut kā nomazgāties. Visi steidzas un nervozē.

Pulcēšanās katru rītu Viļānu ielā pats par sevi ir notikums. Salīdzinoši mierīgi ir ebreji, kuriem ir pastāvīga darbavieta. Viņu rūpes – pēc iespējas ātrāk nostāties savā kolonnā un ar to tikt ārpus geto robežām. Tur viņus gaida jau zināms darbs, tikšanās ar jau zināmu priekšniecību, kaut sliktu, bet tomēr zināmu. Kolonnās, kas paredzētas dažādām kara vienībām vai fabrikām, nevienu no malas nelaiž, tam stingri seko *Oberjūdi*. Nekur nepiestiprinātie ir medījums, pēc kura dzenas tie, kuri nejauši dabūjuši tiesības uz ebreju darbaspēku. Visbiežāk tas ir darbs tvaikoņu iekraušanā vai izkraušanā, darbs ir smags, badā, bieži saistīts ar sitieniem un ņirgāšanos. Šie cilvēki atrodas starp divām ugunīm: no vienas puses – bailes palikt geto un tikt atklātiem, no otras puses – nedrošība par šodienu.

Uz Viļānu ielas no visiem pagalmiem sanāca cilvēki. Jau no tāluma dzirdamas vāciešu klaigas un sniega čirkstēšana zem salstošajām kājām.

Pie ieejas aiz dzelozstieples visu laiku dzirdami kliezieni, sauc visdažādākās darbavietas – HKP, "Luftwaffe", SSP utt. Tos izkļiedz pēc saviem strādniekiem atnākušie vācu konvojnieki. Parasti tie ir ierindnieki, kas jau zina savus ebrejus. Pie vārtiem sardze stingri pārskaita kolonnu, bezsirdīgi "atgriežot" visus liekos. Ir mazāk nejaukas darbavietas, un pie šādām kolonnām vienmēr cenšas pievienoties liekie, citi, kam reizēm ir iespēja nostāties pašā galā. Pat ja izdodas piemānīt konvojnieku, tad kontrolē pie izejas tas gandrīz nekad neizdodas. Tomēr katru rītu ir daudz "zaķu" un kolonnas "nogriež". Tikt "nogrieztam" ir slikti, jo tad vairs nav iespējas nokļūt citā kolonnā, varbūt labā darbā. Tos tūliņ satver uz viņiem īslaicīgas tiesības saņēmušie. It īpaši cenšas Dralle. Viņš ir vietējais vācietis, puslatvietis, ģērbies civilā – melnā

mētelī ar roņa apkakli, kas viņam dod iespēju nemanāmi lavīties starp ciešās rindās izkārtotiem cilvēkiem. Kādu malā stāvošu ievērojis, viņš pienāk no aizmugures, satver aiz piedurknes vai apkakles un, iesitot noķertajam ar gumijas nūju, velk uz vārtiem. Viņš ir nenogurdināms un vienmēr aizrāvies ar šo nodarbi.

Kolonna pēc kolonnas atstāj Viļānu ielu. Ir darbavietas, kā "Kabelis", kur nav pastāvīgu strādnieku, bet katru dienu tos par jaunu savāc. "Kabelī" visbiedējošākais ir priekšniecības attieksme. Izņemot ļoti smago darbu uz mola spēcīgā vējā un salā, kur pusstundu ilgajā pusdienas pārtraukumā nav kur patverties, kur nedod pat karstu ūdeni, sit vienkārši aiz mīlestības pret šo lietu. Ik dienas no "Kabeļa" atgriežas sakropļotie. Nesen kādam vecākam vīrietim vācietis inženieris ar zābaku izsita aci. Zilumi un asinsizplūdumi tur skaitās parasta parādība. Brīvrātīgi uz "Kabeli" neviens neiet, labāk izvēlas jebkuru nezināmu darbu.

Lūk, pie vārtiem pienāk policists ar zīmīti, kurā noteikts ebreju skaits. Dralle ar viņu iziet uz Viļānu ielas kā lopu tirgotājs aplokā. Policists prasa spēcīgākus cilvēkus, un Dralle ar entuziasmu ķeras pie medībām. Aplokā paliek arvien mazāk cilvēku. Pēdējo izveidoto kolonnu kaut kur aizdzen, bet pieprasījums pēc mums vēl nav apmierināts, un konvojnieki ar zīmītēm vēl gaida pie vārtiem. Policistu vienība izplūst pa pagalmiem, meklējot izvairījušos. No dzīvokļiem, pagrabiem, bēniņiem izdzen noslēpušos un slimos. Dažus nošauj, pārējos piekautus aizdzen uz darbu. Pagājis vēl viens parasts, mierīgs rīts geto.

*

Vakarā mani apciemo nepazīstams cilvēks. Tas ir Abo Salners. Viņš strādā par kurinātāju Valsts bibliotēkā – zāgē malku un kurina krāsnis. Tur ir bibliotekāre, pēc viņa vārdiem, svēta sieviete. Viņi kopā apraud nolemto likteni. Šī bibliotekāre ir draugos ar Ļusju Znotiņu. Ļusja interesējas par manu likteni un lūgusi Salneru uzzināt par manu likteni geto kartotēkā. Caur bibliotekāri gribu nodot Ļusjai zīmīti. Rakstu, nosakot tikšanās dienu un stundu.

Man, izņemot baložus, radusies jauna metode, kā tikt pie mahorkas. Tā kā mūsu dzīves platība, normāli izvietojot gultas, ir pārāk šaura, aizvien biežāk nāk modē divstāvu lāvas. Par šādas gaisa lāvas iekārtošanu var dabūt mahorkas vai pat vācu tabakas paciņu. Savācu no blakusmājas pagraba dēļus, izjaucot koka šķūnīša sienu. Otrajā stāvā, kā runā, ir vieglāk paglābties no utīm, un tāpēc darba man pietiek.

Mūsu mājas katra stāva kāpnēs ir tualete dažiem dzīvokļiem. No pārslodzes centrālās caurules ir aizsalušas un nestrādā. Aiziet uz to vietu tagad ir vesels notikums. Vairākums mūsu publikas domā tikai par pašreizējo mirkli, aizmirstot, ka

eksistē arī citi cilvēki. Kaut kā stāvot uz sliekšņa, nolej grīdu. Viss noklāts ar ledu un smirdīgu šķidrumu. Uz grīdas izvietoti spaiņi, burkas, bet tie mirklī piepildās, un pie tiem var nokļūt tikai pa izliktiem dēļiem. Tāpēc daudzi iet pa taisno uz pagalmu. Kas būs, kad pavasarī sāks kust? Kas domā par pavasari? Tagad ir ziema, līdz pavasarim ir tālu.

Tagad mēs reizēm no darba atgriezāties mašīnās. Tā arī šodien, nostrādājuši ilgāk nekā parasti, piebraucam pie geto. Kā vienmēr, nemierīgi ap sirdi, kaut ko gaidi. Pagriezienā uz Ludzas ielu mašīnu aptur kāds vācietis. Mūsu pavadoņi savācas bariņā. Dzirdami vārdi: *Dicke Luft!*⁹⁴ Mašīnu brezentu cieši aizvelk, liek klusēt, un pēc dažām minūtēm mūsu kravas automašīnas paātrinātā gaitā trauc pretējā virzienā. Kurp – mēs nezinām, bet pēc pavadoņu toņa jūtam, ka viņi mūs grib no kaut kā izglābt. Ir arī neģeļu vidū cilvēki, reti, bet tomēr ir. Mēs nezinām, kurp mūs ved, tomēr esam apmierināti, ka pavadīsim nakti ārpus geto.

Mēs atkal esam tajā pašā mājā, kur mūs turēja, kamēr gāzēja mūsu utis, – uz Elizabetes un Marijas ielas stūra. Rīt mēs uzzināsim, kas notika “mazajā geto”. Tagad var atpūsties. Staigājam vienās zeķēs, jo neviens mājā nedrīkst zināt, ka vienā no dzīvokļiem ir 120 ebreju. Pavadoņi mūs atveduši šurp riskēdami, aiz bailēm, kad no sargiem uzzināja, ka geto nav mierīgi. Guļam, kā pagadās, auksts, rādās smagi sapņi.

No rīta līdz ar gaismu, kamēr mājā visi guļ, klusi nokāpjam pa kāpnēm, izkārtojamies kolonnā un ejam uz darbavietu. Pa dienu ceram noskaidrot, kas noticis geto. Diena paiet, bet nekādu ziņu nav. Pēc gandrīz bezmiega nakts diena iet sevišķi lēnām, sals šķiet vēl dedzinošāks, darbs – vēl smagāks.

Beidzot satumst, diena pagājusi, pēc Špīsa komandas atkal izkārtojamies kolonnā, šodien ejam kājām. Pagājām garām vecpilsētai, lūk, tirgus, kur it kā pēc kādas nedzirdamas pavēles cilvēki izskrien no kolonnas un steidz piestāt pie kāda stūra, lai pēc tam skriešus pārējos panāktu. Šodien ir sevišķi daudz to, kuri grib atvieglināties – tas no satraukuma. Geto mūs biedē un tajā pašā laikā vilina. Jāuzzina, jāierauga.

*

Mēs neko neieraudzījām. “Mazajā geto” viss ir mierīgi, bet no “vācu geto” vakar izveda cilvēkus autobusus. Sardze dzērumā sajauca.

Krāmēra dzīvoklī sēž advokāts E. Viņš atstāj ārprātīgā iespaidu. Viņš divus mēnešus nebija geto: slēpās pazīstama latvieša dzīvoklī, maksāja lielu naudu, bet nervi neizturēja pastāvīgo spriedzi, un šodien viņš atgriezās peļņu slazdā. Cilvēku vidū arī mirt ir skaisti – apgalvo paruna.

Jau ir janvāris, drīz pavasaris, bet no vāciešu sagrāves vēl ne vēsts. Viņus atsita pie Maskavas, pat atsvieda atpakaļ, bet Maskava ir tik tālu no mums. Pat Pleskava ir tālu. Laiks velkas bezgalīgi, bet cerība šķiet pašapmāns.

Redzēju Salneru. Viņa bibliotekāre nodevusi manu vēstuli Ļusjai Znotiņai, kas solījusi satīties ar mani. Gaidu ar nepacietību. Salstu aiz garāžas kolonnas. Tālumā Citadeles ielā parādās gara sievietes figūra, straujā solī tuvojas tikšanās vietai – baltaļai baznīcai. Nāku viņai pretī. Viņa, šķiet, mani nepazīst. Vai arī esmu kļūdījies? Viņa pat neskatās manā virzienā. Vai patiesi tā nav viņa, vai viņa mani vairs nepazīst? Es pagriežos, panāku un apdzenu viņu. Tā ir viņa, nav ne mazāko šaubu, bet pēdējā mirklī drosme viņu atstāja – un viņa glābās bēgot. Paldies viņai, ka kaut vai atnāca. Tikšanās ar mums ir pārāk bīstama, bet mēs to reizēm aizmirstam.

*

Vācu ebreju bērni dzīvo gandrīz tikai no mūsu dotajiem kumosiem. Rītos un vakaros viņi mūs gaida, un daudzi viņiem met pār stiepli sainīšus ar ēdienu. Dažiem vīriešiem ir savi pastāvīgie mazie draugi, kas regulāri saņem brokastis un vakariņas. Blakus mūsu dzīvoklim kopā ar Krāmeru dzīvo Aršons. Tas ir liels, parupjš puisis, runā pat – ka zaglis. Viņam ir sava maza meitenīte, par kuru viņš rūpējas ar īstu tēva maigumu. Viņai vienmēr ir noglabāta paciņa ar kaut ko “labu”. Uzraudzība ir stingra, tomēr Aršons vienmēr pamanās paciņu nodot meitenītei. Šodien viņš darbā atkal kaut ko iemainīja, un kabatā viņam guļ rūpīgi ietīta paciņa ar kaut ko garšīgu.

*

Pavisam nesena taipus dzeloņstieplu žoga atradās mirusī valstība. Pēc tam kad atskanēja pēdējie šāvieni, noklusa bērnu raudas un piedzērušos šucmaņu kliezieni, “lielajā geto” iestājās klusums. Pēdējās akciju pēdas noslēpa aizejošā – 1941. gada sniegs. Pa tukšajiem dzīvokļiem ar izsistajiem logiem un izlauztajām durvīm klejoja vējš. Vienīgā dzīvības pazīme bija šaurās izsalkušo kaķu un nejauši iemaldījušos bezpajumtnieku suņu taciņas.

Taču kopš nesena laika daļa “lielā geto” atkal atdzīvojās. Parādījās jauni iemīt-nieki – ebreji no vāciešu paverdzinātajām valstīm. Cik viņu ir – neviens precīzi nepa-teiks, taču viņu nav maz. Ir čehu, austriešu, beļģu un pat vācu ebreji. Atsūtīja vientuļus, kaut kur kaut kā satvertus, atsūtīja bērnus bez vecākiem, atsūtīja veselas ģimenes. Viņi, tāpat kā mēs kādreiz, iekārtojas, pūlas, velk dēļu atlūzas, caurules krāsniņām, vāc mājas iekārtojumu. Viņi, tāpat kā savulaik mēs, domā un uztraucas par lietām, kas vajadzīgas dzīvei, grūtai, bet tomēr dzīvei.

No mūsu dzīvokļa redzama daļa Ludzas ielas ar tai pieguļošajiem kvartāliem. Mēs stāvam pie loga un klusējot vērojam kaušanai atvesto cilvēku darbības. Ikvienš no mums neviļus pievērsis skatienu turp, kur vēl pavisam nesen bija viņa būcenis. Tur tagad ar kārtošānu ņemas kāda sveša sieviete, manas meitiņas gultiņā varbūt guļ svešs mazs bērns. Šausmīgi domāt, ka visus šos cilvēkus piemeklēs tas pats liktenis, ka kaut kur, kaut kādā iestādē, jau ir noteikta jaunas akcijas diena, varbūt pat stunda.

*

Jo vairāk mums ir dvēseles spēka, jo vieglāk pievārēt badu. Bērniem dvēseles spēka ir maz, viņi ir kā mazi zvēriņi, bads viņiem ir ienaidnieks, ar kuru viņi nespēj cīnīties. Ir šausmīgi redzēt izbadējušos bērnus. Vieglāk ir badoties pašiem nekā paiet garām izsalkušam bērnam, nedaloties pēdējā.

*

Ārzemju, vācu ebreji badojas, līdz ar viņiem – viņu bērni.

Salīdzinājumā ar jaunajiem geto iemītniekiem mēs pagaidām esam bagāti. Mūsu kartīšu uzturs, protams, nav diez ko liels, apēdis nedēļas porciju maizes vienā paņēmienā, joprojām jūti izsalkumu, taču mums ir kaut kādi sakari ar ārpusauli, kur varam no saviem “labdariem” atsevišķu zaldātu, šucmaņu un sētnieku personā iemainīt zelta gredzenu pret maizes kukuli, nosistās sievas zīda kreklus pret desas gabalu utt. Viņiem šo iespēju pagaidām nav, bet dzīvot ar ebreju “paiku”, kas sālīta ar sitieniem, bargajā četrdesmit pirmā – četrdesmit otrā gada ziemā nav viegls uzdevums.

Mūsu 15–16 cilvēku darba grupa izlemj visiem līdzekļiem atbalstīt un piebarot badojošos, pirmām kārtām – bērnus. Vienojamies, ka, izejot darbā un atgriežoties no tā, mēs caur stiepli nodosim paciņas. Rīcība pretlikumīga: mūsu likteņu lēmēji ir aizlieguši jebkādas nodošanas, jebkādas sakarus ar jaunatsūtītajiem. Dažus par sarunām un maizes gabaliņa nodošanu patrioti ar zaļajām lentēm nežēlīgi piekāva. Taču daudziem no mums bija bērni, varbūt viņi vēl kaut kur ir dzīvi, varbūt viņi tāpat sniedzas pāri dzeloņstieplei ar rociņu, varbūt arī viņi žēlabaini lūdza labos cilvēkus pēc žēlsirdības. Turklāt daudzus draudi pārstājuši biedēt, daudzi pie tiem ir pieraduši. Patriotu darbs ir sargāt, mūsējais – viņus piemānīt.

Ziemas vakars, geto atgriežas cilvēku kolonnas ar dzeltenajām zvaigznēm. Viņi saplūst no visiem pilsētas galiem. Atgriešanās katru reizi uztrauc. Nav zināms, kas pa dienu noticis, kuru nosītuši, piekāvuši vai savākuši, nav zināms, kādas jaunas pavēles parādījušās uz sētas pie vārtiem. Nav zināms, vai sardze šodien sit vai tā aizņemta ar

dzeršanu – tad tā mazāk interesējas par mums. Tas viss satrauc, un soļi kļūst ātrāki, bet nogurums un izsalkums uz kādu laiku pazūd.

Mūsu kolonna nogriežas Ludzas ielā. No labās puses stiepijas mūsu “mazā geto” dzelonstieplu sēta, pa kreisi – “lielā”, tagad – “vācu geto” sēta. Ar katru soli spriedze kolonnā aug, rindas kļūst nekārtīgākas, cilvēki cenšas ātrāk uzināt vai ieraudzīt jaunumus. Šodien, šķiet, kontrole ir nopietna, no tāluma dzirdamas lamas un kliezieni. Bērnu balsis nav dzirdamas, redzamas tikai mazas figūriņas, kas cieši pieķļāvušās žogam, redzam izstieptas rociņas. Pie pašas geto ieejas, pie policijas nama, aptumšots lukturnis vāji apgaismo mūsu ceļa atlikumu. Mums šodien ir mierīgs pavadonis, mēs to izmantojam, un kolonna pieiet pēc iespējas tuvāk “vācu geto” malai. Dažiem izdodas nodot trūcīgās dāvanas no rokas rokā, atbildē lido pieklusināti pateicības vārdi. Visi jau esam it kā atbrīvojuši kabatas, taču pārāk tuvu piegājuši sardzei, tagad kaut ko nodot ir pārāk riskanti. Mūsu kolonnas priekša ir gandrīz zem luktura, tūlī sākies kontrole, mūsu pavadonis – karavīrs jau pienāk ar papīriņu pie dežurējošiem šucmaņiem, taču tajā brīdī atskan mežonīgs klieziens, lamu plūsma:

– Utainās žīdu cūkas, kas svieda paciņu, tūlī iznāciet no kolonnas, vai arī jūs visi man par to atbildēsiet!

Pa mūsu rindām iet čukstoņa, visi jūtas vainīgi, bet katrs ir pārliecināts, ka viņu neredzēja. Pa kolonnu pārbrāžas čuksti:

— Kurš meta, kurš muļķis meta pašā sardzes deguna priekšā?

Atbilde no aizmugurējām rindām nodod:

– Tas bija Aršons, Aršons meta pār stiepli.

Mūsu kolonna ir apstājusies, aiz vārtiem mūs nelaiž. Piedzēries, dūsmās izkropļotu un jau zvērisku seju lēniem soļiem tuvojas vācietis. Skaļi un skaidri atkārtoti savu pavēli. Visi pieklusuši, tūlī kaut kam ir jānotiek. Un tad aiz manis atskan Aršona skaļā balss:

– Leitnanta kungs, es bērniem metu maizi...

Īsa, skaidra vācu pavēle:

– Marš, šurp!

No kolonnas atdalās lielā, neveiklā Aršona figūra. Vienmērīgiem, mierīgiem soļiem tā tuvojas izstieptajai figūrai militārajā tērpā, apstājas divus trīs soļus no vācieša. Mēs visi esam kā pamiruši. Mierīgi, vēsi un lietišķi paceļas roka ar suņu pletni, sitiens sejā, vēl viens sitiens un lādēšanās un lamu plūsma. Aršona figūra ir kā akmens blūķis, to ar pletni nenogāzt, to izdara spēcīgs un precīzs dūres sitiens.

Piekautu, asiņainu mēs ievelkam Aršonu pie sevis. Nomazgājam viņa seju, kopā ar asinīm nomazgājam divus priekšzobus. Kāds vaicā:

– Nu, Aršon, rītdien dosi meitenītei savas brokastis?

Svešādā balsī skan atbilde:

– Kā tad, viņai taču katru dienu gribas ēst.

*

Atkal nācās pārdzīvot pazemojošo bezspēcības apziņu. Ir svētdiena, un mēs nestrādājam. Skaidra, saulaina diena. Mēs drūzmējamies pie mūsu bodītes durvīm uz Ludzas un Līksnas ielas stūra. Aiz stieples pie ugunskura sildās sargs. Pa Ludzas ielu virzās vācu sieviešu kolonna,⁹⁵ viņas kārtoja mājas “lielajā geto”. Gribas ielūkoties sieviešu sejās, un mēs gaidām viņu tuvošanos. Pretējā stūrī, ko no mums atdala divkārsa dzeloņstieplu rinda, stāv viens no “vācu geto” saimniekiem – fon Kopics. Pelēks, elegants mēteliis, zaļa cepurīte ar spalvu, rokā pamatīga nūja ar uzgali. Fon Kopics gaida savu padoto atgriešanos. Nogurušās sievietes ar vīstokļiem (viņām atļauts ņemt līdzī atrasto ēdienu) tuvojas stūrim. Fon Kopics viņām kaut ko klieudz. Sievietes ātrā solī nogriežas uz Līksnas ielu, kā redzams, izdara pārāk mazu loku, pārāk pietuvojušās “fonam”. Līdz ar lādēšanos krīt sitieni. Viņš sit, neskatīdamies, kur, – pa seju, pa krūtīm, pa galvu.

– *Verfluchte jüdische Schweinen!*⁹⁶

Sargs nolaiž aizslēgu. Bezspēcīgās dusmās mēs cenšamies neskatīties. Bez viena vienīga kliedziņa kolonna tādā pašā kārtībā aiziet pa Līksnas ielu, dzirdama tikai fon Kopica lamāšanās. Geto klusē.

*

Zināma saikne ar ārpasauli nokārtojies arī man. Paretam atnāk Mimi. Tāpat kā pirmajā reizē, pieņemu viņu galdnieka darbnīcā. Pie manis bija arī Ļusja Znotiņa, bet viņa tā baidījās, ka biju priecīgs, kad viņa aizgāja. No geto nav kur bēgt. Mimi baidās mani pie sevis slēpt, un es arī pats pie viņas negribētu būt, bet doma par bēgšanu mani ne uz mirkli nepamet.

Mūsu šķūņa grodi ir jau gatavi, ķeramies pie ēkas celtniecības. Vispār bija domāts būvēt ķieģeļu pamatus, bet stiprā sala dēļ izlēma celt uz pāļiem. Tāpēc rokam bedres, tajās liekam metru garus balķus, 35–40 centimetru resnus. Sals pastāvīgi pieturas 20–25 grādu līmenī, un Hēgers lielu daļu dienas pavada darbnīcā, palaikam izskrienot pie mums kontrolēt. Vienīgais mums pieejamais sabotāžas veids ir tāds, ka ēkas pāļus aprokam ar ledu cerībā, ka pavasarī, kad ledus izkusīs, ēka sašķībsies. Nožēlojama sabotāža!

*

Noskaņojums geto ir nervozs – visi pārliecināti, ka drīz būs “akcija”. Šodien visi kolonnu priekšnieki saņēma pavēli par noteiktu skaitu samazināt darbiniekus. Mēs esam 120, un rītdien uz SSP varēs iet tikai 80. Krāmeram jāizsvītro 40 cilvēki, pirmām kārtām

veči un slikti strādnieki. Precīzi nezinot iemeslu, vecāki cilvēki paniski baidās nokļūt izslēgto sarakstā, nešaubīdamies, ka palikt geto – tas nozīmē – nāve. Nabaga Krāmers nostādīts smagā situācijā, bet darbojas izlēmīgi. No saraksta izsvītrots tiek arī Brusovanskis. Viņa prasības un lūgumi atstāt viņu kolonnā Krāmeru nekādi neietekmē. Brusovanskis raud un lūdz viņu aizvietot ar vienalga ko citu, jo viņam draud briesmas, apvairo Krāmeru apzinātā slepkavībā. Nekas nelīdz. Tad Brusovanskis vērsas pie manis ar lūgumu viņu izglābt un palikt geto viņa vietā. Mani pārsteidz viņa psiholoģija: viņš taču ir pārliecināts, ka palikušajiem draud nāve, un viņam nav kauna lūgt lāvas biedru viņu izglābt, ziedojoš sevī. Neko šausmīgu tajā, ka jāpaliek geto, neredzu un piekrītu, tomēr Krāmers rīt Brusovanski neņems.

Nekādas “akcijas” nebija – lielā sniega dēļ bija vajadzīgi cilvēki ielu tīrīšanai, tāpēc arī lika izveidot “darba rezerves”.

SSP bija slikta diena, kas uz mums nospiedoši iedarbojās. Špīss uzzināja par Š. tikšanos ar kādu “ārieti”. Kad Špīss izskrēja, lai viņus pieķertu, sievietes tur vairs nebija, bet Š. rokās bija paciņa ar papirosiem un kaut ko ēdamu. Špīss pieprasīja tūliņ nosaukt noziedznieces vārdu, ko Š., protams, nedarīja. Tad Špīss piezvanīja uz gestapo⁹⁷, bet līdz policijas atnākšanai ar pistoli skraidīja pa pagalmu, baidīdamies, ka tik Š. neaizbēgtu. Š. aizveda uz gestapo, viņa liktenis ir izlemts. Sagaidām beigas. Jāmeklē jauna darba un tikšanās vieta. Uz SSP vairs neiešu, pagaidām atkal strādāšu geto tehniskajā nodaļā.

Mūsu “mazais geto” paplašinās. Ieradusies ebreju partija no Lietuvas. Viņi atbrauca pilnīgi bez mantām, pat bez pašām nepieciešamākajām. No rīta viņus izdzina darbā, bet vakarā iekrāva preču vagonos un atsūtīja uz Rīgu. Tagad viņi iekārto tukšos kaktus tukšajā un izlaupītajā “lielā geto” daļā, ko pievieno mūsējam. Mēs viņiem kaut kā ar dēļiem labojam durvis, aiznaglojam izsistos logus. Staigā pa mājām un ubago. Daži zog, un mums nākas uzmanīt dzīvokļus. No lietuviešiem uzzinājām, ka Kovno⁹⁸ pastāv īsts geto, kur pēc kopējās “akcijas” palikušie ebreji dzīvo ar ģimenēm, ka ģimeņu sadalīšana tur nav bijusi. Tā, kas ar ebrejiem notika Latvijā, Lietuvā nebija. Kā redzams, tomēr kaut kas un pat diezgan daudz ir atkarīgs no vietējo iedzīvotāju līdzjūtības vai aktivitātes. Raksturīgi, ka nevis mūs sūta uz Lietuvu, bet lietuviešus pie mums.⁹⁹

*

Daži Krāmera grupas dalībnieki atraduši sev jaunas darbavietas. Labākā no tām skaitās *Quartieramt*. Tur pagrabā viņi tiekas ar brīviem cilvēkiem, plaukst maiņas tirdzniecība un visādas pirkšanas un pārdošanas. Pagaidām vēl neviens nav pieķerts un ir gandrīz “droši”. Galvenokārt “labajās” vietās var nokļūt, samaksājot *Oberjūdam* noteiktu summu, kas dažreiz ir solīda, atsevišķos gadījumos pat pamatīga. Darba-

vietu labums vai sliktums izpaužas dažādi. Tā vienā ir laba ēdināšana, bet stingra uzraudzība un rupja attieksme, citā – smags darbs tukšā dūšā, toties lielāka brīvība. Vairākums vietu, protams, ir sliktas visādā ziņā, bet ir izņēmumi, kur gan viens, gan otrs ir pieciešams. Pie tiem pieder uzņēmumi, kuros strādā tikai daži cilvēki, galvenokārt kā speciālisti.

Mani interesē darbavietas, kur ir brīvība. Strādājot tikai geto, kļūst neiespējami dzīvot bada dēļ, visi krājumi ir apēsti, bet no kartītēm strādājošam cilvēkam neizdzīvot.

*

Satiku senu paziņu – Valdenbergu. Viņš strādā pie sava drauga inženiera Akermana, kam ir kaut kas līdzīgs celtniecības kantorim. Darba grupā ir tikai pieci cilvēki, visi, izņemot Valdenbergu, ir amatnieki, viņš ir viņu vecākais. Darbs tur nav smags, ēst gan nedod, toties nav uzraudzības. Valdenbergs apsola parunāt ar Akermanu un iekārtot mani par galdnieku. Bēgt no geto vajag obligāti, taču uzminēt īsto brīdi nav iespējams. Mūsu stāvoklī rīkoties nozīmē zaudēt vai iegūt, bet bezdarbība nozīmē neapšaubāmu zaudējumu.

Man uz rokām parādījušās kaut kādas nedzīstošas rētiņas. Viena arvien palielinās un nedzīst. Uz galvas arī kaut kas tamlīdzīgs. Domāju, ka tas ir no nepietiekama ēdiena, bet varbūt kaut kāda infekcija. Ar nepacietību gaidu Akermana piekrišanu, pagaidām remontēju lietuviešu ebreju dzīvokļus. No viņiem daudzi negrib iet darbā ārpus geto un slēpjas, tādēļ pastiprinājušās tvarstīšanas un paliekošo kontrole. Mēs, tehniskās nodaļas darbinieki, esam apgādāti ar atbilstošiem papīriņiem ar “arbaitsamta” zīmogu, tomēr arī mūs reizēm noķer, iekausta un aizsūta kaut kādā steidzamā darbā. Katru vakaru kaut ko gaidām un piesargāmies, tas viss tikai bojā jau tāpat sabojātos nervus. Naktī ieklausāmies ikvienā skaņā, soļos uz kāpnēm, šāvienā uz ielas. Sapņos rādās te garšīgi ēdieni, te tuvie cilvēki, te “akciju”, slepkavību skati. Janvāris tuvojas beigām, Austrumu frontē “bez pārmaiņām”.

Akermans devis piekrišanu paņemt vēl divus ebrejus – galdnieku, tas ir, mani, un skārdnieku. Valdenbergs uztic man tādu atrast. Amatnieku maz atlicis, bet beigu beigās vienu izdzīvojušu atrodu – 25–26 gadus vecu puisi, viņu sauc Buškins. Uzzinājis no manis, ka jaunajā vietā varēs satīties ar kristiešiem un mainīt mantas pret produktiem, viņš ar prieku pieķeras šai iespējai. Vienojamies tikties no rīta Viļānu ielā pie izejas.

Es nez kāpēc nešaubos, ka drīzumā atvadīšos no geto, bet nevienam par saviem plāniem nestāstu – pat mūsu vidū ir nodevēji, bet plāpu – vēl vairāk.

Tagad katru rītu cītīgi “apgriež” kolonnas. Vajadzīgi strādnieki ostā un “Kabelī”. Cilvēki cenšas ierasties Viļānu ielā pēc iespējas agrāk, lai ieņemtu vietu kolonnas sākumā. Ļoti bailīgie iznāk gandrīz naktī. Ja mums pakalā atsūtītais sargs kavējas un

ieradīsies pēc izdzīšanas darbā, viņš riskē mūs neatrast, bet mēs nokļūsim ostā vai “Kabelī”. Akermana cilvēkiem vienmēr pakaļ nāk viņa radnieks Žanis, labs puisis, bet dzērājs, tāpēc Valdenbergs visu laiku uztraucas, ka tik Žanis nenokavē. Bet viss ir kārtībā: Žanim zīmītē ar “Arbeitsamta” zīmogu rotājas atzīme *5 Juden*¹⁰⁰, un mūs izlaiž aiz stieples, rūpīgi pārskaitot. Žanis ved mūs pa īsāko ceļu – pāri dzelzceļa sliedēm uz Bruņinieku ielu. Pāri sliežu klātnai iet aizliegts, bet vēl ir tumšs, un var pasprukt garām posteņiem. Ir dīvaini iet pa pilsētu nevis kolonnā, bet nelielā grupā ar civilo pavadoni. Paejam pa Stabu ielu garām mājai, kurā es uzaugu.¹⁰¹ Māja ir vietā, tā pati iela, taču cik ļoti viss mainījies kopš tiem laikiem, kad es kā zēns ar koka zobenu jozu ar mūsu pagalma bērnu komandu karot ar citiem zēniem. Soļojam gar kino “Ziemeļpols”, kur mani ar māsu aizveda tētis uz pirmo filmu “Viltotais talons”. Tagad šī dzīve šķiet neīsta.

Ieejam Strēlnieku ielas 17. mājas pagalmā – mūsu darbavieta. Pagalmā maza mājiņa – materiālu noliktava un kaut kas līdzīgs darbnīcai. Tur jau ir daži krievu puīši un vecis – galdnieks, arī krievs. Pirmo reizi pa ilgiem laikiem jūtu, ka esmu nokļuvis pie cilvēkiem, kuri mūs nenicina, bet izturas draudzīgi – kā pret sabiedrotajiem. No viņiem arī uzzinām pēdējās ziņas no frontes – padomju ziņojumus. Ap sirdi kļūst vieglāk. Mūsu darbs ir sīki remonts šīs ielas māju virknē. Strādājam bez zvaigznēm, kopā ar kristiešiem. Neviens neskubina, nelamā. Aizbēgt vieglāk par vieglu, taču tajā pašā laikā aizbēgt neiespējami dažādu iemeslu dēļ. Pirmkārt, nav kurp, otrkārt, grupai atgriežoties, par bēgšanu uzzinās priekšniecība, tad sāksies visdažādākās represijas pret pārējiem. Atliek dibināt sakarus ar ārpusauli.

Pusdienu pārtraukumā ņemu āmuru, urbjus, rokas zāģi, uzvelku cepuri dziļāk pār acīm un aizeju. Pēdējo mēnešu laikā man izaugušas solīdas, rudas ūsas, kas manu seju dara svešu. Es mierīgiem, steidzīgiem soļiem eju pa Nikolaja ielas¹⁰² trotuāru. Garām pāiet kareivji, cilvēki ar zaļiem apsējiem, man neviens nepievērš uzmanību – vai maz strādnieku staigā pa pilsētu. Kā mani uzņems Rūdis Ankravs? Es jau dažus mēnešus neko par viņu nezinu. Interesanti, vai viņš vēl dzīvo Nikolaja ielā?

Mājas vārtos satieku kaut kādu iemītnieku, vaicāju, kur dzīvo Ankravs. Saņemu laipnu atbildi un klauvēju pie norādītajām durvīm. Tās atver sieviete halātā, viņa atpazīstu Vivu – Ankrava sievu. Mēs viens otru slikti pazīstam – vienreiz esmu viņu redzējis. Rūda nav mājās, bet viņa mani nelaiž vaļā un nosēdina pie galda. Viņa mani cienā ar kafiju ar kondensētu saldo pienu, manā priekšā parādās sviestmaizes ar sieru, šķiņķi. Man ir neērti, bet es dzeru glāzi pēc glāzes, bet sviestmaizes kūst mutē. Silti un pasakaini omulīgi – labi dzīvot brīvībā!

Rūdis aizgājis darīšanās, un nav zināms, kad atgriezīsies. Lūdzu viņam pavēstīt, ka biju ienācis un lūdzu viņu rītdien atnākt uz mājiņu Strēlnieku ielas pagalmā. Riska nav, jo tur nāk daudz dažādu cilvēku. Uz atvadām Viva man iebrūž kabatā paciņu ar ēdienu un papirosiem. Ir tomēr labi cilvēki! Bet kāpēc viņu ir tik maz?

Žanis arī kārtu ar ebrejiem dažādas lietas. Visvairāk viņu interesē dāmu tualetes piederumi – zeķbikses un apavi. Par tiem no viņa var saņemt maizi, speķi, sviestu. Buškins nesnauž un iemaina zīda zeķbikses un dāmu naktskreklu pret sviestu. Buškins sviestu sagrieza un, iepakojis plakanās paciņās, noslēpa zem apģērba. Arī mani viņš palūdza ienest caur geto vārtiem paciņu. Lieku to starp ķermeni un kreklu zem jostas.

Atkal šķērsojam dzelzceļu, taču šoreiz mūs ievēro patrioti apsējos.

– Kur ved savus žīdus?!

Žanis kaut ko murmina attaisnodamies.

– Nu, skaties – vēlreiz noķersim, aizsūtīsim visus turp, kur garlaikojas viņu sievas!

Pēdējie vārdi iedūrās kā nazis sirdī. Viņi zina, ka mūsu sievas ir nogalinātas, tikai mēs nespējam tam noticēt un ceram?!

Ar nepacietību gaidu nākamo dienu – ko teiks Rūdis, vai atnāks?

Vakarā ieeju pie Serjožas Gureviča.¹⁰³ Viņš tagad dzīvo ar Nikolaju, Aļiku Hercfeldu un vēl kādu mājā pretim mūsējai. Viņi ir salīdzinoši labi iekārtojušies. Pat Aļika tēva fotogrāfija nolikta uz galdiņa pie viņa gultas. Serjoža apmaiņā pret kaut kādām mantām dabūjis ciānkālijū. Saka, tas ir pats vērtīgākais un nepieciešamākais, taču to ir grūti dabūt. Viņš zina par manu plānu aiztīties, bet lūdz kaut kā dabūt kastīti, ko es noslēpu zem grīdas Mazā Kalna ielā.¹⁰⁴ Man arī tur ierakts tēta zelta pulkstenis un dažī gredzentiņi. Būs jācenšas nokļūt “vācu geto” un savākt, tikai nezinu, kā to izkārtot.

*

Ankravs nenobijās un ar mani satikās. Piedāvā pie sevis noslēpties – viņš ir pārliecināts, ka vāciešus sakaus tuvākajos mēnešos, un ir gatavs riskēt. Tagad man atlicis uzdevums nokļūt mājās Mazā Kalna ielā un tad aiztīties.

Krāšņu remontam nepieciešami māli, bet tie guļ “lielā geto” teritorijā. Antokols saņēma atļauju pēc māliem nosūtīt dažus cilvēkus konvoja pavadībā, esmu viņu vidū. Māli ir sasaluši, tos nākas lauzt, darbs ieilgst, un konvoja kareivis aiziet salsildīties. Izmantoju to un pazūdu “vācu geto”. Klauvēju pie sava bijušā dzīvokļa. Tur jau dzīvo vācu ebreji – divas sievietes un tievs, slimīga izskata vīrietis. Istabā atkal ir kārtība, visas lietas pazīstamas, nav tikai bērna gultiņas – tā nav vajadzīga. Zem plīts rūpīgi salikta malciņa no mūsu kādreizējiem krēsliem. Paskaidroju, kas esmu un kāpēc esmu atnācis. Sievietes vaimanā, birdina asaras, darbs ir darbs, taču savs labums ir pirmajā vietā – viņas man dod cirvi, iepriekš saņēmušas solījumu, ka man par atļauju uzlauzt grīdu jāatnes speķis vai sviests. Drudzaini izlaužu dēli, it kā esmu sajaucis vietu. Bet nē – te ir kastīte. Uz redzēšanos, dārgie vācu ebreji! Viss noris

veiksmīgi, konvojnieks neko nav pamanījis. Mēs izejam pa vārtiem, velkot ragavas ar māliem un ķieģeļiem.

Es šeit esmu pēdējo dienu. Vēl viena nakts geto, nav zināms, kas būs rīt. Man uznāk muļķīga sentimentalitāte. Gribas atvadīties no draugiem, visvairāk velk pie Toļas – Feņas brālēna. Viņam albumā ir viņas uzņēmumi, es tos varu paņemt līdzi. Izvēlos mazu kartīti, kur viņa ir pludmalē ar draudzeni Raju. Aļas un Feņas attēli mierīgi guļ blakus manā naudasmakā.

Toļa, būdams policists ordnungists¹⁰⁵, ir pārliecināts, ka par stāvokli geto zina vairāk nekā citi, viņš iesaka vēl neaiziet, geto esot drošāk. Varbūt viņam ir taisnība, bet lai katrs dzīvo, kā uzskata par vajadzīgu.

1942. gada 4. februāra rītā eju ar Serjožas kolonnu uz “Kvartīramtu”. Cilvēku kolonnā ir daudz, tā ir vislielākā darba grupa. Skaita pavirši, viena cilvēka iztrūkumu atgriežoties nepamanīs. Kabatās man ir skūšanās piederumi un dažādi sīkumi. Zvaigznes ir atārdītas un turas tikai uz kniepatatām. Vēl ir pustumsa, un ielās ir maz cilvēku. Garajā “Kvartīramta” ēkā, bijušajā dzimtsarakstu birojā, cilvēki izklīst pa savām darbavietām. Ieeju tualetē, noņemu zvaigznes un izslīdu uz ielas. Pa šauru spraugu starp mājām izeju uz Jēkaba ielas.

Ardievu, draugi! Ardievu, geto!

Atsauces un komentāri

- ¹ Kolarosi akadēmija – mākslas izglītības iestāde, ko 19. gadsimtā nodibināja itāļu tēlnieks Filipo Kolarosi kā pretstatu valsts Smalko mākslu skolai. Tā bija slavena ar tēlniecību, ar ko piesaistīja daudzus ārzemju studentus. Akadēmijā uzņēma arī sievietes, kurām bija atļauts zīmēt vīriešu aktus. Akadēmijas audzēkņu vidū bija slaveni tēlnieki un gleznotāji, to vidū Amadeo Modiljāni (1884–1920).
- ² Liecība pret nāvi // Padomju Latvijas Sieviete, 1961, 2. nr., 8.–10. lpp.
- ³ Ривов Э. Мое сердце – мой свидетель. Вступительное слово писателя Миши Лева // Книга спасения. Часть первая / Автор-составитель Л. Коваль. – Юрмала, 1993, с. 170–174; Ривов Э. Рижское гетто (личные воспоминания) // Турпат, 174.–227. lpp.
- ⁴ Ривов Э. Моё гетто // СМ Сегодня, 1996, 22 апр., с. 3; 23 апр., с. 3; 24 апр., с. 3; 27 апр., с. 3; 30 апр., с. 3; 4 мая, с. 3; 7 мая, с. 3; 9 мая, с. 3; 14 мая, с. 7; 15 мая, с. 7; 16 мая, с. 7; 21 мая, с. 7; 23 мая, с. 7; 29 мая, с. 7; 5 июня, с. 7; 11 июня, с. 6; 12 июня, с. 6; 18 июня, с. 6; 20 июня, с. 5; 26 июня, с. 5; 27 июня, с. 7; 2 июля, с. 7.
- ⁵ L. Hercmarks – E. Rivoša tiešais priekšnieks geto būvju un remontu jautājumos.
- ⁶ *Judenrat* (no vācu val. – Ebreju padome) – nacistiskās okupācijas varas veidota institūcija, lai pārvaldītu atsevišķu apdzīvotu vietu ebreju iedzīvotājus. Tajā ieceltie ebreji bija atbildīgi, lai tiktu izpildītas pret ebrejiem vērstās nacistu pavēles. *Judenrat* bija jānodrošina tūkstošiem no dzīvokļiem izlikto ebreju dzīvesvieta geto teritorijā, medikamenti, pēc okupantu prasības jāorganizē darba

komandas utt. Rīgā *Judenrat* izveidoja 1941. gada augustā vēl pirms geto, oficiāli to sauca par Žīdu komiteju, to vadīja advokāts Mihails Eljašovs. Gandrīz visi komitejas biedri vēlāk gāja bojā kopā ar citiem geto ieslodzītajiem. *Judenrat* atradās bijušajā 11. Rīgas ebreju skolas ēkā Lāčplēša ielā 141 (kopš 1995. gada tajā atkal atrodas ebreju skola).

- 7 Nata Bekere (bij. Berlina) pirms izsūtīšanas uz geto viena ar mazu bērnu un aklu māti dzīvoja Pārdaugavā, Dārza ielā.
- 8 Dima – E. Rivoša dēls Vladimirs Rivošs (1937–1941).
- 9 Faktiski 1941. gada 29. novembrī.
- 10 Aļa – E. Rivoša sieva Olga Rivoša, dzim. Gureviča (1908–1941).
- 11 Magariks – E. Rivoša bijušais skolabiedrs, kurš Rīgas geto dzīvoja E. Rivošam kaimiņos kopā ar sievu, sešgadīgu dēlu un sievasmāti.
- 12 *Omnia mea mecum porto* (lat. val.) – Visu savu mantu nesu līdzi.
- 13 Čārlijs – Rivošu ģimenes suns.
- 14 Lidija – E. Rivoša meita (1940–1941).
- 15 Capkins – Rivošu ģimenes kaķis.
- 16 Frīdmans – iecirkņa sētnieks Rīgas geto.
- 17 “Lentotie” (jidišā *bendlike* – cilvēki ar apsējiem) – latviešu palīgpolicija un geto ārējā apsardze, ģērbta civilajā vai bijušās Latvijas armijas apģērbā ar zaļu lenti uz piedurknes.
- 18 *Pas* (franču val.) – dejas solis.
- 19 Silva Budo (dzim. Rozenberga) – Rīgā pazīstama dejotāja un horeogrāfe.
- 20 Grigorijs Jakovļevičs Ramms – E. Rivoša paziņa, par kuru viņš atmiņu nodaļā “Beigu sākums” raksta: “[...] Tas ir estēts šī vārda tiešākajā nozīmē. Viņam tagad [1941. gadā] ir gadu septiņdesmit. Neskatoties uz to, viņa ūsas arī tagad ir saķemmētas un piekrāsotas. Viņš ir krievu 1900.–1905. gada inteliģenta tips. Saku, tieši krievu, jo tas ir tas tips. Jaunībā bija garā revolucionārs, pēc tam – idejisks skolotājs (arī es pie viņa iemācījos lasīt un rakstīt). Atvaļinājumu pavadīja kā tūrists. Pompeju, Kapri, Luvru atceras ar asarām acīs. Turklāt viņam eksistē māksla, grāmatas, sapnis par ideālu sieviešu skaistumu. Gleznu pazinējs, vienas no Rīgas labākajām sena mākslinieciska porcelāna kolekcijām īpašnieks.”
- 21 Samuils Ļvovičs – E. Rivoša sievastēvs Samuils Ļvovičs Gurevičs.
- 22 Stanke – vācu leitnants.
- 23 O. Tuhels – vācu feldfēbelis.
- 24 E. Rivošs atmiņu nodaļā “Beigu sākums” raksta: “Liza Rakuzina ar vīru vairākus gadus dzīvoja pie Aļas vecīšiem Antonijas ielā. Viņa ir trausla, maza sieviete – kā meitene. Viņas vīrs ir milzīgs vīrietis, viņš viņu lutināja, un abi viens otru dievināja. Viņu sapnis bija bērns, bet viņai tāda nevarēja būt vārgās veselības dēļ. Padomju varas gadā viņi tomēr sadūšojās, un viņa pēc dažām nedēļām gaida bērnu. Viņas vīrs bija idejisks boļševiks, bija tāds pats brīvprātīgais kā es, bet viņš neatgriezās. Liza cer, ka viņš ir Savienībā. Esmu pārliecināts, ka viņa tur nav. Liza ar māti un vēl vienu sievieti dzīvo maziņās, pussapuvušās vienkāršās mājiņas virtuvītē. Viņas to “izremontēja”, nolīmējot sienas ar avīzēm. Ūdens un tualete, protams, ir pagalmā. Istabiņā ir arī plīts, vispār tā ir leļļu virtuvīte. Tomēr Liza ir malacis, viņa ir mundra un, par spīti visam, grib dāvēt Herbertam [vīram] bērnu. Viņas mātei Rīgā bija pazīstams skaistuma salons – *Tokel*. Lai cik dīvaini arī būtu, geto viņa turpina ar to nodarboties. Krāso dāmām matus, taisa sejas masāžu utt. Viņa saka, ka cer par savu darbu saņemt pietiekami daudz produktu, lai varētu paēdināt sevi, meitu un gaidāmo mazdēlu.”

- ²⁵ Zassenhofs [*Sassenhof*] – vāciskais Zaslauka nosaukums.
- ²⁶ Ļusja – E. Rivoša sievas draudzene Ludmila Znotiņa (1907–1978), ar kuru E. Rivošs pēc nacistu izdzīšanas no Rīgas 1945. gadā apprecējās.
- ²⁷ Alberts Danckops (1911–?) – bijušais Latvijas armijas leitnants, mācījās Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē (iestājās 1931. gadā, atsāka studijas 1943. gadā). Kopš 1941. gada 1. oktobra brīvprātīgi atradās latviešu policijas bataljonā, Rīgas geto ārējās apsardzes priekšnieks (apstiprināts šajā amatā 1942. gada 16. februārī). No 1942. gada 12. maija līdz 1943. gada 13. novembrim atradās frontē, kur 1942. gada 17. oktobrī pie Ļeņingradas tika ievainots, bet palika kara daļā. Kara beigās aizbēga ar hitleriešiem. Pēc dažām ziņām miris 20. gadsimta 90. gados Kanādā.
- ²⁸ *Vernichtungsaktion* (vācu val.) – iznīcināšanas akcija.
- ²⁹ *Luftwaffe* (vācu val.) – nacistiskās Vācijas Gaisa karaspēks.
- ³⁰ *Oberjude* (vācu val.) – vecākais ebrejs, darba komandas vadītājs no ebreju vidus.
- ³¹ “Кузнецовка” – Кузнецова porcelāna fabrika, kas atradās Rīgā, Maskavas ielā 259.
- ³² *MOPR – Международная организация помощи борцам революции* (Starptautiskā organizācija palīdzības sniegšanai revolucionāriem). Izveidota 1922. gadā Maskavā, starptautiskā mērogā darbojās līdz Otrajam pasaules karam. *MOPR* sniedza materiālu, morālu un politisku palīdzību komunistisko organizāciju dalībniekiem. Latvijā līdz 1940. gadam nelegāli darbojās *MOPR* sekcija “Sarkanā palīdzība”.
- ³³ Makss Vands 20. gadsimta 30. gados uz Latviju emigrēja no Vācijas.
- ³⁴ Izja Fridmans – E. Rivoša palīgs geto mūrniecības darbos.
- ³⁵ Domāta vācu režisora Georga Vilhelma Pabsta (1885–1967) 1930. gadā pēc Ernsta Johansena darba uzņemtā filma “*Westfront 1918*” (“Rietumu fronte 1918”). Šī pacifistiska satura filma bija pretstats kopējam tālaika vācu kino virzienam.
- ³⁶ Staraja Rusa – pilsēta Krievijā (tolaik Ļeņingradas apgabalā), kurai pretuzbrukumā pret vāciešiem pēc Maskavas kaujas 1942. gada janvārī–februārī pietuvojās padomju karaspēks un radīja draudus aplenkt vācu 16. armiju, taču pilsētu atkarot toreiz neizdevās.
- ³⁷ Rīgas geto ieslodzīto pirmās iznīcināšanas akcijas gaitā uz geto ielām palika aptuveni 800 nogalināto.
- ³⁸ *Kopfschuss* (vācu val.) – šāviens galvā.
- ³⁹ Sibīrijas armija – no Tālajiem Austrumiem pārdislocētās Sarkanās armijas daļas, kuras 1941. gada nogalē piedalījās Maskavas aizstāvēšanas kaujās un pretuzbrukumā vācu armijai.
- ⁴⁰ *Aufmachen, Schweinehunde, oder wir schießen!* (Vācu val.) – Atveriet, lopi, vai mēs šausim!
- ⁴¹ Runa ir par Vecajiem ebreju kapiem, kas Rīgā pastāvēja kopš 1725. gada Maskavas forštatē starp Samarina (tagad Lomonosova) un Maskavas ielu. 1883. gadā uzcēla kapsētas vārtus, bet vēlāk kapsētas teritoriju apjoza ar ķieģeļu sētu. 1903. gadā kapsētā uzcēla lūgšanu vietu, bet 1905. gadā – kapliču (arhitekts Pauls Mandelštams). 1941. gada 4. jūlijā tika nodedzinātas visas kapsētā esošās būves. Geto laikā tā bija viena no “pārkāpēju” soda vietām. Kopā ar nošautajiem geto ielās un pa ceļam uz masu nošaušanas vietām Rumbulā 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī, kā arī geto pretošanās grupas dalībniekiem (1942. gada 31. oktobris) tajā apbedīti apmēram 2000 geto ieslodzīto (kapsēta ietilpa tā teritorijā). Kapsēta nav saglabājusies. 1960. gadā kapu plāksnes nojauca un kapsētas vietā ierīkoja Komunistisko brigāžu parku. 1994. gadā tur uzstādīts piemiņas akmens un tika atjaunots nosaukums – Vecie ebreju kapi.

- ⁴² Domāta kapsētas lūgšanu vieta, kas nodedzināta kopā ar cilvēkiem 1941. gada 4. jūlijā.
- ⁴³ Žīdu iela – iela gar Vecajiem ebreju kapiem. 1868.–1869. gadā tā saukta par Ebreju kapu ielu, 1885. gadā pārdēvēta par Ebreju ielu, bet 1923. gadā – par Žīdu ielu. Kopš 1942. gada tai bijuši vēl trīs nosaukumi (Nirzas, Rundēnu, Jēkaba Alkšņa). 1990. gadā atjaunots ielas vēsturiskais nosaukums – Ebreju iela.
- ⁴⁴ Kadišs (svētais) – Dieva un Viņa varenības slavināšana, ko lasa jūdaisma dievlūgšanas laikā. Izpilda arī kā atceres lūgšanu. Šī lūgšana var tikt izrunāta tikai desmit pilngadīgu (religijskā ziņā, t.i., 13 gadu vecs) vīriešu klātbūtnē.
- ⁴⁵ Sava apģērba saplēšana – viens no jūdaisma sēru rituāla atribūtiem, kas pauž zaudējuma sāpes, ko pārdzīvo sērojošais.
- ⁴⁶ Kantors (no lat. val. *cantor* – dziedātājs; senebreju – *hazan*) – persona, kas jūdaismā vada lūgšanu.
- ⁴⁷ Līdz Rīgas geto ieslodzīto nošaušanas akcijām 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī geto pārvaldnieks Frīdrihs Brašs bija pakļauts Rīgas oberbirģermeistara Hugo Vitroka aparātam. Taču faktiski geto kontrolēja nevis civilā administrācija, bet SS oberšturmfiirers (vecākais leitnants) Kurts Krauze, kurš 1941. gada 10. decembrī sevi pasludināja par geto komandantu un bija šajā amatā līdz 1943. gada janvārim.
- ⁴⁸ Domāta Ebreju arodskola (atradās Abrenes ielā 2), kas dibināta 1906. gadā un ko uzturēja Sabiedrība izglītības izplatībai Krievijas ebreju vidū (*OPE*) – lielākā kultūrizglītojošā ebreju organizācija Krievijas impērijā (dibināta 1863. gadā Pēterburgā). *OPE* nodaļa Rīgā darbojās no 1898. gada un turpināja savu darbību pēc Pirmā pasaules karā neatkarīgajā Latvijā kā Ebreju izglītības biedrība; izņemot arodskolu, kas paplašināja savu darbību, tā uzturēja arī vairākas citas izglītības un bērnu iestādes. Ebreju amatniecības skolas ēkā, kas uzbūvēta pēc arhitekta P. Mandelštama projekta 1904. gadā, tagad atrodas Rīgas Dzelzceļnieku skola.
- ⁴⁹ Karē (franču val. *carré* – kvadrāts) – kājnieku kaujas ierinda, kam bija viena vai vairāku četrstūru veids.
- ⁵⁰ Arturs (Arons) Kelmans (1887.–1944./45.) – uzņēmējs, sabiedrisks darbinieks. Dzimis Jelgavā. Kopš 1925. gada veselības aizsardzības biedrības “*Bikur-Holim*” un Ebreju veselības aizsardzības biedrības valdes loceklis. No 1926. gada vadīja sporta biedrību “*Makkabi*” Latvijā. Rīgas geto bija ebreju policijā, bija “mazā geto” vecākais. Gāja bojā koncentrācijas nometnē Būhenvaldē Vācijā.
- ⁵¹ Kultūrtrēģers (vācu val. *Kulturträger* – kultūras nesējs) – ironisks vārds iekarotājiem, kuri pakļauto zemju paverdzināšanu attaisno kā palīdzību šo zemju kultūras attīstībā.
- ⁵² 1941. gada 29. novembrī dienas otrajā pusē bija izkārts plakāts, kas ziņoja, ka sievietēm ar šuvējas iemaņām jāreģistrējas *Judenrātē*. Pierakstījās aptuveni 300 sievietes. Vakarā viņas pārvietoja uz cietumu pie Brasas dzelzceļa stacijas. Apmēram 2.–3. decembrī viņām pievienojās vēl 200 sievietes. Cietumā ebreju sievietes palika aptuveni divas nedēļas, bet 13. decembrī viņas atveda atpakaļ uz geto un izvietoja divās ēkās Ludzas ielā 68 un 70 pretī “mazajam geto”. Turpmāk šī vieta tika saukta par “sieviešu geto”.
- ⁵³ Turpmākais teksts pierakstīts 1943.–1944. gadā E. Rivoša slēptuvē Rīgā, Lāčplēša ielā.
- ⁵⁴ Dāvids Skoļņiks (1878–1941) – mākslinieks un tēlnieks, sabiedrisks darbinieks. Dzimis Rīgā. Latvijas ebreju mākslinieku biedrības priekšsēdētājs un Latvijas tēlotājmākslas biedrības biedrs. D. Skoļņika atraitne un viņa meitas – Latvijas Mākslas akadēmijas studentes Noemi (1917) un Ruta (1920) gāja bojā Rīgas geto.

- ⁵⁵ Vladimirs Mincs (1872–1945) – ievērojams ārsts ķirurgs, medicīnas doktors un zinātnieks. Dzimis Daugavpilī, pabeidzis Tartu universitāti, pēc tam stažējies Vācijā. Pēc atgriešanās Krievijā (1897) apmeties Maskavā, strādājis ķirurģiskajā klīnikā, kopš 1906. gada Maskavas universitātes privātdocents, no 1917. gada – profesors. Viens no anestezioloģijas un krūškurvja ķirurģijas pamatlicējiem Krievijā, ķirurģiskās skolas izveidotājs. Nodarbojies arī ar neiroķirurģijas un plastiskās ķirurģijas, traumatoloģijas, ortopēdijas, ginekoloģijas, uroloģijas, onkoloģijas problēmām, vairāk nekā 100 zinātnisko darbu autors. Pirmā pasaules kara laikā (1914–1918) vadījis Maskavas Galvenās slimnīcas ķirurģisko nodaļu, vienlaikus strādājis arī citās ārstniecības iestādēs. 1918. gadā pēc teroristes Fanijas Kaplānes atentāta operējis Vladimiru Ņeņinu. Kopš 1920. gada dzīvojis Latvijā, vadījis Rīgas ebreju slimnīcas “*Bikur-Holim*” ķirurģisko nodaļu (no 1924. gada), 1940.–1941. gadā – katedru Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē. No 1941. gada līdz 1943. gadam atradies Rīgas geto, kur organizējis medicīnisko palīdzību ieslodzītajiem. Gājis bojā Būhenvaldes koncentrācijas nometnē.
- ⁵⁶ No nošaušanas Rumbulas mežā izglābās Ella Medalje un Frīda Fride (1906–1986), kura pēc kara apprecējās un pieņēma vīra uzvārdu Mihelsone. Uz viņu liecībām atsaucās vairākos procesos pret nacistiskajiem kara noziedzniekiem. Abas sievietes atstāja memuārus: *Михельсон Ф. Я пережила Румбулу*. 2-е изд. – Рига, 2005, 151 с.; *Медалье Э. Право на жизнь // Зильберман Д. И Ты это видел*. – Нью-Йорк, 1989. – Šajā Peiskes stāstā runa varētu būt par F. Fridi.
- ⁵⁷ Mimi – Melānija Millere (1894–1944) – E. Rivoša sievas Olgas, vēlāk viņu meitas Lidijas aukle.
- ⁵⁸ Tā bija “*Lina Hazedek*” slimnīca, kas atradās Ludzas ielā 25.
- ⁵⁹ Rozana Gūtmane – advokāta Gūtmaņa sieva. E. Rivoša sievas Olgas vecāki geto dzīvoja kopā ar Gūtmaņiem vienā dzīvoklī Ludzas ielā 35.
- ⁶⁰ Vecākais pulkvedis-leitnants esesiešu virsnieku dienesta pakāpē.
- ⁶¹ Eifēmisms, ko vācieši izmantoja vārdu “zādzība” un “laupišana” vietā un ko pārņēma geto ieslodzītie.
- ⁶² SD (vācu val. saīsinājums no *Sicherheitsdienst* – drošības dienests). SS izlūkošanas un pretizlūkošanas dienests (vācu val. SS – saīsinājums no *Schutzstaffeln* – apsardzes vienības) – nacistu galvenā teroristiskā organizācija Vācijā un tās okupētajās teritorijās.
- ⁶³ *Hochdeutsche* (vācu val.) – augšvācu valoda, literārā vācu valoda.
- ⁶⁴ *Kasernierung* (vācu val.) – novietošana kazarmās, izvietošana mājā – kazarmā (nacistu darba nometnes veids, kad ieslodzītie tika nometināti tuvu darbavietai).
- ⁶⁵ Domāts *Quartieramt* (vācu val.) – (dzīvokļu pārvalde) – darba komanda, kurā strādāja ebreji no Rīgas geto. Komanda remontēja un uzkopa no ebrejiem atbrīvotos hitleriešu dzīvokļus vecpilsētā. Bāzējās Jēkaba kazarmās.
- ⁶⁶ *Schuster* (vācu val. un jidišā) – kurpnieks.
- ⁶⁷ Domāts jidišs (arī jaunebreju valoda, ebreju sarunvaloda) – viena no ebreju valodām; pieder ģermāņu valodu grupai indoeiropiešu valodu saimē, tās rakstības pamatā ir senebreju alfabēts. Izveidojās 10.–14. gadsimtā uz vidusaugšvācu valodas dialektu pamata, notika intensīva hebraizācija (senebreju valodas elementu ieviešana), bet vēlāk – slāvu valodas ietekme. Pirms Otrā pasaules kara jidišā runāja apmēram 11 miljonu cilvēku, tajā ir bagāta un interesanta kultūra. Par žargonu šo valodu nicinoši sauca hebraisti (galvenokārt cionisti – ebreju valsts atdzimšanas Palestīnā ideoloģijas piekritēji), kas pasludināja senebreju valodas atdzimšanu (mūsdienu modifikācijā – ivritā, kas pieder afrikāņu valodu saimes semītu valodas grupai) ikdienas sarunvalodā.

- ⁶⁸ Mauzeris – automātisko pistoļu sistēmas pistole, ko izveidoja vācu izgudrotāji brāji Vilhelms un Pauls Mauzeri. Ja runa patiešām bija par mauzeri, tad tā varēja būt 1937. gada 7,63 milimetru kalibra modeļa pistole.
- ⁶⁹ E. Rivošs baložus šāva ar “kaķeni”, viņš ar to aizrāvās jau bērnībā, sasniegdams zināmu virtuoziāti.
- ⁷⁰ Maikapari – ģimene, kurai pirms kara piederēja Rīgas tabakas fabrika.
- ⁷¹ Trefnoje (no senebreju *Trefa* – saplosīts) – nelietojams uzturā, atbilstoši jūdaisma noteikumiem no ievainojumiem nobeigušās, ne pēc rituāla nokauta dzīvnieka gaļa vai arī ar ārējiem vai iekšējiem defektiem.
- ⁷² Lūgšanas notika Līksnas ielā 26 jurista un politiķa, bijušā Latvijas Saeimas deputāta reliģiski konservatīvās partijas *“Agudat–Israel”* (“Izraēlas apvienība”) locekļa Simona Vitenberga (1903–1945) vadībā. Viņš arī vadīja *Jūdenrātes* statistisko nodaļu “lielā geto” pastāvēšanas periodā. S. Vitenbergs gāja bojā Būhenvaldē (Vācija).
- ⁷³ *Feinschnitt* (vācu val.) – smalki sagriezta tabaka.
- ⁷⁴ *Fuhrman* (jidišā) – važonis.
- ⁷⁵ Iespēja Rīgas geto ieslodzītajiem 1942. gada sākumā bēgt pie padomju partizāniem bija praktiski neiespējama šādu iemeslu dēļ. Lēmumu organizēt partizānu un pagrīdes pretošanās kustību nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijas teritorijā PSRS Valsts aizsardzības komiteja pieņēma jau 1941. gada 3. augustā. Tās organizēšanas grūtības atšķirībā no citām okupētajām PSRS teritorijām bija saistītas ar to, ka vācu karaspēka straujās virzīšanās dēļ Latvijas teritorijā nebija izveidoti atbilstoši atbalsta punkti. Turklāt staliniskā režīma 1940.–1941. gada represiju dēļ pretošanās kustībai kara sākumā šeit nebija pietiekamas sociālās bāzes. Lūzums pretošanās kustībā, Latvijas iedzīvotājiem mainoties noskaņojumam, iezīmējās tikai 1942. gada beigās – 1943. gada sākumā. Tā iemesli bija vācu karaspēka zaudējumi Austrumu frontē, cerību zaudēšana, ka vācieši atdos padomju varas nacionalizētos īpašumus, darba un citi pienākumi, vīriešu mobilizācija vācu armijā, iedzīvotāju piespiedu nosūtīšana darbā uz Vāciju un hitleriešu terors. Ievērojamus apmērus Latvijas teritorijā padomju pretošanās kustība sasniedza tikai 1944. gadā.
- ⁷⁶ Ar hlorkaļķiem nacisti apbēra savu upuru masu apbedījuma vietas, baidoties no infekciju izplatīšanās, līķiem sadaloties.
- ⁷⁷ Korporācijas – apvienības uz profesionālu vai kārtas interešu pamata. Iespējams, domāta kāda no studentu korporācijām. Pēc Baltijas vāciešu piemēra Latvijā tika izveidotas ebreju studentu korporācijas *Hehaver*, *Hasmoneja*, *Hašahar*, *Cukunft*, *Galileja*, *Limuvija* utt. Pēc mācību iestādes pabeigšanas korporanti pārgāja filistru kārtā un skaitījās šo organizāciju biedri.
- ⁷⁸ Jau 1941. gada 15. jūlijā bija izveidots Daugavpils geto, tajā atradās apmēram 14 000 ieslodzīto – tie bija pilsētas un tuvāko apdzīvoto vietu ebreji. “Lielā geto” ebreji Daugavpilī tika iznīcināti 1942. gada 1. maija akcijā, “mazais geto” pastāvēja līdz 1943. gada 28. oktobrim. Gandrīz visus tajā ieslodzītos nogalināja, bet dzīvi palikušos pārveda uz koncentrācijas nometni “*Kaiserwald*” Rīgā.
- ⁷⁹ Aizstāvēšanās kaujās pie Maskavas (1941. gada 30. septembris – 1941. gada 5. decembris) padomju karaspēks vācu armijai sagādāja pirmo nopietno zaudējumu un neļāva tai iekarot Padomju Savienības galvaspilsētu. 1941. gada 5.–6. decembrī sākta pretuzbrukuma laikā padomju karaspēks 1942. gada sākumā atsvieda pretinieku par 100–250 kilometriem. Tas izraisīja PSRS militāri strātīgākā, kā arī starptautiskā stāvokļa pārmaiņas, veicināja antihitleriskās koalīcijas nostiprināšanu un atturēja no iesaistīšanās karā potenciālos hitleriskās Vācijas sabiedrotos.

- ⁸⁰ *Bis zum Endsieg; Heil Hitler!* (vācu val.) – Līdz galīgai uzvarai; Lai dzīvo Hitlers!
- ⁸¹ Citadele – blakus Vecrīgai (zemāk pa upi) izvietots cietoksnis, ko sāka celt zviedru varas periodā (17. gadsimta 30. gados) pilsētas aizsardzībai un kontrolei. 18./19. gadsimta koka konstrukcijas tika aizstātas ar akmens ēkām (komandanta un hauptvahta (virssarga) māja, oficeru dzīvojamās mājas, zaldātu kazarmas), dažas no tām saglabājušās līdz mūsdienām. Blakus centrālajam laukumam 1781.–1785. gadā uzcēla pareizticīgo Sv. Pētera un Pāveta baznīcu, 1987. gadā rekonstruēta par kameramūzikas zāli. Nocietinājumi tika nojaukti 1872.–1875. gadā.
- ⁸² Lazars Javorkovskis (1910–1995) – ārsts hematologs un zinātnieks mediķis. Medicīnas zinātņu doktors (1965), Latvijas Zinātņu akadēmijas goda biedrs (1992). Pabeidza Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāti, 1935.–1940. gadā strādāja Rīgā par ārstu. Kara gados ieslodzīts Rīgas geto, koncentrācijas nometnē *Kaiserwald* (Ķeizarmežs, Rīga), Štuthofā (Polija), Būhenvaldē (filiāle Magdeburgā, Vācija). No 1946. gada līdz 1948. gadam ārsts, līdz 1962. gadam Republikāniskās klīniskās slimnīcas nodaļas vadītājs, 1959. gadā slimnīcā izveidoja Latvijā pirmo hematoloģijas nodaļu. No 1962. gada līdz 1972. gadam pasniedzējs, profesors (kopš 1968. gada) Rīgas Medicīnas institūtā (RMI, vēlāk – Latvijas Medicīnas akadēmija). No 1973. gada līdz 1993. gadam RMI darbinieks, nodaļas vadītājs. L. Javorkovskis sarakstījis darbus par leikozi un citām asins slimībām.
- ⁸³ Pāderborna – pilsēta Ziemeļreinas-Vestfālenes federālajā zemē (Vācija).
- ⁸⁴ Plutokrāts – bagāto slāņu pārstāvis, kurš savu bagātību izmanto, lai iegūtu ietekmi un varu. Nacistu izpratnē – ebrejs.
- ⁸⁵ *“Mein Kampf”* (“Mana cīņa”) – grāmata, kurā Ādolfs Hitlers atklāja savas pamatidejas, uzrakstīta Landsbergas cietumā pēc neveiksmīgā nacistu “alus puča” 1923. gadā Minhenē.
- ⁸⁶ *Mittagschläfchen* (vācu val.) – diendusa, atpūta dienas vidū.
- ⁸⁷ Šis izteiciens kļuva “spārnots” no ievērojamā krievu mākslinieka Vasilija Vereščagina (1842–1904) trīs gleznu nosaukumiem. Gleznas vienoja kopējs sižets, un tās attēloja krievu zaldāta traģisko bojāeju Šipkas kalnu pārejā Bulgārijā krievu-turku kara laikā 1877.–1878. gadā. Nosaukumu mākslinieks aizguva no oficiālajiem ziņojumiem, ka “Šipkā viss ir mierīgi”. Ziņojumus sūtīja ģenerālis F. Radeckis, kad viņa nelielo vienību no visām pusēm apšaudīja turku karaspēks, bet nomocītie un slikti apgērbtie karavīri sala. Šo izteicienu ironiski lieto, ja kāds slēpj sev neizdevīgu vai bīstamu stāvokli.
- ⁸⁸ Pirmos ebrejus no Eiropas valstīm, tā saucamos *Reichsjuden* (reihā ebreji) vai vācu ebrejus (tāpēc ka runāja vāciski), atveda no Vācijas uz Šķirotavas staciju Rīgā 1941. gada 29. novembra naktī. Tā kā vieta viņu izvietošanai nebija paredzēta, 942 nogalināja Rumbulā 30. novembra rītā, pirms tur ieradās kolonnas no Rīgas geto. 1941. gada 1.–8. decembrī Latvijā ieradās četri vilciena sastāvi ar ebrejiem – kopumā 3747 cilvēki no Nirnbergas, Štutgartes, Vīnes un Hamburgas, kas Rīgas tuvumā tika izvietoti Jumpravmuižas koncentrācijas nometnē (bijušās lidostas “Rumbula” teritorijā). 1941. gada 10. decembrī aptuveni 10 000 ebreju no Ķelnes bija reihā ebreju pirmā grupa, ko ievietoja Rīgas geto. 1942. gada februārī tur apmēram bija 11 000 ebreju. 1942. gada sākumā uz Latviju atveda 19 000 ebreju no citām valstīm. Apmēram 2000 vecu un vāju cilvēku, kuri nespēja patstāvīgi pārvietoties, nošāva jau Šķirotavas stacijā, bet vīrus viņu kapiem vēlāk uzlika jaunu sliežu ceļu, kas pastāv arī tagad. Kopumā, pēc nepilnīgiem datiem, no reihā, t.i., no Vācijas, Austrijas un Čehijas uz Latviju deportēja 24 603 ebrejus un vēl dažus tūkstošus (precīzs skaits nav noskaidrots) no Ungārijas un Lietuvas. Daudzi, it īpaši jaunie vīrieši, gāja bojā no smagā darba Salaspils koncentrācijas nometnes celtniecībā.

- ⁸⁹ *Schutzmann* (vācu val.) – policistu nosaukums Vācijā līdz 1945. gadam. Tā sauca arī kolaboracionistus, kas dienēja Vācijas okupētajās teritorijās nacistu izveidotajā palīgpolicijā un policistu (šucmaņu) bataljonos.
- ⁹⁰ *Ostjuden* (vācu val.) – Austrumeiropas ebreji.
- ⁹¹ Domāta “*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*” (*NSDAP*) – Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija.
- ⁹² Atšķirībā no “mazā geto” ieslodzītajiem, kuri pēc 1941. gada 30. novembra un 8. decembra akcijas palika bez ģimenēm, “vācu geto” iemītnieki dzīvoja ģimenēs. Reiha ebreji Rīgas geto saglabāja kopienas pazīmes: no vienas pilsētas nākušie dzīvoja kaimiņos, viņi pat geto ielu nosaukumus izmantoja savu pilsētu nosaukumus (piemēram, *Leipziger, Bielefelder, Kölner Strasse*). Katrai grupai vācieši izvēlējās policistu, pārstāvjus un darba kolonnu vecākos. 1943. gadā “vācu geto” izveidojās diezgan daudzveidīga sabiedriskā dzīve – mācības skolā, lekcijas (arī literatūrā un vēsturē), mākslinieciskā darbība. Darbojās lūgšanu nams. Reiha katoļticīgajiem ebrejiem arī bija sava lūgšanu vieta (viņus piemeklēja tāds pats liktenis kā visus pārējos ebrejus). Geto dzimušos bērnus sardze noslepkavoja. Līdz 1943. gada 2. novembrim visus “vācu geto” ieslodzītus pārvietoja uz koncentrācijas nometni *Kaiserwald* un tās filiālēm.
- ⁹³ Domāta pareizticīgo Sv. Pētera un Pāvila baznīca.
- ⁹⁴ *Dicke Luft!* (vācu val.) – Draud briesmas!
- ⁹⁵ Domātas ebreju sievietes no Rietumeiropas valstīm.
- ⁹⁶ *Verfluchte jüdische Schweinen!* (vācu val.) – Nolādētās žīdu cūkas!
- ⁹⁷ Gestapo (saīsin. no *Geheime Staatspolizei* – vācu val.) – valsts slepenā policija; faktiski darbojās Vācijas reiha teritorijā. Nacistu okupētajās teritorijās to sauca par Drošības policiju – *SD*.
- ⁹⁸ Kovno – vēsturisks Kauņas nosaukums. 1941. gada augustā tās piepilsētā Slobodkā (Viljampole) izveidoja geto, kurā nometināja 29 760 ebreju, to skaitā no Vācijas, Austrijas, Francijas un citām Eiropas valstīm. Kauņas cietokšņa devītajā fortā ierīkoja iznīcināšanas nometni, tur notika ebreju masveida nošaušana.
- ⁹⁹ Lietuvas ebreju liktenis diez vai ir uzskatāms par labāku nekā Latvijas ebreju. 1941. gada 25. jūnijā vietējie kolaboracionisti nogalināja aptuveni 800 ebreju, dedzināja ebreju mājas un apgānīja sinagogas. Pirmajās vācu okupācijas nedēļās Kauņā nogalināja aptuveni 4000 ebreju, Viļņā – 2000. Līdz 1941. gada oktobra vidum Lietuvas teritorijā bija nogalināts vairāk nekā 80 000 ebreju.
- ¹⁰⁰ *5 Juden* (vācu val.) – 5 ebreji.
- ¹⁰¹ E. Rivošs bērnībā dzīvoja mājā, kura atradās Stabu un Avotu ielas stūrī.
- ¹⁰² Vēsturiskais Krišjāņa Valdemāra ielas nosaukums. Līdz 1923. gadam K. Valdemāra iela saucās Nikolaja iela, bet nacistu okupācijas laikā – Hermaņa Gēringa iela.
- ¹⁰³ Sergejs Gurevičs – E. Rivoša sievas brālēns.
- ¹⁰⁴ Runa ir par kastīti ar vērtslietām, kas piederēja Sergeja Gureviča mātei Marijai Ivanovnai.
- ¹⁰⁵ *Ordnungsdienst* (vācu val.) – kārtības dienests. Tā oficiāli saucās ebreju policija Rīgas geto.

KRĀJUMA RAKSTU AUTORI

Ezergailis Andrievs, prof., PhD, Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis (ASV, Itaka)

Ērglis Dzintars, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieks (Latvija, Rīga)

Jēkabsons Andis, LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants (Latvija, Rīga)

Lasmanis Uldis, publicists (Latvija, Rīga)

Prokopovičs Ēriks (1932–2005), novadpētnieks (Latvija, Valdemārpils)

Ročko Josifs, Daugavpils 4. speciālās pamatskolas vēstures skolotājs (Latvija, Daugavpils)

Smirins Grigorijs, Dr. hist., muzeja “Ebreji Latvijā” izpilddirektors (Latvija, Rīga)

Stranga Aivars, prof., Dr. habil. hist., Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas vēstures katedras vadītājs (Latvija, Rīga)

Tomašūns Andris, Jelgavas Bērnu un jauniešu centra “JUNDA” direktora vietnieks (Latvija, Jelgava)

Treīģe-Treide Eva, a/s “Rietumu Banka” juriskonsultante (Latvija, Rīga)

Urtāns Aigars, Bauskas novadpētniecības un mākslas muzeja Vēstures nodaļas vadītājs (Latvija, Bauska)

Viksne Rudīte, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece (Latvija, Rīga)

Zingeris Emanuels, Lietuvas Starptautiskās vēsturnieku komisijas Nacistu un padomju okupācijas režīma noziegumu izvērtēšanas komisijas priekšsēdētājs (Lietuva, Viļņa)

Symposium of the Commission of the Historians of Latvia
Volume 18
HOLOCAUST IN LATVIA

Institute of the History of Latvia Publishers
Rīga 2006

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1-1202, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecības nr. 40008064387.
Iespiesta LĢIA tipogrāfijā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.
Iesieta a/s "Paraugtipogrāfija",
Puškina ielā 12, Rīgā, LV-1050.

Holokausts Latvijā: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada
Ho 330 3.–4. jūnijs, Rīga, un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu
Latvijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006. – 383 lpp. (Latvijas
Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sēj.).

ISBN 9984-601-59-5

UDK 94(474.3)(063)